

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Αθανάσιος Παντρευτής
Α.Μ.: 2233/2016

Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
ΑΘΗΝΑ, 2023

Αθανάσιος Παντρευτής

Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Αριστομένης Τζανετής, Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ	
ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Αριστομένης Τζανετής, Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ Αλέξανδρος Δημάκης, Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ Νικόλαος Λίβος, αφυπ. Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ	
ΕΠΤΑΜΕΛΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:	
Ηλίας Αναγνωστόπουλος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ	Δημήτριος Κιούπης Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ
Αριστομένης Τζανετής Αναπληρωτής Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ	Αλέξανδρος Δημάκης Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ
Αθανασία Διονυσοπούλου Επίκουρη Καθηγήτρια Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ	Γεώργιος Γιαννούλης Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ
Νικόλαος Λίβος αφυπ. Επίκουρος Καθηγητής Νομικής Σχολής ΕΚΠΑ	

Copyright © [*Αθανάσιος Παντρευτής, 2023*]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο ρατσισμός και η ξενοφοβία συνιστούν διαχρονικά κοινωνικά φαινόμενα, η καταπολέμηση των οποίων επέρχεται και μέσω του ποινικού δικαίου. Σε συμμόρφωση προς το διεθνές και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο, ο Έλληνας ποινικός νομοθέτης έχει προβλέψει το αξιόποιο της ρητορικής του μίσους (στο Ν. 927/1979, όπως τροποποιήθηκε από το Ν. 4285/2014 και ισχύει, και στο άρθρο 184 παρ. 2 ΠΚ), της ρατσιστικής διάκρισης (στο άρθρο 11 παρ. 1 Ν. 4443/2016) και του εγκλήματος μίσους ή εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά (στο άρθρο 82Α ΠΚ). Στο Πρώτο Μέρος της παρούσας διδακτορικής διατριβής προσεγγίζονται ιστορικά, φιλοσοφικά και εννοιολογικά τα δύο φαινόμενα, παρουσιάζεται το διεθνές, το ευρωπαϊκό και το εθνικό θεσμικό πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί διαχρονικά, εντοπίζονται τα προστατευόμενα από τις σχετικές ποινικές διατάξεις έννομα αγαθά και εξετάζονται τα συνταγματικά όρια του αξιοποίνου ενόψει του περιορισμού στην θεμελιώδη ελευθερία της έκφρασης με την ποινικοποίηση της ρητορικής του μίσους. Στο Δεύτερο Μέρος αναλύονται οι ποινικές υποστάσεις των τυποποιημένων εγκλημάτων, οριοθετείται ο τόπος τέλεσής τους όταν διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών και επιχειρείται η επίλυση των αναφυόμενων δικονομικών ζητημάτων.

ABSTRACT

Racism and xenophobia constitute timeless social phenomena, the combating of which also takes place through criminal law. In compliance with the international and European institutional framework, the Greek criminal legislator has provided for the criminalization of hate speech (in Law 927/1979, as amended by Law 4285/2014 and also in force in article 184 par. 2 of the Criminal Code), racial discrimination (in article 11 par. 1 Law 4443/2016) and hate crime or crime with racist characteristics (in article 82A of the Criminal Code). In the First Part of this doctoral thesis, the two phenomena are approached historically, philosophically and conceptually, the international, European and national institutional framework that has been formed over time is presented, the legal goods protected by the relevant criminal provisions are identified and the constitutional limits of the punishment are examined in view of limiting the fundamental freedom of expression by criminalizing hate speech. The Second Part analyzes the criminal aspects of standard crimes, delineates their place of commission when committed through computer systems and attempts to resolve the procedural issues that arise.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο ρατσισμός αποτελεί μια σύνθετη κοινωνική κατασκευή, που, από την εποχή της ευρωπαϊκής αποικιοκρατίας οπότε και πρωτοεμφανίστηκε ως τέτοια, μέχρι και σήμερα, δεν έχει εκλείψει από την ανθρώπινη κοινωνία, αλλάζοντας απλώς προσωπείο, ανάλογα με τις επικρατούσες ανά εποχή πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές και πολιτιστικές συνθήκες. Κεντρικό πρόσωπο στην κατασκευή αυτή αποτελεί πάντοτε ο «άλλος», ο «ξένος», ο «διαφορετικός», ο οποίος προσδιορίζεται ειδικότερα άλλοτε ως έγχρωμος, αλλοδαπός, μετανάστης ή πρόσφυγας κι άλλοτε ως αλλόθρησκος, τσιγγάνος, γυναίκα, ομοφυλόφιλος ή ανάπηρος κ.λπ. Παράλληλα, όμως, με τη διόγκωση του μεταναστευτικού προβλήματος από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και μετά, έκανε την εμφάνισή του και ένα ακόμη φαινόμενο, αυτό της ξενοφοβίας, στις κοινωνίες υποδοχής ή/και διέλευσης μεταναστών, προσφύγων ή αιτούντων πολιτικό άσυλο.

Τόσο διεθνείς και ευρωπαϊκοί οργανισμοί, όσο και τα ίδια τα κράτη, αλλά και συλλογικές οντότητες, φορείς και απλοί πολίτες, καταβάλλουν προσπάθειες που έχουν ως στόχο την εξάλειψη του ρατσισμού και της ξενοφοβίας μέσω διαφόρων θεσμών, όπως η εκπαίδευση, ο πολιτισμός ή το δίκαιο. Έτσι, τα δύο αυτά φαινόμενα και συγκεκριμένα οι εκδηλώσεις τους δεν θα μπορούσαν να μείνουν εκτός ρυθμιστικού πεδίου του ποινικού δικαίου, το οποίο τιμωρεί ειδικότερα τη δημόσια ρητορική του μίσους, τη δυσμενή διακριτική μεταχείριση σε συγκεκριμένους τομείς της κοινωνικής δραστηριότητας και τα εγκλήματα που τελούνται από προκατάληψη εις βάρος ατόμων ή ομάδων ατόμων που προσδιορίζονται με βάση κάποιο εγγενές – τις περισσότερες φορές αμετάβλητο – χαρακτηριστικό της φύσης τους ως ανθρώπων.

Η παρούσα διατριβή έχει ως αντικείμενο έρευνας την ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην ελληνική έννομη τάξη, μέσω του Ν. 927/1979 που τυποποιεί ως αξιόποινες εκδηλώσεις δημόσια εκφερόμενου ρατσιστικού λόγου, του άρθρου 11 του Ν. 4443/2016 που τυποποιεί ως αξιόποινη την ρατσιστική διάκριση και του ΠΚ και ειδικότερα του άρθρου 184 παρ. 2 που θεσπίζει ως διακεκριμένη παραλλαγή την ρατσιστική διέγερση, και του άρθρου 82Α που διαμορφώνει διακεκριμένες παραλλαγές όλων των εγκλημάτων του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα και των Ειδικών Ποινικών Νόμων, επαυξάνοντας το αξιόποينو εκάστης πράξης, όταν το θύμα επιλέγεται με βάση κάποιο (ή κάποια) από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά. Ο εντοπισμός των προστατευόμενων από τις διατάξεις αυτές εννόμων αγαθών, η οριοθέτηση των συνταγματικών ορίων του αξιοποίνου της ρητορικής του μίσους ενόψει του περιορισμού που τίθεται στην θεμελιώδη ελευθερία της έκφρασης με την πρόβλεψη ποινικής κύρωσης, ο προσδιορισμός ειδικότερων στοιχείων των ποινικών υποστάσεων, η ρύθμιση

της δωσιδικίας στην περίπτωση που αυτά διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών και αναφερόμενα δικονομικά ζητήματα αποτέλεσαν τα κύρια σημεία τριβής, κριτικής και σύνθεσης.

Αθήνα, Ιούλιος 2023

Α.Π.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	7
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	16

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Ο ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΞΙΟΠΟΙΝΟΥ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΙΣΟΥΣ ΕΝΟΠΕΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ	19
---	----

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	20
1.1. Ιστορική και φιλοσοφική προσέγγιση του ρατσισμού	20
1.1.1. Οι απαρχές του ρατσισμού	20
1.1.2. Οι σύγχρονες τάσεις του ρατσισμού	23
1.2. Εννοιολογική προσέγγιση του ρατσισμού	27
1.2.1. Η ρατσιστική ιδεολογία	28
1.2.2. Οι εκδηλώσεις/εκφάνσεις του ρατσισμού	30
1.2.2.1. Ο δημόσια εκφερόμενος ρατσιστικός λόγος ή ρητορική του μίσους	30
1.2.2.2. Η ρατσιστική διάκριση	34
1.2.2.3. Το έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά ή ρατσιστικό έγκλημα ή έγκλημα μίσους	36
1.3. Εννοιολογική προσέγγιση της ξενοφοβίας και των άλλων μορφών εχθρότητας κατά προσώπων ή ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά	41
1.3.1. Η έννοια, τα αίτια και οι εκδηλώσεις/εκφάνσεις της ξενοφοβίας	41
1.3.2. Άλλες μορφές εχθρότητας	44
2. ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ – ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΛΟΔΑΠΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ	46
2.1. Διεθνές θεσμικό πλαίσιο	47
2.1.1. Ο Καταστατικός Χάρτης και οι Διεθνείς Συμβάσεις του Ο.Η.Ε.	47
2.1.1.1. Ο Καταστατικός Χάρτης	47
2.1.1.2. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ)	49
2.1.1.3. Η Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων	50
2.1.1.4. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ανθρώπινα και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΠΔ)	56
2.1.1.5. Άλλες Διεθνείς Συμβάσεις	59
2.1.2. Η Ιδρυτική Πράξη και οι Δηλώσεις, Διακηρύξεις, Συμβάσεις και	62

Συστάσεις της UNESCO	
2.1.3. Οι Διεθνείς Συμβάσεις της ΔΟΕ	68
2.2. Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο	70
2.2.1. Οι νομικές πράξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης	70
2.2.1.1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και το 12 ^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο	72
2.2.1.2. Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ)	75
2.2.1.3. Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο	76
2.2.2. Οι Συστάσεις Γενικής Πολιτικής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI)	78
2.2.3. Οι ευρωπαϊκές Συνθήκες και το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο	82
2.2.3.1. Η Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΣυνθΕΟΚ)	83
2.2.3.2. Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ)	83
2.2.3.3. Η Κοινή Δράση της 15-7-1996 που ενέκρινε το Συμβούλιο της Ε.Ε. σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας	84
2.2.3.4. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ	85
2.2.3.5. Οι Οδηγίες 2000/43/ΕΚ, 2000/78/ΕΚ και 2006/54/ΕΚ	86
2.2.3.6. Η Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ	88
2.2.3.7. Η Συνθήκη της Λισσαβώνας	91
2.2.3.8. Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (ΧΘΔΕΕ)	93
2.2.3.9. Το Σχέδιο Έκθεσης 2023/2068(INI) της Επιτροπής Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου	94
2.3. Συγκριτική επισκόπηση της αλλοδαπής ποινικής νομοθεσίας	95
2.3.1. Η ποινική αντιμετώπιση της ρητορικής του μίσους και του εγκλήματος μίσους στα κράτη-μέλη της Ε.Ε.	95
2.3.1.1. Ειδικά στη Γερμανία	98
2.3.1.2. Ειδικά στη Γαλλία	103
2.3.1.3. Ειδικά στην Ισπανία	105
2.3.2. Η ποινική αντιμετώπιση της ρητορικής του μίσους και του εγκλήματος μίσους στις Η.Π.Α.	107
2.3.2.1. Η απόλυτη προστασία της ελευθερία της έκφρασης	107
2.3.2.1.1. Η Πρώτη Τροποποίηση του Συντάγματος των Η.Π.Α.	107
2.3.2.1.2. Ειδικά η περίπτωση του μισαλλόδοξου λόγου	110
2.3.2.2. Η ποινικοποίηση του εγκλήματος μίσους	113
3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ	118
3.1. Ο Ν. 927/1979	118
3.1.1. Οι αρχικές προβλέψεις	118
3.1.1.1. Η ποινικοποίηση της δημόσιας υποκίνησης σε πράξεις ή	118

ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν σε φυλετικές ή εθνικές διακρίσεις, μίσος ή βία	
3.1.1.2. Η ποινικοποίηση της σύστασης ή συμμετοχής σε οργανώσεις, οι οποίες επιδιώκουν την οργανωμένη προπαγάνδα ή κάθε μορφής δραστηριότητα τείνουσα σε φυλετικές διακρίσεις	119
3.1.1.3. Η ποινικοποίηση της δημόσιας έκφρασης προσβλητικών ιδεών κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής τους	120
3.1.1.4. Η ποινικοποίηση της άρνησης προμήθειας αγαθών ή προσφοράς υπηρεσιών λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής του αντισυμβαλλομένου	121
3.1.2. Νομοθετικές μεταβολές	122
3.1.2.1. Το άρθρο 24 του Ν. 1419/1984	122
3.1.2.2. Το άρθρο 39 του Ν. 2910/2001	122
3.1.2.3. Το άρθρο 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005	122
3.1.2.4. Ο Ν. 4285/2014	123
3.1.2.5. Το άρθρο 7 του Ν. 4491/2017	128
3.2. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις του εγκλήματος της ρατσιστικής διάκρισης	129
3.2.1. Το άρθρο 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005	129
3.2.2. Το άρθρο 361B ΠΚ	132
3.2.3. Το άρθρο 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016	134
3.3. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις του ρατσιστικού εγκλήματος ή εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά	137
3.3.1. Η ειδική επιβαρυντική περίπτωση του άρθρου 79 παρ. 3 ΠΚ	137
3.3.2. Η διάταξη του άρθρου 81Α ΠΚ	139
3.3.2.1. Η αρχική πρόβλεψη	139
3.3.2.2. Η νομοθετική μεταβολή	140
3.3.3. Οι διατάξεις των άρθρων 82Α και 137Α παρ. 2 ΠΚ	140
3.4. Η εγκαθίδρυση διακεκριμένης παραλλαγής ρατσιστικής διέγερσης	141
3.5. Προσβλητικές εθνικής ταυτότητας ή ρατσιστικού περιεχομένου εκφράσεις με αφορμή αθλητικές εκδηλώσεις ή αθλητικό υπόβαθρο	142
4. ΤΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΑ ΕΝΝΟΜΑ ΑΓΑΘΑ	144
4.1. Η σκοπιμότητα αποσαφήνισης του εννόμου αγαθού, οι θεωρητικές προσεγγίσεις και η νομολογιακή αντιμετώπιση	144
4.1.1. Το δικαίωμα σε ίση μεταχείριση και αποφυγή διακρίσεων	147
4.1.2. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως ιδιότητα του ανθρώπου να είναι ίσος με τους άλλους ανθρώπους εξαιτίας της ανθρώπινης ιδιότητάς του	149
4.1.3. Η μαζική προστασία των ατομικών αγαθών της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας, της προσωπικής ελευθερίας, της τιμής και της ιδιοκτησίας	150
4.1.4. Η δημόσια τάξη	153

4.1.5. Η τιμή	155
4.2. Τα προτεινόμενα έννομα αγαθά	158
4.2.1. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια	158
4.2.2. Η κοινωνική ευταξία	165
4.2.3. Η αντίθεση της διάταξης του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 με τη θεωρία του εννόμου αγαθού	168
5. ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΞΙΟΠΟΙΝΟΥ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΙΣΟΥΣ ΕΝΟΨΕΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ	173
5.1. Το διεθνές και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης – Η νομολογία του ΕΔΔΑ	173
5.1.1. Το διεθνές θεσμικό πλαίσιο	173
5.1.2. Το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο: Οι θεμιτοί περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης	174
5.1.3. Η νομολογία του ΕΔΔΑ	177
5.1.3.1. Νομολογιακή αντιμετώπιση της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία	177
5.1.3.1.1. Οι εφαρμοζόμενες διατάξεις	177
5.1.3.1.2. Τα κριτήρια στάθμισης των αντικρουόμενων δικαιωμάτων ή εξέτασης της αναγκαιότητας ή μη ενός περιορισμού	178
5.1.3.1.3. Περιπτωσιολογία	181
5.1.3.2. Νομολογιακή αντιμετώπιση του ιστορικού αναθεωρητισμού-αρνητισμού	194
5.1.3.2.1. Εφαρμοζόμενη διάταξη	194
5.1.3.2.2. Περιπτωσιολογία	194
5.2. Η συνταγματική προστασία της ελευθερίας της έκφρασης – Η νομολογία των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων	199
5.2.1. Το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος	200
5.2.2. Η νομολογία των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων	203
5.3. Κριτική προσέγγιση νομολογίας ΕΔΔΑ και ελληνικών ποινικών δικαστηρίων	206
Β' ΜΕΡΟΣ	210
ΟΙ ΝΟΜΟΤΥΠΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΙΣΟΥΣ, ΤΗΣ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ ΜΕ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	
6. ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΙΣΟΥΣ	211
6.1. Το έγκλημα της δημόσιας υποκίνησης σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά	211
6.1.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος	211
6.1.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος	215

6.1.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης	215
6.1.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά	215
6.1.2.2.1. Οι υπαλλαγές	215
6.1.2.2.2. Τα μέσα έκφρασης	218
6.1.2.2.3. Το στοιχείο της δημοσιότητας	219
6.1.2.2.4. Τα αντικείμενα αναφοράς	220
6.1.2.3. Τα αντικείμενα της προσβολής	222
6.1.2.3.1. Τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά	223
6.1.2.3.2. Ο κοινωνικός χώρος	226
6.1.2.4. Η αφηρημένη διακινδύνευση	226
6.1.2.5. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης	227
6.1.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος	228
6.1.4. Οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου	229
6.1.5. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος	230
6.1.5.1. Απόπειρα	230
6.1.5.2. Συμμετοχή	231
6.1.5.3. Προβλήματα συρροής	232
6.1.6. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιοπόινο χαρακτήρα της πράξης	233
6.2. Το έγκλημα της δημόσιας υποκίνησης σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων, που χρησιμοποιούνταν από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά	234
6.2.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος	234
6.2.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος	235
6.2.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης	235
6.2.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά	235
6.2.2.3. Τα αντικείμενα της προσβολής	235
6.2.2.4. Η αφηρημένη διακινδύνευση	236
6.2.2.5. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης	237
6.2.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος	237
6.2.4. Ο εξωτερικός όρος του αξιοποίνου	237
6.2.5. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος	238
6.2.5.1. Απόπειρα	238
6.2.5.2. Συμμετοχή	238
6.2.5.3. Προβλήματα συρροής	238
6.2.6. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιοπόινο χαρακτήρα της πράξης	239
6.3. Ευθύνη από το αποτέλεσμα	239
6.4. Η διακεκριμένη παραλλαγή των εγκλημάτων των παρ. 1, 2 και 3 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979	240
6.4.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας της παραλλαγής	240

6.4.2. Εννοιολογική προσέγγιση του υπαλλήλου	241
6.4.3. Η ευθύνη των συμμετεχόντων	244
6.5. Το έγκλημα της συγκρότησης ή συμμετοχής σε οργάνωση ή ένωση προσώπων οποιασδήποτε μορφής που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση των πράξεων των παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979	244
6.5.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος	244
6.5.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος	246
6.5.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης	246
6.5.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά	246
6.5.2.2.1. Οι υπαλλαγές	246
6.5.2.2.2. Εννοιολογική προσέγγιση οργάνωσης και ένωσης προσώπων	247
6.5.2.3. Η αφηρημένη διακινδύνευση	248
6.5.2.4. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης	248
6.5.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος	249
6.5.4. Μορφές εμφάνισης	249
6.5.4.1. Απόπειρα	249
6.5.4.2. Συμμετοχή	250
6.5.4.3. Προβλήματα συρροής	250
6.5.5. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης	251
6.6. Το έγκλημα της δημόσιας επιδοκιμασίας, ευτελισμού ή κακόβουλης άρνησης της ύπαρξης ή της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονιών, πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και του ναζισμού	251
6.6.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος	251
6.6.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος	253
6.6.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης	253
6.6.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά	254
6.6.2.2.1. Οι υπαλλαγές	254
6.6.2.2.2. Τα αντικείμενα αναφοράς	255
6.6.2.2.3. Οι πράξεις χαρακτηρισμού των εγκλημάτων	257
6.6.2.3. Τα αντικείμενα της προσβολής	259
6.6.2.4. Η αφηρημένη διακινδύνευση	260
6.6.2.5. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης	260
6.6.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος	260
6.6.4. Οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου	261
6.6.5. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος	262
6.6.5.1. Απόπειρα	262
6.6.5.2. Συμμετοχή	262
6.6.5.3. Προβλήματα συρροής	262
6.6.6. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο	263

χαρακτήρα της πράξης	
6.6.7. Η διακεκριμένη παραλλαγή του εγκλήματος	263
6.7. Το έγκλημα της ρατσιστικής διέγερσης	264
6.7.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος	264
6.7.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος	265
6.7.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης	265
6.7.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά	265
6.7.2.3. Τα αντικείμενα της προσβολής	266
6.7.2.4. Η αφηρημένη και η συγκεκριμένη διακινδύνευση	266
6.7.2.5. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης	267
6.7.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος	267
6.7.4. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος	268
6.7.4.1. Απόπειρα	268
6.7.4.2. Συμμετοχή	268
6.7.4.3. Προβλήματα συρροής	268
6.7.5. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποινο	269
χαρακτήρα της πράξης	
6.7.6. Ευθύνη από το αποτέλεσμα	269
7. ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΤΗΣ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ	271
7.1. Τυποποίηση, το είδος του ποινικού κανόνα και νομοτυπικός	271
χαρακτήρας του εγκλήματος	
7.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος	272
7.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης	272
7.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά	273
7.2.2.1. Οι απαγορευμένοι τρόποι διακριτικής μεταχείρισης	273
7.2.2.2. Το πεδίο εφαρμογής	276
7.2.3. Το αντικείμενο της προσβολής	278
7.2.4. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης	280
7.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος	281
7.4. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος	281
7.4.1. Απόπειρα	281
7.4.2. Συμμετοχή	281
7.4.3. Προβλήματα συρροής	282
7.5. Ποινική κύρωση, λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποινο χαρακτήρα	282
της πράξης και διοικητικές κυρώσεις για τους δράστες που ενεργούν ως	
εργοδότες	
8. ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΜΕ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	284
8.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος – Το	284
είδος του ποινικού κανόνα	
8.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος	286
8.2.1. Το στοιχείο της επιλογής του παθόντος εξαιτίας συγκεκριμένων	286

χαρακτηριστικών: Επαύξηση του αδίκου ή της ενοχής;	
8.2.2. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης	288
8.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος	288
8.4. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος	289
8.4.1. Απόπειρα	289
8.4.2. Συμμετοχή	289
8.4.3. Προβλήματα συρροής	289
8.5. Ποινικές κυρώσεις και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης	290
8.6. Οι ειδικές υποστάσεις του άρθρου 137Α παρ. 2 ΠΚ	291
9. ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΞΕΝΟΦΟΒΙΚΗΣ ΦΥΣΗΣ ΠΟΥ ΔΙΑΠΡΑΤΤΟΝΤΑΙ ΜΕΣΩ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ	295
9.1. Εννοιολογική προσέγγιση, μορφές και χαρακτηριστικά των εγκλημάτων που τελούνται μέσω συστημάτων υπολογιστών	295
9.2. Η οριοθέτηση του τόπου τέλεσης	296
9.2.1. Η ρύθμιση του άρθρου 3 του Ν. 927/1979	297
9.2.2. Οι γενικοί κανόνες	298
9.2.3. Η ρύθμιση του άρθρου 22 της Σύμβασης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο	299
9.3. Η ευθύνη των ενδιαμέσων για το παράνομο περιεχόμενο των χρηστών των υπηρεσιών τους	303
10. ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ	305
10.1. Ποινική δίωξη	305
10.2. Καθ' ύλην αρμοδιότητα	305
10.3. Παράσταση προς υποστήριξη της κατηγορίας	305
10.3.1. Γενικά	305
10.3.2. Ειδικά στα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους	307
10.3.3. Ειδικά στο έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης	311
10.3.4. Ειδικά στο έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά	312
10.3.5. Αναγνώριση δικαιώματος παράστασης σε ενώσεις προσώπων με νομική προσωπικότητα	312
10.4. Ζητήματα μεταβολής της κατηγορίας	313
10.5. Η δικαδικασία της κατάσχεσης ψηφιακών πειστηρίων	314
10.5.1. Γενικά	314
10.5.2. Η εξαίρεση των εγκλημάτων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών από το πεδίο εφαρμογής των άρθρων 254 ΚΠΔ και 6 του Ν. 5002/2022	318
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	324
ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ	32
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ	331
I. Ελληνική	331

II. Αλλοδαπή	339
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	343
I. Ελληνικών δικαστηρίων	343
II. ΕΔΔΑ	343

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

αδημ.	: αδημοσίευτη
ΑιτΕκθ	: Αιτιολογική Έκθεση
ΑΚ	: Αστικός Κώδικας
Α.Ν.	: Αναγκαστικός Νόμος
Αναφ	: Αναφορά
ΑΠ	: Άρειος Πάγος
αρ.	: αριθμός
άρθρ.	: άρθρο
Αρμεν.	: «Αρμενόπουλος» (περιοδικό)
Βλ.	: βλέπε
ΔιοικΔικ	: «Διοικητική Δικαιοσύνη» (περιοδικό)
ΔΟΕ	: Διεθνής Οργάνωση Εργασίας
ΔΣΑΠΔ	: Διεθνές Σύμφωνο Ατομικών και Πολιτικών Δικαιωμάτων
ΔΣΟΚΠΔ	: Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτικά Δικαιώματα
ΔΣΕ	: Διεθνής Σύμβαση Εργασίας
ΕΕΔΑ	: Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Ε.Ε./ΕΕ	: Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	: «Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου» (περιοδικό)
ΕΕΔ	: «Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου» (περιοδικό)
εδ.	: εδάφιο
ΕΔΔΑ	: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΔΔΔΔ	: «Επιθεώρηση Δημοσίου Δικαίου και Διοικητικού Δικαίου» (περιοδικό)
Εισ	: Εισαγγελέας
ΕισΕκθ	: Εισηγητική Έκθεση
εκδ.	: έκδοση
ΕλλΔνη	: «Ελληνική Δικαιοσύνη» (περιοδικό)
ΕΚΧ	: Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης
επ.	: επόμενα
επιμ.	: επιμέλεια
ΕΣΔΑ	: Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΣΡ	: Εθνικό Ραδιοτηλεοπτικό Συμβούλιο
Εφ	: Εφετείο
ΕφΔΔ	: «Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου» (περιοδικό)
Η.Π.Α.	: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
κ.ά.	: και άλλα (παρεμφερή)
ΚΔΠΔ	: Καταστατικό Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου
κ.λπ.	: και τα λοιπά
ΚΠΔ	: Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
ΛΟΑΤΚΙ	: Λεσβία, Ομοφυλόφιλος, Αμφιφυλόφιλος, Τρανς, Κιούρ, Ίντερσεξ
λ.χ.	: λόγου χάρη
μ.Χ.	: μετά Χριστό

N.	: Νόμος
Ναυτ	: Ναυτοδικείο
N.Δ.	: Νομοθετικό Διάταγμα
N.Π.Δ.Δ.	: Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου
NoB	: «Νομικό Βήμα» (περιοδικό)
NOMOS	: Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών «NOMOS»
ΟΔΔΑ	: Οικουμενική Διακήρυξη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΟΛ	: Ολομέλεια
όπ.π.	: όπου και προηγούμενως
παρ.	: παράγραφος
Π.Δ.	: Προεδρικό Διάταγμα
Πεντ	: Πενταμελές
περ.	: περίπτωση
ΠΚ	: Ποινικός Κώδικας
Πλημ	: Πλημμελειοδικείο
ΠΝ	: Ποινικός Νόμος
ΠοινΔικ	: «Ποινική Δικαιοσύνη» (περιοδικό)
ΠοινΛογ	: «Ποινικός Λόγος» (περιοδικό)
ΠοινΧρ	: «Ποινικά Χρονικά» (περιοδικό)
Πρβλ.	: παράβαλε (συγκριτικά)
π.χ.	: παραδείγματος χάριν
ΣΕΕ	: Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση
σελ.	: σελίδα
ΣΛΕΕ	: Συνθήκη για την Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣΤΕ	: Συμβούλιο της Επικρατείας
Συμβ	: Συμβούλιο
Συντ.	: Σύνταγμα
τευχ.	: τεύχος
ΤΝΠ	: Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών
τομ.	: τόμος
ΤοΣ	: «Το Σύνταγμα» (περιοδικό)
Τριμ	: Τριμελές
Υπερ.	: «Υπεράσπιση» (περιοδικό)
υποπαρ.	: υποπαράγραφος
υποπερ.	: υποπερίπτωση
υποσ.	: υποσημείωση
ΦΕΚ	: Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης
ΧΘΔΕΕ	: Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.
Abs.	: Abkürzung
art.	: Artikel
BGH	: Bundesgerichtshof
BVerfG	: Bundersverfassungsgericht
CERD	: Committee on the Elimination of Racial Discrimination
ECRI	: European Commission against Racism and Intolerance
EU	: European Union
JR	: Juristische Rundschau

L	: Law
LGBTI	: Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, Intersex
NJW	: «Neue Juristische Wochenschrift» (περιοδικό)
No.	: Number
NStZ	: «Neue Zeitschrift für Strafrecht» (περιοδικό)
par.	: paragraph
R	: Recommendation
Rev	: Review
StGB	: Strafgesetzbuch
UN	: United Nations
US	: United States
ZIS	: «Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik» (περιοδικό)
ZRP	: Zeitschrift für Rechtspolitik» (περιοδικό)

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Ο ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟΣ ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΥ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ – ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΞΙΟΠΟΙΝΟΥ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ
ΤΟΥ ΜΙΣΟΥΣ ΕΝΩΨΕΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Ιστορική και φιλοσοφική προσέγγιση του ρατσισμού

1.1.1. Οι απαρχές του ρατσισμού

Το σύνδρομο της πολιτιστικής υπεροχής των αρχαίων Ελλήνων έναντι των Βέρβερων, των Περσών και των Αιγυπτίων, η ευγονική, ο θεσμός της δουλείας και η υποβαθμισμένη κοινωνική θέση των γυναικών στην Αρχαία Ελλάδα και αργότερα στην ρωμαϊκή αυτοκρατορία, το σύστημα των καστών στην αρχαία Ινδία και ο αντιουδαϊσμός της αρχαίας Αιγύπτου παραπέμπουν σε ρατσιστικές αντιλήψεις και πρακτικές, απέχουν, ωστόσο, παρασάγγας από την έννοια του φυλετικού ρατσισμού¹. Ούτε οι «*βάρβαροι*» για τους αρχαίους Έλληνες ή οι δούλοι και οι γυναίκες ή οι Εβραίοι για τους αρχαίους Αιγύπτιους θεωρούνταν γενετικά και πνευματικά κατώτερα όντα, ούτε οι αρχαίοι αυτοί πολιτισμοί οικοδομήθηκαν επί τη βάση της δήθεν «*φυλετικής υπεροχής*» τους έναντι των υπόλοιπων, σύγχρονών τους, πολιτισμών². Αντίθετα, οι αντιλήψεις και πρακτικές αυτές αφορούσαν κυρίως στον τρόπο διαστρωμάτωσης των αρχαίων κοινωνιών (κάστες, πατριαρχία) και λειτουργίας των πολιτευμάτων τους (αριστοκρατία, δημοκρατία) ή στην ανάγκη εξεύρεσης εργατικού δυναμικού και την διαχείριση των ηττημένων πολέμου και ορισμένων εγκληματιών (εμφάνιση και διατήρηση του θεσμού της δουλείας), παρά στην ταξινόμηση των ανθρώπων με βιολογικά κριτήρια.

Το ίδιο ισχύει και για τις αντιλήψεις και πρακτικές που εμφανίστηκαν στον Μεσαίωνα³, με στόχο τους αιρετικούς, δηλ. όσους αμφισβητούσαν το καθιερωμένο δόγμα, τους Εβραίους – με την μετεξέλιξη του αντιουδαϊσμού στον αντισημιτισμό – ή τους μουσουλμάνους Οθωμανούς και τους «*αμαρτωλούς*» Αφρικανούς⁴. Ούτε τα μέλη των ομάδων αυτών θεωρούνταν γενετικά και πνευματικά κατώτερα όντα από τους Πατέρες της Εκκλησίας, αλλά τα κίνητρα για τους διωγμούς που υπέστησαν, ήταν κυρίως θρησκευτικά.

¹ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, Ετερότητα και ανεκτικότητα στην Ευρώπη. Οι ευρωπαϊκές πολιτικές κατά του ρατσισμού και των διακρίσεων, 2017, σελ. 86, *Πανταζή Β.*, Αντιρατσιστική Εκπαίδευση, 2015, σελ. 20, *Παπαδημητρίου Ζ.*, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, 2000, σελ. 41, *Του ίδιου*, Ρατσισμός και ευρωπαϊκός πολιτισμός, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 1997, σελ. 143

² Βλ. *Παλαιολόγου-Βαγενά Ε.*, Ρατσισμός & Ξενοφοβία. Έρευνα στη Δικαιοσύνη και στην Αστυνομία, 2006, σελ. 7-8

³ Βλ. *Παλαιολόγου-Βαγενά Ε.*, όπ.π., σελ. 8

⁴ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, όπ.π., *Πανταζή Β.*, όπ.π., σελ. 21, *Παπαδημητρίου Ζ.*, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, 2000, σελ. 42 και 76, *Του ίδιου*, Ρατσισμός και ευρωπαϊκός πολιτισμός, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 1997, σελ. 143

Η έννοια της «φυλετικής υπεροχής» εμφανίζεται στον ευρωπαϊκό χώρο μετά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα και την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου από τις κύριες ευρωπαϊκές δυνάμεις (Βρετανία, Ολλανδία, Ισπανία, Πορτογαλία, Γαλλία) και αποτελεί θεωρητική κατασκευή των δυνάμεων αυτών, προκειμένου να νομιμοποιήσουν την εκ μέρους τους κατάληψη εδαφών της Αμερικής, της Αφρικής, της Ινδίας και της Ωκεανίας, την εγκαθίδρυση του αποικιοκρατικού συστήματος, κατά το οποίο η μητρόπολη ασκεί άμεσα κυριαρχικά δικαιώματα στις αποικίες, καθορίζοντας την διακυβέρνησή τους, την οικονομική τους πολιτική και την κοινωνική τους οργάνωση, εκμεταλλευόμενη τον φυσικό πλούτο των εδαφών τους και υποδουλώνοντας, ακόμη και εξοντώνοντας, τους γηγενείς πληθυσμούς⁵. Εν συνεχεία, η θεωρητική αυτή κατασκευή θα χρησιμοποιηθεί για τη νομιμοποίηση του δουλεμπορίου, δηλ. της αγοράς ή αρπαγής ιθαγενών Αφρικανών και πώλησής τους σε Αμερικανούς γαιοκτήμονες⁶. Επιπλέον, η θεωρητική κατασκευή της «φυλετικής υπεροχής» χρησιμοποιήθηκε και για τη συγκρότηση ευρωπαϊκών εθνών, όπως του γαλλικού, του αγγλικού και του γερμανικού, από την γαλλική αριστοκρατία, τους Αγγλοσάξονες (στη διαμάχη τους με τους Βρετανούς) και γερμανόφωνες εθνικιστικές οργανώσεις, αντίστοιχα⁷.

Καθοριστικό ρόλο, ωστόσο, στην διαμόρφωση και εδραίωση της έννοιας της «φυλετικής υπεροχής» διαδραμάτισαν εκπρόσωποι του Διαφωτισμού, κατά τον 18^ο αιώνα, οι οποίοι ταξινόμησαν τους ανθρώπους σε «φυλές», δηλ. σε ομάδες, με βάση κοινά, αμετάβλητα και κληρονομούμενα γενετικά/βιολογικά χαρακτηριστικά, όπως το χρώμα του δέρματος, των οφθαλμών ή των τριχών, το σχήμα του σώματος, του κρανίου, των οφθαλμών ή των αυτιών, την απόσταση των οφθαλμών μεταξύ τους, το μήκος της μύτης, το ύψος κ.λπ., τα οποία, αφού αξιολόγησαν από άποψη αισθητικής, συνέδεσαν με τις πνευματικές και ψυχοδιανοητικές ιδιότητες και τις ηθικές αρετές των ανθρώπων κάθε «φυλής», επικαλούμενοι τις φυσικές επιστήμες (ανθρωπολογία, βιολογία, ανατομία), χωρίς στην πραγματικότητα να υπάρχει καμία επιστημονική τεκμηρίωση⁸. Οι Ευρωπαίοι θεωρήθηκαν, φυλετικά και πολιτιστικά, ανώτεροι των υπόλοιπων πληθυσμών, ενώ στοχοποιήθηκαν ευθέως οι Νέγροι, οι Εβραίοι και οι Τσιγγάνοι, οι οποίοι θεωρήθηκαν από Διαφωτιστές ότι ανήκουν σε «κατώτερο είδος ανθρώπων»⁹.

⁵ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 22, *Παπαδημητρίου Ζ.*, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, 2000, σελ. 25, *Του ίδιου*, Ρατσισμός και ευρωπαϊκός πολιτισμός, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 1997, σελ. 143

⁶ Βλ. *Κοφίνη Σ.*, Ισότητα και απαγόρευση διακρίσεων, 2016, σελ. 140, *Παπαδημητρίου Ζ.*, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, 2000, σελ. 98

⁷ Βλ. *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 109

⁸ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 57, 87, *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 25, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 117-118

⁹ Βλ. *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 25-26, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 120 και 148-149

Δύο, ακόμη, ιστορικά γεγονότα του 19^{ου} αιώνα έμελλε να επηρεάσουν αποφασιστικά στην τελική διαμόρφωση του ρατσισμού: α) η Γαλλική Επανάσταση, με την ανατροπή της απολυταρχίας και τη νίκη της αστικής τάξης, και β) η Βιομηχανική Επανάσταση, με την εδραίωση του καπιταλισμού ως κυρίαρχου οικονομικού συστήματος. Η αστική τάξη, προκειμένου να εδραιώσει την κυριαρχία της σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, κατευνάζοντας, παράλληλα, τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, τα οποία παρέμειναν στο ίδιο καθεστώς, χρησιμοποίησε την έννοια της «φυλετικής υπεροχής», με τη συνδρομή των κοινωνικών επιστημών αυτή τη φορά, χρίζοντας άνευ ετέρου ως ανώτερη πνευματικά και πολιτιστικά την λευκή «φυλή» και παρέχοντάς της το δικαίωμα να εξουσιάζει τις άλλες δύο «φυλές», ήτοι την μαύρη και την κίτρινη¹⁰. Μέσα από τη διεργασία αυτή γεννήθηκε η θεωρία του «βιολογικού/επιστημονικού ρατσισμού».

Παράλληλα, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, η Εβραϊκή «φυλή», καιίτοι ανήκε, κατά τα ανωτέρω, στην λευκή «φυλή», άρχισε να αντιμετωπίζεται ως «εχθρός» της «Άριας φυλής», στην οποία ανήκαν οι άνθρωποι που μιλούσαν ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (αγγλική, γαλλική, γερμανική, ισπανική, ελληνική κ.λπ.), θεωρούμενη όχι μόνο θρησκευτικά, αλλά και βιολογικά, πολιτισμικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά κατώτερη απ' αυτήν¹¹. Έτσι, άρχισε να αναπτύσσεται μια συστηματική αντίθεση κατά των μελών της Εβραϊκής «φυλής», η οποία εκδηλώθηκε με περιορισμό της έκφρασής τους, διωγμούς, υποχρεωτικές στειρώσεις, πολιτισμική καταστολή και αποκορύφωμα το Ολοκαύτωμα των Εβραίων κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου από τη Ναζιστική Γερμανία και τους συνεργάτες της¹². Στόχο της Ναζιστικής Γερμανίας αποτέλεσαν και οι Ρομά, που ήδη από τον 14^ο αιώνα βρίσκοταν αντιμέτωποι με πολλές μορφές διακριτικής μεταχείρισης, εφαρμοζόμενων ακόμη και πολιτικών βίαιης αφομοίωσης, σχεδόν σε όλες τις χώρες της Ευρώπης, λόγω του νομαδικού τρόπου ζωής τους, της γλώσσας και της οικονομικό-κοινωνικής τους κατάστασης¹³.

Οι φρικαλεότητες, όμως, της ναζιστικής Γερμανίας κατά των Εβραίων, των Ρομά κ.λπ., σε συνδυασμό με την ανάπτυξη των επιστημών της γενετικής

¹⁰ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 58, *Ανθόπουλου Χ.*, Προστασία κατά του ρατσισμού και ελευθερία της πληροφόρησης, Ένα Συνταγματικό Δίλημμα, 2000, σελ. 33, *Μάνεση Α.*, Όψεις και αντιμετώπιση του ρατσισμού, ΤοΣ 2000, σελ. 17, *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 37, *Παπαδημητρίου Ζ.*, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, 2000, σελ. 125 και 129, *Του ίδιου*, Ρατσισμός και ευρωπαϊκός πολιτισμός, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 1997, σελ. 154

¹¹ Βλ. *Κοφίνη Σ.*, ό.π., σελ. 141, *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 19, *Παπαδημητρίου Ζ.*, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, 2000, σελ. 239-240

¹² Βλ. *Μάνεση Α.*, ό.π., *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 82, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 190, *Του ίδιου*, Ρατσισμός και ευρωπαϊκός πολιτισμός, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 1997, σελ. 152

¹³ Βλ. *Κοφίνη Σ.*, ό.π., σελ. 144-146

και της φυσικής ανθρωπολογίας, οδήγησαν, αμέσως μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, στην εγκατάλειψη της θεωρίας του «βιολογικού/επιστημονικού ρατσισμού», καθώς διασαφηνίστηκε σε επιστημονικό επίπεδο, μέσω πρωτοβουλιών που ανέλαβε η Εκπαιδευτική Επιστημονική και Πολιτιστική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO)¹⁴, ότι οι όποιες ανατομικές/φυσιολογικές διαφορές μεταξύ των ανθρώπων που ανήκουν σε διαφορετικές «φυλές» σχετίζονται με την προσαρμογή τους στις περιβαλλοντικές συνθήκες του τόπου καταγωγής/διαμονής τους και, σε καμία περίπτωση, δεν επηρεάζουν την πνευματική τους ανάπτυξη, η οποία καθορίζεται, αντίθετα, από κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες, όπως π.χ. τις ευκαιρίες για εκπαίδευση/μόρφωση¹⁵. Περαιτέρω, κατέστη σαφές ότι οι διαφορές στη διανοητική ικανότητα μεταξύ των μελών της ίδιας «φυλής» είναι περισσότερες από τις αντίστοιχες διαφορές μεταξύ μελών διαφορετικών «φυλών»¹⁶.

Εκτός, τέλος, από τα μέλη των διαφορετικών – πλην της λευκής – «φυλών», μέχρι και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, και οι γυναίκες αντιμετώπιζονταν ως κατώτερα όντα σε σύγκριση με τους άνδρες, μη έχουσες ίσα δικαιώματα με αυτούς σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο, λ.χ. δικαίωμα ψήφου, ακόμη και στα δικαιώματα στην εκπαίδευση και την επιλογή επαγγέλματος¹⁷.

1.1.2. Οι σύγχρονες τάσεις του ρατσισμού

Μετά την μεταπολεμική περίοδο, στις ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες αποτελούν είτε τόπο διέλευσης, είτε τόπο προορισμού μεταναστών και προσφύγων, που προέρχονται από χώρες της Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης, από την Μέση Ανατολή, από διάφορες Αφρικανικές χώρες, από το Πακιστάν, το Ιράν ή την Αίγυπτο, αναπτύχθηκαν τρεις νέοι τύποι ρατσισμού: α) ο «πολιτισμικός ρατσισμός», β) ο «ανταγωνιστικός ρατσισμός» και γ) ο «φοβικός ρατσισμός», οι οποίοι συνθέτουν τη θεωρία του «νεορατσισμού» ή «ρατσισμού χωρίς φυλές», όρος που χρησιμοποιείται για να επισημανθεί η

¹⁴ United Nations Educational Scientific and Cultural Organization

¹⁵ Βλ. Κορίνη Σ., όπ.π., σελ. 136-137, Μάνεση Α., όπ.π., σελ. 14, Παπαδημητρίου Ζ., Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, 2000, σελ. 35, Σκανδάμη Μ., Μετανάστες και ρατσισμός, Με αφορμή την ύψωση της ελληνικής σημαίας, ΠοινΔικ 2004, σελ. 330, UNESCO, Four statements on the race question, 1969, σελ. 14, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000122962>>

¹⁶ Βλ. Ανθόπουλου Χ., όπ.π., σελ. 33, Πανταζή Β., όπ.π., σελ. 27, Παπαδημητρίου Ζ., όπ.π., σελ. 36, Σκανδάμη Μ., όπ.π., UNESCO, The race concept, Results on an inquiry, 1952, σελ. 13, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000073351>>

¹⁷ Βλ. Κορίνη Σ., όπ.π., σελ. 130-131 (με αναφορά στις Η.Π.Α.) και 147-149 (με αναφορά στον ευρωπαϊκό χώρο), Μάνεση Α., όπ.π.

μετάβαση από τον «βιολογικό/επιστημονικό ρατσισμό» στους νέους αυτούς τύπους¹⁸.

Ειδικότερα, ο «πολιτισμικός ρατσισμός» θεμελιώνεται στο γεγονός ότι μεταξύ των πολιτών των χωρών υποδοχής και των μεταναστών ή προσφύγων, που διέρχονται από τις χώρες τους ή διαμένουν σ' αυτές, υφίστανται πολιτισμικές διαφορές, που απαγορεύουν την αφομοίωση ή ενσωμάτωση των τελευταίων στις κοινωνίες των χωρών υποδοχής, ενώ, από την άλλη πλευρά, οι πολίτες των χωρών υποδοχής ως εθνική ομάδα έχουν αναφαίρετο δικαίωμα να διατηρήσουν αναλλοίωτη τη διαφορετική τους ταυτότητα και να διεκδικήσουν την ανωτερότητα του δικού τους συστήματος αξιών, πολιτισμού και τρόπου ζωής απέναντι στο αντίστοιχο σύστημα των μεταναστών ή προσφύγων, που συνιστούν μια άλλη εθνική ομάδα. Ενόψει αυτής της παραδοχής, δικαιολογείται, περαιτέρω, κάθε είδους μεροληπτικής μεταχείρισης σε βάρος των μεταναστών και των προσφύγων, μέχρις σημείου αποτροπής της απονομής σ' αυτούς της ιδιότητας του πολίτη και στέρησης των δικαιωμάτων που αυτή συνεπάγεται¹⁹.

Στο ίδιο μοτίβο αναπτύσσεται και ο «ανταγωνιστικός ρατσισμός», κατά τον οποίο οι μετανάστες ή πρόσφυγες αντιμετωπίζονται ως ανεπιθύμητοι ανταγωνιστές στην αγορά εργασίας, ευθυνόμενοι για την αύξηση της ανεργίας και την επιδείνωση των όρων εργασίας των πολιτών της χώρας υποδοχής λόγω της προσφοράς τους να εργαστούν, απεμπολώντας τα εργασιακά και κοινωνικά τους δικαιώματα, ακόμη και σε υποβαθμισμένες συνθήκες εργασίας και με χαμηλές αμοιβές²⁰. Πράγματι, η πλειοψηφία των ανδρών μεταναστών ή

¹⁸ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π.π., σελ. 61, *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π.π., σελ. 59, *Βασματζίδη Χ.*, Ποινικοποίηση του ρατσιστικού λόγου και δικαίωμα στην ασφάλεια. Συνταγματικά ζητήματα (Συγχρόνως μια σύντομη προσέγγιση των θεωριών της έννοιας του εννόμου αγαθού), ΕΔΔΔΔ 2015, σελ. 23, *Γκότοβου Α.*, Ρατσισμός. Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής, 3^η έκδοση, 2011, σελ. 3, *Γρηγορίου Α.*, Η έκταση της μετανάστευσης στην Ελλάδα, δικαιώματα και υποχρεώσεις αλλοδαπών, ΔιοικΔικ 2008, σελ. 554-555, *Κουράκη Ν.*, Αλλοδαποί, μεταναστευτική πολιτική και εγκληματικότητα, ΠοινΧρ 2003, σελ. 577, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π.π., σελ. 289, *Σκανδάμη Μ.*, ό.π.π., σελ. 331, *Τσιάκαλου Γ.*, Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης, 2011, σελ. 19-20 και 39. Πρβλ. και *Yakushko O.*, Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes toward Immigrants, Educational Psychology Papers and Publications, 2009, σελ. 37, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο:

<<https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1089&context=edpsychpapers>>, κατά την οποία οι μετανάστες συνδέονται με τη φθίνουσα οικονομία, τον υπερπληθυσμό, τη ρύπανση, την αυξημένη βία, την εξάντληση των κοινωνικών πόρων (π.χ. σε εκπαίδευση, υγεία), τη διάβρωση των πολιτιστικών αξιών και την τρομοκρατία.

¹⁹ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π.π., *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π.π., σελ. 37, *Βασματζίδη Χ.*, ό.π.π., σελ. 23, *Γκότοβου Α.*, ό.π.π., σελ. 93, *Μάνεση Α.*, ό.π.π., σελ. 17, *Παλαιολόγου-Βαγενά Α.*, ό.π.π., σελ. 9, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π.π., σελ. 287, *Τσιάκαλου Γ.*, ό.π.π., σελ. 48, *Χαλκιά Α.*, Όψεις των εγκλημάτων μίσους στην Ελλάδα και προτάσεις για την αντιμετώπισή τους, σε: Έγκλημα και καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη, Α' Τόμος, 2016, σελ. 1696

²⁰ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π.π. σελ. 49, *Αποστολόπουλου Α.*, Ποινική καταστολή του ρατσιστικού λόγου και του ρατσιστικού εγκλήματος στην περίοδο της κρίσης, σε: Έγκλημα και

προσφύγων απασχολούνται σε αγροτικές ή τεχνικές/οικοδομικές εργασίες και των γυναικών σε οικιακές εργασίες, δεν ασφαρίζονται και, επιπλέον, δεν μεριμνούν για την ένταξη των παιδιών τους στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής, χωρίς, όμως, αυτό να συνεπάγεται αναγκαιώς την αύξηση της ανεργίας ή την επιδείνωση των όρων εργασίας για τους πολίτες της χώρας υποδοχής²¹.

Αναλόγως θεμελιώνεται και ο «*φοβικός ρατσισμός*», όπου οι μετανάστες και οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται ως απειλή για την δημόσια ασφάλεια ή/και την δημόσια υγεία, επωμιζόμενοι – κυρίως από τα Μ.Μ.Ε. – την αύξηση της εγκληματικότητας και της παραβατικότητας (π.χ. κλοπές, ληστείες, διακίνηση ναρκωτικών ουσιών, βιασμοί και προσβολές της γενετήσιας αξιοπρέπειας) ή τη διάδοση μολυσματικών και μεταδοτικών ασθενειών (π.χ. γρίπη, AIDS)²².

Σε όλους τους παραπάνω τύπους «*νεορατσισμού*» κεντρική θέση κατέχει η έννοια του «*έθνους*», που σημαίνει ομάδα ανθρώπων που ανήκουν στην ίδια «*φυλή*», κατάγονται από την ίδια γεωγραφική περιοχή, συνδέονται πνευματικά και ψυχολογικά μεταξύ τους με κοινό ιστορικό παρελθόν, κοινά στοιχεία πολιτισμού και ιδεώδη, κοινό θρήσκευμα, κοινή γλώσσα, και έχουν εθνική συνείδηση, χωρίς να είναι απαραίτητο να έχουν και κοινή ιθαγένεια²³. Ωστόσο, ο ρατσισμός διακρίνεται από την θεωρία του «*εθνικισμού*», η οποία οικοδομείται στη βάση ορισμένων στοιχείων του παρελθόντος ενός λαού, με τα οποία διαπλάθει την συνείδηση του λαού ότι ανήκουν σε ένα «*ανώτερο*» έναντι των υπόλοιπων έθνος, με σκοπό είτε την απόκτηση της κυριαρχίας σε μία περιοχή που κυριαρχείται από άλλο έθνος, είτε τη διατήρηση της αυτοδιοίκησης ή/και αυτοπροστασίας των συστατικών στοιχείων του έθνους έναντι κάθε άλλου έθνους²⁴. Μόνον όταν η εθνικιστική θεωρία επικεντρώνεται σε φυλετικά στοιχεία ή/και δεν αρκείται στην υπερτίμηση των συστατικών στοιχείων ενός συγκεκριμένου έθνους, αλλά συνοδεύεται από την υποτίμηση των αντίστοιχων στοιχείων άλλων εθνών, τα οποία, περαιτέρω, ταξινομεί ως κατώτερα, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα επιβολής του «*ανώτερου*» έθνους στα

καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη, Α' Τόμος, 2016, σελ. 1683, *Βασματζίδα Χ.*, ό.π., σελ. 23, *Γκότοβου Α.*, ό.π., σελ. 60, *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 23, *Τσιάκαλου Γ.*, ό.π., *Χαλκιά Α.*, ό.π.

²¹ Βλ. *Γρηγορίου Α.*, ό.π., *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 23-24. Πρβλ. και *Κουράκη Ν.*, ό.π., σελ. 578, κατά τον οποίο η απασχόληση των αλλοδαπών σ' αυτούς τους τομείς έχει ενισχύσει την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και έχει συμβάλει στην μείωση του πληθωρισμού, ενώ η εγκατάστασή τους με τη δημιουργία οικογένειας συμβάλλει αφενός μεν, στην αύξηση του πληθυσμού, αφετέρου δε, στην επίλυση του ασφαλιστικού προβλήματος.

²² Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 52-53, *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., *Βασματζίδα Χ.*, ό.π., σελ. 23, *Γκότοβου Α.*, ό.π., σελ. 90, *Κουράκη Ν.*, ό.π., σελ. 577, *Τσιάκαλου Γ.*, ό.π.

²³ Βλ. *Δερβιτσιώτη Α.*, Σημειώσεις Συνταγματικού Δικαίου Ι. Οργάνωση του κράτους, 3^η έκδοση, 2005, σελ. 7, *Μπαμπινιώτη Γ.*, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων, 2002, σελ. 553, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 246

²⁴ Βλ. *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 248-249

άλλα («εθνοκεντρισμός»), οι δύο έννοιες τέμνονται²⁵. Στην αντίπερα όχθη βρίσκεται ο «πατριωτισμός», που συνίσταται στο συναίσθημα της αγάπης, έστω και σε υπερβολικό βαθμό, ενός έθνους, μιας πατρίδας, το οποίο αναπτύσσεται χωρίς καμία διάθεση υποτίμησης των συστατικών στοιχείων των άλλων εθνών, στα μέλη των οποίων αναγνωρίζεται, αντίθετα, το δικαίωμα να αγαπούν εξίσου έντονα την δική τους πατρίδα²⁶.

Εκτός, όμως, από το «νεορατσισμό», ο «βιολογικός/επιστημονικός ρατσισμός» παρέδωσε τη σκυτάλη και σε μια άλλη μορφή ρατσισμού, τον «κοινωνικό ρατσισμό», ο οποίος στρέφεται κατά ατόμων που φέρουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, βάσει των οποίων εντάσσονται σε συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, που θεωρούνται «κατώτερες» από τις αντίστοιχες ομάδες, τα μέλη των οποίων δεν φέρουν τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Πρόκειται για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό, κακής οικονομικής κατάστασης ή χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, με διαφορετικές θρησκευτικής, πολιτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, για τους Ρομά («αντιτσιγγανισμός») ή για τις γυναίκες («σεξισμός»)²⁷.

Σε επίπεδο πολιτικής, άμεσα συσχετιζόμενος με τον ρατσισμό είναι ο «ακροδεξιός εξτρεμισμός», ο οποίος θεμελιώνεται στην απόρριψη του συνταγματικού κράτους δικαίου και των θεμελιωδών αξιών του, στην προσπάθεια να δικαιολογηθεί ή ακόμα και να αθωωθεί ο ναζισμός, στην ενίσχυση του εθνοκεντρισμού και στη χρησιμοποίηση βίας κατά μεταναστών και προσφύγων, αλλόθρησκων και άθρησκων, ομοφυλόφιλων, αριστερών και αναρχικών, κι εν γένει μελών μειονοτήτων, οι οποίοι θεωρούνται «κατώτεροι» άνθρωποι²⁸.

Ιδιάζουσα, τέλος, μορφή ρατσισμού συνιστά ο «θεσμικός ρατσισμός», που αναφέρεται στην διακριτική μεταχείριση μιας ομάδας ανθρώπων από τα ίδια τα όργανα του κράτους – νομοθετικά, εκτελεστικά ή δικαστικά – λόγω της ιδιαιτερότητας ή διαφορετικότητας της ομάδας αυτής, η οποία (διακριτική μεταχείριση) προβλέπεται και επιβάλλεται σε επίπεδο ρύθμισης²⁹. Ο «θεσμικός ρατσισμός» έχει περιοριστεί, ωστόσο, σημαντικά μέσω των υποχρεώσεων που ανέλαβαν τα κράτη με την προσχώρησή τους σε διεθνείς συμβάσεις, με τις

²⁵ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 40, *Γκότοβου Α.*, ό.π., σελ. 93, *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 20, *Παλαιολόγου-Βαγενά Ε.*, ό.π., σελ. 8, *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 89, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 253, *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 44

²⁶ Βλ. *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 254-255, *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 45.

²⁷ Βλ. *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 15 και 17 (ο οποίος συμπεριλαμβάνει και τον ρατσισμό έναντι των νέων, ορισμένων επαγγελματικών τάξεων και των φορέων του AIDS), *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 67 και 83-88, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 43 και 301

²⁸ Βλ. *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 90, *Downs W.*, Πολιτικός εξτρεμισμός στις Δημοκρατίες, Η καταπολέμηση της μισαλλοδοξίας, 2015, σελ. 56

²⁹ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 61, *Γκότοβου Α.*, ό.π., σελ. 32 και 117, *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 19, *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 67, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 43, *Τσιτάκαλου Γ.*, ό.π., σελ. 80

οποίες παρέχεται προστασία των δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών του ανθρώπου και την εξαιτίας αυτής τροποποίησης συνταγματικών και άλλων εσωτερικών νομικών διατάξεών τους, προβλεπομένων ελάχιστων, ειδικά καθορισμένων εξαιρέσεων στο επίπεδο αυτό, όπως π.χ. στην άσκηση εκλογικού δικαιώματος³⁰.

1.2. Εννοιολογική προσέγγιση του ρατσισμού

Ετυμολογικά η λέξη «*ρατσισμός*» συντίθεται από το ουσιαστικό «*ράτσα*» και το παραγωγικό επίθημα –ισμός. Η λέξη «*ράτσα*», που σημαίνει «*φυλή*», προέρχεται από την ιταλική λέξη «*razza*», η οποία έλκει την καταγωγή της πιθανόν από την αραβική λέξη «*rā's*», που σημαίνει «*προέλευση, αρχή*», ενώ το παραγωγικό επίθημα –ισμός χρησιμοποιείται για τον σχηματισμό ουσιαστικών που, μεταξύ άλλων, δηλώνουν σύστημα ιδεών σχετικών με κάτι (π.χ. θρησκεία, πολιτική, φιλοσοφία, επιστήμη) και αποτελεί μεταφορά ξένων όρων σε –ism (στην αγγλική γλώσσα), –ismus (στην γερμανική γλώσσα) κ.λπ., που σχετίζονται με την ονομασία θεωριών, θρησκειών, φιλοσοφικών ή πολιτικών απόψεων³¹.

Περαιτέρω, η λέξη «*φυλή*», η οποία ετυμολογικά προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα «*φύω*», σημαίνει σύνολο ανθρώπων με κοινή καταγωγή και κοινά γενετικά χαρακτηριστικά, εξ ου και ο ρατσισμός αποδίδεται στην ελληνική γλώσσα και με τη λέξη «*φυλετισμός*»³². Η έννοια, όμως, της «*φυλής*», όπως διαμορφώθηκε ιστορικά, εμπεριέχει δύο διαφορετικές διαστάσεις: α) αυτή της απλής ταξινόμησης των ανθρώπων σε ομάδες με βάση τα κοινά φαινοτυπικά γνωρίσματα κληρονομικού χαρακτήρα και β) αυτή της αξιολόγησης των γνωρισμάτων αυτών και ιεράρχησης των ομάδων αυτών σε «*ανώτερες*» και «*κατώτερες*», η οποία δεν γίνεται αποδεκτή – ορθώς – από την επιστημονική κοινότητα³³.

Παρά το γεγονός ότι ο ρατσισμός ως κοινωνικό φαινόμενο έχει αποτελέσει ερευνητικό αντικείμενο των κοινωνιολογικών επιστημών και, παράλληλα, οι εκδηλώσεις/εκφάνσεις του έχουν αποτελέσει αντικείμενο ρύθμισης του δικαίου, δεν έχει υπάρξει μέχρι και σήμερα ένας κοινά αποδεκτός ορισμός του. Στην προσπάθειά μας να ορίσουμε την έννοια του ρατσισμού, θα λέγαμε ότι αποτελεί ένα σύστημα ιδεών και πρακτικών, το

³⁰ Πρβλ. *Κουράκη Ν.*, ό.π., σελ. 579, ο οποίος χαρακτηρίζει την μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας ως «*μικρόψυχη, κατασταλτική και αποσπασματική*» ίδια όσον αφορά στη ρύθμιση των θεμάτων νομιμοποίησης της παρανομής των αλλοδαπών στην χώρα.

³¹ Βλ. *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 13, *Μπαμπινιώτη Γ.*, ό.π., σελ. 786 και 1531, *Πανταζή Θ.*, Η «ελευθερία» του δημόσιου ρατσιστικού λόγου, ΠοινΔικ 2018, σελ. 836

³² Βλ. *Μπαμπινιώτη Γ.*, ό.π., σελ. 1910. Πρβλ. όμως *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 23-24 (κατά τον οποίο ο «*φυλετισμός*» αναφέρεται αποκλειστικά στις φυλετικές διακρίσεις, ενώ ο «*ρατσισμός*» αφορά σε κάθε μορφή διάκρισης)

³³ Βλ. *Πανταζή Θ.*, ό.π., *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 30

οποίο οικοδομείται στο έδαφος μιας ιεραρχικά αξιολογούμενης ταξινόμησης των ανθρώπων σε κοινωνικές ομάδες, αφενός από αρνητικά στερεότυπα και προκαταλήψεις για τα μέλη των κοινωνικών ομάδων που θεωρούνται «κατώτερες» (ρατσιστική ιδεολογία), αφετέρου δε, από συμπεριφορές, ακόμη κι από θεσμοθετημένα μέτρα, εις βάρος των μελών αυτών των κοινωνικών ομάδων (ρατσιστικές εκδηλώσεις/εκφάνσεις), και μεταλλάσσεται ανάλογα με τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες κάθε εποχής³⁴.

1.2.1. Η ρατσιστική ιδεολογία

Η ιδεολογία του ρατσισμού εκκινεί, όπως προαναφέρθηκε, από την ταξινόμηση των ανθρώπων σε κοινωνικές ομάδες, οι οποίες προσδιορίζονται στη βάση κοινών χαρακτηριστικών των μελών που τις απαρτίζουν (π.χ. χρώμα δέρματος ή μαλλιών, μορφωτικό επίπεδο ή επάγγελμα, οικογενειακή ή οικονομική κατάσταση, θρησκευτικές, πολιτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις κ.λπ.). Τα χαρακτηριστικά αυτά, εν συνεχεία, αξιολογούνται είτε θετικά, είτε αρνητικά, με αποτέλεσμα την ιεράρχηση των κοινωνικών αυτών ομάδων σε «ανώτερες» και «κατώτερες»³⁵. Κάθε άτομο δε, ανάλογα με την ένταξή του σε μια ή περισσότερες κοινωνικές ομάδες, αποκτά μια κοινωνική ταυτότητα, η οποία τον συνοδεύει στις κοινωνικές του σχέσεις, υποδαυλίζοντας την ατομικότητά του και επηρεάζοντας τον τρόπο της σύνδεσής του με τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας³⁶. Η κοινωνική, όμως, αυτή ταυτότητα κουβαλάει μαζί της στερεότυπα και προκαταλήψεις, που αφορούν σε όλα ανεξαιρέτως τα μέλη μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας³⁷.

Ειδικότερα, στερεότυπο είναι η σταθερά θετική ή αρνητική εικόνα που έχει σχηματιστεί για όλα ανεξαιρέτως τα μέλη μιας κοινωνικής ομάδας από τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας, της οποίας αποτελούν μέλη και αυτά, και μη μέλη της δικής τους ομάδας. Ειδικότερα, σε όλα τα μέλη της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας αποδίδονται μια ή περισσότερες ιδιότητες, οι οποίες συναρτώνται με το χαρακτηριστικό που προσδιορίζει την ομάδα και είναι θετικές ή αρνητικές, ανάλογα με την προηγούμενη αξιολόγηση του χαρακτηριστικού αυτού³⁸. Η απόδοση, όμως, αυτή είναι γενικευμένη και ατεκμηρίωτη, παρ' ότι προβάλλεται – όχι προσχηματικά – ως εμπειρικά επιβεβαιωμένη και τεκμηριωμένη από τα μη μέλη της ομάδας³⁹, χαρακτηρίζεται δε, από το στοιχείο της υπερβολής, δεδομένου, μάλιστα, ότι

³⁴ Βλ. Βασματζίδη Χ., ό.π., σελ. 22, Γκότοβου Α., ό.π., σελ. 14, Μάνεση Α., ό.π., σελ. 13-14, Παλαιολόγου-Βαγενά Ε., ό.π., Πανταζή Β., ό.π., σελ. 37 και 49, Παπαδημητρίου Ζ., ό.π., σελ. 49 και 51, Σκανδάμη Μ., ό.π., Τσιάκαλου Γ., ό.π., σελ. 75

³⁵ Βλ. Πανταζή Β., ό.π., σελ. 39, Τσιάκαλου Γ., ό.π., σελ. 144

³⁶ Βλ. Γκότοβου Α., ό.π., σελ. 6-8

³⁷ Βλ. Τσιάκαλου Γ., ό.π., σελ. 137

³⁸ Βλ. Γκότοβου Α., ό.π., σελ. 16, Πανταζή Β., ό.π., σελ. 75

³⁹ Βλ. Γκότοβου Α., ό.π., σελ. 17

τις αποδιδόμενες ιδιότητες υποτίθεται ότι έχει κάθε μέλος της συγκεκριμένης ομάδας⁴⁰. Αυτό δεν εμποδίζει, ωστόσο, την ιεραρχική αξιολόγηση των μελών κάθε ομάδας και επί τη βάση ομοειδών στερεοτύπων, είτε μονοδιάστατων, είτε πολυδιάστατων⁴¹.

Ως προκατάληψη, από την άλλη πλευρά, νοείται η γενικευμένη στάση, η προδιάθεση, η ετοιμότητα για δράση έναντι κάθε μέλους μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, η οποία είναι σταθερά είτε θετική, είτε αρνητική, ανάλογα είτε με την ιεραρχική, αξιολόγηση των χαρακτηριστικών, βάσει των οποίων κατατάσσονται οι άνθρωποι σε κοινωνικές ομάδες, είτε με την ιεραρχική αξιολόγηση που έχει προηγηθεί επί τη βάση ομοειδών, θετικών και αρνητικών, στερεοτύπων⁴². Εκτός από την κοινωνική κατηγοριοποίηση και τα στερεότυπα, στην δημιουργία προκαταλήψεων παίζουν ρόλο και οι συνθήκες ανταγωνισμού που επικρατούν μεταξύ δύο κοινωνικών ομάδων και η ανάγκη ενίσχυσης της αυτοεκτίμησης των μελών εκάστης ομάδας έναντι της άλλης⁴³.

Η διαφορά ανάμεσα στο στερεότυπο και την προκατάληψη είναι ότι με την τελευταία εκφράζεται η ετοιμότητα του μη μέλους μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας να δείξει μια αρνητική ή θετική στάση απέναντι σε οποιοδήποτε μέλος αυτής της ομάδας, ενώ το στερεότυπο έχει περισσότερο το χαρακτήρα απεικόνισης του μέλους της άλλης ομάδας από τη σκοπιά του μη μέλους αυτής⁴⁴. Άλλωστε, ο σχηματισμός ενός στερεοτύπου προηγείται της γένεσης μιας προκατάληψης και αποτελεί την κύρια πηγή δημιουργίας της⁴⁵.

Η ρατσιστική ιδεολογία, όπως είναι προφανές, συναπαρτίζεται από τα αρνητικά στερεότυπα και τις αρνητικές προκαταλήψεις για τα μέλη μιας συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, ωστόσο, ούτε ο σχηματισμός, ούτε η διάδοση της ρατσιστικής ιδεολογίας μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο ρύθμισης του ποινικού δικαίου⁴⁶. Ενδεχόμενη δε, ποινικοποίησή τους θα προσέκρουε στη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 του Συντάγματος, σύμφωνα με την οποία «έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της» και στην οποία κατοχυρώνεται η θεμελιώδης αρχή της τυποποίησης του ποινικού φαινομένου «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» (κανένα έγκλημα, καμία ποινή χωρίς νόμο)⁴⁷. Ειδικότερα, από τη συνταγματική διατύπωση της αρχής

⁴⁰ Βλ. Γκότοβου Α., ό.π., ο οποίος κάνει λόγο για τριών ειδών υπερβολής στο πλαίσιο των στερεοτύπων, που εντοπίζονται στον εντοπισμό των ιδιοτήτων, στην έκφρασή τους και στην γενίκευσή τους σε όλους, όσοι είναι μέλη της συγκεκριμένης ομάδας προσώπων.

⁴¹ Βλ. Γκότοβου Α., ό.π., σελ. 19

⁴² Βλ. Γκότοβου Α., ό.π., σελ. 22, Παλαιολόγου-Βαγενά Ε., ό.π., σελ. 9, Πανταζή Β., ό.π., σελ. 75, Τσιάκαλου Γ., ό.π., σελ. 147, Χριστινίδη Α., Εχθρότητα & Προκατάληψη, Ξενοφοβία, Αντισημιτισμός, Γενοκτονία, 2003, σελ. 20-21

⁴³ Βλ. Γκότοβου Α., ό.π., σελ. 28

⁴⁴ Βλ. Γκότοβου Α., ό.π., σελ. 22

⁴⁵ Βλ. Πανταζή Β., ό.π., σελ. 75, Τσιάκαλου Γ., ό.π., σελ. 159

⁴⁶ Βλ. Αποστολόπουλου Α., ό.π., σελ. 1690

⁴⁷ Βλ. Κωστάρα Α., Έννοιες και Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου, 2004, σελ. 111

αυτής συνάγεται κατ' αντιδιαστολή ότι δεν μπορεί να ποινικοποιηθούν οι σκέψεις, το φρόνημα, οι ψυχικές διαθέσεις, η ιδεολογία ή η ηθική των υποκειμένων του δικαίου, αλλά για την ύπαρξη εγκλήματος και πολύ περισσότερο για την επιβολή ποινικής τιμωρίας απαιτείται η τέλεση πράξης, δηλ. ανθρώπινη εξωτερική συμπεριφορά προς τρίτο⁴⁸.

Αντίθετα, ο ποινικός νομοθέτης ενδιαφέρεται για τις ρατσιστικές εκδηλώσεις/εκφάνσεις⁴⁹, διαμορφώνοντας έτσι τα αντίστοιχα εγκλήματα, που τυποποιούνται στο Ειδικό Μέρος του Ποινικού Κώδικα και σε Ειδικούς Ποινικούς Νόμους (Ν. 927/1979, Ν. 4443/2016). Πρόκειται για την ποινικοποίηση του δημόσια εκφερόμενου ρατσιστικού λόγου ή ρητορικής του μίσους, της ρατσιστικής διάκρισης και του εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά ή ρατσιστικού εγκλήματος ή εγκλήματος μίσους⁵⁰.

1.2.2. Οι εκδηλώσεις/εκφάνσεις του ρατσισμού

1.2.2.1. Ο δημόσια εκφερόμενος ρατσιστικός λόγος ή ρητορική του μίσους

Ο δημόσια εκφερόμενος ρατσιστικός λόγος ή ρητορική του μίσους συνιστά την πρώτη εκδήλωση/έκφραση του ρατσισμού, που εμπίπτει στη σφαίρα των ποινικών αδικημάτων και η καταπολέμησή της αποτελεί μέχρι και σήμερα κυρίαρχη προτεραιότητα διεθνών και ευρωπαϊκών φορέων και οργάνων, μεταξύ των οποίων η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, σε Συστάσεις της οποίας περιέχονται ορισμοί των εννοιών «*γλώσσα της εμπάθειας*» και «*ρητορική του μίσους*».

Ειδικότερα, στην Σύσταση Νο. R (97) 20 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 30-10-1997 προς τα κράτη μέλη για την γλώσσα της εμπάθειας («*hate speech*»)⁵¹, ως τέτοια ορίζεται κάθε μορφή έκφρασης που συμβάλλει στη διάδοση, την προτροπή, την προαγωγή ή τη δικαιολόγηση του φυλετικού μίσους, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού ή άλλων μορφών

⁴⁸ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 92, *Δαγτόγλου Π.*, Συνταγματικό Δίκαιο. Ατομικά Δικαιώματα, 4^η ενημερωμένη έκδοση, 2012, σελ. 431, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 112, *Μυλωνόπουλου Χ.*, Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος, том. Ι, σελ. 8, *Παρασκευόπουλου Ν.*, Φρόνημα και καταλογισμός στο Ποινικό δίκαιο, 1987, σελ. 14, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, σε: *Μανωλεδάκη Ι.*, Ποινικό δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, Άρθρα 1-49 ΠΚ, 7^η έκδοση, σελ. 24

⁴⁹ Βλ. *Γκότσοβου Α.*, ό.π., σελ. 81

⁵⁰ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2016, σελ. 102, *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 26, *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στις ποινικές διατάξεις κατά της ρητορικής του μίσους (Ν. 927/1979), σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμέλεια], Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, 2016, σελ. 15, *Νάιντου Χ.*, Ιδιαιτερότητες στην ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού που εκδηλώνεται μέσω του διαδικτύου, σε: *Δαλακούρα Θ.*, Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019, σελ. 113

⁵¹ Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member States on "hate speech" (adopted by the Committee of Ministers on 30 October 1997 at the 607th meeting of the Ministers' Deputies), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/1680505d5b>>

βίας και μίσους που βασίζονται στη μισαλλοδοξία, περιλαμβανομένης της μισαλλοδοξίας που εκφράζεται μέσα από τον επιθετικό εθνικισμό και τον εθνοκεντρισμό, τη διάκριση και το μίσος κατά μειονοτήτων και μεταναστών, και τονίζεται ότι έχει πιο καταστροφικές επιπτώσεις, όταν διαδίδεται από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης.

Εικοσιπέντε χρόνια μετά και στη Σύσταση CM/Rec(2022)16 της Επιτροπής Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης της 20-5-2022 προς τα κράτη μέλη για την καταπολέμηση της ρητορικής του μίσους⁵², η έννοια του όρου «*ρητορική του μίσους*» αποσαφηνίζεται, περιλαμβάνοντας κάθε τύπο έκφρασης που υποκινεί, προωθεί, διαδίδει ή δικαιολογεί βία, μίσος ή διακρίσεις εναντίον ενός ατόμου ή ομάδας προσώπων ή που τα δυσφημεί λόγω των πραγματικών ή αποδιδόμενων προσωπικών χαρακτηριστικών ή καταστάσεων, όπως «*φυλή*», χρώμα, γλώσσα, θρησκεία, εθνικότητα, εθνική ή εθνοτική καταγωγή, ηλικία, αναπηρία, φύλο, ταυτότητα φύλου και σεξουαλικό προσανατολισμό. Περαιτέρω, σύμφωνα με την ίδια Σύσταση, τα κράτη-μέλη θα πρέπει να προσδιορίζουν και να ορίζουν σαφώς στο εθνικό τους ποινικό δίκαιο ποιες εκφράσεις ρητορικής μίσους υπόκεινται σε ποινική ευθύνη, όπως: α) δημόσια υποκίνηση για διάπραξη γενοκτονίας, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και εγκλημάτων πολέμου, β) δημόσια υποκίνηση μίσους, βίας ή διακρίσεων, γ) ρατσιστικές, ξενοφοβικές, σεξιστικές και ΛΟΑΤΚΙ⁵³-φοβικές απειλές, δ) ρατσιστικές, ξενοφοβικές, σεξιστικές και ΛΟΑΤΚΙ-φοβικές δημόσιες προσβολές υπό συνθήκες όπως αυτές που ορίζονται ειδικά για τις διαδικτυακές προσβολές στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο σχετικά με την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικού και ξενοφοβικού χαρακτήρα που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών, ε) δημόσια άρνηση, ευτελισμός και δικαιολόγηση της γενοκτονίας, των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας ή των εγκλημάτων πολέμου⁵⁴, στ) σκόπιμη διάδοση υλικού που περιέχει τέτοιες εκφράσεις ρητορικής μίσους (περιπτώσεις α-ε) συμπεριλαμβανομένων ιδεών που βασίζονται στη φυλετική ανωτερότητα ή το μίσος.

⁵² Recommendation CM/Rec (2022) 16 of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech (adopted by the Committee of Ministers on 20 May 2022 at the 132nd Session of the Committee of Ministers), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680a67955>

⁵³ Αρκτικόλεξο που προέρχεται από τις λέξεις Λεσβίες, Ομοφυλόφιλοι, Αμφιφυλόφιλοι, Τρανς (ή Διεμφυλικά) και Ίντερσεξ (ή Διαφυλικά) και αποδίδει στην ελληνική γλώσσα το διεθνές αρκτικόλεξο LGBTI (Lesbian, Gay, Bisexual, Trans, Intersex).

⁵⁴ Πρβλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 73, η οποία κάνει λόγο για μια ιδιαίτερη μορφή έκφρασης ρατσισμού, την «*άρνηση του ρατσισμού*», που συνίσταται στην άρνηση των συνεπειών στα θύματα του ρατσισμού ή των συμπεριφορών που τις προκαλούν κι εν γένει των ρατσισκών εκδηλώσεων και πράκτικων. Ωστόσο, σε επίπεδο ποινικού δικαίου, η μορφή αυτή δεν τυποποιείται ως αξιόποινη πράξη, ανάλογη δε, εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 θα προσέκρουσε ευθέως στη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 του Συντάγματος, όπου κατοχυρώνεται η θεμελιώδης αρχή του ποινικού δικαίου «*nullum crimen, nulla poena sine lege*».

Οι δύο παραπάνω ορισμοί, καίτοι αναφέρονται ουσιαστικά στο ίδιο φαινόμενο, διαφέρουν μεταξύ τους, με τον παλαιότερο ορισμό να είναι πολύ ευρύτερος του δεύτερου και ασαφής, δεδομένου ότι στην έννοια της «*ρητορικής του μίσους*» συμπεριλαμβάνει και τη διάδοση ρατσιστικών ιδεών που δεν περιέχουν υποκίνηση σε διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ενώ ελλείπει οιαδήποτε αναφορά στο στοιχείο της δημοσιότητας του εκφερόμενου ρατσιστικού λόγου⁵⁵. Αντίθετα, ο δεύτερος ορισμός είναι στενότερος και πιο σαφής, ιδίως με την απαρίθμηση των εκφράσεων ρητορικής του μίσους που υποχρεώνονται τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν.

Είχε προηγηθεί σχετικός ορισμός και στην Έκθεση του Ο.Η.Ε. για τη στρατηγική και το σχέδιο δράσης κατά της ρητορικής του μίσους⁵⁶, που δημοσιεύθηκε τον Μάιο του 2019, όπου ως τέτοια ορίζεται κάθε είδους επικοινωνία, με λόγο, γραφή ή συμπεριφορά, που επιτίθεται ή χρησιμοποιεί υποτιμητική ή μεροληπτική γλώσσα σε σχέση με ένα πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων με βάση το ποιοί είναι, ήτοι με βάση τη θρησκεία, την εθνικότητα τους, την φυλή, το χρώμα, την καταγωγή, το φύλο ή άλλο παράγοντα ταυτότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, στην έννοια της ρητορικής του μίσους εμπίπτει, κατά την αμερικανική προσέγγιση, και η ομιλία που δυσφημεί, παρενοχλεί ή εκφοβίζει, δηλ. περιπτώσεις δυσφήμισης, εξύβρισης και απειλής, όταν στρέφεται κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων εξαιτίας κάποιου συγκεκριμένου χαρακτηριστικού τους⁵⁷. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η υιοθέτηση απλώς ακραίας φρασεολογίας ή ο περιορισμός της έκφρασης σε χώρους που δεν προορίζονται εξ ορισμού για δημόσια ομιλία ή η υποκειμενική θεώρηση μιας έκφρασης ως υβριστικής ή απειλητικής, δεν μπορεί να ενταχθεί στις περιπτώσεις απαγορευμένου λόγου⁵⁸. Έτσι, δεν συνιστά απογορευμένο λόγο η κριτική λ.χ. στους πιστούς μιας συγκεκριμένης θρησκείας, αλλά μόνον η χρησιμοποίηση αντικειμενικά υβριστικών εκφράσεων, η υποκίνηση σε διακρίσεις, η κατασυκοφάντηση ή η άρνηση της ιδιότητάς τους ως ανθρώπων των προσώπων που ανήκουν σε μια ομάδα που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ώστε να προστατεύονται τα πρόσωπα αυτά από τη γελοιοποίηση, την εχθρότητα, τις διακρίσεις ή τη βία εναντίον τους⁵⁹.

⁵⁵ Βλ. και *Νούσκαλη Γ.*, Ο ρατσιστικός λόγος μίσους ως μορφή του ρατσιστικού εγκλήματος. Η θεμελίωση και τα όρια του αδικού/ενοχής/ποινής υπό το φως των διεθνών νομοθετικών κειμένων και της Νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2022, σελ. 4

⁵⁶ UN, Strategy and Plan of Action Against Hate Speech, 2019, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/UN%20Strategy%20and%20Plan%20of%20Action%20on%20Hate%20Speech%2018%20June%20SYNOPSIS.pdf>>

⁵⁷ Βλ. *Brison S.*, Hate Speech, σε: *The International Encyclopedia of Ethics*, 2013, σελ. 1 διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://susanbrison.com/files/D.2.-Hate-Speech.pdf>>

⁵⁸ Βλ. *Brown A.*, Hate Speech Law. A Philosophical Examination, 2015, σελ. 91

⁵⁹ Βλ. *Brown A.*, όπ.π., σελ. 28, 93-94

Ανάλογος ορισμός, όμως, περιέχεται και στην Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 1 της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI⁶⁰) σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας⁶¹, η οποία συνιστά στις κυβερνήσεις των κρατών-μελών να τυποποιήσουν ως αξιόποινες τις προφορικές, γραπτές, οπτικοακουστικές εκφράσεις και άλλες μορφές έκφρασης, περιλαμβανομένων και των ηλεκτρονικών ΜΜΕ, οι οποίες παρακινούν σε μίσος, διακρίσεις ή βία εναντίον φυλετικών, εθνικών ή θρησκευτικών ομάδων ή εναντίον των μελών τους, λόγω του ότι ανήκουν σε μια τέτοια ομάδα, καθώς και την παραγωγή, τη διανομή και την αποθήκευση για διανομή του υλικού με αυτό το περιεχόμενο. Και στην Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 15 της ECRI σχετικά με την καταπολέμηση της ρητορικής του μίσους⁶², που υιοθετήθηκε στις 8-12-2015, στην έννοια της «*ρητορικής του μίσους*» περιλαμβάνεται κάθε συνηγορία, προώθηση ή υποκίνηση, με οποιαδήποτε μορφή, μίσους ή δυσφήμισης, και κάθε προσβολή, δημιουργία αρνητικού στερεοτύπου, στιγματισμός ή απειλή, κατά ενός προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω της φυλής, του χρώματος, της καταγωγής, της εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης ή καταγωγής, της ηλικίας, της αναπηρίας, της γλώσσας, της θρησκείας ή των πεποιθήσεων, του φύλου ή της ταυτότητας φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού ή άλλων προσωπικών χαρακτηριστικών ή καταστάσεών τους.

Από τους πιο πάνω ορισμούς, λοιπόν, προκύπτει ότι η ρητορική του μίσους καταλαμβάνει κάθε είδους και μορφής δημόσιας έκφρασης με περιεχόμενο υποκινητικό σε πράξεις βίας, μίσους ή διακρίσεων κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ή απειλητικό ή προσβλητικό (εξυβριστικό ή δυσφημιστικό), ενώ ιδιάζουσα μορφή ρητορικής του μίσους συνιστά ο λεγόμενος «*ιστορικός αναθεωρητισμός-αρνητισμός*», που συνίσταται στην αμφισβήτηση, την άρνηση, την διαφορετική αξιολόγηση, τον ευτελισμό ή ακόμη την δικαιολόγηση ιστορικών γεγονότων που αφορούν σε εγκλήματα γενοκτονιών, πολέμου ή κατά της ανθρωπότητας και κυρίως στο Ολοκαύτωμα και τα ναζιστικά εγκλήματα κατά των Εβραίων⁶³.

⁶⁰ European Commission against Racism and Intolerance

⁶¹ ECRI, General Policy Recommendation No 1 on combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, 1996, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-1-on-combating-racism-xenophobia/16808b59e7>>

⁶² ECRI, General Policy Recommendation No 15 on combating hate speech, 2015, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>>

⁶³ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 13-14 και 119, *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., σελ. 1691, *Καστανά Η.*, Η απαγόρευση του μισαλλόδοξου «αναθεωρητισμού» και τα δικαιώματα του ανθρώπου, *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 2000, σελ. 171, *Μαργαρίτη Μ.*, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και των

Παρά το ότι συγκριτικά με τις υπόλοιπες εκδηλώσεις/εκφάνσεις του ρατσισμού, ο δημόσια εκφερόμενος ρατσιστικός λόγος φαίνεται να έχει τις λιγότερο άμεσες συνέπειες στο πρόσωπο ή την ομάδα προσώπων, που στοχοποιεί ο δράστης, η τιμώρησή του κρίνεται αναγκαία, καθώς συμβάλλει στην αναπαραγωγή και διάδοση ρατσιστικών ιδεών, αλλά κυρίως στην διαμόρφωση κλίματος για την τέλεση πράξεων διακρίσεων, μίσους ή βίας κατά των στοχοποιούμενων προσώπων ή ομάδων προσώπων, προσβάλλει βάνουσα την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και την τιμή τους (υπό τις μορφές της εξύβρισης και της δυσφήμισης), ενώ τους προκαλεί και αισθήματα ανασφάλειας και φόβου (υπό τη μορφή της απειλής), τα οποία με τη σειρά τους, τους οδηγούν σε σιωπηρή παραίτηση από την διεκδίκηση, την άσκηση ή την υπεράσπιση των δικαιωμάτων τους⁶⁴.

Στην εσωτερική έννομη τάξη, εκφράσεις ρητορικής του μίσους τυποποιούνται ως αξιόποινες πράξεις στο Ν. 927/1979⁶⁵, ως ισχύει, καθώς και στη διάταξη του άρθρου 184 παρ. 2 του νέου ΠΚ.

1.2.2.2. Η ρατσιστική διάκριση

Η δεύτερη εκδήλωση/έκφραση του ρατσισμού που εμπίπτει στη σφαίρα των ποινικών αδικημάτων, είναι η ρατσιστική διάκριση, στην τέλεση της οποίας μπορεί να υποκινεί ο δημόσια εκφερόμενος ρατσιστικός λόγος. Η ρατσιστική διάκριση αποτελεί την ουσιαστική αποπεράτωση της αρνητικής προκατάληψης απέναντι σε μια ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση ένα συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, συμπληρώνοντας το τρίπτυχο: στερεότυπο-προκατάληψη-διάκριση⁶⁶.

Ορισμό της έννοιας της «*ρατσιστικής διάκρισης*» συναντούμε στην Διεθνή Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων⁶⁷, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. με την A/RES/2106(XX) απόφασή της στις 21-12-1965 στη Νέα Υόρκη, τέθηκε σε ισχύ στις 4-1-1969 και από την

Πρωτοκόλλων υπ' αριθμ. 1, 6, 7, & 13. Μια συνοπτική ερμηνεία, 2019, σελ. 346, *Μαρκόπουλου Ν.*, σε: *Σπυρόπουλου Φ./Κοντιάδη Ξ./Ανθόπουλου Χ./Γεραπετρίτη Γ.*, Σύμβαση, Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2017, σελ. 338, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 14, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 837, *Στρατηλάτη Κ.*, σε: *Σαρμά Ι./Κοντιάδη Ξ./Ανθόπουλου Χ.*, ΕΣΔΑ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2021, σελ. 607, *Brison S.*, ό.π., ECRJ, General Policy Recommendation No 9 on preventing and combating Antisemitism, 2004 (revised on 1-7-2021), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-9-revised-on-preventing-and-comb/1680a5db33>>

⁶⁴ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 21-24, *Βασματζίδη Χ.*, ό.π., σελ. 27, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 8-9, *Παλαιολόγου-Βαγενά Ε.*, ό.π., σελ. 9, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 838

⁶⁵ ΦΕΚ Α' 139/28-6-1979

⁶⁶ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 66, *Γκότοβου Α.*, ό.π., σελ. 31, *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 61, *Τσιάκαλου Γ.*, ό.π., σελ. 159

⁶⁷ UN, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <[International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination | OHCHR](#)>

χώρα μας κυρώθηκε με το Ν.Δ. 494/1970⁶⁸. Στο άρθρο 1 παρ. 1 της Σύμβασης, ως φυλετική διάκριση ορίζεται οποιαδήποτε διάκριση, εξαίρεση, παρεμπόδιση ή προτίμηση που βασίζεται στα χαρακτηριστικά της φυλής, του χρώματος, της καταγωγής ή της εθνικής ή εθνολογικής προέλευσης και έχει ως σκοπό/αποτέλεσμα είτε την διακινδύνευση, είτε, ακόμη, την εκμηδένιση της αναγνώρισης, απόλαυσης ή άσκησης, υπό όρους ισότητας, των δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών του ανθρώπου σε οποιονδήποτε τομέα του δημοσίου βίου, πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό/μορφωτικό κ.λπ. Όπως προκύπτει, λοιπόν, από τον ορισμό αυτό, το θύμα της ρατσιστικής διάκρισης στερείται ή κινδυνεύει να στερηθεί δικαιώματα κι ελευθερίες, που το Σύνταγμα κι ο νόμος επιφυλάσσουν για όλους ανεξαιρέτως⁶⁹.

Περαιτέρω, στη Σύσταση Γενικής Πολιτικής Νο. 7 της ECRl περί εθνικής νομοθεσίας για την καταπολέμηση του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων⁷⁰, οι φυλετικές διακρίσεις διακρίνονται σε άμεσες και έμμεσες. Ειδικότερα: α) με τον όρο «*άμεση φυλετική διάκριση*» νοείται κάθε διαφορετική μεταχείριση που βασίζεται σε λόγους όπως η φυλή, το χρώμα, η γλώσσα, η θρησκεία, η ιθαγένεια ή η εθνική ή εθνοτική καταγωγή και η δικαιολόγησή της δεν είναι αντικειμενική και λογική, δηλ. είτε ο στόχος της μεταχείρισης αυτής είτε είναι αθέμιτος, είτε παραβιάζεται η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ σκοπού και μέσου, και β) με τον όρο «*έμμεση φυλετική διάκριση*» υπάρχει σε κάθε περίπτωση όπου ένας φαινομενικά ουδέτερος παράγοντας (π.χ. διάταξη νόμου, κριτήριο ή πρακτική) είτε δεν μπορεί να τηρηθεί εύκολα από τα μέλη μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση τη φυλή, το χρώμα, την γλώσσα, την θρησκεία, την ιθαγένεια ή την εθνική ή την εθνοτική καταγωγή, είτε θέτει σε μειονεκτική θέση τα μέλη της οποίας αυτής, και δεν δικαιολογείται αντικειμενικά και λογικά, κατά τα προαναφερόμενα. Επιπλέον, σύμφωνα με την ίδια Σύσταση, στην έννοια των «*διακρίσεων*» περιλαμβάνονται και ο διαχωρισμός, η εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης δια συσχετισμού, η αναγγελθείσα πρόθεση εφαρμογής διακριτικής μεταχείρισης, η εντολή, η προτροπή ή η συνδρομή σε τρίτο πρόσωπο για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης. Πρόκειται δηλ., σε επίπεδο ποινικού δικαίου, για μορφές ηθικής αυτουργίας και συνέργειας σε

⁶⁸ ΦΕΚ Α' 77/1970

⁶⁹ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, Η ποινική καταστολή των φυλετικών, εθνικών και θρησκευτικών διακρίσεων, ΠοινΔικ 2002, σελ. 1185, *Miné M.*, Διακρίσεις στην εργασία και την απασχόληση. Επίκαιρη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε: *Δεληγιάννη-Δημητράκου Π.*, Σύγχρονα θέματα του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των ανθρώπων με αναπηρίας, 2020, σελ. 28

⁷⁰ ECRl, General Policy Recommendation No 7 on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination, 2002 (revised on 7-12-2017), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislatio/16808b5aae>>

ρατσιστική διάκριση. Μια, ακόμη, περίπτωση διάκρισης είναι η λεγόμενη «πολλαπλή διάκριση», δηλ. όταν το άτομο βιώνει διάφορες μορφές διάκρισης εξαιτίας περισσότερων του ενός χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του, με βάση τα όποια προσδιορίζεται και ιεραρχείται μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα⁷¹.

Όσον αφορά δε, στο πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης των διακρίσεων, κατά τα οριζόμενα στην πιο πάνω Σύσταση, η απαγόρευση διακριτικής μεταχείρισης θα πρέπει να ισχύει για όλες τις δημόσιες αρχές και για όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα τόσο του δημόσιου όσο και του ιδιωτικού τομέα, και σε όλα τα πεδία δραστηριότητας του δημοσίου βίου, όπως στην απασχόληση, την εκπαίδευση και την κατάρτιση, την στέγαση, την υγεία κι εν γένεια την κοινωνική προστασία, τα αγαθά και τις υπηρεσίες που προορίζονται για το κοινό και τους κοινόχρηστους χώρους, την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας, τις δημόσιες υπηρεσίες κ.ά. Σε επίπεδο, ωστόσο, ποινικού δικαίου, δράστης ρατσιστικής διάκρισης μπορεί να είναι μόνον φυσικό πρόσωπο, όπως π.χ. δημόσιος υπάλληλος ή λειτουργός, εργοδότης κ.λπ.

Περαιτέρω, η ρατσιστική διάκριση εντάσσεται στην ειδικότερη κατηγορία των αρνητικών διακρίσεων, δηλ. αυτών που σημαίνουν αδικαιολόγητη και μη αντικειμενική δυσμενή μεταχείριση ενός προσώπου ή μιας ομάδας προσώπων για οποιονδήποτε λόγο, στην περίπτωση δε, της ρατσιστικής διάκρισης λόγω του χαρακτηριστικού βάσει του οποίου προσδιορίζεται το πρόσωπο ή η ομάδα προσώπων που υφίσταται τη διάκριση. Εκτός από αυτή, υπάρχει και η κατηγορία των θετικών διακρίσεων, αυτών δηλ., που σημαίνουν αδικαιολόγητη και μη αντικειμενική ευνοϊκή μεταχείριση ενός προσώπου ή μιας ομάδας προσώπων για κάποιον λόγο, ωστόσο, βρίσκονται εκτός ρυθμιστικού πεδίου του ποινικού νομοθέτη, καίτοι εξίσου άδικες με τις αρνητικές διακρίσεις⁷². Από την τελευταία κατηγορία πρέπει να διακρίνουμε τα θετικά μέτρα που λαμβάνουν τα κράτη-μέλη για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με ομοειδή χαρακτηριστικά και την άρση ή έστω άμβλυνση των υφιστάμενων ανισοτήτων.

Στην ελληνική έννομη τάξη, ο αξιόποινος χαρακτήρας της ρατσιστικής διάκρισης προβλέπεται σήμερα στη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016⁷³.

1.2.2.3. Το έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά ή ρατσιστικό έγκλημα ή έγκλημα μίσους

⁷¹ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 65, *Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ.*, Οι πολλαπλές διακρίσεις: Συγκριτική προσέγγιση, ΕΕΔ, 2012, σελ. 961

⁷² Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 64, *Γκότσοβου Α.*, ό.π., σελ. 30

⁷³ ΦΕΚ Α' 232/9-12-2016

Το έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά ή ρατσιστικό έγκλημα ή έγκλημα μίσους («*hate crime*») συνιστά την τελευταία ποινικά κολάσιμη εκδήλωση/έκφραση του ρατσισμού, στην τέλεση της οποίας ενδέχεται, επίσης, να προτρέπουν εκφράσεις ρητορικής του μίσους. Πρόκειται ίσως για την πιο επικίνδυνη πρακτική του ρατσισμού συγκριτικά με τον δημόσια εκφερόμενο ρατσιστικό λόγο και την ρατσιστική διάκριση, καθώς η τέλεση ενός τέτοιου εγκλήματος έχει ως άμεση συνέπεια την προσβολή εννόμων αγαθών προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, όπως π.χ. ζωή, σωματική ακεραιότητα, τιμή, ιδιοκτησία κ.λπ.⁷⁴.

Ως «έγκλημα μίσους» ορίζεται κάθε αξιόποινη πράξη που τελείται είτε από έχθρα, είτε από προκατάληψη έναντι ενός προσώπου που φέρει ή εικάζεται ότι φέρει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, μέλος της οποίας είναι ή εικάζεται ότι είναι ο επιλεγόμενο θύμα⁷⁵. Στην πρώτη περίπτωση ο δράστης θα πρέπει να διακατέχεται από συναισθήματα εχθρότητας – όχι αναγκαίως από μίσος – έναντι του θύματος (υποκειμενικό στοιχείο), ενώ στην δεύτερη περίπτωση η επιλογή του θύματος σχετίζεται με μια σταθερά αρνητική στάση/προδιάθεση για δυσμενή μεταχείριση του δράστη έναντι της ομάδας, στην οποία ανήκει ή εικάζεται ότι ανήκει το θύμα (αντικειμενικό στοιχείο)⁷⁶. Το μίσος, όμως, όπως και οποιοδήποτε άλλο αρνητικό

⁷⁴ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 72, *Χαλκιά Α.*, ό.π., σελ. 1694

⁷⁵ Βλ. *Βούλγαρη Γ.*, Τα εγκλήματα μίσους, ΠοινΔικ 2010, σελ. 711, *Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες*, Θεμελιώδη δικαιώματα στην πράξη: Ευρωπαϊκή δικαστική κατάρτιση σχετικά με τα δικαιώματα των ατόμων που χρήζουν διεθνούς προστασίας, Εκπαιδευτική Ενότητα III. Εγκλήματα μίσους, Μάρτιος 2018, σελ. 2, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.gcr.gr/media/k2/attachments/GR-Hate-Crimes.pdf>>, *Μαυροειδάκου Α.*, Κριτική προσέγγιση του ρατσιστικού εγκλήματος σύμφωνα με τον Ν. 4356/2015, Η μετάβαση από τον Ν. 4285/2014 στον Ν. 4356/2015, ΠοινΔικ 2016, σελ. 381, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., *Παπαγεωργίου Α.*, Εγκλήματα σε βάρος μεταναστών: μια θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου, ΠοινΛογ 2008, σελ. 967-968, *Παπανικολάου Π.*, Εγκλήματα μίσους και οικονομική κρίση: Πόσο μαζί και πόσο χωριστά; σε: Έγκλημα και καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη, Α' Τόμος, 2016, σελ. 1725, *Σωτηροπούλου Α.*, Εγκλήματα μίσους και ποινική αντιμετώπισή τους στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα, σε: Έγκλημα και καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη, Α' Τόμος, 2016, σελ. 1760, *Χαλκιά Α.*, ό.π., *Chalmers J./Leverick F.*, A Comparative Analysis of Hate Crimes Legislation, A Report to the Hate Crime Legislation Review, University of Glasgow, 2017, σελ. 5, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://consult.gov.scot/hate-crime/independent-review-of-hate-crime-legislation/supporting_documents/495517_APPENDIX%20%20ACADEMIC%20REPORT.pdf>, *OSCE/ODIHR*, Hate Crime Laws, A practical guide, 2009, σελ. 16, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/36426.pdf>>, *Phillips N.*, The Prosecution of Hate Crimes. The Limitations of the Hate Crimes Typology, Journal of International Violence 2009, σελ. 884, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0886260508317190>>

⁷⁶ Βλ. *Τσόγκα Λ.*, Τα εγκλήματα μίσους, σελ. 12, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.esdi.gr/nex/images/stories/pdf/epimorfosi/2016/Hate%20Crimes%20.pdf>>, *Lawrence F.*, The Punishment of Hate: Toward a Normative Theory of Bias-Motivated Crimes,

συναίσθημα, ως εσωτερικά γεγονότα, είναι ελεύθερα και δεν επιτρέπεται να υπαχθούν στο πεδίο ενδιαφέροντος του ποινικού δικαίου⁷⁷, άλλωστε και η απόδειξη της ύπαρξής τους είναι δυσχερής στα πλαίσια μιας ποινικής διαδικασίας, με αποτέλεσμα η θεωρία να προσεγγίζει εννοιολογικά τα εγκλήματα αυτά υπό το πρίσμα της προκατάληψης εκ μέρους του δράστη έναντι μιας συγκεκριμένης ομάδας προσώπων⁷⁸.

Τα στοιχεία, λοιπόν, που συνθέτουν ένα έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά είναι, πρώτον, μια πράξη, ο αξιόποινος χαρακτήρας της οποίας προβλέπεται ήδη από το εσωτερικό ή το διεθνές ποινικό δίκαιο, και, δεύτερον, το κίνητρο της επιλογής του θύματος λόγω της ιδιότητάς του (πραγματικής ή εικαζόμενης) ως μέλους μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, έναντι της οποίας ο δράστης έχει σταθερά αρνητική στάση/προδιάθεση για δυσμενή μεταχείριση⁷⁹. Παρ' ότι δε, και η γενοκτονία τελείται από προκατάληψη έναντι μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δεν εντάσσεται στην κατηγορία των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι πρόκειται μια σειρά από πράξεις βίας που αποβλέπουν στην συστηματική εξόντωση ολόκληρης της ομάδας⁸⁰.

Όσον αφορά στο δεύτερο στοιχείο των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, καθοριστικό ρόλο παίζουν τα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν την ομάδα προσώπων, στην οποία ανήκει πραγματικά ή εικάζεται ότι ανήκει το επιλεγόμενο θύμα. Πρόκειται για στοιχεία που αποτελούν την σωματική, ψυχική, πνευματική και κοινωνική ατομικότητα του ανθρώπου, βάσει των οποίων εντάσσεται σε ομάδες μαζί με άλλα πρόσωπα που έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά και αποκτά την κοινωνική του ταυτότητα. Τέτοια στοιχεία είναι η φυλή, το χρώμα, η εθνική ή εθνοτική καταγωγή, η γλώσσα, οι θρησκευτικές, πολιτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, το φύλο ή ο σεξουαλικός/γενετήσιος προσανατολισμός, οι σωματικές/ή και ψυχικές

Michigan Law Review 1994, σελ. 325-326, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/mlr/article/3086/&path_info>, OSCE/ODIHR, ό.π., σελ. 46-47

⁷⁷ Βλ. Αποστολόπουλου Α., ό.π., σελ. 1687

⁷⁸ Βλ. Αλικάκου Π., Το περιστατικό βίας ή μίσους ως αξιόποινη πράξη. Η νέα διάταξη του άρθρου 361B ΠΚ, ΠοινΔικ 2016, σελ. 36, Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες, ό.π., Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 968, Τσόγκα Λ., ό.π., σελ. 4, Χαλκιά Α., ό.π. Πρβλ. και Βούλγαρη Γ., ό.π., σελ. 711, 713, ο οποίος χρησιμοποιεί – αδόκιμα κατά την άποψή μας – τον όρο «μισαλλοδοξία» ως συνώνυμο του όρου «προκατάληψη».

⁷⁹ Βλ. Μοροζίνη Ι., ό.π., Παπανικολάου Π., ό.π., Σωτηροπούλου Α., ό.π., σελ. 1761, Τσόγκα Λ., ό.π., σελ. 5, Χαλκιά Α., ό.π., σελ. 1965, Cheng W./Ickes W./Kenworthy J., The phenomenon of hate crimes in the United States, Journal of Applied Social Psychology 2013, σελ. 761, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1372&context=facpub>>, OSCE/ODIHR, ό.π., σελ. 17

⁸⁰ Βλ. Βούλγαρη Γ., ό.π., σελ. 712, Χαλκιά Α., ό.π., σελ. 1696, OSCE/ODIHR, ό.π., σελ. 24. Αντίθ. Ανάγνου Μ., ό.π., σελ. 72, Παλαιολόγου-Βαγενά Ε., ό.π., σελ. 9, οι οποίες εντάσσουν στην κατηγορία αυτή και την γενοκτονία, την εθνοκάθαρση και τα βασανιστήρια.

αναπηρίες, η ηλικία, το επάγγελμα, η οικονομική κατάσταση κ.λπ., ανάλογα με τις επικρατούσες σε ένα κράτος ή μια κοινωνία κοινωνικοπολιτικές συνθήκες⁸¹. Το θύμα δηλ., επιλέγεται ως ένα αντιπροσωπευτικό μέλος της ομάδας, φορέας και το ίδιο του χαρακτηριστικού που την προσδιορίζει⁸², ή επειδή έχει σχέση με κάποιο μέλος τέτοιας ομάδας, όπως π.χ. συγγενική, φιλική, επαγγελματική κ.λπ.⁸³. Δεν είναι, ωστόσο, ανάγκη η στοχοποιούμενη ομάδα να αποτελεί μειοψηφία ή μειονότητα στην κοινωνία, όπου διαπράττεται το έγκλημα, αλλά μπορεί να είναι και πλειοψηφία⁸⁴.

Εκτός από κάποιο πρόσωπο που είτε είναι ή εικάζεται ότι είναι μέλος της στοχοποιούμενης ομάδας, είτε συνδέεται με ένα τέτοιο πρόσωπο, αντικείμενο προσβολής ενός εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά μπορεί να είναι και πράγμα, κινητό ή ακίνητο, που είτε ανήκει, είτε χρησιμοποιείται από την στοχοποιούμενη ομάδα ή μέλος της, ή εικάζεται ότι τους ανήκει ή χρησιμοποιείται απ' αυτούς⁸⁵.

Δεν αποκλείεται, ωστόσο, το κίνητρο της επιλογής του θύματος ή του πράγματος από προκατάληψη να συντρέχει και με άλλα κίνητρα, τα οποία θα μπορούσαν να ωθήσουν τον δράστη στην τέλεση του βασικού εγκλήματος ανεξαρτήτως της ιδιότητας του θύματος ως μέλους της στοχοποιούμενης ομάδας ή του πράγματος ως ανήκοντος σ' αυτήν ή χρησιμοποιούμενου απ' αυτήν ή κάποιο μέλος της⁸⁶. Κυρίαρχο, όμως, κίνητρο παραμένει αυτό της προκατάληψης, το οποίο προσδίδει στα εγκλήματα με ρατσιστικά

⁸¹ Βλ. Βούλγαρη Γ., ό.π., σελ. 711, *Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες*, ό.π., σελ. 6. Πρβλ. και McBride M., A Review of the Evidence on Hate Crime and Prejudice: Report for the Independent Advisory Group on Hate Crime, Prejudice and Community Cohesion, University of Glasgow, 2016, σελ. 11, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.sccjr.ac.uk/wp-content/uploads/2016/09/A-Review-of-the-Evidence-on-Hate-Crime-and-Prejudice.pdf>>, η οποία εντάσσει στα προστατευόμενα χαρακτηριστικά και τον γάμο ή την συνένωση, την εγκυμοσύνη, την μητρότητα, ενώ διευκρινίζει ότι πρέπει να εντάσσονται ξεχωριστά τα άτομα που έχουν υποβληθεί σε αλλαγή φύλου, τα οποία δεν προστατεύονται με την περιληψη της ταυτότητας φύλου στους λόγους διάκρισης, το θύμα δε, μπορεί να στοχοποιείται για παραπάνω από ένα χαρακτηριστικά που φέρει.

⁸² Βλ. Βούλγαρη Γ., ό.π., Παπαγεωργίου Α., ό.π., Σωτηροπούλου Α., ό.π., Τσόγκα Λ., ό.π., σελ. 7-8, ο οποίος επικεντρώνεται κυρίως στα αντίθετα χαρακτηριστικά του δράστη, στον τόπο που έλαβε χώρα το έγκλημα (π.χ. σε περιοχή που κατοικείται από τα μέλη μιας μειονότητας), στο ιστορικό εχθρότητας μεταξύ δύο διαφορετικών ομάδων και στην θέση που έχει το θύμα μέσα στην ομάδα (π.χ. ηγέτης, δημόσιο πρόσωπο, ακτιβιστής).

⁸³ Βλ. Βούλγαρη Γ., ό.π., σελ. 713-714

⁸⁴ Βλ. Τσόγκα Λ., ό.π., σελ. 7

⁸⁵ Βλ. Τσόγκα Λ., ό.π., σελ. 8, ο οποίος επικεντρώνεται στην σημασία ή τη θέση που έχει το πράγμα για την συγκεκριμένη ομάδα προσώπων, στη διαφορετικότητά του από άλλα ομοειδή πράγματα ή στο γεγονός ότι το ίδιο πράγμα έχει αποτελέσει αντικείμενο και παλαιότερων επιθέσεων για τους ίδιους λόγους. Πρβλ. και Phillips N., ό.π., σελ. 885, κατά την οποία χαρακτηριστικά των εγκλημάτων μίσους είναι και η έλλειψη πρόκλησης από το θύμα ή η έλλειψη προηγούμενης σχέσης μεταξύ δράστη και θύματος ή/και συνοδευτικές υποτιμητικές για την ομάδα που ανήκει ή εικάζεται ότι ανήκει το θύμα προσβολές.

⁸⁶ Βλ. Βούλγαρη Γ., ό.π., σελ. 714, *Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες*, ό.π., σελ. 6, Παπαγεωργίου Α., ό.π., Τσόγκα Λ., ό.π., σελ. 5, Χαλκιά Α., ό.π., σελ. 1695, Phillips N., ό.π., σελ. 885

χαρακτηριστικά ένα βασικό τους γνώρισμα, το οποίο συνίσταται στον απώτερο στόχο των εγκλημάτων αυτών, που είναι να εκφοβίσουν ολόκληρη την ομάδα, στην οποία ανήκει ή εικάζεται ότι ανήκει το επιλεγόμενο θύμα, στέλνοντας μήνυμα στα υπόλοιπα μέλη ότι δεν είναι ευπρόσδεκτα στην κοινωνία, όπου διαπράττεται το έγκλημα, και ότι θα τύχουν ανάλογης αντιμετώπισης, αν δεν πάψουν να κινούνται ελεύθερα σ' αυτή, όπως π.χ. να αλλάξουν τόπο κατοικίας ή διαμονής, να πάψουν να δραστηριοποιούνται επαγγελματικά κ.λπ.⁸⁷.

Επιπλέον, και τα θύματα, εκτός από τις άμεσες συνέπειες που βιώνουν από την τέλεση του εγκλήματος, κατακλύζονται, πρώτον, από αισθήματα μειονεξίας και κατωτερότητας, δεδομένου ότι το χαρακτηριστικό που ενεργοποιεί το κίνητρο της προκατάληψης του δράστη είναι στοιχείο της ατομικότητάς τους και στις συνήθως δεν μπορεί να αλλάξει, και, δεύτερον, από αισθήματα φόβου και ανασφάλειας, αγωνιώντας ότι ανά πάσα στιγμή μπορούν να καταστούν εκ νέου θύματα μιας εγκληματικής πράξης λόγω του χαρακτηριστικού του αυτού⁸⁸. Εξαιτίας αυτών, μάλιστα, διστάζουν και να καταγγείλουν τα εγκλήματα αυτά στις αστυνομικές ή εισαγγελικές αρχές⁸⁹.

Άλλο ένα χαρακτηριστικό των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά είναι το στοιχείο του «*εγκληματικού σχεδιασμού*» εκ μέρους του δράστη, ο οποίος δεν προβαίνει ξαφνικά στην τέλεση ενός τέτοιου εγκλήματος, αλλά μετά από προμελέτη ακόμη και των λεπτομερειών του εγκλήματος⁹⁰.

Περαιτέρω, η τυποποίηση των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά μπορεί να λάβει χώρα είτε με την θέσπιση ιδιωνύμων εγκλημάτων, είτε με την πρόβλεψη διακεκριμένων παραλλαγών των (βασικών) εγκλημάτων του κοινού ποινικού δικαίου⁹¹. Υπό οποιαδήποτε μορφή, η ποινική αντιμετώπισή τους είναι, σε κάθε περίπτωση, αυστηρότερη από τα αντίστοιχα

⁸⁷ Βλ. *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., *Βούλγαρη Γ.*, ό.π., σελ. 711, *Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες*, ό.π., σελ. 11, *Παπαγεωργίου Α.*, ό.π., *Χαλκιά Α.*, ό.π., σελ. 1694 και 1697, *Σωτηροπούλου Α.*, ό.π., σελ. 1762, *OSCE/ODIHR*, ό.π., σελ. 19 Πρβλ. και *Phillips N.*, ό.π., σελ. 895-897, η οποία κατατάσσει τα εγκλήματα μίσους σε τέσσερις τύπους: α) σ' αυτά που τελούνται για συναισθηματική ικανοποίηση του δράστη (π.χ. για πλάκα), β) σ' αυτά που τελούνται ως αντίποινα για την διαφορετικότητα της ομάδας-εχθρού, γ) σ' αυτά που τελούνται αμυντικά, ως προστασία έναντι της ομάδας-εχθρού, και δ) σ' αυτά που τελούνται εν είδει αποστολής για την κάθαρση από την ομάδα-εχθρό.

⁸⁸ Βλ. *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., σελ. 1691, *Βούλγαρη Γ.*, ό.π., σελ. 711, *Παπαγεωργίου Α.*, ό.π., σελ. 973, *Χαλκιά Α.*, ό.π., *Lawrence F.*, ό.π., σελ. 327, *McBride M.*, ό.π., σελ. 5, *OSCE/ODIHR*, ό.π., σελ. 20

⁸⁹ Βλ. *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., *Παπαγεωργίου Α.*, ό.π., σελ. 969, *Σωτηροπούλου Α.*, ό.π., σελ. 1775, η οποία κάνει λόγο και για αδιαφορία, ακόμη και για αποθάρρυνση, εκ μέρους των αρχών προς τα θύματα να υποβάλλουν μήνυση/έγκληση.

⁹⁰ Βλ. *Παπαγεωργίου Α.*, ό.π., σελ. 973

⁹¹ Βλ. *Βούλγαρη Γ.*, ό.π., σελ. 712, *Σωτηροπούλου Α.*, ό.π., σελ. 1767, *Chalmers J./Leverick F.*, ό.π., σελ. 9. Πρβλ. και *Τσόγκα Λ.*, ό.π., σελ. 5, κατά τον οποίο υπάρχει και τρίτη προσέγγιση, η οποία συνίσταται στην δημιουργία νόμων από τα κράτη που επιτάσσουν τη συλλογή δεδομένων για τα εγκλήματα μίσους χωρίς όμως να δημιουργούν νέα ποινικά αδικήματα.

εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου⁹². Ο Έλληνας ποινικός νομοθέτης, με την ρύθμιση του άρθρου 82Α του ΠΚ, ως ισχύει, φαίνεται να επιλέγει την δεύτερη μορφή τυποποίησης των εγκλημάτων μίσους, προβλέποντας αυστηρότερες, σε σχέση με τα βασικά εγκλήματα, κυρώσεις για τους δράστες των εγκλημάτων αυτών.

1.3. Εννοιολογική προσέγγιση της ξενοφοβίας και των άλλων μορφών εχθρότητας κατά ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά

1.3.1. Η έννοια, τα αίτια και οι εκδηλώσεις της ξενοφοβίας

Ορισμό της έννοιας της «*ξενοφοβίας*» υιοθετούν, σε κοινή τους έκδοση, η Διεθνή Οργάνωση Εργασίας – ΔΟΕ (ILO⁹³), ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης – ΔΟΜ (IOM⁹⁴) και το Γραφείο του Υπατού Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα (OHCHR⁹⁵) σε συνεργασία με το Γραφείο του Υπατού Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (UNHCR⁹⁶), σύμφωνα με τον οποίο η ξενοφοβία περιγράφει στάσεις, προκαταλήψεις και συμπεριφορά που απορρίπτουν, αποκλείουν και συχνά εξευτελίζουν άτομα βάσει της αντίληψης ότι είναι εξωτερικά ή ξένα στοιχεία ως προς την κοινότητα, την κοινωνία ή την εθνική ταυτότητα⁹⁷. Ο ορισμός αυτός περικλείει όλα τα στοιχεία που συνθέτουν το σύστημα ιδεών και πρακτικών του ρατσισμού με την επισήμανση ότι στάσεις, προκαταλήψεις και πρακτικές στρέφονται αποκλειστικά κατά προσώπων ή ομάδων προσώπων που προέρχονται από άλλο τόπο ή χώρα, προκαλώντας την – εσφαλμένη – εντύπωση ότι πρόκειται κατ' ουσίαν για ταυτόσημες έννοιες.

Εκκινώντας από την ετυμολογική του προέλευση, ο όρος «*ξενοφοβία*» συνιστά λόγιο ενδογενές δάνειο από τις αρχαίες ελληνικές λέξεις «*ξένος*» και «*φόβος*» μέσω της γαλλικής λέξης «*xénophobie*»⁹⁸. «*Ξένος*» είναι αυτός που κατάγεται ή προέρχεται από διαφορετική χώρα ή τόπο, μιλώντας διαφορετική γλώσσα και κουβαλώντας διαφορετικά ήθη, έθιμα και συνήθειες⁹⁹, ενώ

⁹² Βλ. Βούλαρη Γ., όπ.π., σελ. 711

⁹³ International Labour Office

⁹⁴ International Organization for Migration

⁹⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights

⁹⁶ United Nations High Commissioner for Refugees

⁹⁷ International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia, A publication prepared by International Labour Office (ILO), International Organization for Migration (IOM), Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR), In consultation with Office of the United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), 2001, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο:

<https://publications.iom.int/system/files/pdf/international_migration_racism.pdf>

⁹⁸ Βλ. Μπαμπινιώτη Γ., όπ.π., σελ. 1217

⁹⁹ Βλ. Μπαμπινιώτη Γ., όπ.π.

«φόβος» είναι το εξαιρετικά δυσάρεστο συναίσθημα που καταλαμβάνει κάποιον στην παρουσία ή τη σκέψη πραγματικού ή υποθετικού κινδύνου ή απειλής, αλλά και το αίσθημα, η εντύπωση ή η ανησυχία ότι επίκειται κίνδυνος¹⁰⁰.

Ωστόσο, σύμφωνα με μια άποψη, ο φόβος δεν είναι το μόνο συναίσθημα που συνδέεται με την ανάπτυξη της ξενοφοβίας, αλλά υπάρχουν και άλλα αρνητικά συναισθήματα, όπως το μίσος, η κακεντρέχεια, η περιφρόνηση, η αντιπάθεια, η εκδικητικότητα, ο φθόνος κι εν γένει η εχθρότητα έναντι όσων θεωρούνται ότι είναι ξένοι, με την πιο πάνω έννοια¹⁰¹. Παράλληλα, όμως, η ξενοφοβία υποδηλώνει και το συναίσθημα υπεροχής της κρατούσας κοινωνικής ομάδας έναντι της ξένης, αλλά και την αίσθηση της αυτοσυντήρησης, δηλ. διατήρησης των πολιτιστικών στοιχείων της κρατούσας κοινωνικής ομάδας μακριά από τα αντίστοιχα της ξένης¹⁰².

Από την παραπάνω ανάλυση, καθίσταται σαφές ότι η ξενοφοβία δεν ταυτίζεται ούτε με τα στερεότυπα, ούτε με τις προκαταλήψεις, δηλ. δεν συνιστά ούτε ιδέα/αντίληψη, ούτε στάση¹⁰³. Παρά ταύτα, τα πιο πάνω συναισθήματα μπορούν να οδηγήσουν τόσο στην δημιουργία μιας αρνητικής στάσης ή προδιάθεσης για δυσμενή μεταχείριση έναντι προσώπων ή ομάδων προσώπων με διαφορετική καταγωγή και ως εκ τούτου γλώσσα και πολιτιστικά στοιχεία, όσο και σε ανάλογες πρακτικές¹⁰⁴. Επομένως, η δημιουργία των συναισθημάτων αυτών προηγείται τόσο των αρνητικών προκαταλήψεων – ενδεχομένως και των αρνητικών στερεοτύπων –, όσο και πράξεων βίας, μίσους ή διακρίσεων κατά των προσώπων ή των ομάδων αυτών¹⁰⁵.

Τα αίτια της εμφάνισης και της έξαρσης της ξενοφοβίας συνδέονται με το φαινόμενο της μετανάστευσης¹⁰⁶, το οποίο εμφανίστηκε στον ευρωπαϊκό χώρο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και εντάθηκε κατά τα τελευταία χρόνια με την διεθνή χρηματοπιστωτική κρίση, με την οικονομική κρίση που ακολούθησε και την αποδόμηση του κοινωνικού κράτους πρόνοιας, αλλά και με τις εχθροπραξίες στη Μέση Ανατολή, ιδίως τον Συριακό Εμφύλιο Πόλεμο και την

¹⁰⁰ Βλ. *Μπαμπινιώτη Γ.*, ό.π., σελ. 1892

¹⁰¹ Βλ. *Λιαλιούτη Ζ./Γεωργιάδου Β./Γαλαριώτη Γ./Καφέ Α.*, Η ξενοφοβία στην Ελλάδα ως ερευνητικό πρόβλημα: Εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα, *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 2017, σελ. 163-164, *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 23, *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 44

¹⁰² Βλ. *Λιαλιούτη Ζ./Γεωργιάδου Β./Γαλαριώτη Γ./Καφέ Α.*, ό.π., σελ. 165, *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 18, *Χριστινίδη Α.*, ό.π., σελ. 25, *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 36-37

¹⁰³ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 110, *Παλαιολόγου-Βαγενά Ε.*, ό.π., σελ. 8

¹⁰⁴ Βλ. *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 80

¹⁰⁵ Βλ. *Χριστινίδη Α.*, ό.π., σελ. 23, *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 50, κατά την οποία η ξενοφοβία γεννά στερεότυπα, όπως π.χ. ότι οι ξένοι είναι τεμπέληδες ή εγκληματίες ή αμόρφωτοι.

¹⁰⁶ Βλ. *Σταύρου Σ.*, Η συμβολή του Συμβουλίου της Ευρώπης στη διαμόρφωση κατάλληλου θεσμικού πλαισίου, σε: *Καρύδη Β./Λυκοβαρδή Κ.* (επιμ.), *Ρητορική Μίσους και Διακρίσεις, Προκλήσεις για το Κράτος Δικαίου*, 2017, σελ. 48, *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 45

εμπλοκή των Η.Π.Α. σ' αυτόν, επιπλέον δε, με την ταυτόχρονη άνοδο της ακροδεξιάς στην ευρωπαϊκή πολιτική σκηνή¹⁰⁷.

Ξενοφοβία, λοιπόν, και νεορατσισμός έχουν κοινές ρίζες, εξ ου και οι δύο έννοιες εμφανίζονται σαν ένα αδιάσπαστο ζεύγος σε όλα τα διεθνή, ευρωπαϊκά και εθνικά, νομικά ή μη, κείμενα, ωστόσο οι δύο έννοιες δεν ταυτίζονται¹⁰⁸. Ο ρατσισμός, ειδικότερα, έχει ιδεολογικό πρόσημο, σε αντίθεση με την ξενοφοβία, που το υπόβαθρό της είναι συναισθηματικό¹⁰⁹. Ο ρατσισμός δηλ., συνιστά ένα σύστημα ιδεών και πρακτικών, που στρέφεται κατά προσώπων ή ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ενώ η ξενοφοβία ένα σύστημα νοητικών και ψυχοσωματικών καταστάσεων και των ίδιων πρακτικών, που στρέφεται κατά προσώπων ή ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με βάση το χαρακτηριστικό της καταγωγής τους από ξένο τόπο/ξένη χώρα, με διαφορετική γλώσσα και πολιτιστικά στοιχεία, κατά των οποίων, όμως, στρέφεται και ο νεορατσισμός¹¹⁰.

Όπως, τέλος, οι ρατσιστικές ιδέες δεν μπορούν να ποινικοποιηθούν, έτσι και τα εχθρικά συναισθήματα προς το «ξένο», ως εσωτερικές καταστάσεις του ατόμου, μένουν εκτός ρυθμιστικού πεδίου του ποινικού δικαίου¹¹¹. Έτσι, όταν αναφερόμαστε στην ποινική αντιμετώπιση του ζεύγους «*ρατσισμός-ξενοφοβία*», εννοούμε στην κυριολεξία την ποινική αντιμετώπιση πράξεων βίας, μίσους ή διακρίσεων εις βάρος προσώπων ή ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, στις οποίες (πράξεις)

¹⁰⁷ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 76, *Λιαλιούτη Ζ./Γεωργιάδου Β./Γαλαριώτη Γ./Καφέ Α.*, ό.π., σελ. 162, *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 81, *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., σελ. 381-382, *Τάκη Α.*, Προσφυγική κρίση και ρητορική του μίσους: Ποινές ή επιχειρήματα; σε: *Καρύδη Β./Λυκοβαρδή Κ.* (επιμ.), *Ρητορική Μίσους και Διακρίσεις, Προκλήσεις για το Κράτος Δικαίου*, 2017, σελ. 79, *Χριστινίδη Α.*, ό.π., σελ. 21, *Downs W.*, ό.π., σελ. 21, *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 45. Πρβλ. όμως *Παπαδημητρίου Ζ.*, ό.π., σελ. 17, κατά τον οποίο η ανεργία είναι η αφορμή και όχι η γενεσιουργός αιτία του ρατσισμού.

¹⁰⁸ Βλ. *Λιαλιούτη Ζ./Γεωργιάδου Β./Γαλαριώτη Γ./Καφέ Α.*, ό.π., σελ. 166, *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 91, *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 47-49, η οποία εντοπίζει τις διαφορές στα αίτια (ο ρατσισμός εδράζεται σε θεωρίες υποταγής, στον θεσμό της δουλείας, στην αποικιοκρατία, ενώ η ξενοφοβία στην οικονομική και πολιτική αστάθεια), στον άμεσο στόχο (ο ρατσισμός στρέφεται κατά αλλοδαπών, ομοφυλόφιλων, αναπήρων κλ.π., ενώ η ξενοφοβία μόνο κατά μεταναστών ή προσφύγων) και στον απώτερο στόχο (ο ρατσισμός στοχεύει στην κυριαρχία και την εκμετάλλευση της στοχοποιούμενης ομάδας προσώπων, ενώ η ξενοφοβία στην έκφραση δυσφορίας ως προς την ύπαρξη της ομάδας αυτής). Αντίθ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 75-76, η οποία εξομοιώνει – εσφαλμένα κατά την άποψή μας – την ξενοφοβία με μορφή έκφρασης του ρατσισμού.

¹⁰⁹ Βλ. *Παλαιολόγου-Βαγενά Ε.*, ό.π., *Πανταζή Β.*, ό.π., σελ. 81

¹¹⁰ Βλ. *Yakushko O.*, ό.π., σελ. 49 και 51. Πρβλ. όμως *Λιαλιούτη Ζ./Γεωργιάδου Β./Γαλαριώτη Γ./Καφέ Α.*, ό.π., σελ. 168, όπου η διαφορά μεταξύ ξενοφοβίας και ρατσισμού εντοπίζεται μόνο στο κριτήριο του αποκλεισμού ή του διαχωρισμού μιας ομάδας προσώπων, που στην περίπτωση του ρατσισμού συνίσταται στην φυλετική ή εθνική κατωτερότητα της ομάδας αυτής.

¹¹¹ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 92, *Δαγτόγλου Π.*, ό.π., *Κωστάρα Α.*, ό.π., *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., *Παλαιολόγου-Βαγενά Ε.*, ό.π., *Παρασκευόπουλου Ν.*, ό.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.

οδηγούν προκαταλήψεις που σχηματίζονται είτε από αρνητικά στερεότυπα, είτε από εχθρικά συναισθήματα για τις ομάδες αυτές και τα μέλη τους.

1.3.2. Άλλες μορφές εχθρότητας

Όπως προαναφέρθηκε ο όρος «*ξενοφοβία*» αναφέρεται στην εχθρότητα κατά μεταναστών και προσφύγων, που προσδιορίζονται με βάση το χαρακτηριστικό της διαφορετικής καταγωγής τους από ξένο τόπο/ξένη χώρα. Ανάλογα, λοιπόν, με το χαρακτηριστικό βάσει του οποίου προσδιορίζονται πρόσωπα ή ομάδες προσώπων, έχουν αναπτυχθεί και άλλα είδη εχθρότητας κατά των προσώπων και των ομάδων αυτών, τα οποία οδηγούν στην γένεση αρνητικών προκαταλήψεων και σε πράξεις βίας, μίσους ή διακρίσεων κατά των προσώπων ή ομάδων αυτών.

Τέτοια περίπτωση συνιστά η «*μισαλλοδοξία*», όρος με τον οποίο αποδίδεται το μίσος κι εν γένει η εχθρότητα κατά προσώπων ή ομάδων προσώπων που ασπάζονται διαφορετικές θρησκευτικής, πολιτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, ιδέες και αντιλήψεις¹¹², εξ ου και είναι αδόκιμη, όπως προαναφέρθηκε, η χρήση του όρου αυτού για τον προσδιορισμό του κινήτρου στην περίπτωση των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά. Υποπερίπτωση μισαλλοδοξίας συνιστά η «*ισλαμοφοβία*», που στρέφεται ενάντια στους μουσουλμάνους κι εν γένει στο Ισλάμ, ανεξάρτητα από τον βαθμό πίστης ή κλάδο του Ισλάμ στον οποίο ανήκουν (π.χ. σουνίτες, σίιτες κ.λπ.)¹¹³, ενώ η «*εβραιοφοβία*», που σχετίζεται με τα εχθρικά συναισθήματα κατά των Εβραίων, δεν έχει ως βάση της μόνον τις διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις τους, αλλά και τα βιολογικά και πολιτιστικά τους στοιχεία ή την οικονομική τους κατάσταση¹¹⁴.

Περαιτέρω, όταν τα πρόσωπα ή οι ομάδες προσώπων προσδιορίζονται με βάση τον διαφορετικό σεξουαλικό/γενετήσιο προσανατολισμό τους, η εχθρότητα εναντίον τους αποδίδεται με τον όρο «*ομοφοβία*». Ο όρος δε, περιλαμβάνει την εχθρότητα τόσο κατά των ομοφυλόφιλων, όσο και κατά των λεσβιών, αμφιφυλόφιλων, τρανς και ίντερσεξ ατόμων¹¹⁵. Ειδική μορφή εχθρότητας συνιστά αυτή κατά των γυναικών, που βασίζεται στην ιδέα της ανισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών και αποδίδεται, συμπεριλαμβανομένων στερεοτύπων και προκαταλήψεων εναντίον τους, με τον όρο «*σεξισμός*»¹¹⁶.

¹¹² Βλ. Μπαμπινιώτη Γ., ό.π., σελ. 1108

¹¹³ Βλ. Ανάγνου Μ., ό.π., σελ. 75, Πανταζή Β., ό.π., σελ. 82

¹¹⁴ Βλ. Πανταζή Β., ό.π., σελ. 81. Πρβλ. και Ανάγνου Μ., ό.π., η οποία εντάσσει – εσφαλμένα κατά την άποψή μας – την εχθρότητα κατά των Εβραίων στην έννοια του «*αντισημιτισμού*»

¹¹⁵ Βλ. Πανταζή Β., ό.π., σελ. 83

¹¹⁶ Βλ. Πανταζή Β., ό.π., σελ. 86

Ειδικές, τέλος, μορφές εχθρότητας συνιστούν η «ρομαφοβία» που στρέφεται κατά των Ρομά¹¹⁷, και η εχθρότητα κατά των ατόμων με αναπηρία¹¹⁸.

¹¹⁷ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, όπ.π., *Πανταζή Β.*, όπ.π.

¹¹⁸ Βλ. *Πανταζή Β.*, όπ.π., σελ. 88

2. ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ – ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΑΛΛΟΔΑΠΗΣ ΠΟΙΝΙΚΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ

Οι βάσεις για τη νομική κατοχύρωση της αρχής της ισότητας στον σύγχρονο κόσμο τέθηκαν με την Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Η.Π.Α. της 4^{ης} Ιουλίου 1776¹¹⁹ και την γαλλική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη της 26^{ης} Αυγούστου 1789¹²⁰, που υιοθετήθηκαν μετά από δύο μεγάλες επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα στις Η.Π.Α. και την Γαλλία, αντίστοιχα¹²¹. Συγκεκριμένα, με την Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Η.Π.Α. διακηρύσσεται ότι όλοι οι άνθρωποι δημιουργούνται ίσοι και προικίζονται από τον Δημιουργό τους με συγκεκριμένα απαραβίαστα δικαιώματα, μεταξύ των οποίων είναι το δικαίωμα στη ζωή, το δικαίωμα στην ελευθερία και το δικαίωμα στην επιδίωξη της ευτυχίας, ενώ στο άρθρο 1 της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη ορίζεται ότι οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι, με ίσα δικαιώματα, ενώ κοινωνικές διακρίσεις γίνονται μόνον με γνώμονα το κοινό συμφέρον¹²².

Εν συνεχεία και υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ), καταρτίστηκε στη Γενεύη, στις 25-9-1926, η Διεθνής περί εμπορίας των δούλων σύμβαση¹²³, η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 4473/1930¹²⁴, και με την οποία τα συμβαλλόμενα μέρη ανέλαβαν τις υποχρεώσεις πρόληψης και καταστολής της εμπορίας και επιδίωξης της παντελούς εξάλειψης της δουλείας σε όλες τις μορφές της.

Όσον αφορά, ειδικότερα, στην απαγόρευση των διακρίσεων, οι πρώτες αναφορές σε διεθνές επίπεδο, εντοπίζονται στον Καταστατικό Χάρτη του Ο.Η.Ε., την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ), το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΠΔ). Κυρίαρχη, ωστόσο, θέση στην καταπολέμηση των φαινομένων ρατσισμού και ξενοφοβίας κατέχει η Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων, στην οποία βασίστηκαν οι εθνικές

¹¹⁹ In Congress, July 4, 1776, The Unanimous Declaration of the Thirteen United States of America, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.understein.net/su/docs/DeclarUS.pdf>>

¹²⁰ The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen, 1789, National Assembly of France, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://constitutionnet.org/sites/default/files/declaration_of_the_rights_of_man_1789.pdf>

¹²¹ Βλ. Βλαχόπουλου Σ., σε: Βλαχόπουλου Σ., Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2017, σελ. 4, Κούρτη Ι., Η ισότητα ως νέα αυτόνομη πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μετεξέλιξη από εργαλείο οικονομικής ενοποίησης σε πολιτική, 2021, σελ. 6, Μαργαρίτη Μ., ό.π., σελ. 11, Νάσκου-Περράκη Π., σε: Νάσκου-Περράκη Π., Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία. Θεωρία-Νομολογία, 2^η έκδοση, 2019, σελ. 7

¹²² Βλ. Κούρτη Ι., ό.π., σελ. 7

¹²³ LN, Slavery Convention, 1926, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/slavery-convention>>

¹²⁴ ΦΕΚ Α' 62/26-2-1930

ποινικές νομοθεσίες για την καταστολή των φαινομένων αυτών. Στο ίδιο, βέβαια, μήκος κινούνται και άλλες Διεθνείς Συμβάσεις που υιοθετήθηκαν από την Γ.Σ. του Ο.Η.Ε., με έμφαση στην προστασία των μεταναστών και των προσφύγων, των γυναικών, των παιδιών και των ατόμων με ειδικές ανάγκες, ενώ βαρύνουσα σημασία έχουν και οι Διεθνείς Συμβάσεις για την τιμώρηση των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και πολέμου και της γενοκτονίας. Εκτός από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε., στην κατεύθυνση αυτή συνέβαλαν η UNESCO, με μια σειρά Δηλώσεων, Διακηρύξεων, Συμβάσεων και Συστάσεων που εξέδωσε, καθώς και η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ), με Διεθνείς Συμβάσεις που υιοθέτησε για την εξάλειψη των διακρίσεων στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας.

Περαιτέρω, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η απαγόρευση των διακρίσεων αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), τον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΕΚΧ) και τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (ΧΘΔΕΕ), αλλά και σε Συμβάσεις που υιοθέτησε το Συμβούλιο της Ευρώπης. Ωστόσο, οι κατευθυντήριες γραμμές για την καταπολέμηση των φαινομένων ρατσισμού και ξενοφοβίας σε ποινικό επίπεδο δίνονται στα κράτη-μέλη με τα νομικά εργαλεία που προβλέπουν οι ιδρυτικές Συνθήκες της Ε.Ε., όπως και δόθηκαν με την Κοινή Δράση της 15-7-1996 που ενέκρινε το Συμβούλιο της Ε.Ε., τις Οδηγίες 2000/43/ΕΚ της 29-6-2000, 2000/78/ΕΚ της 27-11-2000 και 2006/54/ΕΚ της 26-7-2006 και την Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ. Με την καταπολέμηση των φαινομένων αυτών έχει, επιπλέον, καταπιαστεί και η Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI)¹²⁵, η οποία έχει εκδώσει μια σειρά σχετικών Συστάσεων Γενικής Πολιτικής προς τα κράτη-μέλη.

2.1. Διεθνές θεσμικό πλαίσιο

2.1.1. Ο Καταστατικός Χάρτης και οι Διεθνείς Συμβάσεις και Διακηρύξεις της Γ.Σ. του Ο.Η.Ε.

2.1.1.1. Ο Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών

Ο Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών¹²⁶ υπογράφηκε στις 6-6-1945, στο Σαν Φρανσίσκο, στο τέλος της Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για τη Διεθνή Οργάνωση, και άρχισε να ισχύει στις 24-10-1945, κυρώθηκε δε, από την Ελλάδα με τον Α.Ν. 585/1945¹²⁷.

¹²⁵ European Commission against Racism and Intolerance

¹²⁶ UN, Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice, 1945, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>>

¹²⁷ ΦΕΚ Α' 242/29-9-1945

Στο άρθρο μονό, τα κράτη-μέλη διακηρύσσουν την πίστη τους στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και στην ισότητα των δικαιωμάτων ανδρών και γυναικών, καθώς και μεγάλων και μικρών κρατών. Γι' αυτό και ο ένας από τους τρεις σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών είναι η επίτευξη της διεθνούς συνεργασίας για την επίλυση των διεθνών προβλημάτων οικονομικής, κοινωνικής, εκπολιτιστικής και ανθρωπιστικής φύσης, καθώς και για την προαγωγή και ενθάρρυνση του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών του, χωρίς διάκριση φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας, προβλεπομένων συγκεκριμένων υποχρεώσεων τόσο για τον Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.), όσο και για τα κράτη-μέλη του¹²⁸.

Ειδικότερα, η Γενική Συνέλευση (Γ.Σ.) του Ο.Η.Ε. επιφορτίζεται με τα καθήκοντα να εγκαινιάζει μελέτες και να υποβάλει προτάσεις αναφορικά με την προαγωγή της διεθνούς συνεργασίας σε οικονομικό, κοινωνικό, εκπολιτιστικό, εκπαιδευτικό και υγειονομικό επίπεδο, αλλά και την υποβοήθηση της πραγμάτωσης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους χωρίς διάκριση φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας, κατ' άρθρο 13 παρ. 1 περ. β', καθώς και να συντονίζει την πολιτική και τις ενέργειες ειδικών οργανώσεων που συστήνονται για τους πιο πάνω σκοπούς, κατ' άρθρο 58. Η σημαντικότερη, όμως, προσφορά της είναι η υιοθέτηση Διεθνών Συμβάσεων και Διακηρύξεων για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, όπως π.χ. η ΟΔΔΑ, το ΔΣΑΠΔ και το ΔΣΟΚΠΔ, η Διεθνής Σύμβαση για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων, η Διεθνής Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών κ.ά.¹²⁹. Στην Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. πιστώνονται, επιπλέον, η διοργάνωση διεθνών συνόδων και παγκοσμίων διασκέψεων, καθώς και η ανακήρυξη δεκαετιών σχετικών με την προαγωγή των δικαιωμάτων του ανθρώπου και την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των διακρίσεων¹³⁰.

Επίσης, το Οικονομικό και Κοινωνικό Συμβούλιο του Ο.Η.Ε. (ECOSOC)¹³¹ έχει την αρμοδιότητα να κάνει εισηγήσεις προς το σκοπό της προαγωγής του σεβασμού και της διασφάλισης των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους τους ανθρώπους, κατ' άρθρο 62 παρ. 2¹³². Δύο ακόμη όργανα επιφορτισμένα με την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τον αγώνα κατά του ρατσισμού είναι το Γραφείο του Ύπατου

¹²⁸ Πρβλ. *Ανάγνου Μ.*, όπ.π., σελ. 114, η οποία τάσσεται κατά της «*ρήτρας εσωτερικής δικαιοδοσίας*» ή/και της «*αρχής/δόγματος της μη επέμβασης*», εξαιτίας της οποίας κράτη-μέλη έχουν επιβραδύνει την εκτέλεση των υποχρεώσεων που αναλαμβάνουν για την καταπολέμηση και εξάλειψη των φαινομένων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στα πλαίσια Διεθνών Συμβάσεων που υιοθετεί η Γ.Σ. του Ο.Η.Ε.

¹²⁹ Βλ. *Νάσκου-Περράκη Π.*, όπ.π., σελ. 22

¹³⁰ Βλ. *Νάσκου-Περράκη Π.*, όπ.π.

¹³¹ Economic and Social Council of the United Nations

¹³² Βλ. *Νάσκου-Περράκη Π.*, όπ.π., σελ. 31-32

Αρμοστή για τους Πρόσφυγες¹³³, που εγκαθιδρύθηκε με την υπ' αριθ. 428 (V) απόφαση της Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στις 14-12-1950, και το Γραφείο του Υπατου Αρμοστή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου¹³⁴, που εγκαθιδρύθηκε με την υπ' αριθ. A/RES/48/141 απόφαση της Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στις 20-12-1993¹³⁵.

Τέλος, πρέπει να επισημανθεί ότι ένας από τους βασικούς αντικειμενικούς σκοπούς του Διεθνούς Συστήματος Κηδεμονίας (Δ.Σ.Κ.)¹³⁶, που προβλέπεται για τα εδάφη συγκεκριμένων ρητώς αναφερόμενων κατηγοριών, είναι, σύμφωνα με το άρθρο 76, η παρότρυνση προς τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους, αδιακρίτως φυλής, γένους, γλώσσας ή θρησκείας και να εξασφαλίσει ίση μεταχείριση, στα κοινωνικά, οικονομικά και εμπορικά ζητήματα, για όλα τα Μέλη των Ηνωμένων Εθνών και τους υπηκόους των, και επίσης ίση μεταχείριση, για τους τελευταίους, στην απονομή δικαιοσύνης.

2.1.1.2. Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ)

Η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΟΔΔΑ)¹³⁷ συντάχθηκε από την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Ο.Η.Ε. και υιοθετήθηκε με την με αριθ. 217 Α (III) απόφαση της Γ.Σ. του Ο.Η.Ε., στις 10-12-1948 στο Παρίσι. Πρόκειται μεν, για ένα νομικά μη δεσμευτικό κείμενο, ωστόσο με «*νομική, ηθική και πολιτική αξία*», καθώς καθιστά τον άνθρωπο υποκείμενο μιας σειράς θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία μέχρι τότε αναγνώριζαν, είτε ρητώς, είτε εθιμικώς, τα κράτη-μέλη του Ο.Η.Ε. στους υπηκόους τους, δεσμευόμενα πλέον να τα αναγνωρίζουν σε οποιονδήποτε άνθρωπο, ευρισκόμενο στην δικαιοδοσία τους, ανεξαρτήτως υπηκοότητας¹³⁸.

Στο Προοίμιό της τονίζεται ότι η αναγνώριση της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και των ίσων και αναπαλλοτριωτών δικαιωμάτων των ανθρώπων αποτελεί το θεμέλιο της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της παγκόσμιας ειρήνης, ότι η παραβίαση των δικαιωμάτων αυτών οδήγησε σε βάναυσα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και ότι ενόψει αυτών ύψιστης σημασίας είναι η νομική κατοχύρωση και προστασία των δικαιωμάτων αυτών. Σημειωτέον ότι η ΟΔΔΑ υιοθετήθηκε μετά τις ολέθριες συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στον οποίο οδήγησε η άνοδος του φασισμού στην Ευρώπη και η αποδοχή του αντισημιτισμού.

¹³³ The United Nations High Commissioner of Refugees (UNHCR)

¹³⁴ The United Nations High Commissioner for Human Rights (UNHCHR)

¹³⁵ Για τις αρμοδιότητες του Γραφείου του Υπατου Αρμοστή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου βλ. *Ανάγνου Μ.*, όπ.π., σελ. 124

¹³⁶ International Trusteeship System (ITS)

¹³⁷ UN, Universal Declaration of Human Rights, 1948, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>>

¹³⁸ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, όπ.π., σελ. 116, *Νάσκου-Περράκη Π.*, όπ.π., σελ. 59

Εν συνεχεία, στο άρθρο 1 κατοχυρώνεται η αρχή της αξίας του ανθρώπου ή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, κατά την οποία «*όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα*». Στο αμέσως επόμενο άρθρο κατοχυρώνεται η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων όσον αφορά στην απόλαυση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που επιφυλάσσει για όλους τους ανθρώπους η ΟΔΔΑ, προβλεπομένων ως λόγων διάκρισης της φυλής, του χρώματος, του φύλου, της γλώσσας, των θρησκευτικών, πολιτικών ή οποιωνδήποτε άλλων πεποιθήσεων, της εθνικής ή κοινωνικής καταγωγής, της περιουσίας, της γέννησης ή οποιασδήποτε άλλης κατάστασης, αλλά και του πολιτικού, νομικού ή διεθνούς καθεστώτος της χώρας από την οποία προέρχεται ο κάθε άνθρωπος¹³⁹.

Περαιτέρω, στο άρθρο 3 κατοχυρώνονται τα δικαιώματα στη ζωή, την ελευθερία και την προσωπική ασφάλεια, ενώ στο άρθρο 4 απαγορεύεται κάθε μορφής δουλεία ή δουλεμπορίου και στο άρθρο 5 τα βασανιστήρια. Επιπλέον, στο άρθρο 7 κατοχυρώνεται η αρχή της ισότητας απέναντι στο νόμο, που περιλαμβάνει και το δικαίωμα σε ίση προστασία από το νόμο. Στα υπόλοιπα άρθρα κατοχυρώνονται τα δικαιώματα στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη (άρθρο 8), σε δίκαιη δίκη (άρθρο 10), στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή και στην τιμή (άρθρο 12), στην ιθαγένεια (άρθρο 15), στην ιδιοκτησία (άρθρο 17), αλλά και η ελευθερία της σκέψης (άρθρο 18) και της έκφρασης (άρθρο 19), το τεκμήριο της αθωότητας (άρθρο 11) κ.ά. Στο ακροτελεύτιο δε, άρθρο της ΟΔΔΑ διευκρινίζεται ότι οι διατάξεις της δεν μπορούν να ερμηνευθούν κατά τρόπο που να παρέχουν σε οποιαδήποτε κρατική, νομική και φυσική οντότητα να ενεργεί πράξεις που συνιστούν άρνηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που κατοχυρώνονται σ' αυτήν¹⁴⁰.

2.1.1.3. Η Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων

Η κορυφαία διεθνής νομική πράξη σχετικά με την απαγόρευση των διακρίσεων αποτελεί η Διεθνής Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων¹⁴¹, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. με την

¹³⁹ Βλ. *Νάσκου-Περράκη Π.*, όπ.π., σελ. 57. Πρβλ. και *Ανάγνου Μ.*, όπ.π., η οποία επισημαίνει – εύστοχα – ότι η ΟΔΔΑ παρέχει μια διευρυμένη σε σχέση με τον Χάρτη βάση κριτηρίων που δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται ως δικαιολογία για διακρίνουσα μεταχείριση.

¹⁴⁰ Πρβλ. όμως *Νάσκου-Περράκη Π.*, όπ.π., σελ. 58, η οποία κάνει λόγο περί μη απολυτότητας των δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από την ΟΔΔΑ, επιτρεπομένης της επιβολής περιορισμών από τα κράτη-μέλη, σύμφωνα με το άρθρο 29.

¹⁴¹ UN, International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1965, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <[International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination | OHCHR](#)>

A/RES/2106 (XX) απόφασή της στις 21-12-1965 στη Νέα Υόρκη, τέθηκε σε ισχύ στις 4-1-1969 και από την χώρα μας κυρώθηκε με το Ν.Δ. 494/1970¹⁴².

Της υιοθέτησης της Σύμβασης είχαν προηγηθεί τρεις αποφάσεις της Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. αναφορικά τις εκδηλώσεις φυλετικού, θρησκευτικού και εθνικού μίσους και τις φυλετικές διακρίσεις: α) Με την απόφαση A/RES/1510(XV)/12-12-1960¹⁴³ η Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. υιοθέτησε δηλώσεις, με τις οποίες καταδίκασε όλες τις εκδηλώσεις και πρακτικές φυλετικού, θρησκευτικού και εθνικού μίσους στην πολιτική, οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική σφαίρα του οικονομικού βίου, ως παραβιάσεις του Χάρτη του Ο.Η.Ε. και της ΟΔΔΑ, και καλούσε τις κυβερνήσεις όλων των κρατών-μελών να λάβουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την αποτροπή εκδηλώσεων φυλετικού, θρησκευτικού και εθνικού μίσους. β) Με την απόφαση A/RES/1514(XV)/14-12-1960 η Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. υιοθέτησε την Δήλωση περί Απόδοσης της Ανεξαρτησίας στις αποικιακές χώρες και λαούς¹⁴⁴, με την οποία καταδίκασε την αποικιοκρατία και τις συνδεδεμένες με αυτή μεθόδους απομόνωσης και διάκρισης οποιασδήποτε. γ) Με την απόφαση A/RES/18/1904(XVIII)/20-11-1963 η Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. υιοθέτησε τη Διακήρυξη για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων¹⁴⁵, στο Προοίμιο της οποίας επιβεβαιωνόταν πανηγυρικά η ανάγκη ταχείας εξάλειψης των φυλετικών διακρίσεων σε όλο τον κόσμο, σε όλες τις μορφές και εκδηλώσεις, και της εξασφάλισης της κατανόησης και του σεβασμού της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, αλλά και η ανάγκη για την υιοθέτηση εθνικών και διεθνών μέτρων για τον σκοπό αυτό, ενώ στο άρθρο 2 διακηρυσσόταν η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων λόγω φυλής, χρώματος ή εθνικής καταγωγής, με αποδέκτες τόσο τα κράτη-μέλη, όσο και ομάδες ατόμων ή άτομα, και στο άρθρο 9 καταδικαζόταν η προπαγάνδα και οι ομάδες που βασιζονται σε ιδέες και θεωρίες περί υπεροχής μιας φυλής ή ομάδας ανθρώπων συγκεκριμένου χρώματος ή εθνικής καταγωγής και δικαιολογούν ή προωθούν τις φυλετικές διακρίσεις οποιασδήποτε μορφής¹⁴⁶.

¹⁴² ΦΕΚ Α' 77/1970

¹⁴³ UN, Manifestation of racial and national hatred, 1960, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://digitallibrary.un.org/record/205894>>

¹⁴⁴ UN, Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples, 1960, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://digitallibrary.un.org/record/206145>>

¹⁴⁵ UN, Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, 1963, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.un-documents.net/a18r1904.htm>>

¹⁴⁶ Μετά την υιοθέτηση της Διεθνούς Σύμβασης για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων, η Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. υιοθέτησε τέσσερις ακόμη Διακηρύξεις σχετικές με την εξάλειψη των διακρίσεων κατά συγκεκριμένων ομάδων προσώπων: α) την Διακήρυξη για την εξάλειψη κάθε μορφής μη ανοχής λόγω θρησκείας ή πεποίθησης, με την υπ' αριθ. A/RES/36/55 απόφασή της στις 25-11-1981 (UN, Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.un-documents.net/a36r55.htm>>), β) την Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα των προσώπων που δεν έχουν την ιθαγένεια της χώρας διαμονής τους, με την υπ' αριθ. A/RES/40/144 απόφασή της στις 13-12-1985 (UN, Declaration on the Human Rights of Individuals who are not nationals of the country in which they live, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-human>>

Στο Προοίμιο, λοιπόν, της Σύμβασης τονίζεται ότι όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι έναντι του νόμου και δικαιούνται ίσης προστασίας από το νόμο κατά κάθε διάκριση και κάθε παρότρυνση σε διάκριση, καθώς και ότι κάθε περί ανωτερότητας θεωρία βασιζόμενη επί της φυλετικής διαφοροποίησης είναι εσφαλμένη επιστημονικά, καταδικαστέα ηθικά, κοινωνικά άδικη και επικίνδυνη, ενώ επαναβεβαιώνεται ότι οι διακρίσεις μεταξύ των ανθρώπων λόγω φυλής, χρώματος ή εθνικής προέλευσης αποτελούν εμπόδιο για τις φιλικές και ειρηνικές σχέσεις μεταξύ των εθνών και είναι ικανές να διαταράξουν την διεθνή ειρήνη και ασφάλεια, αλλά και την αρμονική συμβίωση των ανθρώπων, που βρίσκονται στην ίδια χώρα, ίδια στην Ν. Αφρική και τις Η.Π.Α.¹⁴⁷.

Περαιτέρω, στο άρθρο 1 παρ. 1 ορίζεται η «φυλετική διάκριση» ως «κάθε διάκριση, εξαίρεση, παρεμπόδιση ή προτίμηση, που βασίζεται επί της φυλής, του χρώματος, της καταγωγής ή της εθνικής ή εθνολογικής προέλευσης με σκοπό ή αποτέλεσμα εκμηδένισης ή διακινδύνευσης της αναγνώρισης, απόλαυσης ή άσκησης, υπό όρους ισότητας, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, μορφωτικό ή οιονδήποτε άλλο τομέα του δημοσίου βίου», ενώ εξαιρούνται του πεδίου εφαρμογής της Σύμβασης διακρίσεις, εξαιρέσεις, παρεμποδίσσεις ή προτιμήσεις, που γίνονται από κράτος-μέλος μεταξύ υπηκόων και μη υπηκόων του. Ο ορισμός αυτός ομοιάζει με τους αντίστοιχους της Διεθνούς Σύμβασης Εργασίας για τη διάκριση στην απασχόληση και το επάγγελμα, που είχε ήδη υιοθετήσει η Γενική Συνδιάσκεψη της Δ.Ο.Ε., και της Σύμβασης κατά των Διακρίσεων στην Εκπαίδευση, που είχε ήδη υιοθετήσει η Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO, ωστόσο, δεν περιλαμβάνει όλες τις βάσεις διάκρισης (π.χ. θρησκεία, πεποιθήσεις, φύλο), που αναφέρονται στους ορισμούς των προαναφερόμενων Συμβάσεων, αλλά μόνον τη φυλή, το χρώμα, την καταγωγή, την εθνική και την εθνολογική προέλευση¹⁴⁸.

Εν συνεχεία, στο άρθρο 2 παρ. 1 της Σύμβασης περιγράφονται οι υποχρεώσεις που αναλαμβάνουν τα κράτη-μέλη και ειδικότερα: α) να μη προβούν σε οποιαδήποτε πράξη ή ενέργεια φυλετικής διάκρισης έναντι προσώπων, ομάδων προσώπων ή ιδρυμάτων και να φροντίσουν ώστε όλες οι

[rights-individuals-who-are-not-nationals](http://www.un-documents.net/a47r135.htm)>), γ) την Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των Ανθρώπων που ανήκουν σε εθνικές, εθνοτικές, θρησκευτικές και γλωσσικές μειονότητες, με την υπ' αριθ. A/RES/47/135 απόφασή της στις 18-12-1992 (UN, Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.un-documents.net/a47r135.htm>>) και δ) την Διακήρυξη για τα Δικαιώματα των γηγενών πληθυσμών, με την υπ' αριθ. A/RES/61/205 απόφασή της στις 13-9-2007 (UN, United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.un-documents.net/a61r295.htm>>).

¹⁴⁷ Βλ. Ζύγουρα Β., Η νομική αντιμετώπιση του «ρατσιστικού φαινομένου» σε ΕΕ και Ελλάδα. Θεσμικό πλαίσιο, διλήμματα και προβληματισμοί, ΠοινΔικ 2016, σελ. 1136

¹⁴⁸ Βλ. Βάγια Μ., σε: Νάσκου-Περράκη Π., Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία. Θεωρία-Νομολογία, 2^η έκδοση, 2019, σελ. 196

δημόσιες αρχές και τα δημόσια ιδρύματα, εθνικά και τοπικά, να ενεργούν σύμφωνα με την υποχρέωση αυτή, β) να μην ενθαρρύνουν, προστατεύουν ή υποθάλπουν τις φυλετικές διακρίσεις που γίνονται από πρόσωπα ή οργανώσεις, γ) να προβούν στην λήψη δραστικών μέτρων προς αναθεώρηση κυβερνητικών, εθνικών ή τοπικών πολιτικών και προς τροποποίηση, κατάργηση ή ακύρωση κάθε νόμου ή διάταξης κανονισμού, που αποσκοπούν στην δημιουργία φυλετικής διάκρισης ή την διαιώνισή της εκεί όπου υπάρχει, δ) να απαγορεύσουν και δώσουν τέλος στην φυλετική διάκριση, που ενεργείται από πρόσωπα, ομάδες ή οργανώσεις, και ε) να ενθαρρύνουν ενδεχομένως τις οργανώσεις και τα ολοκληρωτικά πολυφυλετικά κινήματα και τα άλλα κατάλληλα μέσα προς κατάργηση των μεταξύ των φυλών φραγμών και να αποθαρρύνουν ο,τιδήποτε τείνει στην ενίσχυση της φυλετικής διαίρεσης. Επιπλέον, κατά την παρ. 2 του ίδιου άρθρου, αν αυτό απαιτηθεί από τις περιστάσεις, τα κράτη θα προβούν πάνω σε οποιονδήποτε τομέα, κοινωνικό, οικονομικό, μορφωτικό ή άλλο, στην λήψη ειδικών και συγκεκριμένων μέτρων προς εξασφάλιση επαρκούς ανάπτυξης και προστασίας ενιαίων φυλετικών ομάδων ή ατόμων, που ανήκουν σε αυτές, προς τον σκοπό εξασφάλισης υπέρ αυτών πλήρους και ίσης απόλαυσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών, και τα οποία (μέτρα) δεν θα πρέπει να οδηγούν, από την άλλη πλευρά, στην διατήρηση άνισων ή διαφορετικών δικαιωμάτων, όταν οι σκοποί αυτοί επιτευχθούν¹⁴⁹.

Περαιτέρω, στα άρθρα 3 και 4 τα κράτη καταδικάζουν την φυλετική απομόνωση και apartheid, καθώς και κάθε προπαγανδιστική ενέργεια και όλες τις οργανώσεις, που βασίζονται επί ιδεών ή θεωριών περί ανωτερότητας μια φυλής ή ομάδας προσώπων, ενός χρώματος ή εθνολογικής προέλευσης ή αυτές που προσπαθούν να δικαιολογήσουν ή προάγουν το φυλετικό μίσος και κάθε μορφής διάκριση, και αναλαμβάνουν την υποχρέωση παρεμπόδισης, απαγόρευσης και εκρίζωσης κάθε μεθόδου φυλετικής απομόνωσης και apartheid, αλλά και να εφαρμόσουν άμεσα και θετικά μέτρα ενδεδειγμένα για την εξάλειψη κάθε παρότρυνσης ή ενεργειών για τέτοια διάκριση και προς το σκοπό αυτό θα πρέπει: α) να θεσπίσουν ως κολάσιμη παράβαση κάθε διάδοση ιδεών βασιζόμενων επί της φυλετικής ανωτερότητας και μίσους, παρότρυνση προς φυλετική διάκριση, καθώς και πράξεις βίας ή παρότρυνσης προς διάπραξη τέτοιων πράξεων εναντίον οιασδήποτε φυλής ή ομάδας προσώπων άλλου χρώματος ή εθνολογικής προέλευσης και επίσης την χορήγηση κάθε βοήθειας για φυλετικές δραστηριότητες, περιλαμβανομένης και της χρηματοδότησής τους, β) να θεσπίσουν ως παράνομες οργανώσεις και να απαγορεύσουν αυτές, καθώς και τις δραστηριότητες οργανωμένης προπαγάνδας και κάθε άλλο τύπο προπαγανδιστικής δραστηριότητας, που παροτρύνουν στην φυλετική διάκριση και ενθαρρύνουν αυτήν, όπως και να

¹⁴⁹ Βλ. *Βάγια Μ.*, όπ.π., σελ. 204

θεσπίσουν ως κολάσιμο από το νόμο αδίκημα την συμμετοχή σε τέτοιες οργανώσεις ή τέτοιες δραστηριότητες¹⁵⁰, και γ) να μην επιτρέπουν στις δημόσιες αρχές, ούτε στα δημόσια ιδρύματα, εθνικά ή τοπικά, την παρότρυνση προς φυλετική διάκριση ή ενθάρρυνση αυτής. Με την απαγόρευση αυτή της προπαγάνδας και την ποινικοποίηση της ρητορικής του μίσους, αλλά και την απαγόρευση των οργανώσεων, που αποσκοπούν στις ενέργειες αυτές, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην πρόληψη των φυλετικών διακρίσεων, ενώ υπαναχωρεί η ελευθερία της έκφρασης, η οποία υπόκειται σε περιορισμούς στις περιπτώσεις της υποκίνησης σε φυλετικής διακρίσεις και πράξεις φυλετικού μίσους¹⁵¹.

Στο άρθρο 5, λοιπόν, τα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση απαγόρευσης και εξάλειψης της φυλετικής διάκρισης υπό οποιαδήποτε μορφή και να εγγυηθούν το δικαίωμα ισότητας κάθε ανθρώπου ενώπιον του νόμου, χωρίς διάκριση φυλής, χρώματος ή εθνικής ή εθνολογικής προελεύσεως, καθώς και την απόλαυση μιας σειράς δικαιωμάτων, όπως του δικαιώματος της ίσης μεταχείρισης ενώπιον των Δικαστηρίων και κάθε άλλου οργάνου διοίκησης της Δικαιοσύνης, του δικαιώματος προσωπικής ασφάλειας και προστασίας από το κράτος κατά της βιαιοπραγίας και σωματικής βλάβης εκ μέρους είτε κρατικών αξιωματούχων είτε κάθε ατόμου, ομάδας ή ιδρύματος, των πολιτικών δικαιωμάτων, του δικαιώματος ελευθερίας κίνησης και διαμονής εντός των ορίων του κράτους, των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων και του δικαιώματος προσέλευσης σε οποιονδήποτε τόπο ή υπηρεσία προοριζόμενη για δημόσια χρήση, καθώς και των μεταφορικών μέσων, ξενοδοχείων, εστιατορίων κ.λπ. Επιπλέον, οφείλουν, κατ' άρθρο 6, να εξασφαλίσουν σε όλους όσους τελούν υπό την δικαιοδοσία τους, την δέουσα προστασία και ένδικα μέσα ενώπιον των εθνικών Δικαστηρίων και κάθε αρμοδίου κρατικού οργανισμού κατά κάθε πράξης φυλετικής διάκρισης, η οποία παραβιάζει τα ατομικά τους δικαιώματα και θεμελιώδεις ελευθερίες, καθώς και το δικαίωμα προσφυγής στα Δικαστήρια προς απόδοση δίκαιης και επαρκούς ικανοποίησης και επανόρθωσης για κάθε ζημία, την οποία τυχόν υποστούν συνεπεία αυτής της διάκρισης. Τέλος, με το άρθρο 7, αναλαμβάνουν την υποχρέωση λήψης άμεσων και αποτελεσματικών μέτρων ιδίως στους τομείς διδασκαλίας, εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και πληροφοριών, προς καταπολέμηση εσφαλμένων προϋποθέσεων, οι οποίες οδήγησαν στην φυλετική διάκριση, και να ευνοήσουν την ανάπτυξη κατανόησης, ανοχής και φιλίας μεταξύ των εθνών και φυλετικών ή εθνολογικών ομάδων, καθώς και για την προώθηση των σκοπών και αρχών του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών, της Παγκόσμιας Διακήρυξης των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και της Δήλωσης των

¹⁵⁰ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 101, η οποία επισημαίνει ότι παρόμοια διάταξη δεν συναντάται σε κανένα ευρωπαϊκό θεσμικό κείμενο, κατά το σκέλος αυτό.

¹⁵¹ Βλ. *Βάγια Μ.*, ό.π., σελ. 207

Ηνωμένων Εθνών επί της Εξάλειψης κάθε μορφής φυλετικής διάκρισης και της Σύμβασης αυτής.

Τέλος, στο άρθρο 8 προβλέπεται η σύσταση και λειτουργία της Επιτροπής για την Εξάλειψη της Φυλετικής Διάκρισης (CERD)¹⁵², η οποία αποτελείται από 18 ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες, με αρμοδιότητα, κατ' άρθρο 9, την εξέταση των εκθέσεων που υποχρεούνται να υποβάλουν τα κράτη-μέλη με τα μέτρα που έλαβαν προς πραγμάτωση των διατάξεων της Σύμβασης, καθώς και την διατύπωση υποδείξεων και συστάσεων γενικής τάξης (Γενικές Συστάσεις), οι οποίες αποτελούν μη δεσμευτικά κείμενα, που δεν απευθύνονται στο κράτος-μέλος, όπου εντοπίζεται πρόβλημα, αλλά έχουν τη μορφή της διατύπωσης κατευθυντήριων αρχών προς όλα τα κράτη-μέλη με αφορμή το πρόβλημα αυτού του κράτους-μέλους, το οποίο δεν κατονομάζεται¹⁵³. Μέχρι σήμερα η Επιτροπή έχει εκδώσει τις εξής Γενικές Συστάσεις: α) Νο25 (2000) σχετικά με τη διάσταση του φύλου στις φυλετικές διακρίσεις¹⁵⁴, β) Νο28 (2002) ως συνέχεια της Παγκόσμιας Συνόδου κατά του Ρατσισμού, της Ρατσιστικής Διάκρισης, της Ξενοφοβίας και των συναφών μορφών μισαλλοδοξίας¹⁵⁵, γ) Νο29 (2002) σχετικά με το άρθρο 1 παρ. 1 της Σύμβασης (καταγωγή)¹⁵⁶, δ) Νο31 (2005) σχετικά με την αποτροπή της φυλετικής διάκρισης στην απονομή και λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης¹⁵⁷, ε) Νο35 (2011) σχετικά με την καταπολέμηση της ρατσιστικής ρητορικής μίσους¹⁵⁸ και στ) Νο36 (2021) σχετικά με την πρόληψη και καταπολέμηση της διαμόρφωσης φυλετικού προφίλ από αξιωματούχους επιβολής του νόμου¹⁵⁹.

¹⁵² Committee on the Elimination of Racial Discrimination

¹⁵³ Βλ. *Βάγια Μ.*, όπ.π., σελ. 220

¹⁵⁴ CERD, General recommendation XXV on gender-related dimensions of racial discrimination, 2000, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCERD%2fGEC%2f7497&Lang=en>

¹⁵⁵ CERD, General recommendation XXVIII on the follow-up to the World Conference against Racism, Racial Discrimination, Xenophobia and Related Intolerance, 2002, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCERD%2fGEC%2f7500&Lang=en>

¹⁵⁶ CERD, General recommendation XXIX on article 1, paragraph 1, of the Convention (Descent), 2002, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCERD%2fGEC%2f7501&Lang=en>

¹⁵⁷ CERD, General recommendation XXXI on the prevention of racial discrimination in the administration and functioning of the criminal justice system, 2005, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCERD%2fGEC%2f7503&Lang=en>

¹⁵⁸ CERD, General recommendation No. 35 combating racist hate speech, 2011, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2fC%2fGC%2f35%2fCorr.1&Lang=en>

¹⁵⁹ CERD, General recommendation No. 36 preventing and combating racial profiling by law enforcement officials, 2021, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο:

Επιπλέον, η Επιτροπή επιλαμβάνεται αναφορών κατά κράτους-μέλους για μη εφαρμογή των διατάξεων της Σύμβασης (άρθρα 11 επ.). Εκτός από την εξέταση των αναφορών αυτών, η Επιτροπή ακολουθεί και τρεις άλλες διαδικασίες: α) της παρακολούθησης προόδου, με την οποία η Επιτροπή ελέγχει αν συγκεκριμένο κράτος-μέλος έλαβε και ποια μέτρα προς συμμόρφωση με τις Γενικές Συστάσεις της, β) της έγκαιρης προειδοποίησης, με την οποία η Επιτροπή προειδοποιεί συγκεκριμένο κράτος-μέλος να λάβει μέτρα για την αποτροπή μετατροπής κατάστασης κλιμακούμενου φυλετικού μίσους και βίας σε γενικευμένες συγκρούσεις και τη δημιουργία δομών φυλετικής ανοχής (π.χ. σε περίπτωση υποδοχής κυμάτων προσφύγων), και γ) της επείγουσας δράσης σε περίπτωση που απαιτείται ταχεία παρέμβαση λόγω σοβαρότητας της κατάστασης, που επικρατεί σε κράτος-μέλος και οφείλεται κυρίως σε ενεστώσες, μαζικές ή συστηματικές, διακρίσεις¹⁶⁰.

Οι απορρέουσες από τη Σύμβαση αυτή υποχρεώσεις αποτέλεσαν τη βάση για την ποινικοποίηση από την Ελλάδα εκφάνσεων της ρητορικής του μίσους, με το Ν. 927/1979.

2.1.1.4. Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ανθρώπινα και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ) και το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΠΔ)

Το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ανθρώπινα και Πολιτικά Δικαιώματα (ΔΣΑΠΔ)¹⁶¹ αποτελεί το επόμενο διεθνές νομικό κείμενο, που συντάχθηκε από την Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του Ο.Η.Ε., υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. με την Α/RES/2200(XXI) απόφασή της, στις 16-12-1966 στη Νέα Υόρκη, και τέθηκε σε ισχύ στις 3-1-1976. Το ΔΣΑΠΔ, μαζί με τα δύο Προαιρετικά Πρωτόκολλα του, κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 2462/1997¹⁶², ενώ συνολικά έχει κυρωθεί από 172 κράτη-μέλη, με αποτέλεσμα να αποτελεί «τη σημαντικότερη διεθνή πράξη προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου σε παγκόσμιο επίπεδο»¹⁶³.

Με το ΔΣΑΠΔ αναγνωρίζεται μια σειρά δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου, όπως το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 6), που συνοδεύεται με την απαγόρευση υποβολής σε βασανιστήρια (άρθρο 7), το δικαίωμα στην εργασία με ταυτόχρονη απαγόρευση της δουλείας (άρθρο 8), το δικαίωμα στην ελευθερία (άρθρο 9), το δικαίωμα κινήσεως (άρθρο 12), η ισότητα των

<https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCERD%2fGEC%2f9463&Lang=en>

¹⁶⁰ Βλ. αναλυτικά Βάγια Μ., ό.π., σελ. 223-224

¹⁶¹ UN, International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR), 1966, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>>

¹⁶² ΦΕΚ Α' 25/1997

¹⁶³ Βλ. Νάσκου-Περράκη Π., ό.π., σελ. 123

διαδίκων και η αρχή «κανένα έγκλημα, καμία ποινή χωρίς νόμο» (άρθρα 14 και 15), αλλά και η ισονομία (άρθρο 26), η θρησκευτική ελευθερία (άρθρο 18), η ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 19), το δικαίωμα του συναθροίζεσθαι (άρθρο 21) και η ελευθερία του συνεταιρίζεσθαι (άρθρο 22), το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι (άρθρο 25), επιπλέον δε, προστατεύονται η ιδιωτική ζωή (άρθρο 17), η οικογένεια και ο γάμος (άρθρο 23), η παιδική ηλικία (άρθρο 24) και οι μειονότητες (άρθρο 27).

Του καταλόγου, όμως, αυτού προηγείται η αρχή της μη διάκρισης, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 παρ. 1 του ΔΣΑΠΔ και δεσμεύει τα κράτη-μέλη και να σέβονται και να εγγυώνται σε οποιοδήποτε πρόσωπο ευρίσκεται εντός της επικράτειά τους και υπάγεται στη δικαιοδοσία τους τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται σ' αυτό, χωρίς καμία διάκριση λόγω φυλής, χρώματος, γένους, γλώσσας, θρησκευματος, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, περιουσίας, γέννησης ή κάθε άλλης κατάστασης. Περαιτέρω, κατά τις παρ. 2 και 3 του ίδιου άρθρου, τα κράτη-μέλη αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις να λάβουν νομοθετικά ή άλλου χαρακτήρα μέτρα για την πραγματοποίηση των πιο πάνω δικαιωμάτων και ελευθεριών, και να προβλέψουν την δυνατότητα προσφυγής κάθε ατόμου, του οποίου τα πιο πάνω δικαιώματα ή ελευθερίες παραβιαστούν, ενώπιον αρμόδιας δικαστικής, διοικητικής, νομοθετικής ή άλλης αρχής, που θα αποφανθεί επί της προσφυγής, καθώς και την εκτέλεση της απόφασης που θα εκδοθεί, σε περίπτωση που κάνει δεκτή την προσφυγή αυτή¹⁶⁴. Αντίθετα, μόνο σε περίπτωση εξαιρετικού δημοσίου κινδύνου, ο οποίος να απειλεί την ύπαρξη ενός έθνους και ο οποίος κρίνεται *in concreto*, επιτρέπεται η παρέκκλιση των κρατών-μελών από τις υποχρεώσεις τους, υπό τις προϋποθέσεις γνωστοποίησης της παρέκκλισης στα υπόλοιπα κράτη, ότι τα μέτρα αυτά δεν θα συνεπάγονται καμία διάκριση που βασίζεται αποκλειστικά στη φυλή, το χρώμα, το γένος, τη γλώσσα, το θρήσκευμα ή την κοινωνική προέλευση, κατά το άρθρο 4 του ΔΣΑΠΔ, και σε καμία περίπτωση η παρέκκλιση δεν θα αφορά στα δικαιώματα και τις ελευθερίες που προβλέπονται στα άρθρα 6, 7, 8 παρ. 1 και 2, 11, 15, 16 και 18¹⁶⁵.

Εκτός από την κατοχύρωση της αρχής της μη διάκρισης, στο άρθρο 3 κατοχυρώνεται η αρχή της ισότητας των φύλων και στο άρθρο 26 η ισονομία και η ίση προστασία όλων των ατόμων από το νόμο. Επιπλέον, στο άρθρο 20 προβλέπεται η απαγόρευση δια νόμου κάθε επίκλησης εθνικού, φυλετικού ή θρησκευτικού μίσους, που αποτελεί υποκίνηση διακρίσεων, εχθρότητας ή βίας, πρόδρομος της ποινικοποίησης της ρητορικής του μίσους. Ειδικά δε, για την προστασία των εθνικών, θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων, το άρθρο 27 προβλέπει ότι τα μέλη τους έχουν δικαίωμα να οργανώνουν και να

¹⁶⁴ Βλ. *Νάσκου-Περράκη Π.*, ό.π., σελ. 125

¹⁶⁵ Βλ. *Νάσκου-Περράκη Π.*, ό.π., σελ. 146

συμμετέχουν σε δρώμενα του δικού τους πολιτισμού, να ομολογούν και να ασκούν τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, και να χρησιμοποιούν τη δική τους γλώσσα, αντίστοιχα¹⁶⁶.

Τέλος, προβλέπονται η σύσταση Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η δυνατότητα ατομικής αναφοράς στο Πρώτο Προαιρετικό Πρωτόκολλο¹⁶⁷, το οποίο υιοθετήθηκε ταυτόχρονα με το ΔΣΑΠΔ, καθώς και η κατάργηση της θανατικής ποινής στο Δεύτερο Προαιρετικό Πρωτόκολλο¹⁶⁸, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στις 15-12-1989, στη Νέα Υόρκη.

Εκτός από το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ανθρώπινα και Πολιτικά Δικαιώματα, η Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. υιοθέτησε με την ίδια απόφασή της, στις 16-12-1966, το Διεθνές Σύμφωνο για τα Οικονομικά, Κοινωνικά και Πολιτιστικά Δικαιώματα (ΔΣΟΚΠΔ)¹⁶⁹, το οποίο τέθηκε, επίσης, σε ισχύ στις 3-1-1976. Από την Ελλάδα δε, κυρώθηκε με το Ν. 1532/1985¹⁷⁰. Στο Προοίμιό του διακηρύσσεται ότι η αναγνώριση της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και των ίσων και αναφαίρετων ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί τη βάση για την ελευθερία, την δικαιοσύνη και την παγκόσμια ειρήνη.

Έτσι, στο άρθρο 2 παρ. 2 περιέχεται η αρχή της μη διάκρισης με αποδέκτη τα κράτη-μέλη, όσον αφορά στην απόλαυση των δικαιωμάτων που αναγνωρίζει το ΔΣΟΚΠΔ, από όλους τους ανθρώπους που βρίσκονται στη δικαιοδοσία των κρατών-μελών, ανεξαρτήτως υπηκοότητας¹⁷¹. Ως λόγοι δε, διάκρισης αναφέρονται η φυλή, το χρώμα, το γένος, η γλώσσα, το θρήσκευμα, οι πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, η εθνική ή κοινωνική προέλευση, η περιουσία, η γέννηση και κάθε άλλη κατάσταση, και είναι ίδιοι με αυτούς που αναφέρονται στο αντίστοιχο άρθρο του ΔΣΑΠΔ. Στο άρθρο 3, επιπλέον, κατοχυρώνεται η αρχή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών αναφορικά με την άσκηση των οικονομικών, κοινωνικών και μορφωτικών δικαιωμάτων, που αναγνωρίζει αυτό.

Το ΔΣΟΚΠΔ κατοχυρώνει, λοιπόν, το δικαίωμα στην εργασία (άρθρα 6, 7), τον συνδικαλισμό (άρθρο 8) και την κοινωνική ασφάλεια (άρθρο 9), την

¹⁶⁶ Βλ. σχετικά *Γραμματικά Β.*, σε: *Νάσκου-Περράκη Π.*, Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία. Θεωρία-Νομολογία, 2^η έκδοση, 2019, σελ. 113

¹⁶⁷ UN, Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, 1966, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-international-covenant-civil-and-political>>

¹⁶⁸ UN, Second Optional Protocol to the International Covenant on Civil and Political Rights, aiming at the abolition of the death penalty, 1989, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/second-optional-protocol-international-covenant-civil-and>>

¹⁶⁹ UN, International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR), 1966, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights>>

¹⁷⁰ ΦΕΚ Α' 43/1985

¹⁷¹ Βλ. *Νάσκου-Περράκη Π.*, όπ.π., σελ. 188, η οποία κάνει λόγο για άμεση εφαρμογή της ρήτηρας, που καλύπτει όλα τα δικαιώματα, ατομικά, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά.

προστασία της οικογένειας και ειδικά της μητέρας, των παιδιών και των εφήβων (άρθρο 10), ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης (άρθρο 11) και την καλύτερη δυνατή σωματική και ψυχική υγεία (άρθρο 12), και, τέλος, το δικαίωμα στη μόρφωση (άρθρα 13, 14 και 15). Σύμφωνα, όμως, με το άρθρο 4 του κράτη-μέλη μπορούν να παρεκκλίνουν, θεσμοθετώντας περιορισμούς στην απόλαυση των δικαιωμάτων, τέτοιους που να ταιριάζουν με την φύση τους και με αποκλειστικό σκοπό την εξυπηρέτηση της γενικής ευημερίας.

2.1.1.5. Άλλες Διεθνείς Συμβάσεις και Διακηρύξεις που υιοθετήθηκαν από την Γ.Σ. του Ο.Η.Ε.

Εκτός από τις παραπάνω Συμβάσεις και Διακηρύξεις, η Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. υιοθέτησε, στα πλαίσια της καταπολέμησης και της εξάλειψης των φαινομένων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, και τις ακόλουθες Συμβάσεις και Διακηρύξεις:

α) Την Συμπληρωματική Σύμβαση για την κατάργηση της δουλείας, της εμπορίας των δούλων και παρεμφερών προς την δουλεία θεσμών και πράξεων ή συνηθειών¹⁷², που υπογράφηκε στα πλαίσια των Ηνωμένων Εθνών στην Γενεύη, στις 7-9-1956 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν.Δ. 1145/1972¹⁷³.

β) Την Σύμβαση για την πρόληψη και την καταστολή του εγκλήματος της γενοκτονίας¹⁷⁴ εγκρίθηκε και παρέμεινε ανοιχτή για υπογραφή, επικύρωση ή προσχώρηση με την με Α/RES/260(III) από 9-12-1948 απόφαση της Γ.Σ. των Ηνωμένων Εθνών και τέθηκε σε ισχύ στις 12-1-1951 σύμφωνα με το άρθρο XIII, από δε, την Ελλάδα κυρώθηκε με το Ν.Δ. 3091/1954¹⁷⁵. Είχε προηγηθεί δε, η Α/RES/96(I) από 11-12-1946 απόφαση της Γ.Σ. του Ο.Η.Ε., με την οποία η γενοκτονία κηρύχθηκε ως έγκλημα διεθνούς δικαίου, αντίθετο με το πνεύμα και τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών, το οποίο ο πολιτισμένος κόσμος καταδικάζει.

γ) Την Σύμβαση περί της νομικής καταστάσεως των προσφύγων¹⁷⁶, που συνάφθηκε στη Γενεύη στις 28-7-1951 υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε., τέθηκε σε ισχύ στις 22-4-1954 και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 3989/1959¹⁷⁷.

¹⁷² Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery, 1956, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/supplementary-convention-abolition-slavery-slave-trade-and>>

¹⁷³ ΦΕΚ Α' 105/30-6-1972

¹⁷⁴ UN, Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-prevention-and-punishment-crime-genocide>>

¹⁷⁵ ΦΕΚ Α' 250/6-12-1954

¹⁷⁶ UN, Convention relating to the Status of Refugee, 1951, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-refugees>>

δ) Την Διεθνή Σύμβαση για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών¹⁷⁸ υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. την 1-4-1953 στη Νέα Υόρκη και τέθηκε σε ισχύ στις 7-7-1954, κυρώθηκε δε, από την Ελλάδα με το Ν.Δ. 2620/1953¹⁷⁹, με την οποία αναγνωρίζονται στις γυναίκες τα δικαιώματα του εκλέγειν και το εκλέγεσθαι σε όλες τις εκλογές, επί ίσοις όροις με τους άντρες και χωρίς καμία διάκριση, καθώς και το δικαίωμα των γυναικών να διορίζονται σε δημόσιες θέσεις και να ασκούν όλα τα δημόσια λειτουργήματα που καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο κάθε κράτους-μέλους, επί ίσοις όροις με τους άνδρες και χωρίς καμία διάκριση, αφού μέχρι τότε – και στην Ελλάδα – οι γυναίκες, που ήταν απόφοιτες πανεπιστημίων, δεν μπορούσαν καν να συμμετάσχουν σε διαγωνισμούς για να διοριστούν σε δημόσιες θέσεις¹⁸⁰.

ε) Την Διακήρυξη για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών¹⁸¹, που υιοθετήθηκε στις 7-11-1967 από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. και αποτελεί προπομπό της Διεθνούς Σύμβασης για την Εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών και περιέχει, χωρίς να είναι νομικά δεσμευτική, όλες τις αρχές που σχετίζονται με τα δικαιώματα για τα οποία η Επιτροπή εργαζόταν από την ίδρυσή της μέχρι τότε¹⁸².

στ) Την Διεθνή Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών¹⁸³, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στις 18-12-1979 στην Κοπεγχάγη, τέθηκε σε ισχύ στις 3-9-1981, ενώ ήδη σήμερα αριθμεί 189 κράτη-μέλη, μεταξύ των οποίων η Ελλάδα, που την κύρωσε με το Ν. 1342/1983¹⁸⁴, και με την οποία απαγορεύονται κάθε διαφοροποίηση, αποκλεισμός ή απαγόρευση που βασίζεται στη διαφορά φύλου και έχει ως συνέπεια ή σκοπό να εξασθενήσει ή να ακυρώσει την αναγνώριση, απόλαυση ή άσκηση από μέρους των γυναικών, άσχετα με τη ληξιαρχική τους κατάσταση, βάση της ισότητας ανδρών και γυναικών, των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών στον πολιτικό, οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, αστικό ή άλλο τομέα.

¹⁷⁷ ΦΕΚ Α' 201/26-9-1959

¹⁷⁸ UN, Convention on the Political Rights of Women, 1953, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://treaties.un.org/doc/treaties/1954/07/19540707%2000-40%20am/ch_xvi_1p.pdf>

¹⁷⁹ ΦΕΚ Α' 269/1953

¹⁸⁰ Βλ. αναλυτικά *Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α.*, 50 χρόνια πολιτικά δικαιώματα για την Ελληνίδα, 1952-2002. Ο Αγώνας της Γυναίκας, τεύχος 72, σελ. 5

¹⁸¹ UN, Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women, 1979, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>>

¹⁸² Βλ. σχετικά *Νάσκου-Περράκη Π.*, ό.π., σελ. 235

¹⁸³ UN, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, 1979, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>>

¹⁸⁴ ΦΕΚ Α' 39/1983

ζ) Την Σύμβαση περί του καθεστώτος ανιθαγενών¹⁸⁵, που υιοθετήθηκε στη Νέα Υόρκη, στις 28-9-1954, υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε., στα πρότυπα της Σύμβασης περί της νομικής κατάστασης των προσφύγων και τέθηκε σε ισχύ την 6-6-1960, κυρώθηκε δε, από την Ελλάδα με το Ν. 139/1975¹⁸⁶.

η) Την Σύμβαση για το Απαράγραπτο των Εγκλημάτων Πολέμου και των Εγκλημάτων κατά της Ανθρωπότητας¹⁸⁷, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στη Νέα Υόρκη, στις 26-11-1968, με γνώμονα ότι η αποτελεσματική τιμωρία των εγκλημάτων πολέμου και των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας αποτελεί σημαντικό στοιχείο για την πρόληψη τέτοιων εγκλημάτων, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, την ενθάρρυνση της εμπιστοσύνης, την προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των λαών και την προώθηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, τέθηκε δε, σε ισχύ στις 11-11-1970, χωρίς να έχει κυρωθεί από την Ελλάδα μέχρι σήμερα. Ανάλογη δε, ρύθμιση περιέχεται και στο άρθρο 29 του Καταστατικού Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΚΔΠΔ), το οποίο έχει κυρωθεί από την χώρα μας με το Ν. 3003/2002¹⁸⁸. Σύμφωνα, λοιπόν, με την εν λόγω διάταξη, «τα εγκλήματα που εμπίπτουν στην δικαιοδοσία του Δικαστηρίου δεν υπόκεινται σε παραγραφή», τέτοια δε, εγκλήματα αποτελούν οι γενοκτονίες (άρθρο 6 ΚΔΠΔ), τα εγκλήματα πολέμου (άρθρο 8 παρ. 2 ΚΔΠΔ) και τα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας (άρθρο 7 παρ. 1 και 2 ΚΔΠΔ)¹⁸⁹.

θ) Την Διεθνή Σύμβαση για την εξάλειψη και την τιμωρία του εγκλήματος του απαρτχάιντ, που υιοθέτησε η Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στις 30-11-1973¹⁹⁰, η οποία, ωστόσο, δεν έχει κυρωθεί από την Ελλάδα, προφανώς λόγω της ανυπαρξίας τέτοιων πολιτικών και πρακτικών στην χώρα μας.

ι) Την Διεθνή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού¹⁹¹, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στις 20-11-1989 στη Νέα Υόρκη και παρέμεινε ανοιχτή για υπογραφή, κύρωση και προσχώρηση και τέθηκε σε ισχύ

¹⁸⁵ UN, Convention relating to the Status of Stateless Persons, 1954, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-relating-status-stateless-persons>>

¹⁸⁶ ΦΕΚ Α' 176/26-8-1975

¹⁸⁷ UN, Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity, 1968, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-non-applicability-statutory-limitations-war-crimes>>

¹⁸⁸ ΦΕΚ Α' 75/8-4-2002

¹⁸⁹ Πρβλ. όμως Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε./Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Μπιτζιλέκη Ν./Παπαδαμάκη Α./Παπακυριάκου Θ./Νούσκαλη Γ./Ναζιρη Γ., Τα Εγκλήματα Πολέμου, Οι διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδας και τα αναγκαία μέτρα προσαρμογής, 2006, σελ. 54-55, όπου γίνεται λόγος περί της μη αμέσου ισχύος της διάταξης στο εσωτερικό δίκαιο.

¹⁹⁰ UN, International Convention on the Suppression and Punishment of the Crime of Apartheid, 1973, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201015/volume-1015-I-14861-English.pdf>>

¹⁹¹ UN, Convention on the Rights of the Child, 1989, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text>>

στις 20-9-1990 σύμφωνα με το άρθρο 49, από την δε, χώρα μας κυρώθηκε με το Ν. 2101/1992¹⁹².

ια) Την Διεθνή Σύμβαση για την Προστασία των εργαζομένων μεταναστών και των μελών των οικογενειών τους¹⁹³, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στις 18-12-1990 και τέθηκε σε ισχύ την 1-7-2003, ωστόσο έχει κυρωθεί από 54 μόνον κράτη, τα οποία στην πλειοψηφία τους αποτελούν κράτη αποστολής και όχι υποδοχής μεταναστών, και στα οποία δεν συμπεριλαμβάνεται η Ελλάδα¹⁹⁴. Η υιοθέτησή της δε, κρίθηκε απαραίτητη, δεδομένων των αυξημένων ροών μεταναστών σε κράτη υποδοχής και της εκεί αντιμετώπισης τους ως φτηνό εργατικό δυναμικό για υποδεέστερες θέσεις εργασίας, με αποτέλεσμα την γένεση ξενοφοβίας και την πρόκληση ρατσιστικών εκδηλώσεων και διακρίσεων εις βάρος τους¹⁹⁵.

ιβ) Την Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία¹⁹⁶, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στις 13-12-2006 και μέχρι σήμερα αριθμεί 179 κράτη-μέλη, εκ των οποίων η Ελλάδα, που την κύρωσε με το Ν. 4074/2012¹⁹⁷.

ιγ) Την Διεθνή Σύμβαση για την προστασία όλων των προσώπων από αναγκαστική εξαφάνιση¹⁹⁸, που υιοθετήθηκε από τη Γ.Σ. του Ο.Η.Ε. στη Νέα Υόρκη, στις 23-12-2010, και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 4268/2014¹⁹⁹, με την οποία η αναγκαστική εξαφάνιση, εντάσσεται στα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας²⁰⁰, μπορεί να ωθείται και από αρνητικές προκαταλήψεις και γι' αυτό απαγορεύεται ρητά από το άρθρο 1.

2.1.2. Η Ιδρυτική Πράξη και οι Δηλώσεις, Διακηρύξεις, Συμβάσεις και Συστάσεις της UNESCO

¹⁹² ΦΕΚ Α' 192/1992

¹⁹³ UN, International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families, 1990, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-rights-all-migrant-workers>>

¹⁹⁴ Βλ. σχετικά Ζάικου Ν., σε: Νάσκου-Περράκη Π., Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία. Θεωρία-Νομολογία, 2^η έκδοση, 2019, σελ. 364

¹⁹⁵ Βλ. Ζάικου Ν., όπ.π., σελ. 356

¹⁹⁶ UN, Convention on the Rights of Persons with Disabilities, 2006, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities>>

¹⁹⁷ ΦΕΚ Α' 88/11-4-2012

¹⁹⁸ UN, International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance, 2010, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-protection-all-persons-enforced>>

¹⁹⁹ ΦΕΚ Α' 141/27-6-2014

²⁰⁰ Βλ. αναλυτικά Πέρβου Ι., σε: Νάσκου-Περράκη Π., Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία. Θεωρία-Νομολογία, 2^η έκδοση, 2019, σελ. 408

Η Εκπαιδευτική Επιστημονική και Πολιτιστική Οργάνωση των Ηνωμένων Εθνών (UNESCO) ιδρύθηκε στο Λονδίνο στις 16-11-1945 με Πράξη²⁰¹ που κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 184/1946²⁰², αμέσως μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τα αίτια του οποίου, όπως επισημαίνεται στο Προοίμιο της Ιδρυτικής της Πράξης, εντοπίζονται αφενός μεν, σε αντιδημοκρατικές ιδέες, αφετέρου δε, σε ρατσιστικές αντιλήψεις περί «κατωτερότητας» συγκεκριμένων προσώπων και ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με βάση το χαρακτηριστικό της φυλής.

Έτσι, πρωταρχικός σκοπός της Οργάνωσης είναι, σύμφωνα το άρθρο 1 παρ. 1 της Ιδρυτικής της Πράξης, να συμβάλει στην παγκόσμια ειρήνη και την ασφάλεια, προωθώντας τη διεθνή συνεργασία μέσω της εκπαίδευσης, της επιστήμης, του πολιτισμού και της επικοινωνίας, με απώτερο στόχο την επίτευξη του καθολικού σεβασμού της δικαιοσύνης, των κανόνων δικαίου και των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών του ανθρώπου, που αναγνωρίζονται με τον Καταστατικό Χάρτη του Ο.Η.Ε., χωρίς καμία διάκριση λόγω φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκευτικών πεποιθήσεων. Ειδικότεροι σκοποί συνιστούν, μεταξύ άλλων, η προάσπιση και προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών και ο αγώνας κατά των προτροπών σε πόλεμο, αποικιοκρατία, νεοαποικιοκρατία, ρατσισμό, απαρτχάιντ και όλες τις μορφές καταπίεσης και διάκρισης²⁰³.

Για την πραγματοποίηση των σκοπών αυτών, η UNESCO, σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2 της Ιδρυτικής της Πράξης, προωθεί την αμοιβαία γνώση και κατανόηση των λαών μέσω όλων των μέσων μαζικής επικοινωνίας, προτείνει τις διεθνείς συμφωνίες που μπορεί να είναι απαραίτητες για την προώθηση της ελεύθερης ροής ιδεών μέσω λόγου και εικόνας, στηρίζει τη λαϊκή εκπαίδευση και διάδοση του πολιτισμού, συνεργαζόμενος με τα μέλη του στην ανάπτυξη εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων ή με τη θέσπιση συνεργασίας μεταξύ των εθνών για την προώθηση του ιδεώδους της ισότητας των ευκαιριών εκπαίδευσης, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη η φυλή, το φύλο ή οποιοσδήποτε διακρίσεις, οικονομικές ή κοινωνικές, ή προτείνοντας εκπαιδευτικές μεθόδους που ταιριάζουν καλύτερα στην προετοιμασία των παιδιών του κόσμου για τις ευθύνες της ελευθερίας. Επιπλέον, εργάζεται πάνω στη διατήρηση και την προστασία της παγκόσμιας κληρονομιάς των βιβλίων, των έργων τέχνης και των μνημείων της ιστορίας και της επιστήμης, προτείνει στα ενδιαφερόμενα έθνη τις απαραίτητες διεθνείς συμβάσεις και ενθαρρύνει τη συνεργασία μεταξύ των εθνών σε όλους τους κλάδους της πνευματικής δραστηριότητας, συμπεριλαμβανομένης της διεθνούς ανταλλαγής ατόμων που

²⁰¹ UNESCO, Constitution of the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization, 1945, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/constitution>>

²⁰² ΦΕΚ Α' 328/31-10-1946

²⁰³ Βλ. σχετικά *Νάσκου-Περράκη Ν.*, ό.π., σελ. 50

δραστηριοποιούνται στους τομείς της εκπαίδευσης, της επιστήμης και του πολιτισμού, αλλά και την ανταλλαγή δημοσιεύσεων, αντικειμένων καλλιτεχνικού και επιστημονικού ενδιαφέροντος και άλλων υλικών πληροφοριών.

Όσον αφορά στην καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων, η Οργάνωση υιοθέτησε, με τη συνδρομή ειδικών επιστημόνων, μια σειρά Δηλώσεων, Διακηρύξεων, Συστάσεων και Συμβάσεων, συμβάλλοντας καθοριστικά προς την κατεύθυνση της καταπολέμησης των ρατσιστικών ιδεών και πρακτικών. Πρόκειται, κατά χρονολογική σειρά, για τα εξής κείμενα:

α) Την Δήλωση για τη φυλή (Ιούλιος, 1950)²⁰⁴, η οποία συντάχθηκε από μια πληθώρα ειδικών επιστημόνων από διαφορετικές χώρες του πλανήτη – Νέα Ζηλανδία, Μεξικό, Βραζιλία, ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Ινδία, Γαλλία – και αποτελεί το πρώτο κείμενο που δημοσίευσε η UNESCO σχετικά με φυλετικά ζητήματα, μετά την υιοθέτηση τριών ψηφισμάτων του ECOSOC, με τα οποία της ανατέθηκε να μελετήσει και να συλλέξει επιστημονικό υλικό αναφορικά με φυλετικά ζητήματα, να δημοσιοποιήσει το επιστημονικό αυτό υλικό και να ετοιμάσει μια εκπαιδευτική καμπάνια βασισμένη στις πληροφορίες αυτές. Ειδικότερα, με τη Δήλωση αυτή αποσαφηνίζεται ότι ο ρατσισμός δεν βασίζεται σε επιστημονικά γεγονότα, είναι ως ιδεολογία και συναίσθημα επιθετικός από τη φύση του και απειλεί τις βασικές ηθικές αξίες, ικανοποιώντας την δίψα για κυριαρχία και εξυψώνοντας την περιφρόνηση για τον άνθρωπο, ενώ, αντίθετα, από επιστημονικής άποψης, όλοι οι άνθρωποι ανήκουν στο ίδιο είδος («*homo sapiens*») και οι ομοιότητες μεταξύ τους είναι πολύ περισσότερες από τις διαφορές τους, οι οποίες οφείλονται στην λειτουργία εξελικτικών παραγόντων διαφοροποίησης, όπως η απομόνωση, η τυχαία γενετική μετατόπιση, ο υβριδισμός ή η φυσική επιλογή. Όσον αφορά δε, στη νοητική τους κατάσταση (π.χ. ευφυΐα, ιδιοσυγκρασία, προσωπικότητα) γίνεται σαφές ότι δεν υφίσταται καμία απόδειξη ότι υπάρχουν εγγενείς διαφορές μεταξύ τους, αλλά αυτή είναι αποτέλεσμα περιβαλλοντικών επιδράσεων, κατάρτισης κι εκπαίδευσης. Επισημαίνεται, επιπλέον, ότι οι εθνικές, θρησκευτικές, γεωγραφικές, γλωσσικές και πολιτιστικές ομάδες δεν συμπίπτουν με τις φυλετικές ομάδες.

β) Την Δήλωση για τη φύση της φυλής και τις φυλετικές διαφορές (Ιούνιος, 1951)²⁰⁵, καθώς, όπως – εύστοχα – επισημαίνεται, η προγενέστερη Δήλωση για τη Φυλή είχε συνταχθεί ως επί τω πλείστον από κοινωνιολόγους, με αποτέλεσμα να μη θεωρείται πειστική, γι' αυτό και η νέα Δήλωση

²⁰⁴ UNESCO, Statement on Race, 1950, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://refugeestudies.org/UNHCR/UNHCR.%20Four%20Statements%20on%20the%20Race%20Question.pdf>>

²⁰⁵ UNESCO, Statement on the Nature of Race and Race Differences, 1951, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://refugeestudies.org/UNHCR/UNHCR.%20Four%20Statements%20on%20the%20Race%20Question.pdf>>

διαμορφώθηκε με τη συνδρομή κυρίως φυσικών ανθρωπολόγων και γενετιστών. Το πρώτο συμπέρασμα που περιέχεται σ' αυτήν είναι, λοιπόν, ότι δεν υπάρχει καμία επιστημονική τεκμηρίωση σχετικά με την καθαρότητα της φυλής και την ταξινόμηση σε ανώτερες και κατώτερες φυλές, αντίθετα, όλες οι φυλές είναι μικτές και οι διαφορές οφείλονται στην λειτουργία εξελικτικών παραγόντων, που επηρεάζουν τα γονίδια και τα διαφοροποιούν, εξαιτίας κάποιας τυχαίας μετάλλαξης τους ή απομονωτικών παραγόντων. Το δεύτερο συμπέρασμα ότι οι παράγοντες που οδηγούν στην κατηγοριοποίηση του ανθρώπινου είδους είναι πολιτισμικοί, όπως θρησκευτικοί, γλωσσικοί, κοινωνικοί, καθώς και γεωγραφικοί, και το τρίτο ότι δεν υπάρχουν αποδείξεις περί έμφυτης διαφορετικής νοητικής ικανότητας μεταξύ διαφορετικών φυλετικών ομάδων, αντίθετα, η νοητική ικανότητα, η ηθική και τα συναισθήματα επηρεάζονται από την εκπαίδευση και τα ερεθίσματα που λαμβάνει το άτομο από το φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του. Και άλλο συμπέρασμα ότι ούτε τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά μπορούν να χρησιμοποιηθούν για την ταξινόμηση των ανθρώπων σε φυλές, αντίθετα, η οποιαδήποτε κατάταξη των ανθρώπων σε φυλές μπορεί να γίνει μόνον βάσει φυσικών (ανατομικών και φυσιολογικών) χαρακτηριστικών και όχι θρησκευτικών, γλωσσικών κ.λπ., με την επισήμανση ότι μπορούν να υπάρχουν και μεγάλες διαφορές μεταξύ των ανθρώπων της ίδιας φυλής.

γ) Την Σύμβαση κατά των διακρίσεων στην εκπαίδευση²⁰⁶, που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO στις 14-12-1960 και τέθηκε σε ισχύ στις 22-5-1962, χωρίς, ωστόσο, να έχει κυρωθεί από την Ελλάδα μέχρι και σήμερα.

δ) Τις Προτάσεις για τις βιολογικές πλευρές της φυλής²⁰⁷, που δημοσιεύθηκαν τον Αύγουστο του 1964, οι οποίες περιλαμβάνουν συμπεράσματα, στα οποία καταλήγει ένα σύνολο ανθρωπολόγων, κοινωνιολόγων, εθνολόγων και φυσικών επιστημόνων, εκ των οποίων ότι οι άνθρωποι ανήκουν σε ένα μόνο είδος και οι βιολογικές τους διαφορές οφείλονται στην κληρονομικότητα και την επίδραση του περιβάλλοντος στο γενετικό δυναμικό, ότι «*καθαρές φυλές*» με την έννοια των γενετικά ομοιογενών πληθυσμών δεν υπάρχουν στο ανθρώπινο είδος, αλλά υπάρχουν εμφανείς φυσικές διαφορές μεταξύ των πληθυσμών που ζουν σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές του κόσμου, στην μέση εμφάνισή τους, οι οποίες έχουν ένα γενετικό συστατικό, που συνίσταται τις περισσότερες φορές στην

²⁰⁶ UNESCO, Convention against Discrimination in Education, 1960, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-discrimination-education>>

²⁰⁷ UNESCO, Proposals on the biological aspects of race, 1964, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://refugeestudies.org/UNHCR/UNHCR.%20Four%20Statements%20on%20the%20Race%20Question.pdf>>

συχνότητα του ίδιου κληρονομικού χαρακτηριστικού, και ότι δεν είναι ασφαλής η φυλετική ταξινόμηση των ανθρώπων.

ε) Την Δήλωση για τη φυλή και την φυλετική προκατάληψη²⁰⁸, που δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 1967, και με την οποία επαναβεβαιώνονται οι Προτάσεις για τις βιολογικές πλευρές της φυλής και, επιπλέον, καθίσταται σαφές ότι τα ανθρώπινα προβλήματα που προκύπτουν από τις «φυλετικές σχέσεις» είναι κοινωνικά στην καταγωγή τους και όχι βιολογικά, και ένα τέτοιο πρόβλημα είναι ο ρατσισμός, που εσφαλμένα υποστηρίζει ότι υπάρχει επιστημονική βάση για την ιεραρχική ταξινόμηση των ομάδων από άποψη ψυχολογικών και πολιτιστικών χαρακτηριστικών που είναι αμετάβλητα και έμφυτα, και έχει ιστορικές ρίζες στην εποχή της αποικιοκρατίας.

στ) Την Σύσταση σχετικά με την εκπαίδευση για διεθνή κατανόηση, συνεργασία και ειρήνη και εκπαίδευση σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις θεμελιώδεις ελευθερίες, που ενέκρινε η Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO, στην 18^η Σύνοδό της, που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι, στις 19-11-1974²⁰⁹, επιβεβαιώνοντας την ευθύνη της Οργάνωσης να ενθαρρύνει και να υποστηρίζει κάθε δραστηριότητα των κρατών-μελών που αποσκοπεί στη διασφάλιση της εκπαίδευσης όλων για την προώθηση της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της ειρήνης.

ζ) Την Σύσταση για τη συμμετοχή των ανθρώπων σε μεγάλο βαθμό στην πολιτιστική ζωή και για τη συμβολή τους σ' αυτή²¹⁰, που δημοσιεύθηκε στις 26-11-1976, υπογραμμίζεται ότι η συμμετοχή στην πολιτιστική ζωή προϋποθέτει την επιβεβαίωση της προσωπικότητας, της αξιοπρέπειας και της αξίας της, καθώς και την εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών του ανθρώπου, που κατοχυρώνονται στον Χάρτη των Η.Ε. και τα διεθνή νομικά εργαλεία που αφορούν στα ανθρώπινα δικαιώματα, και ότι η πολιτιστική ανάπτυξη του ατόμου εμποδίζεται από φαινόμενα όπως η πολιτική της επιθετικότητας, η αποικιοκρατία, η νεοαποικιοκρατία, ο φασισμός και ο ρατσισμός σε όλες τις μορφές και εκδηλώσεις του, καθώς και από άλλες αιτίες.

²⁰⁸ UNESCO, Statement on race and racial prejudice, 1967, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://refugeestudies.org/UNHCR/UNHCR.%20Four%20Statements%20on%20the%20Race%20Question.pdf>>

²⁰⁹ UNESCO, Recommendation concerning Education of International Understanding, Co-operation and Peace and Education relating to Human Rights and Fundamental Freedoms, 1974, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/3-recommendation-concerning-education-international-understanding-co-operation-and-peace-and>>

²¹⁰ UNESCO, Recommendation on Participation by the People at Large in Cultural Life and their Contribution to It, 1976, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.un-documents.net/ppcl.htm>>

η) Την Διακήρυξη για τη φυλή και τη φυλετική προκατάληψη²¹¹, που υιοθετήθηκε στις 27-11-1978 από την Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO, στην 20^η Σύνοδό της, που πραγματοποιήθηκε στο Παρίσι, στο προοίμιο της οποίας σημειώνεται ότι ο ρατσισμός, οι φυλετικές διακρίσεις, η αποικιοκρατία και το apartheid συνεχίζουν να πλήττουν τον κόσμο με συνεχώς μεταβαλλόμενες μορφές και εκδηλώνονται αδικήματα κατά της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, που θέτουν εμπόδια στην αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των λαών, διαταράσσοντας τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια.

θ) Την Διακήρυξη για τις θεμελιώδεις αρχές που αφορούν την συμβολή των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας στην ενίσχυση της ειρήνης και της διεθνούς συνεννόησης, στην προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και στην αντιμετώπιση του ρατσισμού, του apartheid και της υποκίνησης σε πόλεμο²¹², που υιοθετήθηκε στις 27-11-1978 από την Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO.

ι) Την Δήλωση αρχών για την ανοχή²¹³, που δημοσιεύθηκε στις 16-11-1995, εκφράζεται η ανησυχία της UNESCO για την τρέχουσα αύξηση των πράξεων μισαλλοδοξίας, βίας, τρομοκρατίας, ξενοφοβίας, επιθετικού εθνικισμού, ρατσισμού, αντισημιτισμού, αποκλεισμού, περιθωριοποίησης και διάκρισης που στρέφονται κατά εθνικών, εθνοτικών, θρησκευτικών και γλωσσικών μειονοτήτων, προσφύγων, μεταναστών εργαζομένων, μεταναστών και ευπαθών ομάδων εντός των κοινωνιών, καθώς και πράξεις βίας και εκφοβισμού που διαπράττονται εναντίον ατόμων που ασκούν την ελευθερία γνώμης και έκφρασης, διότι όλα αυτά απειλούν την εδραίωση της ειρήνης και της δημοκρατίας, τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο, και αποτελούν εμπόδια για την ανάπτυξη. Επιπλέον, τονίζονται οι ευθύνες των κρατών-μελών να αναπτύξουν και να ενθαρρύνουν τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών για όλους, χωρίς διάκριση ως προς τη φυλή, φύλο, γλώσσα, εθνική καταγωγή, θρησκεία ή αναπηρία, καθώς και για την καταπολέμηση της μισαλλοδοξίας.

²¹¹ UNESCO, Declaration on Race and Racial Prejudice, 1978, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000039429>>

²¹² UNESCO, Declaration on Fundamental Principles concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Promotion of Human Rights and to Countering Racism, apartheid and incitement to war, 1978, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <[Declaration on Fundamental Principles concerning the Contribution of the Mass Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Promotion of Human Rights and to Countering Racism, Apartheid and Incitement to War - UNESCO Digital Library](#)>

²¹³ UNESCO, UNESDOC Digital Library, Declaration of Principles on Tolerance, 1995, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <[Declaration of principles on tolerance: adopted by the General Conference of UNESCO at its twenty-eighth session, Paris, 16 November 1995 - UNESCO Digital Library](#)>

ια) Την Οικουμενική Διακήρυξη για τα ανθρώπινα γονίδια και τα ανθρώπινα δικαιώματα²¹⁴, που υιοθέτησε η Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO στις 11-11-1997, στην 29^η Σύνοδό της, και στην οποία καθίσταται απολύτως σαφές ότι το ανθρώπινο γονιδίωμα υπογραμμίζει τη θεμελιώδη ενότητα όλων των μελών της ανθρώπινης οικογένειας, καθώς και την αναγνώριση της εγγενούς αξιοπρέπειας και ποικιλομορφίας.

ιβ) Την Οικουμενική Διακήρυξη για την πολιτιστική πολυμορφία²¹⁵, που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO, στην 31^η Σύνοδό της, στις 2-11-2001, στο άρθρο 6 της οποίας κατοχυρώνεται ότι η ελευθερία της έκφρασης, ο πλουραλισμός των μέσων ενημέρωσης, η πολυγλωσσία, η ίση πρόσβαση στην τέχνη, την επιστημονική και τεχνολογική γνώση, συμπεριλαμβανομένης της ψηφιακής μορφής, και η δυνατότητα για όλους τους πολιτισμούς να έχουν πρόσβαση στα μέσα έκφρασης και διάδοσης, είναι εχέγγυα της πολιτιστικής πολυμορφίας.

ιγ) Την Διεθνή Δήλωση για τα ανθρώπινα γενετικά δεδομένα²¹⁶, που δημοσιεύθηκε στις 16-10-2003 και με την οποία απαγορεύεται η χρησιμοποίηση των ανθρώπινων γενετικών δεδομένων για την εισαγωγή διακρίσεων κατά τρόπο που να παραβιάζονται τα ανθρώπινα δικαιώματα, οι θεμελιώδεις ελευθερίες ή η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, καθώς και για τον στιγματισμό ενός ατόμου, μιας οικογένειας, μιας ομάδας ή μιας κοινότητας.

ιδ) Την Οικουμενική Διακήρυξη για την βιοηθική και τα ανθρώπινα δικαιώματα²¹⁷, που υιοθετήθηκε στις 12-10-2005 από την Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO.

ιε) Την Σύμβαση για την προστασία και την προώθηση της πολυμορφίας των πολιτιστικών εκφράσεων²¹⁸, που υιοθέτησε η Γενική Συνδιάσκεψη της UNESCO στις 21-10-2005, κυρώθηκε στην Ελλάδα με το Ν. 3520/2006²¹⁹ και τέθηκε σε ισχύ την 3-4-2007.

2.1.3. Οι Διεθνείς Συμβάσεις της ΔΟΕ

²¹⁴ UNESCO, Universal Declaration on the Human Genome and Human Rights, 1997, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/universal-declaration-human-genome-and-human-rights>>

²¹⁵ UNESCO, Universal Declaration on Cultural Diversity, 2001, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <[UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity - UNESCO Digital Library](https://unesco.org/en/declaration-on-cultural-diversity)>

²¹⁶ UNESCO, International Declaration on Human Genetic Data, 2003, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000136112>>

²¹⁷ UNESCO, Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, 2005, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000146180>>

²¹⁸ UNESCO, Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions, 2005, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://en.unesco.org/creativity/sites/creativity/files/passeport-convention2005-web2.pdf>>

²¹⁹ ΦΕΚ Α' 274/22-12-2006

Η Διεθνής Οργάνωση Εργασίας (ΔΟΕ)²²⁰ είναι ένας αυτόνομος διεθνής οργανισμός, που ιδρύθηκε στις 11-4-1919 ως παράρτημα της ΚΤΕ, με στόχο την προστασία της εργασίας και την διεθνή συνεργασία για την επίτευξη μιας κοινής κοινωνικής πολιτικής²²¹. Αναφορικά με το ζήτημα της απαγόρευσης των διακρίσεων στον εργασιακό τομέα, η Γενική Συνδιάσκεψη της ΔΟΕ έχει υιοθετήσει πέντε Συμβάσεις:

α) Την υπ' αριθ. 019 ΔΣΕ «*περί εξομοίωσης των αλλοδαπών και ιθαγενών εν τη αποζημιώσει των ατυχημάτων εργασίας*»²²², που ψηφίστηκε στη Γενεύη στις 5-6-1925 από την Γενική Συνδιάσκεψη της ΔΟΕ, στην 7^η Σύνοδό της, και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν.Δ. της 30.10/1985²²³.

β) Την υπ' αριθ. 100 ΔΣΕ «*περί ισότητας της αμοιβής μεταξύ αρρένων και θήλεων εργαζομένων δι' εργασιάνισης αξίας*»²²⁴, που ψηφίστηκε στη Γενεύη στις 6-6-1951 από την Γενική Συνδιάσκεψη της ΔΟΕ, στην 34^η Σύνοδό της, και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 46/1975²²⁵. Ωστόσο, στο άρθρο 3 παρ. 3, διευκρινίζεται – ορθώς – ότι μόνον διαφορές, ανεξαρτήτως φύλου, που προκύπτουν από την αντικειμενική εκτίμηση των υπό εκτέλεση εργασιών δεν αντίκειται στην αρχή της ισότητας της αμοιβής μεταξύ ανδρών και γυναικών εργαζομένων για εργασία ίσης αξίας.

γ) Την υπ' αριθ. 111 ΔΣΕ «*για τη διάκριση στην απασχόληση και το επάγγελμα*»²²⁶, που ψηφίστηκε στη Γενεύη στις 4-6-1958 από την Γενική Συνδιάσκεψη της ΔΟΕ, στην 42^η Σύνοδό της, και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 1424/1984²²⁷. Είχε προηγηθεί η Διακήρυξη σχετικά με τους σκοπούς της ΔΟΕ που εγκρίθηκε στην 26^η Σύνοδο στην Φιλαδέλφεια στις 10-5-1944, που διασφαλίζει ότι όλα τα άτομα, ανεξαρτήτως φυλής, θρησκευματος και φύλου έχουν το δικαίωμα να επιδιώκουν την υλική τους πρόοδο και την πνευματική τους ανάπτυξη με ελευθερία, αξιοπρέπεια, οικονομική ασφάλεια και ίσες ευκαιρίες επιτυχίας. Πρωτοτυπία της Σύμβασης αυτής συνιστά ότι επιτρέπεται η διεύρυνση των λόγων διάκρισης στον εργασιακό τομέα από το

²²⁰ International Labour Organization (ILO)

²²¹ Βλ. σχετικά *Νάσκου-Περράκη Π.*, ό.π., σελ. 45

²²² ILO, C019 – Equality of Treatment (Accident Compensation) Convention, 1925 (No. 19), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312164>

²²³ ΦΕΚ Α' 508/31-10-1985

²²⁴ ILO, C100 – Equality Remuneration Convention, 1951 (No. 100), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312245:NO>

²²⁵ ΦΕΚ Α' 105/3-6-1975

²²⁶ ILO, C111 – Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958 (No. 111), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTRUMENT_ID:312256:NO>

²²⁷ ΦΕΚ Α' 29/14-3-1984

κράτος-μέλος, μετά από γνώμη των αντιπροσωπευτικών οργανώσεων εργοδοτών και εργαζομένων ή άλλων αρμόδιων Οργανισμών, κάτι που δεν συναντάται σε καμία άλλη, ανάλογη, Διεθνή Σύμβαση.

δ) Την υπ' αριθ. 156 ΔΣΕ «για την ισότητα των ευκαιριών και μεταχείρισης των εργαζομένων και των δύο φύλων: Εργαζόμενοι με οικογενειακές υποχρεώσεις»²²⁸, που ψηφίστηκε στη Γενεύη στις 23-6-1981 από την Γενική Συνδιάσκεψη της ΔΟΕ, στην 67^η Σύνοδό της, ενόψει του κενού, όπως επισημαίνεται στο Προοίμιό της, στην υπ' αριθ. 111 ΔΣΕ όσον αφορά στις διακρίσεις που βασίζονται στις οικογενειακές υποχρεώσεις, και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 1576/1985²²⁹.

ε) Την υπ' αριθ. 159 ΔΣΕ «για την επαγγελματική επαναπροσαρμογή και απασχόληση των μειονεκτούντων προσώπων»²³⁰, που ψηφίστηκε στη Γενεύη στις 20-6-1983 από την Γενική Συνδιάσκεψη της ΔΟΕ, στην 69^η Σύνοδό της, και κυρώθηκε από την Ελλάδα με το Ν. 1556/1985²³¹, αφού είχαν προηγηθεί η Σύσταση για την επαγγελματική προσαρμογή και επαναπροσαρμογή των αναπήρων του 1955 και η Σύσταση για την αξιοποίηση των ανθρώπινων πόρων του 1975, οι οποίες λήφθηκαν υπόψη για την κατάρτιση της Σύμβασης αυτής.

2.2. Ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο

Τον κεντρικό ρόλο στην διαμόρφωση του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου ενάντια στον ρατσισμό, την ξενοφοβία και τις άλλες μορφές εχθρότητας κατέχει το Συμβούλιο της Ευρώπης²³², καθώς και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), που σύστησε το Συμβούλιο της Ευρώπης. Επιπλέον, διατάξεις σχετικές με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας περιέχονται τόσο στο πρωτογενές, όσο και στο παράγωγο ενωσιακό δίκαιο.

2.2.1. Οι νομικές πράξεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

Διατάξεις αναφορικά με την καταπόλεμηση και την εξάλειψη των διακρίσεων και των φαινομένων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας

²²⁸ ILO, C156 – Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156), διαθέσιμο στο https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTUMENT_ID:312301:NO

²²⁹ ΦΕΚ Α' 94/22-5-1985

²³⁰ ILO, C159 – Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) Convention, 1983 (No. 159), διαθέσιμο στο https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12100:P12100_INSTUMENT_ID:312304:NO

²³¹ ΦΕΚ Α' 100/28-5-1985

²³² Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 143, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 100

εντοπίζονται σε μια σειρά Συμβάσεων, που υιοθέτησε το Συμβούλιο της Ευρώπης, και συγκεκριμένα:

α) Στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και το 12^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο.

β) Στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη (ΕΚΧ).

γ) Στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για το νομικό καθεστώς των εργαζομένων μεταναστών²³³, που υπεγράφη από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 24-11-1977, στο Στρασβούργο, και αποτελεί το πρώτο νομικό κείμενο στα πλαίσια της δραστηριότητας του Συμβουλίου της Ευρώπης στον αγώνα για την καταπολέμηση του ρατσισμού και των διακρίσεων εις βάρος της ειδικής κατηγορίας των εργαζομένων μεταναστών.

δ) Στον Ευρωπαϊκό Χάρτη των περιφερειακών και μειονοτικών γλωσσών²³⁴, που υπεγράφη από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 5-11-1992, στο Στρασβούργο και με τον οποίο το δικαίωμα χρήσης μιας περιφερειακής ή μειονοτικής γλώσσας στην ιδιωτική και δημόσια ζωή είναι ένα αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα» καθίσταται ατομικό δικαίωμα κάθε μέλους μιας συγκεκριμένης πληθυσμιακής ομάδας ή εθνικής μειονότητας που χρησιμοποιεί διαφορετική γλώσσα από την ευρέως ομιλούμενη ή επίσημη του κράτους, όπου διαμένουν.

ε) Στη Σύμβαση-πλαίσιο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων²³⁵, που υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης την 1-2-1995 και τέθηκε σε ισχύ την 1-2-1998, χωρίς μέχρι και σήμερα να έχει κυρωθεί από την συντριπτική πλειοψηφία των κρατών-μελών της Ε.Ε., μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, αποτελεί, ωστόσο, το πρώτο πολυμερές νομικό εργαλείο για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων και είναι νομικά δεσμευτικό²³⁶.

στ) Στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Ιθαγένεια²³⁷, που υπεγράφη στις 6-11-1997 στο Στρασβούργο από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, χωρίς να έχει κυρωθεί μέχρι και σήμερα από την Ελλάδα, βάσει της οποίας οι κανόνες κάθε συμβαλλόμενου κράτους για την απονομή της ιθαγένειας δεν θα πρέπει να περιέχουν διακρίσεις, ούτε θα περιλαμβάνουν οποιαδήποτε πρακτική που ισοδυναμεί με διακρίσεις λόγω φύλου, θρησκείας, φυλής, χρώματος ή εθνικής ή εθνικής καταγωγής.

²³³ CoE, European Convention on the Legal Status of Migrant Workers (ETS No. 093), 1977, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/1680077323>>

²³⁴ CoE, European Charter of Regional or Minority Languages, 1992, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/16806d3569>>

²³⁵ Council of Europe, Conventions, Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No. 157), 1995, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=157>>

²³⁶ Βλ. σχετικά *Γραμματικά Β.*, όπ.π., σελ. 115

²³⁷ CoE, European Convention on Nationality, 1997, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/168007f2c8>>

ζ) Στο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στη Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο.

η) Στη Σύμβαση για την πρόληψη και την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και της ενδοοικογενειακής βίας²³⁸, που υιοθέτησε το Συμβούλιο της Ευρώπης υιοθέτησε στις 11-5-2011 στην Κωνσταντινούπολη και κυρώθηκε από τη χώρα μας με το Ν. 4531/2018²³⁹.

2.2.1.1. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και το 12^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο

Κορυφαία και η πρώτη νομικά δεσμευτική πράξη, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, αναφορικά με την προστασία των δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών του ανθρώπου και την απαγόρευση των διακρίσεων, είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία υιοθετήθηκε στις 4-11-1950 στην Ρώμη από το Συμβούλιο της Ευρώπης και τέθηκε σε ισχύ στις 3-9-1953²⁴⁰. Η Ελλάδα κύρωσε την ΕΣΔΑ με το Ν. 2329/1953²⁴¹, ωστόσο αυτή καταγγέλθηκε με την υπ' αριθ. ΥΣ 01-16 της 5/13-2-1972 ανακοίνωση του Υπουργού Εξωτερικών της δεύτερης κυβέρνησης της Χούντας των Συνταγματαρχών, και κυρώθηκε εκ νέου με το Ν.Δ. 53/1974²⁴².

Όπως προκύπτει από το Προοίμιό της, πηγή έμπνευσής της είναι η ΟΔΔΑ, δεδομένου ότι η ΕΣΔΑ αναγνωρίζει τα ίδια με την ΟΔΔΑ δικαιώματα και ελευθερίες, σε ευρωπαϊκό, όμως, επίπεδο²⁴³. Ειδικότερα, στα άρθρα 2-13 προστατεύεται το δικαίωμα στη ζωή και απαγορεύονται τα βασανιστήρια, η δουλεία²⁴⁴ και η αναγκαστική εργασία, κατοχυρώνονται τα δικαιώματα στην ελευθερία και την ασφάλεια, της δικαστικής προστασίας και του κατηγορουμένου, αλλά και η θεμελιώδης αρχή του ποινικού δικαίου «*nullum crimen nulla poena sine lege*», προστατεύεται η οικογένεια, η κατοικία, η αλληλογραφία και η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκείας,

²³⁸ Council of Europe, Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence, 2011, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=210>>

²³⁹ ΦΕΚ Α' 62/5-4-2018

²⁴⁰ Βλ. *Κοτσαλή Λ.*, σε: *Κοτσαλή Λ.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014, σελ. 3

²⁴¹ ΦΕΚ Α' 68/1953

²⁴² ΦΕΚ Α' 253/1974

²⁴³ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π.π., σελ. 145, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π.π., σελ. 13, *Νάσκου-Περράκη Π.*, ό.π.π., σελ. 424, *Σισιλιάνο Λ.Α.*, σε: *Σισιλιάνο Λ.Α.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση, 2^η έκδοση, 2017, σελ. 23

²⁴⁴ Βλ. *Καραβιά Μ.*, σε: *Σισιλιάνο Λ.Α.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση, 2^η έκδοση, 2017, σελ. 153, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π.π., σελ. 80, *Νάσκου-Περράκη Π.*, ό.π.π., σελ. 462, *Τζανετή Α.*, σε: *Κοτσαλή Λ.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014, σελ. 106

κατοχυρώνονται οι ελευθερίες έκφρασης, του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, και η ελευθερία του συνέρχεσθαι σε γάμο, και, τέλος, το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής σε περίπτωση παράβασης των δικαιωμάτων και ελευθεριών αυτών. Όπως δε, ορίζεται ρητώς στο άρθρο 1, τα κράτη-μέλη αναγνωρίζουν τα πιο πάνω δικαιώματα και τις ελευθερίες σε όλα τα εξαρτώμενα από την δικαιοδοσία τους πρόσωπα, συμπεριλαμβανομένων και ανιθαγενών ή παράνομων μεταναστών²⁴⁵.

Εν συνεχεία, με το άρθρο 14 απαγορεύεται οποιαδήποτε, μόνον εκ μέρους των συμβαλλόμενων κρατών²⁴⁶, διάκριση λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, γλώσσας, θρησκείας, πολιτικών ή άλλων πεποιθήσεων, εθνικής ή κοινωνικής προέλευσης, συμμετοχής σε εθνική μειονότητα, παρουσίας, γέννησης ή άλλης κατάστασης²⁴⁷, αποκλειστικά κατά την απόλαυση των προβλεπόμενων από τα προηγούμενα άρθρα δικαιωμάτων και ελευθεριών και όχι γενικώς²⁴⁸, χωρίς αντικειμενική και λογική αιτιολόγηση, δηλ. χωρίς να επιδιώκεται θεμιτός σκοπός²⁴⁹ και, περαιτέρω, χωρίς να υπάρχει εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ του μέσου που χρησιμοποιεί το συμβαλλόμενο κράτος και του σκοπού που επιδιώκεται²⁵⁰. Παρεκκλίσεις από τον κανόνα αυτό επιτρέπονται, σύμφωνα με τα άρθρα 15 παρ. 1 και 16, είτε σε περίπτωση πολέμου ή άλλου δημοσίου κινδύνου με απειλή ζωής των πολιτών, είτε στον τομέα της πολιτικής δραστηριότητας των μη υπηκόων των κρατών-μερών, αντίστοιχα. Από την άλλη πλευρά, δεν μπορούν να θεωρηθεί ότι παραβιάζουν το άρθρο 14 κρατικά μέτρα που οδηγούν μεν, σε διακριτική μεταχείριση υπέρ

²⁴⁵ Βλ. *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 15, *Σισιλιάνο Λ.Α.*, ό.π., σελ. 39, *Χαμηλοθώρη Ι.*, σε: *Κοτσαλή Λ.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014, σελ. 11, *Strasser W.*, ό.π.

²⁴⁶ Βλ. *Καραγιάννη Β.*, Η δεσμευτικότητα του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ, Έναντι των κρατών μελών και των ιδιωτών, 2022, σελ. 131, κατά τον οποίο αποκλείεται η άμεση τριτενέργεια, δηλ. η δέσμευση και των ιδιωτών από την απαγόρευση του άρθρου 14.

²⁴⁷ Βλ. *Κοφίνη Σ.*, ό.π., σελ. 154. Πρβλ. και *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 411, ο οποίος εντάσσει στην κατηγορία αυτή, την ιδιότητα του του τέκνου εκτός γάμου, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την έγγαμη κατάσταση, τον τόπο κατοικίας ή διαμονής, την κατάσταση του μετανάστη ή πρόσφυγα, την προσωρινή απόλυση καταδίκου, την εργασιακή κατάσταση και την ψυχική οδύνη από την κακομεταχείριση τέκνου.

²⁴⁸ Βλ. *Ζύγουρα Β.*, ό.π., σελ. 1137, *Καστανά Η.*, σε: *Σισιλιάνο Λ.-Α.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση, 2^η έκδοση, 2017, σελ. 619, *Κτιστάκη Σ.*, Η απαγόρευση των διακρίσεων στην απόληψη κοινωνικών παροχών. Σκέψεις με αφορμή πρόσφατη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ΝοΒ 2009, σελ. 1902, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 407, *Πρεβεδούρου Ε.*, ό.π., σελ. 722, *Χαμηλοθώρη Ι.*, ό.π., *Strasser W.*, ό.π., σελ. 926. Πρβλ. και *Κοφίνη Σ.*, ό.π., σελ. 154-155, κατά τον οποίο ότι δεν απαιτείται να υφίσταται παραβίαση του σχετικού δικαιώματος, αλλά για την παραβίαση του άρθρου 14 αρκεί να διαπιστωθεί ότι τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης σχετίζονται με ζητήματα που προστατεύονται από δικαιώματα της ΕΣΔΑ.

²⁴⁹ Βλ. *Πρεβεδούρου Ε.*, ό.π., σελ. 738

²⁵⁰ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 145-146, *Καστανά Η.*, ό.π., σελ. 593, *Κτιστάκη Σ.*, ό.π., σελ. 1903, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 409, *Νάσκου-Περράκη Π.*, ό.π., σελ. 519, *Πρεβεδούρου Ε.*, ό.π., σελ. 740, *Strasser W.*, ό.π.

μιας ομάδας προσώπων, με σκοπό, όμως, τη θεραπεία ανισοτήτων μεταξύ της ομάδας αυτής και άλλης όμοιας²⁵¹.

Περαιτέρω, στα άρθρα 19-51 προβλέπεται ο μηχανισμός ελέγχου τήρησης των ρυθμίσεων της από τα κράτη-μέρη μέσω ενός δικαιοδοτικού οργάνου, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ)²⁵², σε αντίθεση με την ΟΔΔΑ και τις άλλες Διεθνείς Συμβάσεις που προβλέπουν για τον ίδιο σκοπό Επιτροπές και όχι δικαιοδοτικά όργανα²⁵³, ενώ αρμοδιότητες όμοιες με εκείνες των Επιτροπών που προβλέπουν η ΟΔΔΑ και οι άλλες Συμβάσεις, ασκούν ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης και η Επιτροπή των Υπουργών, κατ' άρθρα 52 και 55, αντίστοιχα.

Ωστόσο, το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης του άρθρου 14, διευρύνθηκε με το 12^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο²⁵⁴ που υπογράφηκε από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 4-11-2000, στην Ρώμη, και τέθηκε σε ισχύ την 1-4-2005, περιλαμβάνοντας πλέον, σύμφωνα με το άρθρο 1, όλα τα δικαιώματα που προβλέπονται ακόμη κι από τις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών, και δεσμεύοντας όλες τις δημόσιες αρχές, συμπεριλαμβανομένων νομοθετικών οργάνων, δικαστηρίων, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης κ.λπ. κάθε κράτους-μέλους²⁵⁵. Παρά ταύτα, το Πρωτόκολλο αυτό έχει κυρωθεί μόλις από 19 κράτη-μέλη, μη συμπεριλαμβανομένης της Ελλάδας.

Υπό το πρίσμα αυτό, η διάταξη του άρθρο 11 περ. ε' του Ν. 3251/2004²⁵⁶ υποχρέωνε την δικαστική αρχή που αποφάσιζε για την εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης να αρνηθεί την εκτέλεσή του, εφόσον οι αρμόδιες αρχές είχαν την εύλογη πεποίθηση ότι το ένταλμα είχε εκδοθεί προς το σκοπό της δίωξης ή τιμωρίας προσώπου εκζητουμένου λόγω του φύλου, της φυλής, της θρησκείας, της εθνοτικής καταγωγής, της ιθαγένειας, της γλώσσας, των πολιτικών φρονημάτων, του γενετήσιου προσανατολισμού του ή της δράσης του υπέρ της ελευθερίας²⁵⁷. Ωστόσο, η απαγόρευση αυτή αντικαταστάθηκε από δυνατότητα της δικαστικής αρχής που αποφασίζει για την εκτέλεση του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης να αρνηθεί την εκτέλεσή

²⁵¹ Βλ. *Κτιστάκη Σ.*, ό.π., σελ. 1904, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 408

²⁵² European Court of Human Rights (ECHR)

²⁵³ Βλ. *Νάσκου-Περράκη Π.*, ό.π., σελ. 425

²⁵⁴ Council of Europe, Protocol No. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 177), 2000, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=177>>

²⁵⁵ Βλ. *Ζύγουρα Β.*, ό.π., *Καστανά Η.*, ό.π., σελ. 620, *Κτιστάκη Σ.*, ό.π., σελ. 1905, *Πρεβεδούρου Ε.*, ό.π., σελ. 766. Πρβλ. και *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 148, η οποία κάνει λόγο για «αυτόνομο δικαίωμα» σε μη διακριτική μεταχείριση.

²⁵⁶ ΦΕΚ Α' 127/9-7-2004

²⁵⁷ Βλ. *Κυριτσάκη Ι.*, Το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και η αρχή του διπλού αξιοποιήσιμου, 2009, σελ. 303. Για την απαγόρευση διακρίσεων λόγω ιθαγένειας του εκζητουμένου, πρβλ. *Τζανετή Α.*, Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκζητουμένου στην ενωσιακή ποινική συνεργασία, 2020, σελ. 298-330.

του για τον παραπάνω λόγο²⁵⁸, σύμφωνα πλέον με τη διάταξη του άρθρου 12 παρ. 1 περ. 1' του ίδιου Νόμου, όπως διαμορφώθηκε με το άρθρο 31 του Ν. 4947/2022²⁵⁹.

Η ΕΣΔΑ αποτελεί το υπερεθνικό εκείνο νομοθετικό κείμενο, από το οποίο αντλείται ο πρωτεύων κανόνας της απαγόρευσης των διακρίσεων, για την παραβίαση του οποίου έχει θεσπιστεί το αδίκημα της ρατσιστικής διάκρισης.

2.2.1.2. Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ)

Η δεύτερη χρονολογικά σύμβαση για την προστασία δικαιωμάτων που συνομολογήθηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο είναι ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ), που υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης στο Τορίνο στις 18-10-1961 και τέθηκε σε ισχύ στις 26-2-1965 σύμφωνα με το άρθρο 35. Από την Ελλάδα κυρώθηκε με το Ν. 1426/1984²⁶⁰.

Στο Προοίμιο του ΕΚΧ επισημαίνεται ότι η απόλαυση των κοινωνικών δικαιωμάτων θα πρέπει να εξασφαλίζεται για κάθε πρόσωπο, χωρίς καμία απόλυτως διάκριση λόγω φυλής, χρώματος, φύλου, θρησκευματος, πολιτικών πεποιθήσεων, εθνικής καταγωγής ή κοινωνικής προέλευσης. Τα δε, δικαιώματα που κατοχυρώνονται είναι αυτά για εργασία, δίκαιες, ασφαλείς και υγιεινές συνθήκες εργασίας, δίκαιη αμοιβή, επαγγελματική εκπαίδευση, προστασία της υγείας και κοινωνική ασφάλεια κ.ά., ενώ ειδική μνεία γίνεται στα παιδιά και τους νέους, τις γυναίκες και τις μητέρες, του μετανάστες εργαζόμενους και τα μέλη των οικογενειών τους, καθώς και τα άτομα που μειονεκτούν σωματικά ή διανοητικά.

Στις 5-11-1990 πραγματοποιήθηκε στη Ρώμη η Υπουργική Διάσκεψη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, η οποία υπογράμμισε την ανάγκη να διατηρηθεί ο αδιαίρετος χαρακτήρας όλων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (ατομικών, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών) και να δοθεί στον ΕΚΧ νέα ώθηση, ενώ στην Υπουργική Διάσκεψη που πραγματοποιήθηκε ένα έτος αργότερα στο Τορίνο (21 και 22-10-1991) αποφασίστηκε η επικαιροποίηση και προσαρμογή του ουσιαστικού περιεχομένου του ΕΚΧ, προκειμένου να ληφθούν υπόψη ιδίως οι θεμελιώδεις κοινωνικές αλλαγές που είχαν σημειωθεί μέσα στα τριάντα έτη από την υιοθέτησή του. Έτσι, στις 3-5-1996 υπογράφηκε στο Στρασβούργο ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, ο οποίος κυρώθηκε από την χώρα μας με το Ν. 4359/2016²⁶¹.

Στο Άρθρο Ε' του Μέρους V του Αναθεωρημένου ΕΚΧ κατοχυρώνεται η αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων. Με την αναθεώρηση του ΕΚΧ προστίθενται στους λόγους διάκρισης οι φιλοσοφικές πεποιθήσεις, η υγεία, η

²⁵⁸ Βλ. Τζανετή Α., ό.π., σελ. 299

²⁵⁹ ΦΕΚ Α' 124/23-6-2022

²⁶⁰ ΦΕΚ Α' 32/1984

²⁶¹ ΦΕΚ Α' 5/20-1-2016

σχέση με μια εθνική μειονότητα και η γέννηση. Επιπλέον, γίνεται ειδική μνεία όσον αφορά στην προστασία της αρχή της ισότητας στα δικαιώματα, τις ευκαιρίες και την μεταχείριση σε θέματα απασχόλησης και επαγγέλματος για τους άνδρες και τις γυναίκες, και για τα άτομα με οικογενειακές υποχρεώσεις και για τα άτομα με αναπηρίες.

Επιπλέον, στο άρθρο 15 κατοχυρώνεται το δικαίωμα των ατόμων με αναπηρίες, ανεξαρτήτως της ηλικίας και της φύσης και της προέλευσης της αναπηρίας τους, στην ανεξαρτησία, την κοινωνική ένταξη και τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή και τα κράτη-μέλη αναλαμβάνουν τις ανάλογες υποχρεώσεις.

Περαιτέρω, στο άρθρο 20 κατοχυρώνεται η αρχή της ισότητας στις ευκαιρίες και στην μεταχείριση σε θέματα απασχόλησης και επαγγέλματος και για τα δύο φύλα. Ομοίως, για τους εργαζομένους με οικογενειακές υποχρεώσεις στην ισότητα ευκαιριών και την ίση μεταχείριση στους τομείς αυτούς, κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 27.

2.2.1.3. Το Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο

Η ποινικοποίηση εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας, που τελούνται μέσω συστημάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή, προβλέφθηκε για πρώτη φορά με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο²⁶², που υιοθετήθηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης στις 28-1-2003, στο Στρασβούργο. Η δε, Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο είχε ανοίξει προς υπογραφή στην Βουδαπέστη δύο χρόνια πριν, στις 23-11-2001. Τόσο η Σύμβαση, όσο και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο κυρώθηκαν από την Ελλάδα με το Ν. 4411/2016²⁶³.

Αρχικά, στο Προοίμιο του Πρωτοκόλλου οι πράξεις ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης εξομοιώνονται με τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και απειλές για το κράτος δικαίου και τη δημοκρατία.

Ακολούθως, ορίζεται, στο άρθρο 2, η έννοια του «*ρατσιστικού και ξενοφοβικού υλικού*», η οποία περιλαμβάνει οποιοδήποτε μέσο έκφρασης ιδεών, στοχασμών και θεωριών που υποστηρίζουν, προάγουν ή υποκινούν μίσος, διακρίσεις ή βία εναντίον πρόσωπου ή ομάδας προσώπου που προσδιορίζεται με βάση την φυλή, το χρώμα, την καταγωγή, την εθνική ή την εθνοτική προέλευση και την θρησκεία, εάν αυτή χρησιμοποιείται ως πρόσχημα

²⁶² Council of Europe, Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the criminalisation of acts of a racist and xenophobic nature committed through computer systems (ETS No. 189), 2003, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=189>>

²⁶³ ΦΕΚ Α' 142/3-8-2016

για κάποιον από τους υπόλοιπους λόγους²⁶⁴. Παρατηρείται, ωστόσο, ότι απουσιάζουν από τη διάταξη του άρθρου σημαντικοί λόγοι διάκρισης, όπως π.χ. το φύλο, οι πεποιθήσεις, ο σεξουαλικός προσανατολισμός κ.λπ.²⁶⁵.

Στα επόμενα δε, άρθρα του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου τα συμβαλλόμενα κράτη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να τυποποιήσουν ως ποινικά αδικήματα τις εξής συμπεριφορές: α) την από πρόθεση και χωρίς δικαίωμα διανομή ή με άλλο τρόπο διάθεση ρατσιστικού και ξενοφοβικού υλικού στο κοινό μέσω συστημάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή (άρθρο 3 παρ. 1)²⁶⁶, β) την από πρόθεση και χωρίς δικαίωμα απειλή, μέσω συστήματος υπολογιστή, με την διάπραξη ενός σοβαρού ποινικού αδικήματος είτε κατά προσώπων, επειδή ανήκουν σε μία ομάδα η οποία διακρίνεται βάσει φυλής, χρώματος, καταγωγής, εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης, ή θρησκείας, εάν αυτή χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για κάποιον από τους ανωτέρω παράγοντες, είτε κατά ομάδας προσώπων που διακρίνεται βάσει οποιουδήποτε εξ αυτών των χαρακτηριστικών (άρθρο 4), γ) την από πρόθεση και χωρίς δικαίωμα δημόσια προσβολή, μέσω συστήματος υπολογιστή, είτε κατά προσώπων, επειδή ανήκουν σε μία ομάδα η οποία διακρίνεται βάσει φυλής, χρώματος, καταγωγής, εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης, ή θρησκείας, εάν αυτή χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για κάποιον από τους ανωτέρω παράγοντες, είτε κατά ομάδας προσώπων που διακρίνεται βάσει οποιουδήποτε εξ αυτών των χαρακτηριστικών (άρθρο 5 παρ. 1) και δ) την από πρόθεση και χωρίς δικαίωμα διανομή ή άλλως διάθεση στο κοινό μέσω συστημάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή, υλικού που αρνείται, υποβαθμίζει τη σημασία, εγκρίνει ή δικαιολογεί πράξεις που συνιστούν γενοκτονία ή εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, όπως αυτά ορίζονται από το διεθνές δίκαιο και αναγνωρίζονται από τελικές και δεσμευτικές αποφάσεις του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου που συστήθηκε με την Συμφωνία του Λονδίνου της 8ης Απριλίου 1945, ή οποιουδήποτε άλλου διεθνούς δικαστηρίου που συστήθηκε με σχετικές διεθνείς συμβάσεις και του οποίου η αρμοδιότητα αναγνωρίζεται από τα κράτη-μέλη (άρθρο 6 παρ. 1).

Ειδικά για το πρώτο αδίκημα εισάγεται δυνατότητα εξαιρέσεως από την καθιέρωσή του, σύμφωνα με τις παραγράφους 2 και 3 του άρθρου 3 του Πρωτοκόλλου, εάν το ρατσιστικό ή ξενοφοβικό υλικό υποστηρίζει, προάγει ή υποδαυλίζει διακρίσεις που δεν σχετίζονται με μίσος ή βία, υπό την προϋπόθεση ότι είναι διαθέσιμα άλλα αποτελεσματικά ένδικα βοηθήματα, καθώς και στις περιπτώσεις διακρίσεων για τις οποίες, εξαιτίας καθιερωμένων

²⁶⁴ Βλ. *Ιγγλεζάκη Ι.*, Ο μισαλλόδοξος λόγος στο διαδίκτυο και η ποινική αντιμετώπισή του με τον Ν. 4285/2014, *Συνήγορος* 2015, σελ. 65, ο οποίος – ορθώς – επισημαίνει ότι πρόκειται για έναν ευρύ ορισμό συγκριτικά με άλλα ευρωπαϊκά θεσμικά κείμενα ή τη Διεθνή Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων.

²⁶⁵ Βλ. *Μεταξάκη Ε.*, Κυβερνοέγκλημα. Βασικές έννοιες, Ερμηνεία διεθνούς, ενωσιακής και ημεδαπής νομοθεσίας, τυπολογία, 2022, σελ. 301

²⁶⁶ Πρβλ. άρθρο 1 Ν. 297/1979

αρχών στο εθνικό νομικό του σύστημα αναφορικά με την ελευθερία της έκφρασης, δεν μπορεί να προβλέψει τα αποτελεσματικά ένδικα βοηθήματα. Για το δε, αδίκημα του άρθρου 5 παρ. 1, όπως και για το αδίκημα του άρθρου 6 παρ. 1, προβλέπεται η δυνατότητα περιορισμού του αξιοποίνου, ακόμη και μη τυποποίησής τους. Έτσι, κατά την παρ. 2 του άρθρου 5, τα συμβαλλόμενα κράτη μπορούν να θέσουν ως προϋπόθεση ότι το αδίκημα της παρ. 1 του ίδιου άρθρου θα τιμωρείται μόνον όταν το πρόσωπο ή η ομάδα προσώπων εκτέθηκε σε μίσος, περιφρόνηση ή γελοιοποίηση, ενώ κατά την παρ. 2 του άρθρου 6, μπορούν να θέσουν ως προϋπόθεση ότι το αδίκημα της παρ. 1 του ίδιου άρθρου θα τιμωρείται μόνον αν η άρνηση ή η υποβάθμιση της σημασίας των αναφερόμενων σ' αυτήν εγκλημάτων διαπράττεται με σκοπό την υποδαύλιση μίσους, διακρίσεων ή βίας κατά ατόμου ή ομάδας ατόμων βάσει φυλής, χρώματος, καταγωγής, εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης, ή θρησκείας, εάν αυτή χρησιμοποιείται ως πρόσχημα για κάποιον από τους ανωτέρω παράγοντες. Τέλος, στο άρθρο 7 προβλέπεται η υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να ποινικοποιήσουν την ηθική αυτουργία και την συνέργεια στα πιο πάνω αδικήματα.

Ο Ν. 4411/2016 αποτελεί το μοναδικό «όπλο» στη φαρέτρα του ποινικού νομοθέτη αναφορικά με την τιμώρηση των εγκλημάτων ρητορικής του μίσους, καθώς και των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών.

2.2.2. Οι Γενικές Συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI)

Εκτός από την υιοθέτηση των προαναφερόμενων νομικών πράξεων, το Συμβούλιο της Ευρώπης προχώρησε και στη σύσταση ενός ανεξάρτητου οργάνου παρακολούθησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που ειδικεύεται σε ζητήματα που σχετίζονται με την καταπολέμηση του ρατσισμού, των διακρίσεων, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας στην Ευρώπη, την Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (ECRI), η οποία ιδρύθηκε από την πρώτη Σύνοδο Κορυφής των Αρχηγών Κρατών και Κυβερνήσεων των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, με τη Διακήρυξη της Βιέννης, στις 9-10-1993²⁶⁷.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 του Καταστατικού της²⁶⁸, το οποίο εγκρίθηκε από το Συμβούλιο των Υπουργών με το υπ' αριθ. RES(2002)8 ψήφισμα στις

²⁶⁷ CoE, Vienna Declaration, 1993, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=0900001680536c83>

²⁶⁸ CoE, Committee of Ministers, Resolution RES(2002) 8 on the statute of the European Commission against Racism and Intolerance, 2002, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680973356>>

13-6-2002, και τροποποιήθηκε με τα υπ' αριθ. CM/Res(2013)2 και CM/Res(2014)2 ψηφίσματα στις 9-10-2013 και 19-2-2014, αντίστοιχα, η ECRΙΑπαρτίζεται ανεξάρτητα και αμερόληπτα μέλη – ένα για κάθε κράτος-μέλος – που διορίζονται με γνώμονα το υψηλό ηθικό κύρος και την αναγνωρισμένη πείρα τους στην αντιμετώπιση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας. Στόχοι της, κατά το άρθρο 1 του Καταστατικού της, είναι: α) να επανεξετάσει τη νομοθεσία, τις πολιτικές και άλλα μέτρα των κρατών-μελών για την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας, καθώς και την αποτελεσματικότητά τους, β) να προτείνει περαιτέρω δράση σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο, γ) να διατυπώνει γενικές συστάσεις πολιτικής προς τα κράτη μέλη, και δ) να μελετά διεθνή νομικά μέσα που ισχύουν για το θέμα με σκοπό την ενίσχυσή τους όπου χρειάζεται. Τα μέσα που προβλέπονται για υλοποίηση των στόχων αυτών είναι οι Εκθέσεις που συντάσσει για κάθε κράτος-μέλος και περιέχουν τις πραγματικές αναλύσεις, καθώς και προτάσεις για το πώς θα μπορούσε κάθε χώρα να αντιμετωπίσει τυχόν προβλήματα που εντοπίστηκαν, κατ' άρθρο 11 του Καταστατικού της, και οι Συστάσεις Γενικής Πολιτικής που απευθύνει στις κυβερνήσεις των κρατών-μελών για την υιοθέτηση μέτρων καταπολέμησης των πιο πάνω φαινομένων, κατ' άρθρο 12.

Ειδικότερα, η ECRÍ έχει εκδώσει μέχρι σήμερα τις εξής Συστάσεις Γενικής Πολιτικής:

1) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 1 σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας²⁶⁹, που υιοθετήθηκε στις 4-10-1996 και με την οποία η ECRÍ συστήνει στα κράτη-μέλη να διασφαλίσουν την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας, του αντισημιτισμού και της μισαλλοδοξίας και μέσω του εθνικού ποινικού δικαίου, ποινικοποιώντας α) τις διακρίσεις στην απασχόληση και στην προμήθεια αγαθών και στην παροχή υπηρεσιών στο κοινό, β) το ρατσιστικό έγκλημα, με πρόβλεψη του ρατσιστικού κινήτρου ως επιβαρυντικής περιστάσης, γ) τη ρητορική του μίσους, δηλ. την υποκίνηση μίσους, διακρίσεων ή βίας κατά φυλετικών, εθνικών, εθνοτικών ή θρησκευτικών ομάδων ή των μελών τους μέσω προφορικού ή γραπτού λόγου ή οποιουδήποτε μέσου έκφρασης, συμπεριλαμβανομένων των ηλεκτρονικών μέσων, καθώς και την παραγωγή, διανομή και αποθήκευση για διανομή τέτοιου υλικού, και δ) την ίδρυση και συμμετοχή σε ρατσιστικές οργανώσεις. Επιπλέον, προτείνεται στα κράτη-μέλη να διασφαλίσουν το αυτεπάγγελτο της ποινικής δίωξης των πιο πάνω αδικημάτων, καθώς όπιστην ποινική δίωξη των

²⁶⁹ ECRÍ, General Policy Recommendation No 1 on combating racism, xenophobia, antisemitism and intolerance, 1996, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-1-on-combating-racism-xenophobia/16808b59e7>>

αδικημάτων αυτών θα δίνεται υψηλή προτεραιότητα και σημασία, αλλά και ότι τα ένδικα μέσα ή η δωρεάν νομική βοήθεια που παρέχονται στα θύματα, όπως και η χρηματική ικανοποίηση ή άλλη αποζημίωση είναι επαρκή²⁷⁰.

2) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 2 σχετικά με τα εξειδικευμένα όργανα που καταπολεμούν τον ρατσισμό, την ξеноφοβία, τον αντισιμιτισμό και τη μισαλλοδοξία σε εθνικό επίπεδο²⁷¹, που υιοθετήθηκε στις 13-6-1997 και τροποποιήθηκε στις 7-12-2017.

3) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 3 σχετικά με τον ρατσισμό και τη μισαλλοδοξία κατά των Ρομά/Τσιγγάνων²⁷², που υιοθετήθηκε στις 6-3-1998.

4) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 4 σχετικά με τις εθνικές έρευνες για την εμπειρία και τον τρόπο αντίληψης των διακρίσεων και του ρατσισμού κατά την άποψη των ενδεχόμενων θυμάτων²⁷³, που υιοθετήθηκε στις 6-3-1998.

5) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 5 σχετικά με την καταπολέμηση της μισαλλοδοξίας και των διακρίσεων κατά των μουσουλμάνων²⁷⁴, που υιοθετήθηκε στις 16-3-2000.

6) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 6 σχετικά με την καταπολέμηση της διάδοσης ρατσιστικού, ξеноφοβικού και αντισιμιτικού υλικού μέσω του διαδικτύου²⁷⁵, που υιοθετήθηκε στις 15-12-2000.

7) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 7 σχετικά με την εθνική νομοθεσία για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης²⁷⁶, που υιοθετήθηκε στις 13-12-2002 και τροποποιήθηκε στις 7-12-2017, και με την οποία συνιστάται στα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν τις εξής συμπεριφορές: α) δημόσια υποκίνηση βίας, μίσους ή διακρίσεων, β)

²⁷⁰ Πρβλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 100, η οποία επισημαίνει ότι ο προσδιορισμός του αξιοποιήσιμου του ρατσισμού είναι πολύ ευρύτερος με βάση τις Συστάσεις της ECRI.

²⁷¹ ECRI, General Policy Recommendation No 2 on Equality Bodies to combat racism and intolerance at national level, 1997 (revised on 7-12-2017), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-/16808b5a23>>

²⁷² ECRI, General Policy Recommendation No 3 on combating racism and intolerance against Roma/Gypsies, 1998, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-3-on-combating-racism-and-intole/16808b5a40>>

²⁷³ ECRI, General Policy Recommendation No 4 on national surveys on the experience and perception of discrimination and racism from the point of view of potential victims, 1998, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-4-on-national-surveys-on-the-exp/16808b5a5f>>

²⁷⁴ ECRI, General Policy Recommendation No 5 on Combating Intolerance and Discrimination Against Muslims, 2000, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-5-revised-on-preventing-and-comb/1680a5ae44>>

²⁷⁵ ECRI, General Policy Recommendation No 6 concerns the dissemination of racist material via the Internet, 2000, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-6-on-combating-the-dissemination/16808b5a8d>>

²⁷⁶ ECRI, General Policy Recommendation No 7 on National Legislation to Combat Racism and Racial Discrimination, 2002 (revised on 7-12-2017), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislatio/16808b5aae>>

δημόσιες προσβολές και δυσφήμιση ή γ) απειλές εναντίον ενός ατόμου ή ενός συνόλου ατόμων λόγω της φυλής, του χρώματος, της γλώσσας, της θρησκείας, της ιθαγένειας ή της εθνικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, δ) δημόσια έκφραση, με ρατσιστικές προθέσεις, ιδεολογίας η οποία προβάλλει την ανωτερότητα ενός συνόλου ατόμων ή υποτιμά ή δυσφημεί το σύνολο αυτό λόγω της φυλής, του χρώματος, της γλώσσας, της θρησκείας, της ιθαγένειας ή της εθνικής ή εθνοτικής του καταγωγής, ε) δημόσια άρνηση, υποβάθμιση, δικαιολόγηση ή υπεράσπιση, με ρατσιστικές προθέσεις, εγκλημάτων γενοκτονίας, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας ή εγκλημάτων πολέμου,στ) δημόσια διάδοση ή δημόσια διανομή ή παραγωγή ή αποθήκευση με σκοπό τη δημόσια διάδοση ή διανομή με ρατσιστικές προθέσεις έγγραφου, εικονογραφημένου ή άλλου υλικού σχετικού με τις προαναφερόμενες πράξεις, ζ) συγκρότηση ή ανάληψη της ηγεσίας ομάδας η οποία υποδαυλίζει το ρατσισμό, παροχή υποστήριξης στην εν λόγω ομάδα, συμμετοχή στις δραστηριότητές της με σκοπό τη συνέργεια στα πιο πάνω αδικήματα, η) φυλετικές διακρίσεις κατά την άσκηση καθηκόντων στο πλαίσιο δημόσιου λειτουργήματος ή επαγγέλματος, χωρίς, μάλιστα, να προβλέπεται δυνατότητα περιορισμού του αξιοποίνου της ρητορικής του μίσους από τα κράτη-μέλη, τιμωρώντας τις σχετικές συμπεριφορές μόνον είτε όταν εκδηλώνονται κατά τρόπο που μπορεί να διαταράξει τη δημόσια τάξη, είτε όταν έχουν απειλητικό, υβριστικό ή προσβλητικό χαρακτήρα.

8) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 8 σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού στο πλαίσιο της τρομοκρατίας²⁷⁷, που υιοθετήθηκε στις 17-3-2004.

9) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 9 σχετικά με τον αγώνα κατά του αντισημιτισμού²⁷⁸, που υιοθετήθηκε στις 25-6-2004 και τροποποιήθηκε την 1-7-2021.

10) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 10 σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και των φυλετικών διακρίσεων μέσω της σχολικής εκπαίδευσης²⁷⁹, που υιοθετήθηκε στις 15-12-2006.

11) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 11 σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης στην

²⁷⁷ ECRI, General Policy Recommendation No 8 on combating racism while fighting terrorism, 2004, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-8-on-combating-racism-while-figh/16808b5abf>>

²⁷⁸ ECRI, General Policy Recommendation No 9 on preventing and combating Antisemitism, 2004 (revised on 1-7-2021), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-9-revised-on-preventing-and-comb/1680a5db33>>

²⁷⁹ ECRI, General Policy Recommendation No 10 on combating racism and racial discrimination in and through school education, 2006, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-10-on-combating-racism-and-racia/16808b5ad7>>

αστυνομία²⁸⁰, που υιοθετήθηκε στις 29-6-2007 και με την οποία προτείνεται η απαγόρευση της δημιουργίας και χρήσης φυλετικού προφίλ από τα αστυνομικά όργανα, χωρίς αντικειμενική κι εύλογη δικαιολόγηση, επί τη βάση της φυλής, της καταγωγής κ.λπ., σε δραστηριότητες ελέγχου, επιτήρησης και έρευνας, ενώ συνιστάται να διασφαλιστεί ότι η νομοθεσία που απαγορεύει τις άμεσες κι έμμεσες διακρίσεις καλύπτει και τις δραστηριότητες των αστυνομικών οργάνων.

12) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 12 σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης στον αθλητικό τομέα²⁸¹, που υιοθετήθηκε στις 19-3-2009.

13) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 13 σχετικά με την καταπολέμηση του αντιτσιγγανισμού και της διάκρισης των Ρομά²⁸², που υιοθετήθηκε στις 24-11-2011.

14) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 14 σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης στην απασχόληση²⁸³, που υιοθετήθηκε στις 22-6-2012.

15) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 15 σχετικά με την καταπολέμηση της ρητορικής του μίσους²⁸⁴, που υιοθετήθηκε στις 8-12-2015.

16) Την Σύσταση Γενικής Πολιτικής με αριθ. 16 σχετικά με την προστασία των μεταναστών από τις διακρίσεις²⁸⁵, που υιοθετήθηκε στις 16-3-2016.

2.2.3. Οι ευρωπαϊκές Συνθήκες και το παράγωγο ενωσιακό δίκαιο

²⁸⁰ ECRI, General Policy Recommendation No 11 on combating racism and racial discrimination in policing, 2007, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-11-on-combating-racism-and-racia/16808b5adf>>

²⁸¹ ECRI, General Policy Recommendation No 12 on combating racism and racial discrimination in the field of sport, 2009, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-12-on-combating-racism-and-racia/16808b5ae7>>

²⁸² ECRI, General Policy Recommendation No 13 on combating antigypsyism and discrimination against Roma, 2011, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-13-on-combating-anti-gypsyism-an/16808b5aee>>

²⁸³ ECRI, General Policy Recommendation No 14 on combating racism and racial discrimination in employment, 2012, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-14-on-combating-racism-and-racia/16808b5afc>>

²⁸⁴ ECRI, General Policy Recommendation No 15 on combating hate speech, 2015, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>>

²⁸⁵ ECRI, General Policy Recommendation No 16 on safeguarding irregularly present migrants from discrimination, 2016, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-16-on-safeguarding-irregularly-p/16808b5b0b>>

Εκτός από τις Συμβάσεις που υιοθέτησε το Συμβούλιο της Ευρώπης, διατάξεις αναφορικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των διακρίσεων περιέχονται στα νομοθετικά μέτρα που έχουν εκδοθεί μέχρι και σήμερα, από τα όργανα της Ε.Ε., επί τη βάση των προβλέψεων των Συνθηκών της πρώην ΕΟΚ και της Ε.Ε., αλλά και στις ίδιες τις Συνθήκες. Στην ίδια κατεύθυνση συμβάλει και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (ΧΘΔΕΕ), που ανακηρύχθηκε στις 7-12-2000 από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και με την θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας κατέστη νομικά δεσμευτικός.

2.2.3.1. Η Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΣυνθΕΟΚ)

Η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) ιδρύθηκε την 1-1-1958 με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΣυνθΕΟΚ ή Συνθήκης της Ρώμης) που υπεγράφη στις 25-3-1957, ενώ η Συνθήκη περί προσχωρήσεως της Ελλάδας στην Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας υπεγράφη στις 28-5-1979 στην Αθήνα και κυρώθηκε με το Ν. 945/1979²⁸⁶. Όσον αφορά ειδικά στην καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, η Ιδρυτική Συνθήκη της ΕΟΚ μερίμνησε για την απαγόρευση των διακρίσεων μόνο μεταξύ των υπηκόων των κρατών-μελών της τότε ΕΟΚ και μόνο λόγω ιθαγένειας, χωρίς καμία αναφορά σε άλλους λόγους διάκρισης, αποκλειστικά κατά την εφαρμογή των διατάξεών της, όπως ορίζεται στο άρθρο 6²⁸⁷, ενώ προβλέφθηκαν ειδικές ρυθμίσεις για την εφαρμογή της απαγόρευσης αυτής στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης (άρθρο 48 παρ. 2), καθώς και για την κατοχύρωση της αρχής της ισότητας στην αμοιβή μεταξύ ανδρών και γυναικών υπηκόων, επίσης, των κρατών-μελών της τότε ΕΟΚ στον ίδιο τομέα (άρθρο 119)²⁸⁸.

2.2.3.2. Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ)

Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ ή Συνθήκη του Μάαστριχτ) υπεγράφη στις 7-2-1992 και τέθηκε σε ισχύ την 1-11-1993, κυρώθηκε δε, από την χώρα μας με το Ν. 2077/1992²⁸⁹. Μεταξύ των στόχων που αναλάμβανε να υλοποιήσει η Ε.Ε. και περιλαμβάνονταν στο άρθρο Β' του Τίτλου Ι της ΣΕΕ ήταν να διατηρήσει και να αναπτύξει την Ένωση ως χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων σε συνδυασμό με κατάλληλα μέτρα όσον αφορά

²⁸⁶ ΦΕΚ Α' 170/27-7-1979

²⁸⁷ Βλ. Κούρτη Ι., ό.π., σελ. 9-10

²⁸⁸ Βλ. Ανάγγου Μ., ό.π., σελ. 350, Κούρτη Ι., ό.π., σελ. 8-9

²⁸⁹ ΦΕΚ Α' 136/7-8-1992

τους ελέγχους στα εξωτερικά σύνορα, το άσυλο, τη μετανάστευση, και την πρόληψη και καταστολή της εγκληματικότητας, και να διατηρήσει στο ακέραιο το κοινοτικό κεκτημένο και το αναπτύξει με την προοπτική να μελετηθεί κατά πόσον οι πολιτικές και οι μορφές συνεργασίας που καθιερώνονται με την παρούσα συνθήκη θα πρέπει να αναθεωρηθούν, προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποτελεσματικότητα των μηχανισμών και των οργάνων της Κοινότητας, στόχοι που συναπαρτίζουν τον λεγόμενο Τρίτο Πυλώνα (περί συνεργασίας στους Τομείς της Δικαιοσύνης και των Εσωτερικών Υποθέσεων)²⁹⁰. Παρά δε, τη μη ρητή αναφορά στο άρθρο Κ.1. του Τίτλου VI της ΣΕΕ, της καταπολέμησης του ρατσισμού και της ξενοφοβίας μεταξύ των τομέων που η Ε.Ε. θεωρούσε ως θέματα κοινού ενδιαφέροντος, ο ρατσισμός και η ξενοφοβία εντάχθηκαν στην κατηγορία των σοβαρών μορφών διεθνούς εγκληματικότητας, αφ' ης στιγμής οι ρατσιστικές ή ξενοφοβικές εκδηλώσεις δημιουργούν σοβαρά προσκόμματα στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, που αποτελεί τον πρωταρχικό στόχο της Ε.Ε., και για την καταπολέμησή τους επιλέχθηκε, μεταξύ των νομοθετικών μέτρων που προβλέφθηκαν από το άρθρο Κ.3 παρ. 2, για την υλοποίηση των πολιτικών του Τρίτου Πυλώνα, αυτό της Κοινής Δράσης²⁹¹.

2.2.3.3. Η Κοινή Δράση της 15-7-1996 που ενέκρινε το Συμβούλιο της Ε.Ε. σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας

Την 15-7-1996 το Συμβούλιο της Ε.Ε., κατόπιν πρωτοβουλίας του Βασιλείου της Ισπανίας, ενέκρινε Κοινή Δράση σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας (96/443/ΔΕΥ)²⁹², με την οποία τα κράτη-μέλη δεσμεύτηκαν να τυποποιήσουν ως αξιόποινες πράξεις συγκεκριμένες εκδηλώσεις ρητορικής του μίσους και να εξασφαλίσουν ενεργό δικαστική συνεργασία όσον αφορά στην καταστολή: α) της δημόσιας υποκίνησης διακρίσεων, βίας ή φυλετικού μίσους έναντι ατόμων ή μέλους ομάδας προσδιοριζόμενης με βάση το χρώμα, τη φυλή, τη θρησκεία ή την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, β) της δημόσιας υπεράσπισης, με ρατσιστικούς ή ξενόφοβους σκοπούς, των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας και της παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, γ) της δημοσίας άρνησης των εγκλημάτων που ορίζονται στο άρθρο 6 του Οργανισμού του Διεθνούς Στρατοδικείου που προσαρτήθηκε στη συμφωνία του Λονδίνου της 8-4-1945,

²⁹⁰ Βλ. *Καρανικόλα Σ.*, Η επίδραση του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου στην Ελληνική Ποινική Έννομη Τάξη, 2012, σελ. 131

²⁹¹ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π., σελ. 352

²⁹² Κοινή Δράση της 15ης Ιουλίου 1996 που ενέκρινε το Συμβούλιο βάσει του άρθρου Κ.3 της συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας (96/443/ΔΕΥ), Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με αριθ. L 185 της 24-7-1996, σελ. 5-7, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31996F0443&from=EL>>

στο βαθμό που η άρνηση αυτή συνιστά περιφρονητική ή μειωτική συμπεριφορά έναντι ομάδας ατόμων προσδιοριζόμενης με βάση το χρώμα, τη φυλή, τη θρησκεία ή την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, δ) της δημόσιας διάδοσης και διανομής γραπτού υλικού εικόνων και άλλων μέσων που εκφράζουν ρατσισμό ή ξενοφοβία, και ε) της συμμετοχής σε δραστηριότητες ομάδων, οργανώσεων ή ενώσεων, που συνεπάγονται διακρίσεις, βία και φυλετικό, εθνοτικό ή θρησκευτικό μίσος²⁹³.

Η Ελλάδα, βέβαια, είχε ήδη ψηφίσει το Ν. 927/1979, που τυποποιούσε τα παραπάνω αδικήματα.

2.2.3.4. Η Συνθήκη του Άμστερνταμ

Η Συνθήκη του Άμστερνταμ που τροποποίησε τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, τις Συνθήκες περί ιδρύσεως των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και ορισμένες συναφείς πράξεις, υπεγράφη στις 2-10-1997 και τέθηκε σε ισχύ την 1-5-1999, κυρώθηκε δε, από την Ελλάδα με το Ν. 2691/1999²⁹⁴.

Όσον αφορά στην καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας και την απαγόρευση των διακρίσεων, με το άρθρο 2 της Συνθήκης του Άμστερνταμ επήλθαν οι εξής τροποποιήσεις στην ΣΕΚ: α) Στο άρθρο 2 της ΣΕΚ προστέθηκε μεταξύ των στόχων της Ευρωπαϊκής Κοινότητας αυτός της προαγωγής της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών²⁹⁵. β) Στο άρθρο 3 της ΣΕΚ προστίθεται δεύτερη παράγραφος θέτοντας, έναν ακόμη στόχο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, που είναι η εξάλειψη των ανισοτήτων. γ) Προστέθηκε νέο άρθρο 6Α, το οποίο αναριθμήθηκε σε άρθρο 13, το οποίο κατοχυρώνει για πρώτη φορά σε επίπεδο Συνθήκης την αρχή της απαγόρευσης των διακρίσεων για όλους²⁹⁶.

Από την άλλη πλευρά, με το άρθρο 1 της Σύμβασης του Άμστερνταμ επήλθαν οι εξής τροποποιήσεις στην ΣΕΕ: α) Αντικαταστάθηκε ο Τίτλος VI της ΣΕΕ και το άρθρο Κ.1, το οποίο αναριθμήθηκε σε άρθρο 29, και η αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας προβλέφθηκε ρητά μεταξύ των θεμάτων κοινού ενδιαφέροντος στο πλαίσιο του Τρίτου Πυλώνα, αφού για την δημιουργία ενός Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης (ΧΕΑΔ) βασική προϋπόθεση ήταν – και παραμένει – τόσο η ειρηνική συνύπαρξη των λαών των κρατών-μελών της Ε.Ε., όσο και η ποινική προστασία τους από ρατσιστικές και ξενοφοβικές εκδηλώσεις, σε οποιοδήποτε κράτος-μέλος της Ε.Ε. κι αν ευρίσκονται, επί κοινής βάσεως²⁹⁷. β) Το άρθρο

²⁹³ Βλ. αναλυτικά Ζύγουρα Β., ό.π., σελ. 1143

²⁹⁴ ΦΕΚ Α' 47/12-3-1999

²⁹⁵ Βλ. σχετικά Κούρτη Ι., ό.π., σελ. 11

²⁹⁶ Βλ. αναλυτικά Ανάγνου Μ., ό.π., σελ. 353-354

²⁹⁷ Βλ. σχετικά Ανάγνου Μ., ό.π., σελ. 345, Γιαννακούλα Α., Έγκλημα και Ποινή στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η προσέγγιση των ορισμών των εγκλημάτων και των ποινών στο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, 2015, σελ. 10, Καρανικόλα Σ., ό.π., σελ. 133

Κ.6, το οποίο αναριθμήθηκε σε άρθρο 34, προέβλεπε ένα νέο νομικό μέσο για την επίτευξη των στόχων στα πλαίσια του Τρίτου Πυλώνα, την Απόφαση-πλαίσιο. Στην φερέτρα, βεβαίως, της Ε.Ε. παρέμειναν οι Κανονισμοί, οι Οδηγίες, οι Αποφάσεις, οι Κοινές Θέσεις, οι Συμβάσεις κ.λπ. Υπό το καθεστώς, λοιπόν, το Συμβούλιο της Ε.Ε. εξέδωσε για την αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, τρεις Οδηγίες και μια Απόφαση-πλαίσιο: α) την Οδηγία 2000/43/ΕΚ της 2-6-2000 περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, β) την Οδηγία 2000/78/ΕΚ της 27-11-2000 για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, γ) την Οδηγία 2006/54/ΕΚ της 5-7-2006 για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, και δ) την Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ.

2.2.3.5. Οι Οδηγίες 2000/43/ΕΚ, 2000/78/ΕΚ και 2006/54/ΕΚ

Σύμφωνα με το άρθρο 1 της Οδηγίας 2000/43/ΕΚ της 2-6-2000 περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής (ΕΕ L180/19-7-2000)²⁹⁸, στόχος της είναι η δημιουργία νομικού πλαισίου από τα κράτη-μέλη προκειμένου να καταπολεμηθούν οι διακρίσεις λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, μη συμπεριλαμβανομένων, ωστόσο, άλλων εξίσου σημαντικών βάσεων διάκρισης, όπως π.χ. οι θρησκευτικές, πολιτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, ο γενετήσιος προσανατολισμός, η ηλικία, η αναπηρία κ.λπ.²⁹⁹, ενώ με το άρθρο 14, τα κράτη-μέλη, πέραν των θετικών δράσεων που μπορούν να αναλάβουν κατ' άρθρο 5 για την πρόληψη ή την αντιστάθμιση των μειονεκτημάτων των διακρίσεων, θα πρέπει να λάβουν και τα απαραίτητα μέτρα ώστε να καταργηθούν αντίθετες διατάξεις που περιέχονται σε νόμους, διοικητικές πράξεις, ατομικές ή συλλογικές συμβάσεις κ.λπ., προβλεπομένων και σχετικών κυρώσεων.

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 1 της Οδηγίας 2000/78/ΕΚ της 27-11-2000 για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (ΕΕ L303/2-12-2000)³⁰⁰, σκοπός της είναι η θέσπιση ενός γενικού πλαισίου από τα κράτη-μέλη για την καταπολέμηση των

²⁹⁸ Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, Επίσημη Εφημερίδα της Ε.Ε. αριθ. L180 της 19-7-2000 σελ. 22-26, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32000L0043>>

²⁹⁹ Βλ. *Ανάγνου Μ.*, ό.π.π., σελ. 369-370, *Ζύγουρα Β.*, ό.π.π., σελ. 1138

³⁰⁰ Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου, της 27ης Νοεμβρίου 2000, για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, Επίσημη Εφημερίδα της Ε.Ε. αριθ. L303 της 2-12-2000 σελ. 16-22, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=celex%3A32000L0078>>

διακρίσεων και λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας³⁰¹ ή γενετήσιου προσανατολισμού³⁰² στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, αφήνει, ωστόσο, εκτός πεδίου εφαρμογής της την κοινωνική προστασία, τις κοινωνικές παροχές, την εκπαίδευση και την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες που είναι διαθέσιμα στο κοινό και στην παροχή αυτών, και στην διακριτική ευχέρεια των κρατών-μελών την εφαρμογή της ή μη στον τομέα των ενόπλων δυνάμεων όσον αφορά στη διακριτική μεταχείριση λόγω ειδικών αναγκών ή ηλικίας³⁰³.

Τέλος, στο Προοίμιο της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ της 5-7-2006 για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (ΕΕ L204/26-7-2006)³⁰⁴ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, επισημαίνεται ότι η αρχή της ίσης μεταχείρισης έχει εφαρμογή και στις διακρίσεις που απορρέουν από την αλλαγή φύλου ενός προσώπου, ενώ εξομοιώνεται με διάκριση λόγω φύλου η παρενόχληση και η σεξουαλική παρενόχληση στον χώρο εργασίας, αλλά και στο πλαίσιο της πρόσβασης στην απασχόληση, την επαγγελματική κατάρτιση και την επαγγελματική εξέλιξη, στους όρους εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της αμοιβής και στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης³⁰⁵. Πρωτοτυπία δε, της Οδηγίας αυτής είναι ότι, ενώ περιέχονται ορισμοί για την άμεση και την έμμεση διάκριση, και την παρενόχληση, στο άρθρο 9 καταγράφονται συγκεκριμένα παραδείγματα διατάξεων που μπορούν να οδηγήσουν σε διακρίσεις λόγω φύλου στους τομείς της εργασίας και της απασχόλησης.

Η ενσωμάτωση των Οδηγιών αυτών στην εσωτερική έννομη τάξη συνέβαλε στην θωράκιση της νομικής θέσης των εργαζομένων απέναντι σε κάθε μορφή ενδεχόμενης διάκρισης στο χώρο της εργασίας τους ή αναφορικά με την επαγγελματική τους κάρτιση ή την εργασιακή τους ανέλιξη. Επιπλέον, ενόψει των προβλεπόμενων απ' αυτές υποχρεώσεων που ανέλαβε η Ελλάδα,

³⁰¹ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, Η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας στο ευρωπαϊκό και το ελληνικό εργατικό δίκαιο, 2018, σελ. 1-2, ο οποίος επισημαίνει ότι οι σχετικές προβλέψεις αφορούν ιδίως τους ηλικιωμένους.

³⁰² Βλ. *Ανάγνου Μ.*, όπ.π., σελ. 374, *Ζερδελή Δ.*, όπ.π., σελ. 3

³⁰³ Βλ. σχετικά *Ανάγνου Μ.*, όπ.π.

³⁰⁴ Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5ης Ιουλίου 2006, για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, Επίσημη Εφημερίδα της Ε.Ε. αριθ. L204 της 26-7-2006, σελ. 23-36, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006L0054&from=BG>>

³⁰⁵ Βλ. *Γιαννακούρου Σ.*, Η προστασία του υποψηφίου εργαζομένου: Η συμβολή του δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η αλληλεπίδραση με το δίκαιο προστασίας των προσωπικών δεδομένων, σε: *Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ.*, Σύγχρονα θέματα του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, 2020, σελ. 99, κατά την οποία οι προβλεπόμενες ρυθμίσεις αφορούν και στο στάδιο πριν τη σύναψη της σύμβασης εργασίας, από τις δημοσιεύσεις, τις αγγελίες, τις διαφημίσεις ή τις προκηρύξεις θέσεων εργασίας δια του Τύπου έως τις προσυμβατικές διαπραγματεύσεις, δηλ. στο στάδιο όπου ο παθών έχει την ιδιότητα του υποψηφίου εργαζομένου.

τυποποιήθηκε για πρώτη φορά με το Ν. 3304/2005 το αδίκημα της ρατσιστικής διάκρισης.

2.2.3.6. Η Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ

Το Συμβούλιο της Ε.Ε. εξέδωσε στις 28-11-2008 την Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ³⁰⁶ για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου, η οποία καταργούσε την προϋπάρχουσα σχετική Κοινή Δράση της 15-7-1996. Τον βασικό κορμό της συνθέτουν, ωστόσο, οι προβλέψεις της καταργούμενης Κοινής Δράσης, με προσθήκες εμπνευσμένες από το γερμανικό δίκαιο³⁰⁷. Επιπλέον, οι ρυθμίσεις της Απόφασης-πλαίσιο είναι ειδικότερες σε σχέση με αυτές της Διεθνούς Σύμβασης για την εξάλειψη κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων και γενικότερες σε σχέση με αυτές του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, οι οποίες περιορίζονται στις περιπτώσεις ρατσιστικών εγκλημάτων που διαπράττονται μέσω συστημάτων ηλεκτρονικού υπολογιστή³⁰⁸.

Όπως προκύπτει, λοιπόν, από το Προοίμιό της, η κοινή προσέγγιση των κανόνων για την ποινικοποίηση ορισμένων εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. κρίνεται αναγκαία, καθώς τα φαινόμενα αυτά, πρώτον, αντίκεινται ευθέως στις αρχές της ελευθερίας, της δημοκρατίας, του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου, των θεμελιωδών ελευθεριών και του κράτους δικαίου, και δεύτερον, αποτελούν απειλή για τις ομάδες προσώπων που γίνονται στόχος των εκδηλώσεών τους.

Εν συνεχεία, με το άρθρο 1 παρ. 1, τα κράτη-μέλη καλούνται να ποινικοποιήσουν τις εξής τέσσερις συμπεριφορές: α) την εκ προθέσεως δημόσια υποκίνηση βίας ή μίσους που στρέφεται κατά ομάδας προσώπων ή μέλους ομάδας, που προσδιορίζεται βάσει της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών ή της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, β) την εκ προθέσεως τέλεση πράξης που αναφέρεται στο στοιχείο α' με δημόσια διάδοση ή διανομή φυλλαδίων, εικόνων ή άλλου υλικού, γ) την εκπροθέσεως δημόσια επιδοκιμασία, άρνηση ή χονδροειδή υποτίμηση της σοβαρότητας όσον αφορά εγκλήματα γενοκτονίας, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εγκλήματα πολέμου, όπως ορίζονται στα άρθρα 6, 7 και 8 του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, και η οποία στρέφεται

³⁰⁶ Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 28ης Νοεμβρίου 2008 για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης με αριθ. L 328 της 6-12-2008, σελ. 55-58, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32008F0913&from=EL>>

³⁰⁷ Βλ. *Γιαννακούλα Α.*, ό.π.π., σελ. 140-141, *Ζύγουρα Β.*, ό.π.π., σελ. 1143, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π.π., σελ. 99

³⁰⁸ Βλ. *Γιαννακούλα Α.*, ό.π.π., σελ. 72

κατά ομάδας προσώπων ή μέλους ομάδας που προσδιορίζεται βάσει της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών ή της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής όταν η συμπεριφορά εκδηλώνεται κατά τρόπο που είναι πιθανόν να υποκινήσει βία ή μίσος στρεφόμενο κατά μιας τέτοιας ομάδας ή μέλους μιας τέτοιας ομάδας, και δ) την εκ προθέσεως δημόσια επιδοκιμασία, άρνηση ή χονδροειδή υποτίμηση της σοβαρότητας των εγκλημάτων τα οποία ορίζονται στο άρθρο 6 του Καταστατικού του Διεθνούς Στρατοδικείου που προσαρτάται στη συμφωνία του Λονδίνου της 8ης Αυγούστου 1945, η οποία στρέφεται κατά ομάδας προσώπων ή μέλους τέτοιας ομάδας που προσδιορίζεται βάσει της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών ή της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, όταν η συμπεριφορά εκδηλώνεται κατά τρόπο που είναι πιθανόν να υποκινήσει βία ή μίσος στρεφόμενο κατά μιας τέτοιας ομάδας ή μέλους μιας τέτοιας ομάδας³⁰⁹. Με τη διάταξη αυτή, η Ε.Ε. ζητά από τα κράτη-μέλη να τυποποιήσουν ως εγκλήματα διακινδύνευσης τέσσερις συμπεριφορές, τις οποίες, όμως, περιγράφει κατά τρόπο μάλλον γενικό και ασαφή, όπως π.χ. την πράξη της υποκίνησης σε μίσος, που αποτελεί ένα συναίσθημα, χωρίς να απαιτεί για την τιμώρησή τους την πρόκληση ή τη δυνατότητα πρόκλησης συγκεκριμένου κινδύνου για τα προστατευόμενα έννομα αγαθά, λ.χ. την πρόκληση απόφασης σε δέκτη της υποκίνησης να τελέσει την υποκινούμενη πράξη βίας ή μίσους, ήτοι έγκλημα ρατσιστικής διάκρισης ή έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά³¹⁰, με αποτέλεσμα να γίνεται – δικαιολογημένα – λόγος περί «*ποινικού δικαίου της προληπτικής καταστολής*»³¹¹.

Επιπλέον, ως απαγορευμένοι λόγοι διάκρισης αναφέρονται μόνον η φυλή, το χρώμα, η θρησκεία, οι γενεαλογικές καταβολές, η εθνική ή εθνοτική καταγωγή, παρά το γεγονός ότι είχαν προηγηθεί διεθνείς και ευρωπαϊκές νομικές πράξεις, στις οποίες περιλαμβάνονταν και άλλοι εξίσου σημαντικοί λόγοι διάκρισης, όπως π.χ. ο σεξουαλικός προσανατολισμός. Ωστόσο, όπως διευκρινίζεται στο Προοίμιό της, ειδικά για τα αδικήματα, που προβλέπονται στα στοιχεία γ' και δ', τα κράτη-μέλη μπορούν να επεκτείνουν το αξιόποινο,

³⁰⁹ Για τις διαφορές της Απόφασης-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ από την Κοινή Δράση της 15-7-1996 που ενέκρινε το Συμβούλιο της Ε.Ε. σχετικά με την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, βλ. *Ζύγουρα Β.*, ό.π.π.

³¹⁰ Βλ. *Γιαννακούλα Α.*, ό.π.π., σελ. 135. Πρβλ. και *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, 2016, σελ. 163-164, κατά την οποία και στην περίπτωση της δημόσιας πρόκλησης για τέλεση τρομοκρατικού εγκλήματος, η Ε.Ε. συνδέει τη διακινδύνευση της δημόσιας τάξης μόνον με το αίσθημα ανασφάλειας των πολιτών, χωρίς τη συνδρομή κανενός αντικειμενικού στοιχείου.

³¹¹ Πρβλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π.π., σελ. 151-152, κατά την οποία το «*ποινικό δίκαιο της προληπτικής καταστολής*» δεν συνδέεται μόνον με το οργανωμένο έγκλημα και την τρομοκρατία, αλλά διαμορφώθηκε από την Ε.Ε. με μια σειρά εγκλημάτων διακινδύνευσης, καθώς και αναγωγής προπαρασκευαστικών ή/και συμμετοχικών πράξεων σε αυτοτελή εγκλήματα, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση της ποινικοποίησης ρατσιστικών και ξενοφοβικών εκδηλώσεων.

προσθέτοντας και άλλους λόγους διάκρισης, όπως την κοινωνική θέση ή τις πολιτικές πεποιθήσεις προσώπων ή ομάδας προσώπων.

Περαιτέρω, στην παρ. 2 του άρθρου 1 προβλέπεται η δυνατότητα περιορισμού του αξιοποιού των πιο πάνω συμπεριφορών εκ μέρους των κρατών-μελών, τα οποία μπορούν να επιλέγουν να τις τιμωρούν, μόνον αν αυτές εκδηλώνονται κατά τρόπο που διαταράσσουν τη δημόσια τάξη ή έχουν απειλητικό, υβριστικό ή προσβλητικό χαρακτήρα³¹². Περιορισμός του αξιοποιού προβλέπεται και στην παρ. 4 του ίδιου άρθρου ειδικά για τις πράξεις που προβλέπονται στα στοιχεία γ' και δ' της παρ. 1, τις οποίες τα κράτη-μέλη μπορούν να δηλώσουν ότι θα ποινικοποιήσουν μόνον αν τα σχετικά εγκλήματα έχουν αναγνωρισθεί με αμετάκλητη απόφαση εθνικού τους δικαστηρίου ή/και διεθνούς δικαστηρίου ή με αμετάκλητη απόφαση διεθνούς δικαστηρίου, μόνο στις περιπτώσεις της άρνησης και της χονδροειδούς υποτίμησής τους. Οι δυνατότητες αυτές είναι προφανές ότι προβλέπονται, προκειμένου να αποφευχθεί ενδεχόμενη αντίθεση των θεσπιζόμενων ποινικών διατάξεων με τις θεμελιώδεις και συνταγματικώς κατοχυρωμένες ελευθερίες της έκφρασης και του συνεταιρίζεσθαι³¹³.

Εν συνεχεία, στο άρθρο 2 προβλέπεται η ποινικοποίηση της ηθικής αυτουργίας στην τέλεση των αδικημάτων των στοιχείων γ' και δ' της παρ. 1 του άρθρου 1, καθώς και της συνέργειας και της προτροπής στην τέλεση όλων των αδικημάτων του άρθρου 1, ενώ απουσιάζει – ορθώς ενόψει της προώθησης της ποινικής καταστολής ήδη σε στάδιο πριν την τέλεση ενός εγκλήματος ρατσιστικής διάκρισης ή με ρατσιστικά χαρακτηριστικά – οποιαδήποτε πρόβλεψη για τιμώρηση της απόπειρας τέλεσης των εν λόγω αδικημάτων³¹⁴. Οι απειλούμενες δε, ποινές θα πρέπει να είναι, σύμφωνα με το άρθρο 3, αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές, ενώ για τις ποινές στέρησης της ελευθερίας θα πρέπει να ορίζεται ανώτατο όριο από ένα έως τρία έτη τουλάχιστον.

³¹² Βλ., όμως, *Zimmermann F.*, Tendenzen der Strafrechtsangleichung in der EU-dargestellt anhand der Bestrebungen zur Bekämpfung von Terrorismus, Rassismus und illegaler Beschäftigung, ZIS 2009, σελ. 7-8, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.zis-online.com/dat/artikel/2009_1_286.pdf>, κατά τον οποίο με την πρόβλεψη της δυνατότητας στα κράτη-μέλη να περιορίζουν το αξιοποιού στην περίπτωση της άρνησης του Ολοκαυτώματος ή εγκλημάτων γενοκτονιών κ.λπ., η Ε.Ε. δυναμιτίζει την προσπάθεια εναρμόνισης, πέραν του ασαφούς περιεχομένου των περιορισμών αυτών. Πρβλ. Και *Birkenstock L.*, Die Umsetzung der Vorgaben des Rahmenbeschlusses 2008/913/JI vom 28.11.2008 zur strafrechtlichen Bekämpfung bestimmter Formen und Ausdrucksweisen von Rassismus und Fremdenfeindlichkeit. Expertgespräch der Deutschen Hochschulen der Polizei am 9.9.2010, ZIS 2010, σελ. 783, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://zis-online.com/dat/artikel/2010_12_515.pdf>, η οποία δεν εκλαμβάνει τη δυνατότητα αυτή ως περιορισμό του αξιοποιού της δημόσιας υποκίνησης, θεωρώντας ότι η πλήρωση του επιπρόσθετου όρου καλυπτόταν ήδη δια της ποινικοποίησης της εξύβρισης.

³¹³ Βλ. *Γιαννακούλα Α.*, ό.π.ν., σελ. 139

³¹⁴ Βλ. *Γιαννακούλα Α.*, ό.π.ν., σελ. 149. Πρβλ. *Καϊάφα-Γκιμπάντι Μ.*, ό.π.ν., σελ. 169, αντίστοιχα για την περίπτωση της δημόσιας πρόκλησης για τέλεση τρομοκρατικού εγκλήματος.

Επιπλέον, με το άρθρο 4, τα κράτη-μέλη καλούνται να ποινικοποιήσουν το έγκλημα μίσους, το οποίο ορίζεται ως το τελούμενο από ρατσιστικά ή ξενοφοβικά κίνητρα έγκλημα, είτε με την πρόβλεψη διακεκριμένων παραλλαγών των βασικών εγκλημάτων, είτε με την πρόβλεψη επιβαρυντικής περίπτωσης κατά το στάδιο της επιμέτρησης της ποινής.

Περαιτέρω, στα άρθρα 5 και 6, προβλέπονται οι προϋποθέσεις για να κριθεί υπεύθυνο ένα νομικό πρόσωπο – πλην των κρατών και των φορέων δημοσίου δικαίου κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας, και των διεθνών οργανισμών δημοσίου δικαίου – για τα αδικήματα των άρθρων 1 και 2, αλλά και οι κυρώσεις τους, ήτοι χρηματικές ποινές, πρόστιμα, αποκλεισμός από δημόσιες παροχές ή ενισχύσεις, προσωρινή ή μόνιμη απαγόρευσης άσκησης εμπορικής δραστηριότητας (αν ασκείται τέτοια), επιβολή δικαστικής εποπτείας ή δικαστική εκκαθάριση.

Τέλος, στο άρθρο 8 προκρίνεται η αυτεπάγγελτη δίωξη και έρευνα των προηγούμενων αδικημάτων, τουλάχιστον στις πιο σοβαρές περιπτώσεις, ενώ όσον αφορά στα τοπικά όρια ισχύος του εσωτερικού ποινικού νόμου κάθε κράτους-μέλους, αυτή θεμελιώνεται, κατά το άρθρο 9 παρ. 1, όταν το αδίκημα έχει τελεστεί είτε στην επικράτειά του (εν όλω ή εν μέρει), είτε από υπήκοό του ή προς όφελος νομικού προσώπου που έχει την έδρα του στην επικράτειά του. Ειδικότερη πρόβλεψη περιέχεται στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου αναφορικά με τις περιπτώσεις κατά τις οποίες τα αδικήματα αυτά τελούνται μέσω συστήματος πληροφορικής, οπότε θα πρέπει είτε ο δράστης να τελεί την πράξη ενόσω είναι σωματικώς παρών στην επικράτειά του, ανεξάρτητα από το εάν η πράξη περιλαμβάνει υλικό που φιλοξενείται σε σύστημα πληροφορικής στην επικράτειά του, είτε η πράξη να περιλαμβάνει υλικό που φιλοξενείται σε σύστημα πληροφορικής ευρισκόμενο στην επικράτειά του, ανεξάρτητα από το εάν ο δράστης τελεί την πράξη ενόσω είναι σωματικώς παρών στην επικράτειά του. Παρά ταύτα, η ρύθμιση του άρθρου 9 δεν είναι υποχρεωτική για τα κράτη-μέλη, αλλά η θέσπισή της εναπόκειται στην διακριτική τους ευχέρεια.

Οι δεσμεύσεις που ανέλαβε και η Ελλάδα δυνάμει της Απόφασης-πλαίσιο υλοποιήθηκαν με την ριζική αναδιάρθρωση της αντιρατσιστικής ποινικής νομοθεσίας και δη με την τροποποίηση του Ν. 927/1979 από το Ν. 4285/2014, καθώς και με την εγκαθίδρυση διακεκριμένων παραλλαγών των βασικών εγκλημάτων του Ποινικού Κώδικα και των Ειδικών Ποινικών Νόμων, όταν τελούνταν από φυλετικό, θρησκευτικό κ.λπ. μίσος (άρθρο 81Α ΠΚ).

2.2.3.7. Η Συνθήκη της Λισσαβώνας

Η Συνθήκη της Λισσαβώνας (ή Μεταρρυθμιστική Συνθήκη) τροποποίησε την Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, την Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και ορισμένες συναφείς πράξεις, υπογράφηκε στις

13-12-2007 και τέθηκε σε ισχύ την 1-12-2009, ενώ από την Ελλάδα κυρώθηκε με το Ν. 3671/2008³¹⁵.

Όσον αφορά στην καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, με το άρθρο 1 της Συνθήκης της Λισσαβώνας επήλθαν οι εξής τροποποιήσεις στην ΣΕΕ: α) Προστέθηκε άρθρο 1α, το οποίο αναριθμήθηκε σε άρθρο 2, και περιέχει τις αξίες στις οποίες βασίζεται η Ε.Ε., μη αρκούμενος ο ενωσιακός νομοθέτης στην αναφορά στις αρχές αυτές στο Προοίμιο της Συνθήκης³¹⁶. β) Τροποποιήθηκε το άρθρο 2, το οποίο αναριθμήθηκε σε άρθρο 3, και με το οποίο ενισχύεται ο ΧΕΑΔ, ενώ η καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού και των διακρίσεων, και η προώθηση της ισότητας μεταξύ γυναικών και ανδρών και της προστασίας των δικαιωμάτων του παιδιού, εντάσσονται πλέον στους στόχους της Ε.Ε.³¹⁷. γ) Τροποποιήθηκε το άρθρο 6, με το οποίο η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΧΘΔΕΕ), ο οποίος αποκτά το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες, επιπλέον δε, η Ένωση προσχωρεί στην ΕΣΔΑ.

Περαιτέρω, με το άρθρο 2 της Συνθήκης της Λισσαβώνας επήλθαν οι εξής τροποποιήσεις στην πρώην ΣΕΚ, πλέον ΣΛΕΕ: α) Τροποποιήθηκε το άρθρο 3 παρ. 2, το οποίο αναριθμήθηκε σε άρθρο 8, και με το οποίο η Ε.Ε. αυτοδεσμεύεται στο πλαίσιο όλων των δράσεών της, και όχι μόνο στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, να εξαλείψει τις ανισότητες και να προωθήσει την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων³¹⁸. β) Προστέθηκε άρθρο 5β, το οποίο αναριθμήθηκε σε άρθρο 10, και βάσει του οποίου, η καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών καθίσταται στόχος της Ε.Ε. κατά τον καθορισμό και την εφαρμογή των πολιτικών και των δράσεών της, χωρίς, όμως, η διάταξη να αποτελεί και νομική βάση για την θέσπιση σχετικών νομοθετικών πράξεων³¹⁹. γ) Προστέθηκε άρθρο 67 (πρώην άρθρο 61 ΣΕΚ και πρώην άρθρο 29 ΣΕΕ), αναφορά με τη συγκρότηση του ΧΕΑΔ, προβλεπόμενης της υποχρέωσης της Ένωσης να καταβάλει προσπάθεια για να εξασφαλίζει υψηλό επίπεδο ασφάλειας με τη θέσπιση μέτρων πρόληψης και καταπολέμησης της εγκληματικότητας, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, μέτρων συντονισμού και συνεργασίας μεταξύ αστυνομικών και δικαστικών αρχών και των λοιπών αρμοδίων αρχών καθώς και με την αμοιβαία

³¹⁵ ΦΕΚ Α' 129/3-7-2008

³¹⁶ Βλ. Κούρτη Ι., όπ.π., σελ. 127-128, Πρεβεδούρου Ε., όπ.π., σελ. 22-23

³¹⁷ Βλ. Καϊφα-Γκμπάντι Μ., Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο & Συνθήκη της Λισσαβώνας, Θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης και αρχές ποινικοποίησης σε ευρωπαϊκό περιβάλλον, 2011, σελ. 7, Καρανικόλα Σ., όπ.π., σελ. 143, Κούρτη Ι., όπ.π., σελ. 23, Παπαδοπούλου Ρ.-Ε., σε: Κιούπη Δ./Παπαδοπούλου Ρ.-Ε./Μουζάκη Δ., Το Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, 2011, σελ. 22, Πρεβεδούρου Ε., όπ.π., σελ. 40

³¹⁸ Βλ. Τζώρτζη Β., σε: Σκουρή Β., Συνθήκη της Λισσαβώνας, Ερμηνεία κατ' άρθρον, 2020, σελ. 349

³¹⁹ Βλ. Τζώρτζη Β., όπ.π., σελ. 364

αναγνώριση των δικαστικών αποφάσεων σε ποινικές υποθέσεις και, εάν χρειάζεται, την προσέγγιση των ποινικών νομοθεσιών. Ωστόσο, η πρόληψη και καταπολέμηση της εγκληματικότητας, του ρατσισμού και της ξενοφοβίας δεν μπορεί να είναι ανεξέλεγκτη στο βωμό της εξασφάλισης ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας, γι' αυτό, εκτός από τον αυτοπεριορισμό δια του σεβασμού στα θεμελιώδη δικαιώματα και τα διαφορετικά νομικά συστήματα και παραδόσεις των κρατών-μελών, ο ΧΕΑΔ εντάσσεται στους τομείς συντρέχουσας αρμοδιότητας της Ε.Ε. και των κρατών-μελών, κατά το άρθρο 4 παρ. 2 στοιχείο ι', η οποία διέπεται από την αρχή της επικουρικότητας, κατ' άρθρο 5 παρ. 3 ΣΕΕ³²⁰. δ) Όσον αφορά στην προσέγγιση των ποινικών κανόνων για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, τομέας εγκληματικότητας που απουσιάζει από την παρ. 1 του άρθρου 83 (πρώην άρθρο 31 ΣΕΕ), μπορεί να λάβει χώρα μέσω της παρ. 2 του άρθρου αυτού, για την εξασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής πολιτικής, όπου εφαρμόζονται μέτρα εναρμόνισης, όπως είναι η συγκρότηση του ΧΕΑΔ, δεδομένου ότι στην παρ. 3 του άρθρου 67 η πρόληψη και καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας αναφέρεται ρητώς ως μέσο εξασφάλισης ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας για τους πολίτες³²¹. Μέχρι σήμερα, ωστόσο, δεν έχει υπάρξει εκδοθεί Οδηγία για την προσέγγιση ποινικών κανόνων στον τομέα του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, δεδομένου ότι ήδη με τις προηγούμενες Οδηγίες και Απόφαση-πλαίσιο δίνονται κατευθύνσεις στα κράτη-μέλη για την ποινικοποίηση όλων των εκφάνσεων του ρατσισμού και της ξενοφοβίας.

2.2.3.8. Ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (ΧΘΔΕΕ)

Κατά τη συνεδρίαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου της Κολωνίας, στις 3 και 4 Ιουνίου 1999, αποφασίστηκε η εκπόνηση μιας νομικής πράξης, στην οποία θα συγκεντρώνονταν όλα τα δικαιώματα και οι θεμελιώδεις ελευθερίες του ανθρώπου, που κατοχυρώνονταν στην ΕΣΔΑ, τον ΕΚΧ, Διεθνείς Συμβάσεις

³²⁰ Βλ. *Ηλιάδου Α.*, σε: *Σκουρή Β.*, Συνθήκη της Λισσαβώνας, Ερμηνεία κατ' άρθρον, 2020, σελ. 93, *Καίφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 9 και 13, *Μιλωνόπουλου Χ.*, Διεθνές & Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, Τα τοπικά όρια των ποινικών νόμων (άρθρα 5-11, 16 ΠΚ), Οι γενικές αρχές του ποινικού δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 3^η έκδοση, 2021, σελ. 436, *Παπαδοπούλου Ρ.-Ε.*, ό.π., σελ. 23

³²¹ Βλ. *Γιαννακούλα Α.*, ό.π., σελ. 30. Πρβλ. ωστόσο *Καίφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 32, σύμφωνα με την οποία (αναφορικά με την ποινική αντιμετώπιση του οργανωμένου εγκλήματος και της τρομοκρατίας) είναι αναγκαίο να αναζητηθούν και σε ευρωπαϊκό επίπεδο οι θεμελιώδεις εκείνες αρχές του ποινικού δικαίου, οι οποίες οριοθετούν την άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής από την εκάστοτε εξουσία, οι οποίες είναι η ύπαρξη ενός προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού, η αρχή της χρήσης του ποινικού δικαίου ως εσχάτου μέσου, η αρχή της νομιμότητας, η αρχή της ενοχής και η αρχή της αναλογικότητας.

και Συντάγματα των κρατών-μελών της Ε.Ε.³²². Έτσι, στις 7-12-2000, στην Νίκαια, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακήρυξαν τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. (ΧΘΔΕΕ)³²³, ο οποίος κατέστη νομικά δεσμευτικός με άρθρο 6 της ΣΕΕ, όπως τροποποιήθηκε από τη Συνθήκη της Λισσαβώνας, αποτελώντας πλέον ισότιμο με την ΣΕΕ και την ΣΛΕΕ πρωτογενές ευρωπαϊκό δίκαιο, με αποτέλεσμα να δεσμεύει τόσο τον ενωσιακό νομοθέτη, όσο και τα νομοθετικά όργανα των κρατών-μελών, καθώς και όλα τα όργανα της Ε.Ε. και την Ευρωπαϊκή Εισαγγελία³²⁴.

Στο Προοίμιο του ΧΘΔΕΕ, λοιπόν, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και η Επιτροπή επιβεβαιώνουν ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και η ισότητα αποτελούν αξίες, στις οποίες εδράζεται η Ε.Ε., και η πολιτιστική ποικιλομορφία έναν πολύτιμο πόρο για την επίτευξη των αναπτυξιακών της στόχων. Έτσι, στο άρθρο 1 του ΧΘΔΕΕ ορίζεται ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστη, πρέπει να είναι σεβαστή και να προστατεύεται, ενώ στα άρθρα 2-19 αναγνωρίζονται μια σειρά δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών του ανθρώπου, φορείς των οποίων είναι κατ' αρχήν όλοι οι άνθρωποι που βρίσκονται στην δικαιοδοσία των κρατών-μελών της Ε.Ε., εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις δικαιωμάτων/ελευθεριών που απονέμονται αποκλειστικά στους υπηκόους τους. Εν συνέχεια, στο Κεφάλαιο III του ΧΘΔΕΕ κατοχυρώνονται οι αρχές της ισότητας έναντι του νόμου (άρθρο 20) και η απαγόρευση διακρίσεων (άρθρο 21)³²⁵, η πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία (άρθρο 22), η ισότητα γυναικών και ανδρών (άρθρο 23, ενώ ειδική μνεία γίνεται για την προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών (άρθρο 24), των ηλικιωμένων (άρθρο 25) και των ατόμων με αναπηρίες (άρθρο 26), συνθέτοντας ένα γενικό δικαίωμα περί ισότητας και απαγόρευσης διακρίσεων για οποιονδήποτε λόγο για όλους τους ανθρώπους, που βρίσκονται στη δικαιοδοσία των κρατών-μελών της Ε.Ε.

Και ο ΧΘΔΕΕ αποτελεί, όπως και η ΕΣΔΑ, ένα υπερεθνικό νομοθετικό κείμενο, από το οποίο πηγάζει ο πρωτεύων κανόνας της απαγόρευσης διακρίσεων, η παραβίαση του οποίου επισύρει ποινικές κυρώσεις.

2.2.3.9 Το Σχέδιο Έκθεσης 2023/2068(INI) της Επιτροπής Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

³²² Βλ. Βλαχόπουλου Σ., ό.π., σελ. 10, Καραγιάννη Β., ό.π., σελ. 43, Τζέμου Β., σε: Τζέμου Β., Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2^η έκδοση, 2019, σελ. 8

³²³ EU Charter of Fundamental Rights, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με αριθ. C 364 της 18-12-2000, σελ. 1-22, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_el.pdf>

³²⁴ Βλ. Κοφίνη Σ., ό.π., σελ. 161, Μυλωνόπουλου Χ., ό.π., σελ. 513

³²⁵ Βλ. αναλυτικά Ξεφτέρη Σ., σε: Τζέμου Β., Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2^η έκδοση, 2019, σελ. 275

Την 28-6-2023 η Επιτροπή Πολιτικών Ελευθεριών, Δικαιοσύνης και Εσωτερικών Υποθέσεων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου³²⁶ εξέδωσε σχέδιο έκθεσης³²⁷, απευθύνοντας έκκληση προς το Συμβούλιο της Ευρώπης, να εγκρίνει απόφαση για τη συμπερίληψη της ρητορικής μίσους και των εγκλημάτων μίσους ως ποινικών αδικημάτων στον κατάλογο σύμφωνα με το άρθρο 83 παρ. 1 ΣΛΕΕ, ώστε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή να μπορέσει να κινήσει το δεύτερο στάδιο της διαδικασίας, δεδομένου ότι η ποινική νομοθεσία των κρατών-μελών αντιμετωπίζει διαφορετικά τη ρητορική μίσους και τα εγκλήματα μίσους, διευρύνοντας τον κατάλογο των προστατευόμενων χαρακτηριστικών, καλώντας, ταυτόχρονα, και τα κράτη-μέλη να συνεργαστούν υπεύθυνα και εποικοδομητικά για την επανέναρξη των διαπραγματεύσεων στο πλαίσιο του Συμβουλίου, προκειμένου να εκδοθεί απόφαση του άμεσα, καθώς και να συμφωνήσουν με το σχέδιο απόφασης ή τουλάχιστον να μην εναντιωθούν στην έγκρισή του.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στο Σχέδιο αυτό τονίζεται αφενός μεν, ότι η σχετική μελλοντική ευρωπαϊκή νομοθεσία θα πρέπει να προστατεύει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια και να καταπολεμά το μίσος και τη μισαλλοδοξία ανεξαρτήτως κινήτρων, ότι η προστασία θα πρέπει να είναι καθολική, με έμφαση στα στοχευόμενα άτομα, τις ομάδες και τις κοινότητες, και ότι η ελευθερία της έκφρασης δεν θα πρέπει να χρησιμοποιείται ως ασπίδα για τη ρητορική μίσους και τα εγκλήματα μίσους, αλλά ούτε και να περιορίζεται αδικαιολόγητα. Επιπλέον, η Επιτροπή καλεί την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να λάβει πρόσθετα μέτρα για την καταπολέμηση της διάδοσης παράνομης ρητορικής μίσους μέσω του Διαδικτύου, λόγω του αντικτύπου του πολλαπλασιαστικού αποτελέσματος του διαδικτυακού περιβάλλοντος και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στην εκ νέου θυματοποίηση, και να εστιάσει στην προστασία των ανηλίκων, ελαχιστοποιώντας τον αντίκτυπο τέτοιων περιστατικών στην ανάπτυξη και την ψυχική τους υγεία.

2.3. Συγκριτική επισκόπηση της αλλοδαπής ποινικής νομοθεσίας

2.3.1. Η ποινική αντιμετώπιση της ρητορικής του μίσους και του εγκλήματος μίσους στα κράτη της Ε.Ε.

Προς εκπλήρωση των υποχρεώσεών τους, που απορρέουν τόσο από τις σχετικές Διεθνείς Συμβάσεις στις οποίες έχουν προσχωρήσει, όσο και από τα ευρωπαϊκά νομοθετικά κείμενα, που τα δεσμεύουν, σχεδόν όλα τα κράτη της ηπειρωτικής Ευρώπης, όπως και το Ηνωμένο Βασίλειο, έχουν ποινικοποιήσει

³²⁶ European Parliament's Committee on Civil Liberties, Justice and Home Affairs (LIBE)

³²⁷ LIBE(2023)1113_1, διαθέσιμο στο διακτυακό τόπο:

<https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/LIBE-OJ-2023-11-13-1_EL.pdf>

τη ρητορική του μίσους, τη διακριτική μεταχείριση προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω των χαρακτηριστικών τους, καθώς και τα λεγόμενα εγκλήματα μίσους.

Ειδικότερα, με τον βελγικό νόμο της 30-7-1981 για την τιμωρία ορισμένων πράξεων εμπνευσμένων από τον ρατσισμό ή την ξενοφοβία, εισήχθη το άρθρο 444 στον εθνικό Ποινικό Κώδικα, με το οποίο τιμωρείται η υποκίνηση σε διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου, ομάδας προσώπων, κοινότητας ή μελών τους, λόγω φυλής, χρώματος, καταγωγής ή εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, καθώς και η αναγγελία της πρόθεσης διάπραξης κάποιου από τα αδικήματα αυτά, σε δημόσια συνάθροιση ή χώρο ή παρουσία προσώπων σε χώρο που δεν είναι μεν, δημόσιος, αλλά προσβάσιμος σε πρόσωπα που δικαιούνται να προσέρχονται σ' αυτόν, καθώς και σε οποιοδήποτε μέρος παρουσία του στοχοποιούμενου προσώπου κι ενώπιον τρίτων, και με οποιοδήποτε τρόπο/μέσο, όπως προφορικώς ή γραπτώς, με εικονογραφήσεις, με τη χρήση συμβόλων κ.λπ. Εκτός από τις πράξεις αυτές, με το νόμο της 23-3-1995 απαγορεύτηκε η δημόσια άρνηση, υποβάθμιση, δικαιολόγηση ή έγκριση του Ολοκαυτώματος, ενώ στο νόμο της 25-2-2003 προβλέπεται η επαύξηση των ποινών για τα κοινά εγκλήματα, όταν τελούνται λόγω φύλου, φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, σεξουαλικού προσανατολισμού, κοινωνικής κατάστασης, γέννησης, περιουσίας, ηλικίας, θρησκευτικών ή φιλοσοφικών πεποιθήσεων, τρέχουσας ή μελλοντικής κατάστασης της υγείας, αναπηρίας ή σωματικών χαρακτηριστικών, ενώ ποινικοποιεί και την τέλεση διακρίσεων εις βάρος προσώπου, ομάδας προσώπων κ.λπ. για τους ίδιους λόγους.

Και η Δανία απαγορεύει τη ρητορική του μίσους, την οποία ορίζει στην παράγραφο 266β του εθνικού Ποινικού Κώδικα, που, σημειωτέον, εντάσσεται συστηματικά στο Κεφάλαιο αναφορικά με τις παραβιάσεις της κοινής ειρήνης και της τιμής, ως κάθε δημόσια δήλωση με την οποία απειλείται, προσβάλλεται ή υποβαθμίζεται πρόσωπο ή ομάδα προσώπων λόγω φυλής, χρώματος, δέρματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών πεποιθήσεων ή σεξουαλικού προσανατολισμού. Αντίθετα, η δανική ποινική νομοθεσία δεν περιλαμβάνει ρητή διάταξη για τα εγκλήματα μίσους, ωστόσο, η εφαρμογή της παραγράφου 80 υποπαρ. 1 του εθνικού Ποινικού Κώδικα μπορεί να οδηγήσει σε επαύξηση της ποινής, καθόσον τα Δικαστήρια, λαμβάνοντας υπόψη τη σοβαρότητα του αδικήματος και το κίνητρο του δράστη κατά την επιβολή της ποινής, δύνανται να αποδώσουν την δέουσα σημασία στο ρατσιστικό κίνητρο εγκλημάτων για τον καθορισμό της ποινής, που θα επιβάλλουν.

Στο άρθρο 233α του ισλανδικού Ποινικού Κώδικα, από την άλλη πλευρά, απειλείται πρόστιμο ή φυλάκιση έως δύο ετών σε οποιονδήποτε χλευάζει, δυσφημεί, προσβάλλει ή απειλεί δημόσια ένα πρόσωπο ή ομάδα προσώπων με σχόλια ή άλλου είδους εκφράσεις, όπως εικόνες ή σύμβολα, για την

εθνικότητα, το χρώμα, τη φυλή, τη θρησκεία, τον σεξουαλικό προσανατολισμό ή την ταυτότητα φύλου, ή διαδίδει τέτοιο υλικό.

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 137γ του ολλανδικού Ποινικού Κώδικα, όποιος εκφράζεται δημόσια, προφορικά, γραπτά ή γραφικά, εκ προθέσεως προσβλητικά για ομάδα προσώπων λόγω της φυλής, της θρησκείας ή των φιλοσοφικών τους πεποιθήσεων, του ετεροφυλοφιλικού ή ομοφυλοφιλικού προσανατολισμού ή της σωματικής, ψυχολογικής ή διανοητικής τους αναπηρίας, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ενός έτους ή με χρηματική ποινή τρίτης κατηγορίας, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 137δ του ίδιου Κώδικα, όποιος υποκινεί δημόσια, προφορικά, γραπτά ή γραφικά, το μίσος, τις διακρίσεις ή τη βίαιη ενέργεια κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω της φυλής, της θρησκείας ή των φιλοσοφικών τους πεποιθήσεων, του φύλου τους, του ετεροφυλοφιλικού ή ομοφυλοφιλικού προσανατολισμού τους ή της σωματικής, ψυχολογικής ή διανοητικής τους αναπηρίας, τιμωρείται με φυλάκιση που δεν υπερβαίνει το ένα έτος ή με χρηματική ποινή τρίτης κατηγορίας.

Και το άρθρο 256 του πολωνικού Ποινικού Κώδικα τυποποιεί ως αδίκημα την προώθηση φασιστικού ή άλλου ολοκληρωτικού συστήματος κράτους, και την υποκίνηση μίσους λόγω εθνικών, εθνοτικών, φυλετικών ή θρησκευτικών διαφορών ή λόγω έλλειψης θρησκευτικού δόγματος, απειλώντας πρόστιμο, περιορισμό της ελευθερίας ή φυλάκιση έως δύο ετών, ενώ το άρθρο 257 προβλέπει το αξιόποιο της δημόσιας προσβολής μιας ομάδας προσώπων ή ενός συγκεκριμένου προσώπου λόγω εθνικής, εθνικής, φυλετικής ή θρησκευτικής πεποίθησης ή λόγω έλλειψης θρησκευτικού δόγματος, απειλώντας πρόστιμο, περιορισμό της ελευθερίας ή φυλάκιση έως τριών ετών. Περαιτέρω, ο νόμος για τον Τύπο της 29-12-1992 απαγορεύει στο άρθρο 16β παρ. 3 τη χρήση από προγράμματα ή άλλες εκπομπές περιεχομένου που εισάγει διακρίσεις λόγω φυλής, φύλου, εθνικότητας, εθνοτικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.

Όσον αφορά στο Ηνωμένο Βασίλειο, στο Τμήμα III του Κεφάλαιου 64 της *Public Order Act of 1986*, στο οποίο εντάσσονται συστηματικά αδικήματα που προσβάλλουν την δημόσια τάξη, προβλέπεται το αξιόποιο ρατσιστικών πράξεων. Ειδικότερα, στο άρθρο 17 ο Βρετανός ποινικός νομοθέτης ορίζει αυθεντικά την έννοια του φυλετικού μίσους ως αυτού εναντίον μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση το χρώμα, τη φυλή της εθνικότητας (συμπεριλαμβανομένης της ιθαγένειας) ή την εθνική καταγωγή. Στα άρθρα 18 και 19 τυποποιούνται ως αδικήματα η δημόσια χρησιμοποίηση απειλητικών, υβριστικών ή προσβλητικών λέξεων ή συμπεριφορών, ή η δημοσίευση ή διανομή γραπτού υλικού που έχει τέτοιο περιεχόμενο, αν ο δράστης σκοπεύει με αυτόν τον τρόπο να υποδαυλίσει το φυλετικό μίσος, ή, λαμβανομένων υπόψη όλων των περιστάσεων, είναι πιθανό να προκληθεί φυλετικό μίσος από την πράξη αυτή, ένα τέτοιο αδίκημα δε, μπορεί να διαπραχθεί σε δημόσιο ή

ιδιωτικό χώρο, εκτός αν διαπράττεται από τον δράστη μέσα σε κατοικία και δεν γίνεται αντιληπτό από άλλα άτομα σε αυτήν ή σε άλλη κατοικία. Στα άρθρα 20 και 21 τιμωρούνται και άλλα μέσα, όπως οι δημόσιες παραστάσεις, η χρήση εικόνων και ήχων με τον ίδιο σκοπό, ενώ το αυτό ισχύει για τα δημόσια προγράμματα (τηλεοπτικά, ραδιοφωνικά). Αναφορικά δε, με το έγκλημα μίσους, και στο Ηνωμένο Βασίλειο προβλέπεται η επαύξηση της ποινής στην *Crime and Disorder Act of 1998* για τα εγκλήματα που τελούνται από φυλετικό ή θρησκευτικό κίνητρο, και στην *Criminal Justice Act of 2003* για τα εγκλήματα με κίνητρο μίσους που σχετίζονται με την ταυτότητα φύλου, τον σεξουαλικό προσανατολισμό και την αναπηρία. Με την *Equality Act of 2010*, τέλος, προστατεύονται τα άτομα από άδικη μεταχείριση λόγω ηλικίας, αναπηρίας, ταυτότητας φύλου, γάμου ή συμβίωσης, εγκυμοσύνης ή μητρότητας, φυλής, θρησκείας ή άλλων πεποιθήσεων, φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού.

2.3.1.1. Ειδικά στη Γερμανία

Πρωτοπόρα στην ποινικοποίηση της ρητορικής του μίσους, μεταξύ των κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης, είναι η Γερμανία, η οποία επηρέασε τόσο τον ενωσιακό νομοθέτη κατά την θέσπιση των ελάχιστων κανόνων για την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου, όσο και τη νομολογία του ΕΔΔΑ κατά την εξέταση προσφυγών για παραβίαση του άρθρου 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ από τα κράτη-μέλη σε περιπτώσεις δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία, και δημόσιας άρνησης του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων της Ναζιστικής Γερμανίας.

Σύμφωνα με την παράγραφο 130 του γερμανικού Ποινικού Κώδικα³²⁸, το οποίο φέρει τον τίτλο «Υποκίνηση του λαού»: (1) Όποιος, με τρόπο που μπορεί να διαταράξει τη δημόσια ειρήνη, 1.υποκινεί σε μίσος, βία ή αυθαίρετα μέτρα κατά μιας εθνικής, φυλετικής, θρησκευτικής ή εθνοτικής ομάδας, μέρους του πληθυσμού ή κατά ενός ατόμου λόγω της συμμετοχής του σε μια προαναφερθείσα ομάδα ή μέρος του πληθυσμού, ή 2. προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια άλλων υβρίζοντας, κάνοντας κακόβουλα σχόλια ή συκοφαντώντας μια προαναφερθείσα ομάδα, μέρος του πληθυσμού ή ένα άτομο λόγω της συμμετοχής του σε μια προαναφερθείσα ομάδα ή μέρος του πληθυσμού, τιμωρείται με φυλάκιση από τρεις μήνες έως πέντε χρόνια. (2) Όποιος διαδίδει περιεχόμενο (άρθρο 11 παράγραφος 3) ή το καθιστά προσιτό στο κοινό ή προσφέρει, αφήνει ή καθιστά διαθέσιμο περιεχόμενο (άρθρο 11 παράγραφος 3) σε άτομο κάτω των δεκαοκτώ ετών που α) υποκινεί σε μίσος εναντίον μιας ομάδας που καθορίζεται στην υποπαράγραφο 1 αριθμός 1, εναντίον τμημάτων του πληθυσμού ή εναντίον ενός ατόμου λόγω της συμμετοχής του σε μια ομάδα που καθορίζεται στην υποπαράγραφο 1 αριθμός

³²⁸ §130 Strafgesetzbuch (StGB) - Volksverhetzung: «(1) Wer in einer Weise, die geeignet ist, den öffentlichen Frieden zu stören, 1. gegen eine nationale, rassische, religiöse oder durch ihre ethnische Herkunft bestimmte Gruppe, gegen Teile der Bevölkerung oder gegen einen Einzelnen wegen seiner Zugehörigkeit zu einer vorbezeichneten Gruppe oder zu einem Teil der Bevölkerung zum Hass aufstachelt, zu Gewalt- oder Willkürmaßnahmen auffordert oder 2. Die Menschenwürde anderer dadurch angreift, dass er eine vorbezeichnete Gruppe, Teile der Bevölkerung oder einen Einzelnen wegen seiner Zugehörigkeit zu einer vorbezeichneten Gruppe oder zu einem Teil der Bevölkerung beschimpft, böswillig verächtlich macht oder verleumdet, wird mit Freiheitsstrafe von drei Monaten bis zu fünf Jahren bestraft. (2) Mit Freiheitsstrafe bis zu drei Jahren oder mit Geldstrafe wird bestraft, wer 1. einen Inhalt (§ 11 Absatz 3) verbreitet oder der Öffentlichkeit zugänglich macht oder einer Person unter achtzehn Jahren einen Inhalt (§ 11 Absatz 3) anbietet, überlässt oder zugänglich macht, der a) zum Hass gegen eine in Absatz 1 Nummer 1 bezeichnete Gruppe, gegen Teile der Bevölkerung oder gegen einen Einzelnen wegen seiner Zugehörigkeit zu einer in Absatz 1 Nummer 1 bezeichneten Gruppe oder zu einem Teil der Bevölkerung aufstachelt, b) zu Gewalt- oder Willkürmaßnahmen gegen in Buchstabe a genannte Personen oder Personenmehrheiten auffordert oder c) die Menschenwürde von in Buchstabe a genannten Personen oder Personenmehrheiten dadurch angreift, dass diese beschimpft, böswillig verächtlich gemacht oder verleumdet werden oder 2. einen in Nummer 1 Buchstabe a bis c bezeichneten Inhalt (§ 11 Absatz 3) herstellt, bezieht, liefert, vorrätig hält, anbietet, bewirbt oder es unternimmt, diesen ein- oder auszuführen, um ihn im Sinne der Nummer 1 zu verwenden oder einer anderen Person eine solche Verwendung zu ermöglichen. (3) Mit Freiheitsstrafe bis zu fünf Jahren oder mit Geldstrafe wird bestraft, wer eine unter der Herrschaft des Nationalsozialismus begangene Handlung der in § 6 Abs. 1 des Völkerstrafgesetzbuches bezeichneten Art in einer Weise, die geeignet ist, den öffentlichen Frieden zu stören, öffentlich oder in einer Versammlung billigt, leugnet oder verharmlost. (4) Mit Freiheitsstrafe bis zu drei Jahren oder mit Geldstrafe wird bestraft, wer öffentlich oder in einer Versammlung den öffentlichen Frieden in einer die Würde der Opfer verletzenden Weise dadurch stört, dass er die nationalsozialistische Gewalt- und Willkürherrschaft billigt, verherrlicht oder rechtfertigt. (5) Absatz 2 gilt auch für einen in den Absätzen 3 oder 4 bezeichneten Inhalt (§ 11 Absatz 3). (6) In den Fällen des Absatzes 2 Nummer 1, auch in Verbindung mit Absatz 5, ist der Versuch strafbar. (7) In den Fällen des Absatzes 2, auch in Verbindung mit den Absätzen 5 und 6, sowie in den Fällen der Absätze 3 und 4 gilt § 86 Absatz 4 entsprechend».

1 ή μέρους του πληθυσμού, β) υποκινεί σε βίαια ή αυθαίρετα μέτρα κατά προσώπων ή ομάδων προσώπων που αναφέρονται στο στοιχείο α' ή γ) προσβάλλει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια προσώπων ή ομάδων προσώπων που αναφέρονται στο σημείο α' υβρίζοντάς τα, κάνοντας κακόβουλα σχόλια ή συκοφαντώντας τα με δόλο, ή 2. παράγει, αποκτά, προμηθεύει, διατηρεί σε απόθεμα, προσφέρει, διαφημίζει περιεχόμενο που αναφέρεται στην υποπαράγραφο 1 στοιχεία α' έως γ' (παράγραφος 11 υποπαράγραφος 3) ή αναλαμβάνει να το εισάγει ή να το εξάγει για να το χρησιμοποιήσει, κατά την έννοια της υποπαραγράφου 1, ή για να επιτραπεί μια τέτοια χρήση σε άλλο πρόσωπο. (3) Όποιος εγκρίνει, αρνείται ή υποβαθμίζει, δημόσια ή σε μια συγκέντρωση, πράξη που καθορίζεται στο άρθρο 6 παράγραφος 1 του Καταστατικού Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου και διαπράχθηκε υπό την κυριαρχία του Εθνικοσοσιαλισμού, με τρόπο που είναι πιθανό να διαταράξει τη δημόσια ειρήνη, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι σε πέντε χρόνια ή πρόστιμο. (4) Όποιος, δημόσια ή σε συγκέντρωση, διαταράσσει τη δημόσια ειρήνη κατά τρόπο που προσβάλλει την αξιοπρέπεια των θυμάτων, εγκρίνοντας, εξυμνώντας ή δικαιολογώντας τους εθνικοσοσιαλιστικούς κανόνες βίας και δεσποτισμού, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι τρία χρόνια ή πρόστιμο. (5) Η υποπαράγραφος 2 ισχύει επίσης για περιεχόμενο που καθορίζεται στις παραγράφους 3 ή 4 (παράγραφος 11 υποπαράγραφος 3). (6) Στις περιπτώσεις της υποπαραγράφου 2 αριθμός 1, επίσης σε συνδυασμό με την υποπαράγραφο 5, η απόπειρα τιμωρείται. (7) Στις περιπτώσεις της υποπαραγράφου 2, επίσης σε συνδυασμό με τις υποπαραγράφους 5 και 6, καθώς και στις περιπτώσεις των υποπαραγράφων 3 και 4, εφαρμόζεται αναλόγως η παράγραφος 86 υποπαράγραφος 4.

Στην υποπαράγραφο 1 της παραγράφου 130 του γερμανικού Ποινικού Κώδικα τυποποιείται ως αξιόποινη η πράξη της δημόσιας υποκίνησης σε μίσος, βία ή διακρίσεις κατά προσώπων, ομάδων προσώπων ή τμήματος του πληθυσμού που προσδιορίζονται με βάση την φυλετική ή εθνική του καταγωγής, το έθνος ή το θρήσκευμα στα οποία ανήκουν, ενώ στην υποπαράγραφο 3 προβλέπεται το αξιόποινο της δημόσιας δικαιολόγησης, άρνησης ή υποβάθμισης των εγκλημάτων του άρθρου 6 παρ. 1 του ΚΔΠΔ που τελέστηκαν από τη Ναζιστική Γερμανία και στην υποπαράγραφο 4 η δημόσια προσβολή της αξιοπρέπειας των θυμάτων αυτών.

Στην γερμανική θεωρία και νομολογία, κρατούσα είναι η άποψη ότι προστατευόμενα από τη διάταξη της παραγράφου 130 υποπαράγραφος 1 του γερμανικού Ποινικού Κώδικα, έννομα αγαθά είναι η δημόσια ειρήνη και η αξιοπρέπεια του ατόμου, υπό την έννοια ότι αμφισβητείται το δικαίωμα των ανθρώπων που ανήκουν σε μια ομάδα που προσδιορίζεται με βάση τα παραπάνω χαρακτηριστικά να ζουν στην κοινότητα και ότι θα πρέπει εξαιτίας

των χαρακτηριστικών αυτών να αντιμετωπίζονται ως κατώτερα όντα³²⁹. Κατ' άλλη άποψη, προστατεύονται τα ατομικά συμφέροντα όσων θίγονται από τη δημόσια δήλωση του δράστη, αλλά και η δημόσια ειρήνη, η οποία προσδιορίζεται εννοιολογικά ως η κατάσταση κοινωνικής συνύπαρξης που είναι απαλλαγμένη από πράξεις βίας, ενώ η ανθρώπινη αξιοπρέπεια θίγεται μόνον έμμεσα³³⁰. Όσον αφορά δε, στις διατάξεις των υποπαραγράφων 3 και 4 της παραγράφου 130, σύμφωνα με την κρατούσα άποψη σε θεωρία και νομολογία, προστατευόμενα έννομα αγαθά είναι η δημόσια ειρήνη και η αξιοπρέπεια των θυμάτων³³¹. Κατ' άλλη άποψη, μόνον στο βαθμό που προστατεύονται άτομα ή ομάδες του πληθυσμού από χλευασμούς, βίαιες επιθέσεις, διώξεις κ.λπ. μπορεί να γίνει δεκτό ότι η διάταξη προστατεύει ένα έννομο αγαθό³³².

Στην παράγραφο 86 υποπάραγραφος 4 του γερμανικού Ποινικού Κώδικα³³³, ωστόσο, προβλέπεται ειδικός λόγος άρσης του αδικού, ο οποίος εφαρμόζεται αναλογικά στην περίπτωση της δημόσιας δικαιολόγησης, άρνησης ή ευτελισμού ιστορικών γεγονότων, όταν εξυπηρετούνται η ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας κ.λπ.

Οι παραπάνω ρυθμίσεις συμβαδίζουν με το άρθρο 5 του γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου (Συντάγματος)³³⁴, κατά το οποίο: (1) Καθένας έχει το δικαίωμα να εκφράζει ελεύθερα και να διαδίδει τη γνώμη του με λόγια, γραπτά και εικόνα και να λαμβάνει πληροφορίες από γενικά προσβάσιμες πηγές χωρίς εμπόδια. Η ελευθερία του Τύπου και η ελευθερία του ρεπορτάζ μέσω του ραδιοφώνου και του κινηματογράφου είναι εγγυημένα. Λογοκρισία δεν γίνεται. (2) Τα δικαιώματα αυτά περιορίζονται από τις διατάξεις του γενικού δικαίου, τις νομοθετικές διατάξεις για την προστασία των νέων και το δικαίωμα στην

³²⁹ Βλ. *Birkenstock L.*, ό.π.π., σελ. 786, *Lackner/Kühl*, StGB, Strafgesetzbuch Kommentar, 29. Auflage, 2018, σελ. 824 και 827, *Stenber-Lieben D.*, σε: *Shönke/Schröder*, StrafgesetzbuchKommentar, 29. Auflage, 2014, σελ. 1524-1525

³³⁰ Βλ. *Fischer T.*, Strafgesetzbuch mit Nebengesetzen, 65. Auflage, 2018, σελ. 1002

³³¹ Βλ. *Weber S.*, Strafbarkeit der Holocaustleugnung in der Europäischen Union, ZRP 2008, σελ. 21-22, *Stenber-Lieben D.*, σε: *Shönke/Schröder*, Strafgesetzbuch Kommentar, 29. Auflage, 2014, σελ. 1524 και 1531

³³² Βλ. *Fischer T.*, ό.π.π., σελ. 1004, σύμφωνα με τον οποίο, αντίθετα – και ορθώς – δεν συνιστούν έννομα αγαθά «η δηλητηρίαση του πολιτικού κλίματος», η δημόσια ασφάλεια, η μεταθανάτια αξίωση σεβασμού ή η συλλογική ντροπή.

³³³ §86 (4) Strafgesetzbuch (StGB): «*Die Absätze 1 und 2 gelten nicht, wenn die Handlung der staatsbürgerlichen Aufklärung, der Abwehr verfassungswidriger Bestrebungen, der Kunst oder der Wissenschaft, der Forschung oder der Lehre, der Berichterstattung über Vorgänge des Zeitgeschehens oder der Geschichte oder ähnlichen Zwecken dient*».

³³⁴ Art 5 Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland: «*(1) Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten. Die Pressefreiheit und die Freiheit der Berichterstattung durch Rundfunk und Film werden gewährleistet. Eine Zensur findet nicht statt. (2) Diese Rechte finden ihre Schranken in den Vorschriften der allgemeinen Gesetze, den gesetzlichen Bestimmungen zum Schutze der Jugend und in dem Recht der persönlichen Ehre. (3) Kunst und Wissenschaft, Forschung und Lehre sind frei. Die Freiheit der Lehre entbindet nicht von der Treue zur Verfassung*».

προσωπική τιμή. (3) Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες. Η ακαδημαϊκή ελευθερία δεν απαλλάσσει από την πίστη στο Σύνταγμα.

Η ελευθερία της έκφρασης, όπως κατοχυρώνεται στο παραπάνω άρθρο, αποτελεί και για τους Γερμανούς θεωρητικούς θεμελιώδους σημασίας τόσο για την προσωπική τελείωση και αυτοπραγμάτωση του κάθε πολίτη, όσο και για την λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος³³⁵. Παρά ταύτα, η ελευθερία αυτή υπόκειται σε περιορισμούς, γενικούς ή ειδικούς για την προστασία της νεολαίας ή του εννόμου αγαθού της τιμής, δηλ. αποτελεί ένα δικαίωμα το οποίο σταθμίζεται όχι μόνον έναντι δικαιωμάτων τρίτων, αλλά και κρατικών σκοπών και αξιών που βρίσκουν έρεισμα στο Σύνταγμα, υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας, σύμφωνα με την οποία οι περιορισμοί αυτοί θα πρέπει να είναι θεμιτοί και αναγκαίοι³³⁶. Η εφαρμογή αυτής της διαδικασίας στάθμισης έχει οδηγήσει τη γερμανική νομολογία σε μια διεύρυνση των δυνατών περιορισμών, ακόμη και των ανεπιφύλακτων επικοινωνιακών ελευθεριών, όπως της τέχνης ή της επιστήμης³³⁷.

Όσον αφορά στην ποινικοποίηση της άρνησης του Ολοκαυτώματος, ακόμη και της απλής η συντηρητική πλειοψηφία της γερμανικής θεωρίας τάσσεται υπέρ της άποψης ότι δεν τίθεται κανένα ζήτημα σύγκρουσης με την ελευθερία της έκφρασης³³⁸. Μάλιστα, κατά τον *Weber S.*, η αμφισβήτηση του ιστορικού αυτού γεγονότος δεν μπορεί να είναι ποτέ θέμα επιστημονικού διαλόγου, ενώ κατά τον *Rackow*, ακόμη και οι φράσεις «*δολοφονήθηκαν το πολύ ένα εκατομμύριο Εβραίοι*», «*οι ενέργειες των εθνικοσοσιαλιστών ήταν δικαιολογημένες*», «*η ναζιστική γενοκτονία δεν ήταν τόσο κακή*» ή δια της σύγκρισης ή εξίσωσης του Ολοκαυτώματος με άλλα εγκλήματα, επί σκοπώ υποβάθμισης όλων των γενοκτονιών και των εγκλημάτων πολέμου υπερβαίνουν τα όρια προστασίας του δικαιώματος αυτού³³⁹. Στο ίδιο μήκος κινείται και η γερμανική νομολογία, κατά την θέση της οποίας το πεδίο προστασίας του άρθρου 5 του Θεμελιώδους Νόμου δεν περιλαμβάνει και την

³³⁵ Βλ. *Χρήστου Β.*, Ελευθερία της έκφρασης. Όψεις της δογματικής και της θεωρητικής της σύλληψης στη Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ΤοΣ 2007, σελ. 345, *Haupt C.*, Regulating hate speech-Damned if you do and damned if you don't: Lessons learned from comparing the German and U.S. approaches, Boston University International Law Journal 23 2005, σελ. 321, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3168771>

³³⁶ Βλ. *Χρήστου Β.*, ό.π.ν., σελ. 349, *Haupt C.*, ό.π.ν., σελ. 322

³³⁷ Βλ. *Χρήστου Β.*, ό.π.ν., σελ. 391-392, *Haupt C.*, ό.π.ν., σελ. 322-323

³³⁸ Βλ. *Fischer T.*, ό.π.ν., σελ. 1010, *Zimmermann F.*, ό.π.ν., σελ. 7, *Rackow P.*, ό.π.ν., σελ. 366, *Weber S.*, ό.π.ν., σελ. 22. Αντίθ. *Bertram D.*, Rechte Meinungen, NJW 2007, σελ. 2165, *Bertram D.*, Der Rechtsstaat und seine Volksverhetzung-Novelle, NJW 2005, σελ. 1477, *Salomon T.*, Meinungsfreiheit und die Strafbarkeit des Negationismus, ZRP, σελ. 50

³³⁹ Βλ. *Rackow P.*, ό.π.ν., σελ. 369 και 371-372

αμφισβήτηση ενός αδιαμφισβήτητου ιστορικού γεγονότος, όπως το Ολοκαύτωμα³⁴⁰.

Επιπλέον, και στην Γερμανία, ψηφίστηκε την 1-9-2017 ο Νόμος περί βελτίωσης της Επιβολής Νομοθεσίας στα Κοινωνικά Δίκτυα, που προβλέπει στην παράγραφο 3 μια διαδικασία διαχείρισης των καταγγελιών εκ μέρους χρηστών για παράνομο περιεχόμενο σε αναρτήσεις άλλων χρηστών, που περιλαμβάνει τον έλεγχο του περιεχομένου, τον αποκλεισμό της πρόσβασης, την απομάκρυνση του περιεχομένου και την ενημέρωση του καταγγέλλοντος και του καθ' ου για την απόφαση του παρόχου, η οποία θα πρέπει να είναι αιτιολογημένη³⁴¹ και, παράλληλα, απειλεί τους σχετικούς ιστότοπους με την επιβολή προστίμου έως και 50.000.000 ευρώ, εάν δεν αφαιρέσουν ρατσιστικό ή δυσφημιστικό περιεχόμενο ή «*fake news*» (ψευδείς ειδήσεις), εντός μιας εβδομάδας από τη δημοσίευσή τους.

2.3.1.2. Ειδικά στη Γαλλία

Αντίστοιχη ποινική διάταξη για την τιμώρηση της δημόσιας υποκίνησης σε μίσος, διακρίσεις και βία περιέχεται και στο άρθρο 261α του γαλλικού Ποινικού Κώδικα³⁴², υπό τον τίτλο «*Διακρίσεις και υποκίνηση μίσους*», σύμφωνα με το οποίο, α) όποιος υποκινεί δημόσια σε μίσος ή διακρίσεις εναντίον ενός ατόμου ή μιας ομάδας ανθρώπων λόγω της φυλετικής, εθνοτικής ή θρησκευτικής τους ιδιότητας ή του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, β) όποιος προπαγανδίζει δημόσια μια ιδεολογία που αποσκοπεί στη συστηματική υποτίμηση ή δυσφήμιση αυτού του ατόμου ή μιας ομάδας ανθρώπων, γ) όποιος, για τον ίδιο σκοπό, οργανώνει ή

³⁴⁰ Βλ. BHG Beschluss vom 3. Mai 2016 – 3 StR 449/15, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://juris.bundesgerichtshof.de/cgi-bin/rechtsprechung/document.py?Gericht=bgh&Art=en&nr=75996&pos=0&anz=1>>

³⁴¹ Βλ. *Καραγκούνη Δ.*, Η επιβολή περιορισμών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μετά το νέο γερμανικό Νόμο στα Κοινωνικά Δίκτυα (Netzwerkdurchsetzungsgesetz). Επίθεση στην ελευθερία έκφρασης ή αναγκαίο μέσο καταπολέμησης της διαδικτυακής εγκληματικότητας;, σε: *Δαλακούρα Θ.* (επιμ.), Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019, σελ. 230-231

³⁴² L'article 261 bis du Code Pénal - Discrimination et incitation à la haine: «*Quiconque, publiquement, incite à la haine ou à la discrimination envers une personne ou un groupe de personnes en raison de leur appartenance raciale, ethnique ou religieuse ou de leur orientation sexuelle, quiconque, publiquement, propage une idéologie visant à rabaisser ou à dénigrer de façon systématique cette personne ou ce groupe de personnes, quiconque, dans le même dessein, organise ou encourage des actions de propagande ou y prend part, quiconque publiquement, par la parole, l'écriture, l'image, le geste, par des voies de fait ou de toute autre manière, abaisse ou discrimine d'une façon qui porte atteinte à la dignité humaine une personne ou un groupe de personnes en raison de leur appartenance raciale, ethnique ou religieuse ou de leur orientation sexuelle ou qui, pour la même raison, nie, minimise grossièrement ou cherche à justifier un génocide ou d'autres crimes contre l'humanité, quiconque refuse à une personne ou à un groupe de personnes, en raison de leur appartenance raciale, ethnique ou religieuse ou de leur orientation sexuelle, une prestation destinée à l'usage public, est puni d'une peine privative de liberté de trois ans au plus ou d'une peine pécuniaire*».

ενθαρρύνει ενέργειες προπαγάνδας ή συμμετέχει σε αυτές, δ) όποιος δημοσίως, με λόγο, γραφή, εικόνα, χειρονομία ή με οποιονδήποτε άλλο τρόπο, ευτελίζει ή διακρίνει κατά τρόπο που παραβιάζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια ένα άτομο ή μια ομάδα ανθρώπων λόγω της φυλετικής, εθνοτικής ή θρησκευτικής τους καταγωγής ή σεξουαλικού προσανατολισμού, ε) οποίος, για τον ίδιο λόγο, αρνείται, ελαχιστοποιεί ή επιδιώκει να δικαιολογήσει τη γενοκτονία ή άλλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, και στ) όποιος αρνείται σε ένα άτομο ή μια ομάδα προσώπων, λόγω της φυλετικής, εθνοτικής ή θρησκευτικής του καταγωγής ή του σεξουαλικού του προσανατολισμού, μια υπηρεσία που προορίζεται για δημόσια χρήση, τιμωρείται με στερητική της ελευθερίας ποινή που δεν υπερβαίνει τα τρία έτη ή με χρηματική ποινή.

Περαιτέρω, προβλέπεται και η επαύξηση των ποινών που απειλούνται για τα κοινά εγκλήματα, όταν αυτά τελούνται από μεροληψία λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών. Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 132-77 του γαλλικού Ποινικού Κώδικα, όταν ένα έγκλημα ή πλημμέλημα έχει προηγηθεί, συνοδεύεται ή ακολουθείται από λόγια, γραπτά, εικόνες, αντικείμενα ή πράξεις οποιασδήποτε φύσης που είναι επιζήμια για την τιμή ή την εκτίμηση του θύματος ή μιας ομάδας ατόμων των οποίων η παρέα είναι θύμα λόγω του φύλου τους, τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό ή την αληθινή ή υποτιθέμενη ταυτότητα φύλου τους, ή να αποδείξει ότι οι πράξεις διαπράχθηκαν εναντίον του θύματος για έναν από αυτούς τους λόγους, η μέγιστη ποινή στερητική της ελευθερίας που επιβάλλεται αυξάνεται ως εξής: 1) αυξάνεται σε ισόβια κάθειρξη όταν το αδίκημα τιμωρείται με ποινική φυλάκιση τριάντα ετών, 2) αυξάνεται σε τριάντα χρόνια ποινική φυλάκιση όταν το αδίκημα τιμωρείται με είκοσι χρόνια ποινική φυλάκιση, 3) αυξάνεται σε είκοσι έτη ποινικής φυλάκισης όταν το αδίκημα τιμωρείται με δεκαπέντε έτη ποινικής φυλάκισης, 4) αυξάνεται σε δεκαπέντε έτη ποινικής φυλάκισης όταν το αδίκημα τιμωρείται με φυλάκιση δέκα ετών, 5) αυξάνεται σε δέκα χρόνια φυλάκιση όταν το αδίκημα τιμωρείται με επτά χρόνια φυλάκιση, 6) αυξάνεται σε επτά έτη φυλάκισης όταν το αδίκημα τιμωρείται με φυλάκιση πέντε ετών, 7) διπλασιάζεται όταν το αδίκημα τιμωρείται με φυλάκιση τριών ετών το πολύ³⁴³.

³⁴³ L'article 261 bis du Code Pénal: «Lorsqu'un crime ou un délit est précédé, accompagné ou suivi de propos, écrits, images, objets ou actes de toute nature qui soit portent atteinte à l'honneur ou à la considération de la victime ou d'un groupe de personnes dont fait partie la victime à raison de son sexe, son orientation sexuelle ou identité de genre vraie ou supposée, soit établissent que les faits ont été commis contre la victime pour l'une de ces raisons, le maximum de la peine privative de liberté encourue est relevé ainsi qu'il suit: 1° Il est porté à la réclusion criminelle à perpétuité lorsque l'infraction est punie de trente ans de réclusion criminelle; 2° Il est porté à trente ans de réclusion criminelle lorsque l'infraction est punie de vingt ans de réclusion criminelle; 3° Il est porté à vingt ans de réclusion criminelle lorsque l'infraction est punie de quinze ans de réclusion criminelle; 4° Il est porté à quinze ans de réclusion criminelle lorsque l'infraction est punie de dix ans d'emprisonnement; 5° Il est porté à dix ans d'emprisonnement lorsque l'infraction est punie de sept ans d'emprisonnement; 6°

Περαιτέρω, με το νόμο της 13-7-1990 (*Loi Gayssot*) τυποποιείται ως αδίκημα η αμφισβήτηση, η άρνηση ή η δικαιολόγηση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, όπως το Ολοκαύτωμα και τα ναζιστικά εγκλήματα, καθώς και η τέλεση διακρίσεων που βασίζονται στην ιδιότητα ή μη του μέλους εθνικής ή εθνοτικής ομάδας, φυλής ή θρησκείας. Αξιοσημείωτη είναι και η περίπτωση της ποινικοποίησης της άρνησης της γενοκτονίας των Αρμενίων με το νόμο της 23-1-2012 («*Loi Boyer*»), η οποία (γενοκτονία) είχε ήδη αναγνωρισθεί ως τέτοια με το νόμο της 29-1-2001, ωστόσο, η τυποποίηση της άρνησής της ως ποινικό αδίκημα κρίθηκε αντισυνταγματική με απόφαση του Συνταγματικού Συμβουλίου της Γαλλίας την 28-2-2012, λόγω αντίθεσής της στην ελευθερία της έκφρασης³⁴⁴.

Επιπλέον, στις 13-5-2020 ψηφίστηκε ο νόμος για την καταπολέμηση της ρητορικής του μίσους στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, βάσει του οποίου οι ιστότοποι αυτοί υποχρεούνται να αφαιρούν περιεχόμενο που περιέχει ρητορική του μίσους εντός 24 ωρών από τη δημοσίευσή τους, υπό την απειλή ποινής φυλάκισης ενός έτους και χρηματική ποινή έως 15.000 ευρώ. Το Συνταγματικό Συμβούλιο της Γαλλίας, όμως, με την απόφασή του της 18-6-2020 έκρινε ως αντισυνταγματικό το νόμο αυτό στο μεγαλύτερο μέρος του.

2.3.1.3. Ειδικά στην Ισπανία

Στην Ισπανία, επίσης, προβλέπεται το αξιόποιο τόσο της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία (άρθρο 510 του ισπανικού Ποινικού Κώδικα), όσο και της ρατσιστικής διάκρισης (άρθρα 511-512). Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρο 510 του ισπανικού Ποινικού Κώδικα³⁴⁵, 1. όσοι

Il est porté à sept ans d'emprisonnement lorsque l'infraction est punie de cinq ans d'emprisonnement; 7° Il est porté au double lorsque l'infraction est punie de trois ans d'emprisonnement au plus. Le présent article n'est pas applicable aux infractions prévues aux articles 222-13, 222-33, 225-1, 225-4-13 et 432-7 du présent code, ou au huitième alinéa de l'article 24, au troisième alinéa de l'article 32 et au quatrième alinéa de l'article 33 de la loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse, ni lorsque l'infraction est déjà aggravée soit parce qu'elle est commise par le conjoint, le concubin de la victime ou le partenaire lié à celle-ci par un pacte civil de solidarité, soit parce qu'elle est commise contre une personne afin de la contraindre à contracter un mariage ou à conclure une union ou en raison de son refus de contracter ce mariage ou cette union».

³⁴⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 6, *Salomon T.*, Meinungsfreiheit und die Strafbarkeit des Negationismus, ZRP, σελ. 48

³⁴⁵ Artículo 510 Código Penal: «1. Los que provocaren a la discriminación, al odio o a la violencia contra grupos o asociaciones, por motivos racistas, antisemitas u otros referentes a la ideología, religión o creencias, situación familiar, la pertenencia de sus miembros a una etnia o raza, su origen nacional, su sexo, orientación sexual, enfermedad o minusvalía, serán castigados con la pena de prisión de uno a tres años y multa de seis a doce meses 2. Serán castigados con la misma pena los que, con conocimiento de su falsedad o temerario desprecio hacia la verdad, difundieren informaciones injuriosas sobre grupos o asociaciones

προκαλούν σε διακρίσεις, μίσος ή βία κατά ομάδων ή ενώσεων, για ρατσιστικούς, αντισημιτικούς λόγους ή άλλους που σχετίζονται με ιδεολογία, θρησκεία ή πεποιθήσεις, οικογενειακή κατάσταση, την αναγωγή των μελών της σε μια εθνική ομάδα ή φυλή, την εθνική τους καταγωγή, φύλο, σεξουαλικό προσανατολισμό, ασθένεια ή αναπηρία, τιμωρούνται με ποινή φυλάκισης από ένα έως τρία χρόνια και χρηματική ποινή από έξι έως δώδεκα μήνες, και 2. όσοι, με γνώση του ψεύδους τους ή απερίσκεπτη περιφρόνηση της αλήθειας, διαδίδουν βλαβερές πληροφορίες για ομάδες ή ενώσεις σε σχέση με την ιδεολογία, τη θρησκεία ή τις πεποιθήσεις τους, την αναγωγή των μελών τους σε μια εθνική ομάδα ή φυλή, την εθνική τους καταγωγή, το φύλο, τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό, την ασθένεια ή την αναπηρία τους, τιμωρούνται με ίδια ποινή. Περαιτέρω, κατά το άρθρο 511³⁴⁶, 1. ο υπεύθυνος δημόσιας υπηρεσίας που αρνείται σε ένα άτομο παροχή τιμωρείται με ποινή φυλάκισης από έξι μήνες έως δύο χρόνια και πρόστιμο από δώδεκα έως είκοσι τέσσερις μήνες και ειδική έκπτωση από την εργασία ή το δημόσιο αξίωμα για περίοδο ενός έως και τρία χρόνια, αν προέβη στην πράξη αυτή λόγω της ιδεολογίας, της θρησκείας ή των πεποιθήσεών του, της εθνοτικής του ομάδας ή φυλής, της εθνικής του καταγωγής, του φύλου του, του σεξουαλικού του προσανατολισμού, της οικογενειακής του κατάστασης, της ασθένειας ή της αναπηρίας του, 2. οι ίδιες κυρώσεις ισχύουν όταν οι πράξεις διαπράττονται εναντίον ένωσης, ιδρύματος, κοινωνίας ή εταιρείας ή κατά μελών της λόγω της ιδεολογίας, της θρησκείας ή των πεποιθήσεών τους, της ιδιότητας μέλους των μελών τους ή οποιουδήποτε εξ αυτών σε εθνική ομάδα ή φυλή, την εθνική τους καταγωγή, το φύλο, τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό, την οικογενειακή τους κατάσταση, την ασθένεια ή την αναπηρία τους, 3. οι δημόσιοι λειτουργοί που διαπράττουν οποιαδήποτε από τις πράξεις που προβλέπονται στο παρόν άρθρο τιμωρούνται με τις ίδιες ποινές στο ανώτερο ήμισυ και σε αυτό της ειδικής έκπτωσης για εργασία ή δημόσιο αξίωμα για διάστημα δύο έως τεσσάρων ετών. Επιπλέον, κατά το

en relación a su ideología, religión o creencias, la pertenencia de sus miembros a una etnia o raza, su origen nacional, su sexo, orientación sexual, enfermedad o minusvalía».

³⁴⁶ Artículo 511 Código Penal: «1. Incurrirá en la pena de prisión de seis meses a dos años y multa de doce a veinticuatro meses e inhabilitación especial para empleo o cargo público por tiempo de uno a tres años el particular encargado de un servicio público que deniegue a una persona una prestación a la que tenga derecho por razón de su ideología, religión o creencias, su pertenencia a una etnia o raza, su origen nacional, su sexo, orientación sexual, situación familiar, enfermedad o minusvalía. 2. Las mismas penas serán aplicables cuando los hechos se cometan contra una asociación, fundación, sociedad o corporación o contra sus miembros por razón de su ideología, religión o creencias, la pertenencia de sus miembros o de alguno de ellos a una etnia o raza, su origen nacional, su sexo, orientación sexual, situación familiar, enfermedad o minusvalía. 3. Los funcionarios públicos que cometan alguno de los hechos previstos en este artículo, incurrirán en las mismas penas en su mitad superior y en la de inhabilitación especial para empleo o cargo público por tiempo de dos a cuatro años».

άρθρο 512³⁴⁷, όσοι, κατά την άσκηση των επαγγελματικών ή επιχειρηματικών τους δραστηριοτήτων, αρνούνται σε ένα άτομο ένα όφελος που δικαιούται λόγω της ιδεολογίας, της θρησκείας ή των πεποιθήσεών του, της ιδιότητάς του ως μέλους σε εθνική ομάδα, φυλή ή έθνος, του φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της οικογενειακής του κατάστασης, της ασθένειας ή αναπηρίας του, τιμωρείται με την την ποινή του ειδικού αποκλεισμού από την άσκηση ελεύθερου επαγγέλματος, βιομηχανίας ή εμπορίου, για χρονικό διάστημα από ένα έως τέσσερα χρόνια.

Εκτός από αυτό, προβλέπεται και μια γενική επιβαρυντική περίπτωση που μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα αδικήματα (συμπεριλαμβανομένης της συκοφαντίας και της συκοφαντικής δυσφήμισης) όταν υποκινούνται από μίσος ή μεροληψία (άρθρο 22 παρ. 4 του ισπανικού Ποινικού Κώδικα)³⁴⁸. Επιπλέον, η Ισπανία αντιμετωπίζει τη ρητορική μίσους και μέσω μη ποινικών νόμων, όπως το άρθρο 23 του νόμου 19/2007, κατά της βίας, του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και της μισαλλοδοξίας στον αθλητισμό.

Αντίθετα, αντισυνταγματική κρίθηκε η διάταξη του άρθρο 607 παρ. 2³⁴⁹, κατά την οποία η διάδοση από οποιοδήποτε μέσο ιδεών ή δογμάτων που αρνούσαν ή δικαιολογούσαν τα εγκλήματα γενοκτονιών κλ.π., ή επεδίωκαν την αποκατάσταση καθεστώτων ή θεσμών που εφάρμοσαν τις πρακτικές αυτές³⁵⁰.

2.3.2. Η ποινική αντιμετώπιση της ρητορικής του μίσους και του εγκλήματος μίσους στις Η.Π.Α.

2.3.2.1. Η απόλυτη προστασία της ελευθερίας της έκφρασης

2.3.2.1.1. Η Πρώτη Τροποποίηση του Συντάγματος των Η.Π.Α.

³⁴⁷ Artículo 512 Código Penal: «*Los que en el ejercicio de sus actividades profesionales o empresariales denegaren a una persona una prestación a la que tenga derecho por razón de su ideología, religión o creencias, su pertenencia a una etnia, raza o nación, su sexo, orientación sexual, situación familiar, enfermedad o minusvalía, incurrirán en la pena de inhabilitación especial para el ejercicio de profesión, oficio, industria o comercio, por un período de uno a cuatro años*».

³⁴⁸ Artículo pre facio 22.4 Código Penal: «*Cometer el delito por motivos racistas, antisemitas, antigitanos u otra clase de discriminación referente a la ideología, religión o creencias de la víctima, la etnia, raza o nación a la que pertenezca, su sexo, edad, orientación o identidad sexual o de género, razones de género, de aporofobia o de exclusión social, la enfermedad que padezca o su discapacidad, con independencia de que tales condiciones o circunstancias concurren efectivamente en la persona sobre la que recaiga la conducta*».

³⁴⁹ Artículo pre facio 607.2 Código Penal: «*La difusión por cualquier medio de ideas o doctrinas que nieguen o justifiquen los delitos tipificados en el apartado anterior, o pretendan la rehabilitación de regímenes o instituciones que amparen prácticas generadoras de los mismos*».

³⁵⁰ Βλ. Μοροζίνη Ι., όπ.π., Rackow Ρ., όπ.π., σελ. 367

Σύμφωνα με την Πρώτη Τροποποίηση του Συντάγματος των Η.Π.Α., το Κογκρέσο απαγορεύεται να θεσπίσει νόμο που να σέβεται μια θρησκεία ή να απαγορεύει την ελεύθερη άσκηση της ή να περιορίζει την ελευθερία του λόγου ή του Τύπου ή το δικαίωμα του λαού να συγκεντρώνεται ειρηνικά και να ζητά από την Κυβέρνηση επανόρθωση των παραπόνων³⁵¹. Με την τροποποίηση αυτή, η ελευθερία της έκφρασης προστατεύεται απόλυτα, αφενός μεν λόγω της συμβολής της ελευθερίας αυτής στην προσωπική ολοκλήρωση κάθε ατόμου, αφετέρου δε, βάσει των δημοκρατικών αρχών του πλουραλισμού, της ανεκτικότητας και της εύρεσης της αλήθειας μέσω του ανοικτού διαλόγου υπερισχύουν³⁵². Εξ ου και δεν προβλέπεται καμία δυνατότητα του Κογκρέσου για ενδεχόμενη επιβολή γενικών ή ειδικών περιορισμών στην άσκηση της ελευθερίας αυτής.

Ωστόσο, βάσει της ρήτρας δέουσας διαδικασίας («*due process clause*») που περιέχεται στην πέμπτη τροποποίηση έναντι της ομοσπονδιακής εξουσίας και στην δέκατη τέταρτη τροποποίηση έναντι των κρατιδίων, μπορούν να γίνουν δεκτοί περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης, τηρουμένης της αρχής της αναλογικότητας³⁵³. Δεν υπόκεινται, όμως, όλα τα είδη λόγου σε περιορισμούς, αλλά μόνον εκφράσεις που επιχειρούν να διαπλάσουν καταστάσεις («*situation-altering utterances*»): Ο πολιτικός λόγος, η τέχνη και κάθε έκφραση τρόπου ζωής που μπορεί να επηρεάσει την δημόσια κουλτούρα χαίρουν σαφώς υψηλότερης προστασίας³⁵⁴, ακολουθεί ο διαφημιστικός ή εμπορικός λόγος, δηλ. που αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση οικονομικών

³⁵¹ First Amendment of Constitution of the United States: «*Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof; or abridging the freedom of speech, or of the press; or the right of the people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances*».

³⁵² Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., σελ. 81, *Τσακυράκη Σ.*, Η ελευθερία του λόγου στις ΗΠΑ, 2022, σελ. 153, *Χρήστου Β.*, Ελευθερία της έκφρασης. Όψεις της δογματικής και της θεωρητικής της σύλληψης στη Γερμανία και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ΤοΣ 2007, σελ. 345, *Haupt C.*, Regulating hate speech-Damned if you do and damned if you don't: Lessons learned from comparing the German and U.S. approaches, *Boston University International Law Journal* 23 2005, σελ. 321, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3168771>

³⁵³ Βλ. *Χρήστου Β.*, ό.π.π., σελ. 355, *Haupt C.*, ό.π.π., σελ. 304, *Kiska R.*, Hate Speech: A comparison between the European court of human rights and the United States Supreme Court jurisprudence, *Regent University Law Review* 2012, σελ. 138, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.regent.edu/acad/schlaw/student_life/studentorgs/lawreview/docs/issues/v25n1/04Kiskavol.25.1.pdf>

³⁵⁴ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, ό.π.π., σελ. 154, κατά τον οποίο η «βαθιά εθνική προσήλωση στην αρχή ότι ο διάλογος επί δημοσίων θεμάτων πρέπει να είναι χωρίς αναστολές, ζωηρός και ανοικτός στα πάντα» είναι ένας τέτοιος τύπος που προεξοφλεί την προστασία της διαφωνίας, την απρόσκοπτη διακίνηση ιδεών και απόψεων, το δικαίωμα στην πληροφόρηση, το δικαίωμα έκφρασης σε ορισμένους χώρους, δημόσιους και ιδιωτικούς, τα προνόμια των Μ.Μ.Ε., αλλά και την ανοχή της ενόχλησης ή της προσβολής, της οργής ή της αγανάκτησης, ακόμη και της ψυχικής ταραχής ή οδύνης που μπορεί να προκαλέσει ο λόγος.

συμφερόντων, και στην τελευταία θέση βρίσκεται ο χυδαίος ή με σεξουαλικά υπονοούμενα λόγος³⁵⁵.

Κομβικής σημασίας υπήρξε η απόφαση *Chaplinsky κατά New Hampshire* (1942) του Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α.³⁵⁶, η οποία υιοθέτησε μια θεωρία «*δύο επιπέδων*» προστασίας της ελευθερίας του λόγου, αποκλείοντας από την πλήρη προστασία ορισμένες κατηγορίες έκφρασης, όπως τις κατά πρόσωπο ύβρεις, την δυσφήμιση και τα αισχρά/άσεμνα δημοσιεύματα, με την αιτιολογία ότι τέτοιες εκφράσεις δεν συμβάλλουν στον κοινωνικό διάλογο, την ανταλλαγή ιδεών ή την ανεύρεση μιας ουσιαστικής αλήθειας, αλλά είναι απλώς μέσο για πρόκληση βλάβης και υπό ορισμένες συνθήκες, ιδίως όταν εκφέρονται κατά πρόσωπο, τείνων άμεσα στη διατάραξη της ειρήνης³⁵⁷. Ειδικότερα, η υπόθεση αφορούσε στην καταδίκη ενός μάρτυρα του Ιεχωβά για παραβίαση του νόμου της Πολιτείας του *New Hampshire* που απαγόρευε να απευθύνει κάποιος σε άλλον, στον δρόμο ή σε δημόσιο χώρο, προσβλητικές, χλευαστικές ή ενοχλητικές λέξεις ή επίθετα ή ακόμη να κάνει κάποιο θόρυβο ή να βγάζει ένα επιφώνημα με πρόθεση τον χλευασμό, την προσβολή ή την ενόχληση του άλλου, επειδή, ο οποίος, μοιράζοντας έντυπο υλικό σχετικό με τη θρησκεία του, είχε προκαλέσει συνωστισμό και αναταραχή στους περαστικούς, αποκαλώντας αξιωματικό της αστυνομίας που επενέβη «*λωποδύτη*» και «*φασίστα*». Κατά το Δικαστήριο, λοιπόν, τέτοιες εκφράσεις, οι οποίες επιφέρουν βλάβη μόνον με την εξωτερική τους κατά πρόσωπο, δεν καλύπτονται από την Πρώτη Τροποποίηση, ανεξαρτήτως, μάλιστα, αν υπήρξε ή όχι πραγματική κατάσταση επικείμενου κινδύνου³⁵⁸. Στην λίστα αυτή, προστέθηκαν αργότερα, με κριτήριο ότι υπερβαίνουν τα όρια της αρχής της αναλογικότητας, οι περιπτώσεις λόγου που συγκρούονται με άλλα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως το εκλογικό δικαίωμα, οι δυσφημιστικές εκφράσεις κατά πολιτικών και άλλων δημόσιων προσώπων με σημείο αναφοράς τον δημόσιο ρόλο τους, μόνον εάν από την πλευρά του ομιλούντος συντρέχει περίπτωση ξεκάθαρης κακοβουλίας ως προς τη γνώση της αναλήθειας του περιεχόμενου του λόγου, καθώς και οι εκφράσεις που παρακινούν άλλον στην άμεση καταφυγή σε βία ή γενικά στην άμεση τέλεση παράνομης πράξης κι εφόσον υπάρχει και σαφής πρόθεση του ομιλούντος για την πρόκληση αυτού του αποτελέσματος ή ενέχουν πραγματικές απειλές³⁵⁹.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α. και συγκεκριμένα στην υπόθεση *Cohen κατά California* (1971) δέχτηκε ότι η ενόχληση, η προσβολή ή ο οργή των ληπτών ενός μηνύματος που περιέχει

³⁵⁵ Βλ. *Χρήστου Β.*, ό.π.ν., σελ. 358, *Haupt C.*, ό.π.ν., σελ. 311

³⁵⁶ US Supreme Court, *Chaplinsky v. New Hampshire*, 315 U.S. 568 (1942), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://supreme.justia.com/cases/federal/us/315/568/>>

³⁵⁷ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, ό.π.ν., σελ. 152, *Brison S.*, ό.π.ν., σελ. 1-2

³⁵⁸ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, ό.π.ν., σελ. 259-262, *Χρήστου Β.*, ό.π.ν., σελ. 355-356, *Haupt C.*, ό.π.ν., σελ. 308-309

³⁵⁹ Βλ. *Χρήστου Β.*, ό.π.ν., σελ. 360 και 386, *Haupt C.*, ό.π.ν., σελ. 315

δυσάρεστες γι' αυτούς απόψεις δεν μπορεί να αποτελέσει νόμιμη βάση για τον περιορισμό της έκφρασης³⁶⁰, ενώ στην υπόθεση *Gertz κατά Robert Welch, Inc.* (1974) επεσήμανε ότι δεν υπάρχει η έννοια «*λανθασμένη ιδέα*», αλλά κατά πόσο μια ιδέα είναι ορθή ή εσφαλμένη εξαρτάται αποκλειστικά και μόνον από τον ανταγωνισμό της από άλλες ιδέες.

2.3.2.1.2. Ειδικά η περίπτωση του μισαλλόδοξου λόγου

Ειδικά για την περίπτωση της άμεσης τέλεσης άδικης πράξης, καθώς τέτοια περίπτωση συνιστά και η δημόσια υποκίνηση σε πράξεις μίσους, βίας ή διακρίσεων κατά προσώπων ή ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, απαιτείται να τίθεται άμεσα σε διακινδύνευση από τον ίδιο τον εκφερόμενο λόγο, μη αρκούσης της υποστήριξης ακόμη και εσφαλμένων ιδεολογιών, ένα συγκεκριμένο έννομο αγαθό, μη αρκούσης της διακινδύνευσης της δημόσιας τάξης (ή ειρήνης), ώστε να πιθανολογείται σφόδρα τη τέλεση της προτρεπόμενης άδικης πράξης³⁶¹. Αντίθετα, η απαξία των πραγματικών απειλών ενυπάρχει στην ίδια την πράξη της εκφοράς τους, που βάλει όχι μόνο κατά της σωματικής, αλλά και της κοινωνικής υπόστασης του απειλούμενου, δηλ. εναντίον των ίσων δικαιωμάτων του για συμμετοχή στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή, και η αδικία τους συντελείται ήδη με την άρθρωσή τους, προϋποθέτουν, ωστόσο, ένα σύνδεσμο δύο προσώπων, η δε, σύλληψή τους είναι σαφώς πιο προχωρημένη από τις απλές μαχητικές εκφράσεις, καθώς η υλοποίησή τους δεν εξαρτάται ούτε από την ετοιμότητα του δέκτη της έκφρασης για συμπλοκή, ούτε από την πρόθεση ή τη δυνατότητα του ομιλητή να τελέσει την άδικη πράξη³⁶².

Η προσπάθεια, από την άλλη πλευρά, της θεμελίωσης της ιδιαιτερότητάς του μισαλλόδοξου λόγου ως τέτοιου που, εκτός από τη διάδοση του απορριπτέου από την μεγάλη πλειοψηφία των κοινωνιών ως εσφαλμένου μηνύματος περί διαχωρισμού και ιεραρχικής κατηγοριοποίησης των ανθρώπων βάσει συγκεκριμένων χαρακτηριστικών τους, μόνον με την εκφορά του, προσβάλει εξευτελίζει, απειλεί κι εν τέλει πληγώνει όσους αποτελούν στόχο του, οι οποίοι, μάλιστα, δεν μπορούν καν να αντιδράσουν ή εξαναγκάζονται σε φυγή³⁶³, και άρα θα πρέπει να απαγορευτεί ούτως ή άλλως, δηλ. ανεξαρτήτως άμεσης πρόκλησης σε διατάραξη της κοινωνικής ειρήνης, έρχεται σε αντίθεση με την θεμελιώδη δημοκρατική αρχή που επιτάσσει τον αντίλογο και όχι τη φίμωση για την απόρριψη ακόμη και της πλέον εξωφρενικής ή βλαβερής

³⁶⁰ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, όπ.π., σελ. 163-164

³⁶¹ Βλ. *Χρήστου Β.*, όπ.π., σελ. 389, *Brison S.*, όπ.π., σελ. 2

³⁶² Βλ. *Χρήστου Β.*, όπ.π., σελ. 390, *Brison S.*, όπ.π.

³⁶³ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, όπ.π., σελ. 267-268

άποψης³⁶⁴. Αντίθετα, ούτε οι κατά πρόσωπο μισαλλόδοξες εκφράσεις, αρκούν να στηρίξουν μια απαγόρευση των γενικών μισαλλόδοξων μηνυμάτων³⁶⁵.

Έτσι, στην υπόθεση *National Socialist Party of America (NSPA) κατά Village of Skokie* (1977), που αφορούσε στην απόρριψη της αιτούμενης από το Εθνικό Σοσιαλιστικό Κόμμα της Αμερικής άδειας να πραγματοποιήσει πορεία μπροστά από Δημαρχείο του προαστίου Skokie, το οποίο κατοικούνταν στην πλειοψηφία του από Εβραίους επιζώντες των διωγμών και των στρατοπέδων συγκέντρωσης της Ναζιστικής Γερμανίας. Στην πορεία, όπως περιγραφόταν στην αίτηση άδειας, θα έπαιρναν μέρος μέλη του κόμματος, τα οποία θα βάνιζαν εφ' ενός ζυγού μπροστά από το Δημαρχείο, ντυμένα με ναζιστικές στολές, καφέ πουκάμισο και παντελόνι, μαύρη ζώνη, μπότες, ενώ στο αριστερό τους χέρι θα κρατούσαν τη σβάστικα και στο δεξί την αμερικανική σημαία. Ο Δήμος του Skokie προσπάθησε με όλα τα μέσα να ματαιώσει αυτή την προκλητική πορεία, που ασφαλώς θα δημιουργούσε κλίμα φόβου και ψυχικής οδύνης στους κατοίκους, πετυχαίνοντας δικαστικά προσωρινή διαταγή απαγόρευσής της, ενώ ψήφισε και τρεις κανονιστικές διατάξεις που ρύθμιζαν γενικά τις δημόσιες πορείες και συγκεντρώσεις και οι οποίες ουσιαστικά καθιστούσαν παράνομη την εκδήλωση αυτή, λ.χ. περί απαγόρευσης της διανομής υλικού το οποίο εκ προθέσεως προωθεί και υποκινεί το μίσος εναντίον προσώπων εξαιτίας της φυλής τους, της εθνικής καταγωγής ή της θρησκείας τους, και της ένδυσης με στρατιωτικού τύπου στολές κατά τη διάρκεια δημόσιων διαδηλώσεων. Τόσο το εφετείο³⁶⁶, όσο και το Ανώτατο Δικαστήριο του *Illinois*, ωστόσο, έκριναν ότι οι λέξεις που προκαλούν διατάραξη της ειρήνης και δημιουργούν άμεσο κίνδυνο συμπλοκής ισχύουν σε καταστάσεις ανταλλαγής προσβλητικών φράσεων κατά πρόσωπο, ενώ στη συγκεκριμένη περίπτωση επρόκειτο για λόγο απεχθή μεν, αλλά πολιτικό, και όσοι ήθελαν μπορούσαν εύκολα να τον αποφύγουν, δεν ετίθετο θέμα ψευδών ισχυρισμών, αφού ως πολιτικός λόγος ενέπιπτε στον κανόνα ότι δεν υφίστανται λανθασμένες ή ψευδείς απόψεις, δεν ήταν άσεμνος, ενώ η διαμάχη, η ανησυχία ή η οργή που προκαλεί ο λόγος δεν αποτελούν θεμιτή αιτιολογία για τον περιορισμό του³⁶⁷. Έτσι και το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α. έκρινε ότι δεν υπήρχε βάση αμφισβήτησης της απόφασης αυτής και αρνήθηκε να επανεξετάσει την υπόθεση.

³⁶⁴ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, όπ.π., σελ. 288-289, *Brison S.*, The Autonomy Defense of Free Speech, σε: *Ethics*, Vol. 108, No. 2 (January 1998), The University of Chicago Press, σελ. 312-339, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://susanbrison.com/files/B.15.-Autonomy-Defense-of-Free-Speech.pdf>>, σελ. 338

³⁶⁵ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, όπ.π., σελ. 278

³⁶⁶ US Court of Appeals for the Seventh Circuit, *Collin v. Smith*, 578 F.2d 1197 (7th Cir. 1978), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/578/1197/448646/>>

³⁶⁷ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, όπ.π., σελ. 182-185

Ωστόσο, σε προηγούμενη απόφασή του, στην υπόθεση *Beauharnais κατά Illinois* (1952) που αφορούσε στην καταδίκη του πρόεδρου μιας οργάνωσης με τον τίτλο «*White Circle League of America*» σε πρόστιμο επειδή κυκλοφόρησε ένα φυλλάδιο που περιείχε έκκληση στον δήμαρχο και το δημοτικό συμβούλιο του *Chicago* να σταματήσουν την περαιτέρω διείσδυση, την παρενόχληση και επιδρομή του νέγρου εναντίον των λευκών, τις ιδιοκτησίας, των συνοικιών και των προσώπων τους» και καλούσε τους λευκούς να ενωθούν, σημειώνοντας ότι «αν η πειθώ και η ανάγκη να αποτραπεί η νόθευση της λευκής φυλής από τον νέγρο δεν μας ενώσουν, τότε οι επιθέσεις, οι βιασμοί, οι ληστείες, τα μαχαίρια, τα όπλα και η μαριχουάνα του νέγρου ασφαλώς θα το κάνουν, κατά παράβαση του νόμου της Πολιτείας του *Illinois* που καθιστούσε αδίκημα την έκδοση και κυκλοφορία κάθε δημοσιεύματος το οποίο απεικονίζει ως αχρεία, εγκληματική, διεφθαρμένη ή χωρίς αρετή οποιαδήποτε τάξη πολιτών οποιασδήποτε φυλής, χρώματος, πεποίθησης ή θρησκείας σε περιφρόνηση, χλεύη ή κακολογία ή προκαλεί διατάραξη της ειρήνης ή επεισόδια, το Ανώτατο Δικαστήριο επικύρωσε την καταδίκη αυτή, δεχόμενο κατ' ουσίαν ότι στην προκειμένη περίπτωση επρόκειτο περί ομαδικής δυσφήμισης³⁶⁸.

Ακολούθησε, όμως, η απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των Η.Π.Α. στην υπόθεση *Brandenburg κατά Ohio* (1969), που αφορούσε στη συμμετοχή σε συγκέντρωση με άλλα μέλη της οργάνωσης που φορούσαν χαρακτηριστικές στολές με κουκούλες, έφεραν πυροβόλα όπλα και έκαιγαν έναν σταυρό, και τις ομιλίες του ηγέτη της *Ku Klux Klan (KKK)* στην επαρχία του *Ohio* που στοχοποιούσαν τους Νέγρους, τους Εβραίους και όσους παρείχαν στήριξη στις ομάδες αυτές, υποστηρίζοντας ότι ο Πρόεδρος των Η.Π.Α., το Κογκρέσο και το Ανώτατο Δικαστήριο στρέφονται κατά της λευκής, καυκάσιας φυλής. Ο *Brandenburg* καταδικάστηκε σε πρώτο βαθμό σε πρόστιμο 1.000 δολαρίων και σε φυλάκιση από το ένα έως δέκα έτη, ποινές που επικυρώθηκαν και από το Περιφερειακό Εφετείο του *Ohio*. Το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α., όμως, ανέτρεψε την καταδίκη αυτή, κρίνοντας ότι είναι αντισυνταγματική η τιμώρηση για αφηρημένη υποκίνηση σε βία, αλλά ο λόγος μπορεί να περιορισθεί μόνον αν αποτελεί άμεση υποκίνηση σε παράνομη πράξη και είναι ενδεχόμενο να τελεσθεί αυτή, κανόνας που ισχύει για κάθε άμεσο περιορισμό του λόγου, πλην των περιορισμών που αφορούν όσες κατηγορίες έχουν εξαιρεθεί από την πλήρη προστασία, ήτοι

³⁶⁸ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, όπ.π., σελ. 281, ο οποίος κάνει λόγο περί απερίσκεπτης απόφασης, και *Brison S.*, *Hate Speech*, σε: *The International Encyclopedia of Ethics*, 2013, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://susanbrison.com/files/D.2.-Hate-Speech.pdf>>, σελ. 3, κατά την οποία, επίσης, η απόφαση αυτή έχει ανατραπεί σιωπηρά με τη μεταγενέστερη νομολογία του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Η.Π.Α.

αισχρά/άσεμνα δημοσιεύματα, δυσφήμιση, εριστικές/υβριστικές κατά πρόσωπο εκφράσεις³⁶⁹.

Περαιτέρω, στην υπόθεση *R.A.V. κατά City of St. Paul, Minnesota* (1992), που αφορούσε στο κάψιμο του σταυρού, που αποτελεί σύμβολο της *Ku Klux Klan (KKK)* στην αυλή της οικίας ενός ζεύγους έγχρωμων, το Ανώτατο Δικαστήριο των Η.Π.Α. ακύρωσε την καταδικη των μελών της οργάνωσης που προέβησαν στην πράξη αυτή από το Ανώτατο Δικαστήριο της Minnesota, με την αιτιολογία ότι η πρόκληση οργής, ανησυχίας ή πικρίας δεν αρκεί για τον θεμιτό περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης, ούτε αποτελεί νόμιμη βάση για την απαγόρευση εριστικών λέξεων³⁷⁰.

2.3.2.2. Η ποινικοποίηση του εγκλήματος μίσους

Το έγκλημα μίσους τυποποιείται ως τέτοιο για πρώτη φορά στις Η.Π.Α. η *Civil Rights Act of 1968*³⁷¹, που προέβλεψε η παράγραφος 245 του Τίτλου 18 του Κώδικα των Η.Π.Α.³⁷² το αξιόποιο πράξεων βίας (εκφοβισμού,

³⁶⁹ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, όπ.π., σελ. 195

³⁷⁰ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, όπ.π., σελ. 272-273, 278, ο οποίος τάσσεται υπέρ της απόφασης.

³⁷¹ Civil Rights Act of 1968

³⁷² 18 U.S. Code §245 – Federally protected activities: «(a) (1) *Nothing in this section shall be construed as indicating an intent on the part of Congress to prevent any State, any possession or Commonwealth of the United States, or the District of Columbia, from exercising jurisdiction over any offense over which it would have jurisdiction in the absence of this section, nor shall anything in this section be construed as depriving State and local law enforcement authorities of responsibility for prosecuting acts that may be violations of this section and that are violations of State and local law. No prosecution of any offense described in this section shall be undertaken by the United States except upon the certification in writing of the Attorney General, the Deputy Attorney General, the Associate Attorney General, or any Assistant Attorney General specially designated by the Attorney General that in his judgment a prosecution by the United States is in the public interest and necessary to secure substantial justice, which function of certification may not be delegated. (2) Nothing in this subsection shall be construed to limit the authority of Federal officers, or a Federal grand jury, to investigate possible violations of this section. (b)Whoever, whether or not acting under color of law, by force or threat of force willfully injures, intimidates or interferes with, or attempts to injure, intimidate or interfere with—(1) any person because he is or has been, or in order to intimidate such person or any other person or any class of persons from—(A) voting or qualifying to vote, qualifying or campaigning as a candidate for elective office, or qualifying or acting as a poll watcher, or any legally authorized election official, in any primary, special, or general election; (B) participating in or enjoying any benefit, service, privilege, program, facility, or activity provided or administered by the United States; (C) applying for or enjoying employment, or any perquisite thereof, by any agency of the United States; (D) serving, or attending upon any court in connection with possible service, as a grand or petit juror in any court of the United States; (E) participating in or enjoying the benefits of any program or activity receiving Federal financial assistance; or (2) any person because of his race, color, religion or national origin and because he is or has been—(A) enrolling in or attending any public school or public college; (B) participating in or enjoying any benefit, service, privilege, program, facility or activity provided or administered by any State or subdivision thereof; (C) applying for or enjoying employment, or any perquisite thereof, by any private employer or any agency of any State or subdivision thereof, or joining or using the services or advantages of any labor organization, hiring hall, or employment*

τραυματισμού, παρέμβασης ή απόπειρας αυτών) που διαπράττονταν αφενός

agency; (D) serving, or attending upon any court of any State in connection with possible service, as a grand or petit juror; (E) traveling in or using any facility of interstate commerce, or using any vehicle, terminal, or facility of any common carrier by motor, rail, water, or air; (F) enjoying the goods, services, facilities, privileges, advantages, or accommodations of any inn, hotel, motel, or other establishment which provides lodging to transient guests, or of any restaurant, cafeteria, lunchroom, lunch counter, soda fountain, or other facility which serves the public and which is principally engaged in selling food or beverages for consumption on the premises, or of any gasoline station, or of any motion picture house, theater, concert hall, sports arena, stadium, or any other place of exhibition or entertainment which serves the public, or of any other establishment which serves the public and (i) which is located within the premises of any of the aforesaid establishments or within the premises of which is physically located any of the aforesaid establishments, and (ii) which holds itself out as serving patrons of such establishments; or (3) during or incident to a riot or civil disorder, any person engaged in a business in commerce or affecting commerce, including, but not limited to, any person engaged in a business which sells or offers for sale to interstate travelers a substantial portion of the articles, commodities, or services which it sells or where a substantial portion of the articles or commodities which it sells or offers for sale have moved in commerce; or (4) any person because he is or has been, or in order to intimidate such person or any other person or any class of persons from—(A) participating, without discrimination on account of race, color, religion or national origin, in any of the benefits or activities described in subparagraphs (1) (A) through (1) (E) or subparagraphs (2) (A) through (2) (F); or (B) affording another person or class of persons opportunity or protection to so participate; or (5) any citizen because he is or has been, or in order to intimidate such citizen or any other citizen from lawfully aiding or encouraging other persons to participate, without discrimination on account of race, color, religion or national origin, in any of the benefits or activities described in subparagraphs (1) (A) through (1) (E) or subparagraphs (2) (A) through (2) (F), or participating lawfully in speech or peaceful assembly opposing any denial of the opportunity to so participate— shall be fined under this title, or imprisoned not more than one year, or both; and if bodily injury results from the acts committed in violation of this section or if such acts include the use, attempted use, or threatened use of a dangerous weapon, explosives, or fire shall be fined under this title, or imprisoned not more than ten years, or both; and if death results from the acts committed in violation of this section or if such acts include kidnapping or an attempt to kidnap, aggravated sexual abuse or an attempt to commit aggravated sexual abuse, or an attempt to kill, shall be fined under this title or imprisoned for any term of years or for life, or both, or may be sentenced to death. As used in this section, the term "participating lawfully in speech or peaceful assembly" shall not mean the aiding, abetting, or inciting of other persons to riot or to commit any act of physical violence upon any individual or against any real or personal property in furtherance of a riot. Nothing in subparagraph (2) (F) or (4) (A) of this subsection shall apply to the proprietor of any establishment which provides lodging to transient guests, or to any employee acting on behalf of such proprietor, with respect to the enjoyment of the goods, services, facilities, privileges, advantages, or accommodations of such establishment if such establishment is located within a building which contains not more than five rooms for rent or hire and which is actually occupied by the proprietor as his residence. (c) Nothing in this section shall be construed so as to deter any law enforcement officer from lawfully carrying out the duties of his office; and no law enforcement officer shall be considered to be in violation of this section for lawfully carrying out the duties of his office or lawfully enforcing ordinances and laws of the United States, the District of Columbia, any of the several States, or any political subdivision of a State. For purposes of the preceding sentence, the term "law enforcement officer" means any officer of the United States, the District of Columbia, a State, or political subdivision of a State, who is empowered by law to conduct investigations of, or make arrests because of, offenses against the United States, the District of Columbia, a State, or a political subdivision of a State. (d) For purposes of this section, the term "State" includes a State of the United States, the District of Columbia, and any commonwealth, territory, or possession of the United States».

μεν, εξαιτίας του μίσους για τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, την εθνική καταγωγή του θύματος, αφετέρου δε, εξαιτίας της ενασχόλησής του με τις εκλογές, με δημόσιες υπηρεσίες, με την απασχόληση, με την υπηρεσία του ενόρκου, με τη λήψη οικονομικής βοήθειας, με την εκπαίδευση, με τις μεταφορές, με την απόλαυση των αγαθών, των υπηρεσιών, των εγκαταστάσεων, των προνομίων, των πλεονεκτημάτων ή των καταλυμάτων οποιουδήποτε πανδοχείου, ξενοδοχείου, μοτέλ ή άλλης εγκατάστασης που παρέχει διαμονή σε παροδικούς επισκέπτες ή οποιουδήποτε εστιατορίου, καφετέριας, μεσημεριανού δωματίου, μεσημεριανού πάγκου, σιντριβάνι με αναψυκτικό, ή άλλη εγκατάσταση που εξυπηρετεί το κοινό και η οποία ασχολείται κυρίως με την πώληση τροφίμων ή ποτών για κατανάλωση στις εγκαταστάσεις, ή οποιουδήποτε πρατηρίου βενζίνης, ή οποιουδήποτε κινηματογράφου, θεάτρου, αίθουσας συναυλιών, αθλητικών γηπέδων, σταδίου ή οποιουδήποτε άλλου χώρου έκθεσης ή ψυχαγωγίας που εξυπηρετεί το κοινό ή οποιουδήποτε άλλου ιδρύματος που εξυπηρετεί το κοινό και που βρίσκεται εντός των εγκαταστάσεων οποιουδήποτε από τα προαναφερθέντα καταστήματα ή εντός των εγκαταστάσεων του οποίου βρίσκεται φυσικά οποιοδήποτε από τα προαναφερθέντα καταστήματα, και που δηλώνει ότι εξυπηρετεί τους θαμώνες τέτοιων ιδρυμάτων. Ο νόμος αυτός, ωστόσο, έτυχε περιορισμένης εφαρμογής, καθώς στην πράξη ήταν δύσκολο να αποδειχθεί η ταυτόχρονη συνδρομή των δύο κινήτρων στο πρόσωπο του δράστη³⁷³.

Ο πρώτος, ωστόσο, ομοσπονδιακός νόμος που ποινικοποιεί την βία, αφενός μεν, διευρύνοντας τους λόγους διάκρισης, αφετέρου δε, καταργώντας την προϋπόθεση ενασχόλησης του θύματος με κάποιον από τους παραπάνω τομείς δραστηριότητας ήταν η *The Matthew Shepard and James Byrd, Jr., Hate Crimes Prevention Act of 2009*³⁷⁴. Ειδικότερα, από τις διατάξεις της παραγράφου 249 του Τίτλου 18 του Κώδικα των Η.Π.Α.³⁷⁵, τιμωρείται όποιος

³⁷³ Βλ. *Σωτηροπούλου Α.*, όπ.π., σελ. 1771, *Cheng W./Ickes W./Kenworthy J.*, όπ.π.

³⁷⁴ Βλ. *Σωτηροπούλου Α.*, όπ.π., σελ. 1770, *Cheng W./Ickes W./Kenworthy J.*, όπ.π., σελ. 762

³⁷⁵ 18 U.S. Code §249 – Hate Crimes Acts: «(a) In General.-(1) Offenses involving actual or perceived race, color, religion, or national origin.-Whoever, whether or not acting under color of law, willfully causes bodily injury to any person or, through the use of fire, a firearm, a dangerous weapon, or an explosive or incendiary device, attempts to cause bodily injury to any person, because of the actual or perceived race, color, religion, or national origin of any person-(A) shall be imprisoned not more than 10 years, fined in accordance with this title, or both; and (B) shall be imprisoned for any term of years or for life, fined in accordance with this title, or both, if-(i) death results from the offense; or(ii) the offense includes kidnapping or an attempt to kidnap, aggravated sexual abuse or an attempt to commit aggravated sexual abuse, or an attempt to kill. (2) Offenses involving actual or perceived religion, national origin, gender, sexual orientation, gender identity, or disability.-(A) In general.-Whoever, whether or not acting under color of law, in any circumstance described in subparagraph (B) or paragraph (3), willfully causes bodily injury to any person or, through the use of fire, a firearm, a dangerous weapon, or an explosive or incendiary device, attempts to cause bodily injury to any person, because of the actual or perceived religion, national origin, gender, sexual orientation, gender identity, or disability of any person-(i) shall be imprisoned not more than 10 years, fined in accordance with this title, or both; and (ii)

shall be imprisoned for any term of years or for life, fined in accordance with this title, or both, if-(I) death results from the offense; or (II) the offense includes kidnapping or an attempt to kidnap, aggravated sexual abuse or an attempt to commit aggravated sexual abuse, or an attempt to kill. (B) Circumstances described.-For purposes of subparagraph (A), the circumstances described in this subparagraph are that-(i) the conduct described in subparagraph (A) occurs during the course of, or as the result of, the travel of the defendant or the victim-(I) across a State line or national border; or (II) using a channel, facility, or instrumentality of interstate or foreign commerce; (ii) the defendant uses a channel, facility, or instrumentality of interstate or foreign commerce in connection with the conduct described in subparagraph (A); (iii) in connection with the conduct described in subparagraph (A), the defendant employs a firearm, dangerous weapon, explosive or incendiary device, or other weapon that has traveled in interstate or foreign commerce; or (iv) the conduct described in subparagraph (A)-(I) interferes with commercial or other economic activity in which the victim is engaged at the time of the conduct; or (II) otherwise affects interstate or foreign commerce. (3) Offenses occurring in the special maritime or territorial jurisdiction of the United States.-Whoever, within the special maritime or territorial jurisdiction of the United States, engages in conduct described in paragraph (1) or in paragraph (2) (A) (without regard to whether that conduct occurred in a circumstance described in paragraph (2) (B)) shall be subject to the same penalties as prescribed in those paragraphs. (4) Guidelines.-All prosecutions conducted by the United States under this section shall be undertaken pursuant to guidelines issued by the Attorney General, or the designee of the Attorney General, to be included in the United States Attorneys' Manual that shall establish neutral and objective criteria for determining whether a crime was committed because of the actual or perceived status of any person. (5) Lynching.-Whoever conspires to commit any offense under paragraph (1), (2), or (3) shall, if death or serious bodily injury (as defined in section 2246 of this title) results from the offense, be imprisoned for not more than 30 years, fined in accordance with this title, or both.(6) Other conspiracies.-Whoever conspires to commit any offense under paragraph (1), (2), or (3) shall, if death or serious bodily injury (as defined in section 2246 of this title) results from the offense, or if the offense includes kidnapping or an attempt to kidnap, aggravated sexual abuse or an attempt to commit aggravated sexual abuse, or an attempt to kill, be imprisoned for not more than 30 years, fined in accordance with this title, or both. (b) Certification Requirement.- (1) In general.-No prosecution of any offense described in this subsection may be undertaken by the United States, except under the certification in writing of the Attorney General, or a designee, that-(A) the State does not have jurisdiction; (B) the State has requested that the Federal Government assume jurisdiction; (C) the verdict or sentence obtained pursuant to State charges left demonstratively unvindicated the Federal interest in eradicating bias-motivated violence; or (D) a prosecution by the United States is in the public interest and necessary to secure substantial justice. (2) Rule of construction.-Nothing in this subsection shall be construed to limit the authority of Federal officers, or a Federal grand jury, to investigate possible violations of this section. (c) Definitions.-In this section-(1) the term "bodily injury" has the meaning given such term in section 1365 (h) (4) of this title, but does not include solely emotional or psychological harm to the victim; (2) the term "explosive or incendiary device" has the meaning given such term in section 232 of this title; (3) the term "firearm" has the meaning given such term in section 921 (a) of this title; (4) the term "gender identity" means actual or perceived gender-related characteristics; and (5) the term "State" includes the District of Columbia, Puerto Rico, and any other territory or possession of the United States. (d) Statute of Limitations.- (1) Offenses not resulting in death.-Except as provided in paragraph (2), no person shall be prosecuted, tried, or punished for any offense under this section unless the indictment for such offense is found, or the information for such offense is instituted, not later than 7 years after the date on which the offense was committed. (2) Death resulting offenses.-An indictment or information alleging that an offense under this section resulted in death may be found or instituted at any time without limitation. (e) Supervised Release.-If a court includes, as a part of a sentence of imprisonment imposed for a violation of subsection (a), a requirement that the defendant be placed on a term of supervised release after imprisonment under section 3583, the court may order, as an explicit

με πρόθεση προξενεί σωματική βλάβη σε οποιοδήποτε πρόσωπο, ή με τη χρήση φωτιάς, πυροβόλου όπλου ή επικίνδυνου όπλου ή εκρηκτικού ή εμπρηστικού μηχανισμού επιχειρεί να προξενήσει σωματική βλάβη σε οποιοδήποτε πρόσωπο, εξαιτίας της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας ή της εθνικής καταγωγής, αλλά και της θρησκείας, της εθνικής καταγωγής, του φύλου, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου ή της αναπηρίας του θύματος του προσώπου, με α) κάθειρξη μέχρι 10 ετών ή β) με κάθειρξη ή ισόβια κάθειρξη, αν από την πράξη προκλήθηκε θάνατος, ή αν η πράξη περιλαμβάνει απαγωγή, ή απόπειρα αυτής, διακεκριμένη σεξουαλική κακοποίηση, ή απόπειρα αυτής, ή απόπειρα ανθρωποκτονίας, ακόμη και στην περίπτωση που εσφαλμένα είχε αντιληφθεί ότι το θύμα έφερε κάποιο από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά. Επιπλέον, ρυθμίζεται και το ζήτημα της παραγραφής των αδικημάτων αυτών ως εξής: α) αν δεν έχουν ως επακόλουθο το θάνατο του θύματος, παραγράφονται μετά από επτά έτη από την τέλεσή τους, β) αν πρόκειται για θανατηφόρα, δεν παραγράφονται.

Περαιτέρω, με την *Emmett Till Antilynching Act of 2022*, επεκτάθηκε η ισχύουσα ομοσπονδιακή νομοθεσία των Η.Π.Α. για τα εγκλήματα μίσους ώστε να εφαρμόζεται στο έγκλημα του λιντσαρίσματος, ορίζοντας το ως πράξη δύο ή περισσότερων ατόμων σε συνωμοσία για ακρωτηριασμό ή δολοφονία εις βάρος εντός ατόμου για λόγο που βασίζεται σε πραγματικά ή υποθετικά χαρακτηριστικά ενός θύματος που προστατεύονται από την ομοσπονδιακή νομοθεσία³⁷⁶.

Τέλος, ειδική νομοθεσία για την ποινική αντιμετώπιση των εγκλημάτων μίσους έχουν θεσπίσει και πολιτείες³⁷⁷.

condition of supervised release, that the defendant undertake educational classes or community service directly related to the community harmed by the defendant's offense».

³⁷⁶ The act amends section 249 (a) of Title 18 of the United States Code to include: «(5) *LYNCHING.—Whoever conspires to commit any offense under paragraph (1), (2), or (3) shall, if death or serious bodily injury (as defined in section 2246 of this title) results from the offense, be imprisoned for not more than 30 years, fined in accordance with this title, or both. (6) OTHER CONSPIRACIES.—Whoever conspires to commit any offense under paragraph (1), (2), or (3) shall, if death or serious bodily injury (as defined in section 2246 of this title) results from the offense, or if the offense includes kidnapping or an attempt to kidnap, aggravated sexual abuse or an attempt to commit aggravated sexual abuse, or an attempt to kill, be imprisoned for not more than 30 years, fined in accordance with this title, or both».*

³⁷⁷ Βλ. αναλυτικά *Σωτηροπούλου Α.*, ό.π.π.

3. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

3.1. Ο Ν. 927/1979

3.1.1. Οι αρχικές προβλέψεις

Εκδηλώσεις ρατσισμού και ξενοφοβίας τυποποιήθηκαν για πρώτη φορά ως αξιόποινες από τον Έλληνα ποινικό νομοθέτη με το Ν. 927/1979 «*περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις*»³⁷⁸, ο οποίος θεσπίστηκε σε συμμόρφωση της Ελλάδας προς τις διεθνείς υποχρεώσεις που είχε αναλάβει στα πλαίσια της Διεθνούς Σύμβασης περί καταργήσεως πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων. Ειδικότερα, τυποποιήθηκαν ως αξιόποινες οι πράξεις: α) της δημόσιας υποκίνησης σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν φυλετικές ή εθνικές διακρίσεις (άρθρο 1 παρ. 1), β) της σύστασης ή συμμετοχής σε οργανώσεις, οι οποίες επιδιώκουν την οργανωμένη προπαγάνδα ή κάθε μορφής δραστηριότητα τείνουσα σε φυλετικές διακρίσεις (άρθρο 1 παρ. 2), γ) της δημόσιας έκφρασης προσβλητικών ιδεών κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής τους (άρθρο 2) και δ) της άρνησης προμήθειας αγαθών ή προσφοράς υπηρεσιών λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής του αντισυμβαλλομένου (άρθρο 3). Σύμφωνα δε, με το άρθρο 4, για την κίνηση της ποινικής δίωξής τους απαιτείτο έγκληση του παθόντος, γεγονός που, κατά μια άποψη, συνέτεινε στην σπάνια εφαρμογή του Νόμου³⁷⁹.

3.1.1.1. Η ποινικοποίηση της δημόσιας υποκίνησης σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν σε φυλετικές ή εθνικές διακρίσεις, μίσος ή βία

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979: «*Όστις δημοσίως, είτε προφορικώς είτε διά του τύπου ή διά γραπτών κειμένων ή εικονογραφήσεων ή παντός ετέρου μέσου εκ προθέσεως προτρέπει εις πράξεις ή ενεργείας δυναμένas να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βίαν κατά προσώπων ή ομάδος προσώπων εκ μόνου του λόγου της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των, τιμωρείται με φυλάκισιν μέχρι δύο ετών ή με χρηματικήν ποινήν ή και δί' αμφοτέρων των ποινών τούτων*».

Για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης απαιτείτο ο δράστης να προέτρεπε δημοσίως, δηλ. με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούσε να γίνει αντιληπτό το περιεχόμενο του λόγου του από τρίτο πρόσωπο, σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούσαν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία – ορθότερα

³⁷⁸ ΦΕΚ Α' 139/28-6-1979

³⁷⁹ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 136, *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 1188, *Παπαγεωργίου Α.*, ό.π., σελ. 977, *Σκανδάμη Μ.*, ό.π., σελ. 335, *Φραγκάκη Ν.*, ό.π., σελ. 569

σε πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας³⁸⁰— κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω και μόνο της φυλετικής ή εθνική τους καταγωγής³⁸¹, ανεξαρτήτως αν προκλήθηκαν ή όχι οι υποκινούμενες πράξεις ή ενέργειες, αρκεί να ήταν ικανές προς τούτο³⁸², ενώ για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης αρκούσε ο ενδεχόμενος δόλος.

Να σημειωθεί ότι ο ποινικός νομοθέτης δεν είχε συμπεριλάβει άλλα, εκτός από αυτά που προστατεύονταν και με τη Διεθνή Σύμβαση περί καταργήσεως πάσης μορφής φυλετικών διακρίσεων, χαρακτηριστικά, όπως λ.χ. το φύλο ή τις θρησκευτικές, πολιτικές ή οποιοσδήποτε άλλες πεποιθήσεις, του προσώπου ή ομάδας προσώπων που αποτελούσε στόχο του δράστη.

3.1.1.2. Η ποινικοποίηση της σύστασης ή συμμετοχής σε οργανώσεις, οι οποίες επιδιώκουν την οργανωμένη προπαγάνδα ή κάθε μορφής δραστηριότητα τείνουσα σε φυλετικές διακρίσεις

Σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2 του Ν. 927/1979: «*Διά των εν παρ. 1 ποινών τιμωρείται και όστις συνιστά ή συμμετέχει εις οργανώσεις, αι οποίαι επιδιώκουν οργανωμένην προπαγάνδαν ή δραστηριότητας πάσης μορφής τεινούσας εις φυλετικές διακρίσεις*».

Για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης απαιτείτο είτε η σύσταση, είτε η συμμετοχή σε οργάνωση που είχε σκοπό την συστηματική διάδοση ιδεών, αρχών, δογμάτων, θεωριών ή πεποιθήσεων ή κάθε μορφής δραστηριότητες που κατέτειναν σε φυλετικές διακρίσεις, μη συμπεριλαμβανομένων, σε αντίθεση με την παρ. 1, των διακρίσεων λόγω εθνικής καταγωγής³⁸³, ενώ για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης αρκούσε ο ενδεχόμενος δόλος.

Επρόκειτο για περίπτωση αναγωγής σε αυτοτελές έγκλημα μιας προ-προπαρασκευαστικής πράξης, καθώς για την τιμώρηση του δράστη αρκούσε η

³⁸⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.* Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης. Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 § 1, 2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 450. Πρβλ. και *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 731-732, κατά την οποία από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης προκύπτει μιν ότι στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος εντάσσονται και προτροπές σε τέλεση πράξεων που είναι απλώς πρόσφορες να προκαλέσουν διακρίσεις, ωστόσο πρόκειται για διεύρυνση του αξιοποίνου που δεν μπορεί να γίνει ανεκτή ως βάση περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης.

³⁸¹ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 1186, κατά τον οποίο, ακόμη και στην περίπτωση που τα στοιχεία αυτά συνέτρεχαν μαζί με κάποια άλλη αιτία, η πράξη παρέμεινε ατιμώρητη.

³⁸² Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 449

³⁸³ Πρβλ. όμως *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., ο οποίος τασσόταν υπέρ της διστακτικής ερμηνείας, ώστε να συμπεριλαμβάνονται και οι διακρίσεις λόγω εθνικής καταγωγής και θρησκευματος. Η άποψη, ωστόσο, αυτή δεν θα μπορούσε να γίνει δεκτή, διότι θα επρόκειτο περί απαγορευμένης από την κατοχυρωμένη στο άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος θεμελιώδους αρχής «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» αναλογικής ερμηνείας σε βάρος του κατηγορουμένου.

συγκρότηση ή συμμετοχή σε μια τέτοια οργάνωση, ανεξαρτήτως αν πράγματι διαδόθηκαν ιδέες, αρχές, δόγματα, θεωρίες ή πεποιθήσεις ή αν έλαβε χώρα οποιαδήποτε δραστηριότητα που κατέτεινε σε τέτοιες διακρίσεις³⁸⁴. Ωστόσο, κατά το σκέλος που αφορούσε στην απαγόρευση της συστηματικής διάδοσης ρατσιστικών ιδεών, αρχών, δογμάτων, θεωριών ή πεποιθήσεων, η διάταξη ήταν, κατά την άποψή μας, αντισυνταγματική ως αντικείμενη στην ελευθερία της έκφρασης (και του Τύπου), που κατοχυρωνόταν, όπως και σήμερα, στο άρθρο 14 του Συντάγματος³⁸⁵, αλλά και μη συμβατή με τη θεωρία του εννόμου αγαθού, ελλείπει προστατευόμενου εννόμου αγαθού, αφ' ης στιγμής η διάδοση τέτοιων ιδεών κ.λπ. δεν συνοδεύονταν από προτροπές σε πράξεις βίας ή διακρίσεων.

3.1.1.3. Η ποινικοποίηση της δημόσιας έκφρασης προσβλητικών ιδεών κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής τους

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 927/1979: «Όστις δημοσίως, είτε προφορικώς είτε διά του τύπου ή διά γραπτών κειμένων ή εικονογραφήσεων ή παντός ετέρου μέσου, εκφράζει ιδέας προσβλητικές κατά προσώπου ή ομάδος προσώπων λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής των, τιμωρείται με φυλάκισιν μέχρις ενός έτους ή χρηματικήν ποινήν ή και δι' αμφοτέρων των ποινών τούτων».

Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος αυτού πληρούνταν με μόνη την δημόσια εκφορά προσβλητικών για ένα πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων ιδεών λόγω της φυλετικής ή εθνικής τους καταγωγής, χωρίς απαίτηση και προτροπής του δράστη σε πράξεις μίσους, διακρίσεων ή βίας εναντίον του προσώπου ή της ομάδας προσώπων που αποτελούσε στόχο του³⁸⁶. Ωστόσο, κατά μια – ορθή – άποψη, η διάταξη δεν ήταν ειδικά και με σαφήνεια διατυπωμένη, καθώς ο όρος «ιδέες» κατέλειπε περιθώριο ποινικοποίησης και της – ποινικά μη αξιολογήσιμης – διάδοσης ρατσιστικών ιδεολογιών, εξ ου και θα έπρεπε να ερμηνεύεται στενά, ώστε να τιμωρούνται αποκλειστικά υβριστικές ή ταπεινωτικές εκφράσεις³⁸⁷. Για την πλήρωση δε, της υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος αρκούσε ο ενδεχόμενος δόλος³⁸⁸.

³⁸⁴ Βλ. Αποστολάκη Γ., ό.π.π.

³⁸⁵ Βλ. Ανθόπουλου Χ., ό.π.π., σελ. 92, Δαγτόγλου Π., ό.π.π., σελ. 431, Κωστάρα Α., ό.π.π., σελ. 112, Μυλωνόπουλου Χ., Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος Ι, 2007, σελ. 14, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., σε: Μανωλεδάκη Ι., Ποινικό δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, Άρθρα 1-49 ΠΚ, 7^η έκδοση, σελ. 24. Αντίθ. Αποστολάκη Γ., ό.π.π., κατά τον οποίο στην έννοια της «προπαγάνδας» έπρεπε να συμπεριληφθεί οποιασδήποτε μορφής μετάδοση γνώσεων, θεωριών, πεποιθήσεων κ.λπ., καθώς και άλλοι τύποι ανεπίσημης μόρφωσης και ιεραποστολικής δράσης.

³⁸⁶ Βλ. Αποστολάκη Γ., ό.π.π., σελ. 1187, ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011 ΤΝΠ ΔΣΑ

³⁸⁷ Βλ. Ανθόπουλου Χ., ό.π.π., σελ. 116-117 και 141-142, Βασματζίδη Χ., ό.π.π., σελ. 47

³⁸⁸ Βλ. ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011 ΤΝΠ ΔΣΑ

Να σημειωθεί ότι η πράξη αυτή δεν συμπεριλαμβανόταν μεταξύ των δράσεων των οργανώσεων της παρ. 2 του άρθρου 1³⁸⁹.

Όσον αφορά στο νομοτυπικό χαρακτήρα του εγκλήματος αυτού, κατά την κρατούσα – και ορθή – άποψη, επρόκειτο για διακεκριμένη παραλλαγή του (βασικού) εγκλήματος της εξύβρισης³⁹⁰ και όχι για ιδιώνυμο έγκλημα³⁹¹.

Βάσει της διάταξης αυτής, η *ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011*³⁹² κήρυξε – ορθώς – ενόχους δύο μέλη αγήματος που κατά τη συμμετοχή τους σε στρατιωτική παρέλαση εκφώνησαν τα συνθήματα «*Έλληνας γεννιέσαι, δεν γίνεσαι ποτέ, το αίμα σου θα χύσουμε γουρούνι Αλβανέ*», «*Τους Σκοπιανούς, τους λένε Αλβανούς, τα ρούχα μου θα ράψω με δέρματα από αυτούς*» και «*Θα γίνει μακελειό, μετά θα εκδικηθώ, όταν θα προσκηθήσετε σημαία και σταυρό*», δεδομένου ότι τα συνθήματα αυτά συνιστούσαν δημόσια εκφερόμενες προσβλητικές, καταφρονητικές και απειλητικές εκφράσεις εις βάρος ομάδων προσώπων εξαιτίας της εθνικής τους καταγωγής (από την Αλβανία και την τότε π.Γ.Δ.Μ.).

3.1.1.4. Η ποινικοποίηση της άρνησης προμήθειας αγαθών ή προσφοράς υπηρεσιών λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής του αντισυμβαλλομένου

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 3 του Ν. 927/1979: «*Δια φυλακίσεως μέχρι ενός έτους ή διά χρηματικής ποινής ή δι' αμφοτέρων των ποινών τούτων τιμωρείται όστις κατ' επάγγελμα προμηθεύων αγαθά ή προσφέρων υπηρεσίας αρνείται εις τίνα την παροχήν τούτων μόνον λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής αυτού ή εξαρτά την παροχήν από όρον αναγόμενον εις την φυλετικήν ή εθνικήν καταγωγήν τινός*».

Επρόκειτο για γνήσιο ιδιαίτερο έγκλημα, καθώς υποκείμενο τέλεσης του εγκλήματος αυτού μπορούσε να είναι μόνον όποιος κατ' επάγγελμα προμήθευε αγαθά ή προσέφερε υπηρεσίες στο κοινό.

Περαιτέρω, στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος προβλέπονταν δύο τρόποι τέλεσης, οι οποίοι δεν μπορούσαν να εναλλαχθούν, αφενός η άρνηση της προμήθειας αγαθών ή παροχής υπηρεσιών σε αντισυμβαλλόμενο

³⁸⁹ Βλ. Παπαγεωργίου Α., ό.π., σελ. 977

³⁹⁰ Βλ. Ανθόπουλου Χ., ό.π., σελ. 133, Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 450, Παπαγεωργίου-Γονατά Σ., Ομαδική Εξύβριση: Έγκλημα ή Υπερβολή; Από την Ατομική στην Ομαδική Τιμή;, ΠοινΧρ 2010, σελ. 634, Φραγκάκη Ν., ό.π., σελ. 568, ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011, ΠοινΧρ 2013, σελ. 314

³⁹¹ Βλ. Αποστολάκη Γ., ό.π., κατά τον οποίο επρόκειτο για ιδιώνυμο έγκλημα εξύβρισης, με τα επιχειρήματα πρώτον, ότι η εξύβριση αναφέρεται σε όλη τη σφαίρα της ανθρωπίνης προσωπικότητας και όχι υποχρεωτικά στο ζήτημα της καταγωγής του προσώπου ή του θρησκευμάτος του, δεύτερον, ότι αντικείμενο της προσβολής είναι πάντοτε συγκεκριμένο πρόσωπο και όχι μια ομάδα προσώπων, και τρίτον, ότι η εξύβριση μπορεί να συντελεστεί και ιδιωτικά, και όχι κατ' ανάγκη δημόσια. Η άποψη, ωστόσο, αυτή ήταν εσφαλμένη, καθώς οδηγούσε στο νομικό παράδοξο, σε περίπτωση κατάργησης της διάταξης, να παρέμενε ατιμώρητος ο δράστης μιας ούτως ή άλλως καταφρονητικής εκδήλωσης.

³⁹² Βλ. ΤΝΠ ΔΣΑ

εξαιτίας της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής του και αφετέρου η εξάρτηση της προμήθειας αγαθών ή παροχής υπηρεσιών από όρο αναγόμενο στην φυλετική ή εθνική καταγωγή του, ενώ για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης αρκούσε ο ενδεχόμενος δόλος. Ωστόσο, παρ' ότι συνιστά περίπτωση ρατσιστικής διάκρισης, ο ποινικός νομοθέτης είχε παραλείψει να τυποποιήσει ως αξιόποινη και την άρνηση πρόσληψης εργαζομένου εξαιτίας της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής του ή την εξάρτηση όρων της σύμβασης εργασίας ή της λήξης της από όρο αναγόμενο στην φυλετική ή εθνική καταγωγή του εργαζομένου³⁹³.

3.1.2. Νομοθετικές μεταβολές

3.1.2.1. Το άρθρο 24 του Ν. 1419/1984

Η πρώτη τροποποίηση του Ν. 927/1979 επήλθε, λίγα μόλις χρόνια μετά τη θέσπισή του, με τη διάταξη του άρθρου 24 του Ν. 1419/1984³⁹⁴, σύμφωνα με την οποία: «Όπου στο Ν. 927/1979 "περί κολασμού πράξεων ή ενεργειών αποσκοπούσων εις φυλετικές διακρίσεις" αναφέρεται η φυλετική ή εθνική καταγωγή, προστίθεται και η περίπτωση "του θρησκεύματος"».

Η τροποποίηση αυτή ήταν αναγκαία και ορθή, ενόψει του περιορισμένου αριθμού λόγων διάκρισης που συμπεριέλαβε ο ποινικός νομοθέτης στην αρχική ρύθμιση του νόμου³⁹⁵, ωστόσο, από άποψη διαχρονικού δικαίου, με την προσθήκη αυτή, ο Ν. 927/1979 αυστηροποιήθηκε, με αποτέλεσμα οι διατάξεις του να καταστούν δυσμενέστερες για τον κατηγορούμενο, αποκλειόμενης της αναδρομικής εφαρμογής τους σε περιπτώσεις πριν την τροποποίηση³⁹⁶.

3.1.2.2. Το άρθρο 39 του Ν. 2910/2001

Με τη διάταξη του άρθρου 39 του Ν. 2910/2001³⁹⁷, άλλαξε ο τρόπος κίνησης της ποινικής δίωξης των προβλεπόμενων αδικημάτων, με αποτέλεσμα αυτά να διώκονται πλέον αυτεπαγγέλτως. Ωστόσο, και μετά την τροποποίηση αυτή, ο Ν. 927/1979 συνέχισε να εφαρμόζεται σπάνια.

3.1.2.3. Το άρθρο 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005

³⁹³ Βλ. *Αποστολάκη*, ό.π., σελ. 1188

³⁹⁴ ΦΕΚ Α' 28/14-3-1984

³⁹⁵ Βλ. *Φραγκάκη Ν.*, ό.π.

³⁹⁶ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 1185

³⁹⁷ ΦΕΚ Α' 91/2-5-2001

Η επόμενη τροποποίηση του Ν. 927/1979 επήλθε με τη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005³⁹⁸, με την οποία καταργήθηκε το αδίκημα της άρνησης προμήθειας αγαθών ή προσφοράς υπηρεσιών λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, που προβλεπόταν στο άρθρο 3, και θεσπίστηκε, ταυτόχρονα, το αδίκημα της διακριτικής μεταχείρισης για λόγους εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, για το οποίο θα γίνει λόγος παρακάτω.

3.1.2.4. Ο Ν. 4285/2014

Ριζική τροποποίηση του Ν. 927/1979 επήλθε με το Ν. 4285/2014³⁹⁹, προκειμένου να προσαρμοστεί στην Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω το ποινικού δικαίου⁴⁰⁰.

Όπως προκύπτει από την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου, η συμπλήρωση/τροποποίηση του Ν. 927/1979 από τον ως άνω Νόμο, κρίθηκε αναγκαία, αφενός μεν, ενόψει της μετάβασης της ελληνικής κοινωνίας σε μια ανοιχτή κοινωνία, όπου άτομα με διαφορετικά χαρακτηριστικά, φυσικά και πολιτισμικά, θα πρέπει να συμβιώνουν αρμονικά, αφετέρου δε, ενόψει της επιδιωκόμενης μέσω της Απόφασης-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ του Συμβουλίου της ΕΕ της 28^{ης} Νοεμβρίου 2008, όσο το δυνατόν μεγαλύτερης προσέγγισης του ποινικού δικαίου των κρατών-μελών στην καταπολέμηση των ρατσιστικών και ξενοφοβικών, καθώς και των εγκλημάτων μίσους, σε συνδυασμό, βεβαίως, και με τη Διεθνή Σύμβαση για την κατάργηση κάθε μορφής φυλετικών διακρίσεων⁴⁰¹.

Ο Ν. 4285/2014, λοιπόν, επέφερε στο Ν. 927/1979 τις εξής σημαντικές αλλαγές:

³⁹⁸ ΦΕΚ Α' 16/27-1-2005

³⁹⁹ ΦΕΚ Α' 191/10-9-2014

⁴⁰⁰ Βλ. *Μαυροειδάκου Α.*, Κριτική προσέγγιση του ρατσιστικού εγκλήματος σύμφωνα με τον Ν. 4356/2015, Η μετάβαση από τον Ν. 4285/2014 στον Ν. 4356/2015, ΠοινΔικ 2016, σελ. 383, *Χουλιάρα Α.*, Η ποινικοποίηση του μισαλλόδοξου λόγου στο φιλελεύθερο και δημοκρατικό κράτος δικαίου: η ελληνική περίπτωση, ΝοΒ 2017, σελ. 1235. Πρβλ. όμως *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στις ποινικές διατάξεις κατά της ρητορικής του μίσους (Ν. 927/1979), σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμέλεια], Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, 2016, σελ. 9, κατά τον οποίο πηγάζει από την Απόφασης-Πλαίσιο καμία υποχρέωση των κρατών-μελών να ενσωματώσουν στο εσωτερικό τους ποινικό δίκαιο τις διατάξεις της.

⁴⁰¹ Βλ. *Χουλιάρα Α.*, όπ.π., κατά τον οποίο ο νέος Νόμος όχι μόνον βελτίωσε το θεσμικό πλαίσιο δίωξης και τιμώρησης των εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας, αλλά και ενσωμάτωσε τις αναγκαίες ασφαλιστικές δικλίδες για την προστασία και της ελευθερίας της έκφρασης ενόψει του περιορισμού της λόγω του αξιοποίνου χαρακτήρα των προβλεπόμενων μορφών ρητορικής του μίσους. Πρβλ. και *Αποστολόπουλου Α.*, όπ.π., σελ. 1692, ο οποίος προτείνει, εκτός από τις προβλέψεις του ποινικού νομοθέτη, και την προώθηση ενός δημοσίου διαλόγου, που θα ενθαρρύνει την αποδοχή του διαφορετικού και την απόρριψη στερεοτύπων και προκαταλήψεων, θα προωθεί τον πολιτιστικό πλουραλισμό και θα αποδοκιμάζει ρατσιστικές θεωρίες, ιδέες και στοχασμούς.

1) Με το άρθρο 1 αντικαταστάθηκε το άρθρο 1 του Ν. 927/1979, το οποίο απέκτησε το εξής περιεχόμενο: «1. Όποιος με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων, τιμωρείται με φυλάκιση τριών (3) μηνών έως τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή πέντε έως είκοσι χιλιάδων (5.000 - 20.000) ευρώ.2. Με τις ίδιες ποινές τιμωρείται όποιος με πρόθεση και με τα μέσα και τους τρόπους που αναφέρονται στην παράγραφο 1, υποκινεί, προτρέπει, προκαλεί ή διεγείρει σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων, εφόσον αυτά χρησιμοποιούνταν από τις παραπάνω ομάδες ή πρόσωπα, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη.3. Αν η πρόκληση, προτροπή, διέγερση ή υποκίνηση των προηγούμενων παραγράφων είχε ως αποτέλεσμα την τέλεση εγκλήματος, επιβάλλεται φυλάκιση τουλάχιστον έξι (6) μηνών και χρηματική ποινή δεκαπέντε έως τριάντα χιλιάδων (15.000-30.000) ευρώ. Σε περίπτωση επιβολής ποινής φυλάκισης τουλάχιστον ενός (1) έτους, επιβάλλεται η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων από ένα έως πέντε έτη.4. Όποιος συγκροτεί ή συμμετέχει σε οργάνωση ή ένωση προσώπων οποιασδήποτε μορφής που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση των πράξεων των παραγράφων 1 και 2, τιμωρείται με τις ποινές της παραγράφου 1, αν η πράξη δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη.5. Αν η πράξη των προηγούμενων παραγράφων τελέστηκε από δημόσιο λειτουργό ή υπάλληλο, κατά την άσκηση των ανατεθειμένων σε αυτόν καθηκόντων, επιβάλλεται: α) στις περιπτώσεις των παραγράφων 1 και 2, φυλάκιση έξι (6) μηνών έως τριών (3) ετών και χρηματική ποινή δέκα χιλιάδων έως είκοσι πέντε χιλιάδων (10.000-25.000) ευρώ και β) στην περίπτωση της παραγράφου 3, φυλάκιση τουλάχιστον ενός (1) έτους και χρηματική ποινή είκοσι πέντε χιλιάδων έως πενήντα χιλιάδων (25.000 - 50.000) ευρώ».

α) Όσον αφορά στο αδίκημα της δημόσιας υποκίνησης σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν φυλετικές ή εθνικές διακρίσεις ή του θρησκευήματος, της παρ. 1: i) προστίθενται ως εναλλακτικοί τρόποι τέλεσης του αδικήματος οι πράξεις της υποκίνησης, της διέγερσης και της πρόκλησης σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ii) προστίθενται στα προστατευόμενα χαρακτηριστικά το χρώμα, οι γενεαλογικές καταβολές, η εθνοτική καταγωγή,

ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ταυτότητα φύλου και η αναπηρία⁴⁰², ενώ δεν απαιτείται η αξιόποινη συμπεριφορά να τελείται εκ μόνου του λόγου των αναφερόμενων στη διάταξη προστατευόμενων χαρακτηριστικών⁴⁰³, iii) εισάγονται δύο όροι περιορισμού του αξιόποινου χαρακτήρα της εγκληματικής συμπεριφοράς, η οποία τιμωρείται μόνον όταν τελείται κατά τρόπο που είτε εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη, είτε ενέχει απειλή κατά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας/υγείας ή της προσωπικής ελευθερίας του προσώπου ή της ομάδας προσώπων που αποτελεί στόχο του δράστη και iv) αυξάνονται τα πλαίσια των απειλούμενων ποινών, τόσο της στερητικής της ελευθερίας, όσο και της χρηματικής.

β) Θεσπίζεται με την παρ. 2 νέο αδίκημα, αυτό της δημόσιας υποκίνησης, πρόκλησης, διέγερσης ή προτροπής σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων, εφόσον αυτά χρησιμοποιούνταν από τις πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση τα προαναφερόμενα χαρακτηριστικά, μόνον όταν η εγκληματική συμπεριφορά τελείται κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη.

γ) Θεσπίζεται με την παρ. 3 ένα εκ του αποτελέσματος διακρινόμενο αδίκημα, όταν οι εγκληματικές συμπεριφορές των παρ. 1 και 2 έχουν ως αποτέλεσμα την τέλεση των υποκινούμενων πράξεων ή ενεργειών.

δ) Όσον αφορά στο αδίκημα της σύστασης ή συμμετοχής σε οργανώσεις, οι οποίες επιδιώκουν την οργανωμένη προπαγάνδα ή κάθε μορφής δραστηριότητα τείνουσα σε φυλετικές διακρίσεις, με την παρ. 4 τροποποιείται και αναριθμείται η προηγούμενη διάταξη και πλέον απαιτείται η σύσταση ή συμμετοχή σε οργανώσεις ή ενώσεις προσώπων οποιασδήποτε μορφής, οι οποίες, όμως, επιδιώκουν συστηματικά την τέλεση των πράξεων των παρ. 1 και 2 και όχι τη διάδοση ρατσιστικών ιδεών κ.λπ., με αποτέλεσμα η ισχύουσα πλέον διάταξη να είναι στενότερη από την προηγούμενη⁴⁰⁴.

ε) Εγκαθιδρύονται με την παρ. 5 διακεκριμένες παραλλαγές των πιο πάνω αδικημάτων, όταν αυτά τελούνται από δημόσιο λειτουργό ή υπάλληλο, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους.

2) Με το άρθρο 2 αντικαταστάθηκε το άρθρο 2 του Ν. 927/1979, το οποίο απέκτησε το εξής περιεχόμενο: «1. Όποιος με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο

⁴⁰² Πρβλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2016, σελ. 103, κατά την οποία, παρά την προσθήκη αυτών των λόγων διάκρισης, το περιεχόμενο του ρατσισμού παραμένει στενό, δεδομένου ότι δεν περιλαμβάνει ως λόγους τη γλώσσα ή την ιθαγένεια.

⁴⁰³ Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 733, *Ζύγουρα Β.*, Η νομική αντιμετώπιση του «ρατσιστικού φαινομένου» σε ΕΕ και Ελλάδα, Θεσμικό πλαίσιο, διλήμματα και προβληματισμοί, ΠοινΔικ 2016, σελ. 1147

⁴⁰⁴ Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 737

μέσο ή τρόπο, επιδοκιμάζει, ευτελίζει ή κακόβουλα αρνείται την ύπαρξη ή τη σοβαρότητα εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου, εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού που έχουν αναγνωρισθεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή της Βουλής των Ελλήνων και η συμπεριφορά αυτή στρέφεται κατά ομάδας προσώπων ή μέλους της που προσδιορίζεται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, όταν η συμπεριφορά αυτή εκδηλώνεται κατά τρόπο που μπορεί να υποκινήσει βία ή μίσος ή ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά μίας τέτοιας ομάδας ή μέλους της, τιμωρείται με τις ποινές της παραγράφου 1 του προηγούμενου άρθρου.2. Αν η πράξη της προηγούμενης παραγράφου τελέστηκε από δημόσιο λειτουργό ή υπάλληλο, κατά την άσκηση των ανατεθειμένων σε αυτόν καθηκόντων, επιβάλλεται φυλάκιση έξι (6) μηνών έως τριών (3) ετών και χρηματική ποινή δέκα χιλιάδων έως είκοσι πέντε χιλιάδων (10.000 - 25.000) ευρώ».

Με τη διάταξη αυτή, καταργείται το αδίκημα της δημόσιας έκφρασης προσβλητικών ιδεών κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω της φυλετικής ή εθνικής καταγωγής τους και τυποποιείται ως αξιόποινη η πράξη της δημόσιας επιδοκίμασias ή κακόβουλης άρνησης ή ευτελισμού της σημασίας του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού, των εγκλημάτων γενοκτονίας και πολέμου, καθώς και των εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, όταν στρέφεται κατά ομάδας προσώπων ή μέλους της που προσδιορίζεται με βάση τα αναφερόμενο στο άρθρο 1 παρ. 1 χαρακτηριστικά, υπό τον όρο ότι εκδηλώνεται κατά τρόπο που μπορεί να υποκινήσει βία ή μίσος ή ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά μίας τέτοιας ομάδας ή μέλους της⁴⁰⁵. Όπως, άλλωστε, επισημαίνεται και στην Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, με την εν λόγω ρύθμιση δεν επιδιώκεται, σε καμία περίπτωση, η απαγόρευση ή ιδεολογική χειραγώγηση της επιστημονικής έρευνας⁴⁰⁶.

3) Με το άρθρο 3 προστέθηκε άρθρο 3 στο Ν. 927/1979, το οποίο έχει το εξής περιεχόμενο: «Όταν οι πράξεις των προηγούμενων άρθρων τελούνται μέσω διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας, τόπος τέλεσης θεωρείται και η Ελληνική Επικράτεια, εφόσον στο έδαφος της παρέχεται πρόσβαση στα συγκεκριμένα μέσα, ανεξάρτητα από τον τόπο εγκατάστασής τους».

Με τη διάταξη αυτή ρυθμίζονται τα τοπικά όρια ισχύος του Ν. 927/1979 όταν οι πράξεις των προηγούμενων άρθρων τελούνται μέσω διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας και σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση του

⁴⁰⁵ Βλ. Παπαχαράλαμπος Χ., Νομοθετώντας για το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 210

⁴⁰⁶ Πρβλ. Μοροζίνη Ι., όπ.π., σελ. 54, ο οποίος κάνει – ορθώς – λόγο περί συμβολικής ποινικής νομοθέτησης.

σχεδίου νόμου, «το άρθρο 3 προβλέπει την τιμωρία των πράξεων που αναφέρονται στα άρθρα 2 και 3 και με τις ποινές που σε αυτά ορίζονται και όταν αυτές τελούνται μέσω διαδικτύου, αν ο δράστης είναι παρών στην Ελλάδα, ανεξάρτητα από το εάν αυτός χρησιμοποιεί για την πράξη του υλικό που φιλοξενείται σε σύστημα πληροφορικής εγκατεστημένο στη χώρα, καθώς και όταν το υλικό που χρησιμοποιεί φιλοξενείται σε σύστημα πληροφορικής που βρίσκεται στην Ελλάδα, ανεξάρτητα από το αν αυτός βρίσκεται στο έδαφος της Επικράτειας»⁴⁰⁷.

4) Με το άρθρο 4 προστίθεται άρθρο 4 στο Ν. 927/1979, το οποίο έχει το εξής περιεχόμενο: «1. Αν κάποια από τις αξιόποινες πράξεις του παρόντος νόμου τελέσθηκε προς όφελος ή για λογαριασμό νομικού προσώπου ή ενώσεως προσώπων, από φυσικό πρόσωπο που ενεργεί είτε ατομικά είτε ως μέλος οργάνου του νομικού προσώπου ή της ενώσεως προσώπων και που καθ οιονδήποτε τρόπο το εκπροσωπεί, επιβάλλονται στο νομικό πρόσωπο ή στην ένωση προσώπων, με κοινή απόφαση του Υπουργού Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και του κατά περίπτωση αρμόδιου Υπουργού, σωρευτικά ή διαζευκτικά, μετά από αμετάκλητη παραπομπή του φυσικού προσώπου σε δίκη, οι ακόλουθες διοικητικές κυρώσεις: α) πρόστιμο από δέκα χιλιάδες (10.000) έως εκατό χιλιάδες (100.000) ευρώ, β) αποκλεισμός από δημόσιες παροχές, επιχορηγήσεις, ενισχύσεις, επιδοτήσεις ή αναθέσεις έργων και υπηρεσιών, προμήθειες, διαφημίσεις και διαγωνισμούς του δημοσίου ή των νομικών προσώπων του δημοσίου τομέα από έναν έως έξι μήνες. Η διοικητική κύρωση του στοιχείου α επιβάλλεται πάντοτε, ανεξαρτήτως της επιβολής άλλων κυρώσεων. Σε περίπτωση υποτροπής οι κυρώσεις του στοιχείου β μπορεί να προσαυξηθούν μέχρι του διπλασίου του ανωτάτου ορίου. 2. Όταν η έλλειψη εποπτείας ή ελέγχου από φυσικό πρόσωπο που αναφέρεται στην παράγραφο 1, κατέστησε δυνατή την τέλεση κάποιας από τις αξιόποινες πράξεις του παρόντος νόμου από πρόσωπο που τελεί υπό την εξουσία του, προς όφελος ή για λογαριασμό νομικού προσώπου ή της ενώσεως προσώπων, επιβάλλονται στο νομικό πρόσωπο ή στην ένωση προσώπων, σωρευτικά ή διαζευκτικά, μετά την αμετάκλητη παραπομπή του τελούντος υπό την εξουσία ή εποπτεία σε δίκη, οι ακόλουθες διοικητικές κυρώσεις: α) πρόστιμο από πέντε χιλιάδες (5.000) έως πενήντα χιλιάδες (50.000) ευρώ, β) οι προβλεπόμενες στο στοιχείο β της προηγούμενης παραγράφου, για χρονικό διάστημα έως έξι μήνες. 3. Ουδεμία κύρωση επιβάλλεται χωρίς προηγούμενη κλήτευση του νομικού προσώπου ή της ενώσεως προσώπων προς παροχή εξηγήσεων. Η κλήση κοινοποιείται τουλάχιστον δέκα ημέρες πριν από την ημέρα της ακρόασης. Κατά τα λοιπά, εφαρμόζονται οι διατάξεις των παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 6 του Κώδικα Διοικητικής Διαδικασίας. 4. Οι εισαγγελικές αρχές ενημερώνουν τον Υπουργό Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων

⁴⁰⁷ Βλ. υπό 9.2.1.

Δικαιωμάτων μετά την αμετάκλητη παραπομπή, για υποθέσεις στις οποίες υπάρχει εμπλοκή φυσικού προσώπου, υπό την έννοια των παραγράφων 1 και 2 και του κοινοποιούν τις εκδιδόμενες σχετικές δικαστικές αποφάσεις. 5. Εάν η πράξη τελέστηκε σε ραδιοφωνική ή τηλεοπτική εκπομπή, οι κυρώσεις που προβλέπονται από το παρόν άρθρο επιβάλλονται από το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, προς το οποίο διαβιβάζεται ο φάκελος από τον Υπουργό Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. 6. Σε περίπτωση αμετάκλητης απαλλαγής του παραπεμφθέντος οι κατά τα ανωτέρω αποφάσεις επιβολής διοικητικών κυρώσεων ανακαλούνται. 7. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων δεν εφαρμόζονται ως προς το κράτος, τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τα δημόσια νομικά πρόσωπα κατά την άσκηση δημόσιας εξουσίας και τους διεθνείς οργανισμούς δημοσίου δικαίου».

Με τη διάταξη αυτή θεσπίζεται η διοικητική ευθύνη των νομικών προσώπων ή ενώσεων προσώπων που εμπλέκονται στην διάπραξη κάποιας από τις αξιόποινες πράξεις του Ν. 927/1979, όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 4285/2014, ανεξαρτήτως της ύπαρξης σκοπού προσπορισμού οποιουδήποτε οφέλους υπέρ τους. Η κατάστρωση της διάταξης ακολουθεί ως πρότυπο τις αντίστοιχες ρυθμίσεις των άρθρων 41 του Ν. 3251/2004 («*Ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης, τροποποίηση του Ν. 2928/2001 για τις εγκληματικές οργανώσεις και άλλες διατάξεις*»), 10 του Ν. 3560/2007 («*Κύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης ποινικού δικαίου για τη διαφθορά και του Πρόσθετου σ' αυτήν Πρωτοκόλλου*»), 51 του Ν. 3691/2008 («*Πρόληψη και καταστολή της νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και της χρηματοδότησης της τρομοκρατίας και άλλες διατάξεις*») και 3 του Ν. 4198/2018 («*Πρόληψη και καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και προστασία των θυμάτων αυτής και άλλες διατάξεις*»).

5) Με το άρθρο 5 προστίθεται άρθρο 5 στο Ν. 927/1979, το οποίο έχει το εξής περιεχόμενο: «*1. Οι πράξεις που περιγράφονται στον παρόντα νόμο, καθώς και τα εγκλήματα που τελούνται συνεπεία αυτών, διώκονται αυτεπαγγέλτως. Ο παθών, κατά την υποβολή της έγκλησης, όπως και όταν παρίσταται ως πολιτικώς ενάγων, δεν καταβάλλει το σχετικό παράβολο υπέρ του Δημοσίου. 2. Η παρ. 4 του άρθρου 39 του ν. 2910/2001 (Α' 91) καταργείται*».

Με την διάταξη αυτή διατηρείται το αυτεπάγγελτο της κίνησης της ποινικής δίωξης, επιπλέον δε, το θύμα απαλλάσσεται από το παράβολο υπέρ του Δημοσίου, όταν παρίσταται προς υποστήριξη της κατηγορίας.

3.1.2.5. Το άρθρο 7 του Ν. 4491/2017

Η τελευταία τροποποίηση του Ν. 927/1979 επήλθε με τη διάταξη του άρθρου 7 του Ν. 4491/2017⁴⁰⁸, με το οποίο προστέθηκε στα προστατευόμενα χαρακτηριστικά τα «*χαρακτηριστικά φύλου*». Όπως προκύπτει από την Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, τα διεμφυλικά άτομα, δηλ. τα άτομα στα οποία ο εσωτερικός και προσωπικός τρόπος με τον οποίο τα ίδια βιώνουν το φύλο τους δεν αντιστοιχεί στο φύλο που καταχωρίστηκε κατά τη γέννησή τους με βάση τα βιολογικά τους χαρακτηριστικά, στοχοποιούνται και αυτά ως θύματα ρατσιστικών και ξενοφοβικών εκδηλώσεων (τρανσφοβία), με αποτέλεσμα η προσθήκη των χαρακτηριστικών φύλου στα προστατευόμενα από το Ν. 927/1979 χαρακτηριστικά να κρίνεται αναγκαία.

3.2. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις του εγκλήματος της ρατσιστικής διάκρισης

3.2.1. Το άρθρο 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005

Όπως προαναφέρθηκε, με την κατάργηση του αδικήματος της άρνησης προμήθειας αγαθών ή προσφοράς υπηρεσιών λόγω φυλετικής ή εθνικής καταγωγής που προβλεπόταν στο άρθρο 3 του Ν. 927/1979, θεσπίστηκε με το άρθρο 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005 το αδίκημα της διακριτικής μεταχείρισης για λόγους εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας, σύμφωνα και με τις Οδηγίες 2000/43/EK του Συμβουλίου της 29^{ης} Ιουνίου 2000 και 2000/78/EK του Συμβουλίου της 27^{ης} Νοεμβρίου 2000.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη διάταξη του άρθρου 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2015: «*Όποιος παραβιάζει την κατά τον παρόντα νόμο απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης για λόγους εθνοτικής ή φυλετικής καταγωγής ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή προσφορά υπηρεσιών στο κοινό, τιμωρείται με φυλάκιση έξι (6) μηνών μέχρι τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή χιλίων (1.000) έως πέντε χιλιάδων (5.000) ευρώ*»⁴⁰⁹.

Επρόκειτο περί λευκού ποινικού κανόνα, καθώς για το μέρος του περιγραφικού του τμήματος, της παραβίασης της απαγόρευσης της διακριτικής μεταχείρισης, παραπέμπει σε άλλες διατάξεις του ίδιου νομοθετήματος, ήτοι στις διατάξεις των άρθρων 2, 3, 4, 7 και 8:

1) Η διάταξη του άρθρου 2 έχει ως εξής: «*1. Απαγορεύεται η άμεση ή έμμεση διάκριση για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1. 2.*

⁴⁰⁸ ΦΕΚ Α' 152/13-10-2017

⁴⁰⁹ Βλ. Τριμπλημθεσ 10371/2015 (αδημ.), που αφορά σε τελεσίδικη καταδίκη για το αδίκημα της άρνησης προσφοράς υπηρεσιών στο κοινό λόγω φυλετικής καταγωγής, οδηγού αστικού λεωφορείου που αρνήθηκε την επιβίβαση σε επιβάτες αφρικανικής καταγωγής.

Ως διάκριση νοείται και η παρενόχληση, η οποία εκδηλώνεται με ανεπιθύμητη συμπεριφορά που σχετίζεται με έναν από τους λόγους του άρθρου 1 και έχει ως σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειας προσώπου και τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος⁴¹⁰. 3. Ως διάκριση νοείται επίσης οποιαδήποτε εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης σε βάρος προσώπου για οποιονδήποτε από τους αναφερόμενους στο άρθρο 1 λόγους»⁴¹¹.

2) Η διάταξη του άρθρου 3 έχει ως εξής: «Προκειμένου για διακρίσεις ένεκα φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής: α) Συντρέχει άμεση διάκριση, όταν, για λόγους φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, ένα πρόσωπο υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε άλλο πρόσωπο, σε ανάλογη κατάσταση. β) Συντρέχει έμμεση διάκριση, όταν μία εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα ορισμένης φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα, εκτός εάν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξής του είναι πρόσφορα και αναγκαία». Ως προς το πεδίο δε, εφαρμογής του νόμου στις περιπτώσεις αυτές, σύμφωνα με το άρθρο 4: «1. Με την επιφύλαξη της παραγράφου 2 του παρόντος και του άρθρου 5, οι διατάξεις του παρόντος κεφαλαίου εφαρμόζονται σε όλα τα πρόσωπα, στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα όσον αφορά: α) τους όρους πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση εν γένει, συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων επιλογής και των όρων πρόσληψης, ανεξάρτητα από τον κλάδο δραστηριότητας και σε όλα τα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, καθώς και τους όρους υπηρεσιακής και επαγγελματικής εξέλιξης, β) την πρόσβαση σε όλα τα είδη και όλα τα επίπεδα επαγγελματικού προσανατολισμού, επαγγελματικής κατάρτισης, επιμόρφωσης και επαγγελματικού αναπροσανατολισμού, συμπεριλαμβανομένης της απόκτησης πρακτικής επαγγελματικής εμπειρίας, γ) τους όρους και τις συνθήκες εργασίας και απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που αφορούν τις απολύσεις και τις αμοιβές, δ) την ιδιότητα του μέλους και τη συμμετοχή σε οργάνωση εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιαδήποτε επαγγελματική οργάνωση, συμπεριλαμβανομένων των πλεονεκτημάτων που απορρέουν από τη συμμετοχή σε αυτές, ε) την κοινωνική προστασία, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης, στ) τις κοινωνικές παροχές, ζ) την εκπαίδευση, η) την πρόσβαση

⁴¹⁰ Βλ. όμως Ζύγουρα Β., ό.π.π., σελ. 1141, κατά την οποία πρόκειται για ασαφή διάταξη, όσον αφορά στη χρήση των φράσεων «εκφοβιστικό, εχθρικό, εξευτελιστικό, ταπεινωτικό, επιθετικό περιβάλλον», της «παρενόχλησης» (που μέχρι τότε ήταν άγνωστη στο ελληνικό δίκαιο) και της «κάθε άλλης προσβλητικής ενέργειας», δεδομένου ότι δεν εξειδικεύεται σε τι συνίσταται μια τέτοια ενέργεια.

⁴¹¹ Η παρ. 2 αντικαταστάθηκε ως άνω με το άρθρο έβδομο του Ν. 3625/2007 (ΦΕΚ Α' 290/24-12-2007).

στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται (συναλλακτικά) στο κοινό, συμπεριλαμβανομένης της στέγης. 2. Οι διατάξεις του παρόντος κεφαλαίου δεν εφαρμόζονται στις περιπτώσεις που προβλέπεται διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας και δεν θίγουν τις διατάξεις που ρυθμίζουν την είσοδο και την παραμονή υπηκόων τρίτων χωρών ή ατόμων άνευ υπηκοότητας στην επικράτεια, ούτε τη μεταχείριση που συνδέεται με τη νομική κατάστασή τους ως ιθαγενών τρίτων χωρών ή ατόμων άνευ ιθαγένειας».

3) Η διάταξη του άρθρου 7 έχει ως εξής: «1. Προκειμένου για διακρίσεις λόγω θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού, στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης: α) συντρέχει άμεση διάκριση, όταν, για έναν από τους λόγους αυτούς, ένα πρόσωπο υφίσταται μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε άλλο πρόσωπο σε ανάλογη κατάσταση. β) συντρέχει έμμεση διάκριση, όταν μια φαινομενικά ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα ορισμένων θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, ορισμένης αναπηρίας, μιας ορισμένης ηλικίας ή ενός ορισμένου γενετήσιου προσανατολισμού, σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα. Δεν συνιστά ανεπίτρεπτη έμμεση διάκριση τέτοια διάταξη, κριτήριο ή πρακτική, όταν δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξής του είναι πρόσφορα και αναγκαία ή όταν αφορά άτομα με αναπηρία και μέτρα που λαμβάνονται υπέρ αυτών, σύμφωνα με το άρθρο 10 του παρόντος και το άρθρο 21 παράγραφος 6 του Συντάγματος. 2. Οι διατάξεις του παρόντος κεφαλαίου δεν θίγουν τα μέτρα που είναι αναγκαία για την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας, τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης, την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας και την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων».

4) Η διάταξη του άρθρου 8 έχει ως εξής: «1. Με την επιφύλαξη των επόμενων παραγράφων του άρθρου τούτου και του άρθρου 9, η κατά τον παρόντα νόμο αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, όσον αφορά: α) τους όρους πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση εν γένει, συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων επιλογής και των όρων πρόσληψης, ανεξάρτητα από τον κλάδο δραστηριότητας και σε όλα τα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, καθώς και τους όρους υπηρεσιακής και επαγγελματικής εξέλιξης, β) την πρόσβαση σε όλα τα είδη και όλα τα επίπεδα επαγγελματικού προσανατολισμού, επαγγελματικής κατάρτισης, επιμόρφωσης και επαγγελματικού αναπροσανατολισμού, συμπεριλαμβανομένης της απόκτησης πρακτικής επαγγελματικής εμπειρίας, γ) τους όρους και τις συνθήκες εργασίας και απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που αφορούν τις απολύσεις

και τις αμοιβές, δ) την ιδιότητα του μέλους και τη συμμετοχή σε οργάνωση εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιαδήποτε επαγγελματική οργάνωση, συμπεριλαμβανομένων των πλεονεκτημάτων που απορρέουν από τη συμμετοχή σε αυτές. 2. Οι διατάξεις του παρόντος κεφαλαίου δεν εφαρμόζονται στις περιπτώσεις που προβλέπεται διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας και δεν θίγουν τις διατάξεις που ρυθμίζουν την είσοδο και την παραμονή ιθαγενών τρίτων χωρών ή ατόμων άνευ ιθαγένειας στην επικράτεια, ούτε τη μεταχείριση που συνδέεται με τη νομική κατάστασή τους ως ιθαγενών τρίτων χωρών ή ατόμων άνευ ιθαγένειας. 3. Η κατά τον παρόντα νόμο αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού δεν εφαρμόζεται στις πάσης φύσεως παροχές που προσφέρουν τα δημόσια συστήματα ή τα εξομοιούμενα προς τα δημόσια, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης ή πρόνοιας. 4. Οι διατάξεις του παρόντος κεφαλαίου δεν εφαρμόζονται στις ένοπλες δυνάμεις και τα σώματα ασφαλείας, καθόσον αφορά σε διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας ή αναπηρίας σχετικής με την Υπηρεσία».

Συγκριτικά, λοιπόν, με την προστασία που παρείχε το άρθρο 3 του Ν. 927/1979, η παρεχόμενη από το άρθρο 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005 προστασία ήταν ευρύτερη, πρώτον, ως προς το πεδίο εφαρμογής του νόμου, το οποίο εκτείνεται σε περισσότερους τομείς δραστηριότητας, όπως λ.χ. στους τομείς της εργασίας και της απασχόλησης, των κοινωνικών παροχών, της εκπαίδευσης κ.λπ., και δεύτερον, ως προς τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά, περιλαμβάνοντας σ' αυτά και τις πολιτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις, την αναπηρία, την ηλικία και τον γενετήσιο προσανατολισμό.

Ωστόσο, ο Ν. 3304/2005 καταργήθηκε με την παρ. 1 του άρθρου 22 του Ν. 4443/2016, με τον οποίο ενσωματώθηκαν στην εσωτερική έννομη τάξη α) η Οδηγία 2000/43/EK περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής, β) η Οδηγία 2000/78/EK για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία και γ) η Οδηγία 2014/54/EE περί μέτρων που διευκολύνουν την άσκηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων.

3.2.2. Το άρθρο 361B ΠΚ

Εκτός, όμως, από την ρύθμιση του άρθρου 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005, με το άρθρο 29 του Ν. 4356/2015⁴¹², προστέθηκε στον Ποινικό Κώδικα άρθρο 361B, στο οποίο τυποποιούνταν ως αξιόποινη, επίσης, περίπτωση ρατσιστικής διάκρισης, ως εξής: «1. Όποιος προμηθεύει αγαθά ή προσφέρει υπηρεσίες ή

⁴¹² ΦΕΚ Α' 181/24-12-2015

αναγγέλλει με δημόσια πρόσκληση την παροχή ή προμήθεια αυτών αποκλείοντας από καταφρόνηση πρόσωπα λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών (3) μηνών και με χρηματική ποινή τουλάχιστον χιλίων πεντακοσίων (1.500) ευρώ. 2. Εάν στην πράξη της προηγούμενης παραγράφου συμμετείχαν δύο (2) ή περισσότεροι επιβάλλεται ποινή φυλάκισης τουλάχιστον έξι (6) μηνών και χρηματική ποινή πέντε χιλιάδων (5.000) έως είκοσι πέντε χιλιάδων (25.000) ευρώ».

Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου, με τη νέα διάταξη επέρχεται επέκταση της ποινικής προστασίας του ατόμου απέναντι σε φαινόμενα καταφρονητικής του μεταχείρισης μέσω του αποκλεισμού του από παροχές αγαθών και υπηρεσιών, λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που φέρει, ακόμη και στο πεδίο της εθελοντικής/ανθρωπιστικής προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών, περιπτώσεις στις οποίες ο θύτης καταφρονεί έμπρακτα και απομειώνει την κοινωνική παράσταση του θύματος, αρνούμενος την ύπαρξη της ανθρωπίνης ιδιότητας σ' αυτό.

Μεταξύ των δύο διατάξεων, δηλ. του άρθρου 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005 και του άρθρου 361B ΠΚ, για όσο διάστημα ίσχυσαν παράλληλα, υφίστατο κατ' αρχήν φαινομενική συρροή. Οι διαφορές των δύο διατάξεων έγκειτο στο προστατευτικό τους πεδίο, καθώς η πρώτη τιμωρούσε τη διακριτική μεταχείριση εις βάρος κάποιου προσώπου και λόγω της ηλικίας του, μόνον, όμως, στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης, ενώ η δεύτερη τιμωρούσε τη διακριτική μεταχείριση εις βάρος κάποιου προσώπου και λόγω της ταυτότητας ή των χαρακτηριστικών φύλου σε όλους, ωστόσο, τους τομείς δραστηριότητας⁴¹³. Επιπλέον, η διάταξη του άρθρου 361B ΠΚ δεν παρείχε διαφορετική προστασία ανάλογα με το προστατευόμενο χαρακτηριστικό, όπως ο Ν. 3304/2005 που παρείχε ευρύτερη προστασία έναντι διακρίσεων λόγω φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής σε σχέση με τις διακρίσεις λόγω θρησκευάτος ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού⁴¹⁴. Βάσει, τέλος, των απειλούμενων ποινών, το αδίκημα του άρθρου 361B παρ. 1 ΠΚ ήταν ηπιότερο σε σχέση με το αντίστοιχο του άρθρου 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005, ενώ στην παρ. 2 προβλεπόταν και διακεκριμένη παραλλαγή του βασικού αδικήματος της παρ. 1, όταν στην πράξη συμμετείχαν δύο ή περισσότεροι δράστες.

Σε σχέση δε, με το άρθρο 81Α ΠΚ, η μεν, διάταξη του άρθρου 361B ΠΚ απαιτούσε η αξιόποινη συμπεριφορά να τελείται από καταφρόνηση, ενώ στην περίπτωση του ρατσιστικού εγκλήματος το κίνητρο του δράστη συνίσταται

⁴¹³ Βλ. Ζύγουρα Β., όπ.π., σελ. 1147

⁴¹⁴ Βλ. Ζύγουρα Β., όπ.π.

στο μίσος του έναντι του θύματος λόγω συγκεκριμένου χαρακτηριστικού του⁴¹⁵.

Η διάταξη του άρθρου 361B ΠΚ καταργήθηκε, ωστόσο, με το νέο Ποινικό Κώδικα.

3.2.3. Το άρθρο 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016

Όπως προαναφέρθηκε το αδίκημα του άρθρου 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005 καταργήθηκε με την παρ. 1 του άρθρου 22 του Ν. 4443/2016, ωστόσο με τον ίδιο Νόμο και συγκεκριμένα με τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 θεσπίστηκε αντίστοιχο με αυτό αδίκημα, ως εξής: «*Όποιος, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή παροχή υπηρεσιών στο κοινό, παραβιάζει την κατά τον παρόντα νόμο απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης για λόγους φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, τιμωρείται με φυλάκιση έξι (6) μηνών μέχρι τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή χιλίων (1.000) έως πέντε χιλιάδων (5.000) ευρώ*». Σύμφωνα δε, με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου: «*Η κατά παράβαση των διατάξεων του παρόντος Μέρους διακριτική μεταχείριση λόγω φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, από πρόσωπο που ενεργεί ως εργοδότης καθ' οποιοδήποτε στάδιο πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση, κατά τη σύναψη ή άρνηση σύναψης εργασιακής σχέσης ή στη διάρκεια, λειτουργία, εξέλιξη ή λύση αυτής συνιστά παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας για την οποία επιβάλλονται από το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΕΠΕ) οι διοικητικές κυρώσεις του άρθρου 24 του Ν. 3996/2011*».

Πρόκειται και πάλι για λευκό νόμο, ο οποίος παραπέμπει στις διατάξεις των άρθρων 2 και 3 για μέρος του περιγραφικού του τμήματος:

1) Η διάταξη του άρθρου 2 έχει ως εξής: «*1. Απαγορεύεται κάθε μορφή διάκρισης για έναν από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1. 2. Για τους σκοπούς των διατάξεων του Μέρους Α: α) ως "άμεση διάκριση" νοείται όταν ένα πρόσωπο υφίσταται, για λόγους φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου μεταχείριση λιγότερο ευνοϊκή από αυτήν της οποίας*

⁴¹⁵ Βλ. *Αλικάκου Π.*, ό.π., σελ. 40, κατά τον οποίο, ενόψει της διαφοροποίησης αυτής, το έγκλημα του άρθρου 361B του ΠΚ ήταν ιδιώνυμο έναντι της εξύβρισης.

τυγχάνει, έτυχε ή θα ετύγχανε άλλο πρόσωπο, σε ανάλογη κατάσταση, β) ως "έμμεση διάκριση" νοείται όταν μία εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική μπορεί να θέσει πρόσωπα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, σε μειονεκτική θέση συγκριτικά με άλλα πρόσωπα. "Έμμεση διάκριση" δεν υφίσταται, εάν η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξής του είναι πρόσφορα και αναγκαία, εάν τα μέτρα, που λαμβάνονται, είναι αναγκαία για την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας, τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης, την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας, των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων ή όταν αφορά άτομα με αναπηρία ή χρόνια πάθηση και μέτρα που λαμβάνονται υπέρ αυτών, σύμφωνα με την παρ. 6 του άρθρου 21 του Συντάγματος και το άρθρο 5 του παρόντος, γ) η "παρενόχληση" νοείται ως διάκριση κατά την έννοια της παρ. 1, εφόσον σημειώνεται ανεπιθύμητη συμπεριφορά που συνδέεται με ένα από τους λόγους του άρθρου 1 με σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειας προσώπου και τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος, δ) ως "διάκριση", νοείται επίσης, οποιαδήποτε εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης σε βάρος προσώπου για οποιονδήποτε από τους λόγους που αναφέρονται στο άρθρο 1, ε) ως "διάκριση λόγω σχέσης" νοείται η λιγότερη ευνοϊκή μεταχείριση ενός προσώπου λόγω της στενής του σχέσης με πρόσωπο ή πρόσωπα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, στ) ως "διάκριση λόγω νομιζόμενων χαρακτηριστικών" νοείται η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ενός προσώπου που εικάζεται ότι διαθέτει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, ζ) ως "πολλαπλή διάκριση" νοείται οποιαδήποτε διάκριση, αποκλεισμός ή περιορισμός, σε βάρος προσώπου, που βασίζεται σε περισσότερους από έναν από τους ανωτέρω λόγους, η) η «άρνηση εύλογων προσαρμογών» για τα άτομα με αναπηρία ή χρόνια πάθηση νοείται ως διάκριση, θ) ως «εύλογες προσαρμογές» νοούνται οι απαραίτητες και κατάλληλες τροποποιήσεις, ρυθμίσεις και ενδεδειγμένα μέτρα, που απαιτούνται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, προκειμένου να διασφαλιστεί για τα άτομα με αναπηρίες ή χρόνιες

παθήσεις η αρχή της ίσης μεταχείρισης, οι οποίες δεν επιβάλλουν δυσανάλογο ή αδικαιολόγητο βάρος στον εργοδότη».

2) Η διάταξη του άρθρου 3 έχει ως εξής: «1. Με την επιφύλαξη των παραγράφων 3 και 4 του παρόντος άρθρου, καθώς και του άρθρου 4, η αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου στον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης, εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, όσον αφορά: α) τους όρους πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση εν γένει, συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων επιλογής και των όρων πρόσληψης, ανεξάρτητα από τον κλάδο δραστηριότητας και σε όλα τα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, καθώς και τους όρους υπηρεσιακής και επαγγελματικής εξέλιξης, β) την πρόσβαση σε όλα τα είδη και επίπεδα επαγγελματικού προσανατολισμού, μαθητείας, επαγγελματικής κατάρτισης, επιμόρφωσης και επαγγελματικού αναπροσανατολισμού, συμπεριλαμβανομένης της απόκτησης πρακτικής επαγγελματικής εμπειρίας, γ) τους όρους και τις συνθήκες εργασίας και απασχόλησης, ιδίως όσον αφορά τις αποδοχές, την απόλυση, την υγεία και την ασφάλεια στην εργασία και σε περίπτωση ανεργίας την επανένταξη και την εκ νέου απασχόληση, δ) την ιδιότητα του μέλους και τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιαδήποτε επαγγελματική οργάνωση, συμπεριλαμβανομένων των πλεονεκτημάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τη συμμετοχή σε αυτές, και ιδίως του δικαιώματος εκλέγειν και εκλέγεσθαι. 2. Με την επιφύλαξη των παραγράφων 3, 4, 6 του παρόντος, καθώς και του άρθρου 4, η αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών εφαρμόζεται σε όλα τα πρόσωπα, στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, και όσον αφορά: α) την κοινωνική προστασία, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης, β) τις κοινωνικές παροχές και τις φορολογικές διευκολύνσεις ή πλεονεκτήματα, γ) την εκπαίδευση, δ) την πρόσβαση στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται (συναλλακτικά) στο κοινό, συμπεριλαμβανομένης της στέγης. 3. Οι διατάξεις του παρόντος Κεφαλαίου δεν εφαρμόζονται στις περιπτώσεις που προβλέπεται ειδικώς αιτιολογημένη διαφορετική μεταχείριση λόγω ιθαγένειας και δεν θίγουν τις διατάξεις και τις προϋποθέσεις του νομικού καθεστώτος των υπηκόων τρίτων χωρών εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης ή των ατόμων άνευ ιθαγένειας που ζουν στην Επικράτεια. 4. Οι διατάξεις του παρόντος Κεφαλαίου αναφορικά με την αρχή της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού

προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου δεν εφαρμόζονται στις πάσης φύσεως παροχές που προσφέρουν τα δημόσια συστήματα ή τα εξομοιούμενα προς τα δημόσια, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης ή πρόνοιας και δεν θίγουν τα μέτρα που είναι αναγκαία για την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας, τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης, την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας και την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων. 5. Οι διατάξεις του παρόντος Κεφαλαίου δεν εφαρμόζονται στις ένοπλες δυνάμεις καθόσον αφορά σε διαφορετική μεταχείριση λόγω ηλικίας, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης σχετικής με την Υπηρεσία. 6. Οι διατάξεις του παρόντος Κεφαλαίου ως προς την παροχή φορολογικών διευκολύνσεων ή πλεονεκτημάτων δεν εφαρμόζονται σε πρόσωπα, των οποίων η φορολογική κατοικία βρίσκεται εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης».

Συγκριτικά με την προστασία που παρείχε το άρθρο 16 παρ. 2 του Ν. 3304/2005, η παρεχόμενη από το άρθρο 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016 προστασία είναι ευρύτερη πρώτον, ως προς τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά, περιλαμβάνοντας σ' αυτά και τις γενεαλογικές καταβολές, τη χρόνια πάθηση, την οικογενειακή ή κοινωνική κατάσταση, την ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά φύλου, δεύτερον, ως προς τις μορφές διάκρισης, περιλαμβάνοντας, εκτός από την άμεση και την έμμεση διάκριση, την παρενόχληση, την εντολή για διακριτική μεταχείριση, τη διάκριση λόγω σχέσης, τη διάκριση λόγω νομιζόμενων χαρακτηριστικών, την πολλαπλή διάκριση και ειδικά για τα άτομα με αναπηρία ή χρόνια πάθηση την άρνηση εύλογων προσαρμογών, και τρίτον ως προς το πεδίο εφαρμογής του νόμου ανάλογα με τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά.

3.3. Οι νομοθετικές ρυθμίσεις του ρατσιστικού εγκλήματος ή εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά

Ο Έλληνας ποινικός νομοθέτης δεν επέλεξε την θέσπιση ενός αυτοτελούς εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, αλλά την επαύξηση των απειλούμενων ποινών των εγκλημάτων του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα και των Ειδικών Ποινικών Νόμων, προβλέποντας αρχικώς ειδική επιβαρυντική περίπτωση που λαμβανόταν υπόψη κατά το στάδιο της δικαστικής επιμέτρησης της ποινής, και εν συνεχεία, με την κατάργηση αυτής, εγκαθιδρύοντας διακεκριμένες παραλλαγές των εγκλημάτων αυτών⁴¹⁶.

3.3.1. Η ειδική επιβαρυντική περίπτωση του άρθρου 79 παρ. 3 ΠΚ

⁴¹⁶ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 103, *Τσόγκα Λ.*, ό.π., σελ. 5. Αντίθ. *Καρύδη Β./Λυκοβαρδή Κ.*, Ρητορική μίσους, διακρίσεις και προκλήσεις στο πραγματικό κοινωνικό πεδίο, σε: *Καρύδη Β./Λυκοβαρδή Κ.* (επιμ.), Ρητορική Μίσους και Διακρίσεις, Προκλήσεις για το Κράτος Δικαίου, 2017, σελ. 177, ότι πρόκειται για ιδιώνυμο έγκλημα.

Με τη διάταξη του άρθρου 23 παρ. 1 του Ν. 3719/2008⁴¹⁷, προστέθηκε τελευταίο εδάφιο στο άρθρο 79 παρ. 3 ΠΚ, το οποίο είχε το εξής περιεχόμενο: «*Η τέλεση της πράξης από μίσος εθνικό, φυλετικό, θρησκευτικό ή μίσος λόγω διαφορετικού γενετήσιου προσανατολισμού κατά του παθόντος συνιστά επιβαρυντική περίπτωση*».

Με τη διάταξη αυτή, ο ποινικός νομοθέτης θέσπισε μια ειδική επιβαρυντική περίπτωση, η οποία ενεργοποιούνταν όταν διαπιστωνόταν ότι το κίνητρο του δράστη να τελέσει ένα έγκλημα του Ποινικού Κώδικα αναγόταν στο αρνητικό συναίσθημα του μίσους του έναντι συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του παθόντος και δη της εθνικής ή φυλετικής καταγωγής του, των θρησκευτικών του πεποιθήσεων ή του διαφορετικού γενετήσιου προσανατολισμού του⁴¹⁸. Δεδομένου, όμως, ότι το μίσος συνιστά ένα εσωτερικό μέγεθος, ποινικώς μη αξιολογήσιμο και δυσχερώς αποδείξιμο, κατά την άποψή μας, η διάταξη αυτή ήταν αντισυνταγματική ως αντικείμενη στη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 του Συντάγματος, στην οποία κατοχυρώνεται η θεμελιώδης αρχή του ποινικού δικαίου «*nullum crimen, nulla poena sine lege*»⁴¹⁹.

Περαιτέρω, η εν λόγω διάταξη αντικαταστάθηκε από τη διάταξη του άρθρου 66 του Ν. 4139/2013⁴²⁰, αποκτώντας το εξής περιεχόμενο: «*Η τέλεση της πράξης από μίσος προκαλούμενο λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής ή του σεξουαλικού προσανατολισμού ή της ταυτότητας φύλου του παθόντος συνιστά επιβαρυντική περίπτωση και η ποινή δεν αναστέλλεται*». Με τη νέα διάταξη, διευρύνθηκε το αξιόποινο, με την προσθήκη στα προστατευόμενα χαρακτηριστικά του χρώματος, των γενεαλογικών καταβολών και της ταυτότητας φύλου και την πρόβλεψη περί μη αναστολής της επιβαλλόμενης ποινής, καθισταμένης έτσι της νέας διάταξης δυσμενέστερης για τον κατηγορούμενο.

Με το άρθρο 10 παρ. 1 του Ν. 4285/2014⁴²¹, ωστόσο, το τελευταίο εδάφιο της παρ. 3 του άρθρου 79 ΠΚ διαγράφηκε και, ταυτόχρονα, προστέθηκε στον Ποινικό Κώδικα άρθρο 81Α, με τον τίτλο «*ρατσιστικό*

⁴¹⁷ ΦΕΚ Α' 241/26-11-2008

⁴¹⁸ Βλ. ΜΟΔ Αθηνών 398/2014 (αδημ.), που κήρυξε ενόχους ανθρωποκτονίας από πρόθεση τους κατηγορουμένους, εφαρμόζοντας τη διάταξη του άρθρου 79 παρ. 3 ΠΚ.

⁴¹⁹ Βλ. *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., σελ. 386. Πρβλ. και *Ζύγουρα Β.*, ό.π., σελ. 1147, κατά την οποία για τη στοιχειοθέτηση του εγκλήματος εκτιμάται η προσωπική διάθεση του δράστη, σε αντίθεση με έτερη προσέγγιση, όπου η επιλογή του θύματος ενός τέτοιου εγκλήματος γίνεται λόγω της ένταξής του σε μια ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά.

⁴²⁰ ΦΕΚ Α' 74/20-3-2013

⁴²¹ ΦΕΚ Α' 191/10-9-2014

έγκλημα», με ελάχιστες, όμως, διαφοροποιήσεις από την καταργούμενη διάταξη.

3.3.2. Η διάταξη του άρθρου 81Α ΠΚ

3.3.2.1. Η αρχική ρύθμιση

Με τη διάταξη του άρθρου 10 παρ. 1 του Ν. 4285/2014 προστέθηκε στον Ποινικό Κώδικα άρθρο 81Α, με τον τίτλο «*ρατσιστικό έγκλημα*», το οποίο είχε το εξής περιεχόμενο: «*Εάν η πράξη τελείται από μίσος λόγω της φυλής, του χρώματος, της θρησκείας, των γενεαλογικών καταβολών, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, του σεξουαλικού προσανατολισμού, της ταυτότητας φύλου ή της αναπηρίας κατά του παθόντος, το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται ως εξής: Α) Σε περίπτωση πλημμελήματος, που το προβλεπόμενο όριο ποινής ορίζεται σε δέκα ημέρες έως ένα έτος φυλάκισης, το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται κατά έξι μήνες και κατά ένα έτος στις λοιπές περιπτώσεις πλημμελημάτων. Β) Σε περίπτωση κακουργήματος, που το προβλεπόμενο όριο ποινής ορίζεται σε πέντε έως δέκα έτη κάθειρξης, το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται κατά δύο έτη και κατά τρία έτη στις λοιπές περιπτώσεις κακουργημάτων. Γ) Το προβλεπόμενο για οποιοδήποτε έγκλημα κατώτερο όριο χρηματικής ποινής διπλασιάζεται. Η κατά τα ανωτέρω επιβαλλόμενη ποινή δεν αναστέλλεται*».

Με τη διάταξη αυτή, ο ποινικός νομοθέτης επέλεξε αντί ειδικής επιβαρυντικής περίπτωσης να εγκαθιδρύσει διακεκριμένες παραλλαγές των βασικών εγκλημάτων του Ποινικού Κώδικα, για να τιμωρήσει τα ρατσιστικά εγκλήματα⁴²². Ωστόσο, το στοιχείο διαφοροποίησης των νέων αυτών παραλλαγών από τα βασικά εγκλήματα συνίστατο στο ίδιο ακριβώς κίνητρο του δράστη που ενεργοποιούσε και την επιβαρυντική περίπτωση του άρθρου 79 παρ. 3 ΠΚ. Από την άλλη πλευρά, προστέθηκε στα προστατευόμενα χαρακτηριστικά αυτό της αναπηρίας⁴²³, ενώ προβλέφθηκε συγκεκριμένο επαυξημένο πλαίσιο των στερητικών της ελευθερίας ποινών, καθώς και διπλασιασμός του κατώτερου ορίου των χρηματικών ποινών.

Εκτός, όμως, από την προσθήκη του άρθρου 81Α, με το Ν. 4285/2014 τροποποιήθηκε και το άρθρο 61 ΠΚ και συγκεκριμένα προβλέφθηκε η επιβολή της παρεπόμενης ποινής της αποστέρησης των πολιτικών δικαιωμάτων για ένα έως πέντε έτη και αν συνέτρεχε περίπτωση του άρθρου 81Α ΠΚ.

⁴²² Πρβλ. Παπαχαράλαμπος Χ., ό.π., σελ. 219, κατά τον οποίο από τη γραμματική διατύπωση της διάταξης δεν φαίνεται να απαιτείται αποκλειστικότητα του ρατσιστικού κινήτρου.

⁴²³ Πρβλ. Μαυροειδάκου Α., ό.π., σελ. 382, η οποία τέσσεται υπέρ της συμπερίληψης και άλλων λόγω διάκρισης, όπως οι πολιτικές πεποιθήσεις, η κοινωνική τάξη, η ηλικία, η πνευματική ή σωματική ικανότητα κ.λπ.

3.3.2.2. Η νομοθετική μεταβολή

Το άρθρο 81Α ΠΚ αντικαταστάθηκε από το άρθρο 21 του Ν. 4356/2015⁴²⁴, αποκτώντας το εξής περιεχόμενο: «*Εάν από τις περιστάσεις προκύπτει ότι έχει τελεστεί έγκλημα κατά παθόντος, η επιλογή του οποίου έγινε λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου το πλαίσιο ποινής διαμορφώνεται ως εξής: α) Στην περίπτωση πλημμελήματος, που τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα (1) έτος, το κατώτερο όριο της ποινής αυξάνεται στους έξι (6) μήνες και το ανώτερο όριο αυτής στα δύο (2) έτη. Στις λοιπές περιπτώσεις πλημμελημάτων το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται κατά ένα (1) έτος. β) Στην περίπτωση κακουργήματος, που το προβλεπόμενο πλαίσιο ποινής ορίζεται σε πέντε (5) έως δέκα (10) έτη, το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται κατά δύο (2) έτη. Στις λοιπές περιπτώσεις κακουργημάτων το κατώτερο όριο ποινής αυξάνεται κατά τρία (3) έτη. γ) Στην περίπτωση εγκλήματος, που τιμωρείται με χρηματική ποινή, το κατώτερο όριο αυτής διπλασιάζεται. Σε περίπτωση μετατροπής της ποινής φυλάκισης που έχει επιβληθεί κατά τα παραπάνω, το ποσό της μετατροπής δεν μπορεί να είναι κατώτερο από το διπλάσιο του κατώτατου ορίου του προβλεπόμενου ποσού μετατροπής».*

Όπως προκύπτει από την Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, ο ποινικός νομοθέτης επέλεξε να τροποποιήσει τη διάταξη του άρθρου 81Α ΠΚ, δεδομένου ότι η έννοια του «*μίσους*» παρέπεμπε στην εσωτερική ψυχική κατάσταση του θύτη και δεν επρόκειτο για εμπειρικά αισθητό μέγεθος, με αποτέλεσμα τη δημιουργία αποδεικτικών δυσχερειών και περαιτέρω τη σπάνια εφαρμογή της διάταξης, σε αντίθεση με την επιλογή-στοχοποίηση του θύματος εξαιτίας συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του, όπως αυτά απαριθμούνται περιοριστικά στη διάταξη, είτε τα φέρει πράγματι το θύμα, είτε νομίζει ο δράστης ότι τα φέρει, η οποία (επιλογή) αποτελεί αντικειμενικό και αντιληπτό γεγονός⁴²⁵. Από την άλλη πλευρά, επεφύλαξε ακόμη αυστηρότερο πλαίσιο ποινής για τα πλημμελήματα που τιμωρούνται με φυλάκιση έως ένα έτος, ενώ, αντίθετα, κατήργησε την απαγόρευση αναστολής της επιβαλλόμενης ποινής.

Εν τέλει, τόσο η διάταξη του άρθρου 81Α ΠΚ, όσο και η διάταξη του άρθρου 61 ΠΚ, καταργήθηκαν με το νέο Ποινικό Κώδικα.

3.3.3. Οι διατάξεις των άρθρων 82Α και 137Α παρ. 2 ΠΚ

⁴²⁴ ΦΕΚ Α' 181/24-12-2015

⁴²⁵ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., σελ. 386, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 122, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 738

Παρά την κατάργηση της διάταξης του άρθρου 81Α ΠΚ με το νέο Ποινικό Κώδικα, η ρύθμιση για το ρατσιστικό έγκλημα επανήλθε μέσω της διάταξης του νέου άρθρου 82Α, κατά το οποίο: *«Εάν έχει τελεστεί έγκλημα κατά παθόντος, η επιλογή του οποίου έγινε λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, το πλαίσιο ποινής διαμορφώνεται ως εξής: α) Στην περίπτωση πλημμελήματος, που τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα έτος, το ελάχιστο όριο της ποινής αυξάνεται κατά έξι μήνες. Στις λοιπές περιπτώσεις πλημμελημάτων, το ελάχιστο όριο αυτής αυξάνεται κατά ένα έτος. β) Στην περίπτωση κακουργήματος το ελάχιστο όριο ποινής αυξάνεται κατά δύο έτη»*. Οι μόνες διαφορές μεταξύ της διάταξης του άρθρου 81Α του προϊσχύσαντος ΠΚ, μετά την τροποποίησή της με το Ν. 4356/2015, και της διάταξης του άρθρου 82Α του νέου ΠΚ, έγκεινται στην πρόβλεψη χαμηλότερων επαυξήσεων των ελάχιστων ορίων των απειλούμενων στερητικών της ελευθερίας ποινών και στην κατάργηση της επαύξησης του ελαχίστου ορίου των απειλούμενων χρηματικών ποινών.

Ωστόσο, ειδικά για το έγκλημα των βασανιστηρίων, ο ποινικός νομοθέτης πρόβλεψε απευθείας την επίταση της ποινής, εφόσον αυτό στρέφεται κατά προσώπου που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, μη εφαρμοζόμενης της διάταξης του άρθρου 82Α, ως εξής: *«Με την ίδια ποινή τιμωρούνται τα βασανιστήρια τα οποία τελούνται από τα πρόσωπα και υπό τις περιστάσεις που προβλέπει η προηγούμενη παράγραφος ακόμη και χωρίς τον αναφερόμενο σε αυτή σκοπό, εφόσον η επιλογή του παθόντος γίνεται λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου. Στην περίπτωση αυτή δεν εφαρμόζεται το άρθρο 82Α»*.

3.4. Η εγκαθίδρυση διακεκριμένης παραλλαγής ρατσιστικής διέγερσης

Στο άρθρο 184 του νέου ΠΚ, ο οποίος κυρώθηκε με το άρθρο πρώτο του Ν. 4619/2019⁴²⁶, ενοποιήθηκαν τα εγκλήματα των άρθρων 184, 192 και 196 του προϊσχύσαντος ΠΚ, ως εξής: *«1. Όποιος δημόσια με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσω του διαδικτύου προκαλεί ή διεγείρει σε διάπραξη πλημμελήματος ή κακουργήματος και έτσι εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα έτος ή με χρηματική ποινή. 2. Με φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή τιμωρείται η πράξη της προηγούμενης παραγράφου αν με*

⁴²⁶ ΦΕΚ Α' 95/11-6-2019

αυτήν επιχειρείται η τέλεση βιαιοπραγιών κατά ομάδας ή προσώπου που προσδιορίζεται με βάση τα χαρακτηριστικά της φυλής, το χρώμα, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, τις γενεαλογικές καταβολές, τη θρησκεία, την αναπηρία, το γενετήσιο προσανατολισμό, την ταυτότητα ή τα χαρακτηριστικά φύλου. Στην περίπτωση αυτή δεν εφαρμόζεται το άρθρο 82 Α. 3. Με φυλάκιση τιμωρείται η πράξη των προηγούμενων παραγράφων αν είχε ως άμεσο επακόλουθο την τέλεση εγκλημάτων. 4. Με την ποινή της προηγούμενης παραγράφου τιμωρείται και όποιος δημόσια με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσω του διαδικτύου προκαλεί ή διεγείρει τους πολίτες σε βιαιοπραγίες μεταξύ τους ή σε αμοιβαία διχόνοια με αποτέλεσμα να προκληθεί διατάραξη της κοινής ειρήνης κατά το άρθρο 189».

Με τη διάταξη, ειδικότερα, της παρ. 2 του άρθρου 184 του νέου ΠΚ, ο ποινικός νομοθέτης εγκαθιδρύει μια διακεκριμένη παραλλαγή της διέγερσης της παρ. 1, η οποία συνίσταται στην πρόκληση ή διέγερση σε διάπραξη βιαιοπραγιών κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση τα χαρακτηριστικά της φυλής, του χρώματος, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, των γενεαλογικών καταβολών, της θρησκείας, την αναπηρίας, του γενετήσιου προσανατολισμού, της ταυτότητας ή των χαρακτηριστικών φύλου, ενώ στην παρ. 3 θεσπίζεται ένα εκ του αποτελέσματος διακρινόμενο έγκλημα, όταν και η διέγερση αυτή έχει ως άμεσο επακόλουθο την τέλεση των βιαιοπραγιών.

Συγκριτικά με το αδίκημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, όπως τροποποιήθηκε με το Ν. 4285/2014, με το νέο αδίκημα: α) προστατεύονται και τα χαρακτηριστικά φύλου του προσώπου ή της ομάδας προσώπων που αποτελεί στόχο του δράστη, β) απουσιάζουν οι εναλλακτικοί τρόποι της υποκίνησης και της προτροπής για την τέλεση της αξιόποινης συμπεριφοράς, γ) ο δράστης προκαλεί ή διεγείρει στην τέλεση μόνο βιαιοπραγιών και δ) απαιτείται η επέλευση κινδύνου για τη δημόσια τάξη⁴²⁷.

Σημειώνεται, τέλος, ότι επί τέλεσης του αδικήματος της ρατσιστικής διέγερσης, δεν εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ, καθώς κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε διπλή αξιολόγηση της ίδιας συμπεριφοράς⁴²⁸.

3.5. Προσβλητικές εθνικής ταυτότητας ή ρατσιστικού περιεχόμενου εκφράσεις με αφορμή αθλητικές εκδηλώσεις ή αθλητικό υπόβαθρο

⁴²⁷ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, σε: *Μοροζίνη Ι./Νταγγίνη Μ.*, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 858/2020, ΠοινΧρ 2021, σελ. 450, *Νούσκαλη Γ.*, Οι προϋποθέσεις τιμώρησης του ομοφοβικού λόγου κατά το άρθρο 1 Ν. 927/1979 στα πρόσφατα νομολογιακά παραδείγματα του ΕΔΔΑ και του Αρείου Πάγου (απόφαση στην υπόθεση «Lilliendahl κατά Ισλανδίας» και ΑΠ 858/2020), Ερμηνευτική στροφή προς την κατεύθυνση ευρύτερης προστασίας κατά των διακρίσεων μετά το Ν. 4285/2014, ΠοινΔικ 2021, σελ. 14. Πρβλ. όμως *Μεταξάκη Ε.*, ό.π., σελ. 304, κατά τον οποίο οι σχετικές διατάξεις του άρθρου 184 του νέου ΠΚ έχουν καταργήσει σιωπηρώς τις προϋπάρχουσες αντίστοιχες διατάξεις του άρθρου 1 του Ν. 927/1979.

⁴²⁸ Πρβλ. άρθρο 137Α παρ. 2 ΠΚ.

Με την παρ. 15 περ. ιγ' του άρθρου 8 του Ν. 3207/2003⁴²⁹, προστέθηκε περ. γ' στην παρ. 2 του άρθρου 41ΣΤ του Ν. 2725/1999⁴³⁰, όπου τυποποιούνται αδικήματα βίας με αφορμή αθλητικές εκδηλώσεις ή αθλητικό υπόβαθρο, η οποία έχει ως εξής: «*Με φυλάκιση τουλάχιστον τριών (3) μηνών και χρηματική ποινή, εκτός εάν η πράξη τιμωρείται βαρύτερα σύμφωνα με άλλη διάταξη, τιμωρείται όποιος: ... γ) απευθύνει ατομικά ή ως μέλος ομάδας σε τρίτους εκφράσεις που προσβάλλουν την εθνική ταυτότητα των προσώπων αυτών ή είναι ρατσιστικού περιεχόμενου ή προσβάλλει τον εθνικό ύμνο, τα ολυμπιακά σύμβολα ή τους ολυμπιακούς αγώνες*».

Με την πιο πάνω διάταξη, τυποποιείται μια διακεκριμένη παραλλαγή του αδικήματος της εξύβρισης, η οποία κατά τη διατύπωσή της ομοιάζει μ' αυτήν του παλαιού άρθρου 2 του Ν. 927/1979, με τη διαφοροποίηση πρώτον, ότι η εξωτερίκευση λαμβάνει χώρα με αφορμή αθλητικές εκδηλώσεις ή αθλητικό υπόβαθρο, στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, και δεύτερον, ότι το περιεχόμενο του λόγου πρέπει να είναι προσβλητικό για την εθνική ταυτότητα του προσώπου ή της ομάδας προσώπων που στοχοποιεί. Κατά το σκέλος, ωστόσο, που οι εκφράσεις αυτές μπορούν να είναι και «*ρατσιστικού περιεχόμενου*», η διάταξη είναι, κατά την άποψή μας αντισυνταγματική – αντίθετη στο άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος – ως αόριστη, διότι δεν προσδιορίζεται σαφώς τι συνιστά ρατσιστικό περιεχόμενο.

Περαιτέρω, η υπό διερεύνηση διάταξη συρρέει φαινομενικώς κατ' ιδέαν με τη διάταξη του άρθρου 361 ΠΚ σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ, σε περίπτωση που η επιλογή του προσώπου ή της ομάδας προσώπων έγινε και εξαιτίας της εθνικής τους ταυτότητας, εφαρμοζόμενης της διάταξης του άρθρου 41ΣΤ παρ. 2 περ. γ' του Ν. 2725/1999, παρά τη ρήτρα επικουρικότητας που περιέχει, καθώς τιμωρεί βαρύτερα την πράξη (απειλούμενη ποινή φυλάκισης από 3 μήνες έως 5 έτη και χρηματική ποινή) σε σχέση με την εξύβριση με ρατσιστικά χαρακτηριστικά (απειλούμενη ποινή φυλάκισης από 6 μήνες έως 1 έτος ή χρηματική ποινή)⁴³¹.

⁴²⁹ ΦΕΚ Α' 302/24-12-2003

⁴³⁰ ΦΕΚ Α' 121/17-6-1999

⁴³¹ Πρβλ. και *Νούσκαλη Γ.*, Ο ρατσιστικός λόγος μίσους ως μορφή του ρατσιστικού εγκλήματος. Η θεμελίωση και τα όρια του αδίκου/ενοχής/ποινής υπό το φως των διεθνών νομοθετικών κειμένων και της Νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2022, σελ. 213, ότι απορροφά το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 και απορροφάται από το έγκλημα της παρ. 3 του ίδιου άρθρου του Νόμου αυτού.

4. ΤΑ ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΑ ΕΝΝΟΜΑ ΑΓΑΘΑ

4.1. Η σκοπιμότητα αποσαφήνισης του εννόμου αγαθού, οι θεωρητικές προσεγγίσεις και η νομολογιακή αντιμετώπιση

Κάθε κοινωνικός χώρος αποτελείται από πρόσωπα που κινούνται ελεύθερα σ' αυτόν, από πράγματα που διακινούν ελεύθερα τα πρόσωπα αυτά στον ίδιο χώρο, αλλά και από αυθύπαρκτα πράγματα που διευκολύνουν την ελεύθερη αυτή κυκλοφορία και διακίνηση, την οποία διευκολύνουν, επίσης, φυσικές και κοινωνικές ιδιότητες των προσώπων και των πραγμάτων⁴³². Τα πρόσωπα, τα πράγματα και οι ιδιότητές τους αντικατοπτρίζουν μια αξία, την οποία ο ποινικός νομοθέτης επιλέγει να προστατεύσει με το κύρος της αυθεντίας του, ανάμεσα σε πολλές αξίες, απειλώντας ποινικές κυρώσεις για κάθε ανθρόπινη, εξωτερικευμένη, αυτοελεγχόμενη και κοινωνικώς ενδιαφέρουσα συμπεριφορά που βάλει εναντίον τους⁴³³. Μέσα από τη διαδικασία αυτή, οι αξίες αυτές ανάγονται σε «έννομα αγαθά», κύρια (π.χ. ζωή, προσωπική ελευθερία, ιδιοκτησία, περιβάλλον) και βοηθητικά (π.χ. σωματική ακεραιότητα, τιμή, δημόσια τάξη, νόμισμα)⁴³⁴, η προστασία των οποίων μαζί με την προστασία του δράστη ή υπόπτου τέλεσης της συμπεριφοράς αυτής, από την αυθαιρεσία των κρατικών ποινικής καταστολής, συνθέτουν την διττή (τιμωρητική-εγγυητική) κοινωνική λειτουργία του ποινικού δικαίου⁴³⁵.

Όπως προαναφέρθηκε, στην ελληνική ποινική νομοθεσία προβλέπεται το αξιόποιο και των τριών εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας από διατάξεις του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα και Ειδικών Ποινικών Νόμων⁴³⁶. Η αναζήτηση και ο ακριβής προσδιορισμός των εννόμων αγαθών που προστατεύονται με την ποινικοποίηση των εκδηλώσεων αυτών έχει ιδιαίτερη σημασία τόσο για την ερμηνευτική προσέγγιση των στοιχείων των ποινικών υποστάσεων, ενόψει της μεταφοράς στην εσωτερική έννομη τάξη κανόνων καθ' υπόδειξη της Ε.Ε., όσο και για τον εντοπισμό των συνταγματικών ορίων του αξιοποίνου του δημόσια εκφερόμενου ρατσιστικού λόγου, ενόψει του περιορισμού που θέτει στην θεμελιώδη ελευθερία της έκφρασης (και του Τύπου)⁴³⁷.

⁴³² Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του Ποινικού Δικαίου, 1998, σελ. 91

⁴³³ Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 105, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 11-12

⁴³⁴ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 92-93

⁴³⁵ Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 58, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 12-13

⁴³⁶ Βλ. υπό 1.1.2.

⁴³⁷ Βλ. *Βασματζίδη Χ.*, ό.π., σελ. 28. Πρβλ. και *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, 2016, σελ. 156, κατά την οποία θα πρέπει ο ενωσιακός νομοθέτης αφενός μεν. να περιγράφει τα στοιχεία της ποινικής υπόστασης μιας πράξης, την οποία υποχρεώνει τα κράτη-μέλη να ποινικοποιήσουν

Την θεωρία απασχόλησε ως επί το πλείστον ο εντοπισμός του εννόμου αγαθού που προστατεύεται από τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, στην οποία τυποποιείται ως αξιόποινη η δημόσια υποκίνηση σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν σε διακρίσεις, μίσος ή βία κατά πρόσωπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Το προστατευόμενο έννομο αγαθό αναζητήθηκε τόσο προς την κατεύθυνση εντοπισμού ενός ή περισσοτέρων ατομικών εννόμων αγαθών, όσο και προς την αντίθετη κατεύθυνση, δηλ. εντοπισμού ενός υπερατομικού/κοινωνικού εννόμου αγαθού. Ειδικότερα, προς την πρώτη κατεύθυνση διατυπώθηκαν οι απόψεις α) ότι προστατεύεται το δικαίωμα οποιουδήποτε ευρίσκεται στη δικαιοδοσία της Ελλάδας για ισότητα μεταχείρισης και αποφυγή διακρίσεων λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που φέρει⁴³⁸, β) ότι δεν προστατεύεται απλώς ένα δικαίωμα, αλλά η ιδιότητα του ανθρώπου να είναι ίσος με τους άλλους ανθρώπους εξαιτίας της ανθρωπίνης ιδιότητάς του⁴³⁹ και γ) ότι προστατεύονται μαζικώς τα ατομικά έννομα αγαθά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της προσωπικής ελευθερίας⁴⁴⁰. Αντίθετα, προς την δεύτερη κατεύθυνση κινείται το μεγαλύτερο μέρος της θεωρίας που προκρίνει ως προστατευόμενο έννομο αγαθό αυτό της δημόσιας τάξης⁴⁴¹. Και προς τις δύο κατευθύνσεις κινούνται μέρος της θεωρίας και η νομολογία, κάνοντας λόγο είτε για προστασία του δικαιώματος κάθε Έλληνα προς ίση μεταχείριση, ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητάς του και απαγόρευση κάθε διάκρισης που αφορά το άτομό του και της δημόσιας

στο εσωτερικό τους δίκαιο, αφετέρου δε, να προσδιορίζει και το έννομο αγαθό κατά του οποίου στρέφεται η πράξη.

⁴³⁸ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 1185, ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011, ΠοινΧρ 2013, σελ. 314

⁴³⁹ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2016, σελ. 101, *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., σελ. 387. Πρβλ. και ΟΛΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, όπου γίνεται δεκτό ότι: «η άσκηση των συνταγματικών αυτών δικαιωμάτων (σ.σ. ελευθερία τη έκφρασης των στοχασμών του ατόμου και ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας) πρέπει να κρίνεται σε συνδυασμό με την απορρέουσα από τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 2 πρωταρχική υποχρέωση της πολιτείας για σεβασμό και προστασία της αξίας του ατόμου, στην έννοια της οποίας περιλαμβάνεται και η φυλετική και εθνική καταγωγή του, στην οποία και ανταποκρίθηκε με τον ν. 927/1979, και προεχόντως, με την επικύρωση, ως μέλος της διεθνούς κοινότητας, με το ν.δ. 494/1970 της υπογραφείσας στις 7-3-1966 Διεθνούς Συμβάσεως».

⁴⁴⁰ Βλ. *Βασματζίδη Χ.*, ό.π., σελ. 38, *Γιαννακούλα Α.*, ό.π., σελ. 360, *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στις ποινικές διατάξεις κατά της ρητορικής του μίσους (Ν. 927/1979), σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, 2016, σελ. 28, *Του ίδιου*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 447, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 841, *Χουλιάρα Α.*, ό.π., σελ. 1232, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.)

⁴⁴¹ Βλ. *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., σελ. 1684, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 135, *Παπαχαράλαμπος Χ.*, Νομοθετώντας για το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 213, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 730, *Της ίδιας*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 483

τάξης⁴⁴², είτε για προστασία των ατομικών εννόμων αγαθών της ζωής, της ακεραιότητας και της προσωπικής ελευθερίας και της δημόσιας τάξης⁴⁴³, είτε για προστασία της τιμής και της δημόσιας τάξης⁴⁴⁴.

Όσον αφορά στον εντοπισμό του προστατευόμενου εννόμου αγαθού από τη διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 927/1979, όπως ισχύει μετά την αντικατάστασή του από το άρθρο 2 του Ν. 4285/2014, κρατεί η ίδια άποψη περί προστασίας του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης⁴⁴⁵, υποστηρίζεται, όμως, και η άποψη ότι το αδίκημα της δημόσιας επιδοκιμασίας, ευτελισμού ή κακόβουλης άρνησης της ύπαρξης ή της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονιών, πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και του ναζισμού δεν προσβάλλει κανένα έννομο αγαθό, με εξαίρεση την περίπτωση που η συμπεριφορά αυτή ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, οπότε προσβάλλεται το έννομο αγαθό της τιμής⁴⁴⁶.

Περαιτέρω, εξαιτίας της ποινικοποίησης της ρατσιστικής διάκρισης δια του άρθρου 361B ΠΚ, το οποίο είχε ενταχθεί συστηματικά στο Κεφάλαιο Κ' του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα, στο οποίο περιέχονται τα εγκλήματα που προσβάλλουν το έννομο αγαθό της τιμής, είχε υποστηριχθεί ότι αυτό προσβαλλόταν και με το έγκλημα αυτό⁴⁴⁷. Ωστόσο, κρατεί πλέον η άποψη ότι με την αξιόποινη αυτή πράξη βλάπτεται το έννομο αγαθό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας⁴⁴⁸.

Αναφορικά, τέλος, με το έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, εκτός από το έννομο αγαθό που προσβάλλεται με την πλήρωση της ποινικής υπόστασης του βασικού εγκλήματος, σύμφωνα με μια άποψη η δικαιολογητική βάση του αυξημένου αδικου εντοπίζεται στην προσβολή αφενός της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, όχι, όμως, ως αυτοτελούς εννόμου αγαθού, αλλά ως μιας έννοιας που περιλαμβάνει όλες τις προσβολές όλων των ατομικών εννόμων αγαθών, και αφετέρου της δημόσιας τάξης, λόγω των έμμεσων

⁴⁴² Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, Ο ρατσιστικός λόγος μίσους ως μορφή του ρατσιστικού εγκλήματος. Η θεμελίωση και τα όρια του αδικου/ενοχής/ποινής υπό το φως των διεθνών νομοθετικών κειμένων και της Νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2022, σελ. 7, ΑΠ 858/2020 ΠοινΧρ 2021 σελ. 444

⁴⁴³ Βλ. *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 841, *Χουλιάρα Α.*, ό.π., σελ. 1232, *Νταγγίνη Μ.*, σε: *Μοροζίνη Ι./Νταγγίνη Μ.*, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 858/2020, ΠοινΧρ 2021, σελ. 453, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.)

⁴⁴⁴ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 113 και 117

⁴⁴⁵ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, Ο ρατσιστικός λόγος μίσους ως μορφή του ρατσιστικού εγκλήματος. Η θεμελίωση και τα όρια του αδικου/ενοχής/ποινής υπό το φως των διεθνών νομοθετικών κειμένων και της Νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2022, σελ. 177, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017 σελ. 463, ότι προστατευόμενο από τις διατάξεις του Ν. 4285/2014, συμπεριλαμβανομένου και του άρθρου 2, έννομο αγαθό είναι «η ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωση και τα δικαιώματα των προσδιοριζόμενων ομάδων προσώπων και μελών τους».

⁴⁴⁶ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 51

⁴⁴⁷ Βλ. *Αλικάκου Π.*, Το περιστατικό βίας ή μίσους ως αξιόποινη πράξη. Η νέα διάταξη του άρθρου 361B ΠΚ, ΠοινΔικ 2016, σελ. 40, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 841, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, Ο σκοπός δυσφήμισης στα εγκλήματα κατά τις τιμές, 2016, σελ. 33

⁴⁴⁸ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 149

συνεπειών/αντίκτυπου στην ομάδα που ανήκει ο παθών και αποτελεί τον κύριο στόχο του δράστη⁴⁴⁹, ενώ κατ' άλλη άποψη, προστατεύονται το δικαίωμα οποιουδήποτε ευρίσκεται στη δικαιοδοσία της Ελλάδας για ισότητα μεταχείρισης και αποφυγή διακρίσεων μαζί με τη δημόσια τάξη⁴⁵⁰.

4.1.1. Το δικαίωμα για ισότητα μεταχείρισης και αποφυγή διακρίσεων

Όπως προαναφέρθηκε, μερίδα της θεωρίας, αλλά και η νομολογία, δέχονται ότι από τις διατάξεις του Ν. 927/1979 προστατεύεται, είτε μεμονωμένα, είτε σε συνδυασμό με το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης, το δικαίωμα οποιουδήποτε ευρίσκεται στη δικαιοδοσία της Ελλάδας για ισότητα μεταχείρισης και αποφυγή διακρίσεων⁴⁵¹. Η άποψη αυτή διατυπώθηκε για πρώτη φορά από τον *Αποστολάκη*, πριν την τροποποίηση του Ν. 927/1979 με το Ν. 4285/2014⁴⁵², κι εν συνεχεία υιοθετήθηκε από τον *Βούλγαρη*, συνδυαστικά με τη δημόσια τάξη, αναφορικά με τα εγκλήματα μίσους⁴⁵³.

Η άποψη αυτή θέτει ως βάση της τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 εδάφιο α' του Συντάγματος, κατά την οποία «*όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς διάκριση εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων*», σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά την οποία «*οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου*»⁴⁵⁴.

Με τη διάταξη του άρθρου 4 παρ. 1 του Συντάγματος διακηρύσσεται η ισότητα των Ελλήνων ενώπιον του νόμου, υπό την έννοια της όμοιας μεταχείρισης όμοιων μεταξύ τους καταστάσεων και της ανόμοιας μεταξύ ανόμοιων μεταξύ τους καταστάσεων (ουσιαστική/αναλογική ισότητα)⁴⁵⁵. Πρόκειται, ειδικότερα, για την ισότητα των δύο φύλων στους τομείς της

⁴⁴⁹ Βλ. *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., σελ. 387, *Χαλκιά Α.*, Εγκλήματα ρατσιστικού μίσους στην Ελλάδα της κρίσης: από τη θυματοποίηση στην προσβολή της δημοκρατίας, *Εγκληματολογία* 2013, σελ. 81

⁴⁵⁰ Βλ. *Βούλγαρη Γ.*, ό.π., *Σωτηροπούλου Α.*, ό.π., σελ. 1763

⁴⁵¹ Πρβλ. και *Παπαχαλαράμπος Χ.*, Η ποινική αντιμετώπιση της λαθρομετανάστευσης και το ζήτημα της κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των οικονομικών μεταναστών, *ΠοινΔικ* 2007, σελ. 1442 (ο οποίος κάνει λόγο για «*υπερατομική διάσταση της προσβολής της ίσης μεταχείρισης*» τόσο στην περίπτωση του Ν. 927/1979, όσο και στην περίπτωση του Ν. 3304/2005, που προέβλεπε το αξιόποιο ρατσιστικής διάκρισης)

⁴⁵² Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.

⁴⁵³ Βλ. *Βούλγαρη Γ.*, ό.π.

⁴⁵⁴ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.

⁴⁵⁵ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π., σελ. 1030-1031, *Κουβαρά Η.*, σε: *Βλαχόπουλου Σ.*, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2017, σελ. 53, *Κοφίνη Σ.*, σε: Σπυρόπουλου Φ./Κοντιάδη Ξ./Ανθόπουλου Χ./Γεραπετρίτη Γ., *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*, 2017, σελ. 55, *Του ίδιου*, *Ισότητα και απαγόρευση διακρίσεων*, 2016, σελ. 42, *Χρυσόγονου Κ.*, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 3^η αναθεωρημένη έκδοση, 2006, σελ. 120

οικογένειας και της κοινωνικής ασφάλισης (παρ. 2)⁴⁵⁶, στον τρόπο κτήσης και απώλειας της ελληνικής ιθαγένειας (παρ. 3), στην πρόσβαση στις δημόσιες λειτουργίες (παρ. 4), στα δημόσια βάρη (παρ. 5) και στην στρατολογική υποχρέωση για τους άνδρες (παρ. 6), ενώ απαγορεύεται η απονομή τίτλων ευγενείας ή διακρίσεων σε Έλληνες πολίτες (παρ. 7). Όπως προκύπτει από τη σαφή γραμματική διατύπωση της διάταξης, φορείς της αξίωσης για ισότητα ενώπιον του νόμου είναι μόνον οι Έλληνες πολίτες και όχι οι αλλοδαποί, μεταξύ ή/και έναντι των οποίων επιτρέπονται ή και επιβάλλονται, ενόψει του άρθρου 108 του Συντάγματος, διακρίσεις στη μεταχείρισή τους, υπό την προϋπόθεση ότι αυτές δεν προσκρούουν στις απαγορεύσεις των άρθρων 5 παρ. 2 του Συντάγματος, 14 ΕΣΔΑ, 26 ΔΣΑΠΔ ή στο ενωσιακό δίκαιο⁴⁵⁷. Αποδέκτης της αξίωσης αυτής, από την άλλη πλευρά, είναι η κρατική εξουσία, καθώς διακηρύσσεται η ισότητα των Ελλήνων ενώπιον του νόμου και όχι ενώπιον των άλλων Ελλήνων⁴⁵⁸. Ως εκ τούτου, η αρχή αυτή δεσμεύει τον νομοθέτη, αλλά και τις διοικητικές αρχές και τα δικαστήρια, που εκτελούν και ερμηνεύουν ή εφαρμόζουν το νόμο, αντίστοιχα, όχι, όμως, κατά την κρατούσα – και ορθή – άποψη, και τους ιδιώτες⁴⁵⁹.

Περαιτέρω, όσον αφορά στη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 του Συντάγματος, σύμφωνα με την απολύτως κρατούσα στη θεωρία του συνταγματικού δικαίου άποψη, από τη διάταξη αυτή δεν προστατεύονται το πρώτον τα αγαθά της ζωής, της τιμής και της προσωπικής ελευθερίας, τα οποία κατοχυρώνονται σε άλλες διατάξεις του Συντάγματος (άρθρα 2 παρ. 1 και 5 παρ. 3), αλλά «η *ratio* του άρθρου 5 παρ. 2 Συντ. είναι πάντως κυρίως η ενίσχυση της νομικής θέσης των αλλοδαπών»⁴⁶⁰. Κατ' ουσίαν δηλ., ο συντακτικός νομοθέτης διευκρινίζει ότι η προστασία των αγαθών αυτών καταλαμβάνει και τους αλλοδαπούς που βρίσκονται εντός της ελληνικής

⁴⁵⁶ Πρβλ. *Κουβαρά Η.*, ό.π.π., σελ. 62, κατά τον οποίο η απαγόρευση διακρίσεων μεταξύ ανδρών και γυναικών σε επίπεδο άσκησης επαγγελματικής δραστηριότητας δεν είναι απόλυτη, επιτρεπομένων εξαιρέσεων λόγω της φύσης ή των συνθηκών άσκησης της εργασίας ή της λήψης θετικών μέτρων υπέρ των γυναικών, τηρουμένης πάντα της αρχής της αναλογικότητας.

⁴⁵⁷ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π.π., σελ. 1033, 1037, *Κουβαρά Η.*, ό.π.π., σελ. 50, *Κοφίνη Σ.*, ό.π.π., *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 127

⁴⁵⁸ Βλ. *Κουβαρά Η.*, ό.π.π., σελ. 51, *Χρυσόγονο Κ.*, ό.π.π., σελ. 130

⁴⁵⁹ Βλ. *Βλαχόπουλου Σ.*, ό.π.π., σελ. 16, *Δαγτόγλου Π.*, ό.π.π., σελ. 1039, *Κοφίνη Σ.*, Ισότητα και απαγόρευση διακρίσεων, 2016, σελ. 31, *Κουβαρά Η.*, ό.π.π., σελ. 52, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 130-131

⁴⁶⁰ Βλ. *Γαλάνη Ε.*, σε: *Βλαχόπουλου Σ.*, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2017, σελ. 127, *Γρηγορίου Α.*, ό.π.π., σελ. 556, *Δαγτόγλου Π.*, ό.π.π., σελ. 1027, *Κοφίνη Σ.*, ό.π.π., σελ. 320, *Στρατηλάτη Κ.*, σε: *Σπυρόπουλου Φ./Κοντιάδη Ξ./Ανθόπουλου Χ./Γεραπετρίτη Γ.*, Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2017, σελ. 123, *Χρυσόγονο Κ.*, ό.π.π., σελ. 224. Αντίθ. *Μοροζίνη Ι.*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 447, κατά τον οποίο με τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 του Συντάγματος, προστατεύονται απόλυτα τα έννομα αγαθά της ζωής, τις τιμής και της προσωπικής ελευθερίας χωρίς διακρίσεις.

επικράτειας, απαγορεύοντας οποιαδήποτε διάκριση μεταξύ Ελλήνων και αλλοδαπών ως προς την προστασία τους.

Ενόψει των ανωτέρω, δεν μπορεί να γίνει δεκτή η διερευνώμενη άποψη, ιδίως αφ' ης στιγμής πρώτον, τα πρόσωπα του αποδέκτη της αξίωσης προς ίση μεταχείριση και του δράστη των προβλεπόμενων από το Ν. 927/1979 ή το άρθρο 11 του Ν. 4443/2016 εγκλημάτων ή των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά δεν ταυτίζονται, και δεύτερον, οι τυποποιούμενες από τις ποινικές αυτές διατάξεις ως αξιόποινες συμπεριφορές δεν συνίστανται στην παραβίαση των πιο πάνω συνταγματικών επιταγών.

Πέραν τούτων, όμως, όπως – ορθά – επισημαίνει ο *Μανωλεδάκης*, αντικείμενο προσβολής οποιασδήποτε αξιόποινης πράξης δεν μπορεί να είναι ένα δικαίωμα, δηλ. μια αξίωση που η κρατική εξουσία παρέχει στα πρόσωπα που κινούνται εντός του κοινωνικού χώρου που αυτή ελέγχει, αλλά ένα εμπειρικά επαληθεύσιμο μέγεθος⁴⁶¹.

4.1.2. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια ως ιδιότητα του ανθρώπου να είναι ίσος με τους άλλους ανθρώπους εξαιτίας της ανθρώπινης ιδιότητάς του

Κατά την *Καϊάφα-Γκμπάντι*, από την άλλη πλευρά, από τις αντιρατσιστικές ποινικές διατάξεις δεν προστατεύεται απλώς ένα δικαίωμα προς ίση μεταχείριση και απαγόρευση διακρίσεων, αλλά η ιδιότητα του ανθρώπου να είναι ίσος με τους άλλους ανθρώπους εξαιτίας της ανθρώπινης ιδιότητάς του, αποσυνδέοντας τα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους από την προσβολή του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξη ή άλλων ατομικών εννόμων αγαθών⁴⁶². Ως παράδειγμα δε, εγκλήματος που προσβάλλει το έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, με την παραπάνω έννοια, αναφέρει αυτό του εμπορίου δούλων (άρθρο 323 ΠΚ), με το οποίο ο άνθρωπος από υποκείμενο δικαίου μετατρέπεται σε ιδιοκτησιακό αντικείμενο κάποιου άλλου ανθρώπου⁴⁶³.

Η άποψη αυτή εκκινεί, κατά την άποψή μας, από την ορθή αφετηρία, αυτή της προστασίας της αξίας του ανθρώπου ή ανθρώπινης αξιοπρέπειας, που κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 του Συντάγματος, ωστόσο, της προσδίδει περιεχόμενο ταυτόσημο προς την αξίωση για ισότητα μεταχείρισης και αποφυγής διακρίσεων με βάση χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του ανθρώπου, γι' αυτό και δεν μπορεί να γίνει δεκτή για τους ίδιους λόγους που

⁴⁶¹ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 88 και 242. Πρβλ. και *Κοφίνη Σ.*, ό.π., σελ. 27, ο οποίος τάσσεται υπέρ της θεώρησης της ισότητας ως γενικής αρχής αποκλειστικά, παρά ως επικουρικού κανόνα δικαίου υπό το πρίσμα της προστασίας των δικαιωμάτων ή ως αρχής και κανόνα.

⁴⁶² Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 101. Πρβλ. *Τζέμου Β.*, ό.π., σελ. 26, κατά τον οποίο ως αξία του ανθρώπου ορίζεται ο κοινωνικός και θεσμικός ίσος, έμπρακτος σεβασμός και ίση αναγνώριση που δικαιούται κάθε άνθρωπος.

⁴⁶³ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 108

δεν μπορεί να γίνει δεκτή και η άποψη *Αποστολάκη*. Σε κάθε περίπτωση, η αξίωση για ίση μεταχείριση και αποφυγή διακρίσεων, ακόμη κι αν χαρακτηριστεί ως ιδιότητα του ανθρώπου, είναι κάτι που έπεται της αναγνώρισης της αξίας του ως όντος διαφορετικού από τα άλλα έμβια όντα, όπως θα αναλύσουμε παρακάτω, κάτι που παραβλέπει η διερευνώμενη άποψη⁴⁶⁴.

4.1.3. Η μαζική προστασία των ατομικών εννόμων αγαθών της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας, της προσωπικής ελευθερίας, της τιμής και της ιδιοκτησίας

Την άποψη ότι από τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 προστατεύονται μαζικά τα ατομικά έννομα αγαθά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της προσωπικής ελευθερίας διατύπωσε ο *Μοροζίνης*, απορρίπτοντας, παράλληλα, την αυθυπαρξία και αυτονομία του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης⁴⁶⁵. Αντίστοιχα, από τη διάταξη της παρ. 2 του ίδιου άρθρου προστατεύεται το ατομικό έννομο αγαθό της ιδιοκτησίας, ενώ από τη διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 927/1979, όταν οι πράξεις της επιδοκίμασίας, του ευτελισμού ή της κακόβουλης άρνησης ενέχουν υβριστικό ή απειλητικό χαρακτήρα κατά της ομάδας προσώπων ή μέλους της, προστατεύεται το ατομικό έννομο αγαθό της τιμής.

Σύμφωνα με το πρώτο επιχείρημα της διερευνώμενης άποψης, με τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 του Συντάγματος, στο οποίο παραπέμπει η Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου, δεν απαγορεύονται απλώς οι διακρίσεις εις βάρος των αλλοδαπών που βρίσκονται εντός της ελληνικής επικράτειας, αλλά κατοχυρώνεται η απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της προσωπικής ελευθερίας⁴⁶⁶. Σε κανένα, όμως, σημείο της αιτιολογικής σκέψης 2 του Γενικού Μέρους της Αιτιολογικής Έκθεσης αυτής δεν γίνεται αναφορά στην προστασία της ζωής, της τιμής ή της προσωπικής ελευθερίας, αλλά στον σεβασμό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, στην απαγόρευση των διακρίσεων με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά προσώπων ή ομάδων προσώπων και στο δικαίωμα για έννομη προστασία, που θεμελιώνονται στα άρθρα 2 παρ. 1, 5 παρ. 2 και 20 παρ. 1 του Συντάγματος, αντίστοιχα. Όπως δε, προαναφέρθηκε, κατά την απολύτως κρατούσα στη θεωρία του συνταγματικού δικαίου άποψη, με τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 του

⁴⁶⁴ Βλ. υπό 4.2.1.

⁴⁶⁵ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στις ποινικές διατάξεις κατά της ρητορικής του μίσους (Ν. 927/1979), σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*, 2016, σελ. 28, *Του ίδιου*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, *ΠοινΧρ* 2010, σελ. 447. Πρβλ. και *Βασματζίδη Χ.*, ό.π., σελ. 40-41.

⁴⁶⁶ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 21

Συντάγματος δεν κατοχυρώνεται το πρώτον η προστασία της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της προσωπικής ελευθερίας, αλλά επεκτείνεται η ήδη κατοχυρωμένη σε άλλες διατάξεις του Συντάγματος προστασία των αγαθών αυτών και στους αλλοδαπούς που βρίσκονται στη δικαιοδοσία της χώρας.

Το δεύτερο επιχείρημα της διερευνώμενης άποψης αντλείται από την ρητή αναφορά στη διάταξη αυτή ότι οι πράξεις της υποκίνησης, της πρόκλησης, της διέγερσης ή της προτροπής πρέπει να τελούνται κατά τρόπο ενέχουν απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των προσώπων που αποτελούν στόχο του δράστη⁴⁶⁷. Η ποινική υπόσταση του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, όπως αυτό αντικαταστάθηκε από το άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 4285/2014, συντίθεται από α) την αντικειμενική υπόσταση, στην οποία περιγράφονται οι πράξεις προσβολής, το υποκείμενο και το αντικείμενο της προσβολής, β) την υποκειμενική υπόσταση και γ) δύο όρους, που αφορούν στον τρόπο τέλεσης της πράξης προσβολής, μεταξύ των οποίων αυτός στον οποίο παραπέμπει η διερευνώμενη άποψη. Οι πράξεις προσβολής συνίστανται στη δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, υποκίνηση, πρόκληση, διέγερση ή προτροπή σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία, χωρίς να ενδιαφέρει κατ' αρχήν ο τρόπος του τελούνται, δηλ. αν εκθέτουν σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχουν απειλή κατά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της προσωπικής ελευθερίας των προσώπων που αποτελούν στόχο του δράστη. Όπως δε, προαναφέρθηκε, ο Ν. 927/1979 τροποποιήθηκε με το Ν. 4285/2014 προκειμένου να προσαρμοστεί στην Απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ, στο άρθρο 1 παρ. 1 της οποίας προβλέπεται μιν, η υποχρέωση των κρατών-μελών να θεσπίσουν ως έγκλημα την πιο πάνω συμπεριφορά, παρέχεται, όμως, με την παρ. 2 του ίδιου άρθρου η δυνατότητα στα κράτη-μέλη να επιλέγουν να τιμωρούν μόνον τις συμπεριφορές, που είτε εκδηλώνονται κατά τρόπο που διαταράσσουν τη δημόσια τάξη, είτε έχουν απειλητικό, υβριστικό ή προσβλητικό χαρακτήρα. Την δυνατότητα ακριβώς αυτή αξιοποίησε ο Έλληνας ποινικός νομοθέτης, ο οποίος προέβλεψε ότι οι πράξεις της δημόσιας υποκίνησης σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία θα τιμωρούνται μόνον όταν τελούνται κατά τρόπο που είτε εκθέτουν σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη, είτε ενέχουν απειλή κατά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας ή της προσωπικής ελευθερίας των ομάδων αυτών ή μεμονωμένων μελών τους. Οι όροι αυτοί δεν ανήκουν ούτε στην αντικειμενική, ούτε στην υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος, δεν θεμελιώνουν δηλ. τον άδικο χαρακτήρα των περιγραφόμενων πράξεων, ούτε απαιτείται να καλύπτονται από την υπαιτιότητα του δράστη, αλλά

⁴⁶⁷ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, όπ.π., σελ. 34

υποδεικνύουν πότε μια τελειωτικά άδικη και καταλογιστή πράξη είναι άξια ποινικού κολασμού, και άρα πρόκειται για εξωτερικούς όρους του αξιοποιού⁴⁶⁸. Παρ' ότι και ο *Μοροζίνης* δέχεται ότι οι δύο αυτές προϋποθέσεις συνιστούν εξωτερικούς όρους του αξιοποιού, από τη μια δεν λαμβάνει αυτό υπόψη για να στηρίξει την άποψη του περί προστασίας της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας και της προσωπικής ελευθερίας από τη διάταξη αυτή, κι από την άλλη το επικαλείται για να αντικρούσει την αντίθετη άποψη περί προστασίας της δημόσιας τάξης⁴⁶⁹. Να σημειωθεί ότι πριν την αντικατάσταση του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 από το άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 4285/2014, οι όροι αυτοί δεν περιλαμβάνονταν στην ποινική υπόσταση του αδικήματος της δημόσιας προτροπής σε πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας και παρά ταύτα η – ίδια – πράξη ήταν αξιόποινη.

Περαιτέρω, κατά τη διερευνώμενη άποψη, το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 εντάσσεται στα κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα, καθώς δημιουργεί έναν αυτοτελή κίνδυνο για την πρόκληση απόφασης σε οποιονδήποτε αντιληφθεί τον εκφερόμενο από το δράστη λόγο να τελέσει την προτρεπόμενη πράξη διάκρισης, μίσους ή βίας, ανεξαρτήτως αν προκλήθηκε πράγματι απόφαση σε κάποιον, και άρα σε διακινδύνευση τίθεται το έννομο αγαθό που προστατεύεται με το έγκλημα στο οποίο προτρέπει ο δράστης⁴⁷⁰. Ωστόσο, στα κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα η πηγή κινδύνου προκαλείται με την ενεργοποίηση φυσικών δυνάμεων εκ μέρους του δράστη, τις οποίες στη συνέχεια δεν μπορεί να ελέγξει, με αποτέλεσμα να κατευθύνονται αυτοδύναμα προς βλάβη του εκάστοτε εννόμου αγαθού, σε αντίθεση με την περίπτωση των εγκλημάτων της ρητορικής του μίσους, όπου, ακόμη κι αν υποθεθεί ότι ο δράστης μέσω της πράξης του ενεργοποιεί «κοινωνικές δυνάμεις», αυτές δεν κατευθύνονται αυτοδύναμα προς βλάβη κάποιου ατομικού εννόμου αγαθού, αλλά θα πρέπει να μεσολαβήσει μια άλλη πράξη ενός άλλου προσώπου, στην οποία έχει επιδράσει η «κοινωνική δύναμη» που ενεργοποίησε ο δράστης⁴⁷¹. Άλλωστε, στα κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα οι τυποποιούμενες συμπεριφορές δεν έχουν καμία απαξία αφ' εαυτές, αλλά αποκτούν και ανάγονται σε εγκλήματα μόνον εφόσον μπορούν να προξενήσουν κάποια μορφή κινδύνου για ατομικά ή κοινωνικά αγαθά⁴⁷², σε αντίθεση με το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, όπου οι πράξεις της υποκίνησης, της προτροπής, της διέγερσης και της πρόκλησης σε πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας έχουν απαξία, ακόμη κι αν δεν τελούνται κατά τρόπο που να εκθέτουν σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή να ενέχουν απειλή κατά της ζωής, της σωματικής

⁴⁶⁸ Βλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 133

⁴⁶⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 29

⁴⁷⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 33

⁴⁷¹ Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 485

⁴⁷² Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα, Άρθρα 264-289 ΠΚ, γ' έκδοση, 2005, σελ. 3

ακεραιότητας και της προσωπικής ελευθερίας των ευαίσθητων πληθυσμιακών ομάδων. Επιπλέον, η διερευνώμενη άποψη παραβλέπει το γεγονός ότι ο δράστης του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 μπορεί να προτρέψει και σε πράξεις μίσους (εγκλήματα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά), οι οποίες προσβάλλουν άλλα, ακόμη και κοινωνικά, έννομα αγαθά, πέραν της ζωής της σωματικής ακεραιότητας και της προσωπικής ελευθερίας⁴⁷³.

Όσον αφορά στην επίκληση του άρθρου 5 του Ν. 927/1979 για τον αποκλεισμό της προστασίας του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης από τις διατάξεις του νόμου αυτού και την αποδοχή της διερευνώμενης άποψης⁴⁷⁴, σημειώνεται ότι παράσταση προς υποστήριξη της κατηγορίας – ή πολιτικής αγωγής υπό το καθεστώς του προϊσχύσαντος ΚΠΔ – δικαιούται να ασκήσει οποιοσδήποτε, τα συμφέροντα του οποίου βλάπτονται άμεσα από την τέλεση ενός εγκλήματος, ακόμη κι αν με αυτό προστατεύεται κοινωνικό έννομο αγαθό (π.χ. ψευδορκία).

4.1.4. Η δημόσια τάξη

Όπως προαναφέρθηκε, κρατούσα στη θεωρία και τη νομολογία είναι η άποψη ότι τα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους προσβάλλουν το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης, είτε μεμονωμένα, είτε μαζί με άλλα, ατομικά έννομα αγαθά. Υπέρ της άποψης αυτής συνηγορούν κατ' αρχήν, η ομοιότητα των ποινικών υποστάσεων των προβλεπόμενων στο Κεφάλαιο ΣΤ' του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα υπό τον τίτλο «*Εγκλήματα κατά της δημόσιας τάξης*»⁴⁷⁵ εγκλημάτων με τα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους, καθώς και η συστηματική ένταξη της διακεκριμένης παραλλαγής της ρατσιστικής διέγερσης το Κεφάλαιο αυτό.

Ο ακριβής εννοιολογικός προσδιορισμός της δημόσιας τάξης ως εννόμου αγαθού απασχόλησε έντονα την θεωρία, με αφορμή τον ορισμό που περιέχεται στην Αιτιολογική Έκθεση του Σχεδίου ΠΚ 1929/1933, κατά τον οποίο η δημόσια τάξη ταυτίζεται με την ασφάλεια και ειρήνη όλων των εννόμων αγαθών⁴⁷⁶. Υπ' αυτήν την έννοια, όμως, δεν πρόκειται για ένα αυθύπαρκτο και αυτόνομο έννομο αγαθό, καθώς η ειρήνευσή του εξαρτάται από τη διασάλευση ή μη των υπόλοιπων προστατευόμενων με το κύρος της αυθεντίας του ποινικού νομοθέτη αγαθών⁴⁷⁷.

⁴⁷³ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2016, σελ. 71

⁴⁷⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 27

⁴⁷⁵ «Επιβουλή της δημόσιας τάξης» υπό το καθεστώς του προϊσχύσαντος ΠΚ

⁴⁷⁶ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, Ποινικός Κώδικας, Ερμηνεία-Εφαρμογή, 3^η έκδοση, 2014, σελ. 487

⁴⁷⁷ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, Επιβουλή της δημόσιας τάξης. Άρθρα 183-197 ΠΚ, 2^η έκδοση, 1994, σελ. 3 και 5, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 22

Ο *Μανωλεδάκης*, αντίθετα, προσδιορίζει εννοιολογικά το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης ως το αποτέλεσμα της ρυθμιστικής αρμοδιότητας του κράτους και της παράλληλης, γενικής υποταγής των πολιτών στις κρατικές ρυθμίσεις, το οποίο αποτελεί τη βάση αφενός μεν, για την συντήρηση της πολιτικής υπόστασης του κράτους, αφετέρου δε, για την ειρηνική συνύπαρξη όλων των – υπόλοιπων – εννόμων αγαθών⁴⁷⁸. Υπ' αυτήν την έννοια μπορούμε να μιλάμε πράγματι για ένα αυθύπαρκτο και αυτόνομο, κοινωνικό (υπερατομικό) έννομο αγαθό, το οποίο μπορεί να επαληθευτεί εμπειρικά με την αντιληπτή από τον καθένα, οπτική και ακουστική, ηρεμία σε μια δεδομένη στιγμή στον κοινωνικό χώρο, την οποία (ηρεμία) ο *Μανωλεδάκης* ονομάζει «*ευταξία*»⁴⁷⁹. Περαιτέρω, το έννομο αυτό αγαθό, προσβάλλεται, κατά τον *Μανωλεδάκη*, σε δύο στάδια: α) με τη δημιουργία «*ηλεκτρισμένης ατμόσφαιρας*», δηλ. ενός προσταδίου ανατροπής της ευταξίας που επικρατεί σε ορισμένο χώρο σε δεδομένο χρόνο, και β) με την ανατροπή της ευταξίας αυτής («*διασάλευση της τάξης*»)⁴⁸⁰. Στην πρώτη φάση δεν απαιτείται η προσβολή (διακινδύνευση ή βλάβη) κάποιου άλλου εννόμου αγαθού, αλλά αρκεί η δημιουργία μιας κατάστασης ετοιμότητας για την προσβολή τους, η οποία επιτυγχάνεται με τη δημόσια προτροπή σε ανυπακοή κι εν γένει παραβίαση των επιταγών της κρατικής εξουσίας, ενώ στην δεύτερη φάση η διασάλευση της δημόσιας τάξης επιτυγχάνεται είτε με την προσβολή αορίστου αριθμού μονάδων εννόμων αγαθών με ταυτόχρονη πρόκληση φόβου στους υπόλοιπους, επίσης αορίστου αριθμούς, ανθρώπους, είτε και μόνον με την τελευταία, κατάσταση που δεν απαιτεί την προσβολή κάποιου άλλου εννόμου αγαθού⁴⁸¹. Με άλλα λόγια, ευταξία και ειρηνική συνύπαρξη των εννόμων αγαθών μέσα στον ίδιο κοινωνικό χώρο δεν αποτελούν ταυτόσημες έννοιες, αλλά η πρώτη αποτελεί το μέσο για την επίτευξη της δεύτερης, και συνεπώς, πρόκειται για δύο διαφορετικές καταστάσεις, εκ των οποίων η αξία της πρώτης μόνον ανάγεται σε έννομο αγαθό⁴⁸².

Όσον αφορά ειδικά στα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους, προστατευόμενο είναι το έννομο της δημόσιας τάξης, το οποίο, κατά την *Συμεωνίδου-Καστανίδου*, αποτυπώνει τις σχέσεις ελευθερίας και ισοτιμίας μεταξύ όλων των πολιτών, που απελούν τα θεμέλια της σύγχρονης κοινωνίας, με αποτέλεσμα οποιαδήποτε αλλοίωση των σχέσεων αυτών να θίγει ολόκληρο

⁴⁷⁸ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 117-118, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 18, *Παπαστυλιανού Χ.*, Η ερμηνεία του όρου «δημόσια τάξη» ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών, ΤοΣ 2003, σελ. 45

⁴⁷⁹ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 21

⁴⁸⁰ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 6, *Παπαστυλιανού Χ.*, ό.π.

⁴⁸¹ Αντιθ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 23, κατά τον οποίο βλάβη της δημόσιας τάξης υπάρχει μόνον όταν καταλυθεί η ειρηνευμένη κατάσταση περισσότερων ατομικών εννόμων αγαθών αορίστου αριθμού προσώπων, δηλ. όταν θα έχουν αρχίσει ταραχές κ.λπ.

⁴⁸² Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 20

το κοινωνικό σύνολο και όχι μόνον τα πρόσωπα ή τις ομάδες προσώπων που θίγονται⁴⁸³. Ομοίως κατά τον *Νούσκαλη*, προσδιοριστικά στον εντοπισμό του προστατευόμενου εννόμου αγαθού στοιχεία είναι αυτά της δημοσιότητας της τέλεσης της πράξης και της απεύθυνσης σε αόριστο αριθμό ατόμων να συμπεριφερθούν κατά τρόπο που αλλοιώνεται η ισοτιμία μεταξύ των μελών της κοινωνίας, με αποτέλεσμα από τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 προστατεύεται η δημόσια τάξη, ήτοι η ειρηνική συνύπαρξη των μελών της κοινωνίας, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η ισότιμη αξιοπρέπείά τους, ανεξαρτήτως ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που ενδεχομένως φέρουν⁴⁸⁴. Οι απόψεις αυτές, ωστόσο, απομακρύνονται από το πραγματικό εννοιολογικό περιεχόμενο της δημόσιας τάξης και κινούνται στο ίδιο μήκος κύματος με παλαιότερη άποψη που είχε διατυπώσει ο *Μαγκάκης*, που εντόπισε το προστατευόμενο από τη διάταξη του παλαιού άρθρου 192 ΠΚ, που προέβλεπε το αξιόποιο της δημόσιας πρόκλησης ή διέγερσης των πολιτών σε βιαιοπραγίες μεταξύ τους ή σε αμοιβαία διχόνοια, έννομο αγαθό στην ισότιμη ύπαρξη στην κοινωνία όλων των ομάδων προσώπων, ανεξαρτήτως των χαρακτηριστικών τους, ως μιας θεμελιώδους πλευράς της δημόσιας τάξης⁴⁸⁵.

Και ο *Brown* υποστηρίζει ότι η τυποποίηση πράξεων μισαλλόδοξου λόγου θα πρέπει να συνδέεται αποκλειστικά και μόνον με την προσβολή της δημόσιας τάξης/κοινωνικής ειρήνης⁴⁸⁶, ενώ, μόνον ως προς τις συνέπειες που έχει μια τέτοια πράξη στον εσωτερικό ψυχισμό του θύματος και δη στο επίπεδο της αυτοεκτίμησης ή της αίσθησης της προσωπικής ασφάλειάς του, η αρχή – και όχι το έννομο αγαθό – της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αποτελεί νομιμοποιητική βάση για την ποινικοποίηση των πράξεων αυτών, δεδομένου ότι κατ' επέκταση κλονίζεται η βάση συγκρότησης του κοινωνικού ιστού, που συνιστά βαρύτερη συνέπεια από την ανεμπόδιστη ελευθερία στην έκφραση⁴⁸⁷.

Από την άλλη πλευρά, ούτε το στοιχείο της δημοσιότητας του εκφερόμενου ρατσιστικού λόγου αρκεί για την κατάφαση της προστασίας (και) του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης από τις διατάξεις του Ν. 929/1979 ή του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ⁴⁸⁸. Θα πρέπει, επιπλέον, με τις τυποποιούμενες ως αξιόποινες συμπεριφορές είτε να τίθενται υπό αμφισβήτηση οι επιταγές της κρατικής εξουσίας, είτε να επιδιώκεται η

⁴⁸³ Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 484-485

⁴⁸⁴ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 135

⁴⁸⁵ Βλ. *Μαγκάκη Γ.-Α.*, Το έγκλημα της διεγέρσεως των πολιτών εις μισαλλοδοξίαν κατά το άρθρον 192 ΠΚ, ΠοινΧρ 1963, σελ. 389

⁴⁸⁶ Βλ. *Brown Α.*, ό.π., σελ. 8, 28

⁴⁸⁷ Βλ. *Brown Α.*, ό.π., σελ. 91, 154, 169

⁴⁸⁸ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 106

δημιουργία χάους μέσα στην κοινωνία και ο εκφοβισμός των πολιτών, όπως με την διέγερση σε ανυπακοή ή τις τρομοκρατικές πράξεις⁴⁸⁹.

4.1.5. Η τιμή

Σύμφωνα με τον *Ανθόπουλο*, από την άλλη πλευρά, εκτός από τη δημόσια τάξη, από τις διατάξεις του Ν. 927/1979 προστατεύεται και το έννομο αγαθό της τιμής, «*το οποίο προστατεύεται στο άρθρο 5 παρ. 2 του Συντάγματος ως θεμελιώδες δικαίωμα του ανθρώπου (και όχι μόνο του Έλληνα πολίτη)*»⁴⁹⁰. Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, ενόψει του άρθρου 361B του προίσχυσαντος ΠΚ, υποστηρίχθηκε η άποψη ότι και με το έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης προστατεύεται το έννομο αγαθό της τιμής⁴⁹¹.

Όσον αφορά στο εννοιολογικό περιεχόμενο του εννόμου αγαθού της τιμής, κατά τον *Σπινέλλη*, πρόκειται για το «*κοινωνικό status τιμής*», το οποίο είναι κατ' αρχήν ίσο για όλα τα άτομα και συναρτάται αφενός από την εκπλήρωση ή μη των (κοινωνικο-ηθικών) καθηκόντων του ατόμου που αντιστοιχούν σε μια ορισμένη θέση του μέσα στην κοινωνία κι αφετέρου από την προσδοκία συμμόρφωσης των υπόλοιπων μελών της κοινωνίας με τα πρότυπα συμπεριφοράς που έχουν καθιερωθεί απέναντι στην θέση αυτή, με

⁴⁸⁹ Πρβλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, 2016, σελ. 163, όσον αφορά στο αδίκημα της δημόσιας πρόκλησης για τέλεση τρομοκρατικού εγκλήματος, *Παπαστυλιανού Χ.*, ό.π.ν., σελ. 46

⁴⁹⁰ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π.ν., σελ. 113-115, *Καρεκλά Σ.*, Οι δυνατότητες του ποινικού δικαίου για την προστασία των μειονοτήτων και την καταπολέμηση των φαινομένων του ρατσισμού και της αντίστοιχης βίας ακροδεξιών ομάδων. Το παράδειγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Υπερ. 1995, σελ. 881-882. Πρβλ. όμως ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 464, όπου γίνεται δεκτό ότι «... *προκειμένου ο ρατσιστικός λόγος, όπως και οι ρατσιστικές εκδηλώσεις, ως προσβολή του συνταγματικού δικαιώματος της τιμής, να υπόκεινται σε ποινική καταστολή, σε αρμονία με τις συνταγματικές και διεθνείς συντεταγμένες που χαράσσουν τα δικαιώματα της ελευθερίας της έκφρασης και της επιστημονικής ελευθερίας και του εννόμου αγαθού που ο Ν. 4285/2014 προστατεύει, ήτοι την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωση και τα δικαιώματα της ομάδας ή του μέλους της, δεν αρκεί οποιαδήποτε προσβολή της τιμής κατά την έννοια του άρ. 361 ΠΚ. Επομένως, πρέπει το "υβριστικό" περιεχόμενο να αποτελεί έκφραση πολιτιστικής βαρβαρότητας, με σαφές και αντικειμενικά καταφρονητικό περιεχόμενο που να μειώνει, ταπεινώνει ή ευτελίζει το πρόσωπο ή την ομάδα προσώπων για τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους κατά τα ανωτέρω, π.χ. άρνηση της ανθρωπίνης ιδιότητάς τους, ενόψει του ότι ανήκουν στην προσβαλλόμενη ομάδα...*».

⁴⁹¹ Αντίθ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2016, σελ. 108-109, η οποία, σε απόλυτη συστοιχία με την Αιτιολογική Έκθεση του σχεδίου νόμου με τον οποίο εισήχθη το άρθρο αυτό στον ΠΚ, δέχεται ότι η περιγραφόμενη ως αξιόποινη πράξη δεν απομειώνει απλώς την κοινωνική παράσταση του υποκειμένου της διακριτικής μεταχείρισης, αλλά υποδηλώνει άρνηση της ίδιας της ανθρωπίνης ιδιότητάς του, προπαγανδίζοντας παράλληλα στο κοινωνικό σύνολο την αντίληψη ότι υπάρχουν κατηγορίες ανθρώπων, κατώτερες και ανάξιες προσφοράς/απόλαυσης συγκεκριμένων αγαθών και υπηρεσιών. Πρβλ. και *Παπαχαράλαμπος Χ.*, ό.π.ν., σελ. 1440, ο οποίος κάνει λόγο για «*υπερατομικό*» («*group based*») έγκλημα, επειδή η αξιόποινη συμπεριφορά στοιχεύει την ομάδα, την οποία ανήκει το συγκεκριμένο υποκείμενο της διακριτικής μεταχείρισης.

αποτέλεσμα να ελαττώνεται μόνον όταν το ίδιο το άτομο παραβεί κάποιο από τα καθήκοντά του αυτά⁴⁹². Αντίθετα, κατά τον *Μανωλεδάκη*, το έννομο αυτό αγαθό συνίσταται στην «κοινωνική παράσταση του ατόμου», δηλ. στην εικόνα που το ίδιο το άτομο ορίζει για τον εαυτό του κινούμενο ελεύθερα μέσα στον κοινωνικό χώρο, η οποία έχει ίση νομική αξία με τις κοινωνικές παραστάσεις των υπόλοιπων μελών της κοινωνίας, εξ ου και το άτομο έχει αξίωση από αυτούς να την σεβαστούν⁴⁹³. Οποιαδήποτε από τις δύο απόψεις κι αν ακολουθήσει κανείς, αμφότερες συμπιπτουν πρώτον, στο ότι όλα τα άτομα έχουν ίση τιμή, ανεξαρτήτως φυλής, εθνικής καταγωγής κ.λπ., και δεύτερον, στο ότι η τιμή εξαρτάται ή διαμορφώνεται από το ίδιο το άτομο και άρα δεν αποτελεί ένα σταθερό και απόλυτο μέγεθος.

Όσον αφορά στην σχέση τιμής και ανθρώπινης αξιοπρέπειας, κατά την απολύτως κρατούσα άποψη στην θεωρία, οι δύο έννοιες δεν ταυτίζονται, αλλά η τιμή πηγάζει από την αξία του ανθρώπου, όπως και τα υπόλοιπα έννομα αγαθά, εξ ου και είναι ίση για όλα τα άτομα⁴⁹⁴. Ωστόσο, είναι εσφαλμένη η αντίληψη ότι η προστασία της τιμής βασίζεται στη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 2 του Συντάγματος⁴⁹⁵, δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθηκε, με αυτήν δεν προστατεύονται το πρώτον τα αναφερόμενα σ' αυτήν αγαθά (ζωή, τιμή, προσωπική ελευθερία), αλλά επεκτείνεται η προστασίας τους στους αλλοδαπούς, που βρίσκονται εντός της ελληνικής επικράτειας. Από την άλλη πλευρά, υποστηρίζεται ότι η ανθρώπινη αξία αποτελεί τον πυρήνα της αξιολογικής πλευράς της τιμής και δη το σταθερό τμήμα αυτής, δίπλα στο οποίο υπάρχει ένα μεταβλητό τμήμα, το οποίο συνίσταται στην οντολογική πλευρά της τιμής και αυξομειώνεται ανάλογα με την συμμόρφωση ή μη του ατόμου στα καθορισμένα κοινωνικο-ηθικά του καθήκοντα⁴⁹⁶. Κατά την άποψή μας, ωστόσο, είναι αντιφατικό η τιμή να πηγάζει από την αξία του ανθρώπου

⁴⁹² Βλ. *Κιούπη Δ.*, Προσβολές της τιμής, Η εξύβριση, 2009, σελ. 43, *Σπινέλλη Δ.*, Ποινικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, Εγκλήματα κατά της τιμής, Άρθρα 361-369 ΠΚ, 4^η έκδοση, 2015, σελ. 4 και 9

⁴⁹³ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 114, *Μανωλεδάκη Ι.*, *Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του Ποινικού Δικαίου*, 1998, σελ. 297-298, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, 3^η έκδοση, 2016, σελ. 419, *Χατζηκώστα Κ.*, Προσβολές της τιμής από δικαιολογημένο ενδιαφέρον, Μια συμβολή στην ερμηνεία του άρθρου 367 ΠΚ με κύριο παράδειγμα τις προσβολές της τιμής από τα ΜΜΕ, 2005, σελ. 6-7

⁴⁹⁴ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 70, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 247, *Μπιτζιλέκη Ν.*, Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τιμή, σε: *Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C.* (επιμ.), Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, 1997, σελ. 103, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, ό.π., σελ. 33, *Χατζηκώστα Κ.*, ό.π., σελ. 8

⁴⁹⁵ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 70, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, Ομαδική εξύβριση: Έγκλημα ή υπερβολή; Από την Ατομική στην Ομαδική Τιμή; ΠοινΧρ 2010, σελ. 633, *Χατζηκώστα Κ.*, ό.π., σελ. 7

⁴⁹⁶ Βλ. *Βασματζίδη Χ.*, ό.π., σελ. 38, *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 43, *Μπιτζιλέκη Ν.*, ό.π., σελ. 104, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 30, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, Η ποινική προστασία της Τιμής και της Αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2019, σελ. 538, *Του ίδιου*, Ομαδική εξύβριση: Έγκλημα ή υπερβολή; Από την Ατομική στην Ομαδική Τιμή; ΠοινΧρ 2010, σελ. 633, *Σπινέλλη Δ.*, ό.π., σελ. 9

και ταυτόχρονα να την εμπεριέχει, αλλά πρόκειται για δύο διαφορετικά μεγέθη, με το πρώτο να αποτελεί τμήμα του δεύτερου⁴⁹⁷.

Περαιτέρω, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 361 ΠΚ, το αδίκημα της εξύβρισης συνίσταται σε προσβλητικές της τιμής συμπεριφορές που δεν συνιστούν δυσφήμιση (απλή ή συκοφαντική) και τελούνται είτε με λόγο, είτε με έργο, είτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο. Όπως προαναφέρθηκε, ως ρατσιστική διάκριση ορίζεται η δυσμενής διαφορετική μεταχείριση ενός ανθρώπου λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του⁴⁹⁸, πράξη η οποία δεν μπορεί να ενταχθεί ούτε στις δια λόγου προσβολές της τιμής⁴⁹⁹, ούτε στις με έργο προσβολές, καθώς πρόκειται για ενέργειες που θίγουν ή τείνουν να θίξουν το σώμα του θύματος (π.χ. φτύσιμο)⁵⁰⁰, ούτε και στις με οποιοδήποτε άλλο τρόπο προσβολές, όπου εντάσσονται οι περιπτώσεις μη γλωσσικής επικοινωνίας που δεν επενεργούν στο σώμα του θύματος (π.χ. χειρονομίες, σκίτσο, μετάδοση ήχων)⁵⁰¹.

Σε κάθε περίπτωση, όμως, η στοχοποίηση ενός προσώπου ή μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ή οι διακρίσεις δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι προσβάλλουν το έννομο αγαθό της τιμής ενός μεμονωμένου προσώπου ή όλων των μελών της ομάδας, είτε με την έννοια του «κοινωνικού status τιμής», είτε της «κοινωνικής παράστασης του ατόμου», καθώς αποτελεί ένα μεταβλητό και εξαρτώμενο από το ίδιο το άτομο μέγεθος, αλλά θέτουν υπό αμφισβήτηση την ίδια την ανθρώπινη ιδιότητα, προσβάλλοντας την αξία που αυτή έχει, καθώς ο δράστης της ρητορικής του μίσους ή πράξεων διάκρισης θεωρεί το πρόσωπο ή τα μέλη της ομάδας ως κατώτερα όντα.

4.2. Τα προτεινόμενα έννομα αγαθά

4.2.1. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια

Στην προμετωπίδα όλων των διεθνών και ευρωπαϊκών νομικών κειμένων που αφορούν στην προστασία των ανθρώπινων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών και την απαγόρευση κάθε μορφής διακρίσεων, ευρίσκεται η αξία του ανθρώπου ή ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αφενός ως πηγή των δικαιωμάτων κι

⁴⁹⁷ Βλ. και Μπιτζιλέκη Ν., ό.π., σελ. 104-105

⁴⁹⁸ Βλ. υπό 1.2.2.2.

⁴⁹⁹ Βλ. Κιούπη Δ., ό.π., σελ. 109, κατά τον οποίο χαρακτηρισμοί όπως «Καθολικέ», «Εβραίε», «κομμουνιστή», «Ολυμπιακέ» δεν είναι προσβλητικές της τιμής αυτού στον οποίο απευθύνονται.

⁵⁰⁰ Βλ. Κιούπη Δ., ό.π., σελ. 91, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 419

⁵⁰¹ Βλ. Κιούπη Δ., ό.π., σελ. 92, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 423

ελευθεριών αυτών κι αφετέρου ως προσβαλλόμενη από κάθε διάκριση ή παρότρυνση σε διάκριση⁵⁰².

Επιπλέον, η αξία αυτή αποτελεί κοινή συνισταμένη των συνταγματικών παραδόσεων των κρατών-μελών της Ε.Ε., τα οποία αναλαμβάνουν την υποχρέωση σεβασμού και προστασίας της⁵⁰³. Έτσι, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος, «ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας». Το άρθρο αυτό εντάσσεται στο Πρώτο Μέρος του Συντάγματος με τον τίτλο «Βασικές διατάξεις» και ειδικότερα στο Πρώτο Τμήμα, στο οποίο καθορίζεται η μορφή του πολιτεύματος⁵⁰⁴. Προηγείται το άρθρο 1, σύμφωνα με το οποίο, «1. Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. 2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία. 3. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του Έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα». Από το συνδυασμό των άρθρων αυτών συνάγεται ότι το Σύνταγμα θέτει τον λαό ως βάση τόσο για την οργάνωση του κράτους, όσο και για τη νομιμοποίηση της κρατικής εξουσίας, ανάγοντας την αξία του ανθρώπου σε θεμελιώδη αρχή του πολιτεύματος, προσδίδοντάς του έτσι «ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα»⁵⁰⁵. Στο αμέσως επόμενο Μέρος του Συντάγματος περιέχονται τα άρθρα 4 έως 24, με τα οποία αναγνωρίζονται και απονέμονται στον άνθρωπο τα ατομικά και κοινωνικά του δικαιώματα. Από άποψη συστηματικής ερμηνείας, λοιπόν, καθίσταται σαφές ότι η ανθρωπινή αξιοπρέπεια δεν αποτελεί δικαίωμα, αλλά θεμελιώδη αρχή του πολιτεύματος, από την οποία πηγάζουν όλα τα δικαιώματα και βάσει της οποίας θα πρέπει να ερμηνεύεται κάθε άλλη διάταξη, είτε του Συντάγματος, είτε της κοινής νομοθεσίας⁵⁰⁶. Φορείς δε, του δικαιώματος είναι όλα τα φυσικά πρόσωπα, χωρίς καμία διάκριση, συμπεριλαμβανομένων δηλ. αλλοδαπών και ανιθαγενών⁵⁰⁷.

Κατά την απολύτως κρατούσα άποψη στη θεωρία τόσο του συνταγματικού, όσο και του ποινικού δικαίου, η ανθρωπινή αξιοπρέπεια είναι συνυφασμένη με την τρισυπόστατη φύση του ανθρώπου ως έμβιου, έλλογου και κοινωνικού όντος, η οποία τον ξεχωρίζει από τα υπόλοιπα είδη ζώων, τον

⁵⁰² Βλ. Ζιάμου Θ., σε: Σπυρόπουλου Φ./Κοντιάδη Ξ./Ανθόπουλου Χ./Γεραπετρίτη Γ., Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2017, σελ. 21-22, Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σελ. 107, Πρεβεδούρου Ε., ό.π., σελ. 26, Τζέμου Β., ό.π., σελ. 17

⁵⁰³ Βλ. Ζιάμου Θ., ό.π., σελ. 21, Neumann U., Η ποινική προστασία της αξιοπρέπειας του ανθρώπου στην αρχή και το τέλος της ζωής, σε: Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C. (επιμ.), Η ποινική προστασία της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, Ελληνογερμανικό συμπόσιο, 1997, σελ. 59

⁵⁰⁴ Στο Δεύτερο Τμήμα του Πρώτου Μέρους του Συντάγματος καθορίζονται οι σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους (άρθρο 3 του Συντάγματος)

⁵⁰⁵ Βλ. Ζιάμου Θ., ό.π., σελ. 24, Τζέμου Β., ό.π., σελ. 23

⁵⁰⁶ Βλ. Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1118, Δαρέλλη Δ., σε: Βλαχόπουλου Σ., Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2017, σελ. 37, Ζιάμου Θ., ό.π., σελ. 24, Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 109

⁵⁰⁷ Βλ. Δαγτόγλου Π., ό.π., σελ. 1122, Δαρέλλη Δ., ό.π., σελ. 36, Χρυσόγονου Κ., ό.π., σελ. 110

καθιστά υποκείμενο του δικαίου, φορέα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, και εμποδίζει την χρησιμοποίησή του από οποιονδήποτε και για οποιοδήποτε λόγο ως αντικείμενο⁵⁰⁸. Η φυλή, το χρώμα, το φύλο, η καταγωγή, η αναπηρία, η ηλικία και ο σεξουαλικός προσανατολισμός συνιστούν χαρακτηριστικά άρρηκτα συνδεδεμένα με το σώμα του ανθρώπου, η γλώσσα, η θρησκευτική πίστη ή ο αθεϊσμός και οι πολιτικές ή φιλοσοφικές πεποιθήσεις αποτελούν προϊόντα της πνευματικής του διεργασίας⁵⁰⁹, και η οικονομική επιφάνεια, το επάγγελμα και η κοινωνική τάξη συνδέονται στενά με την δραστηριοποίηση του μέσα στην κοινωνία. Το σώμα, η ικανότητα διεργασίας και η κοινωνικότητα του ανθρώπου συνθέτουν την ανθρώπινη ιδιότητά του, η οποία είναι ίδια σε όλους τους ανθρώπους και έχει μια ενυπάρχουσα αξία (αυταξία). Πρόκειται για την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η οποία αποτελεί ένα απόλυτο και αμετάβλητο μέγεθος, που εξ ορισμού είναι ίσο για όλους τους ανθρώπους και δεν εξαρτάται, ούτε επηρεάζεται από κανέναν παράγοντα, ούτε καν από τον ίδιο τον φορέα της, δεδομένου ότι ενδεχόμενη παραίτηση του ανθρώπου από τον πυρήνα αυτόν θα ισοδυναμούσε με απάρνηση της ίδιας της φύσης του.

Με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Συντάγματος η Πολιτεία αναλαμβάνει την υποχρέωση να σέβεται και να προστατεύει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Η υποχρέωση αυτή έχει διπλό περιεχόμενο: α) τα όργανα της κρατικής εξουσίας οφείλουν να σέβονται και να μην προσβάλλουν τα ίδια την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, ούτε να περιορίζουν την άσκηση των ατομικών και κοινωνικών του δικαιωμάτων μέχρι το σημείο να θίγουν την αξιοπρέπεια του και β) τα όργανα της κρατικής εξουσίας οφείλουν να προστατεύουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, θεσπίζοντας όλα τα απαραίτητα μέτρα για την θωράκισή της έναντι οιασδήποτε προσβολής, είτε από όργανα της κρατικής εξουσίας, είτε από ιδιώτες⁵¹⁰. Έτσι, η διάταξη αυτή τυγχάνει εφαρμογής όταν ο άνθρωπος υποβιβάζεται ή χρησιμοποιείται ως αντικείμενο προς εξυπηρέτηση κάποιου σκοπού, ενώ στις περιπτώσεις προσβολών στα πλαίσια της κοινωνικής συμβίωσης που δεν αγγίζουν τον πυρήνα αυτό, εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, κατά την οποία *«καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωής της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει*

⁵⁰⁸ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π., σελ. 1121, *Δαρέλλη Δ.*, ό.π., σελ. 38, *Ζιάμου Θ.*, ό.π., σελ. 22, *Μάνεση Α.*, ό.π., σελ. 15, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 243, *Του ίδιου*, «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια»: Έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας;, σε: *Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C.* (επιμ.), *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, 1995, σελ. 14, *Μπιτζιλέκη Ν.*, ό.π., σελ. 99-100, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, *Η ποινική προστασία της Τιμής και της Αξίας του ανθρώπου*, ΠοινΔικ 2019, σελ. 541, *Τζέμου Β.*, ό.π., σελ. 25, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.

⁵⁰⁹ Βλ. *Ζιάμου Θ.*, ό.π., σελ. 23

⁵¹⁰ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π., σελ. 1119-1120, *Δαρέλλη Δ.*, ό.π., σελ. 37, *Ζιάμου Θ.*, ό.π., σελ. 24, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 56, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π., σελ. 111

τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη»⁵¹¹.

Κατ' επιταγή της ως άνω υποχρέωσης, αλλά και ενόψει της διάταξης του άρθρου 7 παρ. 2 του Συντάγματος, με το οποίο απαγορεύονται τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη της υγείας ή άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας⁵¹², ο ποινικός νομοθέτης προέβλεψε το αξιόποιο των πράξεων αυτών στο άρθρο 137Α ΠΚ, κατά τις διατάξεις του οποίου: «1. Υπάλληλος ή στρατιωτικός, στα καθήκοντα του οποίου ανάγεται η δίωξη, η ανάκριση ή η εξέταση αξιόποινων πράξεων ή πειθαρχικών παραπτωμάτων ή η εκτέλεση ποινών ή η φύλαξη ή η επιμέλεια κρατουμένων, τιμωρείται με κάθειρξη έως δέκα έτη, εάν υποβάλλει σε βασανιστήρια κατά την εκτέλεση αυτών των καθηκόντων πρόσωπο που βρίσκεται στην εξουσία του με σκοπό: α) να αποσπάσει από αυτό ή από τρίτο πρόσωπο ομολογία, κατάθεση, πληροφορία ή δήλωση ιδίως αποκήρυξης ή αποδοχής πολιτικής ή άλλης ιδεολογίας, β) να το τιμωρήσει ή γ) να εκφοβίσει αυτό ή τρίτα πρόσωπα. Με την ίδια ποινή τιμωρείται υπάλληλος ή στρατιωτικός, που με εντολή των προϊσταμένων του ή αυτοβούλως σφετερίζεται τέτοια καθήκοντα καιτελείτις πράξειςτου προηγούμενου εδαφίου. 2. Με την ίδια ποινή τιμωρούνται τα βασανιστήρια τα οποία τελούνται από τα πρόσωπα και υπό τις περιστάσεις που προβλέπει η προηγούμενη παράγραφος ακόμη και χωρίς τον αναφερόμενο σε αυτή σκοπό, εφόσον η επιλογή του παθόντος γίνεται λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου. Στην περίπτωση αυτή δεν εφαρμόζεται το άρθρο 82Α.3. Επιβάλλεται κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών αν οι πράξειςτων προηγούμενων παραγράφων: α) τελούνται με μέσα ή τρόπους συστηματικού βασανισμού, ιδίως κτυπήματα στα πέλματα του θύματος (φάλαγγα), ηλεκτροσόκ, εικονική εκτέλεση ή παραισθησιογόνες ουσίες ή β) έχουν ως αποτέλεσμα τη βαριά σωματική βλάβη του θύματος. Η ποινή αυτή επιβάλλεται και όταν ο υπαίτιος, ως προϊστάμενος, έδωσε την εντολή τέλεσής τους. 4. Σωματική κάκωση, βλάβη της υγείας, άσκηση παράνομης σωματικής ή ψυχολογικής βίας και κάθε άλλη σοβαρή προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, που τελείται από τα πρόσωπα και υπό τις περιστάσεις που προβλέπουν οι παράγραφοι 1 και 2, εφόσον δεν υπάγεται στην έννοια των βασανιστηρίων, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών ετών και χρηματική ποινή, αν δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη. Επιβάλλεται κάθειρξη έως δέκα έτη αν συντρέχει η περίπτωση β' της προηγούμενης

⁵¹¹ Βλ. Ζιάμου Θ., ό.π.ν., σελ. 22-23, Μάνεση Α., ό.π.ν., σελ. 15-16, Χρυσόγονου Κ., ό.π.ν., σελ. 110

⁵¹² Βλ. σχετικά Δαρέλλη Δ., ό.π.ν., σελ. 44, Δημάκη Α., σε: Σπιυρόπουλου Φ./Κοντιάδη Ε./Ανθόπουλου Χ./Γεραπετρίτη Γ., Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2017, σελ. 165

παραγράφου. Ως προσβολές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας θεωρούνται ιδίως: α) η χρησιμοποίηση ανιχνευτή αλήθειας, β) η παρατεταμένη απομόνωση, γ) η σοβαρή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας»⁵¹³. Προστατευόμενο, λοιπόν, από τη διάταξη του άρθρου 137Α ΠΚ έννομο αγαθό δεν είναι άλλο από την ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η οποία προσβάλλεται με πράξεις των κρατικών οργάνων επί του σώματος ή της βούλησης του ανθρώπου, με τις οποίες υποβιβάζεται σε αντικείμενο ή μέσο για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών⁵¹⁴.

Με τον τρόπο αυτό, εκτός από το συντακτικό νομοθέτη, ο οποίος επεφύλαξε για τα όργανα της κρατικής εξουσίας μια διπλή υποχρέωση σεβασμού και προστασίας της αξίας του ανθρώπου, ο ποινικός νομοθέτης ανήγαγε αυτήν σε έννομο αγαθό, το οποίο είναι αυθύπαρκτο, αυτόνομο και εμπειρικά επαληθεύσιμο και μπορεί, ως εκ τούτου, να προσβληθεί όχι μόνον από πράξεις κρατικών οργάνων, αλλά και από πράξεις ιδιωτών⁵¹⁵. Το γεγονός δε, ότι από την αξία του ανθρώπου απορρέουν όλα τα προσωπικά έννομα αγαθά, όπως η ζωή, η τιμή, η προσωπική ελευθερία κ.λπ. δεν αποτελεί τροχοπέδη στην αυτοτελή προστασία της, στις περιπτώσεις που προσβάλλεται ο αμετάβλητος πυρήνας του ανθρώπου⁵¹⁶. Τα έννομα αγαθά, άλλωστε, που απορρέουν από αυτήν, αποτελούν μεταβλητά και διαθέσιμα από τον φορέα τους μεγέθη και αντανakλούν τις φυσικές ή κοινωνικές ιδιότητες του ανθρώπου, οι οποίες μπορούν να διαφέρουν από φορέα σε φορέα (π.χ. η τιμή)⁵¹⁷.

Ωστόσο, κατά την κρατούσα άποψη στη θεωρία, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν συνιστά ένα αυτοτελές έννομο αγαθό, αλλά προσβάλλεται κάθε φορά που προσβάλλονται και τα έννομα αγαθά που πηγάζουν απ' αυτήν,

⁵¹³ Πρβλ. *Prittwitz C.*, Προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας μέσω του ποινικού δικαίου ή από το ποινικό δίκαιο;, σε: *Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C.* (επιμ.), *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, 1995, σελ. 30, ο οποίος κάνει λόγο για συμβολική λειτουργία τόσο της διάταξης 137Α ΠΚ, όσο και του άρθρου 130 του γερμανικού ΠΚ, με κατεύθυνση και προς το εσωτερικό και προς το εξωτερικό των δύο χωρών.

⁵¹⁴ Βλ. *Γαλανού Μ.*, σε: *Κοτσαλή Λ.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014, σελ. 97, *Μπιτζιλέκη Ν.*, ό.π., σελ. 100, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, Η ποινική προστασία της Τιμής και της Αξίας του ανθρώπου, *ΠοινΔικ* 2019, σελ. 542, *Παρασκευόπουλου Ν.*, Η προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας: σημεία εξασθένησης, σε: *Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C.* (επιμ.), *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, Ελληνογερμανικό συμπόσιο, 1997, σελ. 75-76. Αντίθ. *Ορφανού Σ.*, Βασανιστήρια και άλλες προσβολές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Άρθρα 137Α-137Γ ΠΚ, 2022, σελ. 30, κατά τον οποίο προσβαλλόμενο έννομο αγαθό από τις πράξεις των βασανιστηρίων και των άλλων προσβολών της ανθρώπινης αξιοπρέπειας είναι η προσωπική ελευθερία του ανθρώπου.

⁵¹⁵ Βλ. *Τζέμου Β.*, ό.π., σελ. 25-26

⁵¹⁶ Βλ. *Δαρέλλη Δ.*, ό.π., σελ. 44-45, *Prittwitz C.*, ό.π., σελ. 26-28

⁵¹⁷ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του Ποινικού Δικαίου, 1998, σελ. 245

όπως λ.χ. η τιμή ή η προσωπική ελευθερία⁵¹⁸. Σύμφωνα με τον *Μανωλεδάκη*, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια συνιστά μια «δικαιική εννοιολογική κατασκευή», που εκφράζει αυθεντικά τη στάση του κράτους απέναντι στον άνθρωπο ως υποκειμένου της Ιστορίας και του δικαίου, και δεν είναι φυσική ή κοινωνική ιδιότητά του, η οποία αξιολογείται εκ των υστέρων, και ως εκ τούτου δεν μπορεί να εξατομικευτεί σε εμπειρικά μεταβαλλόμενες μορφές, ούτε ο φορέας της μπορεί να συμβάλει στη μορφή της ή να την διαθέσει⁵¹⁹. Η άποψη αυτή, ωστόσο, παραβλέπει ότι, εκτός από τις φυσικές και κοινωνικές ιδιότητες του ανθρώπου, υπάρχει και η ανθρώπινη ιδιότητα, στην οποία ενυπάρχει μια αξία, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, η οποία προσβάλλεται όταν ο άνθρωπος είτε αντιμετωπίζεται ως φυσιολογικά/σωματικά, διανοητικά ή γενετικά κατώτερος από άνθρωπος, είτε χρησιμοποιείται ως αντικείμενο ή μέσο για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών. Επίσης, κατά τον *Μανωλεδάκη*, αν η ανθρώπινη αξιοπρέπεια αποτελούσε έννομο αγαθό, με δεδομένο ότι η ζωή αποτελεί το υπέρτατο έννομο αγαθό, θα θυσιαζόταν προς υπεράσπιση του αγαθού αυτού σε περίπτωση άμυνας ή προς αποτροπή παρόντος και αναπότρεπτου με άλλα μέσα κινδύνου, ο οποίος θα απειλούσε τη ζωή κάποιου, με αποτέλεσμα να έχανε την απόλυτη προστασία που απολαμβάνει από το Σύνταγμα⁵²⁰. Κατά την άποψή μας, όμως, τα δύο αυτά αγαθά βρίσκονται στην κορυφή της πυραμίδας των εννόμων αγαθών, με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια να υπερέχει της ζωής σε περιπτώσεις είτε σκληρής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, είτε ανίατης ασθένειας ή εξακολουθητικής φυτικής κατάστασης, οπότε και ο θάνατος αποτελεί λύτρωση για τον άνθρωπο (π.χ. ευθανασία)⁵²¹.

Εκτός, βέβαια, από αυτοτελές έννομο αγαθό, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια λειτουργεί και ως ασφαλιστική δικλείδα σε όλη τη διαδικασία της ποινικής καταστολής, υπό την έννοια ότι ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος πρέπει να αντιμετωπίζονται από τα εμπλεκόμενα όργανα του κράτους ως υποκείμενο της ποινικής δίκης και όχι ως αντικείμενο, είτε για την αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας, είτε για την επιτυχία της γενικοπροληπτικής λειτουργίας της ποινής, δηλ. προς παραδειγματισμό των υπολοίπων μελών της κοινωνίας, θέτοντας περιορισμούς τόσο στο περιεχόμενο των κυρώσεων ή των μέτρων, τα οποία

⁵¹⁸ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 105, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 22, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 841

⁵¹⁹ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 245-246, 249

⁵²⁰ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, «Ανθρώπινη αξιοπρέπεια»: Έννομο αγαθό ή απόλυτο όριο στην άσκηση εξουσίας, σε: *Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C.* (επιμ.), *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, 1995, σελ. 16-17

⁵²¹ Βλ. *Παρασκευόπουλου Ν.*, ό.π., σελ. 76-77. Πρβλ. και *Neumann U.*, ό.π., σελ. 63 και 68 (για τα ζητήματα της ποινικής προστασίας της αγέννητης ζωής ανθρώπινης ζωής και την απαγόρευση της ενεργητικής ευθανασίας, αντίστοιχα)

επιβάλλει η κρατική εξουσία στα άτομα, όσο και στη διαδικασία επιβολής τους⁵²².

Πέραν των πράξεων που τιμωρούνται από το άρθρο 137Α ΠΚ, σοβαρή προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας συνιστά και η ρατσιστική διάκριση, δηλ. η άδικη, δυσμενής μεταχείριση ενός ανθρώπου εξαιτίας κάποιου χαρακτηριστικού του, το οποίο συνδέεται άρρηκτα με την ιδιότητά του ως ανθρώπου⁵²³. Ο δράστης ρατσιστικής διάκρισης δεν αρνείται απλώς την απόλαυση του δικαιώματος προς ίση μεταχείριση και αποφυγή διακρίσεων στα μέλη μιας ομάδας που προσδιορίζει με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αλλά αμφισβητεί έμπρακτα την ίδια την ανθρώπινη ιδιότητά τους, επιβεβαιώνοντας με την πράξη του ότι πρόκειται για τους κατώτερους από ανθρώπους, οι οποίοι χρήζουν για τον λόγο αυτό διαφορετικής μεταχείρισης⁵²⁴. Έτσι, με την πράξη της ρατσιστικής διάκρισης μειώνεται η αξία που αντικατοπτρίζει η ιδιότητα του θύματος ως ανθρώπου, ήτοι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια.

Το ίδιο συμβαίνει και στην περίπτωση των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, με τη διαφορά ότι ο δράστης επιλέγει ένα πρόσωπο που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένο χαρακτηριστικό για να υποστεί τις άμεσες συνέπειες μιας εγκληματικής πράξης, εξαιτίας του χαρακτηριστικού του αυτού. Με την πράξη της επιλογής αυτής ο δράστης εκδηλώνει την έμπρακτη αμφισβήτηση της ανθρώπινης ιδιότητας του υποψηφίου θύματος, το οποίο μετατρέπεται στο υλικό αντικείμενο του εγκλήματος που έχει αποφασίσει να τελέσει εναντίον του, και έτσι μειώνει την αξία που η ιδιότητα αυτή αντικατοπτρίζει. Ως εκ τούτου, με το έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, εκτός από το έννομο αγαθό που προσβάλλει η (βασική) εγκληματική πράξη, βλάπεται και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια του θύματος⁵²⁵.

Όσον αφορά στο έγκλημα της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία και στη διακεκριμένη παραλλαγή της ρατσιστικής διέγερσης, η αξιόποινη συμπεριφορά συνίσταται στην δημόσια, και με οποιονδήποτε τρόπο, υποκίνηση, προτροπή, διέγερση ή πρόκληση σε εγκλήματα ρατσιστικής διάκρισης ή με ρατσιστικά χαρακτηριστικά εις βάρος προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία, όπως είδαμε, βλάπτουν το έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

⁵²² Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Ανθρώπινη αξιοπρέπεια: προστατευόμενο ή και απειλούμενο από το ποινικό δίκαιο μέγεθος;, σε: *Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C.* (επιμ.), *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, 1995, σελ. 39, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π., σελ. 113

⁵²³ Βλ. *Κοφίνη Σ.*, ό.π., σελ. 277

⁵²⁴ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, *ΠοινΔικ* 2016, 101-104, *Της ίδιας*, Ανθρώπινη αξιοπρέπεια: προστατευόμενο ή και απειλούμενο από το ποινικό δίκαιο μέγεθος;, σε: *Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C.* (επιμ.), *Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας*, 1995, σελ. 38

⁵²⁵ Βλ. *Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες*, ό.π., σελ. 18

Μόνη, λοιπόν, η δημόσια εκφορά μιας τέτοιας προτροπής είναι προφανές ότι θέτει σε διακινδύνευση το έννομο αυτό αγαθό, δεδομένου, μάλιστα, ότι δεν απαιτείται ούτε να προκλήθηκε πράγματι απόφαση σε κάποιον από τους αποδέκτες της εκφοράς του λόγου, ούτε και να τελέστηκε η προτρεπόμενη πράξη⁵²⁶.

Ειδικά για το αδίκημα της δημόσιας υποκίνησης σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων που χρησιμοποιούνταν από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, μόνη και πάλι η δημόσια εκφορά της προτροπής θέτει σε διακινδύνευση τόσο το έννομο αγαθό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, δεδομένου ότι η επιλογή των πραγμάτων γίνεται λόγω της κατοχής τους από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων που θεωρούνται κατώτεροι ως άνθρωποι εξαιτίας του χαρακτηριστικού τους, όσο και το έννομο αγαθό της ιδιοκτησίας, όταν τα πρόσωπα ή οι ομάδες αυτές είναι και κύριοι των πραγμάτων.

4.2.2. Η κοινωνική ευταξία

Όπως προαναφέρθηκε, τα εγκλήματα του Ν. 927/1979 μοιάζουν με τα εγκλήματα που περιέχονται στο Κεφάλαιο ΣΤ' του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα.

Του Κεφαλαίου αυτού προηγούνται τα Κεφαλαία Δ' και Ε', στα οποία περιέχονται εγκλήματα που στρέφονται κατά των πολιτειακών και πολιτικών οργάνων και της πολιτειακής εξουσίας, αντίστοιχα. Ειδικότερα, στο μεν, Κεφάλαιο Δ' τυποποιούνται εγκληματικές συμπεριφορές κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας, των μελών της Βουλής και της Κυβέρνησης και των πολιτικών οργάνων της τοπικής αυτοδιοίκησης, δηλ. προσώπων, με αποτέλεσμα το προστατευόμενο έννομο αγαθό να είναι εμπειρικά επαληθεύσιμο⁵²⁷, στο δε, Κεφάλαιο Ε' προβλέπονται αδικήματα που στοχεύουν στην παρεμπόδιση της άσκησης δημόσιας λειτουργίας, της υλοποίησης δηλ. των επιταγών της κρατικής εξουσίας από τα εκτελεστικά της όργανα, ήτοι τους δημοσίους υπάλληλους και τους δικαστικούς λειτουργούς, με αποτέλεσμα και το έννομο αγαθό της πολιτειακής εξουσίας να είναι εμπειρικά επαληθεύσιμο, δεδομένου ότι εξατομικεύεται σε υλικές πράξεις και αντικείμενα επιβολής της κρατικής βούλησης⁵²⁸.

Τα εγκλήματα, λοιπόν, που προβλέπονται στο Κεφάλαιο ΣΤ' είναι α) η διέγερση σε ανυπακοή (άρθρο 183 ΠΚ), β) η διέγερση σε διάπραξη εγκλημάτων, βιαιοπραγίες ή διχόνοια (άρθρο 184 ΠΚ), γ) η πρόκληση και

⁵²⁶ Βλ. *Τσακυράκη Σ.*, Ο μισαλλόδοξος λόγος, ΕφΔΔ 1996, σελ. 262, *Χουλιάρα Α.*, ό.π., σελ. 1227-1228

⁵²⁷ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας. Άρθρα 167-182 ΠΚ, έκδοση δεύτερη, 1994, σελ. 11-12

⁵²⁸ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 14-15

προσφορά για την τέλεση εγκλήματος (άρθρο 186 ΠΚ), δ) η συγκρότηση ή ένταξη ως μέλος σε εγκληματική οργάνωση (άρθρο 187 ΠΚ), ε) οι τρομοκρατικές πράξεις και η συγκρότηση ή ένταξη ως μέλος σε τρομοκρατική οργάνωση (άρθρο 187Α ΠΚ), στ) η υποστήριξη σε τρομοκρατική οργάνωση ή σε μεμονωμένο τρομοκράτη (άρθρο 187Β ΠΚ), ζ) η διατάραξη της κοινής ειρήνης (άρθρο 189 ΠΚ), η) η απειλή διάπραξης εγκλημάτων (άρθρο 190 ΠΚ), θ) η διασπορά ψευδών ειδήσεων (άρθρο 191 ΠΚ) και ι) η προσβολή συμβόλων ή τόπων ιδιαίτερης εθνικής ή θρησκευτικής σημασίας (άρθρο 191Α ΠΚ).

Οι εγκληματικές πράξεις αυτές μπορούν να καταταχθούν σε τρεις βασικές κατηγορίες: α) σ' αυτές που συνίστανται στην δημόσια εκφορά λόγου που στόχο έχει την ανυπακοή στους νόμους ή την παραβίαση ποινικών διατάξεων μέσω της τέλεσης εγκληματικών πράξεων⁵²⁹, β) σ' αυτές που συνίστανται στην συγκρότηση ή συμμετοχή σε ομάδες που στόχο έχουν την τέλεση εγκληματικών πράξεων και γ) σ' αυτές που έχουν ως στόχο την πρόκληση φόβου σε αόριστο αριθμό ανθρώπων⁵³⁰.

Επιπλέον, οι συμπεριφορές που συνίστανται στην δημόσια εκφορά λόγου ή στην συγκρότηση/συμμετοχή σε ομάδες με στόχο την διάπραξη άλλων εγκληματικών πράξεων, χρονικώς εκδηλώνονται κατά τα στάδια της λήψης της απόφασης από κάποιον να τελέσει μια εγκληματική πράξη ή της προετοιμασίας του εγκλήματος, τα οποία κατά κανόνα δεν ενδιαφέρουν το Ποινικό Δίκαιο. Σε καμία, όμως, περίπτωση, οι συμπεριφορές αυτές δεν συνιστούν αρχή εκτέλεσης των εγκληματικών πράξεων, στην τέλεση των οποίων στοχεύουν, ούτε απαιτείται ο δράστης του εκφερόμενου λόγου για την πρώτη περίπτωση εγκλημάτων, να προκαλέσει τελικά την απόφαση σε κάποιον να τελέσει κάποιο έγκλημα, άλλως θα στοιχειοθετούσαν ηθική αυτοουργία, πολύ δε, περισσότερο να τελέσει ο αποδέκτης της εκφοράς του λόγου το προτρεπόμενο έγκλημα, ή, από την άλλη πλευρά, αυτός που συγκροτεί ή εντάσσεται ως μέλος σε μια εγκληματική ή τρομοκρατική οργάνωση να τελέσει κάποιο από τα σκοπούμενα εγκλήματα. Άλλωστε, σύμφωνα με τον τύπο του Frank, τον οποίο υιοθετεί παγίως και η νομολογία του Αρείου Πάγου, αρχή εκτελέσεως ενός εγκλήματος συνιστά κάθε ενέργεια του δράστη, η οποία αποτελεί τμήμα, εν όλω ή εν μέρει, της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος που έχει αποφασίσει να τελέσει και που οδηγεί ευθέως και αναμφισβητήτως στην πραγμάτωσή του ή τελεί προς αυτή σε τέτοια άμεση και αναγκαία σχέση συνάφειας, ώστε κατά την κοινή αντίληψη να θεωρείται τμήμα αυτής, προς την οποία θα κατέληγε αμέσως, αν δεν ήθελε ανακοπεί για οποιονδήποτε λόγο⁵³¹. Επιπροσθέτως, με τις διατάξεις για την απόπειρα διευρύνεται το αξιόποιο της αυτοουργίας των επί μέρους

⁵²⁹ Βλ. Παπαστυλιανού Χ., , σελ. 45-46

⁵³⁰ Βλ. Παπαστυλιανού Χ., ό.π., σελ. 45

⁵³¹ Βλ. Μυλωνόπουλου Χ., ό.π., σελ. 32

εγκλημάτων και όχι το αξιόποιο της υπό στενή έννοια συμμετοχής, με αποτέλεσμα η απόπειρα ηθικής αυτουργίας να μην τιμωρείται ως τέτοια, αλλά ως πρόκληση σε τέλεση κακουργήματος ή πλημμελήματος⁵³². Με άλλα λόγια, οι συμπεριφορές που τυποποιούνται στο Κεφάλαιο ΣΤ' είναι αυτοτελείς και ανεξάρτητες από τις εγκληματικές συμπεριφορές, στις οποίες στοχεύουν, ως εκ τούτου δεν προσβάλλουν το ίδιο με αυτές έννομο αγαθό, ατομικό ή κοινωνικό, αλλά κάποιο άλλο αγαθό, το οποίο θα πρέπει να είναι εμπειρικά επαληθεύσιμο.

Τα τρία προαναφερόμενα Κεφάλαια του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα τελούν σε λειτουργική συνάφεια μεταξύ τους, καθώς με τις τυποποιούμενες στο Κεφάλαιο ΣΤ' ως αξιόποινες συμπεριφορές είτε προτρέπεται αόριστος αριθμός ατόμων να μην εφαρμόσουν τις επιταγές που εκδίδουν τα πρόσωπα που προστατεύονται με τις προβλέψεις του Κεφαλαίου Δ' και επιβάλλονται με τα όργανα και τις πράξεις που προστατεύονται με τις προβλέψεις του Κεφαλαίου Ε', είτε ενώνονται περισσότερα του ενός άτομα για να παραβιάζουν τις επιταγές αυτές, είτε καλλιεργείται ένα κλίμα αμφισβήτησης της τήρησης των επιταγών αυτών.

Εν προκειμένω, στο προβλεπόμενο από τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 έγκλημα της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία, όπως επισημάνθηκε, η προϋπόθεση τέλεσης της πράξης κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη συνιστά εξωτερικό όρο του αξιοποίου, με αποτέλεσμα να μην προσδιορίζει το άδικο της πράξης⁵³³. Συνεπώς, το κριτήριο αυτό δεν είναι ασφαλές για την αποδοχή ή μη ως προσβαλλόμενου από το εν λόγω αδίκημα και του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης.

Το αυτό ισχύει και για το στοιχείο της δημοσιότητας της πράξης, με το οποίο περιορίζεται, όπως προαναφέρθηκε, το αξιόποιο της πράξης.

Περαιτέρω, σε καμία περίπτωση δεν αποτελεί ασφαλές κριτήριο το παρεχόμενο από το άρθρο 5 του Ν. 927/1979 δικαίωμα παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας, όπως αντίθετα υποστηρίζει ο *Μοροζίνης*⁵³⁴, δεδομένου ότι υπάρχουν κι άλλες περιπτώσεις εγκλημάτων που, παρ' ότι με αυτά προστατεύεται ένα κοινωνικό έννομο αγαθό, το άτομο που βλάπτεται από την εγκληματική συμπεριφορά έχει δικαίωμα δήλωσης πολιτικής αγωγής (π.χ. στην περίπτωση του εγκλήματος της ψευδορκίας που προσβάλλει το έννομο αγαθό της ορθής λειτουργίας της δικαιοσύνης).

Πράγματι, οι προβλεπόμενες από το άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 και το άρθρο 184 παρ. 2 του ΠΚ αξιόποινες συμπεριφορές, πέραν του γεγονότος ότι πρέπει να τελούνται δημόσια, συνίστανται στην προτροπή παραβίασης των ποινικών κυρωτικών κανόνων, οι οποίοι έχουν θεσπιστεί από την Πολιτεία, κατ' εφαρμογή της προβλεπόμενης από το άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος

⁵³² Βλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 199

⁵³³ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 105

⁵³⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 27

υποχρέωσής της για την προστασία της αξίας του ανθρώπου έναντι προσβολών από όργανα της κρατικής εξουσίας και ιδιώτες, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση τις επιταγές αυτές, ενώ, ταυτόχρονα, στοχεύουν στον εκφοβισμό και την περιθωριοποίηση όλων των μελών της ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή των υπόλοιπων, πλην ορισμένου, μεμονωμένου προσώπου, μελών. Έτσι, μόνη η εκφορά των προτροπών αυτών, όπως και της προβλεπόμενης στην παρ. 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979 προτροπής σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων που χρησιμοποιούνταν από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά είναι επικίνδυνη και για την κοινωνική ευταξία, όπως προσδιορίστηκε εννοιολογικά ανωτέρω⁵³⁵.

Περαιτέρω, το έννομο αγαθό της κοινωνικής ευταξίας προσβάλλεται και με το έγκλημα της συγκρότησης ή συμμετοχής σε οργάνωση ή ένωση προσώπων οποιασδήποτε μορφής που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση των πράξεων των παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979⁵³⁶, συμπροσβαλλομένων των εννόμων αγαθών της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της ιδιοκτησίας.

Επιπλέον, επειδή η τέλεση ενός εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά έχει ως στόχο, αλλά και αποτέλεσμα, και την πρόκληση φόβου σε αόριστο αριθμό ανθρώπων που φέρουν το ίδιο χαρακτηριστικό με το θύμα, ότι μπορεί ανά πάσα στιγμή να καταστούν και αυτοί θύματα της

⁵³⁵ Βλ. υπό 4.1.4.

⁵³⁶ Βλ. *Παπαχαράλαμπος Χ.*, Νομοθετώντας το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 215, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 736. Πρβλ. *Καϊάφα-Γκιμπάντι Μ.*, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, 2016, σελ. 212, *Καρεκλά Σ.*, Οι δυνατότητες του ποινικού δικαίου για την προστασία των μειονοτήτων και την καταπολέμηση των φαινομένων του ρατσισμού και της αντίστοιχης βίας ακροδεξιών ομάδων, Το παράδειγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Υπερ. 1995, σελ. 889, *Μανωλεδάκη Ι.*, Ασφάλεια και Ελευθερία, Ερμηνεία του Ν. 2928/2001 για το οργανωμένο έγκλημα και σχετικά κείμενα, 2002, σελ. 104, *Μαργαρίτη Λ.*, Εγκληματική Οργάνωση (: άρθρο 187 ΠΚ): Χαρακτήρας του εγκλήματος ως διαρκούς ή στιγμιαίου-Εκκρεμοδικία, ΠοινΔικ 2005, σελ. 1230-1231, *Μαργαρίτη Λ./Χατζηγιωάννου Κ.*, Εγκληματικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, ΠοινΔικ 2014, σελ. 169, *Ορφανού Σ.*, Οργανωμένο Έγκλημα. Άρθρο 187 ΠΚ. Δογματική και νομολογιακή προσέγγιση, 2021, σελ. 93, *Παπαχαράλαμπος Χ.*, Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος του άρ. 187 ΠΚ και του ομαδικά τελούμενου σχεδιασθέντος εγκλήματος. Αυτοτελής ή εξαρτημένη προστασία της δημόσιας τάξης;, Υπερ. 1996, σελ. 150, *Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ.*, Είναι δυνατή η θεώρηση ενός πολιτικού κόμματος ή μιας πολιτικής οργάνωσης ως εγκληματικής οργάνωσης;, ΠοινΔικ 2013, σελ. 763, *Gierhake K.*, Zur geplanten Einführung neuer Strftatbestände wegen der Vorbereitung terroristischen Straftaten, ZIS 2008, σελ. 403-404, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.zis-online.com/dat/artikel/2008_9_260.pdf>, όπου υποστηρίζεται ότι από την ποινικοποίηση της τρομοκρατικής οργάνωσης του εννόμου αγαθού της δημόσιας ειρήνης, το οποίο ορίζει ως ασφάλεια δικαίου, ειρηνική συνύπαρξη των πολιτών και αίσθημα ασφάλειας με βάση την εμπιστοσύνη του πληθυσμού στην συνέχιση της κατάστασης αυτής.

ίδιας ή ανάλογης εγκληματικής πράξης εξαιτίας του χαρακτηριστικού τους, βλάπτεται από την πράξη αυτή και το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης⁵³⁷.

Να σημειωθεί ότι μεταξύ ανθρώπινης αξιοπρέπειας και δημόσιας τάξης με την μορφή της κοινωνικής ευταξίας δεν υπάρχει σχέση αναγκαστικής συμπροστασίας, αλλά καθένα από τα δύο αυτά έννομα αγαθά προστατεύεται αυτοτελώς από τις διατάξεις του Ν. 927/1979 λόγω των διαφορετικών αντικειμένων προσβολής των τυποποιούμενων από το Νόμο αυτό ως εγκληματικών συμπεριφορών.

4.2.3. Η αντίθεση της διάταξης του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 με τη θεωρία του εννόμου αγαθού

Σύμφωνα με την κρατούσα στη θεωρία άποψη, από τη διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 προστατεύεται το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης, υπό την προϋπόθεση, σύμφωνα με την *Συμεωνίδου-Καστανίδου*, ότι η συγκεκριμένη εκδήλωση ρητορικής του μίσους τελείται με τέτοιο τρόπο και σε τέτοιες συνθήκες, ώστε να μπορεί πράγματι να κινητοποιήσει άτομα σε πράξεις διάκρισης ή βίας κατά μελών ομάδων προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά⁵³⁸. Τέτοια, όμως, δυνατότητα δεν προβλέπεται στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, το οποίο, αντίθετα, καταστρώνεται ως έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης.

Από την άλλη πλευρά, η αναγνώριση της ύπαρξης ενός σοβαρού εγκλήματος, όπως τα αναφερόμενα στη διάταξη του πιο πάνω άρθρου, είτε με απόφαση διεθνούς δικαστηρίου, είτε με νόμο της Βουλής των Ελλήνων, δεν έχει τον χαρακτήρα επιταγής κανόνα δικαίου, στην παραβίαση της οποίας παροτρύνει δημοσίως ο δράστης. Ούτε, όμως, και φόβο σε αόριστο αριθμό ατόμων μπορεί να προκαλέσει η επιδοκιμασία ή ο ευτελισμός ή η κακόβουλη άρνηση της ύπαρξης ή της σοβαρότητας ενός τέτοιου εγκλήματος, ακόμη κι αν λαμβάνει χώρα δημοσίως⁵³⁹.

Αντίστοιχο αδίκημα προβλεπόταν στο άρθρο 185 του προϊσχύσαντος ΠΚ, το οποίο καταργήθηκε με το Ν. 4619/2019, με τον οποίο κυρώθηκε ο νέος Ποινικός Κώδικας. Το άρθρο αυτό τιμωρούσε τον δημόσια, και με

⁵³⁷ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 711, *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., σελ. 1691, *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., σελ. 388, *Παπανικολάου Π.*, ό.π., σελ. 1726

⁵³⁸ Βλ. *Βασματζίδη Χ.*, ό.π., σελ. 48, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 177-178, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 488, *Χουλιάρη Α.*, ό.π., σελ. 1231. Πρβλ. *Καρεκλά Σ.*, ό.π., σελ. 892, ο οποίος κάνει λόγο για γενικότερο κλονισμό της κοινωνικής γαλήνης, διάσπαση της κοινωνικής αλληλεγγύης και δημιουργίας πρόσφορου εδάφους για την τέλεση εγκλημάτων. Αντίθ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 47, *Bertram D.*, Der Rechtsstaat und seine Volksverhetzungs-Novelle, NJW 2005, σελ. 1477, ότι η άρνηση του Ολοκαυτώματος δεν πλήττει κανένα έννομο αγαθό.

⁵³⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 51, ότι ειδικά η κακόβουλη άρνηση ιστορικών γεγονότων στερείται καθεαυτήν προσφορότητας προς υποκίνηση μίσους ή βίας.

οποιονδήποτε τρόπο τελούμενο, εγκωμιασμό εγκλήματος που διαπράχθηκε⁵⁴⁰. Όπως, όμως, προκύπτει από την Αιτιολογική Έκθεση στο σχέδιο νόμου, «η διάταξη του άρθρου 185 του ισχύοντος ΠΚ, όπου τυποποιείται ο εγκωμιασμός εγκλήματος καταργείται, διότι η συγκεκριμένη πράξη, εφόσον δεν περιέχει διέγερση για τέλεση εγκλήματος ή για βιαιοπραγίες μεταξύ πολιτών, δεν προσβάλλει τη δημόσια τάξη». Οι δε, λέξεις «εγκωμιασμός» και «επιδοκιμασία» είναι συνώνυμες και η λέξη «ευτελισμός» αντώνυμη αυτών, με αποτέλεσμα η ομοιότητα μεταξύ των συμπεριφορών του ήδη καταργημένου άρθρου 185 του προϊσχύσαντος ΠΚ και του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 να είναι προφανής.

Επιπλέον, οι πρόσθετες προϋποθέσεις τέλεσης των πράξεων της επιδοκιμασίας, του ευτελισμού ή της κακόβουλης άρνησης κατά τρόπο που μπορεί να υποκινήσει βία ή μίσος, ή ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά των μελών μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, συνιστούν εξωτερικούς όρους του αξιοποίνου, οι οποίοι, όπως είδαμε και στην περίπτωση του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1, δεν προσδιορίζουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης, ούτε και το προσβαλλόμενο έννομο αγαθό. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να θεωρηθεί σε καμία περίπτωση, ότι με το έγκλημα αυτό προστατεύονται τα έννομα αγαθά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας (υποκίνηση σε βία ή μίσος) ή της τιμής (απειλητικός/υβριστικός χαρακτήρας). Οι περιπτώσεις πλήρωσης των εξωτερικών όρων του αξιοποίνου ταυτίζονται, άλλωστε, με τα εγκλήματα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 και της εξύβρισης με ρατσιστικά χαρακτηριστικά (άρθρο 361 σε συνδ. με άρθρο 82Α ΠΚ). Ο *Νούσκαλης*, από την άλλη πλευρά, για να δικαιολογήσει το συνταγματικά επιτρεπτό της πρόβλεψης του αξιοποίνου της πράξης αυτής κάνει λόγο για «ιδιόρρυθμο τεκμήριο υποκίνησε σε μίσος/βία/διακρίσεις»⁵⁴¹.

Με τις παραπάνω εκφορές λόγου ο δράστης εξωτερικεύει τις σκέψεις και τις ψυχικές διαθέσεις του απέναντι σε γεγονότα που έχουν καταγραφεί ιστορικά, με αποτέλεσμα η τιμωρία τους να ισοδυναμεί με ποινικοποίηση του φρονήματος, η οποία απαγορεύεται⁵⁴², ενώ σε καμία περίπτωση δεν τίθεται θέμα προσβολής του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης, όπως επιβεβαιώνει και ο ιστορικός νομοθέτης με την κατάργηση του άρθρου 185 του

⁵⁴⁰ Βλ. *Λίβου Ν.*, Ο αξιόποινος εγκωμιασμός κακούργηματος (Με αφορμή την Πλημμ. Αθ. 34767/1996 (απόφ.), ΠοινΧρ ΜΖ', σελ. 690 επ.), ΠοινΧρ 1997, σελ. 726-727 και σελ. 729, κατά τον οποίο η εν λόγω πράξη αφενός μεν, έθετε σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη, εξαιτίας του κλονισμού της πίστης του κοινού στο νόμο που αποδοκίμαζε το εγκωμιασθέν έγκλημα και της πρόκλησης ανασφάλειας δικαίου με την δημιουργία της πεποίθησης ότι η τέλεση ενός τέτοιου εγκλήματος θα πρέπει στο εξής να είναι κοινωνικά ανεκτή, αφετέρου δε, εξέθετε και το κύρος της Δικαιοσύνης.

⁵⁴¹ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 180

⁵⁴² Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 112, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 8, *Παρασκευόπουλου Ν.*, Φρόνημα και καταλογισμός στο Ποινικό δίκαιο, 1987, σελ. 14, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, σε: *Μανωλεδάκη Ι.*, Ποινικό δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, Άρθρα 1-49 ΠΚ, 7^η έκδοση, σελ. 24

προϊσχύσαντος ΠΚ. Όπως δε, διατυπώνεται η διάταξη του άρθρου 2, είναι φανερό ότι αποτελεί μια περίπτωση θεσμικής προώθησης της ποινικής καταστολής σε πεδίο που προηγείται ακόμη και της πρόληψης του κινδύνου («*ποινικό δίκαιο της προ-προληπτικής καταστολής*»)⁵⁴³.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον *Μοροζίνη*, στην περίπτωση που η πράξη της επιδοκίμασίας, του ευτελισμού ή της κακόβουλης άρνησης ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά ομάδας προσώπων ή μέλους της που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, προσβάλλει το έννομο αγαθό της τιμής τους, ενώ η περίπτωση που η πράξη υποκινεί σε διακρίσεις, μίσος ή βία καλύπτεται από τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979⁵⁴⁴. Όπως, όμως, προαναφέρθηκε, οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου δεν προσδιορίζουν το άδικο της πράξης, γεγονός που παραβλέπει η διερευνώμενη άποψη.

Σύμφωνα με τον *Καρεκλά*, από την άλλη μεριά, η άρνηση του Ολοκαυτώματος συνιστά πράξη εξύβρισης με ομαδικό χαρακτηρισμό κατά των Εβραίων και όσων υποστηρίζουν την ιστορικότητα των στρατοπέδων συγκέντρωσης ως «*ψευτών*» και «*κακόβουλων*»⁵⁴⁵. Μόνον, όμως, σε περίπτωση που ο δράστης χαρακτηρίσει ρητώς «*ψεύτες*» τους Εβραίους και «*κακόβουλους*» όσους διαδίδουν ή επιμένουν στην αλήθεια του Ολοκαυτώματος, μπορεί να θεωρηθεί ότι τελεί εξύβριση με ομαδικό χαρακτηρισμό, μη αρκούμενης της άρνησης, απλής ή κακόβουλης, του Ολοκαυτώματος για την στοιχειοθέτηση του εγκλήματος.

Απορριπτές είναι, τέλος, και οι απόψεις ότι από τη διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 προστατεύεται η μνήμη των θυμάτων και των συγγενών τους⁵⁴⁶ ή η ιστορική ταυτότητα των θυμάτων⁵⁴⁷ ή η αξιοπρέπεια της ανθρωπίνης κοινότητας⁵⁴⁸ ή τα αντι-ολοκληρωτικά, μεταπολεμικά θεμέλια των ευρωπαϊκών κρατών, με αποτέλεσμα να υπονομεύεται η συλλογική ευρωπαϊκή μνήμη⁵⁴⁹, δεδομένου ότι η μνήμη ή η ιστορική ταυτότητα των θυμάτων, όπως και η συλλογική ευρωπαϊκή μνήμη, δεν συνιστούν εμπειρικά επαληθεύσιμα μεγέθη και άρα δεν μπορούν να αποτελέσουν αυτόνομα έννομα αγαθά. Ούτε η μνήμη των συγγενών των θυμάτων, οι οποίοι μπορεί λ.χ. να μην ζουν ή να

⁵⁴³ Πρβλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 151

⁵⁴⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 51 και 55-56, *Του ίδιου*, Ρητορική του μίσους II. Άρθρα 1-3, Ν. 927/1979, σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], *Ειδικό Ποινικό Νόμοι*, 2016, σελ. 87, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 846

⁵⁴⁵ Βλ. *Καρεκλά Σ.*, ό.π., σελ. 883 και 884, *Καστανά Η.*, ό.π., σελ. 175

⁵⁴⁶ Βλ. *Καρεκλά Σ.*, ό.π., σελ. 885-886, *Καστανά Η.*, ό.π., *Μεταξάκη Ε.*, ό.π., σελ. 307, *Lackner/Kühl*, ό.π., σελ. 831

⁵⁴⁷ Βλ. *Mylonopoulos C.*, Zur Strafbarkeit der Leugnung historischer Tatsachen, σε: Festschrift für Kristian Kühl, 2014, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.mylonopoulos.gr/de/publication/article/73/zur-strafbarkeit-der-leugnung-historischer-tatsachen.html>>

⁵⁴⁸ Βλ. *Μεταξάκη Ε.*, ό.π.

⁵⁴⁹ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 17

μην νιώθουν προσβεβλημένοι από την ως άνω συμπεριφορά και η αξιοπρέπεια της ανθρώπινης κοινότητας, που συνιστά ένα παντελώς αόριστο μέγεθος, μη εμπειρικά επαληθεύσιμο, δεδομένου, μάλιστα, ότι φορείς του εννόμου αγαθού αξιοπρέπειας είναι μόνον φυσικά πρόσωπα⁵⁵⁰.

⁵⁵⁰ Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 487

5. ΤΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΞΙΟΠΟΙΝΟΥ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΙΣΟΥΣ ΕΝΩΦΕΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ

5.1. Το διεθνές και ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο προστασίας της ελευθερίας της έκφρασης – Η νομολογία του ΕΔΔΑ

5.1.1. Το διεθνές θεσμικό πλαίσιο

Η ελευθερία της έκφρασης αναγνωρίστηκε ρητώς, για πρώτη φορά, ως ένα από τα σημαντικότερα δικαιώματα του ανθρώπου με το άρθρο 11 της γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη, η οποία, όπως είδαμε, μαζί με την Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Η.Π.Α. έθεσαν και τις βάσεις για τη νομική κατοχύρωση της ισότητας. Στο άρθρο αυτό ορίζεται ότι κάθε πολίτης έχει δικαίωμα να ομιλεί, να γράφει και να τυπώνει τα διανοήματά του ελεύθερα, υπό τον όρο ότι δεν κάνει κατάχρηση της ελευθερίας αυτής στις περιπτώσεις που ορίζει σαφώς ο νόμος.

Η σημαντικότητα της νομικής κατοχύρωσης της ελευθερίας έκφρασης και σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο, έγκειται στην καθοριστική συμβολή της άσκησής της αφενός μεν, στην πνευματική τελείωση κι εν τέλει στην προσωπική ολοκλήρωση του ανθρώπου ως έλλογου και κοινωνικού όντος, το οποίο μπορεί έτσι να διαμορφώνει ελεύθερα τη γνώμη του, να την μεταδίδει σε τρίτα πρόσωπα λαμβάνοντας, αντίστοιχα, τις δικές τους γνώμες, κι αφετέρου στην ίδια τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος που απαιτεί την ουσιαστική συμμετοχή του ανθρώπου στους θεσμούς που προβλέπεται μέσω της άσκησης άλλων δικαιωμάτων, αλλά και τον πλουραλισμό των απόψεων⁵⁵¹.

Έτσι, σε διεθνές επίπεδο, η ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώνεται στο άρθρο 19 της ΟΔΔΑ ως ένα από τα δικαιώματα, τον σεβασμό και την εφαρμογή των οποίων οφείλουν να αναπτύσσουν και να εξασφαλίζουν,

⁵⁵¹ Βλ. Βάγια Μ., ό.π., σελ. 502, *Ιγγλεζάκη Ι.*, Ελευθερία της έκφρασης και μισαλλόδοξος λόγος, σε: *Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΙΜΔΑ)*, Ελευθερία έκφρασης δημοσιογράφων και σκιτσογράφων, Προστασία και περιορισμοί του δικαιώματος στο ελληνικό και κυπριακό δίκαιο, 2016, σελ. 169, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 321, *Σταυρινάκη Τ.*, σε: *Σισιλιάνου Λ.-Α.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση, 2^η έκδοση, 2017, σελ. 475, *Τσακυράκη Σ.*, ό.π., σελ. 263-264, *Φερεντίνου Α./Μπιρμπίλη Α.*, σε: *Τζέμου Β.*, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2^η έκδοση, 2019, σελ. 149 και 151, *Χαμτζούδη Ν.*, Η νομολογία του ΕΔΔΑ για τη ρητορική μίσους, ιδίως λόγω σεξουαλικού προσανατολισμού, σε: *Καρύδη Β./Λυκοβαρδή Κ.* (επιμ.), Ρητορική Μίσους και Διακρίσεις, Προκλήσεις για το Κράτος Δικαίου, 2017, σελ. 59, *Χειρδάρη Β.*, σε: *Κοτσαλή Λ.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου & Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014, *Kiska R.*, ό.π., σελ. 109, *Strasser W.*, ό.π., σελ. 927, *Weber A.*, Manual on hate speech, Council of Europe Publishing, 2009, σελ. 7, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <http://icm.sk/subory/Manual_on_hate_speech.pdf>

αντίστοιχα, όλα τα κράτη-μέλη του ΟΗΕ, τόσο για τους υπηκόους τους, όσο και για οποιονδήποτε βρίσκεται στη δικαιοδοσία τους, ως εξής: *«Καθένας έχει το δικαίωμα της ελευθερίας της γνώμης και της έκφρασης, που σημαίνει το δικαίωμα να μην υφίσταται δυσμενείς συνέπειες για τις γνώμες του, και το δικαίωμα να αναζητεί, να παίρνει και να διαδίδει πληροφορίες και ιδέες, με οποιοδήποτε μέσο έκφρασης και ανεξαρτήτως συνόρων».*

Εκτός από την ελευθερία της γνώμης, όμως, η ΟΔΔΑ κατοχυρώνει και το δικαίωμα στην πληροφόρηση, το οποίο συνίσταται στην αναζήτηση, λήψη και διάδοση πληροφοριών και ιδεών, καθώς και το δικαίωμα στη μη διακριτική μεταχείριση με κριτήριο τις γνώμες του ανθρώπου, ενώ, αντίθετα, δεν γίνεται αναφορά σε περιορισμούς, ούτε σε δυνατότητα πρόβλεψης τέτοιων από τα κράτη-μέλη⁵⁵².

Περαιτέρω, η ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώνεται και στο άρθρο 19 του ΔΣΑΠΔ, το οποίο έχει ως εξής: *«1. Κανείς δεν πρέπει να υπόκειται σε διακριτική μεταχείριση και να παρενοχλείται για τις απόψεις του. 2. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία της αναζήτησης, της λήψης και της μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής του. 3. Η άσκηση των δικαιωμάτων, που προβλέπονται στην παράγραφο 2 του άρθρου αυτού, συνεπάγεται ειδικά καθήκοντα και ευθύνες. Μπορεί, επομένως, να υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι όμως πρέπει να προβλέπονται με σαφήνεια από το νόμο και να είναι α. Για το σεβασμό των δικαιωμάτων ή της υπόληψης των άλλων. β. Για την προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας ή των χρηστών ηθών».*

Και το ΔΣΑΔΠ προστατεύει τόσο την ελευθερία της γνώμης, όσο και τα δικαιώματα στην πληροφόρηση και τη μη διακριτική μεταχείριση, και επιπλέον κάθε μορφή και μέσο έκφρασης, ωστόσο, σε αντίθεση με την ΟΔΔΑ, γίνεται αναφορά σε δυνατότητα πρόβλεψης περιορισμών για συγκεκριμένους – περιοριστικά αναφερόμενους – λόγους.

5.1.2. Το ευρωπαϊκό θεσμικό πλαίσιο: Οι θεμιτοί περιορισμοί στην ελευθερία της έκφρασης

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, από την άλλη πλευρά, η ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώνεται στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, το οποίο έχει ως εξής: *«1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να*

⁵⁵² Βλ. Χαμπζούδη Ν., όπ.π., σελ. 60, Χειρδάρη Β., όπ.π., σελ. 828

υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας. 2. Η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύναςδύνανται να υπαχθή εις ωρισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή δημοσίαν ασφάλειαν, την πρόσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, την προστασίαν της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας».

Ειδικότερα, με την παρ. 1 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ προστατεύονται, όπως και με τα προαναφερόμενα διεθνή νομικά κείμενα τόσο το δικαίωμα της έκφρασης γνώμης, όσο και το δικαίωμα στην πληροφόρηση, αλλά και τα ίδια τα μέσα και οι τρόποι έκφρασης, ήτοι ο προφορικός λόγος, βιβλία, κινηματογραφικές ταινίες, βίντεο, ραδιοφωνικές ή τηλεοπτικές εκπομπές, θεατρικές παραστάσεις, σλόγκαν, ποιήματα, μυθιστορήματα, φωτογραφίες, ζωγραφιές, σκίτσο, σύμβολα (π.χ. σημαία) και συμβολικές πράξεις (π.χ. ρίψη μπογιάς)⁵⁵³. Κατά την κρατούσα στη θεωρία του ευρωπαϊκού δικαίου άποψη, προστατεύεται και το δικαίωμα επιλογής γλώσσας και της ενδυμασίας⁵⁵⁴, που πράγματι αποτελούν μέσο έκφρασης και τρόπος έκφρασης, αντίστοιχα. Επιπλέον, κατοχυρώνεται και το δικαίωμα σε μη εξαναγκασμό οποιουδήποτε να εκφραστεί⁵⁵⁵.

Το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 10 παρ. 1 εκτείνεται σε όλες τις απόψεις, τις πληροφορίες ή τις ιδέες, ανεξαρτήτως περιεχομένου⁵⁵⁶. Ωστόσο, ιδιαίτερη σημασία δίδεται στην προστασία του πολιτικού λόγου, καθώς και ζητημάτων γενικού ενδιαφέροντος, τα οποία δημοσιοποιούνται από τους εργαζομένους στον Τύπο, εκδότες, δημοσιογράφους και παρουσιαστές⁵⁵⁷.

Φορείς του δικαιώματος είναι τόσο τα φυσικά πρόσωπα, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, όσο και τα νομικά πρόσωπα (π.χ. σωματεία, ιδρύματα, εταιρίες

⁵⁵³ Βλ. *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 322, *Σταυρινάκη Τ.*, ό.π., *Στρατηλάτη Κ.*, σε: *Σαρμά Ι./Κοντιάδη Ξ./Ανθόπουλου Χ.*, ΕΣΔΑ, Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2021, σελ. 576, *Φερεντίνου Α./Μπιρμπίλη Α.*, ό.π., σελ. 151, *Χειρδάρη Β.*, ό.π., *Strasser W.*, ό.π., *Weber A.*, ό.π., σελ. 26

⁵⁵⁴ Βλ. *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 322, *Σταυρινάκη Τ.*, ό.π., σελ. 477, *Στρατηλάτη Κ.*, ό.π., σελ. 576

⁵⁵⁵ Βλ. *Στρατηλάτη Κ.*, ό.π., σελ. 577

⁵⁵⁶ Βλ. *Βάγια Μ.*, ό.π., σελ. 502, *Μαργαρίτη Μ.*, σελ. 324, *Σταυρινάκη Τ.*, ό.π., σελ. 478, *Στρατηλάτη Κ.*, ό.π., σελ. 568, *Φερεντίνου Α./Μπιρμπίλη Α.*, ό.π., σελ. 149, *Χαμτζούδη Ν.*, ό.π., *Downs W.*, ό.π., σελ. 54, *Kiska R.*, ό.π., σελ. 109, *Strasser W.*, ό.π.

⁵⁵⁷ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, Η απαγόρευση του ρατσιστικού λόγου ως συνταγματικό πρόβλημα, ΕΕΕυρΔ 2001, σελ. 34, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 322, *Σταυρινάκη Τ.*, ό.π., σελ. 477-478, *Φερεντίνου Α./Μπιρμπίλη Α.*, ό.π., σελ. 149, *Χειρδάρη Β.*, ό.π., σελ. 824.

οποιασδήποτε μορφής), ενώσεις προσώπων με ή χωρίς νομική προσωπικότητα, καθώς και τα πολιτικά κόμματα⁵⁵⁸.

Αποδέκτες, από την άλλη πλευρά, είναι τα συμβαλλόμενη κράτη-μέλη, που υποχρεούνται όχι μόνο να αναγνωρίσουν το δικαίωμα αυτό σε πρόσωπα, που βρίσκονται εντός των εδαφικών τους ορίων, και να μην παρεμποδίζουν την άσκησή του, αλλά και να λαμβάνουν όλα τα απαραίτητα μέτρα για την προστασία του και έναντι τρίτων⁵⁵⁹.

Ωστόσο, η παρεχόμενη από την ΕΣΔΑ προστασία της ελευθερίας της έκφρασης δεν είναι απόλυτη και σίγουρα είναι στενότερη από την παρεχόμενη από το ΔΣΑΠΔ προστασία⁵⁶⁰. Ειδικότερα, στην παρ. 2 του άρθρου 10 προβλέπεται η δυνατότητα υπαγωγής με νόμο του δικαιώματος αυτού σε περιορισμούς, δηλ. σε διατυπώσεις, όρους ή/και κυρώσεις, υπό τις προϋποθέσεις – που θα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά – να προβλέπονται σε διάταξη νόμου και να είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία για συγκεκριμένους, περιοριστικά αναφερόμενους στη διάταξη λόγους: εθνική ασφάλεια, εδαφική ακεραιότητα ή δημόσια ασφάλεια, προάσπιση της τάξης και πρόληψη του εγκλήματος, προστασία της υγείας ή της ηθικής, προστασία της υπόληψης (τιμής) ή των άλλων δικαιωμάτων τρίτων προσώπων, παρεμπόδιση της κοινολόγησης εμπιστευτικών πληροφοριών και διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας⁵⁶¹. Οι λόγοι αυτοί, οι οποίοι απαριθμούνται περιοριστικά στη διάταξη, είναι περισσότεροι από αυτούς που προβλέπονται στο ΔΣΑΠΔ⁵⁶².

Περαιτέρω, η ελευθερία της έκφρασης προστατεύεται και από το άρθρο 11 του ΧΘΔΕΕ, το οποίο έχει ως εξής: «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων. 2. Η ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές».

Και στην πιο πάνω διάταξη κατοχυρώνονται η ελευθερία γνώμης και το δικαίωμα στην πληροφόρηση, αλλά και η ελευθερία του Τύπου, η οποία μετουσιώνεται μέσω της ανεμπόδιστης και ανεπηρέαστη μετάδοσης πληροφοριών από τους εργαζόμενους στον Τύπο, της πολυφωνίας και της ελεύθερης πρόσβασης του κοινού στα Μ.Μ.Ε.⁵⁶³. Ο ΧΘΔΕΕ δεν προβλέπει μεν, απευθείας περιορισμούς, ούτε τη δυνατότητα επιβολής τέτοιων δια νόμου,

⁵⁵⁸ Βλ. Βάγια Μ., όπ.π., σελ. 504, Μαργαρίτη Μ., όπ.π., σελ. 322, Σταυρινάκη Τ., όπ.π., σελ. 477, Στρατηλάτη Κ., όπ.π., σελ. 568, Φερεντίνου Α./Μπιρμπίλη Α., όπ.π., σελ. 155

⁵⁵⁹ Βλ. Σταυρινάκη Τ., όπ.π., σελ. 493, Στρατηλάτη Κ., όπ.π., σελ. 583

⁵⁶⁰ Βλ. Χειρδάρη Β., όπ.π., σελ. 825

⁵⁶¹ Βλ. Ιγγλεζάκη Ι., όπ.π., σελ. 172, Μαργαρίτη Μ., όπ.π., σελ. 334, Πανταζή Θ., όπ.π., σελ. 839-840, Παπαστυλιανού Χ., όπ.π., σελ. 48,», ΚίσκαΡ., όπ.π., σελ. 125

⁵⁶² Βλ. Μαργαρίτη Μ., όπ.π., σελ. 334, Χειρδάρη Β., όπ.π., σελ. 827-828

⁵⁶³ Βλ. Σταυρινάκη Τ., όπ.π., σελ. 493, Στρατηλάτη Κ., όπ.π., σελ. 589, Φερεντίνου Α./Μπιρμπίλη Α., όπ.π., σελ. 152, Weber Α., όπ.π., σελ. 27

ωστόσο, γίνεται δεκτό ότι μπορούν να επιβληθούν περιορισμοί, συντρεχουσών των ίδιων προϋποθέσεων που θέτει και το άρθρο 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ⁵⁶⁴.

Σε κάθε περίπτωση, πάγια θέση της θεωρίας του ευρωπαϊκού δικαίου είναι ότι οι εξαιρέσεις από την ελευθερία της έκφρασης θα πρέπει να ερμηνεύονται στενά και η ανάγκη επιβολής διατυπώσεων, περιορισμών ή κυρώσεων από τα κράτη-μέλη θα πρέπει να αιτιολογείται ειδικά κι εμπεριστατωμένα⁵⁶⁵.

Ειδικά στην περίπτωση της ποινικοποίησης της ρητορικής του μίσους, συμπεριλαμβανομένου και του ιστορικού αναθεωρητισμού, υποστηρίζεται από μερίδα της γερμανικής θεωρίας ότι η ελευθερία της έκφρασης θυσιάζεται πάντοτε υπέρ της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας⁵⁶⁶, άποψη που παραβλέπει ότι και η ελευθερία της έκφρασης, όπως και τα υπόλοιπα δικαιώματα του ανθρώπου πηγάζουν την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Έτσι, θα πρέπει να εξετάζονται σε κάθε περίπτωση τα όρια του αξιοποίνου της ρητορικής του μίσους, είτε αυτό προβλέπεται από Διεθνείς Συμβάσεις, είτε μέσω νομικών εργαλείων της Ε.Ε., είτε από την εθνική κοινή νομοθεσία⁵⁶⁷.

5.1.3. Η νομολογία του ΕΔΔΑ

5.1.3.1. Νομολογιακή αντιμετώπιση της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία

5.1.3.1.1. Οι εφαρμοζόμενες διατάξεις

Και το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ότι η ελευθερία της έκφρασης αποτελεί ένα από τα σπουδαιότερα θεμέλια κάθε δημοκρατικής κοινωνίας και είναι μια από τις πρωταρχικές προϋποθέσεις για την εξέλιξή της και για την ολοκλήρωση του ανθρώπου. Έτσι, κατά το Δικαστήριο, από το άρθρο 10 παρ. 1 της ΕΣΔΑ προστατεύονται όχι μόνο πληροφορίες ή ιδέες που γίνονται ευχάριστα αποδεκτές ή που θεωρούνται μη προσβλητικές ή αδιάφορες, αλλά και πληροφορίες ή ιδέες που προσβάλλουν, σοκάρουν ή ενοχλούν το κράτος ή οποιοδήποτε τμήμα του πληθυσμού, κατ' επιταγή των αρχών του πλουραλισμού, της ανεκτικότητας και της ευρύτητας πνεύματος, που ενυπάρχουν σε κάθε δημοκρατική κοινωνία⁵⁶⁸. Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με το Δικαστήριο, διατυπώσεις, προϋποθέσεις, περιορισμοί ή κυρώσεις για την πρόληψη ή τιμωρία όλων των μορφών εκφράσεων που

⁵⁶⁴ Βλ. Φερεντίνου Α./Μπιρμπίλη Α., ό.π., σελ. 157

⁵⁶⁵ Βλ. Βάγια Μ., ό.π., σελ. 502, Μαργαρίτη Μ., ό.π., σελ. 324

⁵⁶⁶ Βλ. Fischer T., ό.π., σελ. 1006, Lackner/Kühl, ό.π., σελ. 827.

⁵⁶⁷ Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 482

⁵⁶⁸ Βλ. ΕΔΔΑ, Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 7-12-1976

διαδίδουν, προτρέπουν, προάγουν ή δικαιολογούν το μίσος με βάση τη μισαλλοδοξία, συμπεριλαμβανομένης της θρησκευτικής, μπορούν να θεωρηθούν ότι είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία, υπό τον όρο ότι είναι ανάλογες/ανάλογοι προς τον επιδιωκόμενο σκοπό⁵⁶⁹.

Στις περιπτώσεις καταδίκης για δημόσια υποκίνηση σε διακρίσεις, μίσος ή βία, λοιπόν, το ΕΔΔΑ, κατά την εκδίκαση της σχετικής προσφυγής κατά κράτους-μέλους για παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης, ήτοι της ελευθερίας της γνώμης ή του δικαιώματος στην πληροφόρηση, κάνει χρήση είτε του άρθρου 17, είτε του άρθρου 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ⁵⁷⁰, και ειδικότερα:

α) Όταν ο δημόσια εκφερόμενος ρατσιστικός λόγος, εκτός από την έκφραση της μισαλλοδοξίας του δράστη κατά πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, συνίσταται και στην άρνηση των αξιών που αποκρυσταλλώνει η ΕΣΔΑ μέσω της αναγνώρισης των δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών, δηλ. στρέφεται κατά των δικαιωμάτων και ελευθεριών των προσώπων αυτών, που προστατεύονται από άλλες διατάξεις της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ εφαρμόζει το άρθρο 17, σύμφωνα με το οποίο καμία διάταξη της Σύμβασης αυτής δεν μπορεί να ερμηνευθεί ότι συνεπάγεται για ένα κράτος, μια ομάδα ή ένα άτομο οποιοδήποτε δικαίωμα να επιδοθεί σε δραστηριότητα ή εκτέλεση πράξης που σκοπεύει στην απώλεια των δικαιωμάτων ή ελευθεριών, που αναγνωρίζονται από την Σύμβαση ή σε περιορισμούς τους μεγαλύτερους από τους προβλεπόμενους σ' αυτήν, σταθμίζοντας, έτσι, τα δικαιώματα και τις ελευθερίες αυτές με την ελευθερία της έκφρασης του δράστη ως προς την ανάγκη ή μη προστασίας τους⁵⁷¹.

β) Όταν, από την άλλη πλευρά, συνίσταται μόνο στην έκφραση της προκατάληψης του δράστη απέναντι σε πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, χωρίς και να προσβάλλει και τις αξίες που διέπουν την Σύμβαση ή τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τους, τότε εφαρμόζει το άρθρο 10 παρ. 2, ερευνώντας: i) αν ο περιορισμός (ή η κύρωση) προβλέπεται από προηγούμενο, γραπτό, σαφή και ορισμένο νόμο και ii) αν είναι αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία, δηλ. αν υπηρετούν μια πιεστική κοινωνική ανάγκη και τα μέσα που χρησιμοποιούνται είναι ανάλογα με τον επιδιωκόμενο σκοπό⁵⁷².

5.1.3.1.2. Τα κριτήρια στάθμισης των αντικρουόμενων δικαιωμάτων ή εξέτασης της αναγκαιότητας ή μη ενός περιορισμού

⁵⁶⁹ Βλ. ΕΔΔΑ, Roj TVA/S κατά Δανίας, 17-4-2018, ΕΔΔΑ, Müslüm Gündüz κατά Τουρκίας, 4-12-2003, ΕΔΔΑ, Erbakan κατά Τουρκίας, 6-10-2006, ΕΔΔΑ, Sürek και Özdemir κατά Τουρκίας, 8-7-1999, ΕΔΔΑ, Jersild κατά Δανίας, 23-9-1994

⁵⁷⁰ Βλ. *Ιγγλεζάκη Ι.*, ό.π.ν., σελ. 176, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π.ν., σελ. 346, *Χαμτζούδη Ν.*, ό.π.ν., σελ. 62, *Weber Α.*, ό.π.ν., σελ. 25

⁵⁷¹ Βλ. ΕΔΔΑ, Seurot κατά Γαλλίας, 18-5-2004

⁵⁷² Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.ν., σελ. 483, ΕΔΔΑ, Simunic κατά Κροατίας, 22-1-2019

Περαιτέρω, το ΕΔΔΑ έχει υιοθετήσει μια σειρά κριτηρίων, βάσει των οποίων είτε σταθμίζει τα αντικρουόμενα δικαιώματα, είτε εξετάζει την αναγκαιότητα ή μη ενός περιορισμού, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, με αφορμή την προσφυγή του Τούρκου πολιτικού *Doğu Perinçek* κατά της Ελβετίας, ο οποίος εξέφρασε δημοσίως στην Ελβετία την άποψη ότι οι μαζικές απελάσεις και οι σφαγές που υπέστησαν οι Αρμένιοι επί της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το έτος 1915 και κατά τα επόμενα έτη δεν ισοδυναμούσαν με γενοκτονία και καταδικάστηκε από τα ελβετικά δικαστήρια, τα οποία εκτίμησαν ότι τα κίνητρά του ήταν ρατσιστικά και εθνικιστικά και ότι οι δηλώσεις του δεν συνεισέφεραν σε κανέναν ιστορικό διάλογο. Το Δικαστήριο έκρινε, ειδικότερα, ότι δεν ήταν αναγκαίο σε μια δημοκρατική κοινωνία να επιβληθεί ποινική κύρωση, προκειμένου να προστατευτούν το δικαίωμα της αξιοπρέπειας των θυμάτων και της αξιοπρέπειας και ταυτότητας των σύγχρονων Αρμενίων (δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή), λαμβάνοντας υπόψη ότι οι δηλώσεις του προσφεύγοντος σχετιζόνταν με ένα ζήτημα δημόσιου ενδιαφέροντος και δεν ισοδυναμούσαν με προτροπή σε μίσος ή μισαλλοδοξία, ότι το πλαίσιο εντός του οποίου διατυπώθηκαν δεν χαρακτηριζόταν από αυξημένες εντάσεις ή ιδιαίτερες ιστορικές διαστάσεις στην Ελβετία, ότι οι δηλώσεις αυτές δεν έθιγαν την αξιοπρέπεια των μελών της αρμενικής κοινότητας σε τέτοιο βαθμό, ώστε να απαιτείται αντίδραση ποινικού χαρακτήρα στην Ελβετία και ότι καμία διεθνής υποχρέωση δεν επέβαλλε στην Ελβετία την ποινικοποίηση δηλώσεων τέτοιας φύσης⁵⁷³.

Τα κριτήρια, λοιπόν, που διαμορφώθηκαν σταδιακά μέσα από τη νομολογία του ΕΔΔΑ, είναι τα εξής: α) το περιεχόμενο του λόγου, β) το ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου διατυπώθηκε ο λόγος, γ) η ιδιότητα αυτού που διατύπωσε τον λόγο, το ύφος του λόγου του και το κοινό στο οποίο απευθύνεται, δ) το μέσο έκφρασης, ε) οι αντιδράσεις της κοινωνίας και στ) η πάροδος μακρού χρόνου από το ιστορικό συμβάν στο οποίο αναφέρεται η δήλωση.

Ειδικότερα, το Δικαστήριο θεωρεί αναγκαία την ποινική μεταχείριση του λόγου που κατευθύνεται εναντίον της φυσικής ή πνευματικής ακεραιότητας ενός προσώπου, καθώς και όταν πρόκειται για άμεσες λεκτικές επιθέσεις και απειλές κατά της φυσικής ακεραιότητας με κίνητρο την αθέμιτη διάκριση μεταξύ ομάδων του πληθυσμού⁵⁷⁴. Με τις περιπτώσεις αυτές εξομοιώνει δε, και όσες εκφράσεις προσβάλλουν, γελοιοποιούν ή δυσφημούν πρόσωπο ή ομάδα προσώπων με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, οπότε ο περιορισμός τους να κρίνεται αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία τόσο για την προστασία της αξιοπρέπειας, όσο και την ασφάλεια των προσώπων

⁵⁷³ Βλ. ΕΔΔΑ, *Perinçek κατά Ελβετίας*, 13-12-2015

⁵⁷⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, *Beizaras και Levickas κατά Λιθουανίας*, 14-1-2020

αυτών⁵⁷⁵. Διαφορετική είναι, ωστόσο, η περίπτωση που ο λόγος σχετίζεται με τον πολιτικό διάλογο ή ζητήματα γενικότερου ενδιαφέροντος. Έτσι, κατά το Δικαστήριο, οι ενοχλητικές ερωτήσεις και η σφοδρή, ακόμη και εχθρική, κριτική που δεν προάγει μίσος ή βία, είναι ανεκτή στο πλαίσιο του πολιτικού διαλόγου⁵⁷⁶. Η γενική, όμως, επίθεση ακόμα στα πλαίσια αυτά σε όλα τα μέλη μιας ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή οι προσβολές της ταυτότητάς τους δεν είναι ανεκτές⁵⁷⁷.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο εξετάζει και το ιστορικό-κοινωνικό πλαίσιο όπου διατυπώθηκε ο λόγος και συγκεκριμένα αν αυτό χαρακτηρίζεται από κοινωνικές εντάσεις ή ιδιαίτερες ιστορικές διαστάσεις, καθώς και την εγγύτητα της εκδήλωσης του λόγου με τον τόπο αναφοράς. Έτσι, αν η εκδήλωση έλαβε χώρα στο πλαίσιο πολιτικής ή κοινωνικής έντασης, τότε ενδεχόμενος περιορισμός της ελευθερίας της έκφρασης από το κράτος θεωρείται δικαιολογημένος⁵⁷⁸. Αν, από την άλλη πλευρά, ο τόπος εκδήλωσης του λόγου απέχει από τον τόπο αναφοράς, με αποτέλεσμα ο λόγος να μην επηρεάζει τα εκεί τεκταινόμενα, ο περιορισμός ίσως δεν είναι ανεκτός⁵⁷⁹.

Επιπλέον, το Δικαστήριο λαμβάνει ιδιαίτερος υπόψη την ιδιότητα του προσφεύγοντος στις περιπτώσεις εκδοτών, δημοσιογράφων και συγγραφέων, το ύφος του λόγου του, αλλά και το κοινό στο οποίο αυτός απευθύνεται. Έτσι, όταν ο δημοσιογράφος δεν εκφράζει δικές του απόψεις, αλλά αναμεταδίδει τις απόψεις άλλων ή τους παρουσιάζει μέσω της εκπομπής του, ενημερώνοντας την κοινή γνώμη για ένα υπαρκτό κοινωνικό πρόβλημα, με αντικειμενικό τρόπο και κρατώντας αποστάσεις, απευθυνόμενος, μάλιστα, σε ένα καλά πληροφορημένο κοινό, δεν τίθεται θέμα θεμιτού και αναγκαίου περιορισμού της ελευθερίας έκφρασής του⁵⁸⁰. Εκτός από την ελευθερία του Τύπου, όμως, το ΕΔΔΑ δίνει προτεραιότητα και στην ακαδημαϊκή ελευθερία, όταν πρόκειται για ένα σοβαρό ακαδημαϊκό έργο με σκοπό την ανάλυση μιας κατάστασης, ακόμα κι αν εμπεριέχει κρίσεις οι οποίες δύνανται να θεωρηθούν ως υποστηρικτικές της εθνικής διάσπασης⁵⁸¹.

⁵⁷⁵ Βλ. ΕΔΔΑ, Lillendahl κατά Ισλανδίας, 12-5-2020, ΕΔΔΑ, Vejdeland κ.ά. κατά Σουηδίας, 9.5.2012, ΕΔΔΑ, Sigma Radio Television Ltd κατά Κύπρου, 21-7-2011, ΕΔΔΑ, Feret κατά Βελγίου, 16-7-2009

⁵⁷⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, Baldassi και άλλοι κατά Γαλλίας, 11-6-2020, ΕΔΔΑ, Otegi Mondragon και άλλοι κατά Ισπανίας, 15-3-2011, ΕΔΔΑ, Faruk Temel κατά Τουρκίας, 1-2-2011, ΕΔΔΑ, Erbakan κατά Τουρκίας, 6-7-2006

⁵⁷⁷ Βλ. ΕΔΔΑ, Dzhugashvili κατά Ρωσίας, 9-12-2014, ΕΔΔΑ, Putistin κατά Ουκρανίας, 21-11-2013, ΕΔΔΑ, Aksuk κατά Τουρκίας, 15-3-2012, ΕΔΔΑ, Pavel Ivanov κατά Ρωσίας, 20-2-2007, ΕΔΔΑ, Norwood κατά Ηνωμένου Βασιλείου 16-11-2004

⁵⁷⁸ Βλ. ΕΔΔΑ, Stomakhin κατά Ρωσίας, 9-5-2018, ΕΔΔΑ, Zana κατά Τουρκίας, 25-11-1997, ΕΔΔΑ, Sürek και Özdemir κατά Τουρκίας, 8-7-1999

⁵⁷⁹ Βλ. ΕΔΔΑ, Perinçek κατά Ελβετίας, 13-12-2015

⁵⁸⁰ Βλ. ΕΔΔΑ, Jersild κατά Δανίας, 25-7-1989

⁵⁸¹ Βλ. ΕΔΔΑ, Başkaya και Okcuoglu κατά Τουρκίας, 8-7-1999

Συν τοις άλλοις, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη και το μέσο της έκφρασης⁵⁸². Έτσι, η καταδίκη για τη χρήση συγκεκριμένης γλώσσας, επειδή αυτή συνδέεται με μια εθνική ή εθνοτική ομάδα που θεωρείται εχθρική προς το κράτος, δεν μπορεί να θεωρηθεί αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία⁵⁸³. Αντίθετα, η χρήση μιας σημαίας που σχετίζεται με συγκεκριμένη πολιτική κίνηση ή οντότητα μπορεί να περιοριστεί, καθώς μπορεί να εκφράσει ταυτοποίηση με ρατσιστικές ιδέες ή να τις εκπροσωπήσει⁵⁸⁴.

Τέλος, λαμβάνει υπόψη τις αντιδράσεις της κοινωνίας, όπως των ξένων πρεσβειών σε περιπτώσεις ακραίου εθνικιστικού λόγου, ο οποίος προωθεί το εθνικό μίσος και την ξеноφοβία⁵⁸⁵, καθώς και την πάροδο μακρού χρόνου από το ιστορικό συμβάν στο οποίο αναφέρεται η δήλωση⁵⁸⁶.

5.1.3.1.3. Περιπτώσιολογία

Στην υπόθεση *Otto-Preminger-Institut κατά Αυστρίας* (20-9-1994), λοιπόν, το ΕΔΔΑ έκρινε, δυνάμει του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ, ότι οι προκλητικές απεικονίσεις αντικειμένων θρησκευτικής λατρείας συνιστούν παραβίαση της ανεκτικότητας, η οποία αποτελεί βασικό συστατικό της δημοκρατικής κοινωνίας και αξία που αποκρυσταλλώνεται στην ΕΣΔΑ μέσω της αναγνώρισης του σεβασμού της ελευθερίας της σκέψης, της συνείδησης και της θρησκείας, και ως εκ τούτου μπορούν να απαγορευτούν. Κατά την άποψή μας, σήμερα μια τέτοια απαγόρευση δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ανεκτή, λόγω της κατάργησης του αδικήματος της βλασφημίας σε σχεδόν την συντριπτική πλειοψηφία των κρατών της ηπειρωτικής Ευρώπης και το Ηνωμένο Βασίλειο.

Ομοίως, στην υπόθεση *WP και άλλοι κατά Πολωνίας* (2-9-2004), κήρυξε – ορθώς – απαράδεκτη την προσφυγή, δυνάμει του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ, των *WP, ΚΚ, ΜΜ, ΗΜ, JF* και *DF*, στους οποίους απαγορεύτηκε η δημιουργία ένωσης προσώπων με την ονομασία «*Εθνική και Πατριωτική Ένωση Πολωνών Θυμάτων Μπολσεβικισμού και Σιωνισμού*», στο καταστατικό της οποίας περιέχονταν δηλώσεις περί δίωξης των Πολωνών από την εβραϊκή μειονότητα και ύπαρξης ανισότητας μεταξύ τους, με αποτέλεσμα οι ιδέες αυτές να μπορούν να θεωρηθούν ως αναζωογόνηση του αντισημιτισμού.

Περαιτέρω, στην υπόθεση *Narwood κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (16-11-2004) το Δικαστήριο – ορθώς – κήρυξε απαράδεκτη την προσφυγή μέλους του Βρετανικού Εθνικού Κόμματος, το οποίο τοποθέτησε στο παράθυρό του

⁵⁸² Βλ. ΕΔΔΑ *Karatas* κατά Τουρκίας, 22-6-2006, ΕΔΔΑ, *Gündüz* κατά Τουρκίας, 4-12-2003

⁵⁸³ Βλ. ΕΔΔΑ, *Güzel* κατά Τουρκίας, 13-9-2016, ΕΔΔΑ, *Şükran Aydın* κατά Τουρκίας, 22-1-2013

⁵⁸⁴ Βλ. ΕΔΔΑ, *Fáber* κατά Ουγγαρίας, 24-7-2012, ΕΔΔΑ, *Müdür Duman* κατά Τουρκίας, 6-10-2015

⁵⁸⁵ Βλ. ΕΔΔΑ, *Balsyte-Lideikiene* κατά Λιθουανίας, 4-11-2008

⁵⁸⁶ Βλ. ΕΔΔΑ, *Lehideux* και *Isorni* κατά Γαλλίας, 23-9-1998, ΕΔΔΑ, *Orban* και άλλοι κατά Γαλλίας, 15-1-2009, ΕΔΔΑ, *Monnat* κατά Ελβετίας, 21-9-2006

μια αφίσα του κόμματος, που απεικόνιζε τους Δίδυμους Πύργους τυλιγμένους στις φλόγες και ανέγραφε την φράση «*Έξω το Ισλάμ – Ας προστατεύσουμε το βρετανικό λαό*», κατ' εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ, καθώς πέραν του ότι η εν λόγω ενέργεια αντίκειται στις αξίες της ανεκτικότητας, την κοινωνική ειρήνη και την απαγόρευση των διακρίσεων, που έχουν ανακηρυχθεί και προστατεύονται από την ΕΣΔΑ, υπήρχε έμμεση υποκίνηση σε διακρίσεις, δεδομένου ότι ο προσφεύγων καλούσε στην εκδίωξη των μουσουλμάνων από την Βρετανία.

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και στην υπόθεση *Pavel Ivanov κατά Ρωσίας* (20-2-2007), κηρύσσοντας – ορθώς – απαράδεκτη την προσφυγή ιδιοκτήτη και αρχισυντάκτη εφημερίδας, ο οποίος συνέγραψε και δημοσίευσε σειρά άρθρων, στα οποία περιέγραφε τους Εβραίους ως την πηγή των προβλημάτων στη Ρωσία, ζητούσε τον αποκλεισμό τους από την κοινωνική ζωή, κατηγορούσε τους Εβραίους για συνωμοσία κατά του ρωσικού λαού, καταλόγιζε φασιστική ιδεολογία στους Εβραίους ηγέτες, απαρνιόταν το δικαίωμα των Εβραίων στην εθνική αξιοπρέπεια και υποστήριζε ότι δεν αποτελούν έθνος, κατ' εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ, με την αιτιολογία ότι η γενική και σφοδρή αυτή επίθεση εναντίον της εθνοτικής αυτής ομάδας αντίκειται στις πιο πάνω αξίες που διέπουν την Σύμβαση, ενώ σε κάθε περίπτωση υπήρχε άμεση υποκίνηση σε διακρίσεις, δεδομένου ότι ο προσφεύγων καλούσε σε αποκλεισμό των Εβραίων από την κοινωνική ζωή.

Και στην υπόθεση *Vona κατά Ουγγαρίας* (9-7-2013), το Δικαστήριο έκρινε – ορθώς – ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 17 επί άρνησης της αστυνομίας να επιτρέψει σε μέλη κινήματος, τα οποία φορούσαν στολές και πραγματοποιούσαν συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις σε όλη την Ουγγαρία, συμπεριλαμβανομένων χωριών με μεγάλο πληθυσμό Ρομά, καλώντας για την υπεράσπιση των Ούγγρων κατά της «τσιγγάνικης εγκληματικότητας», να διέλθουν από οδό που κατοικούνταν από οικογένειες Ρομά και προσφυγής στα ουγγρικά δικαστήρια με αίτημα τη διάλυση του κινήματος.

Ομοίως, στην υπόθεση *Belkacem κατά Βέλγιου* (27-6-2017), κήρυξε – ορθώς – απαράδεκτη την προσφυγή του ηγέτη και εκπροσώπου της οργάνωσης «*Sharia4Belgium*» (Σαρία για το Βέλγιο), ο οποίος δημοσίευσε βίντεο, με το οποίο καλούσε τους θεατές να υπερισχύσουν των μη μουσουλμάνων, να τους διδάξουν ένα μάθημα και να τους πολεμήσουν, εφαρμόζοντας και πάλι τη διάταξη του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ, με την αιτιολογία ότι οι καταγεγραμμένες από κάμερα δηλώσεις του προσφεύγοντος ήταν αντίθετες στις αξίες της ανεκτικότητας, της κοινωνικής ειρήνης και της μη διάκρισης, που διέπουν την Σύμβαση, εμπεριείχαν μίσος και υποκινούσαν σε διακρίσεις και βία εναντίον όλων των μη μουσουλμάνων. Το Δικαστήριο διαχώρισε, ωστόσο, την περίπτωση της απλής υπεράσπισης της Σαρία από αυτήν που συνοδεύεται από έκκληση για άσκηση βίας, η οποία θεωρείται ως ρητορική του μίσους, επισημαίνοντας, παράλληλα, ότι κάθε κράτος-μέλος έχει

το δικαίωμα να αντιτάσσεται σε (πολιτικά) κινήματα, που βασίζονται στον θρησκευτικό φονταμενταλισμό.

Αντίθετα, στην υπόθεση *Ginewski κατά Γαλλίας* (31-4-2006), έκρινε ότι δεν διηγείρε έλλειψη σεβασμού ή μίσος άρθρο ιστορικού σε γαλλική εφημερίδα, στο οποίο υποστήριζε ότι πολλοί καθολικοί χριστιανοί έχουν αναγνωρίσει ότι ο αντιιουδαϊσμός της Αγίας Γραφής και το δόγμα της πλήρωσης της Παλαιάς Διαθήκης στην Καινή (Διαθήκη) οδήγησε στον αντισημιτισμό και προετοίμασε το έδαφος επί του οποίου βλάστησε η ιδέα και η εκπλήρωση του Άουσβιτς, με την – ορθή – αιτιολογία ότι το άρθρο δεν αφορούσε στο σύνολο των χριστιανών, αλλά μόνο σε ένα τμήμα τους, και ότι ο συγγραφέας έφερε την ιδιότητα του ιστορικού.

Στην υπόθεση *Simunic κατά Κροατίας* (22-1-2019), από την άλλη πλευρά, το Δικαστήριο δεν έκρινε απαραίτητο να εξετάσει την εφαρμογή του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ στην περίπτωση του προσφεύγοντος, ο οποίος μετά το επίσημο τέλος ενός ποδοσφαιρικού αγώνα, πήρε το μικρόφωνο, βγήκε στη μέση του γηπέδου, στράφηκε προς τους θεατές, απευθυνόμενος σε αυτούς φωνάζοντας τέσσερις φορές, με σηκωμένο χέρι, τη φράση «Για το σπίτ», και οι οποίοι (θεατές) του απάντησαν «Έτοιμος!». Το μήνυμα αυτό, ενόψει του τόπου, του τρόπου και της άμεσης επικοινωνίας του προσφεύγοντος με τους θεατές, υποκινούσε σε μίσος λόγω φυλετικής, εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας, καθώς η φράση που χρησιμοποίησε και η απάντηση που έλαβε χρησιμοποιούνταν συνδυαστικά ως ο επίσημος χαιρετισμός του ολοκληρωτικού καθεστώτος του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας, καθώς η καταδίκη του δικαιολογούνταν πλήρως βάσει του άρθρου 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, καθώς η φράση που απηύθυνε κρίθηκε ασυμβίβαστη με τις αξίες που διακηρύσσονται και εγγυάται η Σύμβαση.

Στο ίδιο πνεύμα, αλλά με επίκληση των άρθρων 8 και 14 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έκρινε ομόφωνα ότι υπήρξε παραβίαση του δικαιώματος απαγόρευσης των διακρίσεων σε συνδυασμό με το δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, καθώς και παραβίαση του δικαιώματος αποτελεσματικής προσφυγής, στην υπόθεση *Beizaras/Levickas κατά Λιθουανίας* (14-5-2020), που αφορούσε σε δύο νεαρούς άνδρες που βρίσκονταν σε σχέση, ο ένας εκ των οποίων δημοσίευσε μια φωτογραφία στην οποία φιλιούνται στη σελίδα του στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης «Facebook», κάτι που οδήγησε σε εκατοντάδες διαδικτυακά σχόλια μίσους, μερικά από τα οποία αφορούσαν γενικά τα μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας, ενώ άλλα απειλούσαν προσωπικά τους ίδιους και στην άρνηση των εθνικών εισαγγελικών και δικαστικών αρχών να κινηθούν προκαταρκτική έρευνα για υποκίνηση σε μίσος και βία κατά των ομοφύλων, με την – αβάσιμη – αιτιολογία ότι η συμπεριφορά τους ήταν προκλητική και ότι τα σχόλια, αν και «ανίθικα», δεν αξίωναν τη δίωξη, καθώς οι προσφεύγοντες θα μπορούσαν να προβλέψουν ότι η δημοσίευση μιας τέτοιας φωτογραφίας δεν συνέβαλλε στην κοινωνική συνοχή και στην προώθηση της

ανοχής στη Λιθουανία, μια χώρα όπου «*οι παραδοσιακές οικογενειακές αξίες εκτιμώνται πολύ*», αλλά θα ήταν προτιμότερο να μοιραστούν την εικόνα τους με «*ομοϊδέστες*» τους, ειδικά από τότε που το εν λόγω μέσο κοινωνικής δικτύωσης έδινε τη δυνατότητα περιορισμού της πρόσβασης σε φίλους, καθώς ο σεξουαλικός προσανατολισμός των προσφευγόντων ήταν που είχε διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στο τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν από τις αρχές της Λιθουανίας.

Και στην υπόθεση *Behar/Gutman κατά Βουλγαρίας* (4-3-2021), κάνοντας χρήση των ίδιων άρθρων, δικαίωσε τις προσφεύγουσες, εβραϊκής καταγωγής, οι οποίες είχαν στραφεί ενώπιον των βουλγαρικών δικαστηρίων αξιώνοντας αποζημίωση κατά πολιτικού, δημοσιογράφου στο επάγγελμα, ο οποίος συστηματικά προπαγάνδιζε ακραίως κατά της εβραϊκής μειονότητας, καθώς και κατά των Ρομά, των Τούρκων, των Καθολικών Χριστιανών και ατόμων με διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό, μέσω των βιβλίων του, των άρθρων του και τηλεοπτικής του εκπομπής, την οποία είχε μετατρέψει σε πολιτική του πλατφόρμα, παρενοχλώντας τα μέλη των ομάδων αυτών και υποκινώντας διακρίσεις εις βάρος τους. Ειδικά για την εβραϊκή θρησκεία και την μειονότητα, ο πολιτικός-δημοσιογράφος έκανε λόγο για «*ελιτίστικη, ξενοφοβική, ρατσιστική και θεομαχική φιλοσοφία*», για «*κοσμική ληστεία των Χριστιανών από τους Εβραίους*», ότι «*οι Εβραίοι μπήκαν κάτω από το δέρμα των ηγεμόνων, τους ώθησαν σε πολέμους, για να πέσουν σε έντονη ανάγκη για χρήματα*», ότι οι Εβραίοι κρύβονται πίσω από την «*γενοκτονία κατά του ρωσικού, του βουλγαρικού και άλλων ορθόδοξων λαών*», ότι «*η Ταλμουδική κοσμοθεωρία είναι υποδούλωση*» κ.λπ., για «*ψέματα για τους θαλάμους αερίων*», «*το μικρόβιο της απάτης που ονομάζεται Ολοκαύτωμα*». Επίσης, ο ίδιος στην προεκλογική του συγκέντρωση στις 22-6-2005 στο Μπουργκάς χρησιμοποίησε τις φράσεις: «*Όχι στον αθιγγανισμό της Βουλγαρίας. Όχι στον εκτουρκισμό της Βουλγαρίας... Επιτέλους οι Βούλγαροι θα έχουν τη δική τους εκπροσώπηση στο Κοινοβούλιο. Όχι μόνο δεν θα είναι γεμάτη παιδεραστές, Τσιγγάνους, Τούρκους, εξωγήινους, Εβραίους και κάθε είδους άλλους, αλλά θα αποτελείται μόνο και αποκλειστικά από Βούλγαρους. Ποιος θα υπερασπιστεί την τιμή, την αξιοπρέπεια και τα συμφέροντα του Βούλγαρου... η Βουλγαρία δεν θα επιτρέψει στον εαυτό της να γίνει τουρκική επαρχία. Δεν θα επιτρέψει στον εαυτό της να γίνει τσιγγάνικο κράτος. Δεν θα επιτρέψει στον εαυτό της να γίνει εβραϊκή αποικία. Η οποιαδήποτε άλλη αποικία*».

Από την άλλη πλευρά, εφαρμόζοντας το άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ, στην υπόθεση *Wingrove κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (25-11-1996), στην οποία υποβλήθηκε προσφυγή από τον σκηνοθέτη της ταινίας «*Visions of Ecstasy*», οι αρμόδιες αρχές αρνήθηκαν να χορηγήσουν πιστοποιητικό, επειδή έδειχνε την Αγία Τερέζα της Αβίλα να έχει εκστατικά οράματα του Ιησού Χριστού και να επιδίδεται σε πράξεις σεξουαλικής φύσης, έκρινε ότι το αγγλικό δίκαιο περί βλασφημίας, το οποίο αποτελούσε τη νομική βάση για τον περιορισμό αυτό,

επιδιώκει έναν θεμιτό σκοπό, ο οποίος ήταν να προστατεύσει το δικαίωμα των πολιτών να μην προσβάλλονται οι θρησκευτικές πεποιθήσεις τους.

Και στην υπόθεση *Sürek κατά Τουρκίας* (8-7-1999) έκρινε – ορθώς – ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ με την καταδίκη ιδιοκτήτη εβδομαδιαίου περιοδικού, στο οποίο δημοσιεύτηκαν δύο επιστολές αναγνωστών, οι οποίες καταδίκασαν τις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Τουρκίας κατά του κουρδικού πληθυσμού, καλούσαν σε αιματηρή εκδίκηση, κατονόμαζαν συγκεκριμένα πρόσωπα και υποκινούσαν σε μίσος και βιαιοπραγίες εναντίον τους. Κατά το Δικαστήριο, μολονότι ο προσφεύγων δεν υποστήριζε προσωπικά τις απόψεις που εκφράζονταν στις επιστολές αυτές, παρέσχε στους συντάκτες τους ένα μέσο για την υποκίνηση μίσους και βίας, ενώ υπόκειτο εμμέσως στα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις που υπέχουν οι συντάκτες και οι δημοσιογράφοι κατά τη συλλογή και διάδοση πληροφοριών στο κοινό, ρόλος ο οποίος αποκτά αυξημένη σπουδαιότητα σε περιπτώσεις διαμάχης και έντασης.

Ομοίως, στην υπόθεση *Soulas και άλλοι κατά Γαλλίας* (8-7-2008) έκρινε – ορθώς – ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ επί καταδίκης των προσφευγόντων, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τη δημοσίευση ενός βιβλίου με τίτλο «*Ο αποικισμός της Ευρώπης*» και υπότιτλο «*Αληθείς παρατηρήσεις σχετικά με τη μετανάστευση και το Ισλάμ*», στο οποίο ο συγγραφέας υποκινούσε σε μίσος και βία εναντίον μουσουλμανικών κοινοτήτων προερχόμενων από τη βόρεια και την κεντρική Αφρική και συγκεκριμένα στόχευε να δημιουργήσει στους αναγνώστες ένα αίσθημα απόρριψης και ανταγωνισμού έναντι των κοινοτήτων αυτών, τις οποίες χαρακτήριζε ως «*ο πρωταρχικός εχθρός*», και να οδηγήσει τους αναγνώστες στην υιοθέτηση της λύσης που συνιστούσε, ήτοι «*ενός πολέμου εθνικής επανάκτησης*». Το Δικαστήριο, συγκεκριμένα, εκτίμησε ότι η παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματος των προσφευγόντων στην ελευθερία έκφρασης ήταν αναγκαία σε μια δημοκρατική κοινωνία, ενώ παράλληλα επεσήμανε ότι τα επίμαχα αποσπάσματα του βιβλίου δεν ήταν τόσο σοβαρά, ώστε να δικαιολογήσουν την εφαρμογή του άρθρου 17 της Σύμβασης στην περίπτωση αυτή.

Αλλά και στην υπόθεση *Balsytė-Lideikienė κατά Λιθουανίας* (4-11-2008), έκρινε – ορθώς – ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ στην περίπτωση της επιβολής απλής προειδοποίησης κατά ιδιοκτήτριας εκδοτικού οίκου και κατάσχεσης των αντιτύπων του λιθουανικού ημερολογίου έτους 2000, που είχε εκδώσει και ακόμη δεν είχαν πωληθεί, το οποίο, όμως, υποκινούσε σε μίσος κατά των Πολωνών και των Εβραίων.

Ομοίως, στην υπόθεση *Féret κατά Βελγίου* (16-7-2009), που αφορούσε την καταδίκη του προσφεύγοντος, βουλευτή και προέδρου του πολιτικού κόμματος «*Nationaal Front*» (Εθνικό Μέτωπο) στο Βέλγιο, ο οποίος κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας του κόμματος διένειμε διάφορα είδη

φυλλαδίων, των οποίων το βασικό μήνυμα ήταν η «αντίσταση στον εξισλαμισμό του Βελγίου», ο «τερματισμός της δήθεν πολιτικής ενσωμάτωσης» και η «αποπομπή των μη ευρωπαϊών ανέργων», το ΕΔΔΑ έκρινε – ορθώς – ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, αφού ο προσφεύγων πράγματι υποκινούσε σε φυλετικό μίσος και διακρίσεις και δη σε προεκλογική περίοδο, όπου ο δημόσιος λόγος του είχε αυξημένη απήχηση.

Περαιτέρω, στην υπόθεση *Willem κατά Γαλλίας* (10-12-2009), το Δικαστήριο δεν διαπίστωσε παραβίαση του δικαιώματος Δημάρχου στην ελευθερία της έκφρασης με βάση την καταδίκη του για υποκίνηση διακρίσεων, ο οποίος ανακοίνωσε ότι σκόπευε να χρησιμοποιήσει τη θέση του για να μποϊκοτάρει ισραηλινά προϊόντα στον Δήμο του, κρίνοντας ότι ο περιορισμός ήταν ανάλογος προς τον θεμιτό σκοπό της αποτροπής της υποκίνησης διακρίσεων, επιπλέον δε, ότι υπό την ιδιότητά του ως δήμαρχος, έπρεπε να διατηρήσει κάποια ουδετερότητα και να έχει καθήκον επιφύλαξης στις αγωγές.

Και στην υπόθεση *Delfi AS κατά Εσθονίας* (16-6-2015), το ΕΔΔΑ, καλούμενο να εξετάσει καταγγελία σχετιζόμενη με την ευθύνη διαδικτυακής ειδησεογραφικής πύλης για τα σχόλια που ανήρτησαν οι χρήστες της, με τα οποία υποκινούσαν σε μίσος ή βία κατά του ιδιοκτήτη ναυτιλιακής εταιρίας και τα οποία αφαιρέθηκαν κατόπιν αιτήματος των δικηγόρων του θύματος περίπου έξι εβδομάδες μετά τη δημοσίευσή τους, αφού παρατήρησε, αρχικά, ότι υπήρχαν δύο αντικρουόμενες πραγματικότητες στο επίκεντρο της υπόθεσης, ήτοι τα οφέλη του διαδικτύου και οι κίνδυνοι τους οποίους συνεπάγεται, επιτρέποντας την παγκόσμια και εντός μερικών δευτερολέπτων διάδοση δυσφημιστικών σχολίων και σχολίων που υποκινούν μίσος και βία, καθώς και την παραμονή τους στο διαδίκτυο ενίοτε για μεγάλο χρονικό διάστημα, έκρινε – ορθώς – ότι η ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και συμφερόντων των ατόμων και της κοινωνίας ως συνόλου μπορεί να δώσει στα κράτη-μέλη την εξουσία να αποδώσουν ευθύνη σε μια διαδικτυακή ειδησεογραφική πύλη, χωρίς αυτό να συνεπάγεται παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, εφόσον αυτή δεν έχει λάβει μέτρα για την άμεση απομάκρυνση των προδήλως παράνομων σχολίων μετά τη δημοσίευσή τους, έστω κι αν δεν έχει ειδοποιηθεί σχετικά από το θύμα ή από τρίτο πρόσωπο.

Ομοίως, στην υπόθεση *Smajić κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης* (18-1-2018) το Δικαστήριο κήρυξε απαράδεκτη την προσφυγή καταδικασμένου για υποκίνηση σε εθνικό, φυλετικό και θρησκευτικό μίσος, διχόνοια ή μισαλλοδοξία, μετά από μια σειρά δημοσιεύσεων σε ένα διαδικτυακό φόρουμ που περιέγραφαν τη στρατιωτική δράση που θα μπορούσε να διεξαχθεί εναντίον σερβικών χωριών στην επαρχία *Brčko* σε περίπτωση ενός ακόμη πολέμου.

Στην υπόθεση *ES κατά Αυστρίας* (25-3-2018), το ΕΔΔΑ έκρινε ομόφωνα ότι η καταδίκη προσώπου από αυστριακά δικαστήρια, επειδή εξέφρασε

δημόσια την άποψη ότι ο Προφήτης Μωάμεθ είχε παιδοφιλικές τάσεις, δεν παραβιάζει το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, αντίθετα, τα εθνικά δικαστήρια αξιολόγησαν συνολικά το ευρύτερο πλαίσιο των ένδικων δηλώσεων και εξισορρόπησαν προσεκτικά το δικαίωμα του προσώπου που τις εξέφρασε στην ελευθερία της έκφρασης με το δικαίωμα των άλλων να προστατεύουν τα θρησκευτικά τους συναισθήματα, εκτιμώντας ότι οι ένδικες δηλώσεις υπερέβαιναν τα όρια μιας αντικειμενικής άποψης και συνιστούσαν καταχρηστική επίθεση κατά του Προφήτη του Ισλάμ, ικανή να πυροδοτήσει προκαταλήψεις και επιθετικότητα.

Εσφαλμένα, ωστόσο, κατά την άποψή μας, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, στην υπόθεση *I.A. κατά Τουρκίας* (13-9-2005), επί καταδίκης του προσφεύγοντος, ιδιοκτήτη και γενικού διευθυντή εκδοτικού οίκου, που εξέδωσε δύο χιλιάδες αντίτυπα ενός βιβλίου που πραγματευόταν θεολογικά και φιλοσοφικά ζητήματα σε μορφή μυθιστορήματος, κατηγορούμενος για προσβολή «του Θεού, της Θρησκείας, του Προφήτη και του Ιερού Βιβλίου» μέσω της έκδοσης αυτής και υποκίνηση σε θρησκευτική μισαλλοδοξία. Κατά το Δικαστήριο, ειδικότερα, η συγκεκριμένη υπόθεση αφορούσε μεν, σε μια υβριστική επίθεση κατά του προσώπου του προφήτη του Ισλάμ, με αποτέλεσμα οι πιστοί να μπορούν εύλογα να αποκομίσουν την εντύπωση ότι ορισμένα αποσπάσματα του επίμαχου βιβλίου συνιστούν αδικαιολόγητη και προσβλητική επίθεση εναντίον τους, ουδεμία, όμως, άμεση ή έμμεση υποκίνηση σε μίσος ή βία κατά των πιστών αυτών υπήρχε στο βιβλίο αυτό.

Ανάλογα έκρινε το ΕΔΔΑ και στην υπόθεση *Le Pen κατά Γαλλίας* (20-4-2010), κηρύσσοντας απαράδεκτη την προσφυγή του προέδρου του γαλλικού πολιτικού κόμματος «*National Front*» (Εθνικό Μέτωπο), ο οποίος είχε καταδικαστεί για υποκίνηση διάκρισης, μίσους και βίας εναντίον των μουσουλμάνων της Γαλλίας εξαιτίας της φράσης που διατύπωσε κατά τη διάρκεια συνέντευξής του στην ημερήσια εφημερίδα «*Le Monde*» (Ο Κόσμος) ότι «*την ημέρα που δεν θα έχουμε πια 5 εκατομμύρια, αλλά 25 εκατομμύρια μουσουλμάνους, εκείνοι θα δίνουν εντολές*». Το Δικαστήριο τόνισε ότι οι δηλώσεις του προσφεύγοντος διατυπώθηκαν στο πλαίσιο ενός διαλόγου γενικού ενδιαφέροντος πάνω στα προβλήματα που σχετίζονται με την εγκατάσταση και την ενσωμάτωση των μεταναστών στις χώρες υποδοχής και ότι στην προκειμένη περίπτωση, τα σχόλια του προσφεύγοντος ήταν αναμφίβολα ικανά να σχηματίσουν μια ανησυχητική εικόνα της μουσουλμανικής κοινότητας στο σύνολό της και μπορούσαν να προξενήσουν αισθήματα απόρριψης και εχθρότητας. Κατά την άποψή μας, ωστόσο, η συγκεκριμένη φράση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι υποκινεί, ούτε άμεσα, ούτε έμμεσα, σε μίσος ή διακρίσεις ή βία κατά των μελών της πιο πάνω πληθυσμιακής ομάδας και ότι πράγματι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ.

Αντίθετα, στην υπόθεση *Vejdeland και άλλοι κατά Σουηδίας* (9-2-2012), που αφορούσε στην καταδίκη των προσφευγόντων για διανομή, εντός ενός σχολείου δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, περίπου 100 φυλλαδίων της οργάνωσης «*Εθνική Νεολαία*», τα οποία περιείχαν δηλώσεις που παρουσίαζαν την ομοφυλοφιλία ως «*αποκλίνουσα σεξουαλική ροπή*», ως έχουσα «*συνέπειες ηθικά καταστρεπτικές για τα θεμέλια της κοινωνίας*» και ως υπεύθυνη για την επέκταση του ιού *HIV* και *AIDS*, το ΕΔΔΑ εκτίμησε – ορθώς – ότι παρότι οι δηλώσεις αυτές δεν ισοδυναμούσαν με άμεση υποκίνηση σε πράξεις μίσους, συνιστούσαν σοβαρούς και επιβλαβείς ισχυρισμούς, που συνιστούν, κατά την άποψή μας, έμμεση υποκίνηση σε διακρίσεις εις βάρος των μελών αυτής της ομάδας, και συνεπώς δεν υπήρξε καμία παραβίαση του άρθρου 10.

Στην υπόθεση *Aksu κατά Τουρκίας* (15-3-2012), από την άλλη πλευρά, το Δικαστήριο έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ, επί απόρριψης αίτησης του προσφεύγοντος να σταματήσει η πώληση και να κατασχεθούν όλα τα αντίτυπα βιβλίου, στο οποίο περιέχονταν εκφράσεις ότι οι Τσιγγάνοι ασχολούνταν με παράνομες δραστηριότητες, ζούσαν ως «*κλέφτες, πορτοφολάδες, απατεώνες, ληστές, τοκογλύφοι, ζητιάνοι, έμποροι ναρκωτικών, πόρνες και φύλακες ανοχής*» και ήταν πολυγαμιστές και επιθετικοί, καθώς το υλικό αναφοράς του συγγραφέα ήταν τα αρχεία του αρχηγείου της αστυνομίας των Αδάνων και βιβλία που γράφτηκαν από άλλους συγγραφείς για τους Τσιγγάνους και ότι τα αποσπάσματα στα οποία αναφέρεται ο προσφεύγων δεν έπρεπε να εξεταστούν μεμονωμένα, αλλά στο πλαίσιο ολόκληρου του βιβλίου.

Και στην υπόθεση *SAS κατά Γαλλίας* (1-7-2014), όμως, που αφορούσε στην πρόβλεψη της απαγόρευσης της δημόσιας κάλυψης του προσώπου (της μπούρκας) για λόγους σεβασμού της ελευθερίας και συμμετοχής στην δημόσια ζωή των γυναικών και προώθησης της κοινωνικοποίησής τους και στο αν δημιουργεί ανισότητα εις βάρος των γυναικών, αλλά και ένα πρόβλημα σοβαρό δημόσιας τάξης ασφάλειας των συναλλαγών, το Δικαστήριο ασχολήθηκε κυρίως με το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ, κρίνοντας ότι ναι μεν υπάρχει ο κίνδυνος με τις διατάξεις αυτές να στοχοποιηθεί μια συγκεκριμένη ομάδα με βάση τα θρησκευτικά χαρακτηριστικά της (εν προκειμένω οι μουσουλμάνοι), διότι από το άρθρο 9 απορρέει η ανάγκη να συμβιώνουν ισότιμα και από κοινού οι διάφορες θρησκευτικές κοινότητες και να μην καθίσταται δακτυλοδεικτούμενη μια από αυτές, πλην ενόψει της θεμελιώδους για μια δημοκρατική κοινωνία ανάγκης της συμβίωσης εν κοινωνικότητα κατέληξε στην κρίση ότι ο νόμος δεν προσέκρουε στο άρθρο 9 της ΕΣΔΑ.

Οι δύο αυτές υποθέσεις, παρότι το ΕΔΔΑ επικαλείται άλλα άρθρα, πλην του άρθρου 10, έχουν τεράστια σημασία και για το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, δεδομένου ότι η μεν πρώτη, αφορά στο δικαίωμα την επιστημονική έρευνα, που πηγάζει από το γενικότερο δικαίωμα στην ελευθερία

της έκφρασης, η δε, δεύτερη στο δικαίωμα επιλογής ενδύματος ως μέσου έκφρασης, που περιλαμβάνεται στο γενικότερο αυτό δικαίωμα.

Περαιτέρω, στην υπόθεση *Nix κατά Γερμανίας* (5-4-2018), το Δικαστήριο κήρυξε απαράδεκτη ως προδήλως αβάσιμη, λόγω μη παραβίασης του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, την προσφυγή Γερμανού υπηκόου, ο οποίος καταδικάστηκε για την ανάρτηση φωτογραφίας στο ιστολόγιό του το 2014, στην οποία διαφαίνεται ο πρώην αρχηγός των *SS Heinrich Himmler* με στολή *SS* και φορώντας ένα περιβραχιόνιο με τη σβάστικα. Το ΕΔΔΑ παρατήρησε για πρώτη φορά ότι το σύμβολο που χρησιμοποίησε ο προσφεύγων δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει άλλο νόημα από εκείνο της ναζιστικής ιδεολογίας, δεδομένου, μάλιστα, ότι η ανάρτηση δεν περιείχε καμία αναφορά ή ορατή σύνδεση με άλλες θέσεις του και δεν ήταν άμεσα κατανοητό για έναν αναγνώστη ότι αποτελούσε συνέχεια των άλλων αναρτήσεών του.

Ομοίως, στην υπόθεση *Atamanchuk κατά Ρωσίας* (11-2-2020), που αφορούσε στην δημοσίευση άρθρου σε τοπική εφημερίδα με τον τίτλο «*Γιατί δεν θα ψηφίσω σε αυτές τις εκλογές*», στο οποίο ο προσφεύγων εξέφρασε τις απόψεις του σχετικά με την έννοια του «*λαού*» και έκανε παρατηρήσεις σχετικά με τα εθνικά χαρακτηριστικά των μη-ρωσικών ομάδων, αναγράφοντας ότι οι ομάδες ήταν επιρρεπείς στο έγκλημα, ότι θα «*έσφαζαν, βίαζαν, λήστευαν και θα υποδούλωναν, σύμφωνα με τις βάρβαρες αξίες τους*» και ότι «*θα συμμετείχαν στην καταστροφή της χώρας*», και ενόψει του οποίου καταδικάστηκε για υποκίνηση μίσους και εχθρότητας και για καταπάτηση της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας προσώπου ή ομάδας προσώπων λόγω της εθνικότητας, της γλώσσας, της καταγωγής και των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους.

Και στην υπόθεση *Lilliendahl κατά Ισλανδίας* (11-6-2020), το ΕΔΔΑ απέρριψε ως απαράδεκτη την προσφυγή Ισλανδού υπηκόου, ο οποίος έγραψε σχόλια ως απάντηση σε ένα διαδικτυακό άρθρο, εκφράζοντας τη δυσαρέσκεία του και χρησιμοποιώντας υποτιμητικές λέξεις για τους ομοφιλόφυλους, όπως το «*kynvilla*» (σεξουαλική απόκλιση) και «*kynvillingar*» (σεξουαλικές αποκλίσεις) και γι' αυτό καταδικάστηκε. Αρχικά, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι τα σχόλιά του δεν αντιστοιχούσαν στη σοβαρότερη μορφή «*ρητορικής μίσους*» όπως εντοπίζεται στη νομολογία του, η οποία θα μπορούσε να αποκλειστεί από την προστασία του άρθρου 10 μέσω της εφαρμογής του άρθρου 17 (απαγόρευση κατάχρησης δικαιωμάτων) και ότι δεν ήταν αμέσως σαφές ότι είχαν ως στόχο την υποκίνηση βίας ή μίσους ή καταστρατήγηση των δικαιωμάτων και ελευθεριών που προστατεύονται από τη Σύμβαση, ωστόσο, διαπίστωσε ότι προωθούσαν τη μισαλλοδοξία και το μίσος κατά των ομοφύλων.

Ούτε στην υπόθεση *Kilin κατά Ρωσίας* (11-5-2021), το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ εξαιτίας της καταδίκης Ρώσου υπηκόου για δημοσίευση αρχείων βίντεο και ήχου που αφορούσαν

νεοναζί, άτομα που φέρεται να είναι Καυκάσιας καταγωγής και καλούσαν σε εξτρεμιστικές πράξεις μέσω ενός δημοφιλούς διαδικτυακού κοινωνικού δικτύου.

Το αυτό και στην υπόθεση *Zemmour κατά Γαλλίας* (20-12-2022), που αφορούσε σε δημοσιογράφο, ο οποίος σε ζωντανή τηλεοπτική εκπομπή, μιλώντας ως συγγραφέας βιβλίου, δεν περιορίστηκε στην κριτική του Ισλάμ, αλλά ενόψει του πλαισίου της τρομοκρατικής βίας που είχε σημειωθεί το 2016, καλούσε τους θεατές να απορρίψουν και να αποκλείσουν την γαλλική μουσουλμανική μειονότητα.

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε το ΕΔΔΑ και στην υπόθεση *Sanchez κατά Γαλλίας* (15-5-2023), που αφορούσε στην δημοσίευση Γάλλου υπηκόου, ο οποίος δημοσίευσε ένα μήνυμα για τον μουσουλμάνο πολιτικό *F.P.* στο δημοσίως προσβάσιμο «τοίχο» του «Facebook» με το εξής περιεχόμενο: «*Ενώ το FN έχει λανσάρει τη νέα του εθνική ιστοσελίδα εντός χρονοδιαγράμματος, αφιερώστε μια σκέψη για τον ευρωβουλευτή της NîmesUMP (Ένωση για ένα Λαϊκό Κίνημα) F.P., του οποίου ο ιστότοπος, ο οποίος υποτίθεται ότι θα κυκλοφορούσε σήμερα, εμφανίζει ένα δυσοίωνο τριπλό μηδέν στην αρχική του σελίδα...*». Τρίτοι, οι *S.B.* και *L.R.*, πρόσθεσαν ορισμένα ρατσιστικά σχόλια κάτω από την ανάρτηση του προσφεύγοντος. Κατόπιν, ο προσφεύγων δημοσίευσε ένα μήνυμα στον «τοίχο» του καλώντας τους χρήστες «*να είστε προσεκτικοί με το περιεχόμενο των σχολίων [τους]*», αλλά δεν παρενέβη σε σχέση με τα ήδη αναρτημένα σχόλια.

Και στην υπόθεση *Λένης κατά Ελλάδας* (27-6-2023), που εξετάζεται αναλυτικά παρακάτω, το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι οι δηλώσεις Μητροπολίτη της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, ο οποίος με ομοφοβικό άρθρο του στο προσωπικό του ιστολόγιο υποκίνησε σε μίσος και διακρίσεις ενόψει τη συζήτησης της προτεινόμενης νομοθεσίας στο Κοινοβούλιο για την καθιέρωση ενώσεων για ομόφυλα ζευγάρια, σε σημείο να αρνείται στα άτομα LGBTI την ανθρώπινη φύση τους, προσπαθούσαν να εκτρέψουν το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ από τον πραγματικό του σκοπό.

Στο ίδιο πνεύμα, το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Valaitis κατά Λιθουανίας* (17-1-2023), που αφορούσε στην δημοσίευση Λιθουανού υπηκόου κειμένου στη διαδικτυακή πύλη μιας μεγάλης ημερήσιας εφημερίδας, αναφερόμενος σε έναν φιναλίστ σε ένα τηλεοπτικό διαγωνισμό τραγουδιού, ο οποίος είχε δηλώσει δημοσίως ότι ήταν ομοφυλόφιλος και την μη λήψη αποτελεσματικών μέτρων εκ μέρους των αρχών για την προστασία του ίδιου κι εν γένει των ομοφυλόφιλων εξαιτίας είκοσι ενός σχολίων κάτω από την δημοσίευσή του, που προσέβαλαν τόσο αυτόν, όσο και τους ομοφυλόφιλους, φτάνοντας στο σημείο να προτείνουν ότι θα πρέπει να καούν στο Άουσβιτς. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι τα σχόλια, που στρέφονταν κατά των ομοφυλόφιλων και κατά του προσφεύγοντος προσωπικά, ήταν αρκετά σοβαρά ώστε να εγείρουν ζήτημα βάσει του άρθρου 14 (απαγόρευση διακρίσεων) σε συνδυασμό με το

άρθρο 8 (δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής ζωής), ωστόσο δεν διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ, εξαιτίας της καταγγελλόμενης από τον προσφεύγοντα μη αποτελεσματικής δράσης των αρχών της Λιθουανίας για την προστασία αυτού και των ομοφυλόφιλων.

Από την άλλη πλευρά, στην υπόθεση *Jesild κατά Δανίας* (23-9-1994), όπου ο προσφεύγων, ο οποίος ήταν δημοσιογράφος, γύρισε ένα ντοκιμαντέρ που περιείχε αποσπάσματα από μια τηλεοπτική συνέντευξη την οποία είχε πάρει ο ίδιος από τρία μέλη μιας ομάδας νέων, αυτοαποκαλούμενων «τα πράσινα σακάκια», οι οποίοι εξέφρασαν προσβλητικά και υποτιμητικά σχόλια εις βάρος μεταναστών και εθνοτικών ομάδων που είχαν εγκατασταθεί στη Δανία, με αποτέλεσμα να καταδικαστεί για συνέργεια στη διάδοση ρατσιστικών σχολίων, το ΕΔΔΑ διέκρινε μεταξύ, αφενός, των μελών της ομάδας «τα πράσινα σακάκια», τα οποία εξέφρασαν προδήλως ρατσιστικά σχόλια, και, αφετέρου, του προσφεύγοντος, ο οποίος επιχείρησε να παρουσιάσει, να αναλύσει και να εξηγήσει την ιδιαίτερη αυτή ομάδα νέων και να ασχοληθεί με συγκεκριμένες εκφάνσεις ενός ζητήματος που ήδη τότε απασχολούσε έντονα το κοινό, με αποτέλεσμα το ντοκιμαντέρ, συνολικά θεωρούμενο, να κριθεί ότι δεν αποσκοπούσε στη διάδοση ρατσιστικών ιδεών και απόψεων, αλλά στην πληροφόρηση του κοινού σχετικά με ένα κοινωνικό ζήτημα.

Ομοίως, στην υπόθεση *Erdogdu και Ince κατά Τουρκίας* (9-7-1999), το Δικαστήριο – ορθώς – διαπίστωσε ότι η Δημοκρατία της Τουρκίας είχε παραβιάσει το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ, καταδικάζοντας τον συντάκτη και τον δημοσιογράφο της μηνιαίας επιθεώρησης «*Demokrat Muhalefet!*» για διάδοση αυτονομιστικής προπαγάνδας μέσω της συνέντευξης που δημοσίευσαν με έναν κοινωνιολόγο, ο οποίος ανέλυσε τον αντίκτυπο της ανταρτικής ομάδας «*Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν*» (PKK) στην τουρκική κοινωνία, καθ' όσον το περιεχόμενο της συνέντευξης δεν υποκίνησε τη βία, ούτε υποστήριξε το PKK στον ρόλο του στον κουρδικό αγώνα για ανεξαρτησία.

Και στην υπόθεση *Müslüm Gündüz κατά Τουρκίας* (4-12-2003), το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ λόγω της καταδίκης του προσφεύγοντος, ηγέτη ισλαμικής σέκτας, ο οποίος κατά τη διάρκεια τηλεοπτικής εκπομπής χαρακτήρισε τους σύγχρονους κοσμικούς θεσμούς «*ασεβείς*», επικρίνοντας σφοδρά τις έννοιες του κοσμικισμού και της δημοκρατίας και συνηγορώντας ανοικτά υπέρ της Σαρία, με την ορθή αιτιολογία ότι η υπεράσπιση της Σαρία, χωρίς, παράλληλα, υποκίνηση σε βία, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ρητορική μίσους βασιζόμενη στην θρησκευτική μισαλλοδοξία.

Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε το Δικαστήριο και στην υπόθεση *Erbakan κατά Τουρκίας* (6-7-2006), κρίνοντας ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ στην περίπτωση καταδίκης του προσφεύγοντος, πρώην πρωθυπουργού της Τουρκίας και προέδρου του πολιτικού κόμματος «*Refah*

Partisi» (Κόμμα της Ευημερίας), ο οποίος ήταν αντίθετος με τον διαχωρισμό Κράτους και Εκκλησίας και εκφράστηκε κατά τη διάρκεια δημόσιας συνάθροισης υπέρ μιας κοινωνίας βασισμένης αποκλειστικά σε θρησκευτικές αξίες, χωρίς, όμως, να υποκινεί σε μίσος και θρησκευτική μισαλλοδοξία.

Στην υπόθεση *Bayev και άλλοι κατά Ρωσίας* (20-6-2017), επίσης, το Δικαστήριο εξέτασε τη νομοθετική απαγόρευση της προώθησης των μη παραδοσιακών σεξουαλικών σχέσεων σε ανηλίκους, μετά τη σύλληψη και καταδίκη των προσφευγόντων, κατόπιν δημόσιας διαμαρτυρίας, έξω από σχολείο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης με πανό «*η ομοφυλοφιλία είναι φυσιολογική*» και «*είμαι περήφανος που είμαι ομοφυλόφιλος*», κρίνοντας ότι μόνη η νομοθετική απαγόρευση μπορεί να λειτουργήσει αποτρεπτικά και κατά συνέπεια, μπορεί να συνιστά παραβίαση του άρθρου 10 ΕΣΔΑ, καθώς η επέμβαση αυτή στην ελευθερία της έκφρασης δεν μπορεί να δικαιολογηθεί στη βάση της προστασίας των χρηστών ηθών, ούτε, όμως, και στη βάση της προστασίας της υγείας και της προώθησης της δημογραφικής πολιτικής.

Περαιτέρω, στην υπόθεση *Stomakhin κατά Ρωσίας* (9-5-2018) το ΕΔΔΑ έκρινε ότι παραβιάστηκε το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ με την καταδίκη Ρώσου συντάκτη, εκδότη και διανομέα μηνιαίου ενημερωτικού δελτίου μεταξύ του 2000 και 2004, το οποίο αφορούσε κυρίως τον πόλεμο στην Τσετσενία, που ήταν σε εξέλιξη εκείνη τη στιγμή για έκκληση σε άσκηση εξτρεμιστικών δραστηριοτήτων και υποκίνηση φυλετικού, εθνικού και κοινωνικού μίσους κατά του ρωσικού λαού και των Ορθόδοξων Χριστιανών, καθώς μερικές δηλώσεις σχετικά με τον πόλεμο δεν είχαν ξεπεράσει τα αποδεκτά όρια της κριτικής, τα οποία ήταν ευρύτατα όταν αφορούσε τη κυβέρνηση και το κράτος.

Ομοίως, στην υπόθεση *Ibragimov και άλλοι κατά Ρωσίας* (28-8-2018), που αφορούσε στην απαγόρευση της κυκλοφορίας και την κατάσχεση των τυπωμένων αντιτύπων των βιβλίων που συνέγραψε ο *Said Nursi* ως εξτρεμιστικών και ότι υποκινούσαν σε θρησκευτική διχόνοια και προπαγανδιστικές απόψεις σχετικά την ανωτερότητα της μουσουλμανικής πίστης και θρησκείας. Το Δικαστήριο, συγκεκριμένα, διαπίστωσε ότι τα ρωσικά δικαστήρια δεν κατόρθωσαν να δικαιολογήσουν γιατί ήταν αναγκαία η απαγόρευση των βιβλίων, τα οποία δημοσιεύθηκαν για πρώτη φορά στη Ρωσία το 2000, δηλαδή επτά χρόνια πριν απαγορευτούν, χωρίς να έχουν προκαλέσει διαθρησκευτικές εντάσεις, πόσο μάλλον τη βία, ενώ είχαν μεταφραστεί σε περίπου πενήντα γλώσσες και ήταν ευρέως διαθέσιμα σε πολλές χώρες χωρίς να έχουν δημιουργηθεί ποτέ προβλήματα, επιπλέον δε, η πρόθεση του συγγραφέα ήταν να πείσει τους αναγνώστες να υιοθετήσουν τις θρησκευτικές του πεποιθήσεις ήταν ανεπαρκής για να δικαιολογήσει την απαγόρευση του βιβλίου.

Και στην υπόθεση *Baldassi και άλλοι κατά Γαλλίας* (11-6-2020), που αφορούσε σε έντεκα μέλη της οργάνωσης «*Collectif Palestine 68*», που

ζητούσαν μοϊκοτάζ των ισραηλινών προϊόντων, το ΕΔΔΑ παρατήρησε ότι η έκκληση για μοϊκοτάζ συνδύαζε την έκφραση διαμαρτυρίας με υποκίνηση διαφορικής μεταχείρισης, έτσι ώστε, αναλόγως με τις περιστάσεις, μια τέτοια έκκληση να οδηγεί στην υποκίνηση διακρίσεων σε βάρος άλλων, ωστόσο, η υποκίνηση σε διαφορική μεταχείριση δεν είναι απαραίτητα η ίδια με την υποκίνηση διακρίσεων, καταλήγοντας ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 με την καταδίκη τους από τα γαλλικά δικαστήρια για υποκίνηση διακρίσεων.

Παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ διαπίστωσε το ΕΔΔΑ και στην υπόθεση *Yetimov and Youth Human Rights Group κατά Ρωσίας* (7-12-2021), που αφορούσε στην δημοσίευση ενός σύντομου σχολίου στον ιστότοπο της προσφεύγουσας ένωσης σχετικά με τη Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία ότι «*τα σκεπτόμενα μέλη της κοινωνίας έχουν συνειδητοποιήσει ότι η εκκλησία είναι επίσης ένα κόμμα στην εξουσία. Η Ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία, όπως ακριβώς και το [κυβερνών] κόμμα της Ενωμένης Ρωσίας, κοροϊδεύει τους ανθρώπους με παραμύθια για την καλή μας ζωή, ενώ συγκεντρώνει χρήματα. Η ολοκληρωτική διαφθορά, η ολιγαρχία και η απόλυτη εξουσία των υπηρεσιών ασφαλείας είναι οι λόγοι για την αναβίωση της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας (ROC). Εκκλησίες στην Καρελία χτίζονται με δημόσιους πόρους ενώ δεν υπάρχουν χρήματα για βασικές ανάγκες. Η ROC αποκτά παιδικούς σταθμούς για χρήση σε μια εποχή που οι εγκαταστάσεις παιδικής μέριμνας λείπουν απελπιστικά. Γενειοφόροι άντρες με φανταχτερές ρόμπες – σύγχρονοι εκπαιδευτές ιδεολογίας – έχουν γεμίσει τις οθόνες της τηλεόρασης. Εκφράζουν τη γνώμη τους για τα πάντα, από τη διοχέτευση έως τον εκσυγχρονισμό. Όλα αυτά κάνουν τους κανονικούς ανθρώπους να τρέμουν. Ανήμποροι να κάνουν τίποτα για τον πνιγμό των κληρικών, εκφράζουν τη στάση τους στους επαρχιακούς αξιωματούχους της ROC, κολλώντας τοίχους σε μέρη όπου κρέμονται τα ορθόδοξα αποβράσματα. "Πληρώστε και προσευχηθείτε", "Ο Χριστός πέθανε" [είναι γραμμένο] στους τοίχους του Ορθόδοξου Κέντρου στο Πετροζαβόντσκ... που κάποτε ήταν παιδικός σταθμός». Το Δικαστήριο, ειδικότερα, διαπίστωσε – ορθώς – ότι το σύντομο σχόλιο δεν ήταν ικανό να υποκινήσει τη βία, το μίσος ή τη μισαλλοδοξία, το οποίο, κατά την άποψή μας, συνιστούσε απλώς και μόνον κριτική για τις δράσεις της Ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας.*

Παρόμοια είναι και η υπόθεση *The United Macedonian Organisation Ilinden και άλλοι κατά Βουλγαρίας* (11-4-2018), στην οποία το ΕΔΔΑ διαπίστωσε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ λόγω της απαγόρευσης ίδρυσης σωματείου, στο καταστατικό του οποίου αναφερόταν ότι θα επιδιώξει, μεταξύ άλλων την εισαγωγή της μακεδονικής γλώσσας στα σχολεία, την προστασία του δικαιώματος των Μακεδόνων να αντικρούουν την προπαγάνδα για την ιστορία και τον πολιτισμό τους και την προστασία του Μακεδονική πολιτιστική κληρονομιά, η οποία «*υπόκειτο σε εθνοκτονία από βουλγαρικά πολιτιστικά ιδρύματα*», ότι θα διοργανώσει σεμινάρια και

συνεντεύξεις τύπου για να αποκαλύψει τους λόγους που αποτελούν τη βάση της «πολιτικής αναγκαστικής αφομοίωσης και διακρίσεων και ξενοφοβίας έναντι των Μακεδόνων στη Βουλγαρία» και ότι ήταν μια «μακεδονική οργάνωση βασισμένη σε μακεδονική εθνοτική βάση και καταγωγή εντός των ορίων της Βουλγαρίας» και «θα θύμιζε [στους ανθρώπους] τον τρόπο που διέπραξε η Βουλγαρία, τους χιλιάδες Μακεδόνες που σκοτώθηκαν, τη βία, τις φυλακές και τη στέρηση των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών των Μακεδόνων μετά το 1913, που ισοδυναμούσαν με εγκλήματα σύμφωνα με το διεθνές δίκαιο». Σε καμία περίπτωση, κατά την άποψή μας, οι επιδιώξεις αυτές δεν ισοδυναμούν με υποκίνηση σε διακρίσεις ή μίσος εις βάρος των Βούλγαρων.

5.1.3.2. Νομολογιακή αντιμετώπιση του ιστορικού αναθεωρητισμού-αρνητισμού

5.1.3.2.1. Εφαρμοζόμενη διάταξη

Κατά το ΕΔΔΑ, η άρνηση ή αμφισβήτηση σαφώς αποδεδειγμένων ιστορικών γεγονότων δεν επιδιώκουν επιστημονικό ή ιστορικό σκοπό, αλλά έχουν ως στόχο να αποκαταστήσουν τα καθεστώτα που τέλεσαν εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και να κατηγορήσουν τα ίδια τα θύματα για παραποίηση της ιστορίας, με την άρνηση του Ολοκαυτώματος να συνιστά μια από τις βαρύτερες μορφές φυλετικής δυσφήμισης των Εβραίων και υποκίνησης μίσους εναντίον τους⁵⁸⁷. Το Δικαστήριο εφαρμόζει στις περιπτώσεις αυτές τη διάταξη του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ, με την αιτιολογία ότι τέτοιες πράξεις είναι προδήλως αντίθετες στις θεμελιώδεις αξίες της ΕΣΔΑ⁵⁸⁸.

5.1.3.2.2. Περιπτωσιολογία

Έτσι, στην υπόθεση *Lehideux και Isorni κατά Γαλλίας* (23-9-1998) που αφορούσε στην καταδίκη δύο συγγραφέων, οι οποίοι δημοσίευσαν κείμενο στην γαλλική εφημερίδα «*Le Monde*», στο οποίο παρουσίαζαν με ευνοϊκό τρόπο τον Γάλλο στρατάρχη και πρωθυπουργό της κατοχικής κυβέρνησης *Henri-Philippe Pétain*, συγκαλύπτοντας την συνεργασία του με το ναζιστικό καθεστώς της Γερμανίας, το δε, κείμενο τελείωνε με μια πρόσκληση για αποστολή γραπτού αιτήματος σε δύο συλλόγους, οι οποίοι είχαν ως σκοπό την υπεράσπιση της μνήμης του στρατάρχη, προκειμένου να επανεξεταστεί η υπόθεσή του και η καταδίκη του, μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, σε θάνατο και σε αποστέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, καθώς και να

⁵⁸⁷ Βλ. ΕΔΔΑ, Garaudy κατά Γαλλίας, 23-6-2003

⁵⁸⁸ Βλ. ΕΔΔΑ, Μ' Bala Μ' Bala κατά Γαλλίας, 20-10-2015, ΕΔΔΑ, Garaudy κατά Γαλλίας, 23-6-2003, ΕΔΔΑ, Hosnik κατά Αυστρίας, 18-10-1995

αποκατασταθεί το όνομά του, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι το επίμαχο κείμενο, παρόλο που θα μπορούσε να θεωρηθεί εριστικό, δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί ως στοιχείο άρνησης εγκλημάτων, καθώς οι συγγραφείς δεν εκφράστηκαν με την προσωπική τους ιδιότητα, αλλά εξ ονόματος δύο νομίμως συσταθέντων συλλόγων, και έπλεξαν το εγκώμιο περισσότερο ενός συγκεκριμένου προσώπου παρά της ναζιστικής πολιτικής, επιπλέον δε, σημείωσε ότι τα γεγονότα στα οποία γινόταν αναφορά εντός του κειμένου συνέβησαν πάνω από σαράντα χρόνια πριν από τη δημοσίευση του κειμένου και ότι λόγω της παρόδου του χρόνου δεν ήταν αρμόζον να αντιμετωπιστεί μια τέτοια περίπτωση με την ίδια δριμύτητα που θα εφαρμοζόταν δέκα ή είκοσι χρόνια νωρίτερα, εισάγοντας έτσι ένα ακόμη κριτήριο, που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη κατά την εξέταση τέτοιων υποθέσεων.

Αντίθετα, στην υπόθεση *Garaudy κατά Γαλλίας* (24-6-2003), το ΕΔΔΑ κήρυξε απαράδεκτη, εφαρμόζοντας την διάταξη του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ, την προσφυγή συγγραφέα ενός βιβλίου με τίτλο «*Οι ιδρυτικοί μύθοι του σύγχρονου Ισραήλ*», ο οποίος είχε καταδικαστεί για αμφισβήτηση εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, δημόσια δυσφήμιση των μελών της εβραϊκής κοινότητας και υποκίνηση φυλετικού μίσους, με την αιτιολογία ότι το περιεχόμενο των σχολίων του ισοδυναμούσε με άρνηση του Ολοκαυτώματος, αμφισβητούσαν την αλήθεια σαφώς αποδεδειγμένων ιστορικών γεγονότων, δεν επεδίωκαν επιστημονικό ή ιστορικό σκοπό, αλλά είχαν ως στόχο να αποκαταστήσουν το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς και να κατηγορήσουν τα ίδια τα θύματα για παραποίηση της ιστορίας, με αποτέλεσμα τέτοιες πράξεις να είναι προδήλως αντίθετες στις θεμελιώδεις αξίες της Σύμβασης

Ομοίως, στην υπόθεση *Chaunvy και άλλοι κατά Γαλλίας* (29-6-2004), το Δικαστήριο έκρινε ομόφωνα ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, με την καταδίκη συγγραφέα, που ανακατασκεύασε τη χρονολογία των γεγονότων που αφορούσαν τα κινήματα της Αντίστασης στη Λυών το 1943 και έκανε απολογισμό του διάφορου αρχειακού υλικού που ήταν διαθέσιμο εκείνη την περίοδο αναφορικά με τη συνάντηση στο Καλουάρ και την σύλληψη των κύριων ηγετών της Αντίστασης από τον περιφερειακό αρχηγό της Γκεστάπο κα τον ρόλο του Ρενέ Χάρντι, μέλους της Αντίστασης, που κατηγορήθηκε ως «*προδότης*».

Στην υπόθεση *Witzsch κατά Γερμανίας* (13-12-2005), επίσης, το ΕΔΔΑ σημειώνει ότι ο προσφεύγων, σε ιδιωτική του επιστολή, δεν αρνήθηκε μεν, ούτε το Ολοκαύτωμα αυτό καθαυτό ούτε την ύπαρξη θαλάμων αερίων, αλλά μια εξίσου σημαντική και καθιερωμένη περίπτωση του Ολοκαυτώματος θεωρώντας ότι ήταν ψευδές και ιστορικά μη βιώσιμο ότι ο Χίτλερ και το NSDAP είχαν σχεδιάσει, ξεκινήσει και οργανώσει τη μαζική δολοφονία των Εβραίων, δείχνοντας έτσι την περιφρόνηση του προς τα θύματα του Ολοκαυτώματος, απόψεις που έρχονται σε αντίθεση με το κείμενο και το πνεύμα της ΕΣΔΑ, με αποτέλεσμα να μην μπορεί, σύμφωνα με το άρθρο 17

της ΕΣΔΑ, να επικαλεστεί τις διατάξεις του άρθρου 10 όσον αφορά τις επίμαχες δηλώσεις του.

Προς την αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε το ΕΔΔΑ στην υπόθεση *Monnat κατά Ελβετίας* (21-9-2006), που αφορούσε στις δηλώσεις δημοσιογράφου σε τηλεοπτική εκπομπή αναφορικά με τον ρόλο της Ελβετίας κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, τονίζοντας την υποτιθέμενη συγγένεια των ηγετών της εκείνης της περιόδου με την ακροδεξιά και την κλίση τους για προσέγγιση με τη Γερμανία, με ανάλυση του ζητήματος του αντισημιτισμού στην Ελβετία και των οικονομικών σχέσεων της χώρας με τη Γερμανία, εστιάζοντας στο ξέπλυμα χρημάτων των Ναζί από την Ελβετία και στο ρόλο των ελβετικών τραπεζών και ασφαλιστικών εταιρειών στο θέμα των αζήτητων εβραϊκών περιουσιακών στοιχείων, καταλήγοντας ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ.

Και στην υπόθεση *Orban και άλλοι κατά Γαλλίας* (15-1-2009) που αφορά στην δημοσίευση βιβλίου, στο οποίο ο συγγραφέας, στρατηγός *Aussaresses*, πρώην μέλος των ειδικών υπηρεσιών, περιέγραφε βασανιστήρια και εκτελέσεις με συνοπτικές διαδικασίες που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Αλγερία, καθώς το περιεχόμενο του βιβλίου έδειχνε ότι ο συγγραφέας του, ο οποίος είχε υπηρετήσει ως αξιωματικός πληροφοριών στην Αλγερία μεταξύ του τέλους του 1954 και του φθινοπώρου του 1957, είχε προσπαθήσει να συνεισφέρει σε «*ιστορική συζήτηση*» και να προσφέρει απευθείας μαρτυρία για ένα θέμα (τη χρήση βασανιστηρίων και τις συνοπτικές εκτελέσεις από τις γαλλικές αρχές κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Αλγερία) το οποίο, αν και ευαίσθητο και αμφιλεγόμενο, ήταν αναμφίβολα θέμα δημοσίου συμφέροντος.

Από την άλλη πλευρά, στην υπόθεση *Gollnisch κατά Γαλλίας* (7-6-2011), το Δικαστήριο δέχθηκε ότι ο *Gollnisch* είχε αμφισβητήσει τον αριθμό των Εβραίων που σκοτώθηκαν κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και εάν χρησιμοποιήθηκαν θάλαμοι αερίων για να τους σκοτώσουν, με τις φράσεις «οι ιστορικοί έχουν το δικαίωμα να συζητήσουν τον αριθμό των θανάτων και τον τρόπο με τον οποίο πέθαναν. Πενήντα χρόνια μετά τα γεγονότα, μπορούμε να συζητήσουμε τον πραγματικό αριθμό των θανάτων» και «η ύπαρξη των θαλάμων αερίων είναι για να συζητήσουν οι ιστορικοί».

Στην αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε, όμως, στην υπόθεση *Faber κατά Ουγγαρίας* (24-7-2012), κρίνοντας ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10, ερμηνευόμενου υπό το φως του άρθρου 11 της ΕΣΔΑ, στο οποίο κατοχυρώνεται το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, με την καταδίκη του προσφεύγοντος, επειδή ανήρτησε την ριγωτή σημαία των *Arpad*, μια σημαία με αμφιλεγόμενες ιστορικές υποδηλώσεις, σε απόσταση μικρότερη των 100 μέτρων από μια διαδήλωση κατά του ρατσισμού και του μίσους. Ειδικότερα, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η επίδειξη ενός συμβόλου, ευρέως διαδεδομένου κατά τη διάρκεια της κυριαρχίας ενός ολοκληρωτικού

καθεστώς στην Ουγγαρία, ήταν ικανή να προκαλέσει ταραχή στα θύματα και τους στενούς συγγενείς αυτών, οι οποίοι θα μπορούσαν εύλογα να εκλάβουν την επίδειξη αυτή ως ασέβεια. Εντούτοις, εκτίμησε ότι τέτοια αισθήματα, μολονότι κατανοητά, δεν μπορούσαν από μόνα τους να καθορίσουν τα όρια της ελευθερίας έκφρασης. Επιπλέον, συνεκτίμησε ότι η συμπεριφορά του προσφεύγοντος δεν ήταν ούτε ανάρμοστη, ούτε απειλητική, αλλά, δεδομένης της μη βίαιης συμπεριφοράς του, της απόστασης που τον χώριζε από τους διαδηλωτές, καθώς και της απουσίας οποιουδήποτε αποδεδειγμένου κινδύνου για τη δημόσια ασφάλεια, κατέληξε ότι οι ουγγρικές αρχές δεν αιτιολόγησαν τη δίωξη και την επιβολή προστίμου εις βάρος του προσφεύγοντος λόγω της άρνησής του να απομακρύνει την επίμαχη σημαία, καθώς η απλή ανάρτηση της σημαίας αυτής δεν διατάραξε τη δημόσια τάξη, ούτε παρεμπόδισε το δικαίωμα των διαδηλωτών να συναθροιστούν, καθώς η επίμαχη πράξη δεν ήταν εκφοβιστική, ούτε ικανή να υποκινήσει βία.

Αντίθετα, στην υπόθεση *M'Bala M'Bala κατά Γαλλίας* (20-10-2015), το Δικαστήριο εκτίμησε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ αναφορικά με την καταδίκη του *Dieudonné M'Bala M'Bala*, κωμικού με πολιτική δράση, ο οποίος στο τέλος της εκπομπής του κάλεσε τον *Robert Faurisson*, έναν ακαδημαϊκό που έχει καταδικαστεί πολλές φορές στη Γαλλία για τον αρνητισμό και τις ρεβιζιονιστικές απόψεις του, όπως κυρίως η άρνηση εκ μέρους του της ύπαρξης θαλάμων αερίων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, για να τον ανεβάσει στη σκηνή προκειμένου να λάβει ένα «βραβείο αυθάδειας», το οποίο είχε τη μορφή κηροπηγίου με τρεις διακλαδώσεις με ένα μήλο στη κάθε μία, απονεμήθηκε σε αυτόν από έναν ηθοποιό ο οποίος φορούσε αυτό που περιγράφεται ως «ένδυμα του φωτός», ένα ζευγάρι ριγέ πιτζάμες με ένα κίτρινο αστέρι στη ραφή που έφερε τη λέξη «Εβραίος», ο οποίος έτσι έπαιξε το ρόλο ενός εβραίου, ο οποίος απελάθηκε σε ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης. Το Δικαστήριο διαπίστωσε, συγκεκριμένα, ότι κατά τη διάρκεια της καταγγελλόμενης σκηνής η παρουσίαση αυτή δεν μπορούσε να θεωρηθεί ως ψυχαγωγία, αλλά μάλλον έμοιαζε με μια πολιτική συνάντηση, η οποία, με το πρόσχημα της κωμωδίας, προωθούσε ιστορικές αναθεωρήσεις μέσω της κεντρικής θέσης που δόθηκε στην εμφάνιση του *Robert Faurisson* και στην εξευτελιστική εικόνα των θυμάτων της εβραϊκής γενοκτονίας, αντιμέτωποι με έναν άνθρωπο ο οποίος αρνήθηκε την εξόντωση τους. Κατά το ΕΔΔΑ, λοιπόν, αυτό δεν ήταν μια παράσταση η οποία, ακόμη και αν σατιρική ή προκλητική, εμπίπτει στην προστασία του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, αλλά ήταν στην πραγματικότητα μια επίδειξη μίσους, αντισημιτισμού και υποστήριξης της άρνησης του Ολοκαυτώματος, μεταμφιεσμένη ως καλλιτεχνική παραγωγή, στην πραγματικότητα, ωστόσο, τόσο επικίνδυνη, όσο μια επικείμενη και ξαφνική επίθεση, και παρείχε χώρο σε μια ιδεολογία που αντιβαίνει στις αξίες της Σύμβασης.

Και στην υπόθεση *Williamson κατά Γερμανίας* (31-1-2019) κρίθηκε η περίπτωση επισκόπου και πρώην μέλους της αδελφότητας του Άγιου Πίου X, ο οποίος σε συνέντευξή του δήλωσε ότι πίστευε πως δεν υπήρχαν θάλαμοι αερίων κατά τη διάρκεια του ναζιστικού καθεστώτος, με αποτέλεσμα στη συνέχεια να καταδικαστεί για υποκίνηση μίσους σε χρηματική ποινή. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι καθήκον του βάσει του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ ήταν να διασφαλίσει ότι οι εθνικές αρχές στήριξαν τις αποφάσεις τους σε μια αποδεκτή εκτίμηση των σχετικών γεγονότων, συμφωνώντας με το εθνικό περιφερειακό δικαστήριο ότι η άρνηση και η υποβάθμιση εκ μέρους του προσφεύγοντος της γενοκτονίας που είχε διαπραχθεί σε βάρος των Εβραίων είχε εκμηδενίσει την αξιοπρέπεια των Εβραίων θυμάτων και μπορούσε να διαταράξει σοβαρά την δημόσια ειρήνη στη Γερμανία.

Ομοίως, στην υπόθεση *Pastors κατά Γερμανίας* (3-1-2020), ο προσφεύγων, βουλευτής και πρόεδρος του κόμματος NPD της Γερμανίας στο ομόσπονδο κράτος του Μεκλεμβούργου-Δυτικής Πομερανίας, την Ημέρα Μνήμης του Ολοκαυτώματος δεν παρέστη, όπως και τα μέλη της Κ.Ο. του κόμματος, στην εκδήλωση μνήμης στο Κοινοβούλιο της χώρας, ενώ την επομένη σε ομιλία που έδωσε το Κοινοβούλιο δήλωσε ότι το λεγόμενο Ολοκαύτωμα χρησιμοποιείται για πολιτικούς και εμπορικούς σκοπούς, ότι από το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι Γερμανοί έχουν εκτεθεί σε ένα ατελείωτο μαπαράζ κριτικής και προπαγανδιστικών ψεμάτων, που καλλιεργήθηκαν με ανέντιμο τρόπο πρωτίστως από εκπροσώπους των λεγόμενων δημοκρατικών κομμάτων, ότι η εκδήλωση μνήμης δεν ήταν τίποτα άλλο από την επιβολή στον γερμανικό λαό με τρόπο πονηρό και βάνουσο του ψεύδους έναντι της αλήθειας, με αποτέλεσμα να καταδικαστεί για παραβίαση της μνήμης των νεκρών και για συκοφαντική δυσφήμιση σε ποινική φυλάκισης οκτώ μηνών, με αναστολή. Το Δικαστήριο θεώρησε, συγκεκριμένα, ότι οι δηλώσεις του έδειξαν την περιφρόνησή του προς τα θύματα του Ολοκαυτώματος, αφ ης στιγμής μάλιστα έγιναν από πολιτικό πρόσωπο, και έτσι ουδεμία παραβίαση του άρθρου 10 υπήρξε εκ μέρους των εθνικών Δικαστηρίων.

Στην υπόθεση *Bonnet κατά Γαλλίας* (24-2-2022), επίσης, το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, ακόμη και αν υποτεθεί ότι το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ ήταν εφαρμοστέο, ήταν απαραίτητη σε μια δημοκρατική κοινωνία η παρέμβαση στην ελευθερία της έκφρασης του διευθυντή της ιστοσελίδας «*Égalité et Réconciliation*» (Ισότητα και Συμφιλίωση), στην οποία δημοσιεύτηκε άρθρο, στην ενότητα «*Γελοιογραφία της εβδομάδας*», το οποίο αναπαριστούσε πρωτοσέλιδο εφημερίδας στο οποίο παρωδεί το τεύχος της 30-3-2016 της εβδομαδιαίας εφημερίδας *Charlie Hebdo*, αμέσως μετά τις επιθέσεις στις Βρυξέλλες στις 22-3-2016, και απεικόνιζε τον γνωστό Βέλγο τραγουδιστή με καταγωγή από τη Ρουάντα *Stromae*, στιχουργό του τραγουδιού «*Papaoutai*». Η εν λόγω σελίδα, ειδικότερα, είχε τον τίτλο

«*Chutzpah Hebdo*» και τους υπότιτλους «*Επιθέσεις [:] Σιωνιστές επί τω έργω*», «*Αναφορά [:] πώς η Μοσάντ δημιουργεί τους Μόλενμπεκς*», τη λεζάντα «*ιστορικοί όλοι στη θάλασσα*» και ένα σχέδιο που απεικόνιζε το πρόσωπο του Τσάρλι Τσάπλιν μπροστά από ένα αστέρι του Δαβίδ κάνοντας την ερώτηση «*Shoah πού είσαι;*», και η απάντηση να δίνεται σε μια σειρά από συννεφάκια ομιλίας με τις φράσεις «*εδώ*», «*εδώ*» και «*εδώ επίσης*», τοποθετημένα δίπλα σε σχέδια που απεικονίζουν ένα σαπούνι, ένα πορτατίφ, ένα παπούτσι χωρίς κορδόνια και μια περούκα. Το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι τα εθνικά δικαστήρια είχαν παράσχει συναφή και επαρκή αιτιολογία, συμπεραίνοντας ότι τα διάφορα στοιχεία της προσβλητικής γελοιογραφίας είχαν στραφεί εναντίον της εβραϊκής κοινότητας, δεδομένου ότι η χρήση συμβόλων που αδιαμφισβήτητα αναφερόταν στην εξόντωση των Εβραίων κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και η ερώτηση «*Shoah, πού είσαι;*» επεδίωκε να γελοιοποιήσει αυτό το ιστορικό γεγονός, αμφισβητώντας την πραγματικότητα. Επιπλέον, το Δικαστήριο έδωσε ιδιαίτερη σημασία στο χρησιμοποιούμενο μέσο και στο πλαίσιο μέσα στα οποία διαδόθηκαν οι επίδικες παρατηρήσεις, και ως εκ τούτου τον πιθανό αντίκτυπό τους στη δημόσια πολιτική και κοινωνική συνοχή.

Παρεμφερής είναι η υπόθεση *Dink κατά Τουρκίας* (13-9-2010) που αφορούσε στην καταδίκη ενός Τούρκου δημοσιογράφου αρμενικής καταγωγής, ο οποίος είχε δημοσιεύσει οκτώ άρθρα σε εφημερίδα, της οποίας ήταν διευθυντής έκδοσης και αρχισυντάκτης, στα οποία εξέθετε τις θέσεις του επί του ζητήματος της ταυτότητας των Τούρκων πολιτών αρμενικής καταγωγής και λίγο αργότερα δολοφονήθηκε έξω από τα γραφεία της εφημερίδας, όπου το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, επισημαίνοντας ότι ο διάλογος που αφορά σε ιστορικά γεγονότα ιδιαίτερης βαρύτητας πρέπει να έχει τη δυνατότητα να διεξάγεται ελεύθερα και η αναζήτηση της ιστορικής αλήθειας συνιστά αναπόσπαστο μέρος της ελευθερίας της έκφρασης.

Μια ακόμη σημαντική υπόθεση είναι η *Dzhugashvili κατά Ρωσίας* (9-12-2014), που αφορούσε άρθρα που δημοσιεύτηκαν σε εφημερίδα σχετικά με τον πυροβολισμό Πολωνών αιχμαλώτων πολέμου στο *Katyn* το 1940 και το ρόλο που φέρεται να έπαιξαν στην τραγωδία οι πρώην σοβιετικοί ηγέτες. Ο προσφεύγων, ο εγγονός του πρώην Σοβιετικού ηγέτη, Ιωσήφ Στάλιν, μήνυσε την εφημερίδα για δυσφήμιση του παππού του, χωρίς επιτυχία. Το Δικαστήριο έκρινε, μεταξύ άλλων, ότι τα άρθρα αφορούσαν σε ένα γεγονός σημαντικής ιστορικής σημασίας και ότι τόσο το γεγονός, όσο και τα ιστορικά στοιχεία που εμπλέκονται, όπως ο παππούς του προσφεύγοντος, αναπόφευκτα παραμένουν ανοικτά σε δημόσιο έλεγχο και κριτική.

5.2. Η συνταγματική προστασία της ελευθερίας της έκφρασης – Η νομολογία των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων

5.2.1. Το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος

Η ελευθερία της έκφρασης (και του Τύπου) κατοχυρώνεται στο ελληνικό Σύνταγμα, στο άρθρο 14, το οποίο έχει ως εξής: «1. Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους. 2. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται». Επιπλέον, στο άρθρο 5Α του Συντάγματος, κατοχυρώνεται και το δικαίωμα στην πληροφόρηση, ως εξής: «1. Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων. 2. Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσής τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9Α και 19». Η ελευθερία της έκφρασης συσχετίζεται, επιπλέον, με το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (άρθρα 11 και 12 του Συντάγματος), την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης (άρθρο 13 του Συντάγματος) και την ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας (άρθρο 16 του Συντάγματος)⁵⁸⁹.

Κατά την απολύτως κρατούσα άποψη στην θεωρία του συνταγματικού δικαίου, η ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώνεται: α) ως ατομικό δικαίωμα, το οποίο συντίθεται απότο δικαίωμα της έκφρασης της γνώμης χωρίς παρεμβάσεις (θετική ελευθερία) και από το δικαίωμα της σιωπής ή μη εξαναγκασμού σε έκφραση (αρνητική ελευθερία), και β) ως πολιτικό δικαίωμα, το οποίο συνίσταται στην συμμετοχή του ανθρώπου στον δημόσιο διάλογο και έτσι στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης⁵⁹⁰.

Ειδικότερα, η ελευθερία της έκφρασης περιλαμβάνει τα μερικότερα δικαιώματα της αναζήτησης και λήψης πληροφοριών, του σχηματικού και της έκφρασης απόψεων και ιδεών, αλλά και της μετάδοσης πληροφοριών ή απόψεων και ιδεών, με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο επικοινωνίας⁵⁹¹. Επιπλέον, περιλαμβάνει και το δικαίωμα επιλογής της γλώσσας επικοινωνίας⁵⁹².

⁵⁸⁹ Βλ. *Μαρκόπουλου Ν.*, σε: *Σπυρόπουλου Φ./Κοντιάδη Ξ./Ανθόπουλου Χ./Γεραπετρίτη Γ.*, Σύνταγμα, Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2017, σελ. 317

⁵⁹⁰ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π., σελ. 413 και 416-417, *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π., σελ. 317 και 321, *Τσακυράκη Σ.*, ό.π., σελ. 267, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π., σελ. 292 και 293-294, *Διατ'ΑντεισΠλημΑιγ 26/2011*, *ΠοινΧρ 2013*, σελ. 314

⁵⁹¹ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π., σελ. 414, *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π., σελ. 318, *Μοροζίνη Ι.*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την

Πέραν αυτών, από το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος προστατεύονται και οι ίδιοι οι τρόποι ή τα μέσα επικοινωνίας, η δε, απαρίθμησής τους (προφορικά, γραπτά και δια του τύπου) είναι ενδεικτική και όχι περιοριστική⁵⁹³.

Όσον αφορά στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου αυτού, από τη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος προστατεύονται όλες οι απόψεις (στοχασμοί, ιδέες και πληροφορίες), ανεξαρτήτως περιεχομένου, δηλ. ακόμη κι αν είναι προσβλητικές ή προκλητικές για μερίδα της κοινωνίας⁵⁹⁴.

Φορείς του δικαιώματος αυτού είναι τόσο τα φυσικά πρόσωπα, ανεξαρτήτως ιθαγένειας, όσο και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου (π.χ. εταιρίες, σωματεία, ιδρύματα, συνδικαλιστικές οργανώσεις), οι ενώσεις προσώπων με ή χωρίς νομική προσωπικότητα και τα πολιτικά κόμματα, με εξαίρεση το νομικό πρόσωπο και τους φορείς του Ελληνικού Δημοσίου⁵⁹⁵.

Από την άλλη πλευρά, αποδέκτες του δικαιώματος αυτού είναι τόσο το κράτος, όσο και οι ιδιώτες, εφαρμοζόμενης της διάταξης του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. γ' του Συντάγματος⁵⁹⁶.

Το άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος, σε αντίθεση με την ΕΣΔΑ, περιέχει μόνο μια γενική επιφύλαξη νόμου, προϋποθέτοντας την άσκηση του δικαιώματος της ελευθερίας στην έκφραση εντός των ορίων που διαγράφουν οι γενικοί κανόνες δικαίου⁵⁹⁷. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. δ' του Συντάγματος, μπορούν να επιβληθούν περιορισμοί (και) στο δικαίωμα αυτό, μόνον αν προβλέπονται από νόμο (τυπικό ή ουσιαστικό) και σέβονται την αρχή της αναλογικότητας⁵⁹⁸. Ωστόσο, κατά τον *Παπαστυλιανού*, μέσω της ρήτρας αυτής, τίθεται ως όριο περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης και η δημόσια τάξη⁵⁹⁹.

απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 451, *Τάσση Σ.*, σε: *Βλαχόπουλου Σ.*, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2017, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 294

⁵⁹² Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π.π., σελ. 420, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 294

⁵⁹³ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π.π., σελ. 419, *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π.π., σελ. 319, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 292

⁵⁹⁴ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, Προστασία κατά του ρατσισμού και ελευθερία της πληροφόρησης, Ένα Συνταγματικό Δίλημμα, 2000, σελ. 96, *Δαγτόγλου Π.*, ό.π.π., σελ. 416 και 431, *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π.π., σελ. 325, *Τάσση Σ.*, ό.π.π., σελ. 289, *Τσακυράκη Σ.*, ό.π.π., σελ. 267 και 269, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 300, *Χουλιάρη Α.*, ό.π.π., σελ. 1234-1235, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2017 ΠοινΧρ 2017 σελ. 455

⁵⁹⁵ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π.π., σελ. 423, *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π.π., σελ. 321, *Τάσση Σ.*, ό.π.π., σελ. 286, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 294

⁵⁹⁶ Βλ. *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π.π., σελ. 322, *Τάσση Σ.*, ό.π.π., σελ. 287, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 295

⁵⁹⁷ Βλ. *Δαγτόγλου Π.*, ό.π.π., σελ. 426

⁵⁹⁸ Βλ. *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π.π., σελ. 318, *Χρυσόγονου Κ.*, ό.π.π., σελ. 296-297

⁵⁹⁹ Βλ. *Παπαστυλιανού Χ.*, Η ερμηνεία του όρου «δημόσια τάξη» ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών, ΤοΣ 2003, σελ. 44-45

Περαιτέρω, σύμφωνα με την απολύτως κρατούσα άποψη, τόσο στο συνταγματικό, όσο και στο ποινικό δίκαιο, οποιοσδήποτε περιορισμός στην ελευθερία της έκφρασης αφορά όχι στο περιεχόμενο του λόγου αυτό καθαυτό, αλλά στις συνέπειες που μπορεί να έχει – ή έχει – επί των αποδεκτών του λόγου⁶⁰⁰.

Μόνον στην περίπτωση του άρθρου 5Α προβλέπεται η δυνατότητα επιβολής περιορισμών στο δικαίωμα στην πληροφόρηση, με νόμο κι εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για συγκεκριμένους, περιοριστικά αναφερόμενους λόγους, όμοιους με τους προβλεπόμενους στην παρ. 2 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ⁶⁰¹.

Σε κάθε περίπτωση, από το συνδυασμό του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος με το άρθρο 7 παρ. 1 προκύπτει ότι απαγορεύεται η θέσπιση «εγκλημάτων γνώμης», δηλ. εγκλημάτων που τιμωρούν κάποιον για την ιδεολογία του ή τις πεποιθήσεις του, αντίθετα, μόνον αν βλάπτεται ή διακινδυνεύεται κάποιο έννομο αγαθό, είναι επιτρεπτή η τιμωρία μιας εκφοράς λόγου, υπό την προϋπόθεση, βεβαίως, της γενικής, σαφούς και προηγούμενης πρόβλεψής της από κατ' αρχήν τυπικό νόμο⁶⁰².

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω διαπιστώσεων, δεν μπορεί καταρχάς να αποκλειστεί από το προστατευτικό πεδίο της διάταξης του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος ο λόγος, που αναπαράγει ή διαδίδει την ρατσιστική ιδεολογία ή στερεότυπα και προκαταλήψεις, ακόμη κι αν προκαλεί δυσαρέσκεια σε συγκεκριμένες ομάδες της κοινωνίας, εφόσον δεν υποκινεί σε διακρίσεις ή βιαιοπραγίες κατά των μελών των ομάδων αυτών, ούτε προσβάλλει την τιμή τους⁶⁰³. Και στην τελευταία, όμως, περίπτωση, απατείται

⁶⁰⁰ Βλ. *Λίβου Ν.*, Ο αξιόποινος εγκωμιασμός κακουργήματος (Με αφορμή την Πλημμ. Αθ. 34767/1996 (απόφ.), ΠοινΧρ ΜΖ', σελ. 690 επ.), ΠοινΧρ 1997, σελ. 732, *Παπαστυλιανού Χ.*, όπ.π., σελ. 47. Πρβλ. και *Καστανά Η.*, όπ.π., σελ. 176

⁶⁰¹ Πρβλ., όμως, ΜΠλημΡεθύμνου ΠοινΧρ 2017, σελ. 455 («...υφίσταται πολύ μικρό περιθώριο για την επιβολή περιορισμών στην πολιτική έκφραση ή σε συζητήσεις σχετικά με ζητήματα δημοσίου συμφέροντος, στα οποία περιλαμβάνονται και τα ιστορικά ζητήματα»).

⁶⁰² Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, όπ.π., σελ. 92, *Δαγτόγλου Π.*, όπ.π., σελ. 429 και 431, *Κωστάρα Α.*, όπ.π., σελ. 112, *Μυλωνόπουλου Χ.*, όπ.π., σελ. 8, *Παρασκευόπουλου Ν.*, Φρόνημα και καταλογισμός στο Ποινικό δίκαιο, 1987, σελ. 14, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, σε: *Μανωλεδάκη Ι.*, Ποινικό δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, Άρθρα 1-49 ΠΚ, 7^η έκδοση, σελ. 24. Πρβλ. όμως ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 455-456, όπου γίνεται δεκτό ότι «... η δημόσια τάξη δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι διακινδυνεύεται με την έκφραση γνώμων αντίθετων προς τις κρατούσες και, επομένως, η έκφραση τέτοιων γνώμων δεν μπορεί κατ' αρχήν να απαγορευθεί ή να περιοριστεί (Βλ. Π. Δαγτόγλου, 2012, όπ.π., σελ. 428-431). Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η καταγραφή της "δημόσιας" ιστορίας, δηλαδή η θέσπιση από το οργανωμένο κράτος της δικής του εκδοχής των ιστορικών γεγονότων, όπως λ.χ. με τη συγγραφή σχολικών εγχειριδίων, ιστορικών μνημείων και εθνικών επετείων. Επί τη βάση, όμως, των υιοθετούμενων ιστορικών εκδοχών από το κράτος, ακόμη κι αν αυτές εκφράζουν την πλειοψηφία ή την κοινώς αποδεκτή ιστορική αλήθεια, δεν δύναται σε μία δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία και σε ένα σύγχρονο κράτος δικαίου να θεσπίζονται δεσμευτικοί κανόνες που να συνεπάγονται νομικές απαγορεύσεις και κυρώσεις».

⁶⁰³ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, όπ.π., σελ. 115-116, *Χρυσόγονου Κ.*, όπ.π., σελ. 300, ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011, ΠοινΧρ 2013, σελ. 314. Πρβλ. όμως *Νούσκαλη Γ.*, όπ.π.,

στάθμιση ανάμεσα στα δικαιώματα των στοχοποιούμενων από τον ρατσιστικό λόγο προσώπων και στο δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης αυτού που τον εκφέρει⁶⁰⁴.

5.2.2. Η νομολογία των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων

Τα ελληνικά ποινικά Δικαστήρια έχουν απασχολήσει ελάχιστες υποθέσεις ρητορικής του μίσους τόσο υπό τη μορφή της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία, όσο και υπό τη μορφή του ιστορικού αρνητισμού.

Όσον αφορά στα συνταγματικά όρια του αξιοποίνου της ρητορικής του μίσους λόγω του περιορισμού της ελευθερίας της έκφρασης, που αφορά στο παρόν Κεφάλαιο, η *ΟΛΑΠ 3/2010*⁶⁰⁵ δέχεται τα εξής: α) Ότι η αξιολόγηση ενός έργου συγγραφέα υπό το πρίσμα των διατάξεων του Ν. 927/1979 θα πρέπει να λαμβάνει χώρα όχι αποσπασματικά, αλλά οι επίμαχες εκφράσεις θα πρέπει να αξιολογούνται σε σχέση με το σύνολο του έργου και τον σκοπό του συγγραφέα, κάτι το οποίο είναι ορθό. β) Ότι κατ' επιταγή του πλουραλισμού και της ανεκτικότητας, δεν μπορεί να απαγορευτεί η (απλή) έκφραση ακραίων και αντιδημοκρατικών αντιλήψεων, κάτι το οποίο, επίσης, είναι ορθό, σύμφωνα με όσα προηγήθηκαν. γ) Ότι ο ιστορικός επιστήμονας έχει δικαίωμα, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 14 παρ. 1 και 16 παρ. 1 του Συντάγματος και του άρθρου 10 παρ. 1 της ΕΣΔΑ να συγγράψει και να κυκλοφορήσει έργο στο οποίο θα καταγράφει, ερμηνεύει και αξιολογεί ιστορικά γεγονότα και τις πράξεις προσώπων που συμμετείχαν στη διαμόρφωση των γεγονότων αυτών, κατά τρόπο υποκειμενικό και σύμφωνα με την κοσμοθεωρία του και τις εν γένει πολιτικές και κοινωνικές του αντιλήψεις, καταφεύγοντας και σε οξεία κριτική και δυσμενείς χαρακτηρισμούς των ιστορικών προσώπων και των πράξεών τους, υπό τους περιορισμούς, όμως, που θέτουν τα άρθρα 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, 2 παρ. 1, 5 παρ. 1 και 25 παρ. 3 του Συντάγματος και τα συναφή άρθρα των ποινικών εν γένει νόμων, η δε, άσκηση των δικαιωμάτων αυτών θα πρέπει να αξιολογείται σε συνδυασμό με την απορρέουσα από τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 2 του Συντάγματος πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας για σεβασμό και προστασία της αξίας του ανθρώπου, στην έννοια της οποίας περιλαμβάνεται και η φυλετική και εθνική καταγωγή του, με κριτήρια την προσφορότητα και αναγκαιότητα των σχετικών με ιστορικά πρόσωπα αναφορών του συγγραφέα, την προηγούμενη επιμελή έρευνα, διασταύρωση και έλεγχο της αξιοπιστίας

σελ. 141, κατά τον οποίο θα έπρεπε να προβλέπεται το αξιόποινο της με κάθε τρόπο δημιουργίας «τοξικού» κλίματος μέσω της διάδοσης ιδεών περί φυλετικής κ.λπ. υπεροχής, άποψη που, ωστόσο, αν γινόταν δεκτή, θα οδηγούσε στην γένεση ενός εγκλήματος γνώμης.

⁶⁰⁴ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 101, *Φραγκάκη Ν.*, ό.π., σελ. 568, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 456

⁶⁰⁵ Βλ. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

των ιστορικών πηγών, τη συνάφεια των πράξεων που αποδίδονται από τον συγγραφέα σε ιστορικά πρόσωπα με τα ιστορικά γεγονότα που αποτελούν αντικείμενο της έρευνάς του και την απαραίτητη για την κατανόηση των ιστορικών γεγονότων της ερευνώμενης περιόδου κριτική των ιστορικών προσώπων, η οποία δεν θα πρέπει να είναι προσχηματική και να εκφεύγει από τα επιστημονικά πλαίσια. Και η θεώρηση αυτή κινείται κατ' αρχήν στην σωστή κατεύθυνση και εντός των ορίων που διαγράφουν οι πιο πάνω διατάξεις του Συντάγματος και της ΕΣΔΑ, υπό την προϋπόθεση ότι η καταγραφή των ιστορικών γεγονότων από τον συγγραφέα είναι πλήρης, σαφής και αντικειμενική.

Παρά ταύτα, αν οι πιο πάνω παραδοχές είχαν εφαρμοστεί ορθά στην συγκεκριμένη περίπτωση, η Ολομέλεια του ΑΠ θα έπρεπε να είχε αχθεί σε διαφορετικό αποτέλεσμα. Από το σύνολο του συγκεκριμένου έργου – και όχι αποσπασματικά – διαφαίνεται η σταθερά αρνητική προκατάληψη του συγγραφέα⁶⁰⁶, ο οποίος σημειωτέον δεν ήταν ιστορικός επιστήμονας, αλλά νομικός, έναντι όλων των Εβραίων και όχι μόνο ενός υποσυνόλου (των Εβραιοσιωνιστών). Κατά την άποψή μας, ο συγγραφέας υποκινεί άμεσα σε πράξεις μίσους και βίας εις βάρος όλων των Εβραίων εξαιτίας της φυλετικής καταγωγής τους και της θρησκείας τους, όπως προκύπτει λ.χ. από τις φράσεις: *«Έτσι θέλουν οι Εβραίοι. Διότι μόνον έτσι καταλαβαίνουν, εντός 24 ωρών και εκτελεστικό απόσπασμα», «Η απαλλαγή της Ευρώπης από τους Εβραίους είναι επιβεβλημένη, διότι ο Εβραϊσμός συνιστά απειλή κατά της ελευθερίας των Εθνών», «Η Λευκή Φυλή δεν θέλει σημίτας στην Ευρώπη διότι έτσι τη συμφέρει βιολογικώς», «Το πρόβλημα αυτό πρέπει να αντιμετωπισθή διότι αλλιώς κινδυνεύει η Λευκή Φυλή. Αλλά λύση δεν βλέπω, παρά να φύγουν οι Εβραίοι από την Ευρώπην και να μεταβούν στην γη της επαγγελίας, όπου τους περιμένει "μέλι και γάλα", κατά τα συμπεφωνηθέντα μεταξύ Ιεχωβά και Εβραίων», «Αλλιώς ο αφανισμός τους θα συμβεί ολοκληρωτικώς και δια παντός», «...περισσότερο προκαλώ εσάς τους αναγνώστες μου να συζητήσετε δια το Ταλμούδ και την Εβραϊκή θρησκεία. Προκαλώ περισσότερο εσάς επειδή σεις είσθε τα θύματα. Ξυπνήστε, οι επίβουλοι Εβραίοι σκάπτουν τον τάφον των Εθνών. Ξυπνήστε και ρίξτε τους μέσα, διότι τους αξίζει».*

Περαιτέρω, η ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011⁶⁰⁷ δέχεται ότι θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη α) το λεκτικό ύφος και η διατύπωση του κειμένου, β) ο σκοπός για τον οποίο εγράφη και συγκεκριμένα αν πρόκειται για τοποθέτηση σε γενικότερου ενδιαφέροντος, κοινωνικά και εθνικά θέματα, γ) το μέγεθος της επίμαχης αναφοράς σε σχέση με όλο το κείμενο, δ) πού έλαβε χώρα η δημοσίευση και το κοινό στο οποίο απευθυνόταν, ε) την ιδιότητα του εγκαλουμένου ως Ιεράρχη της Εκκλησίας, αναφορικά με την οριοθέτηση του

⁶⁰⁶ Βλ. και *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 169

⁶⁰⁷ Βλ. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αξιοποίηση του Ν. 927/1979 σε σχέση με την συνταγματικώς κατοχυρωμένη ελευθερία της έκφρασης. Έτσι, ορθώς, κατά την άποψή μας, οι προτροπές Μητροπολίτη στο προσωπικό του ιστολόγιο, ενόψει της τότε επικαιρότητας, να αφαιρεθεί η ελληνική ιθαγένεια, να αποπεμφθούν από την Ελλάδα και να αποσταλούν «στο πυρ το εξώτερον» οι «ά-εθνοί, ά-θεοί, και α-πάτριδες δήθεν Έλληνες» που προΐσταντο του Ελληνικού Παρατηρητηρίου Συμφωνιών του Ελσίνκι θεωρήθηκαν ότι δεν συνιστούσαν προτροπές σε πράξεις διάκρισης ή εγκλήματος μίσους εις βάρος των εγκαλούντων για λόγους της μειονοτικής θρησκευτικής ταυτότητας τους, κατ' εφαρμογή (και) των κριτηρίων αυτών.

Με βάση τα παραπάνω κριτήρια, ωστόσο, ορθώς έκρινε η ΑΠ 858/2020⁶⁰⁸, ότι ενέπιπτε στο άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 η δημοσίευση του ίδιου Μητροπολίτη στο προσωπικό του ιστολόγιο κειμένου, στο οποίο περιέχονταν οι φράσεις: *«Η ομοφυλοφυλία είναι εκτροπή από τους Νόμους της φύσεως! Είναι κοινωνικό κακούργημα! Είναι αμαρτία! Όσοι, λοιπόν, είτε τη βιώνουν, είτε την υποστηρίζουν δεν είναι φυσιολογικοί άνθρωποι! Είναι αποβράσματα της Κοινωνίας! Δυστυχώς, αδελφοί μου, σήμερα την Ελλάδα διοικούν και μερικά τέτοια ανθρωπάκια! Ασφαλώς αποτελούν μια μικρή μειοψηφία στο σύνολο των Μελών της Βουλής των Ελλήνων! Υπάρχουν όμως! Είναι μερικά αποβράσματα της Κοινωνίας, περιθωριακοί άνθρωποι, ελαττωματίες, εξευτελισμένοι, άνθρωποι του σκότους οι οποίοι τώρα πια με την ευκαιρία της υπεροχής της αριστερής πτέρυγας σήκωσαν κεφάλι! Σας συμβουλεύω: Μη τους πλησιάζετε! Μη τους ακούτε! Μη τους εμπιστεύεστε! Είναι οι κολασμένοι της Κοινωνίας! Δικαίωμά τους, βέβαια, είναι κρυφά - ιδιωτικά- να ζουν όπως θέλουν! Ε, λοιπόν, αυτούς τους ξεφτυλισμένους, φτύστε τους! Αποδοκιμάστε τους! Μαυρίστε τους! Δεν είναι άνθρωποι! Είναι εκτρώματα της φύσεως! Ψυχικά και πνευματικά πάσχουν! Είναι άτομα με νοητική διαταραχή! Δυστυχώς, αυτοί είναι τρις-χειρότεροι και πολύ πιο επικίνδυνοι από κάποιους, που ζουν στα τρελλοκομεία! Μη διστάζετε, λοιπόν! Όταν και όπου τους συναντάτε, φτύστε τους! Μη τους αφήνετε να σηκώνουν κεφάλι! Είναι επικίνδυνοι! Αυτοί οι καταραμένοι!»*, ως ενιαίο νοηματικό σύνολο και όχι αποσπασματικά, συνιστούν πράγματι προτροπές σε πράξεις μίσους κατά ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό (ομοφυλοφιλία), αρνούμενος σ' αυτούς «πέραν του στάτους της τιμής τους, ακόμη και αυτήν την ιδιότητά τους ως ανθρώπων, με προφανή σκοπό να άρει την όποια αναστολή εκείνων των αποδεκτών των προτροπών του, που ενδεχομένως να ήταν ενδοιαστικοί ως προς την εκδήλωση της εχθρότητας του κατά αυτής της ομάδας ανθρώπων με τόσο έντονα καταφρονητικό τρόπο (φτύσιμο)».

⁶⁰⁸ Βλ. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

Να σημειωθεί ότι η επακολουθήσασα προσφυγή του Μητροπολίτη στο ΕΔΔΑ απορρίφθηκε από το Δικαστήριο αυτό ως απαράδεκτη, σύμφωνα με το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ.

Αξιοσημείωτη, τέλος, είναι και η ΣΤΕ 1679/2021⁶⁰⁹, που αφορά σε πρόστιμο που επιβλήθηκε από το ΕΣΡ σε τηλεοπτικό σταθμό, ενόψει της αναφοράς κεντρικού παρουσιαστή αθλητικής εκπομπής σε συγκεκριμένο παίκτη ομάδας, ο οποίος είναι έγχρωμος, αφρικανικής καταγωγής, με τις εξής εκφράσεις: «[...] Με έναν πίθηκο, εκείνος ο ... πίθηκος είναι. Ό,τι σας λέω. Τι είναι αυτά που έκανε ο καραγκιόζης, ρε; Δεν ντρέπεται λιγάκι; Ξεφτιλίζει και τον αδελφό του ...». Σημειωτέον ότι καθ' όλη τη διάρκεια της εκπομπής και οι δύο παρουσιαστές καταφέρονταν με εξόχως απρεπείς εκφράσεις, σεξουαλικού ως επί το πλείστον χαρακτήρα, και βωμολοχίες κατά αντιπάλων ομάδων και των οπαδών τους. Το ΣΤΕ, λοιπόν, δεχόμενο ότι η άσκηση των δικαιωμάτων του πληροφωρείν και πληροφωρείσθαι τελεί υπό την επιφύλαξη της τηρήσεως των κανόνων που κατοχυρώνουν τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των άλλων, απαγορευομένης της προσβολής της τιμής και της αξιοπρέπειάς τους, χωρίς ωστόσο να απαγορεύεται, εφόσον τηρούνται οι κανόνες αυτοί, η άσκηση κριτικής, έκρινε ότι στην ως άνω περίπτωση χρησιμοποιήθηκαν όλως ανοίκειες εκφράσεις σε βάρος του συγκεκριμένου αθλητή, οι οποίες όχι μόνο προσέβαλαν την προσωπικότητα και την αξία του ως ανθρώπου κατά τρόπο αδικαιολόγητο και ασύμβατο με την άσκηση οποιασδήποτε κριτικής, έστω και οξείας, για τις αθλητικές του επιδόσεις στον συγκεκριμένο αγώνα, αλλά ήταν και εξ αντικειμένου ικανές να διεγείρουν, σε μερίδα τουλάχιστον του τηλεοπτικού κοινού, περαιτέρω δυσμενείς διακρίσεις και εξευτελιστικές συμπεριφορές σε βάρος του λόγω της φυλετικής του καταγωγής. Κατά την άποψή μας, αν και η επικύρωση της απόφασης του ΕΣΡ περί επιβολής προστίμου είναι ορθή, ωστόσο, ο εν λόγω αθλητής δεν στοχοποιείται λόγω της φυλετικής του καταγωγής, αλλά εξαιτίας της επίδοσής του σε αθλητικό αγώνα, ως εκ τούτου η έκφραση «πίθηκος» πληροί ορθότερα την ποινική υπόσταση της απλής εξύβρισης και όχι της υπόκνησης, ούτε με έμμεσο τρόπο, σε διακρίσεις, μίσος ή βία λόγω του χαρακτηριστικού του αυτού.

5.3. Κριτική προσέγγιση νομολογίας ΕΔΔΑ και ελληνικών ποινικών δικαστηρίων

Όσον αφορά στη νομολογία του ΕΔΔΑ τόσο σχετικά με την δημόσια υποκίνηση σε διακρίσεις, μίσος ή βία, όσο και σχετικά με τον ιστορικό αναθεωρητισμό-αρνητισμό, η βασική ένσταση που διατυπώνεται είναι ότι το Δικαστήριο χρησιμοποιεί ως κριτήριο την προσβολή ή όχι αξιών που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ και όχι την προσβολή ή όχι κάποιου εννόμου

⁶⁰⁹ Βλ. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

αγαθού. Σε τούτο, η ευθύνη δεν βαρύνει αποκλειστικά το Δικαστήριο, αλλά και τα νομοθετικά όργανα της Ε.Ε., τα οποία διαμορφώνουν ποινικές υποστάσεις όχι επί τη βάσει ενός προστατευόμενου εννόμου αγαθού, αλλά και πάλι επί τη βάσει των αξιών πάνω στις οποίες έχει οικοδομηθεί η Ε.Ε. Αυτό έχει ως συνέπεια, πέραν των ασαφειών και αοριστιών που αφορούν σε επιμέρους στοιχεία των υποστάσεων αυτών, εν τέλει να προκρίνεται η τιμωρία πράξεων, οι οποίες, όμως, δεν προσβάλλουν κάποιο έννομο αγαθό.

Έτσι, ενόψει και των όσων προηγήθηκαν, η θεώρηση του ΕΔΔΑ ότι ακόμη και εκφράσεις που (απλά) διαδίδουν το μίσος που βασίζεται στη μισαλλοδοξία μπορούν να υποβληθούν σε περιορισμούς, υπερβαίνει τα θεμιτά όρια του αξιοποίνου, δεδομένου ότι η απλή, έστω και δημόσια, αναπαραγωγή ή διάδοση ρατσιστικών θεωριών ή προκαταλήψεων και στερεοτύπων διαφέρει παρασάγγας από τη δημόσια προτροπή, υποκίνηση, διέγερση ή πρόκληση σε πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, καθώς μόνον, στην τελευταία περίπτωση, μπορεί να γίνει λόγος για επικίνδυνη για ορισμένο έννομο αγαθό συμπεριφορά⁶¹⁰, και, κατά συνέπεια, το Δικαστήριο θα πρέπει να περιοριστεί μόνον στις τελευταίες αυτές περιπτώσεις, υπό την προϋπόθεση ότι οι απειλούμενες κυρώσεις είναι και ανάλογες του (νόμιμου) σκοπού που επιδιώκουν, ήτοι της προστασίας ορισμένου εννόμου αγαθού⁶¹¹.

Από την άλλη πλευρά, τα κριτήρια που έχει διαμορφώσει το ΕΔΔΑ, προκειμένου να σταθμίζει αφενός μεν, το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης του ομιλούντος ή γράφοντος κ.λπ. κι αφετέρου τα δικαιώματα των τρίτων που θίγονται από τον λόγο του, ή να εξετάζει την αναγκαιότητα ή μη μιας καταδίκης κ.λπ., είναι ασφαλή και με την συνετή εφαρμογή τους έχουν οδηγήσει σε ορθή κρίση, πλην ελάχιστων περιπτώσεων, για τις οποίες διατυπώσαμε αντιρρήσεις.

Ειδικά για την περίπτωση του ιστορικού αναθεωρητισμού, θα πρέπει κατ' αρχήν να διακρίνουμε μεταξύ του δημόσια εκφερόμενου λόγου που εξαντλείται στην αμφισβήτηση, άρνηση, διαφορετική αξιολόγηση ή/και δικαιολόγηση του Ολοκαυτώματος ή/και άλλων εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας⁶¹² και του, επίσης, δημόσια εκφερόμενου λόγου που δεν

⁶¹⁰ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, Η απαγόρευση του ρατσιστικού λόγου ως συνταγματικό πρόβλημα, ΕΕΕυρΔ 2001, σελ. 45-47, *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., σελ. 1689, *Μαγκάκη Γ.-Α.*, ό.π., σελ. 385-386, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 452, *Νάντου Χ.*, ό.π., σελ. 118, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 735, *Της ίδιης*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 485, *Τσακυράκη Σ.*, ό.π., σελ. 277-278, *Χουλιάρα Α.*, ό.π., σελ. 1225, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 456

⁶¹¹ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 143, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 343, *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π., σελ. 335, *Σταυρινάκη Τ.*, ό.π., σελ. 496. Πρβλ. και *Χουλιάρα Α.*, ό.π., σελ. 1227

⁶¹² Πρβλ. *Ανθόπουλου Χ.*, Η απαγόρευση του ρατσιστικού λόγου ως συνταγματικό πρόβλημα, ΕΕΕυρΔ 2001, σελ. 48, και ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 456, όπου γίνεται δεκτό ότι «... η δικαιολόγηση φιλοναζιστικών πολιτικών και πρακτικών, με την οποία

περιορίζεται, όμως, στην προσπάθεια αναθεώρησης των ιστορικών γεγονότων, αλλά συνοδεύεται είτε με προτροπές σε πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας, είτε με απειλές και προσβολές της τιμής κατά ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και – προφανώς – τα θύματα των εγκλημάτων, την ύπαρξη ή την σοβαρότητα των οποίων αμφισβητεί ο δράστης, ανήκαν σ' αυτήν⁶¹³. Όπως προαναφέρθηκε η μεν, πρώτη περίπτωση δεν προσβάλλει κανένα έννομο αγαθό, ενώ και η δεύτερη, με δεδομένο ότι οι δύο πρόσθετες προϋποθέσεις, η πλήρωση των οποίων οδηγεί στην τιμώρησή της, συνιστούν εξωτερικούς όρους τους αξιοποιούν, τους οποίους δύνανται να χρησιμοποιήσουν τα κράτη-μέλη με βάση την Απόφαση-πλαίσιο 2008/913 ΔΕΥ, επίσης, δεν προσβάλλει κανένα έννομο αγαθό⁶¹⁴, και ως εκ τούτου η θεώρηση του ΕΔΔΑ σχετικά με την συγκεκριμένη έκφραση ρητορικής του μίσους είναι εσφαλμένη.

Επιπλέον, κατά την άποψή μας, η ποινικοποίηση του ιστορικού αναθεωρητισμού-αρνητισμού δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εμπίπτει ούτε σε κάποια από τις εξαιρέσεις που προβλέπει η διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ και συγκεκριμένα σ' αυτή για την προάσπιση της τάξης, καθώς αυτή αναφέρεται στην πρόληψη ταραχών ή άλλων μορφών δημόσιας αναταραχής (ασφάλεια) και όχι στην «*δημόσια τάξη*» με την έννοια που χρησιμοποιείται στο ποινικό δίκαιο των ηπειρωτικών ευρωπαϊκών χωρών, δηλ. της ευταξίας ή της κοινής ειρήνης⁶¹⁵, με αποτέλεσμα και η επίκληση του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ μέσω της εφαρμογής του άρθρου 17 της ΕΣΔΑ να μην παρέχει μια ασφαλή βάση για δικαιοκρίση.

Περαιτέρω, όσον αφορά στη νομολογία των ελληνικών ποινικών Δικαστηρίων, τα οποία έχουν ασχοληθεί ως επί το πλείστον με το αδίκημα της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία, πέραν της *ΟΛΑΠ 3/2010* για την οποία διατυπώθηκαν αντιρρήσεις παραπάνω, στις υπόλοιπες περιπτώσεις οι δικαστικές (ή εισαγγελικές) κρίσεις ήταν κατά βάση ορθές. Ωστόσο, απαιτείται, κατά την άποψή μας, η πλήρης υιοθέτηση από το Ανώτατο Ακυρωτικό και τα δικαστήρια της ουσίας των κριτηρίων που έχει διαμορφώσει

προκαλείται βία, μίσος, ξενοφοβία ή άλλες μορφές μισαλλοδοξίας, με πρόσχημα την ελευθερία της έκφρασης ή την επιστημονική ελευθερία, εκφεύγει κατ' αρχήν από το προστατευτικό πεδίο των σχετικών διατάξεων, καθώς κατατείνει αναπόδραστα στην εξάλειψη των δικαιωμάτων ή ελευθεριών των προσβαλλόμενων προσώπων».

⁶¹³ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 119, *Καρεκλά Σ.*, ό.π., σελ. 894, *Μαργαρίτη Μ.*, ό.π., σελ. 346, *Στρατηλάτη Κ.*, ό.π., σελ. 607, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 458, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., 2013, σελ. 487. Πρβλ. όμως *Μαρκόπουλου Ν.*, ό.π., σελ. 338-339, κατά τον οποίο η άρνηση του Ολοκαυτώματος και άλλων ιστορικών γεγονότων εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας δεν μπορούν να αποτελούν πορίσματα στα πλαίσια δήθεν ιστορικής έρευνας, αντίθετα, συνιστούν απόψεις που προωθούν αποκλειστικά αντιδημοκρατικές, ρατσιστικές και ξενοφοβικές ιδέες. Έτσι και *Καστανά Η.*, ό.π., σελ. 177-178, κατά τον οποίο ο ρατσιστικός λόγος είναι από τη φύση του αντιεπιστημονικός.

⁶¹⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 453. Πρβλ. *Βασματζίδα Χ.*, ό.π., σελ. 48

⁶¹⁵ Βλ. *Στρατηλάτη Κ.*, ό.π., σελ. 613

το ΕΔΔΑ, τα οποία παρέχουν τα εχέγγυα για μια ορθή δικαιοκρίση ανά περίπτωση.

Τέλος, παρ' ότι η *ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015* έκρινε τη διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 ως αντισυνταγματική – και ορθώς όπως θα αναλυθεί παρακάτω – για άλλο λόγο, κατά την άποψή μας, ενόψει της μη προσβολής κανενός εννόμου αγαθού από την (απλή) άρνηση κ.λπ. ενός ιστορικού γεγονότος η πρόβλεψη ποινικής κύρωσης υποβάλλει την ελευθερία της έκφρασης σε αθέμιτο περιορισμό και έτσι η διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 είναι αντισυνταγματική ούτως ή άλλως για τον λόγο αυτό⁶¹⁶. Αν, βέβαια, εξ αφορμής της άρνησης ή αμφισβήτησης ενός ιστορικού γεγονότος, ο δράστης υποκινεί και σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας, ή προσβάλλει την τιμή ή απειλεί τα μέλη της ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, πρόκειται για άλλες πράξεις του δράστη, για τις οποίες δεν τίθεται ζήτημα περιορισμού του δικαιώματός του στην ελευθερία έκφρασης, καθώς οι πράξεις αυτές προσβάλλουν συγκεκριμένα έννομα αγαθά, οπότε για την ποινικοποίησή τους ενεργοποιείται η γενική επιφύλαξη υπέρ του νόμου, που περιέχεται στο άρθρο 14 παρ. 1 του Συντάγματος.

⁶¹⁶ Πρβλ. *Μπουρνάζου Σ.*, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής, Σκέψεις για τη δίκη του Χάιντς Ρίχτερ, Μνήμων 2019, σελ. 363. Αντίθ. *Ιγγλεζάκη Ι.*, ό.π., σελ. 186-187, κατά τον οποίο, αφ ης στιγμής η συμπεριφορά στρέφεται κατά συγκεκριμένης ομάδας προσώπων ή μελών της και εκδηλώνεται κατά τρόπο που μπορεί να υποκινήσει σε πράξεις διακρίσεων ή βίας ή που ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά της ομάδας ή μέλους της, και ενόψει των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών που επικρατούν στην Ελλάδα, η διάταξη του άρθρου 2 δεν μπορεί να θεωρηθεί αντισυνταγματική.

Β' ΜΕΡΟΣ

ΟΙ ΝΟΜΟΤΥΠΙΚΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΩΝ ΕΓΚΛΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ
ΜΙΣΟΥΣ, ΤΗΣ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΓΚΛΗΜΑΤΟΣ ΜΕ
ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

6. ΤΑ ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΜΙΣΟΥΣ

Στον Ν. 927/1979 προβλέπονται τρία βασικά εγκλήματα α) της δημόσιας υποκίνησης σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (άρθρο 1 παρ. 1), β) της δημόσιας υποκίνησης σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων που χρησιμοποιούνται από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά (άρθρο 1 παρ. 2) και γ) της δημόσιας επιδοκimasίας, ευτελισμού ή κακόβουλης άρνησης της ύπαρξης ή της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονιών, πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, του Ολακαυτώματος και του ναζισμού (άρθρο 2 παρ. 1). Επίσης, προβλέπεται μια διακεκριμένη παραλλαγή και για τα τρία βασικά εγκλήματα, όταν ο δράστης είναι δημόσιος λειτουργός ή υπάλληλος και τελεί αυτά κατά την άσκηση των καθηκόντων του (άρθρα 1 παρ. 5 και 2 παρ. 2). Επίσης, προβλέπεται ένα εκ του αποτελέσματος διακρινόμενο έγκλημα, όταν οι αξιόποινες συμπεριφορές των παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 έχουν ως αποτέλεσμα την τέλεση εγκλήματος (άρθρο 1 παρ. 3), καθώς και το έγκλημα της συγκρότησης ή συμμετοχής σε οργάνωση ή ένωση προσώπων που επιδιώκουν συστηματικά την τέλεση των πράξεων των παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 (άρθρο 1 παρ. 4).

Επιπλέον, στο άρθρο 184 παρ. 2 του νέου ΠΚ προβλέπεται μια διακεκριμένη παραλλαγή του (βασικού) εγκλήματος της διέγερσης σε διάπραξη πλημμελήματος ή κακουργήματος, όταν ο δράστης προκαλεί ή διεγείρει στην τέλεση βιαιοπαγιών κατά ομάδας ή προσώπου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ενώ στην παρ. 3 του ίδιου άρθρου του νέου ΠΚ προβλέπεται ένα εκ του αποτελέσματος διακρινόμενο έγκλημα, όταν η ρατσιστική διέγερση έχει ως αποτέλεσμα την τέλεση εγκλήματος.

6.1. Το έγκλημα της δημόσιας υποκίνησης σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά

6.1.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος

Σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 1 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979: *«Όποιος με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, υποκινεί, προκαλεί, διεγείρει ή προτρέπει σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την*

εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα των ως άνω προσώπων, τιμωρείται με φυλάκιση τριών (3) μηνών έως τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή πέντε έως είκοσι χιλιάδων (5.000 - 20.000) ευρώ»⁶¹⁷.

Με κριτήρια τα προστατευόμενα έννομα αγαθά, τα στοιχεία της αντικειμενικής και της υποκειμενικής υπόστασης και την προβλεπόμενη ποινική κύρωση, το εν λόγω έγκλημα, εντάσσεται στις εξής ευρύτερες κατηγορίες εγκλημάτων:

Με βάση τα προστατευόμενα έννομα αγαθά⁶¹⁸, το έγκλημα αυτό στρέφεται τόσο κατά ατομικού εννόμου αγαθού, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όσο και κατά υπερατομικού εννόμου αγαθού, της κοινωνικής ευταξίας. Επίσης, είναι έγκλημα του κοινού Ποινικού Δικαίου και όχι πολιτικό⁶¹⁹, δεδομένου ότι δεν στρέφεται αμέσως κατά της Πολιτείας, ούτε τείνει στην ανατροπή ή αλλοίωση της κατεστημένης τάξης, η οποία υπάρχει σύμφωνα με το ισχύον πολίτευμα⁶²⁰.

Περαιτέρω, βάσει του υποκειμένου τέλεσης⁶²¹, είναι κοινό, καθώς φυσικός αυτουργός μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο. Επιπλέον, είναι μονοπρόσωπο, δεδομένου ότι η τυποποιημένη πράξη μπορεί να τελεστεί από ένα μόνο πρόσωπο, χωρίς να προϋποθέτει αναγκαία την σύμπραξη και άλλου ή άλλων, εκτός από τον δράστη, προσώπων κατά την τέλεσή του⁶²², και μη ιδιόχειρο⁶²³, καθώς η πράξη τέλεσής του δεν είναι τόσο στενά συνδεδεμένη με το πρόσωπο του δράστη, ώστε αυτός να πρέπει κατ' ανάγκη να προβεί ιδιόχειρα στην πράξη που περιγράφει η τυπική υπόσταση⁶²⁴.

Από την άλλη πλευρά, με βάση το αντικείμενο προσβολής, δηλ. το υλικό αντικείμενο (ή παθητικό υποκείμενο όταν πρόκειται για πρόσωπο) του εννόμου αγαθού που προσβάλλεται με το έγκλημα, συνιστά γνήσιο

⁶¹⁷ Πρβλ. άρθρο 25 παρ. 1 (ε) Καταστατικού Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΚΔΠΔ) («*Κατά το παρόν Καταστατικό ευθύνεται ποινικά και τιμωρείται για έγκλημα που εμπίπτει στη δικαιοδοσία του Δικαστηρίου, όποιος:... (ε) σχετικώς με το έγκλημα της γενοκτονίας, άμεσα και δημόσια παρακινεί άλλους να διαπράξουν γενοκτονία*»)

⁶¹⁸ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, σε: *Μανωλεδάκη Ι.*, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή του Γενικού Μέρους, Άρθρα 1-49 ΠΚ, 7^η έκδοση, 2005, σελ. 50, *Χαραλαμπίκη Α.*, Σύνοψη Ποινικού Δικαίου, Γενικό Μέρος Ι, Το έγκλημα 2010, σελ. 244

⁶¹⁹ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 313, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 321, *Χαραλαμπίκη Α.*, ό.π., σελ. 245

⁶²⁰ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, Επιβουλή της δημόσιας τάξης. Άρθρα 183-197 ΠΚ, 2^η έκδοση, 1994, σελ. 47, για το έγκλημα της διέγερσης

⁶²¹ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Ι. Θεωρία για το Έγκλημα, 2^η έκδοση, 2006 σελ. 165, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 321, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 290, 291, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 143, *Χαραλαμπίκη Α.*, ό.π., σελ. 227 και 228

⁶²² Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 189, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 325

⁶²³ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 68, για το έγκλημα της διέγερσης

⁶²⁴ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 364, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 317, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 170, *Χαραλαμπίκη Α.*, ό.π., σελ. 228

έγκλημα⁶²⁵, καθώς η προσβολή του αφορά σε υπαρκτά έννομα αγαθά και δεν πρόκειται για απλή τυπική ιδεολογική κατασκευή του νομοθέτη⁶²⁶.

Περαιτέρω, με κριτήριο το αποτέλεσμα της τυποποιούμενης αξιόποινης συμπεριφοράς με τη στενή (τεχνική) έννοια του όρου⁶²⁷, κατά μια άποψη, το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 είναι τυπικό, καθώς πέραν του γεγονότος ότι η αντικειμενική υπόστασή του εξαντλείται στην περιγραφή ορισμένης συμπεριφοράς που προσβάλλει τα έννομα αγαθά και δεν περιλαμβάνει ως πρόσθετο τυποποιημένο στοιχείο και το εν στενή εννοία αποτέλεσμα της συμπεριφοράς δεν έχει υλικό αντικείμενο⁶²⁸, ενώ κατ' άλλη άποψη, είναι ουσιαστικό, με το επιχείρημα ότι ανήκει στα εγκλήματα εξωτερίκευσης, στα οποία το αποτέλεσμα συνίσταται στην περιέλευση των εκφορών του λόγου σε γνώση άλλου και στην προκειμένη περίπτωση το αποτέλεσμα είναι η αντίδραση που προκαλεί ο λόγος στους αποδέκτες του⁶²⁹. Κατά την άποψή μας, ορθότερη είναι η πρώτη άποψη, καθώς το εν λόγω έγκλημα εκτός από το ιδεατό αποτέλεσμα, ήτοι την προσβολή των εννόμων αγαθών της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και της κοινωνικής ευταξίας, δεν έχει και ένα ουσιαστικό αποτέλεσμα, το οποίο να διακρίνεται λογικά από την ενέργεια, ενώ σε καμία περίπτωση η αντίδραση των αποδεκτών δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα, αφ' ης στιγμής δεν είναι καν απαραίτητο η εκφορά να γίνει καν αντιληπτή για την τιμώρηση του δράστη.

Από την άλλη πλευρά, με βάση το αποτέλεσμα με την πλατιά, ουσιαστική έννοια του όρου, δηλ. ως μεταβολή στον εξωτερικό κόσμο⁶³⁰, εντάσσεται στα εγκλήματα διακινδύνευσης, καθώς θέτει σε διακινδύνευση τα έννομα αγαθά της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και της κοινωνικής ευταξίας, με τη δημόσια προτροπή σε παραβίαση κανόνων, που απαγορεύουν τις πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας κατά πρόσωπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Κατά την κρατούσα στη θεωρία άποψη, πρόκειται για έγκλημα αφηρημένης-συγκεκριμένης διακινδύνευσης, με το επιχείρημα ότι στην αντικειμενική υπόστασή του περιγράφεται η δυνατότητα πρόκλησης συγκεκριμένου κινδύνου και όχι (και)

⁶²⁵ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 56

⁶²⁶ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 331

⁶²⁷ Βλ. *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 229

⁶²⁸ Βλ. *Μεταξάκη Ε.*, ό.π., σελ. 301, *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους ΙΙ. Άρθρα 1-3, 5 Ν. 927/1979, σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*, 2016, σελ. 2, *Του ίδιου*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, *ΠοινΧρ* 2010, σελ. 449

⁶²⁹ Βλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 145, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 190, *Παπαστυλιανού Χ.*, Η δημόσια τάξη ως συνταγματικά αποδεκτός περιορισμός της ελευθερίας του λόγου: Προϋποθέσεις μιας σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας των σχετικών διατάξεων του ΠΚ, *ΠοινΔικ* 2005, σελ. 341. Πρβλ. και *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., 48

⁶³⁰ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 171, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 333, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 306, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 148, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 229

η επέλευσή του⁶³¹. Κατ' άλλη άποψη, πρόκειται για έγκλημα συγκεκριμένης διακινδύνευσης και έτσι θα πρέπει η πράξη της υποκίνησης κλπ. να είναι αντικειμενικά πρόσφορη να δημιουργήσει έναν συγκεκριμένο κίνδυνο για τη δημόσια τάξη, κάτι το οποίο θα πρέπει να ερευνάται *in concreto*⁶³². Σύμφωνα με μια τρίτη – και ορθότερη – άποψη, πρόκειται για έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης, καθώς μόνη η δημόσια εκφορά του προτρεπτικού λόγου είναι επικίνδυνη για τα προστατευόμενα από τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 έννομα αγαθά, επιπλέον δε, ούτε η επέλευση, ούτε η δυνατότητα πρόκλησης κινδύνου αποτελούν στοιχεία της ποινικής υπόστασης του εγκλήματος⁶³³.

Περαιτέρω, βάσει της περιγραφής της εγκληματικής συμπεριφοράς στην τυπική υπόσταση του εγκλήματος⁶³⁴, το εν λόγω έγκλημα συνιστά έγκλημα ενέργειας και δεν μπορεί να τελεστεί δια παραλείψεως⁶³⁵. Επιπλέον, αποτελεί έγκλημα απλό⁶³⁶, διότι στην αντικειμενική του υπόσταση περιέχεται μια μόνο τυποποιημένη πράξη⁶³⁷, και πολύτροπο, καθώς ο νόμος έχει εξειδικεύσει τους τρόπους τέλεσής του (υποκίνηση, πρόκληση, διέγερση, προτροπή) και δη γνήσιο πολύτροπο⁶³⁸, δεδομένου ότι ο δράστης μπορεί να χρησιμοποιήσει

⁶³¹ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 140, *Βασματζίδη Χ.*, ό.π., σελ. 45, *Ζύγουρα Β.*, ό.π., σελ. 1145, *Μεταξάκη Ε.*, ό.π., σελ. 300, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 2, *Του ίδιου*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, *ΠοινΧρ* 2010, σελ. 448, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 154-155, 190, *Παπαχαράλαμπος Χ.*, Νομοθετώντας το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 215, *Του ίδιου*, Η ποινική αντιμετώπιση της λαθρομετανάστευσης και το ζήτημα της κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των οικονομικών μεταναστών, *ΠοινΔικ* 2007, σελ. 1441, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, *ΠοινΧρ* 2015, σελ. 733, *Της ίδιας*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, *ΠοινΧρ* 2013, σελ. 486, *Τσόγκα Λ.*, ό.π., σελ. 2, *Χουλιάρη Α.*, ό.π., σελ. 1233. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 68, *Παπαστυλιανού Χ.*, Η ερμηνεία του όρου «δημόσια τάξη» ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών, *ΤοΣ* 2003, σελ. 46

⁶³² Βλ. *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π., σελ. 1685-1686 (κατά τον οποίο, αν ακολουθήσει κανείς την άποψη αυτή, τότε το υπό διερεύνηση έγκλημα εντάσσεται στα εγκλήματα αποτελέσματος, καθώς απαιτείται να επέλθει πράγματι ως αποτέλεσμα της συμπεριφοράς του δράστη συγκεκριμένος κίνδυνος), *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 842

⁶³³ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 1186, *ΔιατΑντεισΠλημΑιγ* 26/2011, *ΠοινΧρ* 2013, σελ. 314

⁶³⁴ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 179, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 351, *Κωστόρα Α.*, ό.π., σελ. 296, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 148, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 234

⁶³⁵ Πρβλ. και *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 49-50. Αντίθ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.

⁶³⁶ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

⁶³⁷ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 188, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 360, *Κωστόρα Α.*, ό.π., σελ. 312, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 148, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 242

⁶³⁸ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους ΙΙ. Άρθρα 1-3, 5 Ν. 927/1979, σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*, 2016, σελ. 2, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., *Τσόγκα Λ.*, ό.π. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

επιλεκτικά όποιον τρόπο θέλει ή μπορεί ακόμη και να τους χρησιμοποιήσει διαδοχικά, τιμωρούμενος μόνο μια φορά για το έγκλημα αυτό⁶³⁹.

Με κριτήριο τον χρόνο τυπικής ολοκλήρωσης της αντικειμενικής υπόστασής του, συνιστά στιγμιαίο έγκλημα⁶⁴⁰, καθώς η τέλεσή του ολοκληρώνεται σε χρονικό σημείο, το οποίο λογικά έπεται της προσβολής του εννόμου αγαθού, η οποία δεν νοείται υπάρχουσα καθόσον χρόνο εξακολουθεί η κατάσταση που δημιουργήθηκε από την παράνομη συμπεριφορά του δράση⁶⁴¹.

Περαιτέρω, με βάση την υποκειμενική του υπόσταση, εντάσσεται στα εγκλήματα κανονικής υποκειμενικής υπόστασης⁶⁴², δεδομένου ότι η υποκειμενική του υπόσταση καλύπτει ακριβώς την αντικειμενική⁶⁴³.

Με βάση, τέλος, την ποινή που αφηρημένα απειλείται στη διάταξη πρόκειται για πλημμέλημα⁶⁴⁴, ενώ με κριτήριο την πρωτοβουλία για την άσκηση της ποινικής δίωξης ως απάντησης στο έγκλημα, είναι αυτεπαγγέλτως και όχι κατ' έγκληση διωκόμενο έγκλημα, όπως προβλέπεται στο άρθρο 5 του Ν. 927/1979.

6.1.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος

6.1.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης

Υποκείμενο τέλεσης του υπό διερεύνηση εγκλήματος μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο⁶⁴⁵, το οποίο μπορεί να ενεργεί είτε ατομικά, είτε ως μέλος οργάνωσης ή ένωσης προσώπων οποιασδήποτε μορφής, που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση (και) του εγκλήματος αυτού, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979.

6.1.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά

6.1.2.2.1. Οι υπαλλαγές

Όπως προκύπτει από το γράμμα της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, το έγκλημα αυτό μπορεί να τελεστεί με τέσσερις διαφορετικούς τρόπους α) με υποκίνηση, β) με πρόκληση, γ) με διέγερση ή/και δ) με

⁶³⁹ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 189, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 362, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 314, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 160, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 243

⁶⁴⁰ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

⁶⁴¹ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 181, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 370, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 293, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 154, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 236

⁶⁴² Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

⁶⁴³ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 377, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 319 και 320

⁶⁴⁴ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 194, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 377, *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 275.

⁶⁴⁵ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 56. Βλ. και *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 1187-1188

προτροπή, ενώ, όπως ήδη αναφέρθηκε, οποιονδήποτε τρόπο κι αν επιλέξει ο δράστης, ακόμη και τους τέσσερις διαδοχικά, θα τιμωρηθεί μια και μόνο φορά για το έγκλημα. Να σημειωθεί ότι οι πράξεις της πρόκλησης, της διέγερσης και της υποκίνησης προστέθηκαν με την τροποποίηση του Ν. 927/1979 από το Ν. 4285/2014, χωρίς, ωστόσο, να διευρύνεται κατ' ουσίαν το αξιόποιο, καθώς πρόκειται για λέξεις εννοιολογικά συγγενείς⁶⁴⁶. Ειδικότερα:

α. Η πρώτη πράξη, της υποκίνησης, δεν είναι άγνωστη στο ποινικό δίκαιο, αλλά συναντάται και στις διατάξεις των άρθρων 170 ΠΚ (: «*Οι υποκινήτες της στάσης, καθώς και εκείνοι που μεταχειρίστηκαν σωματική βία ή απειλές σωματικής βίας ή βιαιοπραγήσαν, τιμωρούνται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών, αν άλλη διάταξη νόμου δεν τιμωρεί την πράξη με βαρύτερη ποινή*») και 189 παρ. 3 ΠΚ (: «*Οι υποκινήτες της διατάραξης που έχουν καθοδηγητικό ρόλο μέσα στο πλήθος τιμωρούνται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών*»)⁶⁴⁷. Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση του Σχεδίου Νόμου του Ποινικού Κώδικα 1929/1933, υποκινήτης στάσης είναι εκείνος που οπωσδήποτε προπαρασκευάζει, πρωτοστατεί ή διευθύνει τη στάση, παρασκευαστικά κι ενδεχομένως αφανώς⁶⁴⁸, ενώ με την εισαγωγή του νέου ΠΚ διευκρινίστηκε αυθεντικά από τον ποινικό νομοθέτη ότι ο υποκινήτης πρέπει να έχει έναν ηγετικό ρόλο στην τέλεση των πράξεων αυτών, ήτοι της στάσης, της διατάραξης της κοινής ειρήνης ή εν προκειμένω της τέλεσης πράξεων διακρίσεων, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, χωρίς, βεβαίως, ο ρόλος του να επικαλύπτει αυτόν του ηθικού αυτουργού⁶⁴⁹.

β. Η δεύτερη πράξη, της πρόκλησης, δεν είναι, επίσης, άγνωστη στο ποινικό δίκαιο, συναντώμενη στη διάταξη άρθρου 135 παρ. 1 ΠΚ (: «*Όποιος δημόσια ή με τη διάδοση εγγράφων, εικόνων ή παραστάσεων προκαλεί με πρόθεση ή προσπαθεί να διεγείρει άλλους στο να επιχειρήσουν πράξεις από εκείνες που αναφέρονται στο άρθρο 134 (εσχάτη προδοσία) τιμωρείται με κάθειρξη*»), ενώ περιεχόταν και στη διάταξη του άρθρου 186 του προϊσχύσαντος ΠΚ (: «*1. Όποιος προκαλεί ή παροτρύνει με οποιονδήποτε τρόπο κάποιον να διαπράξει ορισμένο κακούργημα, καθώς και όποιος προσφέρεται ή αποδέχεται τέτοια πρόκληση ή προσφορά, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών. 2. Όποιος προκαλεί ή παροτρύνει με οποιονδήποτε τρόπο κάποιον να διαπράξει ορισμένο πλημμέλημα, καθώς και όποιος προσφέρεται γι' αυτό και όποιος αποδέχεται τέτοια πρόκληση ή*

⁶⁴⁶ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 136, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 842, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 731

⁶⁴⁷ Πρβλ. και *Lackner/Kühl*, ό.π., σελ. 828 (: ως υποκίνηση νοείται η διαρκής επίδραση στις αισθήσεις και τα συναισθήματα)

⁶⁴⁸ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 10, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 136-137. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 172

⁶⁴⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., *Τσόγκα Λ.*, ό.π., σελ. 4

προσφορά, τιμωρείται με την ποινή που προβλέπεται για το σχεδιαζόμενο πλημμέλημα ελαττωμένη κατά το άρθρο 83»). Ως «πρόκληση» νοείται η δημιουργία σε άλλον της απόφασης να τελέσει μια πράξη με την επίκληση λογικών επιχειρημάτων⁶⁵⁰. Πρόκειται κατ' ουσίαν για απόπειρα ηθικής αυτοουργίας, γιατί δεν προϋποθέτει πράγματι να παρήχθη η απόφαση από τον αποδέκτη⁶⁵¹.

γ. Η τρίτη πράξη, της διέγερσης συναντάται και στη διάταξη του άρθρου 135 παρ. 1 ΠΚ, ενώ περιεχόταν και στις διατάξεις των άρθρων 183 και 184 του προϊσχύσαντος ΠΚ. Σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση στο Σχέδιο Νόμου του Ποινικού Κώδικα 1929/1933 ως «διέγερση» νοείται η δημιουργία σε άλλον της απόφασης να τελέσει το προτρεπόμενο έγκλημα με επίκληση στο συναίσθημα, η οποία μπορεί να συνοδεύεται και από παραστάσεις, ήχους κ.λπ.⁶⁵². Πρόκειται, επίσης, κατ' ουσίαν για απόπειρα ηθικής αυτοουργίας, δεδομένου ότι την απόφαση για την τέλεση του προτρεπόμενου εγκλήματος λαμβάνει ο αποδέκτης.

δ. Η τέταρτη και τελευταία πράξη, της προτροπής συγγενεύει εννοιολογικά με την παρότρυνση, που συνίσταται στην προσπάθεια επίδρασης στη βούληση του άλλου για δημιουργία απόφασης τέλεσης του προτρεπόμενου εγκλήματος, η οποία μπορεί να εκδηλωθεί με υποδείξεις, συστάσεις, συμβουλές κ.λπ.⁶⁵³ Σε κάθε περίπτωση, δεν απαιτείται να δημιουργήθηκε εν τέλει η απόφαση στον αποδέκτη να τελέσει το έγκλημα αυτό⁶⁵⁴.

Αντίθετα, δεν εμπίπτει σε καμία από τις παραπάνω πράξεις η απλή έκφραση γνώμης επιστημονικής κριτικής, έστω και δυσάρεστης ή επικριτικής για όσους ανήκουν σε μια ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ούτε η πρόσκληση απόφασης προσχώρησης σε

⁶⁵⁰ Βλ. *Μαγκάκη Γ.-Α.*, ό.π.π., σελ. 390, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.π., σελ. 38, *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.π., σελ. 395, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 9, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., σελ. 137, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 731, *Τσόγκα Λ.*, ό.π.π.

⁶⁵¹ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.π., *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε./Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Μπιτζιλέκη Ν./Παπαδαμάκη Α./Παπακυριάκου Θ./Νούσκαλη Γ./Ναζήρη Γ.*, Τα Εγκλήματα Πολέμου, Οι διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδας και τα αναγκαία μέτρα προσαρμογής, 2006, σελ. 289. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.π., σελ. 62-63, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., σελ. 139 (: θα πρέπει κάποιοι από το κοινό να έχουν πειστεί ή να έχουν διεγερθεί, εκτός από όσους είναι ήδη αποφασισμένοι).

⁶⁵² Βλ. *Μαγκάκη Γ.-Α.*, ό.π.π., *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.π., σελ. 38, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 10, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., *Τσόγκα Λ.*, ό.π.π.

⁶⁵³ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 8, *Του ίδιου*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 450, *Πανταζή Θ.*, ό.π.π., *Τσόγκα Λ.*, ό.π.π., ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.), ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011 ΠοινΧρ 2013, σελ. 314

⁶⁵⁴ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.π., σελ. 1186, *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους ΙΙ. Άρθρα 1-3, 5 Ν. 927/1979, σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, 2016, σελ. 9, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 731, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.), ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011 ΠοινΧρ 2013, σελ. 314

μια ρατσιστική ιδεολογία ή ακόμη ο προσηλυτισμός σε τέτοιες ιδέες ή κοσμοθεωρίες⁶⁵⁵.

Περαιτέρω, η προτροπή κ.λπ. μπορεί να είναι είτε ρητή, είτε σιωπηρή, δηλ. να πρόκειται περί συμπερασματικά συναγόμενης δήλωσης που έχει, κατά περίπτωση, το νόημα προτροπής κ.λπ.⁶⁵⁶.

Από την άλλη πλευρά, πράξεις παραγωγής ή αποθήκευσης ρατσιστικού υλικού, δηλ. εγγράφων, εικόνων κ.λπ., τα οποία περιέχουν ή από τα οποία συνάγεται προτροπή σε πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, με σκοπό τη δημόσια διάδοση ή διανομή του, αποτελούν προπαρασκευαστικές συμπεριφορές και είναι ατιμώρητες⁶⁵⁷.

6.2.2.2. Τα μέσα έκφρασης

Τα μέσα εκδήλωσης των πράξεων αυτών που απαριθμούνται ενδεικτικά⁶⁵⁸ στη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, είναι:

α. Ο προφορικός λόγος⁶⁵⁹, δηλ. ο λόγος που εκφέρεται με το στόμα, οι δε, συμμετέχοντες συνήθως βρίσκονται στον ίδιο χώρο και χρόνο και έχουν κατά κανόνα ακουστική ή/και οπτική επαφή.

β. Ο Τύπος⁶⁶⁰, ήτοι: ι) καθετί εκ τυπογραφίας ή οιουδήποτε άλλου μηχανικού ή χημικού μέσου που παράγεται σε όμοια αντίτυπα, χρησιμεύει για πολλαπλασιασμό ή διάδοση χειρογράφων, εικόνων, παραστάσεων με ή χωρίς σημειώσεις, μουσικών έργων με κείμενο (στίχους) ή επεξηγήσεις, και φωνογραφικών πλακών, όπως εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία, κόμικς κ.λπ. και δημοσιεύεται με διανομή, πώληση, τοιχοκόλληση ή έκθεση σε δημόσιο μέρος ή σε δημόσια συνάθροιση ή σε μέρος προσιτό στο κοινό (άρθρα 1 και 2 του

⁶⁵⁵ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π.π., σελ. 143, *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.π., σελ. 1186, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., *Πανταζή Θ.*, ό.π.π., ΑΠ 858/2020 ΠοινΧρ 2021, σελ. 444, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 485, ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.), ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011 ΠοινΧρ 2013, σελ. 314

⁶⁵⁶ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 4, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 463. Πρβλ. όμως *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε./Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Μπιτζλέκη Ν./Παπαδαμάκη Α./Παπακυριάκου Θ./Νούσκαλη Γ./Ναζήρη Γ.*, ό.π.π., σελ. 289-290, όπου για την ειδική περίπτωση της παρακίνησης σε γενοκτονία, κατά το άρθρο 25 παρ. 3 (ε) ΚΔΠΔ, υποστηρίζεται ότι θα πρέπει η άμεση και δημόσια παρακίνηση να συνδέεται αντικειμενικά με το έγκλημα της γενοκτονίας και να μην τιμωρούνται λ.χ. διφορούμενες δημόσιες δηλώσεις. Έτσι, ο ομιλών ή γράφων δε θα πρέπει να μιλά/γράφει λ.χ. με δισταγμό για τη σκοπούμενη γενοκτονία, αλλά θα πρέπει να στέλνει ένα ευθύ μήνυμα στους αποδέκτες του.

⁶⁵⁷ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2016, σελ. 109

⁶⁵⁸ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 730

⁶⁵⁹ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.π., σελ. 1185, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 459

⁶⁶⁰ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.π.

A.N. 1092/1938), ii) οι τηλεοπτικοί και ραδιοφωνικοί σταθμοί, εξομοιουμένων των τηλεοπτικών και ραδιοφωνικών εκπομπών με τα δημοσιεύματα (άρθρο 4 παρ. 10 του Ν. 2328/1995)⁶⁶¹, iii) οι ηλεκτρονικές ιστοσελίδες και τα ιστολόγια (blogs), που λειτουργούν ως μέσα διακίνησης πληροφοριών, ενόψει της ομοιότητας της διαδικτυακής πληροφόρησης με την αντίστοιχη που παρέχουν τα υπόλοιπα μέσα του ηλεκτρονικού τύπου (αναλογική εφαρμογή των πιο πάνω διατάξεων)⁶⁶².

γ. Γραπτά κείμενα που δεν δημοσιεύονται στον Τύπο⁶⁶³, αλλά καθίστανται κατ' άλλο τρόπο προσιτά σε αόριστο αριθμό προσώπων, όπως με φυλλάδια, προκηρύξεις κ.ά. που διανέμονται ή ταχυδρομούνται⁶⁶⁴.

δ. Νοηματικές απεικονίσεις με ή χωρίς τη συνοδεία κειμένου, όπως φωτογραφίες, ζωγραφιές, σκίτσο, κόμικς, γκράφιτι, σημαίες, σύμβολα, αφίσες, πλακάτ ή πανό⁶⁶⁵.

ε. Οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπος, όπως λ.χ. κινηματογραφικές ταινίες, βιντεοταινίες, τηλεοπτικές διαφημίσεις, θεατρικές παραστάσεις, μουσική (τραγουδία με στίχους), ποίηση, λογοτεχνία, γλυπτά, αλλά και συνθήματα, στολή, πορείες ή παρελάσεις⁶⁶⁶.

Αντίθετα, δεν υπάγονται, όμως, στα μέσα εκδήλωσης των ως άνω αξιόποινων συμπεριφορών μια επιστολή (ή γράμμα) με συγκεκριμένο αποδέκτη ή ένα σύντομο γραπτό μήνυμα (sms) μέσω κινητού τηλεφώνου ή ένα μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail), εκτός αν αποστέλλονται μαζικά σε μεγάλο αριθμό διευθύνσεων ή αριθμών κινητών τηλεφώνων, χωρίς ο αποστολέας να συνδέεται με προσωπική σχέση με τους κατόχους τους⁶⁶⁷. Πολύ περισσότερο, δεν μπορεί να υπαχθεί το προσωπικό ημερολόγιο ή η προσωπική αντζέντα.

6.1.2.2.3. Το στοιχείο της δημοσιότητας

Οι πιο πάνω αξιόποινες συμπεριφορές θα πρέπει να τελούνται δημόσια, δηλ. ο δράστης θα πρέπει να καθιστά γνωστό σε αόριστο αριθμό προσώπων

⁶⁶¹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 459

⁶⁶² Βλ. *Ζέκου Γ.*, Διαδίκτυο, Η/Υ & Τηλεπικοινωνίες στο Ελληνικό Δίκαιο, 2017, σελ. 344, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 458. Αντίθ. *Γιαννόπουλου Γ.*, Εισαγωγή στη Νιμική Πληροφορική. Μια πρώτη προσέγγιση της σχέσης δικαίου & νέων τεχνολογιών, 2018, σελ. 185, όσον αφορά στα ιστολόγια (blogs).

⁶⁶³ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.

⁶⁶⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 10, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 459

⁶⁶⁵ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.

⁶⁶⁶ Βλ. *Fischer T.*, ό.π., σελ. 1004 (κατά τον οποίο δεν αρκεί η τοποθέτηση πινακίδας σε μπαρ ότι απαγορεύεται η είσοδος στα μέλη συγκεκριμένης ομάδας), *Weber S.*, ό.π., σελ. 22 (κατά τον οποίο απαγορεύονται σημαίες, κονκάρδες, κομμάτια στολής, συνθήματα, μορφές χαιρετισμού), ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 460. Πρβλ. *Μαγκάκη Γ.-Α.*, ό.π., σελ. 391 (ο οποίος κάνει λόγο και για έργω διέγερση)

⁶⁶⁷ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 10, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 144, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 459-460

το περιεχόμενο του ρατσιστικού του λόγου⁶⁶⁸. Ο τόπος δε, στον οποίο λαμβάνει χώρα η εκδήλωση αυτή δεν απαραίτητο να είναι δημόσιος, αλλά μπορεί να είναι ιδιωτικός⁶⁶⁹. Επιπλέον, δεν θεωρείται ότι τελούνται οι ως άνω συμπεριφορές δημόσια, όταν ο ομιλητής απευθύνεται σε κοινό, που έχει προκύψει κατόπιν ατομικά προσδιορισμένων προσκλήσεων⁶⁷⁰.

Σύμφωνα με την απολύτως κρατούσα – και ορθή – άποψη στη θεωρία και τη νομολογία, αρκεί η δυνατότητα να μπορεί η εκδήλωση αυτή να γίνει αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων⁶⁷¹. Κατ' άλλη, ωστόσο, άποψη δεν αρκεί μόνον η δυνατότητα να γίνει αντιληπτή, αλλά θα πρέπει να έγινε πράγματι αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων⁶⁷². Η άποψη αυτή δεν μπορεί να γίνει δεκτή, καθώς όχι μόνον υπερβαίνει το γράμμα του νόμου, το οποίο δεν θέτει μια τέτοια προϋπόθεση, αλλά νοηματοδοτεί διαφορετικά την ίδια την έννοια της δημοσιοποίησης, επιπλέον δε, παραβλέπει ότι στα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους το στοιχείο αυτό της δημοσιότητας λειτουργεί περιοριστικά για το αξιόποινο – οι ιδιωτικές εκδηλώσεις παραμένουν ατιμώρητες – με συνέπεια ενδεχόμενη αποδοχή της άποψης αυτής να οδηγούσε εν τοις πράγμασι στην μη τιμώρηση του δράστη εγκλήματος ρητορικής του μίσους, αφού δυσχερώς θα μπορούσε να αποδειχθεί ότι πράγματι η εκδήλωση έγινε αντιληπτή και μάλιστα από αόριστο αριθμό προσώπων⁶⁷³.

6.1.2.2.4. Τα αντικείμενα αναφοράς

⁶⁶⁸ Βλ. *Μπαμπινιώτη Γ.*, ό.π., σελ. 473

⁶⁶⁹ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 1185, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 10, *Του ίδιου*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 450, *Πανταζή Θ.*, ό.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 730, ΑΠ 858/2020 ΠοινΧρ 2021, σελ. 444, ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.), ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 458. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 58-59

⁶⁷⁰ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 134

⁶⁷¹ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., *Μαγκάκη Γ.-Α.*, ό.π., σελ. 391, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 4 και 12, *Πανταζή Θ.*, ό.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 485, ΑΠ 858/2020 ΠοινΧρ 2021, σελ. 444, ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.), ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 458, ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011 ΠοινΧρ 2013, σελ. 314

⁶⁷² Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 134, κατά τον οποίο η απαίτηση αυτή συνιστά επιτρεπτή συσταλτική ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, ενόψει του περιορισμού στο δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης, αλλά και στην – κατά τον συγγραφέα – δυναμική διακινδύνευση της δημόσιας τάξης. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 40

⁶⁷³ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 101, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 730-731

Η αναφορά σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία είναι αδόκιμη⁶⁷⁴, δεδομένου ότι δεν υπάρχουν πράξεις που να μπορούν μετά την τέλεσή τους από τον αποδέκτη του ρατσιστικού λόγου να προκαλέσουν άλλες πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας εις βάρος προσώπου ή ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αλλά μόνον αυτές καθαυτές πράξεις διάκρισης, (εκδήλωσης) μίσους ή βίας. Από την άλλη πλευρά, οι πράξεις αυτές θα πρέπει να τυποποιούνται ως αξιόποινες, όπως και στην αντίστοιχη περίπτωση του άρθρου 184 ΠΚ. Τέτοιες πράξεις είναι οι εξής:

α. Το έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης που προβλέπεται από τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016, το οποίο διαπράττει όποιος υποβάλλει σε δυσμενή διακριτική μεταχείριση πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή την παροχή υπηρεσιών στο κοινό, τόσο στον δημόσιο, όσο και στον ιδιωτικό τομέα⁶⁷⁵.

β. Τα εγκλήματα μίσους (ή εγκλήματα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά), δηλ. τα εγκλήματα του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα και των Ειδικών Ποινικών Νόμων που τελούνται κατά προσώπου ή προσώπων, η επιλογή των οποίων έγινε λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, επισύροντας επαυξημένη κατ' άρθρο 82Α ΠΚ ποινή⁶⁷⁶, ενώ, αντίθετα, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως «*πράξη μίσους*» η δημιουργία αρνητικών συναισθημάτων απέναντι σε πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δεδομένου ότι το μίσος συνιστά αφενός μεν, εσωτερικό γεγονός ποινικώς αδιάφορο κι αφετέρου μια αόριστη νομική έννοια⁶⁷⁷.

γ. Τα εγκλήματα των άρθρων 189 παρ. 1 ΠΚ (: «*Όποιος συμμετέχει σε συγκεντρωμένο πλήθος που με ενωμένες δυνάμεις διαπράττει βιαιοπραγίες*

⁶⁷⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 450, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 732

⁶⁷⁵ Βλ. *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π.π., σελ. 130-131 {πριν την τροποποίηση του Ν. 927/1979 από το Ν. 4285/2014, *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους ΙΙ. Άρθρα 1-3, 5 Ν. 927/1979, σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, 2016, σελ. 25, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 732. Πρβλ. όμως *Πανταζή Θ.*, ό.π.π., σελ. 843, όπου υποστηρίζεται ότι ο όρος «*πρόκληση διακρίσεων*» δεν είναι αρκούντως ορισμένος.

⁶⁷⁶ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 22. Πρβλ., όμως, *Χουλιάρα Α.*, ό.π.π., σελ. 1233, ο οποίος προκρίνει τον όρο «*εχθροπάθεια*», που υποδηλώνει ότι απαιτείται και η με κάποιον τρόπο εξωτερική του συναισθήματος μίσους, ώστε να τίθεται σε κίνδυνο η δημόσια τάξη.

⁶⁷⁷ Βλ. *Αποστολόπουλου Α.*, ό.π.π., σελ. 1686-1687, *Γιαννακούλα Α.*, ό.π.π., σελ. 257, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 21, *Πανταζή Θ.*, ό.π.π., σελ. 843, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 732. Πρβλ. όμως *Ανθόπουλου Χ.*, ό.π.π., σελ. 132 πριν την τροποποίηση του Ν. 927/1979 από το Ν. 4285/2014, ο οποίος παραπέμπει στην έννοια της «*αμοιβαίας διχόνοιας*» του άρθρου 192 ΠΚ προκειμένου να προσδιορίσει εννοιολογικά το «*μίσος*». Πρβλ. και ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 463, όπου γίνεται δεκτό ότι «... ως "μίσος" κατά τα ανωτέρω νοείται εκείνο που συνιστά την απαραίτητη ψυχολογική προϋπόθεση των πράξεων "βίας" και είναι αντικειμενικά πρόσφορο να κατατείνει αιτιωδώς στην τέλεσή τους».

εναντίον προσώπων ή πραγμάτων ή εισβάλλει παράνομα σε ξένα σπίτια, καταστήματα ή άλλα ακίνητα κτήματα, τιμωρείται με φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή») και 330 ΠΚ(: «Όποιος με σωματική βία ή απειλή σωματικής βίας ή άλλης παράνομης πράξης ή παράλειψης εξαναγκάζει άλλον σε πράξη, παράλειψη ή ανοχή για τις οποίες ο παθών δεν έχει υποχρέωση, τιμωρείται με φυλάκιση έως δύο έτη ή χρηματική ποινή, ανεξάρτητα αν το απειλούμενο κακό στρέφεται εναντίον εκείνου που απειλείται ή κάποιου από τους οικείους του») που τυποποιούν ως αξιόποινες «πράξεις βίας», όταν τελούνται κατά προσώπων ή πραγμάτων τους, η επιλογή των οποίων έγινε λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, επισύροντας επαυξημένων κατ' άρθρο 82 ΠΚ ποινές, ήτοι: i) άσκηση φυσικής δύναμης από τον δράστη σε πρόσωπο, προκειμένου να το περιορίσει σωματικά κατά τρόπο που να μην μπορεί να ασκήσει ελεύθερα τη βούλησή του ή να σχηματίσει δική του βούληση (σωματική βία), ii) απειλή παρόντος κακού εκ μέρους του δράστη σε πρόσωπο, προκειμένου να του επιβάλει την δική του βούληση ή να το αναγκάσει να μην ασκήσει ελεύθερα τη βούλησή του ή να μην σχηματίσει δική του (ψυχολογική βία)⁶⁷⁸, και iii) άσκηση φυσικής δύναμης επί του σώματος προσώπου ή σε πράγμα, που δεν φτάνει σε σημείο πρόκλησης σωματικής κάκωσης ή φθοράς, αντίστοιχα (βιαιοπραγία)⁶⁷⁹.

Αντίθετα, προτροπή, υποκίνηση, διέγερση ή πρόκληση σε οποιαδήποτε άλλη πράξη είναι ποινικώς αδιάφορη⁶⁸⁰.

Σε κάθε περίπτωση, οι προτρεπόμενες κ.λπ. πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας δεν απαιτείται να τελέστηκαν ή να αποπειράθηκε να τελεστούν⁶⁸¹. Αν, ωστόσο, ο αποδέκτης της προτροπής κ.λπ. τελέσει ή αποπειραθεί να τελέσει την προτρεπόμενη κ.λπ. πράξη, τότε ο δράστης του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 θα υπέχει ποινική ευθύνη και ως ηθικός αυτουργός στην πράξη αυτή.

6.1.2.3. Τα αντικείμενα της προσβολής

⁶⁷⁸ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 992, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 20

⁶⁷⁹ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 528, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 170, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 21, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 732

⁶⁸⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 13-14, κατά τον οποίο δεν υπάγονται προτροπές να δρομολογηθούν νόμιμες διαδικασίες ή προτροπές για επαγρύπνηση των λαών ή διάλογο προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα φαινόμενα που στηλιτεύει ο ομιλών ή γράγων. Πρβλ. και *Fischer T.*, ό.π., σελ. 1004, κατά τον οποίο δεν υπάγονται περιπτώσεις που παρουσιάζονται γεγονότα που πρέπει να αντιμετωπίζονται αρνητικά, όπως λ.χ. το ποσοστό της εγκληματικότητας των μελών μιας μεμνωμένης ομάδας, ή η απλή έγκριση της τέλεσης των προτρεπόμενων πράξεων.

⁶⁸¹ Βλ. *Βασματζίδη Χ.*, ό.π., σελ. 45, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 13, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 140, *Πανταζή Θ.*, ό.π., *Fischer T.*, ό.π., σελ. 1006, ΑΠ 858/2020 ΠοινΧρ 2021, σελ. 444, ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.), ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 464. Πρβλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε./Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Μπιτζιλέκη Ν./Παπαδαμάκη Α./Παπακυριάκου Θ./Νούσκαλη Γ./Ναζήρη Γ.*, ό.π., σελ. 289

6.1.2.3.1. Τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά

Ο προτρεπτικός σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας λόγος είναι πρωτίστως επικίνδυνος για το πρόσωπο ή την ομάδα προσώπων (αντικείμενα προσβολής), δηλ. το σύνολο των προσώπων, που προσδιορίζεται με βάση τη φυλή, το χρώμα, την θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, καθώς καθίστανται εν δυνάμει θύματα των προτρεπόμενων πράξεων. Πρόκειται για χαρακτηριστικά που είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με το σώμα, τη διάνοια και την κοινωνικότητα του ανθρώπου, έναντι των οποίων ο δράστης, που φέρει διαφορετικά από αυτά χαρακτηριστικά, είναι σταθερά αρνητικός προκατειλημμένος. Ειδικότερα:

α. Το πρώτο χαρακτηριστικό είναι η καταγωγή από μια φυλή, δηλ. ένα σύνολο ανθρώπων με κοινά βιολογικά (γενετικά, ανατομικά ή φυσικά) χαρακτηριστικά στα οποία περιλαμβάνονται το χρώμα του δέρματος, οι τρίχες της κόμης και το σχήμα του κρανίου⁶⁸².

β. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι το χρώμα του δέρματος, που είναι ένα φυσικό χαρακτηριστικό που χαρακτηρίζει την εμφάνιση της επιδερμίδας.

γ. Το τρίτο χαρακτηριστικό είναι οι θρησκευτικές πεποιθήσεις, δηλ. οι πεποιθήσεις σε σχέση με την ύπαρξη ή μη (αθεϊσμός) μιας υπέρτατης οντότητας, θεότητας ή θεοτήτων, αλλά και οι πράξεις λατρείας προς οντότητα αυτή⁶⁸³. Κατά την κρατούσα άποψη, προστατεύονται μόνον οι γνωστές θρησκείες, οι οποίες έχουν φανερά δόγματα, λατρεία, οργάνωση και σκοπούς και είναι ελεύθερες βάσει του άρθρου 13 παρ. 2 του Συντάγματος⁶⁸⁴.

δ. Το τέταρτο χαρακτηριστικό είναι οι γενεαλογικές καταβολές, οι οποίες αναφέρονται στους συσχετισμούς και τους βαθμούς συγγένειας ενός προσώπου με την οικογένειά του και εν γένει τους προγόνους του, οι οποίοι θα μπορούσαν να προσδιοριστούν, επίσης, με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά⁶⁸⁵.

ε. Το πέμπτο χαρακτηριστικό είναι η εθνική καταγωγή, δηλ. η ένταξη σε ένα έθνος, το οποίο σχηματίζεται από ένα σύνολο ανθρώπων με κοινή καταγωγή από καθορισμένη γεωγραφική περιοχή, στην οποία κατέχει το

⁶⁸² Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., σελ. 1185, *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 415, ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 462. Πρβλ. και *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 29, κατά τον οποίο το χαρακτηριστικό αυτό καλύπτει και την γλώσσα και την ιθαγένεια.

⁶⁸³ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, Οι επιθυμίες των πελατών και η πολιτική ουδετερότητας ως λόγοι διακρίσεων λόγω θρησκείας: Με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ στις υποθέσεις Bougnaoui (C-188/15) και Achbita (C-157/15), σε: *Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ.*, Σύγχρονα θέματα του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, 2018, 122, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 28, ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 462

⁶⁸⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 28-29, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 462

⁶⁸⁵ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 27, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 462

μονοπώλιο της χρήσης νόμιμης εξουσίας οργανωμένη πολιτική οντότητα (κράτος), κοινή γλώσσα και ιστορία, κοινά ιδεώδη και (πολιτισμικές) παραδόσεις, που συνδέονται μεταξύ τους πνευματικά και ψυχολογικά⁶⁸⁶.

στ. Το έκτο χαρακτηριστικό είναι η εθνοτική καταγωγή, που αναφέρεται στην ένταξη σε μια ομάδα ανθρώπων που σχηματίζεται από την αντίληψη τους ότι έχουν κοινές ιστορικές εμπειρίες, γλώσσα, θρησκεία, φυσικά χαρακτηριστικά και (πολιτισμικές) παραδόσεις που τους ενώνουν, η οποία βασίζεται σε μια επιλεκτική μεταχείριση των ιστορικών γεγονότων για την ξεχωριστή ύπαρξη της ομάδας, δίνοντας στα μέλη της μια αίσθηση διαφορετικότητας⁶⁸⁷. Οι εθνοτικές ομάδες στερούνται αναφοράς σε κρατική οντότητα (π.χ. Κούρδοι).

ζ. Το έβδομο χαρακτηριστικό είναι ο σεξουαλικός προσανατολισμός, που αφορά στο μοτίβο έλξης (συναισθηματικής, ρομαντικής, σεξουαλικής ή συνδυασμό αυτών) για το αντίθετο φύλο (ετεροφυλοφιλία), το ίδιο φύλο (ομοφυλοφιλία), και τα δύο (αμφιφυλοφιλία) ή κανένα (ασεξουαλικότητα), και αναφέρεται στην αντίληψη του ατόμου για την προσωπική και κοινωνική ταυτότητα που βασίζεται στα είδη έλξης αυτά, στις συμπεριφορές που τα εκφράζουν και στη συμμετοχή του σε μια κοινότητα με άλλα άτομα που τα μοιράζονται⁶⁸⁸.

η. Το όγδοο χαρακτηριστικό είναι η ταυτότητα φύλου, που δεν ταυτίζεται με τον σεξουαλικό προσανατολισμό⁶⁸⁹, αλλά αναφέρεται i) στα άτομα που έχουν μεταβεί μέσω ιατρικής επέμβασης σε άλλο φύλο από αυτό που τους αποδόθηκε κατά τη γέννησή τους (φυλομεταβατικά/transsexoual), ii) στα άτομα που έχουν γεννητικά όργανα που συνδέονται φυσιολογικά και το αρσενικό και με το θηλυκό φύλο (ερμαφρόδιτα), iii) στα άτομα που γεννιούνται με διάφορες φυσικές παραλλαγές στα χαρακτηριστικά φύλου τους, οι οποίες δεν παραπέμπουν στον κλασικό ορισμό των αρσενικών και θηλυκών σωμάτων (διαφυλικά/intersex) και iv) στα άτομα που αντιλαμβάνονται το φύλο του διαφορετικά από το φύλο που τους προσδιορίστηκε κατά τη γέννησή τους (διεμφυλικά/transgender)⁶⁹⁰.

θ. Το ένατο χαρακτηριστικό είναι η αναπηρία, δηλ. οποιαδήποτε κατάσταση του σώματος ή του νου που δυσκολεύει την εκτέλεση διάφορων ενεργειών ή την επικοινωνία με τα άλλα άτομα⁶⁹¹. Μπορεί να είναι σωματική,

⁶⁸⁶ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 27, ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ, ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011 ΤΝΠ ΔΣΑ. Πρβλ. ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 462, όπου γίνεται δεκτό ότι «ως "εθνική καταγωγή" νοείται η εθνικότητα κι έτσι μπορεί να χαρακτηριστεί η τρέχουσα ή προηγούμενη ιθαγένεια ενός προσώπου, την οποία ενδεχομένως έχει χάσει ή έχει προσθέσει μέσω πολιτογράφησης».

⁶⁸⁷ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 27, *Τσόγκα Λ.*, ό.π., σελ. 5, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 462

⁶⁸⁸ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 29, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 462

⁶⁸⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 29, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 463

⁶⁹⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 29, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 463

⁶⁹¹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 29

διανοητική, ψυχολογική, αναπτυξιακή, αισθητηριακή ή συνδυασμός τους και καθεμία από αυτές μπορεί να είναι ολική ή μερική.

Εκτός του προστατευτικού πεδίου εφαρμογής του Ν. 927/1979 βρίσκονται χαρακτηριστικά που είναι εγγενή της προσωπικότητας του ατόμου, όπως η ηλικία, οι πολιτικές και οι φιλοσοφικές πεποιθήσεις⁶⁹², η οικογενειακή κατάσταση, το μορφωτικό επίπεδο, η επαγγελματική κατάσταση ή άλλη κοινωνική θέση, η περιουσιακή κι εν γένει η οικονομική κατάσταση, τα χαρακτηριστικά φύλου η οπαδική ιδιότητα⁶⁹³. Ωστόσο, η απαρίθμηση στη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 είναι περιοριστική, με αποτέλεσμα αναλογική εφαρμογή της διάταξης επί μη αναφερόμενου σ' αυτήν χαρακτηριστικού να προσκρούει στην αρχή «*nullum crimen nulla poena sine lege (stricta)*», που κατοχυρώνεται στο άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος, από την οποία απορρέει η απαγόρευση αναλογικής εφαρμογής ή ερμηνείας του ποινικού νόμου σε βάρος του κατηγορουμένου⁶⁹⁴.

Με την τροποποίηση του Ν. 927/1979 από το Ν. 4285/2014 απαλείφθηκε η φράση «*εκ μόνου του λόγου*» που υπήρχε πριν την απαρίθμηση των προστατευόμενων χαρακτηριστικών. Σύμφωνα με μια άποψη, δεν απαιτείται πλέον τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά να συνιστούν τη μοναδική αιτία για την στοχοποίηση ενός προσώπου ή μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση αυτά ώστε να καταστούν θύματα πράξεων διάκρισης, μίσους ή βίας, αρκεί κατά την εκφορά του λόγου να αναφέρεται ως η μοναδική⁶⁹⁵, ενώ κατ' άλλη άποψη ο προτρεπτικός κ.λπ. λόγος είναι αξιόποινος όταν στοχεύει στην τέλεση πράξεων διάκρισης, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων με αποκλειστική αιτία τον προσδιορισμό με βάση τα χαρακτηριστικά αυτά⁶⁹⁶. Κατά την άποψή μας, ορθότερη είναι η πρώτη άποψη, καθώς ακόμη κι αν η εκδήλωση του δράστη υποκρύπτει άλλα κίνητρα, αυτά είναι άγνωστα στους αποδέκτες, οι οποίοι, αν αποφασίσουν να τελέσουν την προτρεπόμενη πράξη, θα το κάνουν αποκλειστικά και μόνον εξαιτίας της αναφοράς του δράστη στο χαρακτηριστικό αυτό.

Να σημειωθεί, τέλος, ότι δεν είναι αναγκαίο ο δράστης να ανήκει στην πλειοψηφούσα ομάδα μέσα στον κοινωνικό χώρο που δρα και η ομάδα που αποτελεί στόχο του να είναι μειοψηφούσα, αλλά μπορεί και το αντίστροφο⁶⁹⁷.

⁶⁹² Βλ. Αποστολάκη Γ., ό.π., σελ. 1188, Παπαχαράλαμπος Χ., Νομοθετώντας το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 220, Lackner/Kühl, ό.π., σελ. 826 (π.χ. οι αριστεροί)

⁶⁹³ Βλ. Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 30, Lackner/Kühl, ό.π., σελ. 826

⁶⁹⁴ Πρβλ. Ανθόπουλου Χ., ό.π., σελ. 135, κατά τον οποίο οι διατάξεις του Ν. 927/1979 θα έπρεπε να προστατεύουν και τα πρόσωπα που στοχοποιούνται εξαιτίας της αντιρατσιστικής δραστηριότητας που αναπτύσσουν.

⁶⁹⁵ Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 733, Χουλιάρα Α., ό.π., σελ. 1233, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.)

⁶⁹⁶ Βλ. Αποστολάκη Γ., ό.π., σελ. 1186, Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 32, ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁶⁹⁷ Βλ. Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 26-27

6.1.2.3.2. Ο κοινωνικός χώρος

Εκτός, όμως, από συγκεκριμένο πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, αντικείμενο προσβολής του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 είναι και ο κοινωνικός χώρος μέσα στο οποίο κινούνται ελεύθερα τα πρόσωπα αυτά κατά τον χρόνο εκδήλωσης της αξιόποινης συμπεριφοράς, την ευταξία του οποίου επιχειρεί να ανατρέψει ο δράστης, προτρέποντας έναν αόριστο αριθμό προσώπων, που, επίσης, κινούνται ελεύθερα στο ίδιο χώρο, να εμποδίσουν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων που στοχοποιεί, δια της τέλεσης εγκλημάτων εις βάρος τους και, επιπλέον, δημιουργώντας ένα αίσθημα φόβου και γενικά κλίματος ανασφάλειας σε όλους όσους κινούνται εντός του κοινωνικού χώρου και προσδιορίζονται με βάση το ίδιο χαρακτηριστικό⁶⁹⁸.

6.1.2.4. Η αφηρημένη διακινδύνευση

Όπως προαναφέρθηκε, μόνη η εκφορά του προτρεπτικού σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκριμένα χαρακτηριστικά είναι επικίνδυνη τόσο για τα πρόσωπα αυτά, όσο και τον κοινωνικό χώρο στον οποίο κυκλοφορούν ελεύθερα, χωρίς να απατείται η διαπίστωση ούτε δυνατότητας πρόκλησης κινδύνου ως προς τα πρόσωπα αυτά ή τον κοινωνικό χώρο, ούτε επέλευση συγκεκριμένου κινδύνου⁶⁹⁹.

Δεδομένου ότι δεν απαιτείται η πράξη του δράστη να γίνει και αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων, αυτή μπορεί να προκαλέσει κίνδυνο για τα έννομα αγαθά της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και της δημόσιας τάξης, αν πράγματι γίνει αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων, διότι μόνον τότε αφενός μεν, μπορεί να δημιουργήσει την απόφαση σε όσους δεν ανήκουν στην ομάδα που αποτελεί στόχο του δράστη να τελέσουν το προτρεπόμενο έγκλημα εις βάρος κάποιου μέλους της, αφετέρου δε, μπορεί να προκαλέσουν φόβο και ανησυχία σε όσους ανήκουν στην ομάδα αυτή.

Αντίθετα, κατά τον *Μοροζίνη*, το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 είναι αφηρημένης-συγκεκριμένης διακινδύνευσης, καθώς η φράση «που μπορούν να» αναφέρεται στην προσφορότητα/επικινδυνότητα της αξιόποινης συμπεριφοράς να προκαλέσει διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, η οποία (προσφορότητα) διαπιστώνεται αντικειμενικά με βάση το περιεχόμενο, τον τρόπο, τον τόπο, το περιβάλλον όπου γίνεται η

⁶⁹⁸ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 56

⁶⁹⁹ Πρβλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 150, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 231

εκδήλωση, τις επικρατούσες πολιτικές συνθήκες και την ευαισθησία της κοινής γνώμης⁷⁰⁰. Η άποψη αυτή, ωστόσο, δεν μπορεί να γίνει δεκτή, δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθηκε, η φράση «*που μπορούν να προκαλέσουν*» αναγράφεται εκ του περισσού στη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 και σε καμία περίπτωση δεν αναφέρεται στις πράξεις της προτροπής, της υποκίνησης, της διέγερσης ή της πρόκλησης, αλλά στις προτρεπόμενες πράξεις, όπως προκύπτει από τη σαφή γραμματική διατύπωση της διάταξης. Με άλλα λόγια, στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος αυτού δεν περιέχεται ως στοιχείο της η δυνατότητα πρόκλησης κινδύνου ως προς τα αντικείμενα προσβολής. Οι πράξεις της προτροπής, της υποκίνησης, της διέγερσης και της πρόκλησης στην τέλεση εγκλημάτων ρατσιστικής διάκρισης και μίσους έχουν αξιολογηθεί ήδη από τον ποινικό νομοθέτη ως δυνάμενες να προκαλέσουν κίνδυνο για κάποιο έννομο αγαθό.

Ούτε, όμως, και η άποψη της *Συμεωνίδου-Καστανίδου* περί διαπίστωσης της προσφορότητας της αξιόποινης πράξης να προκαλέσει κίνδυνο για το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης⁷⁰¹, καθώς η προϋπόθεση της τέλεσης αυτής κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη συνιστά, όπως είδαμε, εξωτερικό όρο του αξιοποίνου και όχι στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, όπως εσφαλμένα δέχεται η ίδια⁷⁰².

6.1.2.5. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης

Ο άδικος χαρακτήρας της αξιόποινης συμπεριφοράς του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 δεν μπορεί καταρχήν να αποκλειστεί από κανέναν γενικό ή ειδικό, αναλογικά εφαρμοζόμενο, λόγο άρσης του αδικού, λόγω της φύσης των εννόμων αγαθών που προστατεύονται και της επικινδυνότητας της πράξης λόγω της δημοσιότητάς της⁷⁰³.

Στην περίπτωση, όμως, που ως δράστης της πράξης φέρεται πρόσωπο που είναι εκδότης, δημοσιογράφος, παρουσιαστής τηλεοπτικής, ραδιοφωνικής ή διαδικτυακής εκπομπής, ερευνητής, συγγραφέας ή καλλιτέχνης, ο άδικος χαρακτήρας της μπορεί να αποκλειστεί: α) ενόψει της άσκησης των συνταγματικών κατοχυρωμένων ελευθεριών της έκφρασης, της έρευνας/διδασκαλίας και της τέχνης, είτε μέσω του άρθρου 20 ΠΚ, είτε αυτοτελώς⁷⁰⁴, και β) λόγω δικαιολογημένου ενδιαφέροντος, το οποίο

⁷⁰⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 14-15

⁷⁰¹ Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 486

⁷⁰² Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 733-734

⁷⁰³ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 53, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 488

⁷⁰⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 53-54, *Του ίδιου*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης, Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de

συνίσταται στο συμφέρον πληροφόρησης του κοινού για θέματα πολιτικού διαλόγου ή/και γενικού ενδιαφέροντος, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 367 ΠΚ⁷⁰⁵.

Ωστόσο, κατά την κρατούσα – και ορθή – άποψη στη θεωρία, θα πρέπει ο εκδότης, ο δημοσιογράφος ή ο παρουσιαστής να κρατά αποστάσεις από την δημοσιοποιούμενη εκδήλωση ή να την καταδικάζει, ενώ, αντίθετα, στις περιπτώσεις που η είδηση παρουσιάζεται με τέτοιο τρόπο που συντάσσεται, έστω και σιωπηρά, με την εκδήλωση ή επαινεί τον δράστη της, πρόκειται για νέα αυτοτελή πράξη υποκίνησης σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας κατά του προσώπου ή της ομάδας προσώπων που είχε στοχοποιήσει και ο δράστης⁷⁰⁶.

Για τους ερευνητές, συγγραφείς ή καλλιτέχνες, από την άλλη πλευρά, πρέπει να εκτιμάται αν η έκφρασή τους είχε ως στόχο την προαγωγή της έρευνας/της τέχνης ή, αντίθετα, να υποκινήσει σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, η απήχησή του και η αξιολόγησή του από την επιστήμη ή την κριτική, αντίστοιχα⁷⁰⁷.

6.1.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος

Για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 αρκεί και ο ενδεχόμενος δόλος, δηλ. ο δράστης θα πρέπει να προβλέπει ότι οι πράξεις της υποκίνησης, πρόκλησης, διέγερσης ή προτροπής είναι επικίνδυνες για πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, και να αποδέχεται ότι μπορούν να προκαλέσουν κίνδυνο ως προς τα πρόσωπα αυτά ή τον κοινωνικό χώρο στον οποίο αυτά κινούνται ελεύθερα⁷⁰⁸.

Η πλάνη του δράστη ως προς την ιδιότητα συγκεκριμένου προσώπου ως φορέα του συγκεκριμένου χαρακτηριστικού είναι πραγματική, δεδομένου ότι αφορά σε περιγραφικό στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος (άρθρο 30 παρ. 1 ΠΚ)⁷⁰⁹. Το αυτό ισχύει και όταν στοχοποιούνται περισσότερα, συγκεκριμένα πρόσωπα, τα οποία δεν φέρουν το χαρακτηριστικό αυτό. Ωστόσο, ο δράστης δεν θα μείνει ατιμώρητος, καθώς η συμπεριφορά του πληροί την ποινική υπόσταση του άρθρου 184 παρ. 1 ΠΚ. Αντίθετα, στην περίπτωση που ο δράστης στρέφεται κατά μιας ομάδας

lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 452

⁷⁰⁵ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 56-57, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 488, ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011, ΠοινΧρ 2013, σελ. 314

⁷⁰⁶ Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 488, *Φραγκάκη Ν.*, ό.π., σελ. 569

⁷⁰⁷ Βλ. ΑΠ 3/2010 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Πρβλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.

⁷⁰⁸ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 34. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 66

⁷⁰⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 34, *Παπαχαράλαμπος Χ.*, ό.π., σελ. 218

προσώπων με συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, δεν μπορεί να καταφαθεί η ύπαρξη πραγματικής πλάνης. Έτσι, αν ο δράστης στρεφόμενος κατά μιας ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένο χαρακτηριστικό χρησιμοποιήσει ως παράδειγμα συγκεκριμένο πρόσωπο το οποίο, όμως, δεν φέρει το χαρακτηριστικό αυτό, κάτι που αγνοεί ο δράστης, η πλάνη του ως προς την ιδιότητα του συγκεκριμένου προσώπου είναι ποινικώς αδιάφορη, δεδομένου ότι αντικείμενο προσβολής της συμπεριφοράς του δράστη είναι η ομάδα και όχι το πρόσωπο αυτό⁷¹⁰.

Από την άλλη πλευρά, αν ο δράστης πιστεύει ότι η πράξη της προτροπής, υποκίνησης, διέγερσης ή πρόκλησης προστατεύεται από την συνταγματικώς κατοχυρωμένη ελευθερία της έκφρασης, ή ότι οι πράξεις στις οποίες προτρέπει δεν είναι αξιόποινες, η πλάνη του είναι νομική, ωστόσο δεν θα μπορούσε να κριθεί και συγγνωστή⁷¹¹.

6.1.4. Οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου

Όπως προαναφέρθηκε ο ποινικός νομοθέτης, κάνοντας χρήση της δυνατότητας που του παρείχε το άρθρο 1 παρ. 2 της Απόφασης-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ της 28^{ης} Νοεμβρίου 2008, για την καταπολέμηση ορισμένων μορφών και εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου (L 328) και άλλες διατάξεις, προέβλεψε στην ποινική υπόσταση του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, διαζευτικά, δύο εξωτερικούς όρους του αξιοποίνου, οι οποίοι αφορούν στον τρόπο τέλεσης της αξιόποινης συμπεριφοράς (: «*κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή ενέχει απειλή για τη ζωή, την ελευθερία ή τη σωματική ακεραιότητα*»), προκειμένου αυτή, υπό την προϋπόθεση ότι είναι τελειωτικά άδικη και καταλογιστή στον δράστη, να είναι άξια κολασμού⁷¹².

Ο πρώτος όρος πληρούται όταν η πρόκληση, διέγερση, προτροπή ή υποκίνηση σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένο χαρακτηριστικό γίνει αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων, με αποτέλεσμα την δημιουργία ενός κινδύνου άρσης της γενικής υποταγής των πολιτών στους ποινικούς κανόνες που προβλέπουν το αξιόποιο των πράξεων διάκρισης, μίσους ή βίας, όταν δηλ. δημιουργηθεί η απόφαση σε όσους δεν ανήκουν στην ομάδα αυτή να τελέσουν την πράξη διάκρισης, μίσους ή βίας, και, επιπλέον, την πρόκληση

⁷¹⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 35

⁷¹¹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 57-58. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 67

⁷¹² Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 2 και 36. Πρβλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 104-105. Αντίθ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 733-734, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 463 (ότι πρόκειται για κύριο στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης)

αισθημάτων φόβου και ανησυχίας σε όσους εκ των αποδεκτών της εκφοράς λόγου του δράστη ανήκουν στην ίδια ομάδα⁷¹³.

Ο δεύτερος όρος πληρούται όταν η προτροπή, υποκίνηση, διέγερση και πρόκληση σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, η οποία απευθύνεται σε όσους δεν ανήκουν στην ομάδα αυτή, εμπεριέχει και απειλές συνδεδεμένες με τη ζωή, την σωματική ακεραιότητα ή την προσωπική ελευθερία που απευθύνονται στο πρόσωπο ή στα μέλη της ομάδας και μπορούν να τους προκαλέσουν τρόμο ή ανησυχία, όταν περιέλθουν σε γνώση τους⁷¹⁴.

Κατά τον *Νούσκαλη*, ωστόσο, η δημόσια τάξη συνιστά στοιχείο της αξιόποινης συμπεριφοράς και όχι εξωτερικό όρο του αξιοποίνου, με την αιτιολογία ότι το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 ομοιάζει με τα κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα, καθόσον η εκπομπή του ρατσιστικού λόγου συνιστά αυτοτελώς μια πηγή κινδύνου που απειλεί αόριστο αριθμό ανθρώπων με τη δημιουργία «*τοξικής ατμόσφαιρας*» και λόγω της δυνατότητας διακινδύνευσης της δημόσιας τάξης⁷¹⁵. Η άποψη αυτή δεν μπορεί να γίνει δεκτή, με την ίδια επιχειρηματολογία, που απορρίπτει την θέση *Μοροζίνη* αναφορικά με την προστασία από την διάταξη αυτή ατομικών εννόμων αγαθών μαζικώς⁷¹⁶.

6.1.5. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος

6.1.5.1. Απόπειρα

Το υπό διερεύνηση έγκλημα είναι τετελεσμένο με την εκδήλωση της προτροπής, υποκίνησης, διέγερσης ή πρόκλησης συνεπώς δεν είναι νοητή η απόπειρα⁷¹⁷.

⁷¹³ Πρβλ. υπό 4.1.4.

⁷¹⁴ Πρβλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 1003-1004. Πρβλ. όμως *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 145, ο οποίος προτείνει την τυποποίηση της ρατσιστικής προσβολής/γελοιοποίησης προσώπων βάσει των προστατευόμενων χαρακτηριστικών τους, όταν, έστω και έμμεσα, αποτελεί μια τέτοια πράξη υποκίνηση σε διακρίσεις ή βία, ανεξάρτητα από την προσβολή της δημόσιας τάξης.

⁷¹⁵ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 156-157

⁷¹⁶ Βλ. υπό 4.1.3.

⁷¹⁷ Αντίθ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 198. Πρβλ. *Γιαννακούλα Α.*, ό.π., σελ. 169, η οποία κρίνει ως θετική την επιλογή της Ε.Ε. να μην απαιτήσει δια της Απόφασης-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ την τιμώρηση της απόπειρας των προβλεπόμενων σ' αυτήν ρατσιστικών εγκλημάτων, *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 488, 490, για τα εγκλήματα της διέγερσης (άρθρο 183 ΠΚ) και της διέγερσης σε διάπραξη εγκλημάτων, βιαιοπραγίες ή διχόνοια (άρθρο 184 ΠΚ), αντίστοιχα. Αντίθ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 68, κατά τον οποίο είναι νοητή η απόπειρα αν δεν επέλθει το αποτέλεσμα της πρόκλησης απόφασης σε αόριστο αριθμό προσώπων. Πρβλ. και *Μαγκάκη Γ.-Α.*, ό.π., σελ. 396, κατά τον οποίο απόπειρα υπάρχει όταν: α) ο δράστης προέβη στις ενέργειες που συνιστούν πρόκληση ή διέγερση ή αποτελούν έστω αρχή τέλεσής τους, αλλά στους πολίτες δεν δημιουργήθηκε πράγματι πνεύμα μισαλλοδοξίας, και β)

Κατά την αντίθετη άποψη, νοείται απόπειρα, και μάλιστα πεπερασμένη, στην περίπτωση που ο αποδέκτης της εκδήλωσης δεν την αντιλαμβάνεται με τις αισθήσεις του ή την αντιλαμβάνεται, αλλά δεν κατανοεί το περιεχόμενό της, καθώς πρόκειται για έγκλημα εξωτερίκευσης και άρα αποτελέσματος, το δε, αποτέλεσμα συνίσταται στην αντίληψη και κατανόηση του ομιλιακού ενεργήματος από τον δέκτη, στον οποίο απευθύνεται ο δράστης⁷¹⁸. Κατ' άλλη άποψη, η οποία δέχεται κατ' αρχήν ότι το έγκλημα είναι τυπικό, οι προαναφερόμενες περιπτώσεις συνιστούν μη πεπερασμένη απόπειρα, δεδομένου ότι η συμπεριφορά του δράστη μπορεί και προορίζεται να γίνει αντιληπτή και κατανοητή, γεγονός που καλύπτεται και από το δόλο του, και τίθεται το ζήτημα αν αυτή είναι πρόσφορη ή απρόσφορη⁷¹⁹. Και οι δύο απόψεις παραγνωρίζουν, ωστόσο, το γεγονός ότι στις περιπτώσεις αυτές ο δράστης έχει ολοκληρώσει την αξιόποινη συμπεριφορά, αφ' ης στιγμής δημοσιοποίησε τον λόγο του, ανεξαρτήτως αν ο δέκτης δεν την αντιλήφθηκε ή δεν κατανόησε το περιεχόμενό της. Έτσι, δεν μπορεί να υπάρξει μη πεπερασμένη απόπειρα, δεδομένου ότι κατά τη διάταξη του άρθρου 44 παρ. 1 ΠΚ, θα πρέπει ο δράστης να άρχισε να ενεργεί την πράξη που περιέχει τουλάχιστον αρχή εκτέλεσης, αλλά να μην ολοκλήρωσε την ενέργειά του για την πραγμάτωση του εγκλήματος (υπολείπονταν και άλλες ενέργειες προς τούτο)⁷²⁰. Ούτε τίθεται ζήτημα πρόσφορης ή απρόσφορης απόπειρας, καθώς, πρώτον, ο αποδέκτης δεν αποτελεί αντικείμενο του εγκλήματος και δεύτερον, το στοιχείο της δημοσιότητας αποκλείει την απαιτούμενη από τη διάταξη του άρθρου 43 παρ. 1 ΠΚ ακαταλληλότητα του μέσου εξωτερίκευσης να διακινδυνεύσει τα προστατευόμενα έννομα αγαθά. Συνεπώς, οι περιπτώσεις που ο δέκτης δεν αντιλήφθηκε την πράξη της υποκίνησης κ.λπ. ή δεν την κατανόησε, είναι ποινικώς αδιάφορες και το έγκλημα θεωρείται τετελεσμένο, αν η πράξη μπορεί να γίνει αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων. Αν, αντίθετα, η εκδήλωση δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή ή κατανοητή από κανέναν από τους (υποψηφίους) αποδέκτες της, τότε δεν υπάρχει καν άδικη πράξη⁷²¹.

6.1.5.2. Συμμετοχή

Όλες οι μορφές συμμετοχής μπορούν να εμφανιστούν στο έγκλημα αυτό⁷²².

δημιουργήθηκε μεν, τέτοιο πνεύμα, ωστόσο αυτοί (οι πολίτες) δεν προέβησαν σε ομαδικές δημόσιες εκδηλώσεις του πνεύματος αυτού.

⁷¹⁸ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 69

⁷¹⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 58-59

⁷²⁰ Πρβλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 158

⁷²¹ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 105. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

⁷²² Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 59. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

6.1.5.3. Προβλήματα συρροής

Κριτήριο για την επίλυση των ζητημάτων συρροής και της ποινής που θα επιβληθεί τελικά στον δράστη, αποτελούν αφενός ο αριθμός των πράξεων που τελεί κι αφετέρου ο αριθμός και η ταυτότητα ή η ετερότητα των μονάδων του εννόμου αγαθού που προσβάλλονται με την πράξη ή τις πράξεις του. Έτσι, όταν ο δράστης με μια πράξη πραγματώνει τις υποστάσεις περισσότερων εγκλημάτων, τότε η συρροή είναι κατ' ιδέαν, ενώ όταν πραγματώνει τις υποστάσεις περισσότερων εγκλημάτων με περισσότερες πράξεις, η συρροή είναι πραγματική⁷²³. Από την άλλη πλευρά, όταν τα εγκλήματα αυτά προσβάλλουν την ίδια μονάδα εννόμου αγαθού, η συρροή είναι φαινομενική και ο δράστης τιμωρείται μόνο για ένα απ' αυτά, ενώ, όταν προσβάλλουν διαφορετικές μονάδες του ίδιου ή διαφορετικών εννόμων αγαθών, η συρροή είναι αληθινή⁷²⁴. Σε περίπτωση αληθινής κατ' ιδέαν συρροής εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 94 παρ. 2 ΠΚ, ενώ σε περίπτωση αληθινής πραγματικής συρροής, η διάταξη της παρ. 1 του ίδιου άρθρου. Αντίθετα, οι περιπτώσεις της φαινομενικής συρροής αντιμετωπίζονται με βάση τις αρχές της ειδικότητας, της επικουρικότητας, της απορρόφησης, της διάζευξης και της συγχώνευσης⁷²⁵.

Έτσι, με δεδομένο ότι το υπό διερεύνηση έγκλημα κατατάσσεται στα γνήσια πολύτροπα εγκλήματα, αν δράστης τελέσει δύο ή περισσότερες πράξεις θα τιμωρηθεί για ένα έγκλημα, βάσει της αρχής της συγχώνευσης⁷²⁶. Το αυτό ισχύει κι αν μεταχειριστεί περισσότερους τρόπους τέλεσης της ίδιας πράξης.

Φαινομενική είναι, επίσης, η συρροή της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 με τις διατάξεις των άρθρων του Κεφαλαίου ΣΤ' του Ειδικού Μέρους του ΠΚ⁷²⁷. Όσον αφορά στην περίπτωση συρροής της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 με την διάταξη του άρθρου 184 παρ. 1 ΠΚ, η πρώτη απωθεί την δεύτερη ως ειδική⁷²⁸, ενώ στην περίπτωση που η πράξη του δράστη πληροί τους όρους και της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν.

⁷²³ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος, τομ. ΙΙΙ, 2008, σελ. 3, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, σε: *Μανωλεδάκη Ι.*, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, Άρθρα 1-49 ΠΚ, 7^η έκδοση, 2005, σελ. 278, *Κωστάρα Α.*, ό.π.π., σελ. 609 και 612, *Μυλωνόπουλου Χ.*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος ΙΙ, 2008, σ. 323, *Χαραλαμπάκη Α.*, Σύνοψη Ποινικού Δικαίου, Γενικό Μέρος, ΙΙ. Η Ποινή, 2012, σελ. 294

⁷²⁴ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π.π., σελ. 47, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π.π., σελ. 287, *Της ίδιας*, Παρατηρήσεις στο ΣυμβΑΠ 110/1998, ΠοινΧρ 1998, σελ. 760, *Κωστάρα Α.*, ό.π.π., σελ. 609, 612, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π.π., σελ. 369, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π.π., σελ. 298.

⁷²⁵ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π.π., σελ. 48, *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π.π., σελ. 288 επ., *Κωστάρα Α.*, ό.π.π., σελ. 613, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π.π., σελ. 371 επ., *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π.π., σελ. 301.

⁷²⁶ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 59

⁷²⁷ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 59

⁷²⁸ Πρβλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 60

927/1979 και του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ εφαρμόζεται η τελευταία ως νεότερη.

Περαιτέρω, αν με την ίδια εκδήλωση ο δράστης προσβάλλει την τιμή ή διαδίδει κατά πρόσωπου ή ομάδας προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά εν γνώσει του ψευδή γεγονότα ή εκφέρει απειλές εναντίον τους, τότε οι διατάξεις των άρθρων 361, 363 και 333 ΠΚ σε συνδ. με το άρθρο 82Α ΠΚ συρρέουν αληθινά κατ' ιδέαν με τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, λόγω της ετερότητας των εννόμων αγαθών της τιμής και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, οπότε εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 94 παρ. 2 ΠΚ, ήτοι το Δικαστήριο επαυξάνει ελεύθερα τη βαρύτερη από τις συντρέχουσες ποινές, αλλά όχι πέρα από το ανώτατο όριο του είδους της ποινής.

Τέλος, αν προκληθεί απόφαση στον αποδέκτη να τελέσει πράξη διάκρισης ή μίσους ή βίας, ο δράστης του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 θα είναι ταυτόχρονα και ηθικός αυτουργός είτε του εγκλήματος της ρατσιστικής διάκρισης, είτε εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, οπότε υποχωρεί η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 ως επικουρική (σιωπηρώς)⁷²⁹. Αν τελέστηκε και το έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης ή το έγκλημα μίσους, τότε συρρέουν οι διατάξεις που τιμωρούν τα εγκλήματα αυτά με τη διάταξη της παρ. 3 και όχι της παρ. 1 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979⁷³⁰.

6.1.6. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης

Για τη βασική μορφή του εγκλήματος προβλέπεται από την παρ. 1 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979 ποινή φυλάκισης με πλαίσιο ποινής από τρεις μήνες έως τρία έτη και σωρευτικά η επιβολή χρηματικής ποινής από 5.000 έως 20.000 ευρώ.

Ο αξιόποινος χαρακτήρας της πράξης δεν μπορεί να αποκλειστεί από κανέναν προσωπικό λόγο απαλλαγής από την ποινή (υποχρεωτικό ή δυνητικό) ή λόγο δικαστικής άφεσης της ποινής (άρθρο 104B ΠΚ), ενόψει των προστατευόμενων εννόμων αγαθών και του στοιχείου της δημοσιότητας της πράξης, ούτε και από κάποιον λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου, πλην της παραγραφής.

⁷²⁹ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 70-71

⁷³⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 60. Αντίθ. *Παπαχαράλαμπος Χ.*, ό.π., σελ. 219. κατά τον οποίο η ηθική αυτουργία στο τελούμενο έγκλημα συρρέει αληθινά κατ' ιδέαν με την διακεκριμένη υποκίνηση του άρθρου 1 παρ. 3.

6.2. Το έγκλημα της δημόσιας υποκίνησης σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων που χρησιμοποιούνταν από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά

6.2.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος

Σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979: «*Με τις ίδιες ποινές τιμωρείται όποιος με πρόθεση και με τα μέσα και τους τρόπους που αναφέρονται στην παράγραφο 1, υποκινεί, προτρέπει, προκαλεί ή διεγείρει σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων, εφόσον αυτά χρησιμοποιούνταν από τις παραπάνω ομάδες ή πρόσωπα, κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη*».

Με βάση τα προστατευόμενα έννομα αγαθά, το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 2 του Ν. 927/1979 στρέφεται κατά του ατομικού εννόμου αγαθού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και του υπερατομικού εννόμου αγαθού της κοινωνικής ευταξίας, αλλά και κατά του ατομικού εννόμου αγαθού της ιδιοκτησίας⁷³¹, και είναι έγκλημα του κοινού Ποινικού Δικαίου και όχι πολιτικό.

Περαιτέρω, πρόκειται για κοινό έγκλημα, μονοπρόσωπο και μη ιδιόχειρο, γνήσιο και όχι ψευτοέγκλημα, τυπικό⁷³² και αφηρημένης διακινδύνευσης, καθώς ούτε η δυνατότητα πρόκλησης κινδύνου, ούτε η επέλευσή του, αποτελούν στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, αλλά απλώς την αιτία, που ώθησε τον ποινικό νομοθέτη να τυποποιήσει ως αξιόποινη την συμπεριφορά αυτή⁷³³.

Επιπλέον, συνιστά έγκλημα ενέργειας και δεν μπορεί να τελεστεί δια παραλείψεως, απλό και γνήσιο πολύτροπο, καθώς ο νόμος έχει εξειδικεύσει τους τρόπους τέλεσής του, έτσι ώστε η πράξη να είναι αξιόποινη, όταν τελείται είτε με υποκίνηση, είτε με πρόκληση, είτε με διέγερση, είτε με προτροπή σε φθορές ή βλάβες πραγμάτων που χρησιμοποιούνταν από πρόσωπο ή ομάδα προσώπων, που προσδιορίζονται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ο δε, δράστης μπορεί να χρησιμοποιήσει επιλεκτικά όποιον τρόπο θέλει ή μπορεί ακόμη και να τους χρησιμοποιήσει διαδοχικά, τιμωρούμενος μόνο μια φορά για το έγκλημα αυτό⁷³⁴.

⁷³¹ Αντίθ. Πανταζή Θ., ό.π., που προκρίνει μόνον το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης, απορρίπτοντας αυτό της περυσίας, καθώς η αυξημένη απαξία συναρτάται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των προσώπων που στοχοποιούνται και η παρότρυνση, έστω και με τη μορφή αυτή, της φθοράς ή βλάβης της ιδιοκτησίας τους, έχει ως αποτέλεσμα την δημιουργία ενός διαρκούς αισθήματος ανασφάλειας και εκφοβισμού των προσώπων αυτών.

⁷³² Βλ. Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 2

⁷³³ Αντίθ. Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 2, κατά τον οποίο πρόκειται για αδίκημα συγκεκριμένης επικινδυνότητας ή αφηρημένης-συγκεκριμένης ή δυνητικής διακινδύνευσης. Πρβλ. Χαραλαμπίκη Α., ό.π., σελ. 230

⁷³⁴ Βλ. Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 2

Επίσης, συνιστά στιγμιαίο έγκλημα, κανονικής υποκειμενικής υπόστασης, πλημμέλημα και διώκεται αυτεπαγγέλτως, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 5 του Ν. 927/1979.

6.2.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος

6.2.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης

Υποκείμενο τέλεσης του υπό διερεύνηση εγκλήματος μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο, το οποίο μπορεί να ενεργεί είτε ατομικά, είτε ως μέλος οργάνωσης ή ένωσης προσώπων οποιασδήποτε μορφής, που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση (και) του εγκλήματος αυτού, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979.

6.2.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά

Η αξιόποινη συμπεριφορά συνίσταται στις ίδιες ακριβώς πράξεις που προβλέπονται και στην παρ. 1 του ίδιου άρθρου, ήτοι υποκίνηση, προτροπή, πρόκληση ή διέγερση, οι οποίες θα πρέπει να τελούνται, με οποιοδήποτε μέσο, δημόσια, ώστε να μπορούν να γίνουν αντιληπτές από αόριστο αριθμό προσώπων.

Η διαφορά των δύο εγκλήματων έγκειται στο αντικείμενο αναφοράς των πράξεων αυτών, καθώς στην προκειμένη περίπτωση ο δράστης θα πρέπει να υποκινεί κ.λπ. σε πράξεις φθοράς ή βλάβης πραγμάτων που χρησιμοποιούνται από πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζονται με βάση (τα ίδια με την παρ. 1) συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Η πράξη της φθοράς συνίσταται στην καταστροφή του πράγματος, δηλ. στην πλήρη και διαρκή εκμηδένιση της χρησιμότητάς του, η οποία μπορεί να είναι είτε υλική, είτε λειτουργική, είτε αισθητική⁷³⁵, ενώ η πράξη της βλάβης συνίσταται σε κάθε επένεργεια επί του πράγματος, με την οποία μεταβάλλεται η υλική του υπόσταση ή αίρεται η ακεραιότητά του, ώστε η χρησιμότητά του, σύμφωνα με τον προορισμό του, να μειώνεται ή να διαφοροποιείται κατ' ουσία⁷³⁶. Εκτός από τις πράξεις αυτές, αξιόποινες είναι και οι βιαιοπραγίες κατά πραγμάτων, δηλ. η άσκηση φυσικής δύναμης πάνω στην ύλη των πραγμάτων, οι οποίες δεν φτάνουν μέχρι σημείου φθοράς ή βλάβης τους⁷³⁷.

6.2.2.3. Τα αντικείμενα της προσβολής

⁷³⁵ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 1240

⁷³⁶ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 1241

⁷³⁷ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 41

Και στο έγκλημα της παρ. 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979, ο προτρεπτικός σε πράξεις φθοράς ή βλάβης πραγμάτων λόγος είναι επικίνδυνος για το πρόσωπο ή την ομάδα προσώπων που τα χρησιμοποιεί, όσο και για τον κοινωνικό χώρο μέσα οποίο κινούνται ελεύθερα τα πρόσωπα αυτά κατά τον χρόνο εκδήλωσης της αξιόποινης συμπεριφοράς, την ευταξία του οποίου επιχειρεί να ανατρέψει ο δράστης, προτρέποντας έναν αόριστο αριθμό προσώπων, που, επίσης, κινούνται ελεύθερα στο ίδιο χώρο, να εμποδίσουν την ελεύθερη διακίνηση πραγμάτων από τα πρόσωπα αυτά, δια της τέλεσης του εγκλήματος της φθοράς ξένης ιδιοκτησίας ή βιαιοπραγιών κατά πραγμάτων, δημιουργώντας, επιπλέον, ένα αίσθημα φόβου και γενικά κλίματος ανασφάλειας σε όλους όσοι κινούνται εντός του κοινωνικού χώρου και προσδιορίζονται με βάση το ίδιο χαρακτηριστικό.

Σε περίπτωση που το πρόσωπο ή η ομάδα, υπό την προϋπόθεση ότι έχει νομική προσωπικότητα, είναι κύριοι ενός ενσώματου αντικειμένου δεκτικού εξουσίας, είτε στερεού, υγρού ή αέριου, είτε κινητού ή ακινήτου⁷³⁸, τότε αντικείμενο προσβολής του εγκλήματος είναι και τα πράγματα αυτά. Κατά μια άποψη, τα πράγματα αυτά θα πρέπει να είναι προορισμένα για χρήση μόνον από τα πιο πάνω πρόσωπα, σε διαφορετική περίπτωση η πράξη του δράστη πληροί την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος του άρθρου 184 παρ. 1 ΠΚ σε συνδ. με το άρθρο 81Α ΠΚ⁷³⁹. Κατά την άποψή μας, αρκεί τα πράγματα αυτά να χρησιμοποιούνταν και από τα πρόσωπα αυτά και όχι αποκλειστικά από αυτά, του νόμου μη διακρίνοντος, δεδομένου ότι η διάταξη της παρ. 2 είναι παλαιότερη οποιασδήποτε πρόβλεψης για τιμώρηση του ρατσιστικού κινήτρου.

6.2.2.4. Η αφηρημένη διακινδύνευση

Όπως και στην περίπτωση του εγκλήματος της παρ. 1, έτσι και εδώ, μόνη η εκφορά του προτρεπτικού σε πράξεις φθοράς ή βλάβης πραγμάτων που χρησιμοποιούνται από πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκριμένα χαρακτηριστικά είναι επικίνδυνη τόσο για τα πρόσωπα αυτά και τα πράγματά τους, αν είναι κύριοι ή νομείς, όσο και τον κοινωνικό χώρο στον οποίο κυκλοφορούν ελεύθερα, χωρίς να απατείται η διαπίστωση ούτε δυνατότητας πρόκλησης κινδύνου ως προς τα πρόσωπα και τα πράγματά τους ή τον κοινωνικό χώρο, ούτε επέλευση συγκεκριμένου κινδύνου.

⁷³⁸ Βλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, Ποινικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, Ι. Εγκλήματα κατά Περιουσιακών Αγαθών, Εγκλήματα κατά της Ιδιοκτησίας (άρθρ. 372-381 ΠΚ), Εγκλήματα κατά της Περιουσίας (άρθρ. 385-405 ΠΚ), ΙΙ. Εγκλήματα σχετικά με τα υπομνήματα (άρθρ. 216-222 ΠΚ), 4^η έκδοση ενημερωμένη μέχρι και τον Ν. 4855/2021, 2021, σελ. 3, *Παύλου Σ.*, Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας. Άρθρα 372-384α ΠΚ, 2006, σελ. 4. Πρβλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, όπ.π., σελ. 1160, ότι υπάγονται και οι νομείς.

⁷³⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, όπ.π., σελ. 40-41

6.2.2.5. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης

Ο άδικος χαρακτήρας της πράξης δεν μπορεί καταρχήν να αποκλειστεί από κανέναν γενικό ή ειδικό, αναλογικά εφαρμοζόμενο, λόγο άρσης του αδικού, λόγω της φύσης των εννόμων αγαθών που προστατεύονται και της επικινδυνότητας της πράξης λόγω της δημοσιότητάς της, πλην των περιπτώσεων που προαναφέρθηκαν και για την άρση του άδικου χαρακτήρα της πράξης της παρ. 1, όταν τελούνται από εκδότη, δημοσιογράφο, παρουσιαστή τηλεοπτικής, ραδιοφωνικής ή διαδικτυακής εκπομπής, ερευνητή, συγγραφέα ή καλλιτέχνη.

6.2.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος

Για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης του εγκλήματος της παρ. 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979 αρκεί και ο ενδεχόμενος δόλος, δηλ. ο δράστης θα πρέπει να προβλέπει ότι οι πράξεις της υποκίνησης, πρόκλησης, διέγερσης ή προτροπής είναι επικίνδυνες για πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και τα πράγματα των οποίων είναι κύριοι ή νομείς, και να αποδέχεται ότι μπορούν να προκαλέσουν κίνδυνο ως προς τα πρόσωπα αυτά και τα πράγματά τους ή τον κοινωνικό χώρο στον οποίο τα πρόσωπα αυτά κινούνται ελεύθερα, διακινώντας τα πράγματά τους.

Η πλάνη του δράστη του υπό διερεύνηση εγκλήματος ως προς την ιδιότητα του πράγματος ως χρησιμοποιούμενου από το στοχοποιούμενο πρόσωπο είναι πραγματική (άρθρο 30 παρ. 1 ΠΚ)⁷⁴⁰. Ωστόσο, ο δράστης δεν θα μείνει ατιμώρητος, καθώς η συμπεριφορά του πληροί καταρχήν τις ποινικές υποστάσεις των άρθρων 184 παρ. 1 ή 189 παρ. 1 ΠΚ σε συνδ. με το άρθρο 82Α ΠΚ.

6.2.4. Ο εξωτερικός όρος του αξιοποίνου

Ο ποινικός νομοθέτης προέβλεψε στην ποινική υπόσταση του εγκλήματος της παρ. 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979 μόνον έναν εξωτερικό όρο του αξιοποίνου, ο οποίος αφορά στον τρόπο τέλεσης της αξιόποινης συμπεριφοράς (: «*κατά τρόπο που εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη*»), προκειμένου αυτή, υπό την προϋπόθεση ότι είναι τελειωτικά άδικη και καταλογιστή στον δράστη, να είναι άξια κολασμού⁷⁴¹.

Ο όρος αυτός πληρούται όταν η πρόκληση, διέγερση, προτροπή ή υποκίνηση γίνει αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων, με αποτέλεσμα

⁷⁴⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, όπ.π., σελ. 41

⁷⁴¹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, όπ.π., σελ. 2

την δημιουργία ενός κινδύνου άρσης της γενικής υποταγής των πολιτών στους ποινικούς κανόνες που προβλέπουν το αξιόποιο των πράξεων φθοράς ή μίσους, όταν δηλ. δημιουργηθεί η απόφαση σε όσους δεν ανήκουν στην ομάδα αυτή να τελέσουν τις πράξεις αυτές, εξαιτίας των συγκεκριμένων χαρακτηριστών των χρηστών τους, και, επιπλέον, την πρόκληση αισθημάτων φόβου και ανησυχίας σε όσους εκ των αποδεκτών της εκφοράς λόγου του δράστη ανήκουν στην ίδια ομάδα που προσδιορίζεται με βάση τα ίδια χαρακτηριστικά.

6.2.5. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος

6.2.5.1. Απόπειρα

Το υπό διερεύνηση έγκλημα είναι τετελεσμένο με την εκδήλωση της ρητορικούς του μίσους, χωρίς να απαιτείται να επήλθε κίνδυνος για τη δημόσια τάξη ή να έγιναν φθορές ή βλάβες πραγμάτων των στοχοποιούμενων προσώπων και συνεπώς δεν είναι νοητή η απόπειρα.

6.2.5.2. Συμμετοχή

Όλες οι μορφές συμμετοχής μπορούν να εμφανιστούν και στο έγκλημα αυτό.

6.2.5.3. Προβλήματα συρροής

Καταρχάς, με δεδομένο ότι το υπό διερεύνηση έγκλημα κατατάσσεται στα γνήσια πολύτροπα εγκλήματα, αν δράστης τελέσει δύο ή περισσότερες πράξεις θα τιμωρηθεί για ένα έγκλημα, βάσει της αρχή της συγχώνευσης⁷⁴². Το αυτό ισχύει κι αν μεταχειριστεί περισσότερους τρόπους τέλεσης της ίδιας πράξης.

Φαινομενική είναι, επίσης, η συρροή της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 2 του Ν. 927/1979 με τις διατάξεις των άρθρων του Κεφαλαίου ΣΤ' του Ειδικού Μέρους του ΠΚ. Όσον αφορά στην περίπτωση συρροής της διάταξης του άρθρου 1 παρ. 2 του Ν. 927/1979 με την διάταξη του άρθρου 184 παρ. 1 ΠΚ, η πρώτη απωθεί την δεύτερη ως ειδική.

Τέλος, αν προκληθεί απόφαση στον αποδέκτη να τελέσει πράξη φθοράς ή βλάβης, ο δράστης του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 2 του Ν. 927/1979 θα είναι ταυτόχρονα και ηθικός αυτουργός του εγκλήματος της φθοράς ξένης ιδιοκτησίας με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, αν το πρόσωπο ή η ομάδα κύριοι ή νομείς, οπότε υποχωρεί η διάταξη του άρθρου 1 παρ. 2 του Ν. 927/1979 ως

⁷⁴² Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 315, *Χαραλαμπίκη Α.*, ό.π., σελ. 243.

επικουρική (σιωπηρώς)⁷⁴³. Αν τελέστηκε και το έγκλημα αυτό, τότε συρρέουν οι διατάξεις των άρθρων 381 παρ. 1 και 82Α ΠΚ με τη διάταξη της παρ. 3 και όχι της παρ. 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979.

6.2.6. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης

Για το έγκλημα αυτό προβλέπεται ποινή φυλάκισης με πλαίσιο ποινής από τρεις μήνες έως τρία έτη και σωρευτικά η επιβολή χρηματικής ποινής από 5.000 έως 20.000 ευρώ.

Ο αξιόποινος δε, χαρακτήρας της πράξης δεν μπορεί να αποκλειστεί από κανέναν προσωπικό λόγο απαλλαγής από την ποινή (υποχρεωτικό ή δυνητικό) ή λόγο δικαστικής άφεσης της ποινής (άρθρο 104B ΠΚ), ενόψει των προστατευόμενων εννόμων αγαθών και του στοιχείου της δημοσιότητας της πράξης, ούτε και από κάποιον λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου, πλην της παραγραφής.

6.3. Ευθύνη από το αποτέλεσμα

Σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979: «*Αν η πρόκληση, προτροπή, διέγερση ή υποκίνηση των προηγούμενων παραγράφων είχε ως αποτέλεσμα την τέλεση εγκλήματος, επιβάλλεται φυλάκιση τουλάχιστον έξι (6) μηνών και χρηματική ποινή δεκαπέντε έως τριάντα χιλιάδων (15.000-30.000) ευρώ. Σε περίπτωση επιβολής ποινής φυλάκισης τουλάχιστον ενός (1) έτους, επιβάλλεται η αποστέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων από ένα έως πέντε έτη*».

Από το γράμμα του νόμου προκύπτει ότι ο νομοθέτης κατέστρωσε ένα εκ του αποτελέσματος διακρινόμενο έγκλημα, αν η πρόκληση, προτροπή, διέγερση ή υποκίνηση σε πράξεις διακρίσεων, μίσους ή βίας κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ή σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης κατά πραγμάτων που χρησιμοποιούνταν από τα πρόσωπα αυτά, είχε ως αποτέλεσμα την τέλεση εγκλήματος⁷⁴⁴. Κατ' άλλη άποψη πρόκειται για διακεκριμένη μορφή των εγκλημάτων των παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979, με το επιχείρημα ότι το αποτέλεσμα που προβλέπεται από τη διάταξη της παρ. 3 να ανήκει στην αντικειμενική υπόσταση της παραλλαγής⁷⁴⁵. Η άποψη, όμως, αυτή δεν μπορεί να γίνει δεκτή, καθώς έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη σαφή γραμματική διατύπωση της διάταξης.

⁷⁴³ Βλ. *Κωστώρα Α.*, ό.π., σελ. 613

⁷⁴⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 2 και 42. Πρβλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 120

⁷⁴⁵ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 159, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 843, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 734

Ειδικότερα, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 29: «Στις περιπτώσεις όπου ο νόμος ορίζει ότι κάποια πράξη τιμωρείται με βαρύτερη ποινή όταν έχει ορισμένο αποτέλεσμα, η ποινή αυτή επιβάλλεται αν το αποτέλεσμα αυτό μπορεί να αποδοθεί σε αμέλεια του δράστη». Στην προκειμένη περίπτωση, ο δόλος του δράστη κατευθύνεται αποκλειστικά στην τέλεση των εγκλημάτων των παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979, με αποτέλεσμα να ευθύνεται και για το βαρύτερο αποτέλεσμα που τελεί σε αιτιώδη σύνδεσμο με το έγκλημα είτε της παρ. 1, είτε της παρ. 2, αν τούτο μπορεί να αποδοθεί σε αμέλειά του⁷⁴⁶. Αν, όμως, ο δόλος του δράστη κατευθυνόταν και στο βαρύτερο αποτέλεσμα, ήτοι στην τέλεση πράξης διάκρισης, μίσους ή βίας, ή φθοράς ή βλάβης, αντίστοιχα, η οποία πράγματι τελέστηκε ολοκληρωτικά ή κατά ένα τμήμα της (απόπειρα) και είναι τελειωτικά άδικη, τότε ο δράστης θα τιμωρηθεί ως ηθικός αυτουργός του εγκλήματος ρατσιστικής διάκρισης ή μίσους/με ρατσιστικά χαρακτηριστικά⁷⁴⁷.

6.4. Η διακεκριμένη παραλλαγή των εγκλημάτων των παρ. 1, 2 και 3 του Ν. 927/1979

6.4.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας της παραλλαγής

Σύμφωνα με την παρ. 5 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979: «Αν η πράξη των προηγούμενων παραγράφων τελέστηκε από δημόσιο λειτουργό ή υπάλληλο, κατά την άσκηση των ανατεθειμένων σε αυτόν καθηκόντων, επιβάλλεται: α) στις περιπτώσεις των παραγράφων 1 και 2, φυλάκιση έξι (6) μηνών έως τριών (3) ετών και χρηματική ποινή δέκα χιλιάδων έως είκοσι πέντε χιλιάδων (10.000-25.000) ευρώ και β) στην περίπτωση της παραγράφου 3, φυλάκιση τουλάχιστον ενός (1) έτους και χρηματική ποινή είκοσι πέντε χιλιάδων έως πενήντα χιλιάδων (25.000 - 50.000) ευρώ».

Ο ποινικός νομοθέτης με την πιο πάνω διάταξη διαμορφώνει μια (απόλυτα) διακεκριμένη παραλλαγή των εγκλημάτων των παρ. 1, 2 και 3 του Ν. 927/1979, την οποία τιμωρεί αυστηρότερα σε σχέση με τα βασικά εγκλήματα⁷⁴⁸, η δε, διαφοροποίηση έγκειται στο υποκείμενο τέλεσης των εγκλημάτων και στην ιδιότητα του δράστη να είναι δημόσιος λειτουργός ή υπάλληλος, αλλά και να τελεί την αξιόποινη πράξη κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Για τον λόγο αυτό, κατατάσσεται στα μη γνήσια ιδιαίτερα εγκλήματα, εφόσον αυτουργός μπορεί να είναι μόνον πρόσωπο που φέρει την ιδιότητα του δημοσίου λειτουργού ή υπαλλήλου, η οποία δεν θεμελιώνει

⁷⁴⁶ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 43

⁷⁴⁷ Βλ. *Πανταζή Θ.*, ό.π., *Παπαχαράλαμπος Χ.*, ό.π., σελ. 219. Πρβλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.

⁷⁴⁸ Βλ. *Κωσάρα Α.*, ό.π., σελ. 279

ευθέως το αξιόποινο, αλλά έχει ως βάση του τα παραπάνω (βασικά) εγκλήματα⁷⁴⁹.

6.4.2. Εννοιολογική προσέγγιση του υπαλλήλου

Ο ποινικός νομοθέτης ορίζει αυθεντικά την έννοια του «υπαλλήλου» στη διάταξη του άρθρου 13 περ. α΄ ΠΚ, η οποία έχει ως εξής: «*Υπάλληλος είναι εκείνος στον οποίο νόμιμα έχει ανατεθεί, έστω και προσωρινά, η άσκηση υπηρεσίας δημόσιας, δημοτικής ή κοινοτικής ή άλλου νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου*».

Η έννοια, λοιπόν, του «υπαλλήλου» στο ποινικό δίκαιο προσδιορίζεται με κριτήριο την άσκηση δημόσιας, δημοτικής ή κοινοτικής ή άλλου νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου υπηρεσία (ουσιαστικό/λειτουργικό κριτήριο) και όχι με κριτήριο την οργανική θέση του υπαλλήλου (τυπικό/οργανικό κριτήριο), το οποίο χρησιμοποιεί ο διοικητικός νομοθέτης. Η άσκηση δημόσιας υπηρεσίας περιλαμβάνει την με σκοπό την ικανοποίηση του γενικού συμφέροντος των πολιτών του κράτους άσκηση των επιμέρους λειτουργιών της κρατικής εξουσίας, ήτοι: α) της νομοθετικής, που ασκείται από τα μέλη της Βουλής και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, β) της εκτελεστικής, που ασκείται από τα μέλη της Κυβέρνησης και τους δημοσίους λειτουργούς ή υπαλλήλους που στελεχώνουν τις δημόσιες υπηρεσίες, τα Ν.Π.Δ.Δ. και τους Ο.Τ.Α. και γ) της δικαστικής που ασκείται από τους δικαστικούς λειτουργούς⁷⁵⁰. Αντίθετα, δεν υπάγονται στην έννοια του «υπαλλήλου» όσοι συνδέονται μεν, με το Δημόσιο, Ν.Π.Δ.Δ. ή Ο.Τ.Α. με σύμβαση εργασίας ή έχουν διοριστεί ή εκλεγεί, αλλά δεν ασκούν δημόσια υπηρεσία (π.χ. καθαρίστριες, θυρωροί, κηπουροί)⁷⁵¹. Επίσης, υπάλληλοι κατά την έννοια αυτή είναι και οι ελεύθεροι επαγγελματίες που ασκούν δημόσια υπηρεσία [π.χ. δικηγόροι (όταν επικυρώνουν ή μεταφράζουν έγγραφα), δικαστικοί επιμελητές (όταν διενεργούν πράξεις αναγκαστικής εκτέλεσης), άμισθοι ή έμμισθοι υποθηκοφύλακες, συμβολαιογράφοι, ορκωτοί λογιστές], οι στρατευμένοι, οι ιερωμένοι και υπάλληλοι της Εκκλησίας της Ελλάδος⁷⁵².

Σε κάθε περίπτωση για την κατάφαση της ιδιότητας του υπαλλήλου, απαιτείται νόμιμη ανάθεση της άσκησης δημόσιας υπηρεσίας στον δράστη, η οποία λαμβάνει χώρα με υποστατή διοικητική πράξη, χωρίς να ενδιαφέρει ο τρόπος ανάθεσης (π.χ. σύμβαση δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, διορισμός, εκλογή) ή ο χρόνος για τον οποίο γίνεται η ανάθεση (μόνιμα ή προσωρινά) ή

⁷⁴⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 3 και 52. Πρβλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, Ι. Θεωρία για το Έγκλημα, 2^η έκδοση, 2006, σελ. 165, *Κωστώρα Α.*, ό.π., σελ. 290, 291, *Μυλωνόπουλου Χ.*, Ποινικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος Ι, 2007, σελ. 143

⁷⁵⁰ Βλ. *Δερβιτσιώτη Α.*, ό.π., σελ. 68

⁷⁵¹ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 38

⁷⁵² Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.

οι λοιποί όροι άσκησης της υπηρεσίας (π.χ. αποδοχές, ωράριο), ακόμη κι αν η πράξη πάσχει ελαττώματα, αρκεί να μην έχει ανακληθεί ή ακυρωθεί και να έγινε πραγματική ανάληψη των καθηκόντων του από τον δράστη («defacto» υπάλληλος)⁷⁵³. Αντίθετα, δεν θεωρείται υπάλληλος, όποιος ανέλαβε μεν, πραγματικά την άσκηση δημόσιας υπηρεσίας, χωρίς, όμως, να υφίσταται υποστατή διοικητική πράξη, καθώς και όποιος αντιποιείται την άσκηση δημόσιας υπηρεσίας, ο οποίος, βεβαίως, τελεί και το έγκλημα του άρθρου 175 ΠΚ.

Οι λειτουργοί ή υπάλληλοι αυτή θα πρέπει να συνδέονται με σχέση δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου είτε με το Δημόσιο, είτε με Ο.Τ.Α. (Α΄ ή Β΄ Βαθμού), είτε με Ν.Π.Δ.Δ. Έτσι, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 51 παρ. 1 του Ν. 1892/1990⁷⁵⁴ και το Μητρώο Υπηρεσιών και Φορέων της Ελληνικής Διοίκησης έτους 2014 του Υπουργείου Διοικητικής Μεταρρύθμισης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης⁷⁵⁵, στον δημόσιο τομέα υπάγονται: 1) οι κάθε είδους δημόσιες υπηρεσίες και αρχές που υπάγονται στο νομικό πρόσωπο του Δημοσίου και εκπροσωπούνται από αυτό, ήτοι α) οι Ανεξάρτητες (αυτοτελείς) Υπηρεσίες της πολιτειακής ηγεσίας του Κράτους, β) οι Δημόσιες Αρχές της νομοθετικής λειτουργίας του Κράτους, γ) οι Δημόσιες Αρχές της δικαστικής λειτουργίας του Κράτους, δ) οι Ανεξάρτητες Διοικητικές Αρχές, ε) τα Υπουργεία, με τις Γενικές Γραμματείες, τις Ειδικές Γραμματείες και τους Διοικητικούς Τομείς, τις Περιφερειακές Υπηρεσίες, τις Ειδικές Αποκεντρωμένες Υπηρεσίες, τις Υπηρεσίες Εξωτερικού και τις Αυτοτελείς Δημόσιες Υπηρεσίες τους, και στ) οι Αποκεντρωμένες Διοικήσεις (ενιαίες αποκεντρωμένες μονάδες διοίκησης του Κράτους), 2) τα κάθε είδους νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου: α) νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου της καθ΄ ύλην αυτοδιοίκησης (κατά εποπτεύον υπουργείο), και β) νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου της κατά τόπον αυτοδιοίκησης, Δήμοι (οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης α΄ βαθμού) και Περιφέρειες (οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης β΄ βαθμού), 3) τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου δημοσίου χαρακτήρα που επιδιώκουν κοινωφελείς ή άλλους δημόσιους σκοπούς, 4) οι ανώνυμες εταιρείες του Δημοσίου, τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς του δημοσίου τομέα, καθώς και οι θυγατρικές εταιρείες όλων των ανωτέρω φορέων, εκτός των επιχειρήσεων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, όπως, επίσης, τις ανώνυμες τραπεζικές εταιρείες που ανήκουν στο νομικό πρόσωπο του Δημοσίου. Αντίθετα, δεν υπάγονται α) τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, που εξαιρέθηκαν από το δημόσιο τομέα, με νομοθετική ρύθμιση, ή όσα, από τη σύστασή τους, δεν υπήχθησαν σε αυτόν, β) τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου δημοσίου χαρακτήρα και σκοπού, που «εξήλθαν» από το δημόσιο τομέα, με νομοθετική ρύθμιση, ή όσα ρητά εξαιρέθηκαν, κατά τη σύστασή

⁷⁵³ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.π.

⁷⁵⁴ ΦΕΚ Α΄ 101/31-7-1990

⁷⁵⁵ Διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.ydmed.gov.gr>>

τους, από αυτόν, γ) οι ανώνυμες εταιρείες του Δημοσίου που εξ' υπαρχής δεν υπήχθησαν στο δημόσιο τομέα, καθώς και τις δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμούς, που «εξήλθαν» από το δημόσιο τομέα, αν και οι δημόσιες αρχές ασκούν σε αυτές, άμεσα ή έμμεσα, καθοριστική επιρροή, δ) οι ανώνυμες εταιρείες παροχής υπηρεσιών ή παραγωγής αγαθών γενικότερου οικονομικού συμφέροντος, οι οποίες εξήλθαν από τον έλεγχο του Δημοσίου ή ουδέποτε υπήχθησαν σε αυτόν και δεν αποτελούν δημόσιες επιχειρήσεις, ε) τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου μη δημοσίου χαρακτήρα αλλά κοινωφελούς σκοπού, καθώς και τα νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου διεθνούς χαρακτήρα (ελληνικοί φορείς διεθνούς χαρακτήρα), τα οποία ασκούν έργο γενικότερης σημασίας και για τα οποία εκδηλώνεται η άσκηση του δικαιώματος εποπτείας του κράτους. Επίσης, με τα άρθρ. 1 παρ. 5 και 15 του Ν. 3429/2005⁷⁵⁶, τέθηκαν εκτός δημοσίου τομέα οι ακόλουθες δημόσιες επιχειρήσεις και οργανισμοί: α) οι εισηγμένες σε χρηματιστήριο ανώνυμες εταιρείες, εφόσον το Δημόσιο ή άλλα νομικά πρόσωπα του δημοσίου τομέα συμμετέχουν στο μετοχικό τους κεφάλαιο, με οποιοδήποτε ποσοστό συμμετοχής, β) οι συνδεδεμένες, με τις εισηγμένες σε χρηματιστήριο επιχειρήσεις, ανώνυμες εταιρείες και γ) οι ανώνυμες εταιρείες, για τις οποίες έχει εκδοθεί απόφαση έναρξης διαδικασιών αποκρατικοποίησης.

Πρέπει, τέλος, η αξιόποινη πράξη των παρ. 1, 2 ή 3 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979 να τελείται από δημόσιο λειτουργό ή υπάλληλο κατά την άσκηση των καθηκόντων του, δηλ. αυτών που του ανατίθενται, ως οργάνου του κράτους, επιβάλλονται σ' αυτόν από το νόμο ή καθορίζονται με διοικητική πράξη ή απορρέουν από ιδιαίτερες οδηγίες των προϊσταμένων του ή ενυπάρχουν στη φύση της υπηρεσίας του και αναφέρονται στην έκφραση από τον λειτουργό ή υπάλληλο της θελήσεως της πολιτείας και στην άσκηση της κρατικής εξουσίας μέσα στον κύκλο των δημοσίων υποθέσεων και ενεργειών στις σχέσεις της έναντι των τρίτων, και όχι υποχρεώσεών του, που ανάγονται και εξυπηρετούν άλλα συμφέροντα των δημοσίων υπηρεσιών, όπως η εύρυθμη λειτουργία αυτών, η τήρηση της υπαλληλικής δεοντολογίας κλπ.⁷⁵⁷. Κατά μια άποψη, η υπό εξέταση διάταξη τυγχάνει εφαρμογής και όταν οι αξιόποινες πράξεις τελούνται από δημόσιο λειτουργό ή υπάλληλο και επ' ευκαιρία της άσκησης των καθηκόντων του⁷⁵⁸. Κατά την άποψή μας, πράξεις που βρίσκονται έξω από τα καθήκοντα ή την υπηρεσία του δημοσίου λειτουργού ή υπαλλήλου και είναι ξένες προς αυτά, δεν μπορούν να υπαχθούν στο πεδίο εφαρμογής της διάταξης της παρ. 4 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979, έστω κι αν αυτός τις επιχειρεί με την ευκαιρία της υπηρεσίας του ή με τη χρησιμοποίηση της ιδιότητάς του⁷⁵⁹.

⁷⁵⁶ ΦΕΚ Α' 314/31-12-2005

⁷⁵⁷ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 39

⁷⁵⁸ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 53

⁷⁵⁹ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.

6.4.3. Η ευθύνη των συμμετόχων

Για την συμμετοχική ευθύνη στα ιδιαίτερα εγκλήματα εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 49 ΠΚ, κατά την οποία: «1. Όπου ο νόμος για να είναι μια πράξη αξιόποινη απαιτεί ιδιαίτερες ιδιότητες ή σχέσεις, αν αυτές υπάρχουν μόνο στο δράστη, τότε αυτοί που είναι συμμετοχοί κατά το άρθρο 46 παρ. 1 μπορούν να τιμωρηθούν με ποινή ελαττωμένη (άρθρο 83)· αν όμως υπάρχουν μόνο σ' αυτούς που είναι συμμετοχοί κατά τα άρθρα 46 παρ. 1 και 47 τότε οι τελευταίοι τιμωρούνται ως αυτουργοί και ο δράστης ως συνεργός. 2. Οι ιδιαίτερες ιδιότητες ή σχέσεις ή άλλες περιστάσεις που επιτείνουν, μειώνουν ή αποκλείουν την ποινή λαμβάνονται υπόψη μόνο για εκείνον το συμμετόχο στον οποίο υπάρχουν».

Σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 2 του ως άνω άρθρου, στην περίπτωση των μη γνήσιων ιδιαίτερων εγκλημάτων, όπως η υπό διερεύνηση παραλλαγή, αν η ιδιότητα που απαιτείται να υπάρχει στο πρόσωπο του δράστη και που επαυξάνει (ή μειώνει ή αποκλείει) τον δεδομένο αξιόποινο χαρακτήρα της πράξης, δεν υπάρχει στο πρόσωπο των συμμετόχων, αυτοί δεν μπορούν να τιμωρηθούν ως συμμετοχοί στην παραλλαγή, αλλά στο βασικό έγκλημα, δεδομένου ότι οι συμμετοχοί δανείζονται το άδικο της πράξης του φυσικού αυτουργού και όχι επιβαρυντικά στοιχεία που είναι απολύτως συνυφασμένα με το πρόσωπό του. Έτσι, για να τελεστεί η παραλλαγή κατά συναυτουργία, πρέπει, πέραν της συναπόφασης και συνεκτέλεσης της πράξης κατ' άρθρο 45 ΠΚ, όλοι οι δράστες να φέρουν την ιδιότητα του δημοσίου λειτουργού ή υπαλλήλου και, βεβαίως, να τελούν αυτήν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους. Για τις υπόλοιπες δε, μορφές συμμετοχής (ηθική αυτουργία, συνέργεια), αν οι συμμετοχοί φέρουν την ιδιότητα του δράστη της παραλλαγής, θα τιμωρηθούν με βάση την προβλεπόμενη από το άρθρο αυτό ποινή σε συνδυασμό με τα άρθρα 46 παρ. 1 περ. α' και β' και 47 ΠΚ, αντίστοιχα. Αν, όμως είναι ιδιώτες ή δεν δρουν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, τότε αυτοί δεν θεωρούνται συμμετοχοί στην παραλλαγή, αλλά στο βασικό έγκλημα.

6.5. Το έγκλημα της συγκρότησης ή συμμετοχής σε οργάνωση ή ένωση προσώπων οποιασδήποτε μορφής που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση πράξεων των παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979

6.5.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος

Σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 4 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979: «Όποιος συγκροτεί ή συμμετέχει σε οργάνωση ή ένωση προσώπων οποιασδήποτε μορφής που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση των πράξεων

των παραγράφων 1 και 2, τιμωρείται με τις ποινές της παραγράφου 1, αν η πράξη δεν τιμωρείται βαρύτερα με άλλη διάταξη».

Με βάση τα προστατευόμενα έννομα αγαθά, το έγκλημα αυτό στρέφεται κατά του υπερατομικού εννόμου της κοινωνικής ευταξίας, συμπροσβάλλοντας τα ατομικά έννομα αγαθά της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας και της ιδιοκτησίας, και είναι έγκλημα του κοινού Ποινικού Δικαίου και όχι πολιτικό.

Βάσει του υποκειμένου τέλεσης, το εν λόγω έγκλημα είναι κοινό⁷⁶⁰, πολυπρόσωπο, δεδομένου ότι για την τέλεση της πράξης απαιτείται σύμπραξη και άλλου ή άλλων, εκτός από τον δράστη, προσώπων, τα οποία θα συγκροτούν μαζί την ομάδα ή την ένωση προσώπων ή θα συμμετέχουν μαζί με τον δράστη σε ήδη συγκροτημένη ομάδα ή ένωση προσώπων, καθώς και ιδιόχειρο⁷⁶¹.

Περαιτέρω, αποτελεί γνήσιο έγκλημα (και όχι ψευτοέγκλημα)⁷⁶², τυπικό⁷⁶³ και αφηρημένης διακινδύνευσης⁷⁶⁴.

Επιπλέον, συνιστά έγκλημα ενέργειας και δεν μπορεί να τελεστεί δια παραλείψεως⁷⁶⁵ και υπαλλακτικώς μικτό, διότι απαρτίζεται από τη συγκρότηση της ομάδας ή ένωσης προσώπων και την ένταξη σε τέτοια και οι τρόποι αυτοί μπορούν να εναλλαχθούν μεταξύ τους, αποτελώντας ένα και μόνο έγκλημα, εκτός κι αν μεσολαβήσει ειρήνευση του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης⁷⁶⁶.

Με βάση τον χρόνο τυπικής ολοκλήρωσης της αντικειμενικής υπόστασής του, στην περίπτωση της συγκρότησης (και μόνον) το έγκλημα είναι στιγμιαίο, ενώ στην περίπτωση της συμμετοχής είναι διαρκές⁷⁶⁷.

⁷⁶⁰ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, Ασφάλεια και Ελευθερία, Ερμηνεία του Ν. 2928/2001 για το οργανωμένο έγκλημα και σχετικά κείμενα, 2002, σελ. 113, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 117

⁷⁶¹ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 116, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 118

⁷⁶² Αντίθ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 34-35, κατά τον οποίο η εν λόγω διάταξη είναι αντισυνταγματική λόγω αοριστίας, καθώς και λόγω του ότι ο δράστης τιμωρείται ανεξαρτήτως συμμετοχής του στις προπαγανδιστικές δραστηριότητες και άρα ουσιαστικά τιμωρείται το φρόνημα και η σκέψη.

⁷⁶³ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 3. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 113, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 117

⁷⁶⁴ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 3, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 843, *Gierhake Κ.*, ό.π., σελ. 401. Αντίθ. *Λίβου Ν.*, Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 187 Π.Κ., Με αφορμή το υπ' αριθμ. 215/2015 Βούλευμα του Συμβουλίου Εφετών Αθηνών, ΠοινΧρ 2015, σελ. 311 (ότι συνιστά έγκλημα βλάβης της δημόσιας τάξης). Αντίθ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 104, κατά τον οποίο πρόκειται για μια δυνητική διακινδύνευση του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης και για αφηρημένη διακινδύνευση αόριστου αριθμού εννόμων αγαθών προσωπικής ελευθερίας αφενός και των λοιπών εννόμων αγαθών αφετέρου, που βρίσκονται στο στόχαστρο της εγκληματικής οργάνωσης. Έτσι και *Ορφανού Σ.*, ό.π.

⁷⁶⁵ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 113, *Μαργαρίτη Λ.*, ό.π., σελ. 1431, *Μαργαρίτη Λ./Χατζηγιωάννου Κ.*, ό.π., σελ. 170, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 118

⁷⁶⁶ Βλ. *Μαργαρίτη Λ./Χατζηγιωάννου Κ.*, ό.π., σελ. 171, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 3 και 46, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 112, *Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ.*, ό.π., σελ. 763, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 737

⁷⁶⁷ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 112, *Μαργαρίτη Λ.*, ό.π., σελ. 1431, *Μαργαρίτη Λ./Χατζηγιωάννου Κ.*, ό.π., σελ. 170, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 3, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 113-

Περαιτέρω, πρόκειται για έγκλημα σύνθετης υποκειμενικής υπόστασης, αν και υποστηρίζεται και η άποψη ότι συνιστά έγκλημα κανονικής υποκειμενικής υπόστασης.

Τέλος, το υπό διερεύνηση έγκλημα συνιστά πλημμέλημα και διώκεται αυτεπαγγέλτως, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 5 του Ν. 927/1979.

6.5.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος

6.5.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης

Υποκείμενο τέλεσης του υπό διερεύνηση εγκλήματος μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο, το οποίο συμπράττει αναγκαίως με άλλα φυσικά πρόσωπα είτε κατά τη συγκρότηση τέτοιας οργάνωσης ή ένωσης προσώπων, είτε συμμετέχοντας σ' αυτή.

6.5.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά

6.5.2.2.1. Οι υπαλλαγές

Η αξιόποινη συμπεριφορά του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979 συνίσταται είτε στη συγκρότηση μιας οργάνωσης ή ένωσης προσώπων οποιασδήποτε μορφής που επιδιώκει συστηματικά την τέλεση των πράξεων των παρ. 1 και 2 του ίδιου άρθρου, είτε η συμμετοχή ως μέλους σε τέτοια οργάνωση ή ένωση προσώπων:

α. Συγκρότηση είναι η καθοδηγητική/κατευθυντήρια συμβολή στη δημιουργία μιας οργάνωσης με τον σχεδιασμό της λειτουργίας της κατά τρόπο ώστε να αποκτά δική της προσωπικότητα, ενώ, στην περίπτωση της ένωσης προσώπων αρκεί η σύμπτωση βουλήσεων και μια στοιχειώδης υποδομή και κατανομή ρόλων⁷⁶⁸.

β. Συμμετοχή είναι η ένταξη σε μια ήδη συγκροτημένη οργάνωση ή ένωση προσώπων που επιτυγχάνεται με την υποβολή αίτησης αποδοχής ως μέλους εν γνώσει του σκοπού της οργάνωσης ή της ένωσης προσώπων, υποταγή της βούλησης στην περίπτωση οργάνωσης ή σύμπτωση αυτής με τη βούληση των ήδη συμμετεχόντων στην περίπτωση της ένωσης προσώπων, και συμβολή στην λειτουργία ή συνεισφορά στην δράση ή στην εφοδιαστική υποδομή της οργάνωσης ή ένωσης προσώπων, χωρίς να είναι αναγκαία η

114, Πανταζή Θ., ό.π., Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ., ό.π., σελ. 763, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π.

⁷⁶⁸ Βλ. Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 46, Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ., ό.π., σελ. 763, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 737. Πρβλ. Μανωλεδάκη Ι., ό.π., σελ. 112, Ορφανού Σ., ό.π., σελ. 110, Παπαχαράλαμπος Χ., Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος του άρ. 187 ΠΚ και του ομαδικά τελούμενου σχεδιασθέντος εγκλήματος. Αυτοτελής ή εξαρτημένη προστασία της δημόσιας τάξης;, Υπερ. 1996, σελ. 153

προσωπική συμμετοχή του δράστη σε όλες τις κατ' ιδίαν πράξεις της οργάνωσης ή ένωσης⁷⁶⁹.

Αντίθετα, δεν συνιστά συμμετοχή σε οργάνωση ή ένωση προσώπων η απλή υποστήριξη των σκοπών της⁷⁷⁰ ή η συμμετοχή σε εκδηλώσεις, ομιλίες ή εορταστικές συναθροίσεις ως απλού θεατή ή ακροατή⁷⁷¹.

Για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος δεν απαιτείται και η τέλεση κάποιου εκ των σκοπούμενων εγκλημάτων⁷⁷².

Από την άλλη πλευρά, δεν υπάγονται στο πεδίο εφαρμογής της του άρθρου 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979 οργάνώσεις ή ενώσεις προσώπων με σκοπό την προπαγάνδα υπέρ ρατσιστικής ιδεολογίας ή την τέλεση εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά ή την τέλεση του εγκλήματος του άρθρου 2 του Ν. 927/1979, αναλογική δε, εφαρμογή θα προσέκρουε ευθέως στη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 του Συντάγματος και στην αρχή «*nullum crimen nulla poena sine lege (stricta)*»⁷⁷³.

6.5.2.2.2. Εννοιολογική προσέγγιση οργάνωσης και ένωσης προσώπων

Ο δράστης του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979 θα πρέπει να συγκροτεί ή να συμμετέχει σε οργάνωση ή ένωση προσώπων:

α. Οργάνωση είναι, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ, η συγκροτούμενη με διάρκεια δράσης ομάδα, η οποία αποτελείται από τρία ή περισσότερα πρόσωπα, που με την υποταγή της βούλησής τους στη βούληση της ολότητας επιδιώκουν κοινό σκοπό, την τέλεση συγκεκριμένων εγκλημάτων, και μεταξύ τους τελούν σε τέτοια σχέση, ώστε αυτά να αισθάνονται έναντι αλλήλων ως ενιαία μονάδα⁷⁷⁴.

⁷⁶⁹ Βλ. *Καρεκλά Σ.*, ό.π.π., σελ. 890, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.π., σελ. 113, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 47, *Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ.*, ό.π.π., *Ορφανού Σ.*, ό.π.π., σελ. 111-112, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 737. Πρβλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, 2016, σελ. 212, για το αξιόποιο του οργανωμένου εγκλήματος.

⁷⁷⁰ Βλ. *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 737, *Ορφανού Σ.*, ό.π.π., σελ. 113. Πρβλ. *Gierhake Κ.*, ό.π.π., σελ. 402, κατά την οποία ούτε η εκπαίδευση στον χειρισμό όπλων ή στην παραγωγή πόρων, ούτε η συλλογή ή διάθεση περιουσιακών στοιχείων μπορούν να επιφέρουν τον ποινικό κολασμό του δράστη, μπορεί, ωστόσο, να εφαρμοστεί το μέτρο της κατάσχεσης.

⁷⁷¹ Βλ. *Καρεκλά Σ.*, ό.π.π. Αντίθ. *Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ.*, ό.π.π.

⁷⁷² Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.π., *Πανταζή Θ.*, ό.π.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερίας της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 487. Αντίθ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 49-50

⁷⁷³ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 50 (: εκτός αν φέρει το χαρακτήρα προτροπής για μίσος ή βία κατά θυμάτων των διεθνών εγκλημάτων), *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 737

⁷⁷⁴ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π.π., σελ. 1186, *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.π., σελ. 106-108, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 44, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., σελ. 161-162, *Ορφανού Σ.*, ό.π.π., σελ. 104-105, *Πανταζή Θ.*, ό.π.π., σελ. 844, *Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ.*, ό.π.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 736, *Gierhake Κ.*, ό.π.π., σελ. 397-398

β. Ένωση προσώπων είναι, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 187 παρ. 5 του ΠΚ, η ένωση δύο τουλάχιστον προσώπων προς διάπραξη ενός τουλάχιστον μη προσδιοριζόμενου κακούργηματος ή πλημμελήματος, με το οποίο επιδιώκεται οικονομικό ή υλικό όφελος ή η προσβολή της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας ή της γενετήσιας ελευθερίας, στην οποία επικρατούν οι διαπροσωπικές σχέσεις των μελών και δεν υπάρχει η πραγματοπαγής οργάνωση, ούτε είναι αναγκαίο να έχει νομική προσωπικότητα⁷⁷⁵.

Μια τέτοια οργάνωση ή ένωση προσώπων μπορεί να λειτουργεί και εντός ενός πολιτικού κόμματος ή να σχετίζεται ή ακόμη και να ταυτίζεται πλήρως με ένα πολιτικό κόμμα, ανεξαρτήτως από τις θέσεις που περιλαμβάνονται στην ιδρυτική διακήρυξη ή το καταστατικό του κόμματος, δεδομένου ότι η ρητή συμπερίληψη στους σκοπούς του της τέλεσης των εγκλημάτων του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 του Ν. 927/1979 θα στερούσε από αυτό την άδεια συμμετοχής του στις εκλογές⁷⁷⁶.

Αντίθετα, η αναπαραγωγή ή διάδοση ρατσιστικών ιδεών από την ηγεσία και κατ' επέκταση τα στελέχη, τα μέλη και τους φίλους ενός πολιτικού κόμματος, δεν αρκεί για να χαρακτηριστεί αυτό ως οργάνωση του άρθρου 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979.

6.5.2.3. Η αφηρημένη διακινδύνευση

Η ύπαρξη μιας τέτοιας ομάδας ή ένωσης προσώπων, την οποία συγκροτεί ή στην οποία συμμετέχει ο δράστης, και η ετοιμότητά της να τελέσει ανά πάσα στιγμή συγκεκριμένα εγκλήματα είναι από μόνη της ιδιαίτερα επικίνδυνη τόσο για τον κοινωνικό χώρο εντός του οποίου υπάρχει, όσο και για τα ίδια τα πρόσωπα ή τα πράγματα που κινούνται και διακινούνται ελεύθερα στον χώρο αυτό, τα οποία λόγω της ύπαρξης της ομάδας καθίσταται εν δυνάμει θύματα ή υλικά αντικείμενα, αντίστοιχα, των εγκληματικών πράξεων⁷⁷⁷.

6.5.2.4. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης

⁷⁷⁵ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 108 και 111, *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 504, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 44, *Πανταζή Θ.*, ό.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 736, *Της ίδιας*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 486

⁷⁷⁶ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., *Μαργαρίτη Λ./Χατζηγιάννου Κ.*, ό.π., σελ. 178, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 46, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 166-167, *Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ.*, ό.π., σελ. 765, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 737

⁷⁷⁷ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 499, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 104, *Gierhake Κ.*, ό.π., σελ. 397

Κανένας λόγος, γενικός ή ειδικός, δεν μπορεί να άρει τον άδικο χαρακτήρα του εγκλήματος αυτού, λόγω της ιδιαίτερης επικινδυνότητας των οργανώσεων και ενώσεων προσώπων τέτοιου τύπου και της φύσης των προστατευόμενων εννόμων αγαθών.

6.5.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος

Σύμφωνα με την άποψη που επικρατεί στη θεωρία για υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ, απαιτείται, εκτός από δόλο οποιουδήποτε βαθμού για τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, και ένας πρόσθετος σκοπός για τη διάπραξη των εγκλημάτων που επιδιώκει η οργάνωση⁷⁷⁸. Κατ' άλλη άποψη, η «επιδίωξη» αποτελεί στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης, αρκούντος έτσι του ενδεχόμενου δόλου⁷⁷⁹. Κατά την άποψή μας, όταν ο δράστης συγκροτεί την οργάνωση ή ένωση προσώπων, τότε, πράγματι, εκτός από δόλο οποιουδήποτε βαθμού για τις πράξεις της συγκρότησης ή της συμμετοχής σε μια οργάνωση ή ένωση προσώπων, όπως τα στοιχεία αυτά προσδιορίστηκαν εννοιολογικά παραπάνω, θα πρέπει να επιδιώκει και ο ίδιος την τέλεση, εν προκειμένω, των εγκλημάτων του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 του Ν. 927/1979, αφού αυτός καθορίζει μαζί με τους συναυτουργούς του τον σκοπό της οργάνωσης ή της ένωσης. Το αυτό ισχύει και στην περίπτωση που συμμετέχει σε μια ένωση προσώπων, όπου είναι απαραίτητη η σύμπτωση της βούλησής του με αυτή των ήδη συμμετεχόντων. Όταν, όμως, ο δράστης συμμετέχει σε μια ήδη συγκροτημένη οργάνωση, τότε αρκεί να γνωρίζει ότι συμμετέχει σε μια οργάνωση με τέτοιο σκοπό και να αποδέχεται ως ενδεχόμενο την τέλεση των εγκλημάτων του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 του Ν. 927/1979⁷⁸⁰.

Ενόψει της ακολουθούμενης εδώ άποψης, περίπτωση πραγματικής πλάνης συντρέχει μόνον στην περίπτωση που αυτός που συμμετέχει σε μια οργάνωση που επιδιώκει την τέλεση των εγκλημάτων αυτών, αγνοεί τον σκοπό της οργάνωσης.

6.5.4. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος

6.5.4.1. Απόπειρα

Το υπό διερεύνηση έγκλημα είναι τετελεσμένο, μόλις επιτευχθεί το αποτέλεσμα της συγκρότησης ή της ένταξης ως μέλους και συμμετοχής σε

⁷⁷⁸ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 114, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 121-122, *Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Λ.*, ό.π., σελ. 764

⁷⁷⁹ Βλ. *Λίβου Ν.*, ό.π., σελ. 312-313, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 52

⁷⁸⁰ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 162-163, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 737

οργάνωση ή ένωση προσώπων οποιασδήποτε μορφής με τον σκοπό αυτό και δεν είναι νοητή η απόπειρα σε καμία εκ των δύο περιπτώσεων⁷⁸¹.

6.5.4.2. Συμμετοχή

Κατ' αρχήν δεν νοείται κατά συναυτουργία τέλεσης του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979, δεδομένου ότι καθένας που συγκροτεί ή συμμετέχει σε μια τέτοια οργάνωση ή ένωση προσώπων είναι αυτουργός του εγκλήματος⁷⁸².

Συμμετοχή είναι νοητή υπό τη μορφή της ηθικής αυτουργίας και της συνέργειας υπό την προϋπόθεση ότι ο συμμετοχος δεν έχει ενταχθεί στην οργάνωση ή την ένωση προσώπων, δηλ. δεν έχει υποβάλει αίτησης αποδοχής του ως μέλους και δεν έχει υποτάξει τη βούλησή του στην περίπτωση της οργάνωσης ή αυτή δεν συμπίπτει με τη βούληση των ήδη συμμετεχόντων σε μια ένωση προσώπων. Έτσι, όποιος συμμετέχει ευκαιριακά ή βοηθά στην προετοιμασία εκδηλώσεων της οργάνωσης ή ένωσης ή εκείνος που διαχειρίζεται απλώς και μόνον τα οικονομικά της οργάνωσης ή της ένωσης ή συμμετέχει στην εκπαίδευση νέων μελών, μπορεί να κριθεί ως συνεργός⁷⁸³.

Να σημειωθεί ότι τυγχάνει ανάλογης εφαρμογής η διάταξη του άρθρου 187 παρ. 6 εδ. γ' ΠΚ⁷⁸⁴, σύμφωνα με την οποία: «*Η απλή ψυχική συνέργεια στα εγκλήματα της συγκρότησης ή συμμετοχής κατά την παράγραφο 1 ή της συμμορίας κατά την παράγραφο 5 δεν τιμωρείται, εφόσον τα μέλη της οργάνωσης ή συμμορίας δεν επιδιώκουν οικονομικό ή άλλο υλικό όφελος*».

6.5.4.3. Προβλήματα συρροής

Κατ' αρχήν, αν δράστης τελέσει και τις δύο αξιόποινες συμπεριφορές, δηλ. τόσο τη συγκρότηση, όσο και τη συμμετοχή, θα τιμωρηθεί για ένα έγκλημα⁷⁸⁵. Η διάταξη δε, του άρθρου 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979 θα συρρέει φαινομενικά με τις διατάξεις των παρ. 1 και 2 του ίδιου άρθρου του Ν. 927/1979, αν πράγματι τελεστούν τα εγκλήματα που προβλέπουν, λόγω ταυτότητας των προστατευόμενων εννόμων αγαθών, και πραγματικά, αφού ο δράστης θα έχει τελέσει διαφορετικές πράξεις, με τις πράξεις της συγκρότησης

⁷⁸¹ Πρβλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 507. Αντίθ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 116-117, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 131-132, *Παπαχαλαράμπος Χ.*, Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος του αρ. 187 ΠΚ και του ομαδικά τελούμενου σχεδιασθέντος εγκλήματος. Αυτοτελής ή εξαρτημένη προστασία της δημόσιας τάξης;, Υπερ. 1996, σελ. 153-154

⁷⁸² Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 117, *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 133

⁷⁸³ Βλ. *Αποστολάκη Γ.*, ό.π., *Καρεκλά Σ.*, ό.π., *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 49, *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 107-108, *Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.

⁷⁸⁴ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., *Ορφανού Σ.*, ό.π.

⁷⁸⁵ Βλ. *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 116

ή της συμμετοχής να απορροφώνται από την πράξη της δημόσιας υποκίνησης, ως συντιμωρητές πρότερες πράξεις, καθώς υπάρχει μεταξύ τους σχέση μέσου προς σκοπό⁷⁸⁶.

Η διάταξη της παρ. 4 περιέχει, άλλωστε, και ρήτρα σχετικής επικουρικότητας, με αποτέλεσμα να υποχωρεί έναντι άλλης διάταξης, που τιμωρεί την ίδια πράξη βαρύτερα, όπως έναντι αυτής του άρθρου 187 ΠΚ, όταν η οργάνωση ή η ένωση επιδιώκει τόσο πράξεις του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 Ν. 927/1979, όσο και πράξεις που αναφέρονται στον κατάλογο του άρθρου 187 παρ. 1 ΠΚ ή τιμωρούνται κατ' άρθρο 187 παρ. 5 ΠΚ, αντίστοιχα⁷⁸⁷.

6.5.5. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης

Για το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 4 του Ν. 927/1979 προβλέπεται ποινή φυλάκισης με πλαίσιο ποινής από τρεις μήνες έως τρία έτη και σωρευτικά η επιβολή χρηματικής ποινής από 5.000 έως 20.000 ευρώ.

Ο αξιόποινος δε, χαρακτήρας της πράξης δεν μπορεί να αποκλειστεί από κανέναν προσωπικό λόγο απαλλαγής από την ποινή (υποχρεωτικό ή δυνητικό) ή λόγο δικαστικής άφεσης της ποινής (άρθρο 104B ΠΚ), ενόψει της φύσης των προστατευόμενων εννόμων αγαθών, αλλά και της ιδιαίτερης επικινδυνότητας των οργανώσεων και ενώσεων προσώπων τέτοιου τύπου, ούτε και από κάποιον λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου, πλην της παραγραφής.

Κατά την άποψή μας, ωστόσο, τυγχάνει ανάλογης εφαρμογής η διάταξη του άρθρου 187 παρ. 6 εδ. β' ΠΚ, κατά την οποία συνιστά ελαφρυντική περίπτωση η μη τέλεση οποιουδήποτε από τα επιδιωκόμενα εγκλήματα.

6.6. Το έγκλημα της δημόσιας επιδοκimasίας, ευτελισμού ή κακόβουλης άρνησης της ύπαρξης ή της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονιών, πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και του ναζισμού

6.6.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος

Σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ. 1 του Ν. 927/1979: «*Όποιος με πρόθεση, δημόσια, προφορικά ή δια του τύπου, μέσω του διαδικτύου ή με οποιοδήποτε άλλο μέσο ή τρόπο, επιδοκimasζει, ευτελίζει ή κακόβουλα αρνείται την ύπαρξη ή τη σοβαρότητα εγκλημάτων γενοκτονιών, εγκλημάτων πολέμου,*

⁷⁸⁶ Αντίθ. Παπαχαράλαμπος Χ., Νομοθετώντας το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 215, υπέρ της αληθινής συρροής.

⁷⁸⁷ Βλ. Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 51, Νούσκαλη Γ., ό.π., σελ. 166, Πανταζή Θ., ό.π., σελ. 844, Παπαχαράλαμπος Χ., Νομοθετώντας το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 215, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 737-738

εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και των εγκλημάτων του ναζισμού που έχουν αναγνωρισθεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή της Βουλής των Ελλήνων και η συμπεριφορά αυτή στρέφεται κατά ομάδας προσώπων ή μέλους της που προσδιορίζεται με βάση τη φυλή, το χρώμα, τη θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία, όταν η συμπεριφορά αυτή εκδηλώνεται κατά τρόπο που μπορεί να υποκινήσει βία ή μίσος ή ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά μίας τέτοιας ομάδας ή μέλους της, τιμωρείται με τις ποινές της παραγράφου 1 του προηγούμενου άρθρου».

Όπως προεκτέθηκε, κατά την άποψή μας, το υπό διερεύνηση έγκλημα δεν προσβάλλει κανένα έννομο αγαθό, ούτε ατομικό, ούτε υπερατομικό, αλλά, αντίθετα, αποτελεί «ψευτοέγκλημα», δηλ. μια απλή τυπική ιδεολογική κατασκευή του ποινικού νομοθέτη⁷⁸⁸. Παρά ταύτα, καταστρώνεται ως έγκλημα του κοινού Ποινικού Δικαίου και όχι ως πολιτικό, αφού, σε καμία περίπτωση, δεν στρέφεται αμέσως κατά της πολιτείας, ούτε τείνει στην ανατροπή ή αλλοίωση της κατεστημένης τάξης, η οποία υπάρχει σύμφωνα με το ισχύον πολίτευμα⁷⁸⁹. Κατ' άλλη άποψη, η διάταξη αυτή αποκτά νομική σημασία μόνον όταν ενέχει υβριστικό χαρακτήρα κατά μιας ομάδας ή μέλους της, με αποτέλεσμα να προσβάλλει το έννομο αγαθό της τιμής, παρ' ότι, κατά την ίδια άποψη, καταστρώνεται ως έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης ατομικών αγαθών της ομάδας ή και της δημόσιας τάξης⁷⁹⁰.

Περαιτέρω, βάσει του υποκειμένου τέλεσης, το υπό διερεύνηση έγκλημα είναι κοινό, προβλεπόμενης μιας διακεκριμένης παραλλαγής στην παρ. 2 του ίδιου άρθρου του Ν. 927/1979, η οποία καταστρώνεται ως ιδιαίτερο έγκλημα, εφόσον ο αυτουργός πρέπει φέρει την ιδιότητα του δημοσίου λειτουργού ή υπαλλήλου και να τελεί την πράξη κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Επιπλέον, αποτελεί μονοπρόσωπο έγκλημα⁷⁹¹ και μη ιδιόχειρο⁷⁹².

Επίσης, πρόκειται για τυπικό έγκλημα⁷⁹³, ενώ καταστρώνεται ως έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης, στην ίδια κατεύθυνση των τυποποιούμενων στο Ν. 927/1979 εγκλημάτων⁷⁹⁴.

⁷⁸⁸ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 331

⁷⁸⁹ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, Επιβουλή της δημόσιας τάξης. Άρθρα 183-197 ΠΚ, 2^η έκδοση, σελ. 85

⁷⁹⁰ Βλ. *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 846

⁷⁹¹ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 189. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

⁷⁹² Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

⁷⁹³ Αντίθ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 190, *Παπαχαράλαμπος Χ.*, ό.π., σελ. 210, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 463. Πρβλ. και *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

⁷⁹⁴ Αντίθ. *Βασματζίδα Χ.*, ό.π., σελ. 47-48, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 78, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερία της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 487, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383 ΠοινΧρ 2010, σελ. 459, ότι είναι αφηρημένης-συγκεκριμένης ή δυνητικής διακινδύνευσης.

Περαιτέρω, συνιστά έγκλημα ενέργειας⁷⁹⁵, που δεν μπορεί να τελεστεί δια παραλείψεως⁷⁹⁶, απλό⁷⁹⁷, γνήσιο πολύτροπο⁷⁹⁸ και στιγμιαίο⁷⁹⁹.

Κατ' άλλη άποψη, η διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν. 927/1979 τυποποιεί ένα ιδιότυπο σωρευτικώς μικτό έγκλημα, στο οποίο συνενώνονται α) μια ειδική υπόσταση επικινδυνότητας ή προτρεπτικού λόγου και β) μια ειδική υπόσταση εξύβρισης, οι οποίες δεν δύνανται να εναλλαχθούν και προσβάλλουν διαφορετικά έννομα αγαθά, η μεν, πρώτη μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τα έννομα αγαθά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας, της προσωπικής ελευθερίας και της ιδιοκτησίας (έγκλημα αφηρημένης-συγκεκριμένης διακινδύνευσης), η δε, δεύτερη βλάπτει το έννομο αγαθό της τιμής ενός ορισμένου ή περισσότερων προσδιορισμένων προσώπων (έγκλημα βλάβης), και καθεμία από τις δύο αυτές ειδικές υποστάσεις, αυτοτελώς θεωρούμενη, αποτελεί ένα υπαλλακτικώς μικτό έγκλημα⁸⁰⁰. Η άποψη αυτή δεν μπορεί να γίνει δεκτή, καθώς παραβλέπει ότι οι δύο πρόσθετες προϋποθέσεις συνιστούν, όπως είδαμε, εξωτερικούς όρους του αξιοποίνου μιας συμπεριφοράς, η οποία μπορεί να τελεστεί με τρεις διαφορετικούς τρόπους (επιδοκίμασία, ευτελισμό ή κακόβουλη άρνηση), μη προσδιορίζοντες (οι όροι αυτοί) το άδικο της πράξης, πολλώ δε, μάλλον το προστατευόμενο έννομο αγαθό. Κατά τον *Νούσκαλη*, από την άλλη πλευρά, η μεν, πρώτη περίπτωση συνιστά έγκλημα δυνητικής διακινδύνευσης της δημόσιας τάξης⁸⁰¹, ενώ η δεύτερη περίπτωση ιδιώνυμο έγκλημα κατά της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και όχι ειδικότερη περίπτωση εξύβρισης⁸⁰².

Περαιτέρω, το έγκλημα του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 εντάσσεται στα εγκλήματα κανονικής υποκειμενικής υπόστασης, συνιστά πλημμέλημα και είναι και αυτό αυτεπαγγέλτως διωκόμενο, κατ' εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 5 του Ν. 927/1979.

6.6.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος

6.6.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης

Υποκείμενο τέλεσης του (βασικού) εγκλήματος της δημόσιας επιδοκίμασίας, ευτελισμού ή κακόβουλης άρνησης εγκλημάτων γενοκτονιών,

⁷⁹⁵ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, όπ.π.

⁷⁹⁶ Αντίθ. *Νούσκαλη Γ.*, όπ.π.

⁷⁹⁷ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, όπ.π.

⁷⁹⁸ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, όπ.π., ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 458

⁷⁹⁹ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, όπ.π. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, όπ.π.

⁸⁰⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, όπ.π., σελ. 64

⁸⁰¹ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, όπ.π., σελ. 177

⁸⁰² Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, όπ.π., σελ. 181

πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και του ναζισμού μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο⁸⁰³.

6.6.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά

6.6.2.2.1. Οι υπαλλαγές

Η τυποποιούμενη στο άρθρο 2 παρ. 1 του Ν. 927/1979 συμπεριφορά μπορεί να τελεστεί με τρεις τρόπους, α) επιδοκίμασία, β) ευτελισμό ή/και γ) κακόβουλη άρνηση, με σημείο αναφοράς την ύπαρξη ή την σοβαρότητα συγκεκριμένων εγκλημάτων. Ειδικότερα:

α. Η επιδοκίμασία συνίσταται στην έκφραση σύμφωνης γνώμης, αποδοχής του δράστη προς τα εγκλήματα γενοκτονιών, πολέμου κ.λπ., η οποία μπορεί να είναι είτε ρητή, είτε σιωπηρή (π.χ. με χειροκροτήματα)⁸⁰⁴. Συγγενής εννοιολογικά είναι η πράξη του εγκωμιασμού, ήτοι κάθε ενέργεια με την οποία εξαιρείται έγκλημα που διαπράχθηκε ή/και ο δράστης του, μη αρκούσης της προσπάθειας δικαιολόγησης της πράξης ή εξεύρεσης ελαφρυντικών ή της ευμενούς κριτικής, πράξη που τιμωρούνταν με τη διάταξη του άρθρου 185 του προΐσχύσαντος ΠΚ⁸⁰⁵. Επιπλέον, η επιδοκίμασία πρέπει να αφορά σε συγκεκριμένο έγκλημα γενοκτονίας, πολέμου κ.λπ. που τελέστηκε εις βάρος συγκεκριμένων προσώπων και επέφερε συγκεκριμένες συνέπειες⁸⁰⁶.

β. Ο ευτελισμός συνίσταται στον υποβιβασμό της αξίας⁸⁰⁷ συγκεκριμένου τελεσθέντος εγκλήματος γενοκτονίας, πολέμου κ.λπ., την ύπαρξη του οποίου δεν αμφισβητεί, ωστόσο, ο δράστης. Ο δράστης μπορεί είτε να αμφισβητεί την έκταση ή τις συνέπειες των γεγονότων που έλαβαν χώρα, είτε τα αξιολογεί διαφορετικά από ηθικής ή ακόμη και νομικής απόψεως

⁸⁰³ Βλ. ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 458. Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.π., σελ. 74

⁸⁰⁴ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.π., σελ. 491, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 68, *Μπαμπινιώτη Γ.*, ό.π.π., σελ. 647, ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 460

⁸⁰⁵ Βλ. *Λίβου Ν.*, Ο αξιόποινος εγκωμιασμός κακουργήματος (Με αφορμή την Πλημμ. Αθ. 34767/1996 (απόφ.), ΠοινΧρ ΜΖ', σελ. 690 επ.), ΠοινΧρ 1997, σελ. 724, *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.π., *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.π., σελ. 77, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., σελ. 175, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., σελ. 735. Αντίθ. *Τσόγκα Λ.*, ό.π.π., σελ. 4, κατά τον οποίο αρκεί και η απλή δικαιολόγηση. Πρβλ. και *Παπαστυλιανού Χ.*, ό.π.π., σελ. 342, ότι δεν αρκεί κριτική ή διδασκαλία, αλλά θα πρέπει να επιχειρείται ανανοηματοδότηση της συμπεριφοράς που θεωρείται ως υποχρεωτική από το νόμο.

⁸⁰⁶ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 71

⁸⁰⁷ Βλ. *Μπαμπινιώτη Γ.*, ό.π.π., σελ. 696, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 71, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., *Τσόγκα Λ.*, ό.π.π., ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 460

υποβαθμίζοντας την απαξία τους⁸⁰⁸. Και ο ευτελισμός μπορεί να είναι ρητός ή σιωπηρός⁸⁰⁹.

γ. Η άρνηση συνίσταται στην απόρριψη, τη μη αποδοχή κι εν γένει κάθε τρόπο με τον οποίο δηλώνει κανείς ότι κάτι δεν υπήρξε ποτέ⁸¹⁰. Επιπλέον, πρέπει να είναι κακόβουλη, δηλ. εκδηλώνεται από μίσος, κακεντρέχεια κ.λπ. κατά της ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, στην οποία ανήκουν και τα θύματα του εγκλήματος⁸¹¹. Κατά τον *Μοροζίνη*, η πρόβλεψη αυτή είναι αντίθετη τόσο με τη θεωρία του εννόμου αγαθού, όσο και με την ελευθερία της έκφρασης⁸¹².

6.6.2.2.2. Τα αντικείμενα αναφοράς

Οι πιο πάνω πράξεις έχουν ως σημείο αναφοράς εγκλήματα α) γενοκτονίας, κατ' άρθρο 6 του ΚΔΠΔ⁸¹³, β) πολέμου, κατ' το άρθρο 8 παρ. 2 του ΚΔΠΔ⁸¹⁴, γ) κατά της ανθρωπότητας, κατ' άρθρο 7 παρ. 1 του ΚΔΠΔ⁸¹⁵, του Ολοκαυτώματος και του ναζισμού, που έχουν αναγνωρισθεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων⁸¹⁶ ή της Βουλής των Ελλήνων. Να σημειωθεί ότι τόσο η

⁸⁰⁸ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 72

⁸⁰⁹ Βλ., όμως, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 72, ότι δεν αρκεί για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης με ευτελισμό η παρουσίαση ως ισότιμων ή ο ποσοτικός συμψηφισμός των ναζιστικών εγκλημάτων με άλλα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

⁸¹⁰ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 65, *Μπαμπινιώτη Γ.*, ό.π.π., σελ. 282, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 458, ότι και η άρνηση του ίδιου του νομικού τους χαρακτηρισμού ως εγκλήματα

⁸¹¹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 67 (: ότι πρόκειται για ειδικό στοιχείο ενοχής του δράστη), *Νούσκαλη Γ.*, ό.π.π., *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π.π., *Τσόγκα Α.*, ό.π.π. Πρβλ. όμως ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017, σελ. 465, όπου γίνεται δεκτό ότι «*δεδομένου, όμως, ότι το έγκλημα του άρ. 2 του Ν. 4285/2014, εκ του σκοπού και του πνεύματος της διάταξης, απαιτεί ο δράστης να διακατέχεται από πρόθεση και κίνητρο περιαγωγής των προσώπων κατά των οποίων στρέφεται σε κίνδυνο για την ειρηνική και ομαλή κοινωνική συμβίωσή τους εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους (ρατσιστικό κίνητρο), η εισαγωγή του στοιχείου της κακοβουλίας είναι μάλλον πλεονάζουσα και ουδέν προσθέτει στη στενή οριοθέτηση του αξιοποίνου της διατάξης*».

⁸¹² Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 67, ότι με τα ειδικά στοιχεία της ενοχής επιχειρείται ένας περαιτέρω περιορισμός του ποινικού κολασμού σε περιπτώσεις που η κατ' αρχήν και τελειωτικά άδικη πράξη δεν πηγάζει από ιδιαίτερα επίμεμπτο φρόνημα. Δεν είναι, αντίθετα, δυνατόν διά τούτων να λάβει χώρα επέκταση των ορίων του αξιοποίνου, διότι τούτο θα είχε ως συνέπεια το φρόνημα να συμπροσδιορίζει ήδη το άδικο και έτσι να τιμωρείται το φρόνημα και όχι η πράξη. Κατά την άποψή μας, όπως ήδη έχει επισημανθεί, το αυτό ισχύει και τις πράξεις της επιδοκιμασίας και του ευτελισμού.

⁸¹³ Βλ. σχετικά *Ορφανού Σ.*, Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο. Δογματική και νομολογιακή αντιμετώπιση, 2021, σελ. 57-63

⁸¹⁴ Βλ. σχετικά *Ορφανού Σ.*, ό.π.π., σελ. 77, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε./Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Μπιτζιλέκη Ν./Παπαδαμάκη Α./Παπακυριάκου Θ./Νούσκαλη Γ./Ναζήρη Γ.*, ό.π.π., σελ. 82

⁸¹⁵ Βλ. σχετικά *Ορφανού Σ.*, ό.π.π., σελ. 68-74

⁸¹⁶ Πρβλ. *Μεταξάκη Ε.*, ό.π.π., σελ. 307, ότι το άρθρο 6 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο καλύπτει και τις τελικές και δεσμευτικές αποφάσεις μελλοντικών διεθνών δικαστηρίων.

γενοκτονία, όσο και τα εγκλήματα πολέμου, συνιστούν συνάμα και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, καθόσον στρέφονται και κατά αμάχου πληθυσμού.

Μέχρι σήμερα, με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων έχουν αναγνωριστεί ως γενοκτονίες, εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, οι εξής εγκληματικές πράξεις:

α) Με απόφαση του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου⁸¹⁷ που συνεδρίασε στην Νυρεμβέργη από την 20-11-1945 έως την 1-10-1946 («*Δίκη της Νυρεμβέργης*»), αναγνωρίστηκε ως γενοκτονία η συστηματική, γραφειοκρατική, κρατικά επιχορηγούμενη δίωξη και δολοφονία κυρίως Ευρωπαίων Εβραίων, αλλά και Ρομά και Σίντι (τσιγγάνοι), Σοβιετικών και Πολωνών πολιτών, μαύρων, ατόμων με αναπηρίες, ομοφυλόφιλων, Μαρτύρων του Ιεχωβά, κομμουνιστών και σοσιαλιστών, από το ναζιστικό καθεστώς που ξεκίνησε με το μαζικό πανεθνικό πογκρόμ στη Γερμανία και την Αυστρία τη νύχτα της 9^{ης} προς 10^η Νοεμβρίου 1938 έως τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, που περιγράφεται με τον όρο «*Ολοκαύτωμα*»⁸¹⁸. Με την ίδια απόφαση αναγνωρίστηκαν ως εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας τα υπόλοιπα – πλην της γενοκτονίας – εγκλήματα του ναζιστικού καθεστώτος κατά στρατιωτών, αμάχων και περιουσιών κατά τη διάρκεια των πολεμικών γεγονότων μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Άξονα ή στα κατεχόμενα εδάφη, που περιγράφονται με τον όρο «*εγκλήματα του ναζισμού*»⁸¹⁹.

β) Με απόφαση του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου για την Άπω Ανατολή που συνεδρίασε στο Τόκιο από την 3-5-1946 έως την 12-11-1948 («*Δικαστήριο του Τόκιο*»), αναγνωρίστηκαν ως εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας τα εγκλήματα της Ιαπωνίας κατά της Κίνας κατά τη διάρκεια των μεταξύ τους πολέμων [πόλεμος στη Μαντζουρία (1931-1932) και Β΄ Σινοϊαπωνικός Πόλεμος (1937-1941)] και κατά των συμμαχικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπως η επίθεση στο Περλ Χάρμπορ, οι σφαγές Νανκίγκ και Μανίλας κ.λπ. (1941-1945)⁸²⁰.

γ) Με ογδόντα τέσσερις αποφάσεις του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την πρώην Γιουγκοσλαβία (ΔΠΔΓ)⁸²¹ που λειτούργησε από την 7-5-1996 έως την 31-12-2017, αναγνωρίστηκαν ως εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας τα εγκλήματα της πρώην Γιουγκοσλαβίας κατά της Κροατίας, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και του Κοσσυφοπεδίου (1991-1999)⁸²². Με απόφαση του Δικαστηρίου αυτού την 26-2-2007 αναγνωρίστηκε ως

⁸¹⁷ Βλ. *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 12

⁸¹⁸ Βλ. *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 20, *Χριστινίδη Α.*, ό.π., σελ. 75

⁸¹⁹ Βλ. *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 23-24

⁸²⁰ Βλ. *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 29-30

⁸²¹ International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)

⁸²² Βλ. *Ορφανού Σ.* ό.π., σελ. 38-39

γενοκτονία η σφαγή 8.000 Βοσνίων μουσουλμάνων ανδρών, ηλικιωμένων και αγοριών από τους Σέρβους στη Σρεμπρένιτσα από την 11-7-1995 και μέσα σε μερικές ημέρες⁸²³.

δ) Με απόφαση του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου για την Ρουάντα (ΔΠΔΡ)⁸²⁴ την 2-9-1998, αναγνωρίστηκε ως γενοκτονία η μαζική δολοφονία 850.000 ανθρώπων της φυλής Τούτσι από τους ομοεθνείς τους της φυλής Χούτου στη Ρουάντα από την 1-1-1994 έως την 31-12-1994. Με άλλες αποφάσεις του ίδιου Δικαστηρίου που λειτούργησε από την 8-11-1994 έως την 31-12-2015, αναγνωρίστηκε η τέλεση και εγκλημάτων κατά της ανθρωπότητας την ίδια χρονική περίοδο στην Ρουάντα⁸²⁵.

ε) Με αποφάσεις του Ειδικού Δικαστηρίου για τη Σιέρα Λεόνε που ιδρύθηκε με συμφωνία του Ο.Η.Ε. και της κυβέρνησης της Σιέρα Λεόνε την 14-8-2000, αναγνωρίστηκαν ως εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας τα εγκλήματα που τελέστηκαν από το Ηνωμένο Επαναστατικό Μέτωπο κι εν συνέχεια από το Επαναστατικό Συμβούλιο Ενόπλων Δυνάμεων στη Σιέρα Λεόνε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου από την 23-3-1991 έως την 14-1-2002, επικυρώνοντας, σε δεύτερο βαθμό, την ποινή του πρώην προέδρου της Λιβερίας Τσάρλς Τέιλορ για εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας την 26-9-2013.

στ) Με αποφάσεις των Ειδικών Δικαστηρίων για Σοβαρά Εγκλήματα στο Ανατολικό Τιμόρ που συστάθηκαν από την Μεταβατική Διοίκηση των Ηνωμένων Εθνών στο Ανατολικό Τιμόρ (UNTAET) την 6-6-2000, στελεχώθηκαν με διεθνές προσωπικό και ανέστειλαν εν τέλει την λειτουργία τους την 20-5-2005, αναγνωρίστηκαν ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας τα εγκλήματα που τελέστηκαν στο έδαφος του Ανατολικού Τιμόρ από τη Δημοκρατία της Ινδονησίας, η οποία εισέβαλε σ' αυτό την 7-12-1975 και το προσάρτησε ως επαρχία της την 17-7-1976, πριν και μετά το δημοψήφισμα για την ανεξαρτησία του, το οποίο έλαβε χώρα την 30-8-1999.

6.6.2.2.3. Οι πράξεις χαρακτηρισμού των εγκλημάτων

Για την πλήρωση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν. 927/1979 απαραίτητη προϋπόθεση είναι τα εγκλήματα που αποτελούν σημείο αναφοράς της τυποποιούμενης ως αξιόποινης συμπεριφοράς του δράστη να έχουν αναγνωρισθεί ως εγκλήματα που εμπίπτουν σε μια από τις κατηγορίες που προβλέπονται από τα προαναφερόμενα άρθρα του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού

⁸²³ Βλ. *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 58

⁸²⁴ International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR)

⁸²⁵ Βλ. *Ορφανού Σ.*, ό.π., σελ. 40

Δικαστηρίου, με – αμετάκλητες – αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων⁸²⁶. Αντίθετα, αν έγκλημα έχει αναγνωριστεί ότι εμπίπτει σε μια από τις κατηγορίες αυτές με απόφαση εθνικού δικαστηρίου, δεν υπάρχει καν άδικη πράξη⁸²⁷. Το αυτό ισχύει και στην περίπτωση που η αναγνώριση ενός τέτοιου εγκλήματος έλαβε χώρα μετά την εκδήλωση της τυποποιούμενης ως αξιόποινης στο εν λόγω άρθρο συμπεριφοράς⁸²⁸ ή πριν καταστεί αμετάκλητη η απόφαση.

Εκτός από τις αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων, ο Έλληνας ποινικός νομοθέτης προσέθεσε στις πηγές των πράξεων χαρακτηρισμού των εγκλημάτων αυτών και τις αποφάσεις της Βουλής των Ελλήνων, ήτοι του τυπικούς νόμους. Η Βουλή των Ελλήνων έχει ψηφίσει μέχρι και σήμερα τρεις νόμους, με τους οποίους αναγνωρίζονται ως γενοκτονίες οι εξής συστηματικοί διωγμοί και δολοφονίες: α) των Ελλήνων του Πόντου από την Τουρκία, με το Ν. 2193/1994⁸²⁹, β) των Αρμενίων από την Τουρκία, με το Ν. 2397/1994⁸³⁰, και γ) των Ελλήνων της Μ. Ασίας από την Τουρκία, με το Ν. 2645/1998⁸³¹.

Ωστόσο, σύμφωνα με την *ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015*, η διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 κατά το σκέλος αυτό κρίθηκε αντισυνταγματική, με την αιτιολογία ότι: α) παραβιάζει τις διατάξεις των άρθρων 26, 87 και 96 του Συντάγματος, αλλά και των άρθρων 6 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και 14 παρ. 1 του ΔΣΑΠΔ, καθώς ο καθορισμός της ύπαρξης και του νομικού χαρακτηρισμού ιστορικών ή σύγχρονων περιστατικών επέρχεται από τον εθνικό νομοθέτη, χωρίς την προηγούμενη διεξαγωγή δίκης από ανεξάρτητο και αμερόληπτο δικαστήριο, β) παραβιάζει την συνταγματικώς κατοχυρωμένη στο άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος αρχή «*nullum crimen, nulla poena sine lege*», καθώς η εκ των υστέρων αναγνώριση ως εγκλημάτων παρελθοντικών συγκεκριμένων περιστατικών με αποφάσεις της Βουλής συνιστά κατ' ουσίαν μια ιδιότυπη αναδρομική εφαρμογή του ποινικού νόμου, που δεν ρυθμίζει γενικά και αφηρημένα μελλοντικές ανθρώπινες συμπεριφορές, γ) είναι αόριστη, καθώς παραπέμπει γενικά και αόριστα σε αποφάσεις της Βουλής, παραβιάζουσα την ίδια ως άνω αρχή, δ) προσκρούει στην αρχή της απαγόρευσης του φρονήματος, διότι «*εξαιτίας της παντελώς αόριστης αναφοράς των σχετικών αποφάσεων της Βουλής (άρ. 18 παρ. 5 Ν. 2503/1997 και ανωτέρω π.δ.) σε εγκλήματα των δυνάμεων κατοχής του Άξονα, δίχως κανένα προσδιορισμό των ειδικότερων στοιχείων τους, η άρνησή τους, η επιδοκιμασία τους και ο ευτελισμός τους βάσει του Ν. 4285/2014 τίθενται α priori ως μια καθολική και*

⁸²⁶ Πρβλ. όμως *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 845, ότι η αναγνώριση ενός εγκλήματος από διεθνές δικαστήριο δεν έχει πάντα τα απόλυτα εχέγγυα ορθότητας, ενόψει των ιστορικών συγκυριών και των πολιτικών σκοπιμοτήτων στις οποίες βασίζεται η λειτουργία τους, με αποτέλεσμα να μην δικαιολογείται η απαγόρευση κριτικής ή έκφρασης διαφορετικών απόψεων.

⁸²⁷ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 74, *ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015 ΠοινΧρ 2017*, σελ. 461

⁸²⁸ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 74

⁸²⁹ ΦΕΚ Α' 32/11-3-1994

⁸³⁰ ΦΕΚ Α' 80/10-5-1996

⁸³¹ ΦΕΚ Α' 234/13-10-1998

δογματική απαγόρευση», ε) παραβιάζει την ελευθερία της έκφρασης και της επιστημονικής ελευθερίας, διότι «με τον τρόπο αυτό, θεσπίζει και ορίζει ο ίδιος δεσμευτικά και καταναγκαστικά, με μέσα του ποινικού δικαίου, την ιστορική αλήθεια, κατά τη δική του εκδοχή, η οποία, ωστόσο, αποτελεί επιστημονικό πεδίο των ιστορικών ερευνητών και ενίοτε αντικείμενο ευρύτερων δημόσιων συζητήσεων και προβληματισμών» και στ) παραβιάζει το άρθρο 1 παρ. 4 της Απόφασης-πλαίσιο 2008/931/ΔΕΥ, υπονομεύοντας την αποτελεσματική και ομοιόμορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου, αλλά και την αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αναγνώρισης⁸³².

Κατά τον *Νούσκαλη*, από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη απόφασης της Βουλής των Ελλήνων συνιστά εξωτερικό όρο του αξιοποίνου, η οποία δεν περιγράφει την προσβολή του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης, και δεν γεννά κανένα ζήτημα συνταγματικότητας, καθόσον, κατά τον ίδιο συγγραφέα, ο Έλληνας νομοθέτης αξιοποίησε την διακριτική ευχέρεια του άρθρου 1 παρ. 4 της Απόφασης-Πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ περί περιορισμού του αξιοποίνου⁸³³.

Κατά την άποψή μας, καταρχήν η ύπαρξη απόφασης της Βουλής των Ελλήνων, δηλ. νόμου, δεν συνιστά σε καμία περίπτωση εξωτερικό όρο του αξιοποίνου, αλλά στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος και ως εκ τούτου τίθεται ζήτημα συνταγματικότητας της διάταξης όσον αφορά στο στοιχείο αυτό. Η αναγνώριση της τέλεσης ενός εγκλήματος, χωρίς προηγούμενη αμετάκλητη δικαστική κρίση, από το νομοθετικό όργανο του κράτους πράγματι παραβιάζει, κατά το ορθό σκεπτικό της *ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015*, την αρχή της διάκρισης των εξουσιών που κατοχυρώνεται στο άρθρο 26 του Συντάγματος, αλλά κυρίως θέτει υπό αμφισβήτηση τη διεθνή έννομη τάξη, δεδομένου ότι ένα εθνικό κοινοβούλιο υποκαθιστά ένα Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, αποφασίζει μονομερώς, κατά παράβαση των άρθρων 34 επ. του ΚΔΠΔ, χωρίς τα εχέγγυα αμεροληψίας ενός δικαστή, κατά παράβαση του άρθρου 40 του ΚΔΠΔ, καταπατώντας το τεκμήριο αθωότητας και χωρίς να παρέχει τη δυνατότητα στον κατηγορούμενο να απολογηθεί αναφορικά με το φερόμενο ως τελεσθέν απ' αυτόν έγκλημα κατά της ανθρωπότητας, κατά παράβαση των άρθρων 66 και 67 του ΚΔΠΔ.

6.6.2.3. Τα αντικείμενα της προσβολής

Η τυποποιούμενη ως αξιόποινη στη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν. 927/1979 συμπεριφορά στρέφεται κατά ομάδες προσώπων ή μέλους της που

⁸³² Βλ. ΠοινΧρ 2017, σελ. 466-469. Έτσι και *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., 2016, σελ. 104, *Μοροζίνη Ι.*, Παρατηρήσεις στην ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015, ΠοινΧρ 2017, σελ. 470, *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους ΙΙ. Άρθρα 1-3, 5 Ν. 927/1979, σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι*, 2016, σελ. 75, *Πανταζή Θ.*, ό.π., σελ. 844-845, *Παπαχαράλαμπος Χ.*, ό.π., σελ. 221

⁸³³ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 179

προσδιορίζεται με βάση τη φυλή, το χρώμα, την θρησκεία, τις γενεαλογικές καταβολές, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, το σεξουαλικό προσανατολισμό, την ταυτότητα φύλου ή την αναπηρία τους. Κι εδώ, τα χαρακτηριστικά αυτά απαριθμούνται περιοριστικά.

6.6.2.4. Η αφηρημένη διακινδύνευση

Μόνη η εξωτερίκευση του δράστη είναι επικίνδυνη για το, κατά την κρατούσα άποψη, προστατευόμενο από τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν. 927/1979 έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης. Κατά την άποψή μας, ωστόσο, η εξωτερίκευση αυτήν δεν είναι επικίνδυνη για κανένα έννομο αγαθό.

6.2.2.5. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης

Στην ίδια κατεύθυνση με τα εγκλήματα του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 του Ν. 927/1979, ούτε ο άδικος χαρακτήρας της προβλεπόμενης από το άρθρο 2 παρ. 1 αξιόποινης συμπεριφοράς μπορεί να αποκλειστεί από κανέναν γενικό ή ειδικό, αναλογικά εφαρμοζόμενο, λόγο άρσης του αδικού, πλην των περιπτώσεων που ο δράστης είναι εκδότης, δημοσιογράφος, παρουσιαστής τηλεοπτικής, ραδιοφωνικής ή διαδικτυακής εκπομπής, ερευνητής, συγγραφέας ή καλλιτέχνης, οπότε τυγχάνουν εφαρμογής οι διατάξεις των άρθρων 14 παρ. 1 και 16 παρ. 1 του Συντάγματος⁸³⁴, είτε αυτοτελώς, είτε μέσω του άρθρου 20 ΠΚ, ή η διάταξη του άρθρου 367 ΠΚ, εφαρμοζόμενης αναλογικώς στην προκειμένη περίπτωση.

6.6.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος

Για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης του εν λόγω εγκλήματος αρκεί και ο ενδεχόμενος δόλος, ήτοι ο δράστης πρέπει να γνωρίζει ότι επιδοκιμάζει ή ευτελίζει ή αρνείται την ύπαρξη ή την σοβαρότητα εγκλημάτων γενοκτονιών κ.λπ., που έχουν αναγνωρισθεί με αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων ή με νόμο της Βουλής των Ελλήνων και ότι στρέφεται κατά ομάδας προσώπων ή μέλους της που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και να αποδέχεται ότι η πράξη του αυτή είναι αποδοκιμαστέα από την έννομη τάξη.

Η πλάνη του δράστη ως προς την ύπαρξη απόφασης διεθνούς δικαστηρίου ή νόμου της Βουλής των Ελλήνων ή την έκταση του δεδικασμένου, δηλ. αν η απόφαση καταλαμβάνει και το γεγονός στο οποίο αυτός αναφέρεται, ή το αμετάκλητο της απόφασης είναι πραγματική (άρθρο

⁸³⁴ Βλ. *Ιγγλεζάκη Ι.*, ό.π., σελ. 187, *Ιγγλεζάκη Ι.*, Ο μισαλλόδοξος λόγος στο διαδίκτυο και η ποινική αντιμετώπισή του με τον Ν. 4285/2014, *Συνήγορος* 2015, σελ. 67

30 παρ. 1 ΠΚ)⁸³⁵. Στην περίπτωση, όμως, αυτή, αν με την εκφορά λόγου του ο δράστης υποκινεί σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας κατά της ομάδας προσώπων ή μέλους της που έχει ήδη στοχοποιήσει και συντρέχει ένας από τους δύο εξωτερικούς όρους του αξιοποίνου, θα τιμωρηθεί για το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979⁸³⁶.

Αντίθετα, αν ο δράστης πιστεύει ότι έχει δικαίωμα να επιδοκιμάσει ή ευτελίσει ή αρνηθεί την ύπαρξη ή την σοβαρότητα ενός τέτοιου εγκλήματος δυνάμει του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος, η πλάνη του είναι νομική, ωστόσο, δύσκολα θα μπορούσε να κριθεί συγγνωστή.

6.6.4. Οι εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου

Ο ποινικός νομοθέτης προέβλεψε και στην ποινική υπόσταση του εγκλήματος του άρθρου 2 του Ν. 927/1979, διαζευτικά, δύο εξωτερικούς όρους του αξιοποίνου, οι οποίοι αφορούν στον τρόπο τέλεσης της αξιόποινης συμπεριφοράς (: «*κατά τρόπο που μπορεί να υποκινήσει βία ή μίσος ή ενέχει απειλητικό ή υβριστικό χαρακτήρα κατά μίας τέτοιας ομάδας ή μέλους της*»), προκειμένου αυτή, υπό την προϋπόθεση ότι είναι τελειωτικά άδικη και καταλογιστή στον δράστη, να είναι άξια κολασμού.

Ο πρώτος όρος πληρούται όταν η επιδοκίμασία ή ο ευτελισμός ή η κακόβουλη άρνηση της ύπαρξης ή της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονιών κ.λπ., η οποία απευθύνεται σε όσους ανήκουν σε ομάδα ή μέλος της που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, εμπεριέχει και εκφράσεις που αν γίνουν αντιληπτές από όσους δεν ανήκουν στην ομάδα μπορούν να τους δημιουργήσουν την απόφαση, δηλ. τους υποκινούν, να τελέσουν κατά των μελών της ομάδας εγκλήματα μίσους ή βίας, εξαιρουμένου του εγκλήματος της ρατσιστικής διάκρισης.

Ο δεύτερος όρος πληρούται όταν η επιδοκίμασία ή ο ευτελισμός ή η κακόβουλη άρνηση της ύπαρξης ή της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονιών κ.λπ., η οποία απευθύνεται σε όσους ανήκουν σε ομάδα ή μέλος της που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, εμπεριέχει και απειλές συνδεδεμένες με τη ζωή, την σωματική ακεραιότητα ή την προσωπική ελευθερία των προσώπων αυτών και μπορούν να τους προκαλέσουν τρόμο ή ανησυχία, όταν περιέλθουν σε γνώση τους, ή ύβρεις⁸³⁷.

⁸³⁵ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 79. Πρβλ. και *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 84

⁸³⁶ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 79

⁸³⁷ Πρβλ. όμως *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 735, περί αοριστίας της διάταξης στην περίπτωση που η πράξη έχει υβριστικό χαρακτήρα, καθώς μπορεί να οδηγήσει στην ποινικοποίηση ισχυρισμών που δεν θίγουν κανένα έννομο αγαθό, αλλά συνιστούν απλή έκφραση διαφορετικών απόψεων. Έτσι και *Χουλιάρη Α.*, ό.π., σελ. 1235, ο οποίος προτείνει συσταλτική ερμηνεία της διάταξης ώστε να μην τιμωρούνται οι πράξεις όταν απλώς προσβάλλουν τις ομάδες προσώπων ή τα μέλη τους.

6.6.5. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος

6.6.5.1. Απόπειρα

Το έγκλημα του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν. 927/1979 είναι τετελεσμένο με την δημόσια εξωτερίκευση της επιδοκίμασias, του ευτελισμού ή της άρνησης της ύπαρξης ή της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονιών κ.λπ. και συνεπώς δεν είναι νοητή η απόπειρα⁸³⁸. Έτσι, αν ο αποδέκτης δεν αντιλήφθηκε την πράξη της επιδοκίμασias κ.λπ. της ύπαρξης ή της σοβαρότητας τέτοιων εγκλημάτων ή δεν την κατανόησε είναι ποινικώς αδιάφορο και το έγκλημα θεωρείται τετελεσμένο, υπό την προϋπόθεση, βεβαίως, ότι μπορεί η πράξη του δράστη να γίνει αντιληπτή. Σε αντίθετη περίπτωση, δηλ. όταν η πράξη δεν μπορεί να γίνει αντιληπτή ή κατανοητή από κανέναν από τους (υποψηφίους) αποδέκτες της, τότε δεν υπάρχει καν άδικη πράξη⁸³⁹.

6.6.5.2. Συμμετοχή

Όλες οι μορφές συμμετοχής μπορούν να εμφανιστούν στο έγκλημα⁸⁴⁰.

6.6.5.3. Προβλήματα συρροής

Με δεδομένο ότι το υπό διερεύνηση έγκλημα κατατάσσεται στα γνήσια πολύτροπα εγκλήματα, αν δράστης τελέσει δύο ή περισσότερες πράξεις ή μεταχειριστεί περισσότερους τρόπους τέλεσης της ίδιας πράξης θα τιμωρηθεί για ένα έγκλημα, βάσει της αρχής της συγχώνευσης⁸⁴¹.

Σε περίπτωση που ο δράστης, πέραν της επιδοκίμασias κ.λπ., υποκινήσει σε πράξεις μίσους ή βίας κατά των μελών της ομάδας, πληρουμένου έτσι του πρώτου εξωτερικού όρου του αξιοποίνου, τότε, αν συντρέχουν και οι υπόλοιποι όροι, θα τιμωρηθεί είτε για το έγκλημα του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, είτε για το έγκλημα του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ, που συνιστούν συντιμωρητές ύστερες πράξεις, αν και κατά την ακολουθούμενη εδώ άποψή μας, δεν τίθεται καν ζήτημα συρροής μεταξύ της διάταξης του άρθρου 2 και των διατάξεων αυτών, οι οποίες θα εφαρμοστούν ούτως ή άλλως σε μια τέτοια περίπτωση. Αν, από την άλλη, με την ίδια εκδήλωση ο δράστης προσβάλλει την τιμή εκφέρει απειλές εναντίον των προσώπων αυτών, πληρουμένου έτσι του δεύτερου εξωτερικού όρου του αξιοποίνου, τότε οι διατάξεις των άρθρων 361 και 333 ΠΚ σε συνδ. με το άρθρο 82Α ΠΚ συρρέουν αληθινά κατ' ιδέαν με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν.

⁸³⁸ Αντίθ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 198. Πρβλ. και *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 85

⁸³⁹ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π.

⁸⁴⁰ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 92

⁸⁴¹ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, ό.π., σελ. 86

927/1979, λόγω της ετερότητας των εννόμων αγαθών της τιμής και της δημόσιας τάξης, όπως δέχεται εν προκειμένω η κρατούσα άποψη, οπότε εφαρμόζεται η διάταξη του άρθρου 94 παρ. 2 ΠΚ, ήτοι το Δικαστήριο επαυξάνει ελεύθερα τη βαρύτερη από τις συντρέχουσες ποινές, αλλά όχι πέρα από το ανώτατο όριο του είδους της ποινής.

Κατά τον *Μοροζίνη*, ο οποίος, όπως είδαμε, υποστηρίζει τη συνύπαρξη δύο ειδικών υποστάσεων στην διάταξη του άρθρου 2 παρ. 1 ΠΚ, αν η συμπεριφορά του δράστη πληροί και τις δύο υποστάσεις, η συρροή μεταξύ τους είναι αληθινή λόγω της ετερότητας των προσβαλλόμενων εννόμων αγαθών, ενώ, τόσο η ειδική υπόσταση του προτρεπτικού λόγου απωθεί τις διατάξεις του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 του Ν. 927/1979, όσο και η ειδική υπόσταση της εξύβρισης απωθεί τη γενική του άρθρου 361 ΠΚ, λόγω ειδικότητας, αντίστοιχα, ενώ στην πρώτη περίπτωση, αν δεν συντρέχει κάποια από τις ειδικότερες προϋποθέσεις, ο δράστης τιμωρείται για τα εγκλήματα του άρθρου 1 παρ. 1 ή 2 του Ν. 927/1979⁸⁴².

6.6.6. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης

Για τη βασική μορφή του εγκλήματος αυτού, προβλέπονται οι ποινές του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, ήτοι ποινή φυλάκισης με πλαίσιο ποινής από τρεις μήνες έως τρία έτη και χρηματική ποινή από 5.000 έως 20.000 ευρώ.

Ο δε, αξιόποινος χαρακτήρας της πράξης δεν μπορεί να αποκλειστεί από κανέναν προσωπικό λόγο απαλλαγής από την ποινή (υποχρεωτικό ή δυνητικό) ή λόγο δικαστικής άφεσης της ποινής (άρθρο 104B ΠΚ), ενόψει του στοιχείου της δημοσιότητας της πράξης, ούτε και από κάποιον λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου, πλην της παραγραφής.

6.6.7. Η διακεκριμένη παραλλαγή του εγκλήματος

Σύμφωνα με την παρ. 2 του άρθρου 2 του Ν. 927/1979: «*Αν η πράξη της προηγούμενης παραγράφου τελέστηκε από δημόσιο λειτουργό ή υπάλληλο, κατά την άσκηση των ανατεθειμένων σε αυτόν καθηκόντων, επιβάλλεται φυλάκιση έξι (6) μηνών έως τριών (3) ετών και χρηματική ποινή δέκα χιλιάδων έως είκοσι πέντε χιλιάδων (10.000 - 25.000) ευρώ*».

Ο ποινικός νομοθέτης διαμορφώνει και εδώ μια (απόλυτα) διακεκριμένη παραλλαγή του εγκλήματος του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν. 927/1979, την οποία τιμωρεί αυστηρότερα σε σχέση με το βασικό έγκλημα, λόγω της ιδιότητας του δράστη ως δημοσίου λειτουργού ή υπαλλήλου, ο οποίος τελεί την αξιόποινη

⁸⁴² Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, όπ.π., σελ. 92

πράξη κατά την άσκηση των καθηκόντων του. Ως εκ τούτου, η παραλλαγή αυτή αποτελεί ένα μη γνήσιο ιδιαίτερο έγκλημα.

6.7. Η εγκληματική παραλλαγή της ρατσιστικής διέγερσης

6.7.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος

Σύμφωνα με τις διατάξεις των παρ. 1 και 2 του άρθρου 184 του νέου ΠΚ: «1. Όποιος δημόσια με οποιονδήποτε τρόπο ή μέσω του διαδικτύου προκαλεί ή διεγείρει σε διάπραξη πλημμελήματος ή κακουργήματος και έτσι εκθέτει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα έτος ή με χρηματική ποινή. 2. Με φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή τιμωρείται η πράξη της προηγούμενης παραγράφου αν με αυτήν επιχειρείται η τέλεση βιαιοπραγιών κατά ομάδας ή προσώπου που προσδιορίζεται με βάση τα χαρακτηριστικά της φυλής, το χρώμα, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, τις γενεαλογικές καταβολές, τη θρησκεία, την αναπηρία, το γενετήσιο προσανατολισμό, την ταυτότητα ή τα χαρακτηριστικά φύλου. Στην περίπτωση αυτή δεν εφαρμόζεται το άρθρο 82 Α».

Με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 184 ΠΚ, ο ποινικός νομοθέτης εγκαθιδρύει μια (απόλυτα) διακεκριμένη παραλλαγή του (βασικού) εγκλήματος της διέγερσης, που τιμωρείται με τη διάταξη της παρ. 1 του ίδιου άρθρου. Η διαφοροποίηση, που επισύρει επαυξημένη ποινή, έγκειται στην εξειδίκευση τόσο του αντικειμένου αναφοράς της αξιόποινης συμπεριφοράς (βιαιοπραγίες), όσο και του αντικειμένου της προσβολής (ομάδα ή πρόσωπο που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά).

Με το έγκλημα αυτό προστατεύονται τόσο το ατομικό έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, όσο και το υπερατομικό έννομο αγαθό της κοινωνικής ευταξίας και δεν πρόκειται για πολιτικό έγκλημα ή ψευτοέγκλημα.

Επιπλέον, με βάση το υποκείμενο τέλεσης συνιστά έγκλημα κοινό, μονοπρόσωπο και μη ιδιόχειρο.

Περαιτέρω, πρόκειται για ουσιαστικό έγκλημα, καθώς η αντικειμενική υπόστασή της δεν εξαντλείται στην περιγραφή ορισμένης συμπεριφοράς που προσβάλλει τα πιο πάνω έννομα αγαθά, αλλά περιλαμβάνει ως πρόσθετο τυποποιημένο στοιχείο και το εν στενή εννοία αποτέλεσμα της συμπεριφοράς, την επέλευση κινδύνου για τη δημόσια τάξη⁸⁴³. Από την άλλη πλευρά, καταστρώνεται ως έγκλημα αφηρημένης διακινδύνευσης του εννόμου αγαθού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και συγκεκριμένης διακινδύνευσης του εννόμου αγαθού της δημόσιας τάξης.

Περαιτέρω, συνιστά έγκλημα ενέργεια, που δεν μπορεί να τελεστεί δια παραλείψεως, απλό, γνήσιο πολύτροπο, καθώς ο νόμος έχει εξειδικεύσει τους

⁸⁴³ Βλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, όπ.π., σελ. 82

τρόπους τέλεσής του, τους οποίους ο δράστης μπορεί να χρησιμοποιήσει επιλεκτικά ή ακόμη και διαδοχικά, τιμωρούμενος μόνο μια φορά για το έγκλημα αυτό. Επίσης, αποτελεί στιγμιαίο έγκλημα.

Με βάση την υποκειμενική του υπόσταση, εντάσσεται στα εγκλήματα κανονικής υποκειμενικής υπόστασης.

Τέλος, αποτελεί πλημμέλημα και αυτεπαγγέλτως διωκόμενο, μη προβλεπόμενης ειδικής διάταξης περί αναγκαιότητας ύπαρξης έγκλησης για την άσκηση της ποινικής του δίωξης.

6.7.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος

6.7.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης

Υποκείμενο τέλεσης του υπό διερεύνηση εγκλήματος μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο, ανεξαρτήτως ιδιαίτερης ιδιότητας.

6.7.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά

Ο ποινικός νομοθέτης του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ προβλέπει δύο διαφορετικούς τρόπους τέλεσης του εγκλήματος: α) με πρόκληση και β) με διέγερση. Αντίθετα, δεν προβλέπονται ως τρόποι τέλεσης η υποκίνηση και η προτροπή. Οι πράξεις αυτές μπορούν να τελεστούν με οποιοδήποτε μέσο, ήτοι προφορικό λόγο, δια του Τύπου, με γραπτά κείμενα που δεν δημοσιεύονται στον Τύπο, με νοηματικές απεικονίσεις, μέσω του διαδικτύου κ.λπ., ενώ θα πρέπει να εκδηλώνονται δημόσια, δηλ. κατά τρόπο που να μπορούν να γίνουν αντιληπτές από αόριστο αριθμό προσώπων.

Περαιτέρω, ο δράστης θα πρέπει να προκαλεί ή διεγείρει σε βιαιοπραγίες κατά προσώπου ή ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δηλ. στην άσκηση φυσικής δύναμης με σοβαρές επιθετικές πράξεις που δρα άμεσα στο σώμα του θύματος, χωρίς να προκληθούν και σωματικές κακώσεις. Αντίθετα, από τις πράξεις στις οποίες προκαλεί ή διεγείρει ο δράστης του εγκλήματος του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ απουσιάζουν το έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης, τα εγκλήματα μίσους και της παράνομης βίας με ρατσιστικά χαρακτηριστικά. Αν ο δράστης προτρέπει ή διεγείρει στα εγκλήματα αυτά, τότε θα υπέχει ποινική ευθύνη ως φυσικός αυτουργός του εγκλήματος του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, καθώς θα πληρούται και ο εξωτερικός όρος του αξιοποίνου περί έκθεσης σε κίνδυνο της δημόσιας τάξης.

Και στην προκειμένη περίπτωση, δεν απαιτείται να τελεστούν ή έστω να υπήρξε αρχή τέλεσης βιαιοπραγιών. Αν, όμως, ο αποδέκτης αποπειραθεί να τελέσει ή ολοκληρώσει την τέλεση μιας βιαιοπραγίας, τότε ο δράστης του εγκλήματος του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ θα υπέχει ποινική ευθύνη και ως ηθικός αυτουργός στην πράξη αυτή.

6.7.2.3. Τα αντικείμενα της προσβολής

Ο προκλητικός ή διεγερτικός σε βιαιοπραγίες λόγος είναι πρωτίστως επικίνδυνος για το πρόσωπο ή την ομάδα προσώπων (αντικείμενα προσβολής), προσδιορίζεται με βάση τη φυλή, το χρώμα, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, τις γενεαλογικές καταβολές, τη θρησκεία, την αναπηρία, το γενετήσιο προσανατολισμό, την ταυτότητα ή τα χαρακτηριστικά φύλου, καθώς καθίστανται εν δυνάμει θύματα των βιαιοπραγιών αυτών.

Τα χαρακτηριστικά αυτά, που απαριθμούνται περιοριστικά, είναι σχεδόν ίδια με τα προστατευόμενα από τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 χαρακτηριστικά. Ο όρος «γενετήσιος προσανατολισμός» ταυτίζεται εννοιολογικά σε νομικό επίπεδο με τον όρο «σεξουαλικός προσανατολισμός», ενώ, εκτός από την ταυτότητα προστατεύονται και τα χαρακτηριστικά φύλου, δηλ. «τα χρωμοσωμικά, γονιδιακά και ανατομικά χαρακτηριστικά του προσώπου, τα οποία συμπεριλαμβάνουν πρωτογενή χαρακτηριστικά, όπως τα αναπαραγωγικά όργανα, και δευτερογενή χαρακτηριστικά, όπως η μυϊκή μάζα, η ανάπτυξη στήθους ή τριχοφυΐας» (άρθρο 2 παρ. 2 του Ν. 4491/2017⁸⁴⁴).

Επιπλέον, αντικείμενο προσβολής του εγκλήματος του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ είναι και ο κοινωνικός χώρος μέσα οποίο κινούνται ελεύθερα τα πρόσωπα αυτά κατά τον χρόνο εκδήλωσης της αξιόποινης συμπεριφοράς, την ευταξία του οποίου επιχειρεί να ανατρέψει ο δράστης, προτρέποντας έναν αόριστο αριθμό προσώπων, που, επίσης, κινούνται ελεύθερα στο ίδιο χώρο, να εμποδίσουν την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων που στοχοποιεί, δια της τέλεσης εγκλημάτων εις βάρος τους και, επιπλέον, δημιουργώντας ένα αίσθημα φόβου και γενικά κλίματος ανασφάλειας σε όλους όσους κινούνται εντός του κοινωνικού χώρου και προσδιορίζονται με βάση το ίδιο χαρακτηριστικό.

6.7.2.4. Η αφηρημένη και η συγκεκριμένη διακινδύνευση

Μόνη η εκφορά του προκλητικού σε βιαιοπραγίες κατά πρόσωπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση συγκριμένα χαρακτηριστικά λόγου είναι επικίνδυνη για τα πρόσωπα αυτά. Δεδομένου ότι δεν απαιτείται και εδώ, να γίνει αντιληπτή η πράξη του δράστη από αόριστο αριθμό προσώπων, αυτή μπορεί να προκαλέσει κίνδυνο για το έννομο αγαθό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, αν πράγματι γίνει αντιληπτή από αόριστο αριθμό προσώπων, διότι μόνον μπορεί να δημιουργήσει την απόφαση σε όσους δεν ανήκουν στην ομάδα που αποτελεί στόχο του δράστη να τελέσουν βιαιοπραγίες εις βάρος κάποιου μέλους της.

⁸⁴⁴ ΦΕΚ Α' 152/13-10-2017

Στοιχείο, όμως, της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος αυτού συνιστά η πρόκληση κινδύνου για το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης στην συγκεκριμένη περίπτωση ως αποτέλεσμα της προβλεπόμενης αξιόποινης συμπεριφοράς⁸⁴⁵. Έτσι, επέρχεται κίνδυνος όταν η πράξη του δράστη όχι μόνον έγινε αντιληπτή από τους αποδέκτες της εκφοράς του λόγου του, αλλά τους δημιούργησε και την απόφαση να τελέσουν βιαιοπραγίες κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων που προσδιορίζονται με βάση τα πιο πάνω χαρακτηριστικά, με αποτέλεσμα να επίκειται άμεσα η τέλεσή τους⁸⁴⁶, παράλληλα δε, εξ αυτού του λόγου προκάλεσε και αισθήματα φόβου και ανησυχίας στα μέλη της ομάδας αυτής.

Περαιτέρω, μεταξύ της πράξης της δημόσιας πρόκλησης ή διέγερσης σε βιαιοπραγίες κατά ομάδας ή πρόσωπου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και της επέλευσης κινδύνου για τη δημόσια τάξη θα πρέπει να διαπιστώνεται η ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας ή αντικειμενικού αιτιώδους συνδέσμου. Έτσι, σύμφωνα με την «*θεωρία του ισοδυναμίου των όρων*»: α) αν υποθέσουμε ότι έλειπε η πράξη του δράστη και διαπιστώσουμε ότι θα έλειπε και η επέλευση του κινδύνου, τότε υφίσταται μεταξύ τους αιτιώδης συνάφεια, β) αν διαπιστώσουμε ότι η επέλευση του κινδύνου για τη δημόσια τάξη θα επερχόταν και παρά την έλλειψη της ενέργειας του δράστη, τότε δεν υπάρχει αντικειμενικός αιτιώδης σύνδεσμος⁸⁴⁷.

6.7.2.5. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης

Ο άδικος χαρακτήρας της πράξης του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ δεν μπορεί καταρχήν να αποκλειστεί από κανέναν γενικό ή ειδικό, αναλογικά εφαρμοζόμενο, λόγο άρσης του αδικού, λόγω της φύσης των εννόμων αγαθών που προστατεύονται και της επικινδυνότητας της πράξης λόγω της δημοσιότητάς της, εκτός αν πρόκειται για εκδότη, δημοσιογράφο, παρουσιαστή τηλεοπτικής, ραδιοφωνικής ή διαδικτυακής εκπομπής, ερευνητή, συγγραφέα ή καλλιτέχνη, οπότε ο άδικος χαρακτήρας της πράξης μπορεί να αποκλειστεί ενόψει της άσκησης εκ μέρους τους ελευθερίας της έκφρασης και του Τύπου ή έρευνας και διδασκαλίας ή τέχνης, λόγω ενάσκησης δικαιώματος ή δικαιολογημένου ενδιαφέροντος.

6.7.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος

Για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης, αρκεί και ο ενδεχόμενος δόλος, ήτοι ο δράστης του εγκλήματος θα πρέπει να προβλέπει ότι οι πράξεις

⁸⁴⁵ Πρβλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 492

⁸⁴⁶ Βλ. *Παπαστυλιανού Χ.*, ό.π., σελ. 343 και 344

⁸⁴⁷ Βλ. *Ανδρουλάκη Ν.*, ό.π., σελ. 199 επ., *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 342 επ., *Χαραλαμπίκη Α.*, ό.π., σελ. 273 επ.

της πρόκλησης ή διέγερσης σε βιαιοπραγίες κατά ομάδας ή προσώπου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, που τελεί δημόσια και με οποιονδήποτε τρόπο, μπορούν να εκθέσουν στη συγκεκριμένη περίπτωση σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη και να το αποδέχεται την επέλευση του κινδύνου.

Η πλάνη του δράστη του υπό διερεύνηση εγκλήματος ως προς την ιδιότητα προσώπου ως μέλους μιας ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, είναι πραγματική (άρθρο 30 παρ. 1 ΠΚ), ωστόσο ο δράστης θα τιμωρηθεί για το (βασικό) έγκλημα της παρ. 1 του άρθρου 184 ΠΚ.

Αν, από την άλλη πλευρά, ο δράστης πιστεύει ότι η πράξη του να προκαλέσει ή διεγείρει δημόσια σε βιαιοπραγίες κατά ομάδας ή προσώπου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά προστατεύεται από την συνταγματικώς κατοχυρωμένη ελευθερία της έκφρασης, η πλάνη του είναι νομική, ωστόσο δύσκολα θα μπορούσε να κριθεί συγγνωστή.

6.7.4. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος

6.7.4.1. Απόπειρα

Το υπό διερεύνηση έγκλημα είναι τετελεσμένο με την εξωτερικήυση της ρατσιστικής διέγερσης και την επέλευση κινδύνου για τη δημόσια τάξη στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αν δεν επέλθει ο κίνδυνος αυτός, τότε υφίσταται απόπειρα τέλεσης του εγκλήματος του άρθρου 184 παρ. 2 του νέου ΠΚ⁸⁴⁸, η οποία θα συρρέει φαινομενικά κατ' ιδέαν με τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979.

6.7.4.2. Συμμετοχή

Όλες οι μορφές συμμετοχής μπορούν να εμφανιστούν στο έγκλημα αυτό.

6.7.4.3. Προβλήματα συρροής

Δεδομένου ότι το υπό διερεύνηση έγκλημα κατατάσσεται στα γνήσια πολύτροπα εγκλήματα, αν δράστης τελέσει δύο ή περισσότερες πράξεις θα τιμωρηθεί για ένα έγκλημα, βάσει της αρχής της συγχώνευσης, ενώ το ίδιο ισχύει κι αν μεταχειριστεί περισσότερους τρόπους τέλεσης της ίδιας πράξης.

Σε περίπτωση συρροής της διάταξης του άρθρου 184 παρ. 2 του νέου ΠΚ με τις διατάξεις του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 του Ν. 927/1979, δεδομένου ότι με αυτές προστατεύονται τα ίδια έννομα αγαθά, η συρροή θα είναι

⁸⁴⁸ Πρβλ. *Μανωλεδάκη Ι.*, όπ.π., σελ. 85

φαινομενική και θα εφαρμοστεί ως νεότερη η πρώτη. Κατ' άλλη άποψη, το άρθρο 184 παρ. 2 του νέου ΠΚ απωθείται ως ηπιότερη (σιωπηρώς) επικουρική διάταξη, όταν συρρέει κατ' ιδέαν με το άρθρο 1 του Ν. 927/1979⁸⁴⁹.

Τέλος, αν προκληθεί απόφαση στον δέκτη της δημόσιας πρόκλησης ή διέγερσης να βιαιοπραγήσει κατά ομάδας ή προσώπου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τότε ο δράστης του υπό διερεύνηση εγκλήματος θα είναι ταυτόχρονα και ηθικός αυτουργός εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, οπότε υποχωρεί η διάταξη του άρθρου 184 παρ. 2 του νέου ΠΚ ως επικουρική (σιωπηρώς). Αν τελέστηκε και βιαιοπραγία, τότε συρρέει η διάταξη που την με τη διάταξη της παρ. 3 και όχι της παρ. 2 του άρθρου 184 του νέου ΠΚ.

6.7.5. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης

Για το έγκλημα της ρατσιστικής διέγερσης προβλέπεται από την παρ. 2 του άρθρου 184 του νέου ΠΚ ποινή φυλάκισης με πλαίσιο ποινής από δέκα ημέρες (άρθρο 53 ΠΚ) έως τρία έτη και διαζευτικά η επιβολή χρηματικής ποινής, η οποία δεν μπορεί να είναι ανώτερη από εκατόν ογδόντα (180) ημερήσιες μονάδες, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 57 παρ. 2 περ. β' ΠΚ.

Ο αξιόποινος δε, χαρακτήρας της πράξης δεν μπορεί να αποκλειστεί από κανέναν προσωπικό λόγο απαλλαγής από την ποινή (υποχρεωτικό ή δυνητικό) ή λόγο δικαστικής άφεσης της ποινής (άρθρο 104B ΠΚ), ενόψει των προστατευόμενων εννόμων αγαθών και του στοιχείου της δημοσιότητας της πράξης, ούτε και από κάποιον λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου, πλην της παραγραφής του εγκλήματος.

6.7.6. Ευθύνη από το αποτέλεσμα

Σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 184 του νέου ΠΚ: «*Με φυλάκιση τιμωρείται η πράξη των προηγούμενων παραγράφων αν είχε ως άμεσο επακόλουθο την τέλεση εγκλημάτων*».

Από το γράμμα του νόμου προκύπτει ότι ο νομοθέτης κατέστρωσε και εδώ, στα πρότυπα του Ν. 927/1979, ένα εκ του αποτελέσματος διακρινόμενο έγκλημα, αν η πρόκληση ή διέγερση σε βιαιοπραγίες κατά ομάδας ή προσώπου με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, είχε ως άμεσο επακόλουθο την τέλεση εγκλημάτων. Η επέλευση του αποτελέσματος αυτού προβλέπεται ως επιβαρυντική περίπτωση, που έχει ως συνέπεια την επαύξηση του αξιοποίνου, δεδομένου ότι μπορεί να επιβληθεί φυλάκιση έως πέντε έτη (άρθρο 53 ΠΚ).

⁸⁴⁹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, σε: *Μοροζίνη Ι./Νταγγίνη Μ.*, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 858/2020, ΠoinΧρ 2021, σελ. 450, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 212-213

Κατ' εφαρμογή, λοιπόν, της διάταξης του άρθρου 29 ΠΚ, ο δόλος του δράστη κατευθύνεται αποκλειστικά στην τέλεση του εγκλήματος της ρατσιστικής διέγερσης και ευθύνεται και για το βαρύτερο αποτέλεσμα που τελεί σε αιτιώδη σύνδεσμο με το βασικό έγκλημα, αν τούτο μπορεί να αποδοθεί σε αμέλειά του, που δεν το προείδε, διότι δεν κατέβαλε την προσοχή που όφειλε από τις περιστάσεις και μπορούσε να καταβάλει. Αν, αντίθετα, ο δόλος του δράστη κατευθυνόταν και στο βαρύτερο αποτέλεσμα, ήτοι στην τέλεση μιας βιαιοπραγίας, και πράγματι τελέστηκε μια τέτοια πράξη ή υπήρξε αρχή εκτέλεσής της, χωρίς να συντρέχει λόγος άρσης του άδικου χαρακτήρα της, τότε ο δράστης θα τιμωρηθεί ως ηθικός αυτουργός του εγκλήματος αυτού, πράξη που θα συρρέει αληθινά με το έγκλημα του άρθρου 184 παρ. 2 του νέου ΠΚ.

7. ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΤΗΣ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΔΙΑΚΡΙΣΗΣ

7.1. Τυποποίηση και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος – Το είδος του ποινικού κανόνα

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016: *«Όποιος, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή παροχή υπηρεσιών στο κοινό, παραβιάζει την κατά τον παρόντα νόμο απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης για λόγους φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, τιμωρείται με φυλάκιση έξι (6) μηνών μέχρι τριών (3) ετών και με χρηματική ποινή χιλίων (1.000) έως πέντε χιλιάδων (5.000) ευρώ».*

Η ως άνω διάταξη, όπως καταστρώνεται από τον ποινικό νομοθέτη, συνιστά έναν «λευκό ποινικό νόμο»⁸⁵⁰, διότι περιέχει μόνο το κυρωτικό τμήμα του ποινικού κανόνα που θεσπίζει και παραπέμπει σε άλλες διατάξεις του ίδιου Νόμου για το περιγραφικό του τμήμα και δη για την αποδοκιμαζόμενη συμπεριφορά, που είναι η παραβίαση της απαγόρευσης της διακριτικής μεταχείρισης για συγκεκριμένους λόγους. Πρόκειται για τη διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 4443/2016, στην οποία ορίζονται οι απαγορευμένοι τρόποι διακριτικής μεταχείρισης και για τη διάταξη του άρθρου 3 του ίδιου Νόμου, στην οποία ορίζεται το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης διακριτικής μεταχείρισης.

Όπως προαναφέρθηκε, προστατευόμενο από την υπό εξέταση διάταξη του έννομο αγαθό είναι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια και άρα το υπό διερεύνηση έγκλημα στρέφεται κατά ατομικού εννόμου αγαθού. Πρόκειται δε, για γνήσιο έγκλημα του κοινού Ποινικού Δικαίου, ενώ με βάση το υποκείμενο τέλεσης, το υπό διερεύνηση έγκλημα είναι κοινό, μονοπρόσωπο, καθώς και μη ιδιόχειρο.

Περαιτέρω, πρόκειται για τυπικό έγκλημα, καθώς η αντικειμενική του υπόσταση εξαντλείται στην περιγραφή ορισμένης συμπεριφοράς και δεν περιλαμβάνει ως πρόσθετο τυποποιημένο στοιχείο και το εν στενή εννοία αποτέλεσμα της συμπεριφοράς, το οποίο εντάσσεται στα εγκλήματα βλάβης, καθώς με την τέλεση μιας εκ των προβλεπόμενων στο άρθρο 2 παρ. 2 πράξεων εις βάρος ενός προσώπου λόγω συγκεκριμένου χαρακτηριστικού που φέρει, μειώνεται η αξία του ως ανθρώπου και έτσι τελικά βλάπτεται το έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας⁸⁵¹.

Επιπλέον, βάσει της περιγραφής της εγκληματικής συμπεριφοράς στη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 του Ν. 4443/2016, όπου απαριθμούνται οι

⁸⁵⁰ Βλ. *Κωστώρα Α.*, ό.π., σελ. 86

⁸⁵¹ Βλ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 149

μορφές απαγορευμένης διακριτικής μεταχείρισης, το υπό διερεύνηση έγκλημα συνιστά μη γνήσιο έγκλημα ενέργειας⁸⁵², καθώς η τυποποιούμενη συμπεριφορά συνίσταται στην λιγότερη ευνοϊκή μεταχείριση εκ μέρους του δράστη ενός προσώπου λόγω συγκεκριμένου χαρακτηριστικού που αυτό φέρει και η οποία (μεταχείριση) αποτελεί κάθε ενέργεια ή παράλειψη του δράστη που παραβιάζει την απαγόρευση της παρ. 1 του άρθρου αυτού του ίδιου Νόμου, για τη δε, τιμωρία της παράλειψης δεν είναι απαραίτητη η συνδρομή των προϋποθέσεων του άρθρου 15 ΠΚ⁸⁵³. Παράλληλα, πρόκειται για έγκλημα πολύτροπο, καθώς ο ποινικός νομοθέτης εξειδικεύει τις πράξεις που συνιστούν διάκριση (: άμεση διάκριση, έμμεση διάκριση, παρενόχληση, εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης, άρνηση εύλογων προσαρμογών για άτομα με αναπηρία ή χρόνια πάθηση) εις βάρος κάποιου προσώπου με συγκριμένο χαρακτηριστικό, και ειδικότερα συνιστά γνήσιο πολύτροπο, αφού ο δράστης μπορεί να χρησιμοποιήσει επιλεκτικά όποιον τρόπο θέλει ή μπορεί ακόμη και να τους χρησιμοποιήσει διαδοχικά, τιμωρούμενος μόνο μια φορά για το έγκλημα αυτό.

Με βάση το χρόνο τυπικής ολοκλήρωσης της αντικειμενικής υπόστασής του, το υπό διερεύνηση έγκλημα αποτελεί στιγμιαίο έγκλημα, δεδομένου ότι η τυποποιούμενη συμπεριφορά συνίσταται μόνον στην παραβίαση της απαγόρευσης, δηλ. στην παραγωγή της συγκεκριμένης παράνομης κατάστασης που προσβάλλει το προστατευόμενο έννομο αγαθό, και όχι και στη διατήρηση της κατάστασης αυτής.

Περαιτέρω, πρόκειται για έγκλημα κανονικής υποκειμενικής υπόστασης, καθώς υπάρχει πλήρης αντιστοιχία μεταξύ των στοιχείων της αντικειμενικής και της υποκειμενικής του υπόστασης, ενώ δεν τυποποιείται αυτοτελώς ως αξιόποινη πράξη η τέλεσή του από αμέλεια.

Βάσει, τέλος, της ποινής που αφηρημένα απειλείται στη διάταξη, το έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης αποτελεί, σύμφωνα με το άρθρο 18 ΠΚ, πλημμέλημα, δεδομένου ότι απειλείται ποινή φυλάκισης σωρευτικά με χρηματική ποινή, ενώ δεν απαιτείται η υποβολή έγκλησης εκ μέρους του θύματος για την κίνηση της ποινικής του δίωξης, αλλά διώκεται αυτεπαγγέλτως.

7.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος

7.2.1. Το υποκείμενο τέλεσης

Υποκείμενο τέλεσης του υπό διερεύνηση εγκλήματος μπορεί να είναι οποιοδήποτε φυσικό πρόσωπο. Ενδεχόμενη δε, ιδιότητα του δράστη ως

⁸⁵² Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π. , σελ. 297

⁸⁵³ Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π. , σελ. 298

εργοδότη σε οποιοδήποτε στάδιο πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση, κατά τη σύναψη ή άρνηση σύναψης εργασιακής σχέσης ή στη διάρκεια, λειτουργία, εξέλιξη ή λύση αυτής, επισύρει την επιβολή και των διοικητικών κυρώσεων της διάταξης του άρθρου 24 του Ν. 3996/2011⁸⁵⁴, χωρίς, όμως, να θεσπίζεται ιδιαίτερο έγκλημα είτε ως διακεκριμένη παραλλαγή του βασικού εγκλήματος, είτε ως ιδιώνυμο έγκλημα.

7.2.2. Η αξιόποινη συμπεριφορά

7.2.2.1. Οι απαγορευμένοι τρόποι διακριτικής μεταχείρισης

Από τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016, σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 2 και 3 του ίδιου Νόμου, προκύπτει ότι η αξιόποινη συμπεριφορά συνίσταται στην λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ή την παρενόχληση ενός πρόσωπου για λόγους φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή παροχή υπηρεσιών στο κοινό, είτε στον δημόσιο, είτε στον ιδιωτικό τομέα. Όπως δε, επισημάνθηκε, διακριτική μεταχείριση αποτελεί κάθε πράξη ή παράλειψη που παραβιάζει την απαγόρευση διακριτικής μεταχείρισης (απαγορευτική όψη του πρωτεύοντα κανόνα του άρθρου 2 παρ. 1 του Ν. 4443/2016 σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του ίδιου Νόμου) ή την αρχή της ίσης μεταχείρισης (επιτακτική όψη του ίδιου κανόνα), αντίστοιχα.

Στη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 2 του Ν. 4443/2016, απαριθμούνται οι τρόποι διακριτικής μεταχείρισης ενός προσώπου, οι οποίοι είναι η άμεση διάκριση, η έμμεση διάκριση, η παρενόχληση, οποιαδήποτε εντολή για εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης και η άρνηση εύλογων προσαρμογών για τα άτομα με αναπηρία ή χρόνια πάθηση, παράλληλα δε, ειδικές περιπτώσεις των μορφών αυτών συνιστούν η διάκριση λόγω σχέσης, η διάκριση λόγω νομιζόμενων χαρακτηριστικών και η πολλαπλή διάκριση, τις έννοιες των οποίων ορίζει αυθεντικά ο νομοθέτης του ειδικού αυτού νομοθετήματος⁸⁵⁵.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 του Ν. 4443/2016, άμεση διάκριση είναι η λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση, δηλ. η

⁸⁵⁴ ΦΕΚ Α' 170/5-8-2011

⁸⁵⁵ Πρβλ. Κοφίνη Σ., ό.π., σελ. 233-234, κατά τον οποίο πρακτική διακριτικής μεταχείρισης (άμεση ή έμμεση διάκριση) συνιστά και το φυλετικό ή εθνοτικό profiling που ορίζεται ως «ενέργεια που πραγματοποιείται για λόγους ασφάλειας ή δημόσιας προστασίας και η οποία στηρίζεται περισσότερο σε στερεότυπα σχετικά με τη φυλή, το χρώμα, την εθνικότητα, την καταγωγή, τη θρησκεία ή τον τόπο καταγωγής παρά σε εύλογες υποψίες, προκειμένου να επιλέξει ένα άτομο για ενδελεχέστερο έλεγχο ή διαφοροποιημένη μεταχείριση».

αντιμετώπιση, ο αποκλεισμός ή ο περιορισμός⁸⁵⁶, ενός πρόσωπου, η οποία λαμβάνει χώρα εξαιτίας συγκεκριμένου χαρακτηριστικού που αυτό φέρει, σε σχέση με την μεταχείριση που απολαμβάνει, απόλαυσε ή θα απολάμβανε⁸⁵⁷ άλλο πρόσωπο σε ανάλογη κατάσταση με αυτό, το οποίο, όμως, δεν φέρει το ίδιο χαρακτηριστικό⁸⁵⁸.

Από την άλλη πλευρά, έμμεση διάκριση υπάρχει όταν πρόσωπο με συγκεκριμένο χαρακτηριστικό τίθεται σε μειονεκτική θέση σε σύγκριση με άλλα πρόσωπα, που δεν φέρουν το ίδιο χαρακτηριστικό, από μια διάταξη, ένα κριτήριο ή μια πρακτική, που εκ πρώτης όψεως φαίνεται ουδέτερη/ουδέτερο⁸⁵⁹. Εκτός από τη διαφορά αυτή μεταξύ των δύο μορφών διάκρισης (άμεσης και έμμεσης), η έμμεση διάκριση παραπέμπει στον θεσμικό ρατσισμό, δηλ. όταν τα όργανα του κράτους μεταχειρίζονται λιγότερο ευνοϊκά μια ομάδα προσώπων, που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, χωρίς, ωστόσο να μπορεί να γίνει λόγος για έμμεση διάκριση όταν η διάταξη ή το κριτήριο ή η πρακτική αυτή δικαιολογείται αντικειμενικά από έναν θεμιτό σκοπό και τα μέσα επίτευξής του είναι πρόσφορα και αναγκαία, εάν τα μέτρα, που λαμβάνονται, είναι αναγκαία για την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας, τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης, την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας, των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων ή όταν αφορά άτομα με αναπηρία ή χρόνια πάθηση και μέτρα που λαμβάνονται υπέρ αυτών.

Περαιτέρω, ως απαγορευμένη διακριτική μεταχείριση αντιμετωπίζεται από τον νομοθέτη και η παρενόχληση, δηλ. η ανεπιθύμητη⁸⁶⁰ υποβολή κάποιου προσώπου σε μικρές, αλλά επαναλαμβανόμενες επιθέσεις, εξαιτίας ενός συγκεκριμένου χαρακτηριστικού που αυτό φέρει, με σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειάς του (σεξουαλική παρενόχληση), είτε τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος (ψυχολογική κακοποίηση ή μείωση – απλή παρενόχληση)⁸⁶¹.

Επιπλέον, στη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 του Ν. 4443/2016 καθιερώνεται αυτοτελώς ως απαγορευμένη διακριτική μεταχείριση και κάθε εντολή για την εφαρμογή διακριτικής μεταχείρισης εις βάρος προσώπου με συγκεκριμένο χαρακτηριστικό. Πρόκειται κατ' ουσίαν για μια περίπτωση ηθικής

⁸⁵⁶ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π., σελ. 42

⁸⁵⁷ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π., σελ. 40, κατά τον οποίο αρκεί η σύγκριση και με ένα υποθετικό πρόσωπο.

⁸⁵⁸ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π., σελ. 41

⁸⁵⁹ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π., σελ. 51-52, *Μινέ Μ.*, ό.π., σελ. 47-48

⁸⁶⁰ Βλ. *Μπουμπουχερόπουλου Π.*, Η (δύσκολη) οριοθέτηση της παρενόχλησης στην εργασία ως νομικά σημαντικής έννοιας, σε: *Δεληγιάννη-Δημητράκου Π.*, Σύγχρονα θέματα του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των ανθρώπων με αναπηρίας, 2020, σελ. 17-18

⁸⁶¹ Βλ. *Μπουμπουχερόπουλου Π.*, ό.π., σελ. 16

αυτουργίας, υπό τη μορφή της εντολής σε άμεση ή έμμεση διάκριση ή παρενόχληση, η οποία προϋποθέτει ειδική σχέση μεταξύ εντέλλοντος και εντελλόμενου.

Άλλη μια ειδική μορφή διάκρισης, που συμπεριλαμβάνει ο νομοθέτης μεταξύ των απαγορευμένων διακριτικών μεταχειρίσεων, είναι αυτή που λαμβάνει χώρα εξαιτίας της στενής σχέσης του θύματος με πρόσωπο ή πρόσωπα με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, διευρύνοντας έτσι το αξιόποιο της ρατσιστικής διάκρισης και στις περιπτώσεις αυτές, σε αντίθεση με τα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους, που η στοχοποίηση εκ μέρους του δράστη μιας ομάδας προσώπων ή ενός προσώπου λαμβάνει χώρα εξαιτίας συγκεκριμένου χαρακτηριστικού που φέρουν τα ίδια τα μέλη της ομάδας ή το πρόσωπο αυτό. Ως στενές δε, σχέσεις νοούνται οι οικογενειακές, οι συγγενικές, οι ερωτικές, οι φιλικές ή ακόμη και οι επαγγελματικές διαπροσωπικές σχέσεις του θύματος.

Στις απαγορευμένες μορφές διακριτικής μεταχείρισης, όμως, εντάσσεται και η διάκριση εις βάρος προσώπου που εικάζεται ότι φέρει συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, σε αντίθεση με τα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους και του εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, που ο δράστης δεν τιμωρείται βάσει των διατάξεων του Ν. 927/1979 ή του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ ή του 82 ΠΚ, αν στρέφεται κατά προσώπου που εικάζει ότι φέρει χαρακτηριστικό, που στην πραγματικότητα δεν φέρει.

Περαιτέρω, όταν ο δράστης προβαίνει σε οποιαδήποτε διάκριση, αποκλεισμό ή περιορισμό εις βάρος προσώπου, που βασίζεται σε περισσότερους από έναν από τους πιο πάνω λόγους (π.χ. και χρώματος και θρησκευτικών πεποιθήσεων), τότε πρόκειται για «πολλαπλή διάκριση»⁸⁶². Επί πολλαπλής διάκρισης, ωστόσο, δεν μπορεί ευχερώς να αναφανεί η συμβολή του κάθε συγκεκριμένου λόγου διάκρισης στο αποτέλεσμα της δυσμενούς μεταχείρισης του θύματος⁸⁶³. Επιπροσθέτως, η πλειοψηφία των θυμάτων αυτής της μορφής είναι γυναίκες, ενώ δεν προκαλούνται συνήθως με πρόθεση του δράστη, αλλά οφείλονται γενικότερα στη λειτουργία και τη δυναμική του κοινωνικού συστήματος⁸⁶⁴.

Ειδικά για τα άτομα με αναπηρία ή χρόνια πάθηση, ως διάκριση νοείται η άρνηση εύλογων προσαρμογών, ήτοι οι απαραίτητες και κατάλληλες τροποποιήσεις, ρυθμίσεις και ενδεδειγμένα μέτρα, που απαιτούνται σε μια συγκεκριμένη περίπτωση, προκειμένου να διασφαλιστεί για τα άτομα αυτά η αρχή της ίσης μεταχείρισης. Στο άρθρο 5 του Ν. 4443/2016 προβλέπεται, μάλιστα, υποχρέωση των εργοδοτών στη λήψη τέτοιων μέτρων, ώστε να εξασφαλίζεται στα άτομα αυτά τόσο η δυνατότητα πρόσβασης σε θέσεις

⁸⁶² Βλ. Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., Οι πολλαπλές διακρίσεις: Συγκριτική προσέγγιση, ΕΕΔ, 2012, σελ. 961

⁸⁶³ Βλ. Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., όπ.π., σελ. 964

⁸⁶⁴ Βλ. Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ., όπ.π.

εργασίας και η περαιτέρω εξέλιξής του, όσο και η δυνατότητα συμμετοχής τους σε προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, υπό τον όρο ότι τα μέτρα αυτά δεν επιφέρουν στους εργοδότες δυσανάλογη ή αδικαιολόγητη επιβάρυνση, η οποία δεν συντρέχει όταν αντισταθμίζεται επαρκώς από τα μέτρα που λαμβάνονται.

Εκτός από τα άτομα με αναπηρία ή χρόνια πάθηση, δικαιολογημένη θεωρείται από τον νομοθέτη του Ν. 4443/2016 η διαφορετική μεταχείριση λόγω ειδικών επαγγελματικών απαιτήσεων και λόγω ηλικίας, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 4 και 6, αντίστοιχα, του ως άνω Νόμου.

Σύμφωνα, τέλος, με τη διάταξη του άρθρου 7 του Ν. 4443/2016, δεν απαγορεύεται η λήψη ή διατήρηση ειδικών μέτρων, που στοχεύουν στην πρόληψη ή την αντιστάθμιση μειονεκτημάτων λόγω των πιο πάνω χαρακτηριστικών ή, στην περίπτωση των ατόμων με αναπηρία ή χρόνια πάθηση, η θέσπιση ή διατήρηση διατάξεων που αποσκοπούν στην προστασία της υγείας τους και την ασφάλεια στο χώρο της εργασίας τους ή στην δημιουργία ή διατήρηση προϋποθέσεων/διευκολύνσεων για τη διαφύλαξη ή την ενθάρρυνση της ένταξής τους στην απασχόληση και την εργασία. Ωστόσο, ο Ν. 4443/2016 δεν απαγορεύει ρητώς ούτε την θετική διάκριση, δηλ. την αδικαιολόγητη εύνοια για πρόσωπο για κάποιον από τους προαναφερόμενους λόγους.

7.2.2.2. Το πεδίο εφαρμογής

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016 ο δράστης του υπό διερεύνηση εγκλήματος θα πρέπει να παραβιάζει την απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή παροχή υπηρεσιών στο κοινό. Η συναλλακτική διάθεση αγαθών αναφέρεται στα υλικά ή άυλα αγαθά, που αποτελούν αντικείμενο συμφωνίας δύο τουλάχιστον μερών για ανταλλαγή με άλλα αγαθά ή υπηρεσίες ή χρηματικό αντίτιμο για την κάλυψη των αναγκών αμφοτέρων των μερών, και διακρίνονται σε καταναλωτικά και παραγωγικά ή κεφαλαιουχικά. Συγκεκριμένα, τα καταναλωτικά χρησιμοποιούνται για την ικανοποίηση άμεσων αναγκών του ανθρώπου και για βραχεία χρονική περίοδο (π.χ. ενδύματα, οχήματα, μηχανές, κτίρια κλπ.) ή και για μια χρήση (π.χ. τρόφιμα), τα παραγωγικά δεν μπορούν να ικανοποιήσουν ανθρώπινες ανάγκες, αν δεν μετατραπούν σε καταναλωτικά ή δεν ανταλλαχθούν με τέτοια (π.χ. γη, χρήμα), ενώ στα κεφαλαιουχικά περιλαμβάνονται τα διαρκή αγαθά μιας επιχείρησης (π.χ. εγκαταστάσεις, εξοπλισμός) και τα διακινούμενα, δηλ. αυτά που καταναλώνονται κατά τη διάρκεια της δραστηριότητας (παραγωγής) της επιχείρησης. Από την άλλη πλευρά, η παροχή υπηρεσιών σχετίζεται αφενός με τις επιχειρήσεις τριτογενούς παραγωγής, οργανωμένες ή ελεύθερους επαγγελματίες, που δεν προσφέρουν κάποιο υλικό προϊόν, πρωτογενές ή

μεταπονημένο, αλλά παρέχουν στους πελάτες τους υπηρεσίες (π.χ. διαφημιστικές, εκπαιδευτικές, οικοδομικές, τροφοδοσίας και καθαρισμού, κτηματομεσιτικές, μεταφορικές, τουριστικές, τραπεζικές υπηρεσίες, υγείας κλπ.), κι αφετέρου με όλο το εμπόριο διανομής αγαθών (χονδρικό ή λιανικό).

Ειδικά για τον τομέα της εργασίας και της απασχόλησης, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 3 παρ. 1 του Ν. 4443/2016, η απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης είναι απόλυτη, καθώς αφορά σε όλα τα πρόσωπα για όλους τους αναφερόμενους στη διάταξη του άρθρου 1 λόγους και εφαρμόζεται τόσο στον δημόσιο⁸⁶⁵, όσο και στον ιδιωτικό τομέα, και περιλαμβάνει α) τους όρους πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση εν γένει, συμπεριλαμβανομένων των κριτηρίων επιλογής⁸⁶⁶ και των όρων πρόσληψης, ανεξάρτητα από τον κλάδο δραστηριότητας και σε όλα τα επίπεδα της επαγγελματικής ιεραρχίας, καθώς και τους όρους υπηρεσιακής και επαγγελματικής εξέλιξης⁸⁶⁷, β) την πρόσβαση σε όλα τα είδη και επίπεδα επαγγελματικού προσανατολισμού, μαθητείας, επαγγελματικής κατάρτισης, επιμόρφωσης και επαγγελματικού αναπροσανατολισμού, συμπεριλαμβανομένης της απόκτησης πρακτικής επαγγελματικής εμπειρίας⁸⁶⁸, γ) τους όρους και τις συνθήκες εργασίας και απασχόλησης, ιδίως όσον αφορά τις αποδοχές⁸⁶⁹, την άδεια αναψυχής⁸⁷⁰, την λύση της σύμβασης⁸⁷¹, την υγεία και την ασφάλεια⁸⁷² στην εργασία και σε περίπτωση ανεργίας την επανένταξη και την εκ νέου απασχόληση, και δ) την ιδιότητα του μέλους και τη συμμετοχή σε συνδικαλιστική οργάνωση εργαζομένων ή εργοδοτών ή σε οποιαδήποτε επαγγελματική οργάνωση, συμπεριλαμβανομένων των πλεονεκτημάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τη συμμετοχή σε αυτές, και ιδίως του δικαιώματος εκλέγειν και εκλέγεσθαι⁸⁷³.

⁸⁶⁵ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π.π., σελ. 35, με την εξής επισήμανση: ανεξαρτήτως αν στον δημόσιο τομέα το προσωπικό απασχολείται ως μόνιμο ή με σύμβαση εξαρτημένης εργασίας ιδιωτικού δικαίου αορίστου χρόνου.

⁸⁶⁶ Βλ. *Γιαννακούρου Σ.*, ό.π.π., σελ. 99-100. Πρβλ. και *Ζερδελή Δ.*, ό.π.π., σελ. 43, για τις δημόσιες δηλώσεις εργοδότη ότι δεν θα προσλάβει εργαζόμενους που φέρουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, οι οποίες μπορούν να αποτρέψουν τυχόν υποψηφίους να υποβάλλουν αίτηση και έτσι να παρεμποδιστούν στην πρόσβασή τους στην αγορά εργασίας.

⁸⁶⁷ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π.π., σελ. 77 επ., όπου αναφέρονται ως παραδείγματα τέτοιων όρων η ηλικία ως κριτήριο επιλογής του υποψηφίου, πρόβλεψη ανώτατου ορίου ηλικίας για την πρόσληψη, συμβάσεις ορισμένου χρόνου με ηλικιωμένους εργαζομένους, συμβάσεις εργασίας διαλείπουσας απασχόλησης με νέους εργαζομένους και αυτοδίκαιη λύση τους με τη συμπλήρωση του 25^{ου} έτους της ηλικίας τους.

⁸⁶⁸ Βλ. *Γιαννακούρου Σ.*, ό.π.π., σελ. 99

⁸⁶⁹ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π.π., σελ. 35-36, κατά τον οποίο, εκτός από τις αποδοχές, συμπεριλαμβάνονται και όλες οι άλλες παροχές, τακτικές ή έκτακτες, αποζημιώσεις, η αποζημίωση απόλυσης, ταξίδια, χρηματοδοτήσεις, εισιτήρια κ.λπ.

⁸⁷⁰ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π.π., σελ. 96

⁸⁷¹ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π.π., σελ. 98 επ., κατά τον οποίο περιλαμβάνει και τις προθεσμίες καταγγελίας, η ηλικία ως λόγος καταγγελίας, συμβάσεις εργασίας με όριο ηλικίας.

⁸⁷² Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π.π., σελ. 93, κατά τον οποίο περιλαμβάνονται και διακρίσεις ως προς το ύψος των εργοδοτικών εισφορών σε επαγγελματικό συνταξιοδοτικό πρόγραμμα.

⁸⁷³ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π.π., σελ. 356

Στους τομείς της κοινωνικής προστασίας, από την άλλη πλευρά, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνικής ασφάλισης και της υγειονομικής περίθαλψης, των κοινωνικών παροχών και των φορολογικών διευκολύνσεων ή πλεονεκτημάτων, της εκπαίδευσης και της πρόσβασης στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται – συναλλακτικά – στο κοινό, συμπεριλαμβανομένης της στέγης, είτε στο δημόσιο, είτε στον ιδιωτικό τομέα, η απαγόρευση αφορά, κατά την παρ. 2 του άρθρου 3 του Ν. 4443/2016, σε όλα τα πρόσωπα ανεξαρτήτως μόνον φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής ή γενεαλογικών καταβολών, προβλεπόμενων εξαιρέσεων για τις υπόλοιπες βάσεις διάκρισης⁸⁷⁴. Έτσι, κατά την παρ. 3 του ίδιου άρθρου του Ν. 4443/2016, η απαγόρευση κάμπτεται, αν αιτιολογείται ειδικώς η διαφορετική μεταχείριση στην περίπτωση της ιθαγένειας και υπό τον όρο ότι δεν θίγονται οι διατάξεις και οι προϋποθέσεις του νομικού καθεστώτος των υπηκόων τρίτων χωρών εκτός Ε.Ε. ή των ατόμων άνευ ιθαγένειας που ζουν στην Ελλάδα⁸⁷⁵.

Η απαγόρευση της διακριτικής μεταχείρισης κάμπτεται, επίσης, σύμφωνα με την παρ. 4 του άρθρου 3 του Ν. 4443/2016, στις πάσης φύσεως παροχές που προσφέρουν τα δημόσια συστήματα ή τα εξομοιούμενα προς τα δημόσια, συμπεριλαμβανομένων των δημόσιων συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης ή πρόνοιας, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θίγονται τα μέτρα που είναι αναγκαία για την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας, τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης, την πρόληψη ποινικών παραβάσεων, την προστασία της υγείας και την προστασία των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων, για λόγους θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης, ηλικίας, οικογενειακής ή κοινωνικής κατάστασης, σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου.

Ωστόσο, η απαγόρευση δεν ισχύει όσον αφορά στη διαφορετική μεταχείριση προσώπου λόγω ηλικίας, αναπηρίας ή χρόνιας πάθησης σχετικής με την Υπηρεσία στις Ένοπλες Δυνάμεις, κατά την παρ. 5 του άρθρου 3 του Ν. 4443/2016, καθώς και στην παροχή φορολογικών διευκολύνσεων ή πλεονεκτημάτων αναφορικά με πρόσωπα, των οποίων η φορολογική κατοικία βρίσκεται εκτός Ε.Ε., σύμφωνα με την παρ. 6 του ίδιου άρθρου.

7.2.3. Το αντικείμενο της προσβολής

⁸⁷⁴ Βλ. *Κτιστάκη Σ.*, ό.π., σελ. 1906-1908, ως προς τη θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος για λόγους ιθαγένειας ή τη χορήγηση προνοιακού χαρακτήρα παροχών με κριτήριο την ιθαγένεια.

⁸⁷⁵ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, Οι επιθυμίες των πελατών και η πολιτική ουδετερότητας ως λόγοι διακρίσεων λόγω θρησκείας: Με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ στις υποθέσεις Βουγναουί (C-188/15) και Achbita (C-157/15), σε: *Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ.*, Σύγχρονα θέματα του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, 2018, σελ. 128

Αντικείμενο προσβολής του υπό διερεύνηση εγκλήματος μπορεί να είναι κάθε φυσικό πρόσωπο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζονται με βάση ένα (τουλάχιστον) από τα χαρακτηριστικά, που αποτελούν συνάμα τους λόγους της λιγότερο ευνοϊκής μεταχείρισής τους εκ μέρους του δράστη. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι η φυλή, το χρώμα, η εθνική ή εθνοτική καταγωγή, οι γενεαλογικές καταβολές, οι θρησκευτικές⁸⁷⁶ ή άλλες πεποιθήσεις, η αναπηρία ή χρόνια πάθηση, η ηλικία, η οικογενειακή ή κοινωνική κατάσταση, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, η ταυτότητα και τα χαρακτηριστικά φύλου⁸⁷⁷.

Σε σύγκριση με το Ν. 927/1979, αλλά και το άρθρο 184 παρ. 2 ΠΚ, οι λόγοι διάκρισης που απαριθμούνται περιοριστικά στη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016 είναι περισσότερες, καθώς περιλαμβάνονται όλες οι πεποιθήσεις και όχι μόνον οι θρησκευτικές, η χρόνια πάθηση, η ηλικία, η οικογενειακή και η κοινωνική κατάσταση.

Έτσι, στο πεδίο προστασίας του Ν. 4443/2016 εντάσσονται τόσο ταπολιτικά φρονήματα του ατόμου, τα οποία σχετίζονται με την τοποθέτηση του ατόμου αναφορικά με μια πολιτική ιδεολογία, το κράτος και την λειτουργία του, όσο και οι φιλοσοφικές του πεποιθήσεις, που αναφέρονται στις γνώμες, τις απόψεις και τις ιδέες του αναφορικά με ζητήματα, όπως η ηθική, η αισθητική, τα όρια, η προέλευση και η ποιότητα της ανθρώπινης γνώσης, η μεταφυσική, η σχέση μεταξύ αλήθειας, πίστης και αιτιολόγησης, η γλώσσα κλπ. Κατά την άποψή μας και μη διακρίνοντας του νόμου, προστατεύεται όλο το φάσμα των φιλοσοφικών πεποιθήσεων και των πολιτικών ιδεολογιών, ακόμα και οι ακραίες.

Περαιτέρω, εκτός από την αναπηρία, προστατευόμενο από το Ν. 4443/2016 χαρακτηριστικό του ατόμου είναι και η χρόνια πάθηση, όρος που αφορά σε μια ασθένεια, η οποία είναι μόνιμη, προκαλείται από μη αναστρέψιμες παθολογικές μεταβολές, αφήνει στο άτομο ελλείμματα και απαιτεί μακρόχρονη επίβλεψη, παρακολούθηση ή φροντίδα.

⁸⁷⁶ Βλ. *Ζερδελή Δ.*, όπ.π., 123, *Του ίδιου*, Οι επιθυμίες των πελατών και η πολιτική ουδετερότητας ως λόγοι διακρίσεων λόγω θρησκείας: Με αφορμή τις αποφάσεις του ΔΕΕ στις υποθέσεις Βουγναουί (C-188/15) και Achbita (C-157/15), σε: *Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ.*, Σύγχρονα θέματα του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία, 2018, σελ. 133-134-142, κατά τον οποίο η εκ μέρους εργοδότη τήρηση πολιτικής φιλοσοφικής, θρησκευτικής και πολιτικής ουδετερότητας στις σχέσεις του με τους πελάτες, με την επιβολή απαγόρευσης στους εργαζομένους να φορούν στον χώρο εργασίας εμφανή σύμβολα των πεποιθήσεών τους (π.χ. μαντίλα) ή να ασκούν οποιαδήποτε πρακτική απορρέει από τις πεποιθήσεις αυτές, εισάγει άμεσες διακρίσεις εις βάρος των εργαζομένων και δεν αντισταθμίζεται από την επιχειρηματική ελευθερία, η οποία αναγνωρίζεται στο άρθρο 16 του ΧΘΔΕΕ.

⁸⁷⁷ Πρβλ. όμως *Ζερδελή Δ.*, Η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας στο ευρωπαϊκό και το ελληνικό εργατικό δίκαιο, 2018, σελ. 34, ο οποίος ψέγει τον νομοθέτη για την ατολμία του να ενσωματώσει σε ένα νόμο όλες τις Οδηγίες κατά των διακρίσεων, ώστε να δημιουργηθεί ένα ομοιόμορφο πλαίσιο προστασίας κατά των διακρίσεων (και αυτών που αφορούν στο φύλο).

Άλλο ένα χαρακτηριστικό του ατόμου που εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του Ν. 4333/2016 είναι η ηλικία, υπό την έννοια της απαγόρευσης της διακριτικής μεταχείρισης εις βάρος τόσο παιδιών, όσο και ηλικιωμένων, συνταξιούχων και υπερηλίκων⁸⁷⁸.

Τέλος, προστατευόμενα από το Ν. 4443/2016 χαρακτηριστικά του ατόμου αποτελούν και η οικογενειακή ή κοινωνική κατάσταση του ατόμου. Ειδικότερα, η οικογενειακή κατάσταση του ατόμου αναφέρεται τόσο στην ένωσή του ή μη με άλλο πρόσωπο (αγαμία, πολιτικός ή θρησκευτικός γάμος, σύμφωνο συμβίωσης) ή την λύση προηγούμενης ένωσης (διαζύγιο, χηρεία, λύση συμφώνου συμβίωσης), όσο και στους δεσμούς συγγενείας του με άλλα πρόσωπα (εξ αίματος ή εξ αγχιστείας, σε ευθεία ή πλάγια γραμμή). Αντίθετα, η κοινωνική κατάσταση του ατόμου αφορά στην ιεραρχική του θέση μέσα στην κοινότητά του, η οποία εξαρτάται από διάφορες μεταβλητές, όπως η μόρφωση, το επάγγελμα, η φήμη, το κύρος, το επίπεδο του εισοδήματος ή τα περιουσιακά στοιχεία, και η ισχύς έναντι των άλλων κοινωνικών υποκειμένων. Να σημειωθεί, επίσης, ότι η στενή σχέση (συγγενική ή άλλη) του ατόμου με άτομο που φέρει κάποιο από τα προστατευόμενα χαρακτηριστικά θεσπίζεται ως αυτοτελής βάση διάκρισης, κατά τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 περ. ε' του Ν. 4443/2016.

Κατά την άποψή μας, δεν είναι αναγκαίο ο δράστης του υπό διερεύνηση εγκλήματος να μεταχειρίζεται λιγότερο ευνοϊκά ένα πρόσωπο αποκλειστικά και μόνον λόγω ενός (τουλάχιστον) εκ των προστατευόμενων από το Ν. 4443/2016 χαρακτηριστικών, αλλά μπορεί η διαφορετική μεταχείριση να έχει (και) άλλες αιτίες, αρκεί να αναφέρεται ως αιτία ένα από τα χαρακτηριστικά αυτά⁸⁷⁹.

Αναλογική, τέλος, εφαρμογή ή ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016 που θα είχε ως αποτέλεσμα τη διεύρυνση των λόγων διάκρισης, θα προσέκρουε στην αρχή «*nullum crimen nulla poena sine lege (stricta)*» και στο άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος.

7.2.4. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης

Ο άδικος χαρακτήρας της πράξης της ρατσιστικής διάκρισης δύσκολα θα μπορούσε να αποκλειστεί από κάποιον γενικό ή ειδικό, αναλογικά εφαρμοζόμενο, λόγο άρσης του αδικού, ενόψει του προστατευόμενου εννόμου αγαθού, το οποίο δεν τίθεται απλώς σε διακινδύνευση, αλλά βλάπτεται με την τέλεση του υπό διερεύνηση εγκλήματος, καθώς και της ρητής επιταγής για ίση μεταχείριση.

⁸⁷⁸ Βλ. Ζερδελή Δ., όπ.π., σελ. 2

⁸⁷⁹ Βλ. Ζερδελή Δ., όπ.π., σελ. 42

7.3. Η υποκειμενική υπόσταση του εγκλήματος

Όπως συνάγεται από την απειλούμενη ποινή (άρθρο 27 παρ. 1 ΠΚ), το υπό διερεύνηση έγκλημα τιμωρείται όταν τελείται με δόλο οποιασδήποτε μορφής, ενώ αποκλείεται η τέλεσή του από αμέλεια. Επομένως, ο δράστης θα πρέπει να προβλέπει ότι μεταχειρίζεται (με ενέργεια ή παράλειψη) λιγότερο ευνοϊκά ένα πρόσωπο εξαιτίας κάποιου (τουλάχιστον) εκ των προαναφερόμενων λόγων, κατά τη συναλλακτική διάθεση αγαθών ή την παροχή υπηρεσιών στο κοινό και να το αποδέχεται.

Η πλάνη του δράστη ως προς την ιδιότητα του υποκείμενου σε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση ως φορέα ενός εκ των προστατευόμενων χαρακτηριστικών είναι πραγματική (άρθρο 30 παρ. 1 ΠΚ), δεδομένου ότι αφορά σε περιγραφικό στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, ωστόσο, στην προκειμένη περίπτωση, δεν οδηγεί στην ατιμωρησία του δράστη, αντίθετα, ο δράστης θεωρείται ότι τελεί την πράξη διάκρισης του άρθρου 2 παρ. 2 περ. στ' του Ν. 4443/2013 και ως εκ τούτου θα τιμωρηθεί με την ποινή του άρθρου 11 παρ. 1 του Νόμου αυτού⁸⁸⁰. Αν, από την άλλη πλευρά, ο δράστης πιστεύει ότι έχει δικαίωμα να μεταχειρισθεί διαφορετικά, με αρνητικό πρόσημο, ένα πρόσωπο εξαιτίας ενός (τουλάχιστον) από τους παραπάνω λόγους, τότε η πλάνη του είναι νομική, ωστόσο δεν θα μπορούσε να κριθεί συγγνωστή.

7.4. Μορφές εμφάνισης

7.4.1. Απόπειρα

Το υπό διερεύνηση έγκλημα είναι τετελεσμένο με την ενέργεια ή παράλειψη του δράστη που οδηγεί το θύμα σε λιγότερο ευνοϊκή θέση ή κατάσταση σε σχέση με άλλα πρόσωπα σε ανάλογη κατάσταση, τα οποία, όμως, δεν φέρουν το ίδιο χαρακτηριστικό και ως τυπικό έγκλημα, δεν μπορεί να τελεστεί σε απόπειρα.

7.4.2. Συμμετοχή

Στο υπό διερεύνηση έγκλημα μπορούν να εμφανιστούν όλες οι μορφές συμμετοχής. Η ηθική αυτουργία υπό τη μορφή της εντολής τιμωρείται, μάλιστα, αυτοτελώς ως πράξη ρατσιστικής διάκρισης, κατά τη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 περ. δ' του Ν. 4443/2016.

⁸⁸⁰ Βλ. *Παπαχαράλαμπος Χ.*, Η ποινική αντιμετώπιση των διακρίσεων και τα προβλήματά της, *Εγκληματολογία* 2013, σελ. 60

7.4.3. Προβλήματα συρροής

Καταρχάς, με δεδομένο ότι το υπό διερεύνηση έγκλημα αποτελεί γνήσιο πολύτροπο έγκλημα, αν δράστης τελέσει περισσότερες από δύο από τις πράξεις διάκρισης που τυποποιούνται ως τέτοιες στη διάταξη του άρθρου 2 παρ. 2 του Ν. 4443/2016, θα τιμωρηθεί για ένα έγκλημα.

Περαιτέρω, αν το υπό διερεύνηση έγκλημα αποτέλεσε αντικείμενο δημόσια εκφερόμενου ρατσιστικού λόγου, τότε η διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016 συρρέει φαινομενικά με τη διάταξη του άρθρου 1 παρ. 3 του Ν. 927/1979 λόγω ταυτότητας εννόμων αγαθών, η οποία καθίσταται συντιμωρητή προτέρα πράξη (διακινδύνευση-βλάβη), με αποτέλεσμα ο δράστης να τιμωρηθεί μόνο για το έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης⁸⁸¹.

7.5. Ποινική κύρωση και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης – Διοικητικές κυρώσεις για δράστες που ενεργούν ως εργοδότες

Για το υπό διερεύνηση έγκλημα προβλέπεται από τη διάταξη του άρθρου 11 παρ. 1 του Ν. 4443/2016 ποινή φυλάκισης με πλαίσιο ποινής από έξι (6) μήνες έως τρία (3) έτη και σωρευτικά η επιβολή χρηματικής ποινής από 1.000 έως 5.000 ευρώ.

Ο αξιόποινος δε, χαρακτήρας της πράξης δεν μπορεί να αποκλειστεί από κανέναν προσωπικό λόγο απαλλαγής από την ποινή (υποχρεωτικό ή δυνητικό) ή λόγο δικαστικής άφεσης της ποινής (άρθρο 104B ΠΚ), ενόψει του προστατευόμενου εννόμου αγαθού και του βαθμού της προσβολής του, ούτε και από κάποιον λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου, πλην της παραγραφής.

Επιπλέον, στην περίπτωση που ο δράστης ενεργεί ως εργοδότης, η διακριτική μεταχείριση λόγω ενός (τουλάχιστον) εκ των προστατευόμενων χαρακτηριστικών, σε οποιαδήποτε, μάλιστα, στάδιο πρόσβασης στην εργασία και την απασχόληση, κατά τη σύναψη ή άρνηση σύναψης εργασιακής σχέσης ή στη διάρκεια, λειτουργία, εξέλιξη ή λύση αυτή, επισύρει, σύμφωνα με τη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 11 του Ν. 4443/2016, και τις διοικητικές κυρώσεις του άρθρου 24 παρ. 1 και 2 του Ν. 3996/2011, τις οποίες επιβάλλει το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας (Σ.ΕΠ.Ε.), και συνίστανται σε πρόστιμα ή στην προσωρινή διακοπή της λειτουργίας συγκεκριμένης παραγωγικής διαδικασίας ή τμήματος ή τμημάτων ή του συνόλου της επιχείρησης ή εκμετάλλευσης, ανάλογα με τη σοβαρότητα της παράβασης, την τυχόν επαναλαμβανόμενη μη συμμόρφωση στις υποδείξεις των αρμόδιων οργάνων, αν έχουν υπάρξει παρόμοιες παραβάσεις για τις οποίες έχουν επιβληθεί

⁸⁸¹ Αντίθ. *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 217, ότι η πράξη του Ν. 4443/2016 δεν περιλαμβάνει το μέγεθος προσβολής της δημόσιας τάξης, καθώς η πράξη δεν τελείται υποχρεωτικά δημόσια και άρα δεν μπορεί να λειτουργήσει η αρχή της απορρόφησης.

κυρώσεις, τον βαθμό της υπαιτιότητας, αλλά και τον αριθμό των εργαζομένων και το καθεστώς της απασχόλησής τους, το μέγεθος της επιχείρησης ή η υπαγωγή της επιχείρησης σε μία από τις κατηγορίες του άρθρου 10 του Ν. 3850/2010. Να σημειωθεί ότι κατά της πράξης επιβολής προστίμου ή προσωρινής διακοπής της λειτουργίας της επιχείρησης κ.λπ. ο δράστης-εργοδότης μπορεί να ασκήσει προσφυγή μέσα σε εξήντα ημέρες από την κοινοποίηση της ενώπιον του Διοικητικού Πρωτοδικείου, κατά την παρ. 5 του ως άνω άρθρου του Ν. 3996/2011.

8. Το έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά

8.1. Τυποποίηση, συστηματική ένταξη στον ΠΚ και νομοτυπικός χαρακτήρας του εγκλήματος

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ: «*Εάν έχει τελεστεί έγκλημα κατά παθόντος, η επιλογή του οποίου έγινε λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, το πλαίσιο ποινής διαμορφώνεται ως εξής: α) Στην περίπτωση πλημμελήματος, που τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα έτος, το ελάχιστο όριο της ποινής αυξάνεται κατά έξι μήνες. Στις λοιπές περιπτώσεις πλημμελημάτων, το ελάχιστο όριο αυτής αυξάνεται κατά ένα έτος. β) Στην περίπτωση κακουργήματος, το ελάχιστο όριο ποινής αυξάνεται κατά δύο έτη*».

Το εν λόγω άρθρο, αν και φέρει την επικεφαλίδα «*Έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά*», δεν εντάσσεται στο Ειδικό Μέρος του Ποινικού Κώδικα, στον οποίο παρατίθενται οι πράξεις που ο ποινικός νομοθέτης κρίνει ως άξιες ποινικού κολασμού, αλλά στο Γενικό και συγκεκριμένα στο Κεφάλαιο Ε' με τον τίτλο «*Επιμέτρηση της ποινής*». Το στάδιο, όμως, της επιμέτρησης της ποινής έπεται της αποδεικτικής διαδικασίας ενώπιον του ποινικού Δικαστηρίου και της κήρυξης της ενοχής του κατηγορουμένου για αξιόποινη πράξη και αφορά στο είδος και το μέγεθος της ποινής που θα του επιβληθεί, δηλ. στην συγκεκριμενοποίηση της αφηρημένα απειλούμενης από το νόμο ποινής με κριτήρια την βαρύτητα της πράξης και τον βαθμό της ενοχής του κατηγορουμένου, κατά τα οριζόμενα στη διάταξη του άρθρου 79 ΠΚ⁸⁸². Με τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ δεν τυποποιείται, ωστόσο, κατά τρόπο πρωτογενή αξιόποινο, αλλά το θεσπισμένο με τις αντίστοιχες διατάξεις του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα και των Ειδικών Ποινικών Νόμων αξιόποινο επιτείνεται/επαυξάνει, όταν η επιλογή του παθόντος έγινε λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, η οποία αποτελεί ένα αντικειμενικό στοιχείο, παρ' ότι αφορά στο κίνητρο του δράστη, αφού για να υπάρξει πρέπει να εξωτερικευθεί και να γίνει αντιληπτό από τρίτους⁸⁸³. Ως εκ τούτου, δεν πρόκειται για μια επιβαρυντική περίπτωση, που εξετάζεται στο πλαίσιο της επιμέτρησης της ποινής, αλλά για στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά⁸⁸⁴.

⁸⁸² Βλ. Παρασκευόπουλου Ν./Νούσκαλη Γ., σε: Μαργαρίτη Λ./Παρασκευόπουλου Ν./Νούσκαλη Γ., Ποινολογία, Άρθρα 50-133 ΠΚ, 8^η έκδοση, 2016, σελ. 390

⁸⁸³ Βλ. Μυλωνόπουλου Χ., ό.π., σελ. 129

⁸⁸⁴ Βλ. Μαυροειδάκου Α., ό.π., σελ. 384

Το στοιχείο αυτό, λοιπόν, εξειδικεύει κατ' ουσίαν το (υλικό) αντικείμενο/παθητικό υποκείμενο της εκάστοτε εγκληματικής πράξης, το οποίο θυματοποιείται εξαιτίας συγκεκριμένων χαρακτηριστικών του, με αποτέλεσμα την επιβάρυνση των ποινών των προβλεπόμενων στο Ειδικό Μέρος του Ποινικού Κώδικα και τους Ειδικούς Ποινικούς Νόμους εγκλημάτων. Ως εκ τούτου, πρόκειται για την καθίδρυση μιας διακεκριμένης εγκληματικής παραλλαγής των εγκλημάτων αυτών⁸⁸⁵, όμοια με αυτήν του Ν. 1608/1950 «περί αυξήσεως των ποινών των προβλεπόμενων δια τους καταχραστάς του Δημοσίου»⁸⁸⁶. Τούτο πρακτικά σημαίνει ότι για να υπαχθεί ένα έγκλημα του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα ή Ειδικού Ποινικού Νόμου στην αυστηρότερη κύρωση του άρθρου 82Α ΠΚ, θα πρέπει προηγουμένως να έχει καταφθεθεί η συνδρομή των αναγκαίων για την στοιχειοθέτηση του εγκλήματος αυτού στοιχείων.

Έτσι, η υπό διερεύνηση εγκληματική παραλλαγή εντάσσεται στις ευρύτερες κατηγορίες εγκλημάτων ανάλογα με τα στοιχεία της αντικειμενικής και υποκειμενικής υπόστασης, την αφηρημένα απειλούμενη ποινή και την πρωτοβουλία για την άσκηση της ποινικής δίωξης του βασικού εγκλήματος, ενώ, παράλληλα, προσβάλλει και το έννομο αγαθό, που προστατεύεται από τη διάταξη που θεσπίζει το έγκλημα βάσης.

Όπως προαναφέρθηκε δε, εκτός από το έννομο αυτό αγαθό, το έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά προσβάλλει, προσβάλλει και το έννομο αγαθό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας⁸⁸⁷, καθώς και τη δημόσια τάξη⁸⁸⁸. Συνεπώς, η υπό διερεύνηση παραλλαγή στρέφεται κατά τόσο ενός ατομικού εννόμου αγαθού, όσο κι ενός κοινωνικού εννόμου αγαθού, ούσα έγκλημα του κοινού Ποινικού Δικαίου και όχι πολιτικό, καθώς η τυποποιούμενη συμπεριφορά δεν στρέφεται κατά της Πολιτείας, αλλά κατά συγκεκριμένου προσώπου και της ομάδας που αυτό ανήκει.

⁸⁸⁵ Βλ. Αποστολόπουλου Α., ό.π., σελ. 1690. Αντίθ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., σε: Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Μπιτζιλέκη Ν./Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, 3^η έκδοση, 2020, σελ. 147, Μαυροειδάκου Α., ό.π., σελ. 383 (ότι το εν λόγω άρθρο εισάγει αυτοτελή επιβαρυντική περίπτωση)

⁸⁸⁶ Πρβλ. Μαργαρίτη Α., Ο νόμος 1608/1950 και οι καταχραστάς δημόσιου και (παρα)τραπεζικού χρήματος, 2000, σελ. 16. Αντίθ. Στεφανίδου Α., Έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, Ανάλυση των διατάξεων του άρθρου 82Α ΠΚ, Αρμεν. 2019, σελ. 1111-1112, κατά την οποία πρόκειται για ιδιώνυμο έγκλημα λόγω της προσθήκης των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του παθόντος και της επιλογής του από τον δράστη βάσει αυτών, ενώ κατά τα λοιπά παραπέμπει σε άλλες διατάξεις για τη στοιχειοθέτηση της εκάστοτε αντικειμενικής του υπόστασης. Η άποψη αυτή, όμως, κατά την άποψή μας, παραβλέπει το γεγονός ότι σε περίπτωση κατάργησης του άρθρου 82Α ΠΚ ή μη συνδρομής στην συγκεκριμένη περίπτωση του πρόσθετου στοιχείου της επιλογής του παθόντα εξαιτίας συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, ο δράστης δεν θα μείνει ατιμώρητος, αλλά θα τιμωρηθεί για το (βασικό) έγκλημα που έχει τελέσει.

⁸⁸⁷ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σελ. 149, Μαυροειδάκου Α., ό.π., σελ. 387

⁸⁸⁸ Βλ. Αποστολάκη Γ., ό.π., σελ. 711, Αποστολόπουλου Α., ό.π., σελ. 1691, Μαυροειδάκου Α., ό.π., σελ. 388, Παπανικολάου Π., ό.π., σελ. 1726

Περαιτέρω, υπό το πρίσμα ότι η επιλογή του θύματος εξαιτίας συγκεκριμένων χαρακτηριστικών αποτελεί μια ξεχωριστή σε σχέση με την αξιόποινη συμπεριφορά πράξη του δράστη, που έχει, όμως, ως αποτέλεσμα αυτό (το θύμα) να υποστεί την αξιόποινη συμπεριφορά ή να δεχθεί το αποτέλεσμα της, μετατρέπόμενο έτσι σε (υλικό) αντικείμενο/παθητικό υποκείμενο ενός εγκλήματος, με αυτήν μειώνεται η αξία του ως ανθρώπου και έτσι βλάπτεται το έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, αλλά και της δημόσιας τάξης λόγω της πρόκλησης φόβου σε αόριστο αριθμό ανθρώπων με το ίδιο χαρακτηριστικό.

Τέλος, η υπό διερεύνηση παραλλαγή εντάσσεται στα εγκλήματα κανονικής υποκειμενικής υπόστασης όσον αφορά στο πρόσθετο στοιχείο της επιλογής του αντικειμένου της προσβολής λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, το οποίο καλύπτεται με οποιαδήποτε μορφή δόλου.

8.2. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος

Η αντικειμενική υπόσταση της υπό διερεύνηση εγκληματικής παραλλαγής αποτελείται από τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης του βασικού εγκλήματος και ένα πρόσθετο, αυτό της επιλογής του παθόντος λόγω συγκεκριμένων εγγενών της προσωπικότητας χαρακτηριστικών⁸⁸⁹.

8.2.1. Το στοιχείο της επιλογής του παθόντος εξαιτίας συγκεκριμένων χαρακτηριστικών: Επαύξηση του αδίκου ή της ενοχής;

Όπως προαναφέρθηκε, ο ποινικός νομοθέτης αντικατέστησε το κίνητρο του μίσους, το οποίο συνιστούσε ένα αμιγώς υποκειμενικό στοιχείο, από αυτό της επιλογής του παθόντος εξαιτίας συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, που συνιστά μια εξωτερικευμένη, αυτοελεγχόμενη και κοινωνικώς ενδιαφέρουσα ενέργεια του δράστη, η οποία προηγείται χρονικά και διακρίνεται από την τυποποιούμενη ως αξιόποινη στην ειδική υπόσταση του εγκλήματος βάσης συμπεριφορά. Ωστόσο, η ενέργεια αυτή αντικατοπτρίζει την εσωτερική διάθεση του δράστη απέναντι σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν μια ομάδα προσώπων, στην οποία ανήκει (ή εικάζεται ότι ανήκει) το υποψήφιο θύμα⁸⁹⁰. Δεν πρόκειται, όμως, άνευ ετέρου για το συναίσθημα του μίσους, το οποίο ενδεχομένως να διακατέχει τον δράστη, αλλά προεχόντως για την γενικευμένη και σταθερά αρνητική στάση

⁸⁸⁹ Βλ. *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., σελ. 384, *Παρασκευόπουλου Ν./Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 406, *Συκιώτου Α.*, ό.π., σελ. 978

⁸⁹⁰ Βλ. *Παρασκευόπουλου Ν./Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 406, *Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, ό.π., σελ. 738, κατά την οποία η αναφορά στα αίτια της στοχοποίησης του θύματος καταδεικνύει «*αυξημένη ενοχή*» του δράστη, ενώ η αναφορά στις «*περιστάσεις τέλεσης της πράξης*» οδηγεί στη λήψη υπόψη μόνον εμπειρικών δεδομένων για την κατάφαση ή μη της συνδρομής των όρων του Νόμου.

(προκατάληψη) του απέναντι στην συγκεκριμένη ομάδα προσώπων⁸⁹¹. Επιπλέον, είναι δυνατόν ο δράστης να επέλεξε το θύμα βάσει ενός χαρακτηριστικού που φέρει, ωστόσο να είναι άλλο το πραγματικό κίνητρο της επιλογής του και όχι η προκατάληψη ή το μίσος, χωρίς αυτό να σημαίνει και τον αποκλεισμό της διάταξης του άρθρου 82Α ΠΚ⁸⁹². Πρόκειται, λοιπόν, για αυξημένη ενοχή του δράστη λόγω της ιδιαίτερης εχθρότητάς του έναντι του θύματος εξαιτίας των ανωτέρω περιγραφόμενων χαρακτηριστικών του⁸⁹³.

Περαιτέρω, η αναφορά σε «παθόντα» δεν σημαίνει ότι αποκλείονται αυτομάτως από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 82Α ΠΚ τα εγκλήματα του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα ή των Ειδικών Ποινικών Νόμων, τα οποία προστατεύουν κοινωνικά έννομα αγαθά, καθώς ως παθών νοείται και ο ζημιωθείς από έγκλημα, το οποίο προστατεύει κοινωνικό έννομο αγαθό, αλλά είτε η αξιόποινη συμπεριφορά, είτε το αποτέλεσμα αυτής - ανάλογα αν πρόκειται για τυπικό ή ουσιαστικό έγκλημα – επιφέρει αρνητικές συνέπειες και σε αυτόν⁸⁹⁴.

Τα προστατευόμενα από τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ χαρακτηριστικά είναι η φυλή, το χρώμα, η εθνική ή εθνοτική καταγωγή, οι γενεαλογικές καταβολές, η θρησκεία, η αναπηρία, ο γενετήσιος προσανατολισμός, η ταυτότητα ή τα χαρακτηριστικά φύλου⁸⁹⁵, που αποτελούν εγγενή χαρακτηριστικά της προσωπικότητας κάθε ανθρώπου⁸⁹⁶. Τα χαρακτηριστικά αυτά απαριθμούνται περιοριστικά στη διάταξη του άρθρου αυτού, με αποτέλεσμα αναλογική εφαρμογή της διάταξης επί μη αναφερόμενου σ' αυτήν χαρακτηριστικού να προσκρούει στην αρχή «*nullum crimen nulla poena sine lege (stricta)*» και στο άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος, από την οποία απορρέει η απαγόρευση αναλογικής εφαρμογής ή ερμηνείας του ποινικού νόμου σε βάρος του κατηγορουμένου. Έτσι, δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης χαρακτηριστικά, όπως η γλώσσα, η ιθαγένεια, η χρόνια πάθηση, οι φιλοσοφικές ή πολιτικές πεποιθήσεις, και η οικογενειακή ή κοινωνική κατάσταση⁸⁹⁷. Επίσης, κατά την άποψή μας, δεν καλύπτεται ούτε η περίπτωση που το υποψήφιο θύμα συνδέεται στενά με

⁸⁹¹ Βλ. Νούσκαλη Γ., ό.π., σελ. 124, Παρασκευόπουλου Ν./Νούσκαλη Γ., ό.π., σελ. 407, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π. Πρβλ. και Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σελ. 149, η οποία συνδέει την επαύξηση του απειλούμενου πλαισίου ποινής με την προσβολή της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, η οποία εκφράζεται με την επιλογή θυματοποίησης συγκεκριμένου προσώπου εξαιτίας των χαρακτηριστικών που αυτό φέρει.

⁸⁹² Βλ. Αποστολάκη Γ., ό.π., σελ. 714. Αντίθ. Αποστολόπουλου Α., ό.π., Τσόγκα Λ., ό.π., σελ. 5

⁸⁹³ Βλ. Νούσκαλη Γ., ό.π., σελ. 129-130

⁸⁹⁴ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σελ. 151, Νάνιου Χ., ό.π., σελ. 121, Νούσκαλη Γ., ό.π., σελ. 132, Στεφανίδου Α., ό.π., σελ. 1110-1111, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 739

⁸⁹⁵ Βλ. Συκιώτου Α., ό.π., σελ. 982, υποσ. 42

⁸⁹⁶ Βλ. Σωτηροπούλου Α., ό.π., σελ. 1762

⁸⁹⁷ Βλ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σελ. 148

άτομο ή ομάδα προσώπων που προσδιορίζεται με βάση κάποιο από τα χαρακτηριστικά αυτά⁸⁹⁸.

Να σημειωθεί ότι από το γράμμα του νόμου δεν προκύπτει ότι η ύπαρξη συγκεκριμένων χαρακτηριστικών πρέπει να αποτελεί την αποκλειστική αιτία επιλογής του παθόντος, αλλά είναι πιθανό να υπάρχουν περισσότερα του ενός αίτια επιλογής του⁸⁹⁹.

8.2.2. Λόγοι που αποκλείουν τον άδικο χαρακτήρα της πράξης

Ενόψει των προστατευόμενων από τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ εννόμων αγαθών, τα οποία βλάπτονται από την τέλεση της υπό διερεύνηση εγκληματικής παραλλαγής, δύσκολα θα μπορούσε να αποκλειστεί από κάποιον γενικό ή ειδικό λόγο άρσης του αδικού ο άδικος χαρακτήρας της πράξης, που τυποποιείται ως αξιόποινη σε κάποια ειδική υπόσταση του Ποινικού Κώδικα ή ειδικού ποινικού νόμου. Ακόμη και στις περιπτώσεις, όπως της απλής σωματικής βλάβης ή της εξύβρισης, που η συναίνεση του παθόντος οδηγεί σε άρση του αδικού χαρακτήρα των πράξεων αυτών, δεδομένου ότι το έννομο αγαθό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας δεν μπορεί να διατεθεί από τον φορέα του και υπερτερεί από τα έννομα αγαθά της υγείας ή της τιμής, αντίστοιχα, η συνδρομή του άρθρου 82Α ΠΚ αποκλείει τη συνδρομή αυτού του λόγου άρσης του αδικού.

8.3. Η αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος

Τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης των βασικών μορφών καλύπτονται από την εκάστοτε μορφή υπαιτιότητας, που περιέχεται στην υποκειμενική υπόστασή τους ή συνάγεται από την αφηρημένα απειλούμενη ποινή. Όσον αφορά στο πρόσθετο στοιχείο της επιλογής του παθόντος λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, το οποίο αποτελεί στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης της υπό διερεύνηση εγκληματικής παραλλαγής, από τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 26 παρ. 1 ΠΚ, συνάγεται ότι αρκεί και ο ενδεχόμενος δόλος, ήτοι ο δράστης θα πρέπει να γνωρίζει και να αποδέχεται ότι επιλέγει το συγκεκριμένο υποψήφιο

⁸⁹⁸ Αντίθ. Καϊάφα-Γκμπάντι Μ., ό.π., σελ. 153, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., όπου υποστηρίζεται ότι «μια τέτοια ερμηνεία ευνοείται από τη διατύπωση του νόμου, αφού πάντως το θύμα επιλέγεται "λόγω χαρακτηριστικών φυλής", έστω κι αν δεν ανήκει (ούτε ο δράστης θεωρεί ότι ανήκει) στη φυλή αυτή». Η άποψη αυτή, όμως, κατά την άποψή μας, δεν μπορεί να γίνει δεκτή, καθώς προσκρούει στην αρχή «*nullum crimen nulla poena sine lege (stricta)*» και στο άρθρο 7 παρ. 1 του Συντάγματος, αφ' ης στιγμής ο λόγος αυτός διάκρισης δεν αναγράφεται ρητώς στη διάταξη.

⁸⁹⁹ Βλ. Μαυροειδάκου Α., ό.π., Νάνιτου Χ., ό.π., σελ. 118, Παπαχαράλαμπος Χ., Νομοθετώντας το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 219, Παρασκευόπουλου Ν./Νούσκαλη Γ., ό.π., σελ. 407, Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., ό.π., σελ. 738, Σωτηροπούλου Α., ό.π., σελ. 1761

θύμα λόγω συγκεκριμένου χαρακτηριστικού για να τελέσει εις βάρος του ένα έγκλημα.

Η πλάνη ως προς την ιδιότητα του θύματος ως φορέα συγκεκριμένου χαρακτηριστικού είναι πραγματική (άρθρο 30 παρ. 1 ΠΚ) και αποκλείει τον δόλο του δράστη. Το αυτό ισχύει, όμως, κατ' ορθότερη άποψη, και στην αντίστροφη περίπτωση που ο δράστης νομίζει ότι το υποψήφιο θύμα είναι φορέας του χαρακτηριστικού, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι, με αποτέλεσμα ο δράστης να τιμωρηθεί για το έγκλημα βάσης⁹⁰⁰.

8.4. Μορφές εμφάνισης του εγκλήματος

8.4.1. Απόπειρα

Η τέλεση ή μη της υπό διερεύνηση εγκληματικής παραλλαγής εξαρτάται από το αν τελείται ή όχι το έγκλημα βάσης σε απόπειρα.

8.4.2. Συμμετοχή

Στην υπό διερεύνηση εγκληματική παραλλαγή μπορούν να εμφανιστούν όλες οι μορφές συμμετοχής, υπό την προϋπόθεση ότι αυτές μπορούν να εμφανιστούν και στο έγκλημα βάσης. Σε περίπτωση, όμως, ηθικής αυτουργίας, όπου ο ηθικός αυτουργός έχει επιλέξει το υποψήφιο θύμα λόγω συγκεκριμένου χαρακτηριστικού, γεγονός που αγνοεί ο φυσικός αυτουργός, βάσει της διάταξης του άρθρου 49 παρ. 2 ΠΚ, τότε μόνον ο ηθικός αυτουργός θα τιμωρηθεί για την διακεκριμένη παραλλαγή, ενώ ο φυσικός αυτουργός για το βασικό έγκλημα. Ομοίως, αν ο συναυτουργός δεν έχει επιλέξει τον παθόντα λόγω συγκεκριμένου χαρακτηριστικού, αλλά για άλλο λόγο ή τυχαία, σε αντίθεση με τον έτερο συναυτουργό του, ο πρώτος θα τιμωρηθεί για το βασικό έγκλημα, ενώ ο δεύτερος για τη διακεκριμένη παραλλαγή. Το αυτό ισχύει και στην περίπτωση του συνεργού, που συνδράμει τον φυσικό αυτουργό, αγνοώντας ότι αυτός έχει επιλέξει τον παθόντα λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών.

8.4.3. Προβλήματα συρροής

Αν η υπό διερεύνηση εγκληματική παραλλαγή αποτέλεσε αντικείμενο δημόσια εκφερόμενου ρατσιστικού λόγου, τότε η συρροή της διάταξης που

⁹⁰⁰ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 153-154, *Της ίδιας*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2016, σελ. 110, *Νάντου Χ.*, ό.π., σελ. 121-122. Αντίθ. *Ζύγουρα Β.*, ό.π., σελ. 1147, *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., *Στεφανίδου Α.*, ό.π., σελ. 1111, *Σωτηροπούλου Α.*, ό.π., 1762

προβλέπει το έγκλημα βάσης σε συνδυασμό με τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ και του άρθρου 1 παρ. 3 του Ν. 927/1979 είναι φαινομενική λόγω ταυτότητας εννόμων αγαθών, η δε, ρητορική του μίσους καθίσταται συντιμωρητήπροτέρα πράξη, με αποτέλεσμα ο δράστης να τιμωρηθεί μόνο για το έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά.

Περαιτέρω, κατά μια άποψη, σε περίπτωση συρροής εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, η επαύξηση του απειλούμενου πλαισίου ποινής θα πρέπει να γίνει μια φορά, με βάση τη διάταξη που προβλέπει το βαρύτερο έγκλημα, άλλως υπάρχει πολλαπλή αξιολόγηση του ίδιου στοιχείου για την επιβάρυνση του απειλούμενου πλαισίου ποινής, κάτι που αντίκειται στην αρχή της αναλογικότητας⁹⁰¹. Κατά την άποψή μας, αυτό δεν είναι ορθό, αλλά η συρροή μεταξύ δύο ή περισσότερων εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά θα κριθεί στη βάση των εννόμων αγαθών που προστατεύονται με τις βασικές μορφές των εγκλημάτων – σε περίπτωση ετερότητας μονάδων εννόμων αγαθών η συρροή θα είναι αληθινή, ενώ σε αντίθετη περίπτωση φαινομενική – δεδομένου ότι στην υπό εξέταση περίπτωση πρόκειται για συρροή διακεκριμένων εγκληματικών παραλλαγών και όχι για εφαρμογή ειδικής επιβαρυντικής περιστάσης, οπότε, πράγματι, αυτή θα εφαρμοζόταν άπαξ κατά το στάδιο της δικαστικής επιμέτρησης της ποινής⁹⁰².

8.5. Ποινικές κυρώσεις και λόγοι που αποκλείουν τον αξιόποιο χαρακτήρα της πράξης

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ, τα ελάχιστα όρια των ποινών των εγκλημάτων βάσης, αυξάνονται στην περίπτωση πλημμελήματος που τιμωρείται με φυλάκιση έως ένα έτος, κατά έξι μήνες και στις λοιπές περιπτώσεις πλημμελημάτων κατά ένα έτος⁹⁰³, ενώ στην περίπτωση κακουργήματος, κατά δύο έτη. Η διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ τυγχάνει εφαρμογής, βεβαίως, και στα πλημμελήματα για τα οποία απειλείται διαζευκτικά προς την ποινή φυλάκισης είτε χρηματική ποινή, είτε κοινωφελής εργασία, ή σωρευτικά χρηματική ποινή⁹⁰⁴.

Ενόψει των προστατευόμενων από τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ εννόμων αγαθών, ο αξιόποινος χαρακτήρας της πράξης δεν μπορεί να αποκλειστεί από κανέναν προσωπικό λόγο απαλλαγής από την ποινή (υποχρεωτικό ή δυνητικό) ή λόγο δικαστικής άφεσης της ποινής (άρθρο 104Β ΠΚ), ούτε και από κάποιον λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου, πλην της παραγραφής.

⁹⁰¹ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 155

⁹⁰² Βλ. και *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 130

⁹⁰³ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π.

⁹⁰⁴ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 152

Ωστόσο, κατά την άποψή μας, δεδομένου ότι η διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ διαμορφώνει διακεκριμένες παραλλαγές των εγκλημάτων που προβλέπονται στο Ειδικό Μέρος του Ποινικού Κώδικα και δεν συνιστά μια ειδική επιβαρυντική περίπτωση, δεν μπορεί να αποκλειστεί *a priori* η συνδρομή μιας εκ των ελαφρυντικών περιστάσεων που προβλέπονται από τη διάταξη του άρθρου 84 παρ. 2 ΠΚ⁹⁰⁵.

8.6. Οι ειδικές υποστάσεις του άρθρου 137Α παρ. 2 ΠΚ

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 137Α ΠΚ: «1. Υπάλληλος ή στρατιωτικός, στα καθήκοντα του οποίου ανάγεται η δίωξη, η ανάκριση ή η εξέταση αξιόποινων πράξεων ή πειθαρχικών παραπτωμάτων ή η εκτέλεση ποινών ή η φύλαξη ή η επιμέλεια κρατουμένων, τιμωρείται με κάθειρξη έως δέκα έτη, εάν υποβάλλει σε βασανιστήρια κατά την εκτέλεση αυτών των καθηκόντων πρόσωπο που βρίσκεται στην εξουσία του με σκοπό: α) να αποσπάσει από αυτό ή από τρίτο πρόσωπο ομολογία, κατάθεση, πληροφορία ή δήλωση ιδίως αποκήρυξης ή αποδοχής πολιτικής ή άλλης ιδεολογίας, β) να το τιμωρήσει ή γ) να εκφοβίσει αυτό ή τρίτα πρόσωπα. Με την ίδια ποινή τιμωρείται υπάλληλος ή στρατιωτικός, που με εντολή των προϊσταμένων του ή αυτοβούλως σφετερίζεται τέτοια καθήκοντα και τελεί τις πράξεις του προηγούμενου εδαφίου. 2. Με την ίδια ποινή τιμωρούνται τα βασανιστήρια τα οποία τελούνται από τα πρόσωπα και υπό τις περιστάσεις που προβλέπει η προηγούμενη παράγραφος ακόμη και χωρίς τον αναφερόμενο σε αυτή σκοπό, εφόσον η επιλογή του παθόντος γίνεται λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου. Στην περίπτωση αυτή δεν εφαρμόζεται το άρθρο 82 Α».

Με την παρ. 2 του άρθρου 137Α ΠΚ διαμορφώνονται α) μια εγκληματική παραλλαγή του βασικού εγκλήματος της υποβολής σε βασανιστήρια που προβλέπεται στη διάταξη της παρ. 1 του ίδιου άρθρου και β) ένα ιδιώνυμο έγκλημα, το οποίο διαφοροποιείται από το βασικό με την προσθήκη του ίδιου στοιχείου που προβλέπει και η διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ, ήτοι της επιλογής του αντικειμένου της προσβολής λόγω των χαρακτηριστικών φυλής, χρώματος, εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής, γενεαλογικών καταβολών, θρησκείας, αναπηρίας, γενετήσιου προσανατολισμού, ταυτότητας ή χαρακτηριστικών φύλου, και ανάλογα τον σκοπό του δράστη.

Παθητικό υποκείμενο και στις δύο ειδικές υποστάσεις πρέπει να είναι πρόσωπο που βρίσκεται στην εξουσία του δράστη, ήτοι διωκόμενο,

⁹⁰⁵ Βλ. *Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, ό.π., σελ. 154, *Νάιντου Χ.*, ό.π., σελ. 122, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 125 (: με εξαίρεση τα «μη ταπεινά αίτια»)

ανακρινόμενο, εξεταζόμενο για αξιόποινες πράξεις ή πειθαρχικά παραπτώματα, εγκάθειρκτο, φυλακισμένο ή προσωρινά κρατούμενο, και υποβάλλεται σε βασανιστήρια λόγω των χαρακτηριστικών αυτών.

Για τον προσδιορισμό των αξιόποινων πράξεων είναι αναγκαία η προσφυγή του ερμηνευτή ή εφαρμοστή της υπό εξέταση διάταξης, α) στη διάταξη του πρώτου εδαφίου της παρ. 6 του άρθρου 137Α ΠΚ, όπου ορίζεται η έννοια των «*βασανιστηρίων*» ως κάθε εσκεμμένη πρόκληση έντονου σωματικού πόνου ή σωματικής εξάντλησης, που είναι επικίνδυνη για την (σωματική) υγεία, ή/και ψυχικού πόνου, που είναι ικανός να επιφέρει σοβαρή ψυχική βλάβη, καθώς και κάθε παράνομη χρησιμοποίηση χημικών, ναρκωτικών ή άλλων μέσων (φυσικών ή τεχνητών), που αποσκοπούν να κάμψουν τη βούληση του θύματος, και β) στη διάταξη της παρ. 4 του ίδιου άρθρου, με την οποία τιμωρούνται η σωματική κάκωση, η βλάβη της υγείας, η άσκηση παράνομης σωματικής ή ψυχολογικής βίας και κάθε άλλη σοβαρή προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, που τελείται από τα πρόσωπα και υπό τις περιστάσεις που προβλέπουν οι παράγραφοι 1 και 2, εφόσον δεν υπάγεται στην έννοια των βασανιστηρίων, ως προσβολές δε, της ανθρώπινης αξιοπρέπειας θεωρούνται ιδίως η χρησιμοποίηση ανιχνευτή αλήθειας, η παρατεταμένη απομόνωση και η σοβαρή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας.

Οι αξιόποινες αυτές πράξεις θα πρέπει να λαμβάνουν χώρα κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του δράστη. Αν, αντίθετα, βρίσκονται έξω από τα καθήκοντα ή την υπηρεσία του δράστη και είναι ξένες προς αυτά, δεν μπορούν να υπαχθούν στο πεδίο εφαρμογής της υπό εξέταση διάταξης, έστω κι αν αυτός τις επιχειρεί με την ευκαιρία της υπηρεσίας του ή με τη χρησιμοποίηση της ιδιότητάς του. Ωστόσο, δεν είναι αναγκαίο ο δράστης να έχει σκοπό να αποσπάσει από τον παθόντα ή από τρίτο πρόσωπο ομολογία, κατάθεση, πληροφορία ή δήλωση ιδίως αποκήρυξης ή αποδοχής πολιτικής ή άλλης ιδεολογίας, να το τιμωρήσει ή να εκφοβίσει αυτό ή τρίτα πρόσωπα, διαφοροποιούμενων των δύο περιπτώσεων ως εξής:

α) Αν ο δράστης έχει τον σκοπό αυτό, τότε, παρά το πρόσθετο στοιχείο της επιλογής του παθόντος λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών και τη διαμόρφωση μιας νέας ειδικής υπόστασης, η απειλούμενη στη διάταξη της παρ. 2 του άρθρου 137Α ΠΚ ποινή είναι ίδια με την ποινή που απειλείται για το βασικό έγκλημα (της παρ. 1). Ο ρητός δε, αποκλεισμός της εφαρμογής του άρθρου 82Α ΠΚ έχει ως συνέπεια να μην τιμωρείται αυστηρότερα ο δράστης της εγκληματικής συμπεριφοράς της παρ. 1 που επιλέγει τον παθόντα λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, καθώς σε διαφορετική περίπτωση το πλαίσιο ποινής θα κυμαινόταν από 7 (αντί 5) έως 10 έτη κάθειρξη. Τούτο έχει ως αποτέλεσμα να μην καθιερύεται μεν, μια διακεκριμένη παραλλαγή, σε κάθε, όμως, περίπτωση πρόκειται για παραλλαγή του βασικού εγκλήματος και όχι για

ιδιώνυμο έγκλημα, καθώς δεν πρόκειται για μια εντελώς ξεχωριστή πράξη με δική της, αυτοτελή έναντι του βασικού εγκλήματος, δογματική οντότητα⁹⁰⁶.

β) Αν ο δράστης δεν έχει κάποιον από τους σκοπούς που περιγράφονται στην παρ. 1 του άρθρου 137Α ΠΚ, τότε καθιερύεται ένα ιδιώνυμο έγκλημα, δεδομένου ότι πρόκειται στην περίπτωση αυτή για μια εντελώς ξεχωριστή πράξη με δική της, αυτοτελή έναντι του βασικού εγκλήματος, δογματική οντότητα, με συνέπεια ενδεχόμενη κατάργηση της ειδικής αυτής υπόστασης, να μην θα οδηγούσε σε τιμώρηση του δράστη για το βασικό έγκλημα του άρθρου 137Α παρ. 1 ΠΚ, αλλά για άλλα εγκλήματα (π.χ. επικίνδυνη ή βαριά σωματική βλάβη κλπ.) σε συνδυασμό, βεβαίως, με τη διάταξη του άρθρου 82Α ΠΚ.

Και στις δύο ειδικές υποστάσεις, ενεργητικό υποκείμενο πρέπει να είναι υπάλληλος ή στρατιωτικός, στα καθήκοντα του οποίου ανάγεται η δίωξη ή η ανάκριση ή η εξέταση αξιόποινων πράξεων ή πειθαρχικών παραπτωμάτων ή η εκτέλεση ποινών ή η φύλαξη ή επιμέλεια κρατουμένων, καθώς και υπάλληλος ή στρατιωτικός που με εντολή των προϊσταμένων του ή αυτοβούλως σφετερίζεται τέτοια καθήκοντα και τελεί τέτοιες πράξεις, διαμορφουμένων αμφοτέρων ως γνήσιων ιδιαίτερων εγκλημάτων⁹⁰⁷.

Όσον αφορά στην υποκειμενική υπόσταση των δύο αυτών ειδικών υποστάσεων, για την μεν, παραλλαγή απαιτείται άμεσος δόλος α' βαθμού, εγκείμενος στο σκοπό απόσπασης από το θύμα ή από τρίτο πρόσωπο ομολογίας κλπ., τιμώρησης του θύματος ή εκφοβισμού αυτού ή τρίτου προσώπου, αρκούντος του ενδεχομένου δόλου για την κάλυψη των υπόλοιπων στοιχείων της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, συμπεριλαμβανομένου του πρόσθετου στοιχείου της επιλογής του θύματος λόγω συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, για το δε, ιδιώνυμο έγκλημα αρκεί ο ενδεχόμενος δόλος για την κάλυψη των στοιχείων της αντικειμενικής του υπόστασης.

Και οι δύο ειδικές υποστάσεις μπορούν να τελεστούν σε απόπειρα⁹⁰⁸, ενώ μπορούν να εμφανιστούν όλες οι μορφές συμμετοχής.

Περαιτέρω, το βασικό έγκλημα (της παρ. 1) συνιστά υπαλλακτικώς μικτό έγκλημα και συνεπώς, όταν προσβάλλεται η ίδια μονάδα του εννόμου αγαθού με περισσότερους τρόπους, αν δεν μεσολαβήσει ειρήνευση, επιβάλλεται μια ποινή, ενώ, αν τα βασανιστήρια αφορούν σε διαφορετικά πρόσωπα, υπάρχει αληθινή συρροή⁹⁰⁹. Η συρροή δε, με τα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους, της ρατσιστικής διάκρισης ή ρατσιστικού εγκλήματος είναι φαινομενική πραγματική, όταν προσβάλλεται η ίδια μονάδα του εννόμου αγαθού, καθώς υπάρχει ταυτότητα εννόμων αγαθών, δεδομένου ότι από τη διάταξη του

⁹⁰⁶ Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 282

⁹⁰⁷ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 399

⁹⁰⁸ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 400

⁹⁰⁹ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π.

άρθρου 137Α ΠΚ προστατεύεται το έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας⁹¹⁰.

⁹¹⁰ Βλ. υπό 4.2.1.

9. ΕΓΚΛΗΜΑΤΑ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΞΕΝΟΦΟΒΙΚΗΣ ΦΥΣΗΣ ΠΟΥ ΔΙΑΠΡΑΤΤΟΝΤΑΙ ΜΕΣΩ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ

9.1. Εννοιολογική προσέγγιση του εγκλήματος που διαπράττεται μέσω συστημάτων υπολογιστών

Ως «ηλεκτρονικό έγκλημα» νοείται κάθε έγκλημα που σχετίζεται με την κατάχρηση των δυνατοτήτων των νέων τεχνολογιών, ενώ ως «έγκλημα που διαπράττεται μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή» κάθε έγκλημα που σχετίζεται με την αυτόματη επεξεργασία ή μετάδοση δεδομένων⁹¹¹. Περαιτέρω, ως «κυβερνοέγκλημα με τη στενή έννοια» νοείται αυτό που διαπράττεται αποκλειστικά μέσω ηλεκτρονικών συσκευών, ενώ ως «κυβερνοέγκλημα με την ευρεία έννοια» αυτό για το οποίο ο ηλεκτρονικός υπολογιστής αποτελεί μόνο ένα βοηθητικό μέσο⁹¹². Ειδικότερες μορφές του ηλεκτρονικού εγκλήματος αποτελούν αφενός τα εγκλήματα που διαπράττονται μέσω του Διαδικτύου⁹¹³, τα τελευταία δε, διακρίνονται σ' αυτά που το Διαδίκτυο είναι απλώς το μέσο και σ' αυτά που διαπράττονται αποκλειστικά στο Διαδίκτυο⁹¹⁴. Μια ακόμη διάκριση είναι εκείνη που αναφέρεται στο πληροφοριακό σύστημα ως μέσο/εργαλείο διάπραξης ενός εγκλήματος και στο πληροφοριακό σύστημα ως στόχο/αντικείμενο του εγκλήματος⁹¹⁵. Μια τελευταία διάκριση είναι: α) τα γνήσια πληροφοριακά εγκλήματα, που τελούνται μέσω υπολογιστή και μέσω συστημάτων πληροφορικών, β) τα εγκλήματα με ψηφιακό περιεχόμενο, που σχετίζονται με τη διακίνηση παράνομου περιεχομένου μέσω συστημάτων πληροφοριών και γ) τα εγκλήματα κατά των πληροφορικών συστημάτων⁹¹⁶.

Όπως προαναφέρθηκε, το Πρόσθετο Πρωτόκολλο της Σύμβασης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο αναφορικά με την ποινικοποίηση πράξεων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών υποχρεώνει κάθε συμβαλλόμενο κράτος να ποινικοποιήσει τις εξής πράξεις⁹¹⁷: α) την από πρόθεση και χωρίς δικαίωμα διανομή ή με άλλο τρόπο διάθεση στο κοινό μέσω συστημάτων υπολογιστών ρατσιστικού και

⁹¹¹ Βλ. *Γιαννόπουλου Γ.*, ό.π., σελ. 154, *Παπαδόπουλου Θ.*, Ηλεκτρονικά εγκλήματα. Η ανακριτική διερεύνηση υπό το φως των ατομικών δικαιωμάτων και της νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2020, σελ. 11

⁹¹² Βλ. *Δαλακούρα Θ.*, Ουσιαστικές και δικονομικές διατάξεις της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο (Ν. 4411/2016), σε: *Δαλακούρα Θ.* (επιμ.), Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019, σελ. 4, *Μεταξάκη Ε.*, Κυβερνοέγκλημα. Βασικές έννοιες-Ερμηνεία διεθνούς, ενωσιακής και ημεδαπής νομοθεσίας-Τυπολογία, 2022, σελ. 34

⁹¹³ Βλ. *Δαλακούρα Θ.*, ό.π., *Κιούπη Δ.*, Ο τόπος τέλεσης του διαδικτυακού εγκλήματος, σε: *Δαλακούρα Θ.*, Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019, σελ. 41-42, *Μυλωνόπουλου Χ.*, Διεθνές & Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, Τα τοπικά όρια των ποινικών νόμων (άρθρα 5-11, 16 ΠΚ), Οι γενικές αρχές του ποινικού δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 3^η έκδοση, 2021, σελ. 162

⁹¹⁴ Βλ. *Ιγγλεζάκη Ι.*, Δίκαιο πληροφορικής, Γ' έκδοση, 2018, σελ. 341-342

⁹¹⁵ Βλ. *Μεταξάκη Ε.*, ό.π., σελ. 38

⁹¹⁶ Βλ. *Δαλακούρα Θ.*, ό.π., σελ. 5

⁹¹⁷ Βλ. υπό 2.2.1.7.

ξενοφοβικού υλικού που προάγει ή υποδαυλίζει το μίσος, τις διακρίσεις ή την βία κατά προσώπου ή ομάδας προσώπων με βάση την φυλή, το χρώμα, την καταγωγή, την εθνική ή εθνοτική προέλευση και την θρησκεία, β) την από πρόθεση και χωρίς δικαίωμα απειλή, μέσω συστήματος υπολογιστή, με την διάπραξη ενός σοβαρού ποινικού αδικήματος ομάδας προσώπων ή μέλους της, που διακρίνεται βάσει φυλής, χρώματος, καταγωγής, εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης και θρησκείας, εάν αυτή χρησιμοποιείται ως πρόσχημα κάποιον από τους ανωτέρω παράγοντες, γ) την από πρόθεση και χωρίς δικαίωμα δημόσια προσβολή, μέσω συστήματος υπολογιστή, ομάδας προσώπων ή μέλους της, που διακρίνεται βάσει φυλής, χρώματος, καταγωγής, εθνικής ή εθνοτικής προέλευσης και θρησκείας, εάν αυτή χρησιμοποιείται ως πρόσχημα κάποιον από τους ανωτέρω παράγοντες, είτε επί σκοπώ γελοιοποίησης ή περιφρόνησης της ομάδας ή μέλους της, είτε όχι, και δ) την από πρόθεση και χωρίς δικαίωμα διανομή ή άλλως διάθεση στο κοινό, μέσω συστήματος υπολογιστή, υλικού που αρνείται, υποβαθμίζει τη σημασία, εγκρίνει ή δικαιολογεί πράξεις που συνιστούν γενοκτονία ή εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας, όπως αυτά ορίζονται από το διεθνές δίκαιο και αναγνωρίζονται από τελικές και δεσμευτικές αποφάσεις του Διεθνούς Στρατιωτικού Δικαστηρίου ή οποιουδήποτε άλλου διεθνούς δικαστηρίου, είτε επί σκοπώ υποδαύλισης μίσους, διακρίσεων ή βίας κατά της ομάδας ή μέλους της, είτε όχι⁹¹⁸.

Οι παραπάνω πράξεις τυποποιούνταν ήδη στην εσωτερική έννομη τάξη ως αξιόποινες α) στα άρθρα 1 και 2 του Ν. 927/1979 και 184 παρ. 2 ΠΚ, στο οποία προβλέπεται ρητώς ως μέσο τέλεσης το διαδίκτυο, β) στο άρθρο 333 ΠΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 82Α ΠΚ (απειλή με ρατσιστικά χαρακτηριστικά) και γ) των άρθρων 361, 362, 363 και 365 ΠΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 82Α ΠΚ (εξύβριση, απλή και συκοφαντική δυσφήμιση και προσβολή της μνήμης νεκρού με ρατσιστικά χαρακτηριστικά). Έτσι, εντάσσονται στην πρώτη κατηγορία ηλεκτρονικών εγκλημάτων, δηλ. αυτών που μπορούν να διαπραχθούν και μέσω συστημάτων υπολογιστών και του διαδικτύου και δεν είναι αμιγώς ηλεκτρονικά⁹¹⁹.

9.2. Η οριοθέτηση του τόπου τέλεσης

⁹¹⁸ Βλ. *Ιγγλεζάκη Ι.*, Ελευθερία της έκφρασης και μισαλλόδοξος λόγος, σε: *Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΙΜΔΑ)*, Ελευθερία έκφρασης δημοσιογράφων και σκιτσογράφων, Προστασία και περιορισμοί του δικαιώματος στο ελληνικό και κυπριακό δίκαιο, 2016, σελ. 170-171

⁹¹⁹ Βλ. *Νάντου Χ.*, όπ.π. σελ. 122-123, για συγκεκριμένα εμπειρικά δεδομένα, από τον αριθμό και την ποιότητα των οποίων συνάγεται in concreto αν συντρέχει ή όχι ρατσιστικό κίνητρο στις διαδικτυακές εκφάνσεις των εγκλημάτων αυτών (π.χ. χρήση συμβόλων, συνδυασμός αναρτήσεων με απειλητικά τηλεφωνήματα ή ταχυδρομικές αποστολές εντύπων με απειλητικό περιεχόμενο κ.λπ.).

9.2.1. Η ρύθμιση του άρθρου 3 του Ν. 927/1979

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 3 του Ν. 927/1979: «Όταν οι πράξεις των προηγούμενων άρθρων τελούνται μέσω διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας, τόπος τέλεσης θεωρείται και η Ελληνική Επικράτεια, εφόσον στο έδαφος της παρέχεται πρόσβαση στα συγκεκριμένα μέσα, ανεξάρτητα από τον τόπο εγκατάστασής τους». Πρόκειται για ειδική διάταξη, με την οποία ρυθμίζονται τα τοπικά όρια ισχύος του Ν. 927/1979, όταν τα τυποποιούμενα στα άρθρα 1 και 2 του Νόμου αυτού εγκλήματα διαπράττονται μέσω διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας⁹²⁰.

Αντίστοιχη διάταξη είχε προβλεφθεί και υπό το καθεστώς του προϊσχύσαντος ΠΚ, με την προσθήκη με το άρθρο 2 του Ν. 4267/2014⁹²¹ τρίτης παραγράφου στο άρθρο 5 ΠΚ, σύμφωνα με την οποία: «Όταν η πράξη τελείται μέσω διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας, τόπος τέλεσης θεωρείται και η ελληνική επικράτεια, εφόσον στο έδαφος της παρέχεται πρόσβαση στα συγκεκριμένα μέσα, ανεξάρτητα από τον τόπο εγκατάστασής τους». Η διάταξη αυτή, που κατακρίθηκε ορθώς από τη θεωρία λόγω της υπερβολικής διεύρυνσης των τοπικών ορίων ισχύος των εγχώριων ποινικών κανόνων ως αντικείμενη στο κοινοτικό δίκαιο και τους γενικά παραδεδεδεγμένους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου, ιδίως στην αρχή της αρχής της μη ανάμειξης⁹²², θεσπίστηκε στα πλαίσια της εναρμόνισης της εθνικής μας νομοθεσίας με το άρθρο 17 παρ. 3 της Οδηγίας 2011/93/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 13-12-2011 σχετικά με την καταπολέμηση της σεξουαλικής κακοποίησης και της σεξουαλικής εκμετάλλευσης παιδιών και της παιδικής πορνογραφίας και την αντικατάσταση της απόφασης-πλαίσιο 2004/68/ΔΕΥ του Συμβουλίου, σύμφωνα με το οποίο: «Τα κράτη μέλη διασφαλίζουν ότι υπάγονται στη δικαιοδοσία τους καταστάσεις κατά τις οποίες ένα αδίκημα προβλεπόμενο στα άρθρα 5 (αδικήματα παιδικής πορνογραφίας) και 6 (άγρα παιδιών για σεξουαλικούς σκοπούς) και, εφόσον είναι σχετικό, στα άρθρα 3 (αδικήματα σεξουαλικής κακοποίησης) και 7 (ηθική αυτουργία, υποβοήθηση και συνέργεια και απόπειρα) διαπράττεται μέσω τεχνολογίας πληροφοριών και επικοινωνιών στην οποία παρέχεται πρόσβαση από το έδαφός τους, ασχέτως εάν η συγκεκριμένη τεχνολογία είναι εγκατεστημένη ή όχι στο έδαφός τους». Τα αδικήματα, όμως, αυτά ήδη συμπεριλαμβάνονταν στο άρθρο 8 περ. η' ΠΚ, εξ ου και με την κύρωση του νέου ΠΚ, η διάταξη της παρ. 3 του άρθρου 5 καταργήθηκε, με αποτέλεσμα για τα εγκλήματα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά και την διακεκριμένη παραλλαγή της ρατσιστικής διέγερσης, όταν

⁹²⁰ Βλ. Μυλωνόπουλου Χ., ό.π., σελ. 166

⁹²¹ Βλ. ΦΕΚ Α' 137/12-6-2014

⁹²² Βλ. Ζέκου Γ., Διαδίκτυο, Η/Υ & Τηλεπικοινωνίες στο Ελληνικό Δίκαιο, 2017, σελ. 360-361, Κιούπη Δ., ό.π., σελ. 53

διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών, να εφαρμόζονται οι γενικές διατάξεις των άρθρων 5-7 ΠΚ.

Να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η διάταξη του άρθρου 3 του Ν. 927/1979, καίτοι παραμένει τυπικώς σε ισχύ, δεν έχει εφαρμοστεί μέχρι και σήμερα από τα ελληνικά ποινικά δικαστήρια.

9.2.2. Οι γενικοί κανόνες

Τα τοπικά όρια ισχύος ενός ποινικού κανόνα ρυθμίζονται με βάση τις αρχές της εδαφικότητας, της ενεργητικής και της παθητικής υπηκοότητας και της παγκόσμιας δικαιοσύνης ή παγκόσμιου ενδιαφέροντος, οι οποίες συνιστούν γενικούς παραδεδεδεγμένους κανόνες του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου⁹²³. Οι τρεις πρώτες αρχές, που μας ενδιαφέρουν εν προκειμένω, δεδομένου ότι τα εγκλήματα ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης δεν περιλαμβάνονται στο άρθρο 8 ΠΚ, προβλέπονται και από τις διατάξεις των άρθρων 5, 6 και 7 ΠΚ, αντίστοιχα. Όπως, ειδικότερα, προκύπτει από τις παραπάνω αρχές, οι εγχώριοι ποινικοί νόμοι εφαρμόζονται α) για όλα τα εγκλήματα που τελούνται στο έδαφος ενός κράτους, συμπεριλαμβανομένων υπεδάφους, εναερίου χώρου και χωρικών υδάτων, αλλά και πλοίων ή αεροσκαφών που φέρουν τη σημαία του κράτους, οπουδήποτε κι αν ευρίσκονται, ανεξαρτήτως της υπηκοότητας του δράστη (αρχή της εδαφικότητας)⁹²⁴, β) για τα κακουργήματα ή πλημμελήματα που τελούνται από τους υπηκόους του στην αλλοδαπή, υπό την προϋπόθεση ότι συνιστούν αξιόποινες πράξεις και κατά τους ποινικούς νόμους της χώρας τέλεσης, εκτός αν πρόκειται για πολιτειακά ασύντακτη χώρα (αρχή της ενεργητικής υπηκοότητας)⁹²⁵ και γ) υπό τους ίδιους όρους και όταν ο δράστης είναι αλλοδαπός, αν η πράξη στρέφεται κατά υπηκόου του (αρχή της παθητικής υπηκοότητας)⁹²⁶.

Περαιτέρω, με βάση τη διάταξη του άρθρου 16 ΠΚ: α) Τόπος τέλεσης των τυπικών εγκλημάτων είναι μόνον ο τόπος όπου ο δράστης εκδήλωσε την αξιόποινη συμπεριφορά του, ενώ τόπος τέλεσης των ουσιαστικών εγκλημάτων είναι τόσο ο τόπος όπου ο δράστης τέλεσε την αξιόποινη πράξη, όσο και ο τόπος που επήλθε το αποτέλεσμα της πράξης του αυτής ή σε περίπτωση απόπειρας, ο τόπος που αυτό θα επερχόταν κατά την πρόθεσή του⁹²⁷. β)

⁹²³ Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 170, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 84-85, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 141

⁹²⁴ Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 170, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 172, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 142

⁹²⁵ Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 172, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 281-282, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π., σελ. 141

⁹²⁶ Βλ. *Κωστάρα Α.*, ό.π., σελ. 175, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 329-330, *Χαραλαμπάκη Α.*, ό.π.

⁹²⁷ Βλ. *Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, ό.π., σελ. 63

Τόπος τέλεσης των εγκλημάτων αφηρημένης διακινδύνευσης είναι μόνον ο τόπος όπου ο δράστης εκδήλωσε την αξιόποινη συμπεριφορά του, ενώ τόπος τέλεσης των εγκλημάτων συγκεκριμένης διακινδύνευσης είναι τόσο αυτός όπου ο δράστης τέλεσε την αξιόποινη πράξη, όσο και αυτός όπου επήλθε ο κίνδυνος⁹²⁸. Διχογνωμία επικρατεί στη θεωρία, αναφορικά με τα εγκλήματα αφηρημένης-συγκεκριμένης διακινδύνευσης, στα οποία δεν απαιτείται να επέλθει ο κίνδυνος, αλλά αρκεί η δυνατότητα πρόκλησής του: Σύμφωνα με τον *Μυλωνόπουλο*, τόπος τέλεσης είναι, εκτός από αυτόν που εκδήλωσε την αξιόποινη συμπεριφορά του ο δράστης, κάθε τόπος όπου μπορεί να επέλθει ο κίνδυνος⁹²⁹. Κατά την αντίθετη – και ορθότερη – άποψη, μόνον αν πράγματι επήλθε ο κίνδυνος στην συγκεκριμένη περίπτωση, εκτός από τον τόπο όπου τέλεσε την αξιόποινη πράξη ο δράστης, τόπος τέλεσης είναι και ο τόπος όπου επήλθε ο κίνδυνος, άλλως υπάρχει μια υπερβολική διεύρυνση των τοπικών ορίων ισχύος των εγχώριων ποινικών νόμων, που αντίκειται στην αρχή της εδαφικότητας⁹³⁰.

9.2.3. Η ρύθμιση του άρθρου 22 της Σύμβασης για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο

Σύμφωνα με το άρθρο 8 παρ. 1 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου στη Σύμβαση για το έγκλημα στον Κυβερνοχώρο, τα τοπικά όρια ισχύος των ποινικών νόμων εκάστου των συμβαλλομένων κρατών, ρυθμίζονται κατ' αναλογία από το άρθρο 22 της Σύμβασης, το οποίο έχει ως εξής: «1. Κάθε Συμβαλλόμενο Μέρος λαμβάνει τα νομοθετικά και άλλα μέτρα που είναι αναγκαία για να θεμελιωθεί η δικαιοδοσία επί κάθε εγκλήματος που ποινικοποιείται σύμφωνα με τα Άρθρα 2 έως 11 της παρούσας Σύμβασης, όταν τα εγκλήματα αυτά διαπράττονται: α. εντός της επικράτειάς του ή β. επί ενός πλοίου που φέρει την σημαία του εν λόγω Συμβαλλόμενου Μέρους, ή γ. επί ενός αεροσκάφους που είναι καταχωρημένο σύμφωνα με τους νόμους του εν λόγω Συμβαλλόμενου Μέρους, ή δ. από ένα πολίτη του, εάν το έγκλημα τιμωρείται από το ποινικό δίκαιο στον τόπο που διαπράχθηκε ή εάν το έγκλημα διαπράχθηκε εκτός της εδαφικής δικαιοδοσίας ενός κράτους. 2. Κάθε

⁹²⁸ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 44-45, *Κιούπη Δ.*, Δημοσίευση ιστοσελίδων με αξιόποινο περιεχόμενο, Η απόφαση του γερμανικού ακυρωτικού της 12/12/2000 (BGH 1 StR 184/00) και η προβληματική διεύρυνση των ορίων δικαιοδοσίας της ποινικής νομοθεσίας, Ποιν/λογ 2001, σελ. 398, *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 165

⁹²⁹ Βλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 172, *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 193, *Μυλωνοπουλος C.*, Zur Strafbarkeit der Leugnung historischer Tatsachen, σε: Festschrift für Kristian Kühn, 2014, σελ. 553 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.mylonopoulos.gr/de/publication/article/73/zur-strafbarkeit-der-leugnung-historischer-tatsachen.html>>

⁹³⁰ Βλ. *Κιούπη Δ.*, Ο τόπος τέλεσης του διαδικτυακού εγκλήματος, σε: *Δαλακούρα Θ.*, Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019, σελ. 45, *Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους II. Άρθρα 1-3, 5 Ν. 927/1979, σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* [επιμ.], Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, 2016, σελ. 116

Συμβαλλόμενο Μέρος μπορεί να επιφυλαχθεί να εφαρμόσει μόνο σε συγκεκριμένες περιπτώσεις υπό συγκεκριμένες συνθήκες τους κανόνες περί δικαιοδοσίας που αναφέρονται στις παραγράφους 1.β έως 1.δ του παρόντος Άρθρου ή μέρους αυτού. 3. Κάθε Συμβαλλόμενο Μέρος λαμβάνει τα μέτρα που είναι αναγκαία για να θεμελιωθεί δικαιοδοσία επί των εγκλημάτων που αναφέρονται στο Άρθρο 24 παράγραφος 1, της παρούσας Σύμβασης, σε περιπτώσεις όπου ο φερόμενος ως εγκληματίας είναι παρών μέσα στην επικράτειά του και δεν τον εκδίδει σε άλλο Συμβαλλόμενο Μέρος αποκλειστικώς και μόνον με βάση την εθνικότητά του, κατόπιν αίτησης έκδοσης. 4. Η παρούσα Σύμβαση δεν αποκλείει την άσκηση ποινικής δικαιοδοσίας από ένα Συμβαλλόμενο Μέρος σύμφωνα με το εσωτερικό δίκαιό του. 5. Όταν περισσότερα από ένα Συμβαλλόμενα Μέρη διεκδικούν δικαιοδοσία επί ενός εγκλήματος που ποινικοποιείται σύμφωνα με την παρούσα Σύμβαση, τα εμπλεκόμενα μέρη θα διαβουλευθούν, όπου αυτό απαιτείται, με σκοπό να προσδιορισθεί η καταλληλότερη δικαιοδοσία για να ασκηθεί δίωξη».

Η παραπάνω ρύθμιση, σε αντίθεση με τη διάταξη του άρθρου 3 του Ν. 927/1979, ανταποκρίνεται στις αρχές της εδαφικότητας και της ενεργητικής και παθητικής υπηκοότητας που διέπουν το Διεθνές Ποινικό Δίκαιο, ενώ συμβαδίζει πλήρως με τις γενικές διατάξεις των άρθρων 5-7 ΠΚ, χωρίς, μάλιστα, να δημιουργεί δογματικά προβλήματα κατά την εφαρμογή του άρθρου 16 ΠΚ⁹³¹. Έτσι, μετά ψήφιση του Ν. 4411/2016 υποστηρίζεται – ορθώς – ότι το άρθρο 3 του Ν. 927/1979 έχει καταργηθεί σιωπηρώς από διάταξη μεταγενέστερη που ρυθμίζει το ίδιο ζήτημα και μάλιστα αυξημένης τυπικής ισχύος, με αποτέλεσμα πλέον και για τα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους που προβλέπονται στο Ν. 927/1979, ως προς τα τοπικά όρια ισχύος του ποινικού νόμου, να εφαρμόζονται οι γενικές διατάξεις των άρθρων 5-7 ΠΚ⁹³².

Ενόψει αυτών, στην περίπτωση των εγκλημάτων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών:

α) Όταν η εγκληματική συμπεριφορά λαμβάνει χώρα στην ημεδαπή ή το εγκληματικό αποτέλεσμα (βλάβη ή συγκεκριμένη διακινδύνευση) επέρχεται στην ημεδαπή, η Ελλάδα έχει ποινική εξουσία για την όλη πράξη βάσει του άρθρου 5 παρ. 1 ΠΚ σε συνδ. με το άρθρο 16 ΠΚ⁹³³.

⁹³¹ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 101

⁹³² Βλ. *Μεταξάκη Ε.*, ό.π.π., σελ. 294, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.π., σελ. 101

⁹³³ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π.π., σελ. 44, *Κιούπη Δ.*, Δημοσίευση ιστοσελίδων με αξιόποιο περιεχόμενο, Η απόφαση του γερμανικού ακυρωτικού της 12/12/2000 (BGH 1 StR 184/00) και η προβληματική διεύρυνση των ορίων δικαιοδοσίας της ποινικής νομοθεσίας, ΠοινΛογ 2001, σελ. 398. Πρβλ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π.π., σελ. 162-163, κατά τον οποίο το αυτό ισχύσει και για τα εγκλήματα αφηρημένης-συγκεκριμένης διακινδύνευσης κι εν γένει τα εγκλήματα εξωτερικευσης, όπως η συκοφαντική δυσφήμιση ή η εξύβριση.

Έτσι, τόπος τέλεσης των είναι κατ' αρχήν ο τόπος εισαγωγής δεδομένων στο διαδίκτυο μέσω του ηλεκτρολογίου ή με το πάτημα των κουμπιών του ποντικιού ή/και προφορικά, δηλ. εκεί που βρίσκεται η συσκευή του υπολογιστή που χρησιμοποιεί ο δράστης.

Ωστόσο, κατ' άλλη άποψη, η συμπεριφορά του δράστη ολοκληρώνεται με την αποθήκευση των δεδομένων που εισάγει σε κάποιον διακομιστή (server), οπότε τόπος τέλεσης είναι και ο τόπος αποθήκευσης των δεδομένων, δηλ. εκεί που βρίσκεται ο διακομιστής⁹³⁴, υπό την προϋπόθεση ότι ο τόπος αποθήκευσης των δεδομένων καλύπτεται από τον δόλο του δράστη⁹³⁵. Η άποψη αυτή βασίζεται και στο άρθρο 9 παρ. 2 περ. β' της Απόφασης-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ, σύμφωνα με το οποίο: «*Κατά τη θεμελίωση της δικαιοδοσίας του σύμφωνα με την παράγραφο 1 στοιχείο α), κάθε κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε να εξασφαλίσει ότι η δικαιοδοσία του καλύπτει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι πράξεις τελούνται μέσω συστήματος πληροφορικής και κατά τις οποίες:...* β) η πράξη περιλαμβάνει υλικό που φιλοξενείται σε σύστημα πληροφορικής ευρισκόμενο στην επικράτειά του, ανεξάρτητα από το εάν ο δράστης τελεί την πράξη ενόσω είναι σωματικώς παρών στην επικράτειά του». Δεδομένου ότι οι τυποποιούμενες ως αξιόποινες στα άρθρα 1 και 2 του Ν. 927/1979 πράξεις πρέπει τουλάχιστον να μπορούν να γίνουν αντιληπτές από αόριστο αριθμό προσώπων, τούτο, στην περίπτωση διάπραξης του μέσω συστημάτων υπολογιστών, επιτυγχάνεται με την αποθήκευση των δεδομένων σε διακομιστή, ως εκ τούτου η διερευνώμενη άποψη είναι ορθή.

Έτσι, όταν τα εγκλήματα των άρθρων 1 και 2 του Ν. 927/1979 τελούνται μέσω διαδικτύου, τόπος τέλεσης είναι τόσο ο τόπος όπου βρίσκεται ο δράστης μαζί με τον υπολογιστή που χρησιμοποιεί, όσο και ο τόπος όπου βρίσκεται ο διακομιστής, στον οποίο αποθηκεύει τα δεδομένα που εισάγει, υπό την προϋπόθεση ότι γνωρίζει τον τόπο αυτό και αποδέχεται να αποθηκευτούν εκεί τα δεδομένα. Αντίθετα, δεν ενδιαφέρει ο τόπος που έγινε αντιληπτή η αξιόποινη πράξη, καθώς τα εγκλήματα αυτά καταστρώνονται ως τυπικά εγκλήματα αφηρημένης διακινδύνευσης, εκτός αν στην συγκεκριμένη περίπτωση εκδηλωθεί πράγματι κίνδυνος για τα προστατευόμενα έννομα αγαθά, οπότε τόπος τέλεσης θα είναι και ο τόπος αυτός.

⁹³⁴ Βλ. Ζέκου Γ., Διαδίκτυο & τεχνητή νοημοσύνη στο ελληνικό δίκαιο, 2022, σελ. 391-392, Κιούπη Δ., Ο τόπος τέλεσης του διαδικτυακού εγκλήματος, σε: Δαλακούρα Θ., Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019, σελ. 49-50, Κιούπη Δ., Δημοσίευση ιστοσελίδων με αξιόποινο περιεχόμενο, Η απόφαση του γερμανικού ακυρωτικού της 12/12/2000 (BGH 1 StR 184/00) και η προβληματική διεύρυνση των ορίων δικαιοδοσίας της ποινικής νομοθεσίας, ΠοινΛογ 2001, σελ. 406, Sieber U., ό.π., σελ. 100. Αντίθ. Μεταξάκη Ε., ό.π., σελ. 471, Μοροζίνη Ι., ό.π., σελ. 108, Μυλωνόπουλου Χ., ό.π., σελ. 164

⁹³⁵ Βλ. Κιούπη Δ., ό.π., σελ. 51

Το τελευταίο αυτό συμβαίνει στην περίπτωση της παραλλαγής της ρατσιστικής διέγερσης, το οποίο, όπως είδαμε, καταστρώνεται ως έγκλημα συγκεκριμένης διακινδύνευσης.

Εκτός από τις παραπάνω περιπτώσεις, όπου ο δράστης αποθηκεύει τα δεδομένα σε έναν διακομιστή και αυτά καθίστανται με τον τρόπο αυτό προσιτά σε αόριστο αριθμό ανθρώπων, οι οποίοι δύνανται να τα διαβάσουν δια του δικού τους υπολογιστή ή να τα «κατεβάσουν» σ' αυτόν, ο δράστης μπορεί να αποστείλει δεδομένα – ακόμη και μαζικά – προσωπικά σε τρίτους (π.χ. μέσω μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου), διαπράττοντας προσβολές της τιμής με ρατσιστικά χαρακτηριστικά ή προκαλώντας φόβο και ανησυχία τους αποδέκτες, οπότε τόπος τέλεσης είναι επιπρόσθετα και ο τόπος όπου επήλθε βλάβη ή συγκεκριμένος κίνδυνος για τα προστατευόμενα έννομα αγαθά⁹³⁶.

9.3. Η ευθύνη των ενδιαμέσων για το παράνομο περιεχόμενο των χρηστών των υπηρεσιών τους

Σύμφωνα με την βασική αρχή της ουδετερότητας του Διαδικτύου, τόσο οι πάροχοι υπηρεσιών μεταφοράς δεδομένων μέσω του Διαδικτύου, όσο και οι αρμόδιες εθνικές ρυθμιστικές αρχές οφείλουν να αντιμετωπίζουν ισότιμα το σύνολο των μεταδιδόμενων πληροφοριών και να μην εισάγουν διακρίσεις, ούτε να ελέγχουν το περιεχόμενό τους, ώστε να διασφαλίζεται το ανοικτό διαδίκτυο, η ελεύθερη ροή πληροφοριών προς όλους τους χρήστες και η αποφυγή της λογοκρισίας⁹³⁷.

Υπάρχουν τρεις κατηγορίες παρόχων: α) οι φορείς δικτύου που παρέχουν τη βασική τεχνική υποδομή για τη διακίνηση των πληροφοριών, β) οι πάροχοι υπηρεσιών πρόσβασης που – έναντι πληρωμής – επιτρέπουν τη σύνδεση των χρηστών με το Διαδίκτυο, την αποθήκευση πληροφοριών και την διακίνηση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, και γ) οι πάροχοι περιεχομένου και πληροφοριών ή πάροχοι φιλοξενίας που χρησιμοποιούν την πιο πάνω υποδομή για να προσφέρουν υπηρεσίες πληροφόρησης, κοινωνικά δίκτυα, πλατφόρμες κ.λπ.⁹³⁸. Ως «ενδιάμεσο» δε, θεωρούνται οι πάροχοι απλής μετάδοσης δεδομένων, αποθήκευσης σε κρυφή μνήμη και φιλοξενίας⁹³⁹. Αντίθετα, πάροχος περιεχομένου είναι ο δημιουργός ψηφιακών δεδομένων, που θέτει αυτά σε κυκλοφορία στο διαδίκτυο μέσω της ανάρτησης τους κ.λπ.⁹⁴⁰.

⁹³⁶ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 57-58, *Μεταξάκη Ε.*, ό.π., σελ. 302

⁹³⁷ Βλ. *Γιαννόπουλου Γ.*, ό.π., σελ. 44, *Ιγγλεζάκη Ι.*, ό.π., σελ. 97

⁹³⁸ Βλ. *Γιαννόπουλου Γ.*, ό.π., σελ. 172

⁹³⁹ Βλ. *Καραγκούνη Δ.*, ό.π., σελ. 224, *Μοροζίνη Ι.*, Ποινική ευθύνη ενδιάμεσων παρόχων, ιδίως φορέων μέσων κοινωνικής δικτύωσης, για fake news και προσβολές της τιμής στο διαδίκτυο, σε: *Δαλακούρα Θ.* (επιμ.), Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019, σελ. 103

⁹⁴⁰ Βλ. *Καραγκούνη Δ.*, ό.π., *Μοροζίνη Ι.*, ό.π.

Πέραν του δράστη, δεν μπορεί να διαγνωστεί ποινική ευθύνη στους ενδιάμεσους, δηλ. στους παρόχους πρόσβασης/απλής μετάδοσης, αποθήκευσης σε κρυφή μνήμη και φιλοξενίας, καθ' όσον: α) πρόκειται για νομικά πρόσωπα, τα οποία στην Ελλάδα δεν υπέχουν ποινική ευθύνη, β) η παροχή των υπηρεσιών αυτών συνιστά μια νόμιμη ενέργεια στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς, ενώ από τεχνικής άποψης το λογισμικό που χρησιμοποιείται απ' τους ως άνω παρόχους επεξεργάζεται αυτομάτως τις μεταδιδόμενες πληροφορίες, χωρίς οι πάροχοι να γνωρίζουν το περιεχόμενό τους⁹⁴¹, γ) ιδιαίτερη νομική υποχρέωση για παράλειψη αποτροπής του αξιόποινου αποτελέσματος δεν μπορεί να θεμελιωθεί, αφ' ης στιγμής τα εγκλήματα ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών είναι ενέργειες, τυπικά και ως επί τω πλείστον αφηρημένης διακινδύνευσης⁹⁴², και δ) πολύ δύσκολα θα μπορούσε να διαγνωστεί ο απαιτούμενος διπλός δόλος συνέργειας στα πρόσωπα των προστηθέντων του ενδιάμεσου⁹⁴³.

Κατά τα λοιπά, ισχύουν τα άρθρα 12-15 του Π.Δ. 131/2003⁹⁴⁴, που ενσωμάτωσε στο ελληνικό δίκαιο την Οδηγία 2000/31/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 8-6-2000 σχετικά με ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά («*Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο*»), που υιοθετεί την άποψη ότι οι ενδιάμεσοι δεν δύνανται, ούτε υποχρεούνται να ελέγχουν το περιεχόμενο των πληροφοριών, που είτε διακινείται, είτε αποθηκεύεται στα μηχανήματά τους («*ασυλία*»), υπό την

⁹⁴¹ Βλ. *Γιαννόπουλου Γ.*, ό.π., σελ. 177

⁹⁴² Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 108-109, ο οποίος δεν αποδέχεται – ορθώς – ούτε την εγγυητική θέση ως κυριάρχου μιας πηγής κινδύνου για έννομα αγαθά που διακινούνται ελεύθερα στον κυβερνοχώρο, *Brown A.*, *Models of Governance of online hate speech*, Council of Europe, *On the emergence of collaborative governance and the challenges of giving redress to targets of online hate speech within a human rights framework in Europe*, 2020, σελ. 98, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/models-of-governance-of-online-hate-speech/16809e671d>>, κατά τον οποίο θα πρέπει να παρασχεθεί στις πλατφόρμες του διαδικτύου η δυνατότητα να εντοπίζουν προληπτικά και να αφαιρούν παράνομο περιεχόμενο ρητορικής μίσους, *Sieber U.*, *Die Bekämpfung von Hassim Internet – Technische, rechtliche und strategische Grundlagen für ein Präventionskonzept*, ZRP 2001, σελ. 99, όπου υποστηρίζεται ότι ούτε οι πάροχοι δικτύου, ούτε οι πάροχοι πρόσβασης έχουν ευθύνη, ενώ αντίθετα μόνο στην περίπτωση των παρόχων υπηρεσιών υποδοχής θα μπορούσε να διαγνωστεί ευθύνη, αν υπήρχε θεσμοθετημένη διαδικασία ειδοποίησης και κατάργησης, σε περίπτωση που δεν την ακολουθούσαν. Αντίθ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 163, κατά τον οποίο ο εγκατεστημένος στην Ελλάδα πάροχος που εν γνώσει του επιτρέπει ή διευκολύνει αναρτήσεις με εγκληματικό περιεχόμενο υπόκειται στην ελληνική ποινική εξουσία, κατ' εφαρμογή του άρθρου 5 παρ. 1 ΠΚ.

⁹⁴³ Βλ. *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 110, περί αυτοουργικής τέλεσης εκ μέρους του φορέα της πλατφόρμας αν διατηρήσει το παράνομο περιεχόμενο μετά από επίσημη σχετική γνωστοποίηση. Αντίθ. *Μυλωνόπουλου Χ.*, ό.π., σελ. 163, κατά τον οποίο ο εγκατεστημένος στην Ελλάδα πάροχος που εν γνώσει του επιτρέπει ή διευκολύνει αναρτήσεις με εγκληματικό περιεχόμενο υπόκειται στην ελληνική ποινική εξουσία, κατ' εφαρμογή του άρθρου 5 παρ. 1 ΠΚ.

⁹⁴⁴ ΦΕΚ Α' 116/16-5-2003

προϋπόθεση ότι δεν γνωρίζουν την ύπαρξη ή την ανάρτηση παράνομου περιεχομένου⁹⁴⁵. Αν, αντίθετα, το πληροφορηθούν μέσω γνωστοποίησης (*Notice and Take Down*), αλλά είτε ελπίζουν ότι δεν ευθύνονται, είτε δεν δείχνουν την απαιτούμενη προσοχή με διακοπή της μετάδοσης, διαγραφή της ανάρτησης κ.λπ., τότε ανατρέπεται η πιο πάνω ασυλία και υπέχουν αδικοπρακτική ευθύνη⁹⁴⁶. Το αυτό δε, ισχύει και στις Η.Π.Α., δυνάμει του άρθρου 230 της Communication Decency Act, κατά το οποίο κανένας πάροχος ή χρήστης μιας διαδραστικής υπηρεσίας πληροφορικής δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εκδότης ή εκφραστής μιας πληροφορίας που παρέχεται από άλλο χρήστη περιεχομένου, έτι περαιτέρω, αν και οικοθελώς – δηλ. χωρίς γνωστοποίηση – αποσύρουν περιεχόμενο τρίτων που οι ίδιοι κρίνουν ως ανάρμοστο⁹⁴⁷.

⁹⁴⁵ Βλ. *Ασκητή Α.*, ό.π., σελ. 28-29, *Γιαννόπουλου Γ.*, ό.π., σελ. 181-182, *Ιγγλεζάκη Ι.*, ό.π., σελ. 98, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., σελ. 104, *Jougleux P.*, ό.π., σελ. 261

⁹⁴⁶ Βλ. *Γιαννόπουλου Γ.*, ό.π., σελ. 182, *Ιγγλεζάκη Ι.*, ό.π., σελ. 100, *Μοροζίνη Ι.*, ό.π., *Jougleux P.*, ό.π., σελ. 271

⁹⁴⁷ Βλ. *Ασκητή Α.*, ό.π., σελ. 29, *Πισκοπάνη Α.-Μ.*, Η ελευθερία της έκφρασης στο «ιδιωτικοποιημένο» δημόσιο δίκτυο του Facebook, σε: *Μήτρου Λ./Πισκοπάνη Α.-Μ./Τάσση Σ./Καρύδα Μ./Κοκολάκη Σ.*, Facebook, blogs και δικαιώματα, Σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τεύχος 27, 2013, σελ. 39-40

10. ΔΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

10.1. Ποινική δίωξη

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 5 του Ν. 927/1979, τα προβλεπόμενα απ' αυτόν εγκλήματα διώκονται αυτεπαγγέλτως. Ομοίως, αυτεπαγγέλτως κινείται η ποινική δίωξη και του εγκλήματος της ρατσιστικής διέγερσης, αλλά και της ρατσιστικής διάκρισης, δεδομένου ότι δεν υπάρχει ειδική πρόβλεψη για την κατ' έγκληση δίωξή τους.

Όσον αφορά, όμως, στην πρωτοβουλία για την άσκηση της ποινικής δίωξης των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, αυτά διώκονται όπως τα εγκλήματα βάσης, των οποίων αποτελούν διακεκριμένες παραλλαγές.

10.2. Καθ' ύλην αρμοδιότητα

Λαμβανομένων υπόψη των αφηρημένα απειλούμενων ποινών από τις σχετικές διατάξεις, για την εκδίκαση των εγκλημάτων του άρθρου 1 παρ. 1, 2 και 5 περ. α' και του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 καθ' ύλην αρμόδιο, κατά τη διάταξη του άρθρου 115 παρ. 1 ΚΠΔ, είναι το Μονομελές Πλημμελειοδικείο. Αντίθετα, για την εκδίκαση των εγκλημάτων του άρθρου 1 παρ. 3 και 5 περ. β' του Ν. 927/1979 καθ' ύλην αρμόδιο, κατά τη διάταξη του άρθρου 112 παρ. 1 ΚΠΔ, είναι το Τριμελές Πλημμελειοδικείο.

Περαιτέρω, για την εκδίκαση του εγκλήματος της ρατσιστικής διάκρισης καθ' ύλην αρμόδιο είναι το Μονομελές Πλημμελειοδικείο.

Το ίδιο Δικαστήριο είναι καθ' ύλην αρμόδιο και την εκδίκαση του εγκλήματος του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ, ενώ για την εκδίκαση του εγκλήματος της παρ. 3 του ίδιου άρθρου καθ' ύλην αρμόδιο είναι το Τριμελές Πλημμελειοδικείο.

Αν τα εγκλήματα του άρθρου 1 παρ. 1, 2 και 5 περ. α' και του άρθρου 2 του Ν. 927/1979, καθώς και του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ τελεστούν δια του τύπου, καθ' ύλην αρμόδιο είναι το Τριμελές Πλημμελειοδικείο, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 112 παρ. 1 ΚΠΔ.

Όσον αφορά στην εκδίκαση των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, καθ' ύλην αρμόδιο είναι το ποινικό Δικαστήριο που είναι αρμόδιο και για την εκδίκαση του βασικού εγκλήματος, κατά τις διατάξεις των άρθρων 109-116 ΚΠΔ, δεδομένου ότι με τη συνδρομή του όρου του άρθρου 82Α ΠΚ επαυξάνεται μόνον το ελάχιστο όριο της αφηρημένα απειλούμενης ποινής.

10.3. Παράσταση προς υποστήριξη της κατηγορίας

10.3.1. Γενικά

Μια εκ των τροποποιήσεων που επήλθαν με το Ν. 4620/2019⁹⁴⁸ στον Κώδικα Ποινικής Δικονομίας είναι η αντικατάσταση του θεσμού της πολιτικής αγωγής απ' αυτόν της υποστήριξης της κατηγορίας⁹⁴⁹.

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 63 του νέου ΚΠΔ: «Οι δικαιούμενοι κατά τον αστικό κώδικα σε αποζημίωση ή αποκατάσταση από το έγκλημα ή σε χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης, ακόμη και όταν από διάταξη νόμου η υποχρέωση για την αποκατάσταση της ζημίας ή την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης περιορίζεται αποκλειστικά σε τρίτο πρόσωπο, μπορούν να παραστούν στο ποινικό δικαστήριο για την υποστήριξη της κατηγορίας. Ως τέλος παράστασης, με ποινή το απαράδεκτο αυτής, ορίζεται το ποσό των σαράντα (40) ευρώ που καταβάλλεται εφάπαξ με παράβολο υπέρ του δημοσίου είτε κατά την προδικασία είτε κατά την κύρια διαδικασία και καλύπτει την παράσταση μέχρι την έκδοση αμετάκλητης απόφασης. Το ύψος του ανωτέρω τέλους αναπροσαρμόζεται με κοινή απόφαση των υπουργών Οικονομικών και Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Εξαιρούνται από την υποχρέωση κατάθεσης παραβόλου οι δικαιούχοι νομικής βοήθειας, όπως αυτοί προσδιορίζονται στο άρθρο 1 του ν. 3226/2004».

Όπως προκύπτει από την ως άνω διάταξη, οι προϋποθέσεις για την ενεργητική νομιμοποίηση του παρισταμένου – πλέον – προς υποστήριξη της κατηγορίας δεν διαφέρουν από τις προϋποθέσεις που ίσχυαν, αντίστοιχα, για τον πολιτικώς ενάγοντα: Και στις δύο περιπτώσεις για τη νομιμοποίηση είναι αναγκαία η προσφυγή στις διατάξεις του ΑΚ. Βεβαίως, ο παριστάμενος προς υποστήριξη της κατηγορίας αρκεί, είτε κατά την προδικασία, είτε στο ακροατήριο και πριν την έναρξη της αποδεικτικής διαδικασίας, να δηλώσει ότι δικαιούται αποζημίωση ή χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, επικαλούμενος ότι είναι αδικηθείς από το διωκόμενο έγκλημα, χωρίς να ενδιαφέρει αν πράγματι υπέστη υλική ή ηθική βλάβη από το συγκεκριμένο έγκλημα και χωρίς να χρειάζεται να επικαλεσθεί στοιχεία που να αποδεικνύουν την βλάβη αυτή⁹⁵⁰. Ωστόσο, για να γίνει δεκτή η παράστασή του θα πρέπει να κριθεί ότι πράγματι υπέστη άμεση ζημία από το έγκλημα αυτό⁹⁵¹.

Για την αμεσότητα της ζημίας δύο είναι τα βασικά ζητήματα που θα πρέπει να εξεταστούν: α) η προσωπική σχέση του φερόμενου ως ζημιωθέντος με το διωκόμενο έγκλημα και β) το προστατευτικό εύρος του ποινικού κανόνα που παραβιάστηκε από τον φερόμενο ως δράστη. Άμεση ζημία, λοιπόν,

⁹⁴⁸ ΦΕΚ Α' 96/11-6-2019

⁹⁴⁹ Βλ. Ζήση Α., Από τον πολιτικώς ενάγοντα στον παριστάμενο για την υποστήριξη της κατηγορίας. Στον Ποινικό Κώδικα και στους Ειδικούς Ποινικούς Νόμους. Θεωρία-Νομολογία, 2023, σελ. 17

⁹⁵⁰ Βλ. Ψαρούδα-Μπενάκη Α., Η πολιτική αγωγή στην ποινική δίκη, 2015, σελ. 41

⁹⁵¹ Βλ. Ζήση Α., ό.π., σελ. 18, Κουδελή Μ., Η υποστήριξη της κατηγορίας υπό το πρίσμα του νέου Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, 2022, σελ. 17, Ψαρούδα-Μπενάκη Α., ό.π., σελ. 57

υφίσταται αυτός που επλήγη ευθέως και προσωπικά από το διωκόμενο έγκλημα, αν η ζημία που υπέστη εμπίπτει στον προστατευτικό σκοπό της σχετικής ποινικής διάταξης⁹⁵². Για το τελευταίο αυτό ζήτημα ερευνητέα είναι ο κύκλος των προσώπων που προστατεύεται από την παραβιασθείσα ποινική διάταξη και αν ο δηλών την παράσταση εντάσσεται στον κύκλο αυτό, το είδος της ζημίας από την οποία προστατεύονται τα πρόσωπα αυτά, καθώς και ο τρόπος πρόκλησης της ζημίας⁹⁵³.

Από τις ανωτέρω διαπιστώσεις προκύπτει ότι στην περίπτωση που από την ποινική διάταξη προστατεύεται προσωπικό/ατομικό έννομο αγαθό, ως αμέσως ζημιωθείς από το διωκόμενο έγκλημα θεωρείται ο αμέσως παθών, δηλ. αυτός που βιώνει τις συνέπειες από την τέλεση της εγκληματικής πράξης, καθώς και αυτός που, χωρίς να είναι αμέσως παθών, υφίσταται άμεση προσβολή/ζημία από το έγκλημα που τελέστηκε, ενώ στην περίπτωση που από την ποινική διάταξη προστατεύεται κοινωνικό/υπερατομικό έννομο αγαθό, αυτός που υφίσταται, ταυτόχρονα με την προσβολή του αγαθού αυτού, και άμεση προσβολή/ζημία⁹⁵⁴.

10.3.2. Ειδικά στα εγκλήματα της ρητορικής του μίσους

Στο Ν. 927/1979 υπάρχει ειδική πρόβλεψη αναφορικά με τον παθόντα κάποιον εκ των προβλεπόμενων σ' αυτόν εγκλημάτων και συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 εδ. β': «*Ο παθών, κατά την υποβολή της έγκλησης, όπως και όταν παρίσταται ως πολιτικώς ενάγων, δεν καταβάλλει το σχετικό παράβολο υπέρ του Δημοσίου*». Από τη διάταξη, όμως, αυτή δεν συνάγεται και το συμπέρασμα ότι οποιασδήποτε θεωρεί ότι βλάπτεται από κάποια από πράξεις που προβλέπονται ως αξιόποινες από το Ν. 927/1979 έχει άνευ ετέρου δικαίωμα να παρασταθεί προς υποστήριξη της κατηγορίας κατά του δράστη της πράξης αυτής.

Από τις ποινικές διατάξεις που προβλέπουν το αξιόποινον μορφών ρητορικής του μίσους, όπως προαναφέρθηκε, προστατεύονται πρωτίστως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια προσώπου ή των μελών μιας ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και στοχοποιεί με το λόγο του ο δράστης και δευτερευόντως η δημόσια τάξη υπό τη μορφή της κοινωνικής ευταξίας. Και εκκινώντας αντίστροφα, η δημόσια τάξη εντάσσεται στα κοινωνικά/υπερατομικά έννομα αγαθά, προστατευόμενη και από τα εγκλήματα του Κεφαλαίου ΣΤ' του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα, με αποτέλεσμα τυχόν προσβολή ιδιωτικών συμφερόντων να εμφανίζεται ως έμμεση συνέπεια μιας τέτοιας αξιόποινης πράξης, όταν ειδικότερα η διασάλευση της δημόσιας τάξης έχει ως αποτέλεσμα και την ματαίωση ή

⁹⁵² Βλ. Ζήση Α., ό.π., σελ. 23, Ψαρούδα-Μπενάκη Α., ό.π., σελ. 73

⁹⁵³ Βλ. Ψαρούδα-Μπενάκη Α., ό.π., σελ. 81

⁹⁵⁴ Βλ. Κουδελή Μ., ό.π., σελ. 19, Ψαρούδα-Μπενάκη Α., ό.π., σελ. 44

διακινδύνευση της απόλαυσης ατομικών αγαθών από τα μέλη του κοινωνικού χώρου, όπου αυτή λαμβάνει χώρα⁹⁵⁵. Έτσι, και υπό το προϊσχύσαν καθεστώς, γινόνταν – ορθώς – δεκτό ότι τόσο στην περίπτωση της διέγερσης (άρθρο 184 ΠΚ), όσο και της πρόκλησης σε τέλεση κακουργήματος ή πλημμελήματος κατά ορισμένων προσώπων (άρθρο 186 ΠΚ) χωρούσε παράσταση πολιτικής αγωγής⁹⁵⁶.

Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια, από την άλλη πλευρά, εντάσσεται στα προσωπικά/ατομικά έννομα αγαθά. Υπό το καθεστώς ισχύος του άρθρου 361B ΠΚ είχε υποστηριχθεί η άποψη ότι η προβλεπόμενη ως αξιόποινη σ' αυτό πράξη αποτελούσε μια μορφή ομαδικής εξύβρισης προς τρίτους, με την οποία ο δράστης επεδείκνυε έμπρακτα την καταφρόνησή του προς αυτούς, αποκλείοντάς τους από την προμήθεια αγαθών ή την παροχή υπηρεσιών εξαιτίας συγκεκριμένων χαρακτηριστικών τους, με τη διευκρίνιση ότι στην περίπτωση αυτή δεν επερχόταν απλώς κοινωνική καταφρόνηση του θύματος/των θυμάτων, αλλά υποδηλώνονταν η άρνηση της ανθρώπινης ιδιότητας σ' αυτά⁹⁵⁷. Πράγματι, οι προβλεπόμενες από το Ν. 927/1979 και το άρθρο 184 παρ. 2 ΠΚ μορφές ρητορικής του μίσους ομοιάζουν με την περίπτωση της ομαδικής εξύβρισης (ή εξύβρισης με ομαδικό χαρακτηρισμό), λαμβανομένης υπόψη και της στενής σύνδεσης των εννόμων αγαθών της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της τιμής⁹⁵⁸.

Καθοριστικής σημασίας στο ζήτημα της ομαδικής εξύβρισης υπήρχε η *A/7 1427/1990*⁹⁵⁹, σύμφωνα με την οποία είναι δυνατή, εφόσον συντρέχουν και τα λοιπά στοιχεία εκάστης ποινικής υπόστασης, η διάπραξη των εγκλημάτων κατά της τιμής [εξύβρισης, δυσφήμισης (απλής ή συκοφαντικής)], με παθητικά υποκείμενα περισσότερα του ενός και δη όσων ανήκουν στην ίδια ομάδα/κατηγορία προσώπων, του ίδιου επαγγέλματος ή της ίδιας ιδιότητας, στον ίδιο τόπο υπό την ευρύτερη έννοια μιας πόλης, όπως στην περίπτωση αυτή ήταν οι δικηγόροι συγκεκριμένου συλλόγου ή συγκεκριμένης πόλης, όπου ασκούν αυτοί τη δικηγορία, με καταφρονητική εκδήλωση ομαδικού χαρακτηρισμού του δράστη που περιελάμβανε εκτός των παρόντων και τους λοιπούς της αυτής πόλης, όπου έλαβε χώρα η εκδήλωση⁹⁶⁰. Παρατηρείται ότι

⁹⁵⁵ Βλ. Ζήση Α., όπ.π., σελ. 130-131, Ψαρούδα-Μπενάκη Α., όπ.π., σελ. 116

⁹⁵⁶ Βλ. Ψαρούδα-Μπενάκη Α., όπ.π., σελ. 116

⁹⁵⁷ Βλ. Παπαγεωργίου-Γονατά Σ., Ο σκοπός της δυσφήμισης στα εγκλήματα κατά της τιμής, 2016, σελ. 218

⁹⁵⁸ Πρβλ. Κιούπη Δ., Προσβολές της Τιμής. Η εξύβριση, 2009, σελ. 165, κατά τον οποίο στην εξύβριση με ομαδικό χαρακτηρισμό δεν θίγεται κάποιο συγκεκριμένο φυσικό πρόσωπο, όπως στην απλή εξύβριση, αλλά μια συλλογική οντότητα, η δε, προσβολή αφορά στο γνώρισμα που χαρακτηρίζει την οντότητα αυτή, με βάση το οποίο εντάσσονται σ' αυτή ως μέλη άνθρωποι με το ίδιο γνώρισμα.

⁹⁵⁹ Βλ. ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ

⁹⁶⁰ Πρβλ. και Παπαγεωργίου-Γονατά Σ., όπ.π., σελ. 219-220, κατά τον οποίο θιγόμενο μπορεί να είναι και απών πρόσωπο, το οποίο ανήκει στην ίδια ομάδα με αυτό που είναι παρών κατά

το Ανώτατο Ακυρωτικό δεν αφήνει ανεξέλεγκτο το δικαίωμα αυτό (της τότε παράστασης πολιτικής αγωγής, νυν παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας), αλλά θέτει κριτήρια/περιορισμούς, λ.χ. ομάδα προσώπων με συγκεκριμένη ιδιότητα, τοπική εγγύτητα των προσώπων αυτών.

Και η θεωρία, όμως, έχει διατυπώσει σειρά κριτηρίων αναφορικά την προσβολή προσώπου από ομαδικό καταφρονητικό χαρακτηρισμό: α) το μέγεθος της ομάδας και αν ο χαρακτηρισμός αφορά και κάθε ένα μέλος ή συγκεκριμένα μέλη της εξατομικευμένα⁹⁶¹, καθώς όσο μεγαλύτερη είναι η στοχοποιούμενη ομάδα, τόσο δυσκολότερο είναι να δεχθεί κανείς ότι τα μέλη της μπορούν να τύχουν μιας συλλήβδην καταφρονητικής συμπεριφοράς⁹⁶², β) γ) η δυνατότητα διάκρισης/διαχωρισμού της ομάδας από άλλες ομάδες⁹⁶³, γ) ο ψυχικός/συναισθηματικός δεσμός του κάθε μέλους με την ομάδα, ήτοι αν τα μέλη αισθάνονται ένα και το αυτό με την ομάδα ή όχι⁹⁶⁴, δ) η συνοχή της ομάδας⁹⁶⁵, ε) το μέγεθος της προσβολής⁹⁶⁶, στ) ο νοηματικός και συνειρμικός στόχος της ομαδικής προσβολής, ήτοι τι ήθελε να εκφράσει ο ίδιος ο δράστης με τις φράσεις που χρησιμοποίησε στη συγκεκριμένη περίπτωση⁹⁶⁷, ζ) ο χώρος, ο χρόνος και οι ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες της εκδήλωσης⁹⁶⁸. Προς την κατεύθυνση αυτή, προτείνεται να λαμβάνονται υπόψη και τα διδάγματα της κοινής πείρας και λογικής, από τα οποία μπορεί να εξαχθεί κατά πόσο ένα μέλος που διατείνεται ότι αφού είναι μέλος της στοχοποιούμενης ομάδας, έχει θιχθεί και αυτό, πράγματι θίχτηκε στην συγκεκριμένη περίπτωση⁹⁶⁹.

Από την άλλη πλευρά, κατά τον *Λίβο*, ομαδικοί καταφρονητικοί χαρακτηρισμοί που δεν απευθύνονται σε έναν ευσύνοπτο κύκλο προσώπων ή που θεωρούνται μειωτικοί μόνο κατά την κοινή αντίληψη και όχι και κατά τις κανονιστικές αξιολογήσεις του δικαίου, θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως απρόσφορη απόπειρα προσβολής της τιμής, με το επιχείρημα ότι ο ομαδικός χαρακτηρισμός δεν εξασφαλίζει ότι το εμπύπτον στον χαρακτηρισμό πρόσωπο θίγεται κιόλας απ' αυτόν ή ότι κοινή αντίληψη και δικαιοσύνη τάξη συμπίπτουν ως προς την απαξία του⁹⁷⁰. Σύμφωνα, όμως, με το άρθρο 43 ΠΚ, απρόσφορη απόπειρα στοιχειοθετείται όταν ο δράστης επιχειρεί να τελέσει έγκλημα με

την εκδήλωση της εξυβριστικής/καταφρονητικής έκφρασης, η οποία στρέφεται κατά της ομάδας αυτής.

⁹⁶¹ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 169, 174, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, ό.π., σελ. 220

⁹⁶² Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 171

⁹⁶³ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 182

⁹⁶⁴ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 172-173, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, ό.π., σελ. 223

⁹⁶⁵ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π.

⁹⁶⁶ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 183, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, ό.π.

⁹⁶⁷ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 172-173, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, ό.π., σελ. 224

⁹⁶⁸ Βλ. *Κιούπη Δ.*, ό.π., σελ. 180, *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, ό.π., σελ. 224-225

⁹⁶⁹ Βλ. *Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, ό.π., σελ. 224-225

⁹⁷⁰ Βλ. *Λίβου Ν.*, Επί της εξυβρίσεως με ομαδικόν χαρακτηρισμό (Παρατηρήσεις εξ αφορμής της ΑΠ 1427/1990, ΠοινΧρ ΜΑ', 588 επ.), ΠοινΧρ 1991, σελ. 1222

μέσο ή κατά αντικειμένου τέτοιας φύσης, ώστε να αποβεί απολύτως αδύνατη η τέλεση του εγκλήματος, και στην προκειμένη περίπτωση, η χρησιμοποίηση ενός μόνον κατά την κοινή αντίληψη μειωτικού χαρακτηρισμού δεν θα πληρούσε καν την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της εξύβρισης, ενώ δεν εξαρτάται η τέλεση ή μη του αδικήματος από το μέγεθος της στοχοποιούμενης ομάδας, αλλά αυτό που ερευνάται είναι ποια μέλη υπέστησαν πραγματικά άμεση (ηθική) ζημία από την ούτως ή άλλως τελεσθείσα πράξη.

Τα παραπάνω, λοιπόν, κριτήρια θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν και στις περιπτώσεις των εγκλημάτων του άρθρου 1 παρ. 1 και 2 του Ν. 927/1979 και του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ⁹⁷¹. Έτσι, αν η συμπεριφορά του δράστη στρέφεται κατά ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, το φερόμενο ως θιγόμενο μέλος της ομάδας αυτής, δεν αρκεί να επικαλεστεί και αποδείξει ότι είναι μέλος της στοχοποιούμενης ομάδας⁹⁷², αλλά θα πρέπει να αποδείξει ότι η υποκίνηση σε διακρίσεις ή βία αφορούσε και το ίδιο εξατομικευμένα και ότι αυτό υπέστη πράγματι άμεση ζημία από την εκφορά του, ήτοι ότι διακινδύνευσε και η δική του αξιοπρέπεια ή ότι του προκλήθηκε τρόμος ή ανησυχία⁹⁷³, κάτι το οποίο θα πρέπει να διαπιστώνεται στην περίπτωση του εγκλήματος της ρατσιστικής διέγερσης, το οποίο καταστρώνεται ως έγκλημα συγκεκριμένης διακινδύνευσης για το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης. Αν, βεβαίως, ο δράστης στοχοποιεί συγκεκριμένο μόνον πρόσωπο, τότε αυτό έχει δικαίωμα παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας, ενόψει της προσβολής του προσωπικού/ατομικού εννόμου αγαθού της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας του, υπό τους όρους και του άρθρου 63 ΚΠΔ⁹⁷⁴. Στην περίπτωση δε, της παρ. 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979, θα πρέπει, επιπλέον, τα παριστάμενα προς υποστήριξη της κατηγορίας πρόσωπα να είναι και κύριοι των στοχοποιούμενων πραγμάτων.

Όταν οι πράξεις των παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979 έχουν ως αποτέλεσμα την τέλεση του προτρεπόμενου εγκλήματος, ήτοι μιας

⁹⁷¹ Αντίθ. *Νταγγίνη Μ.*, σε: *Μοροζίνη Ι./Νταγγίνη Μ.*, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 858/2020, ΠοινΧρ 2021, σελ. 456, κατά τον οποίο μόνον όταν προσβάλλεται συγκεκριμένο πρόσωπο, είτε ονομαστικά, είτε υπό ομαδικό χαρακτηρισμό, αυτό έχει δικαίωμα παράστασης, σε αντίθεση, με την περίπτωση προσβολής μιας ομάδας προσώπων στο σύνολό της, όπου τέτοιο δικαίωμα δεν υφίσταται.

⁹⁷² Βλ. ΑΠ 858/2020 ΠοινΧρ 2021, σελ. 444-445, ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011 ΤΝΠ ΔΣΑ, ΜονΠλημΑιγ 322/2018 (αδημ.)

⁹⁷³ Πρβλ. *Ψαρούδα-Μπενάκη Α.*, ό.π., σελ. 118, κατά την οποία υπό το προϊσχύσαν καθεστώς χωρούσε παράσταση πολιτικής αγωγής στην περίπτωση του άρθρου 189 ΠΚ (διατάραξη της κοινής ειρήνης), αν προκαλούνταν ζημία σε πράγματα ή πρόσωπα, και στις περιπτώσεις των άρθρων 190 και 191 ΠΚ (διατάραξη της ειρήνης των πολιτών), αν προκαλούνταν ανησυχία ή φόβος σε πολίτες.

⁹⁷⁴ Βλ. και *Νούσκαλη Γ.*, ό.π., σελ. 158. Πρβλ. και *Ψαρούδα-Μπενάκη Α.*, ό.π., κατά την οποία ο υφιστάμενος βασανιστήρια είχε δικαίωμα παράστασης ως πολιτικώς ενάγων, δεδομένου ότι το έγκλημα αυτό, εκτός από το δημοκρατικό πολίτευμα, προσβάλλει κατεξοχήν το έννομο αγαθό της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας.

ρατσιστικής διάκρισης, ενός εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, μιας πράξης βίας ή μιας φθοράς/βλάβης πράγματος που χρησιμοποιούνταν από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τότε το πρόσωπο που υφίσταται τη δυσμενή διακριτική μεταχείριση, το θύμα ενός εγκλήματος με ρατσιστικά χαρακτηριστικά ή μιας πράξης βίας, και οι κύριοι των πραγμάτων που υπέστησαν φθορά ή βλάβη, μπορούν να παραστούν προς υποστήριξη της κατηγορίας⁹⁷⁵.

Στην περίπτωση του εγκλήματος της παρ. 4 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979, ισχύουν ανάλογα τα ισχύοντα για την συγκρότηση ή ένταξη σε εγκληματική οργάνωση, ήτοι δικαίωμα προς υποστήριξη της κατηγορίας δεν χορηγείται γενικώς και αορίστως σε οποιοδήποτε πολίτη, ακόμη κι αν φέρει τα χαρακτηριστικά της στοχοποιούμενης ομάδας, αλλά μόνον στον αμέσως ζημιωθέντα από το τελεσθέν ή εν αποπείρα πραγματωθέν έγκλημα, στο οποίο απέβλεπε η εγκληματική οργάνωση⁹⁷⁶.

Όσον αφορά, όμως, στο έγκλημα του άρθρου 2 του Ν. 927/1979, κατά την άποψή μας, δεδομένου ότι το έγκλημα αυτό δεν προσβάλλει κανένα έννομο αγαθό, δεν τίθεται καν τέτοιο ζήτημα⁹⁷⁷. Από την άλλη πλευρά, η *ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015* απέβαλε την τότε πολιτική αγωγή, με την πολύ ενδιαφέρουσα αιτιολογία ότι το άρθρο 2 του Ν. 927/1979 δεν ανέχεται την παράσταση πολιτικής αγωγής λόγω έλλειψης αμεσότητας της ζημίας, αφού αμέσως ζημιωθείς είναι το κατ' ιδίαν μέλος της ομάδας ή η ομάδα προσώπων που έχει όντως υποστεί πράξεις βίας ή έχει εκτεθεί σε μίσος, εξαιτίας της εκδήλωσης ιστορικού αναθεωρητισμού του δράστη ή το μέλος ή ομάδα προσώπων κατά των οποίων ρητώς απευθύνθηκαν οι υβριστικές ή οι απειλητικές εκδηλώσεις, άλλως θα οδηγούμασταν ευρύτερες ομάδες προσώπων που αποτελούνται από χιλιάδες μέλη να δύνανται να παρασταθούν όλοι τους ως πολιτικώς ενάγοντες σε μια τέτοια δίκη, χωρίς να έχουν υποστεί κάποια άμεση βλάβη ο καθένας από αυτούς, το οποίο θα ήταν εκτός σκοπού του ποινικού νομοθέτη και, σε καμία περίπτωση, δεν θα εξυπηρετούσε τους σκοπούς της Δικαιοσύνης. Η αιτιολογία της απόφασης αυτής είναι ορθή και θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στις περιπτώσεις που διώκεται κάποιο από τα προβλεπόμενα στο άρθρο 1 του Ν. 927/1979, στην περίπτωση, όμως, του άρθρου 2 δεν υπάρχει καν ζημία, πολλώ δε, μάλλον άμεση ζημία.

10.3.3. Ειδικά στο έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης

⁹⁷⁵ Βλ. και *Νούσκαλη Γ.*, όπ.π.

⁹⁷⁶ Πρβλ. *Ψαρούδα-Μπενάκη Α.*, όπ.π., σελ. 117

⁹⁷⁷ Βλ. και *Μοροζίνη Ι.*, Παρατηρήσεις στην *ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015*, ΠοινΧρ 2017, σελ. 472, με τη διευκρίνιση ότι οι διατάξεις της ρητορικής του μίσους προστατεύουν, κατά την άποψή του, ως κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα, ατομικά έννομα αγαθά κατά τάξεις.

Δεδομένου ότι, όπως προαναφέρθηκε, το έγκλημα της ρατσιστικής διάκρισης βλάπτει το προσωπικό/ατομικό έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, δικαίωμα παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο 63 ΚΠΔ, έχει αυτός που υφίσταται δυσμενή διακριτική μεταχείριση εξαιτίας του χαρακτηριστικού που φέρει. Το αυτό να σημειωθεί ότι ισχύει και για την περίπτωση της διακεκριμένης παραλλαγής της ρατσιστικής διέγερσης.

10.3.4. Ειδικά στο έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά

Στην περίπτωση των εγκλημάτων με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, που το θύμα επιλέγεται από τον δράστη εξαιτίας συγκεκριμένων χαρακτηριστικών της προσωπικότητάς του, ακόμη και στις περιπτώσεις εγκλημάτων που προσβάλλουν υπερατομικά/κοινωνικά έννομα αγαθά, όταν από την τέλεση της πράξης ζημιώνεται άμεσα πρόσωπο εξαιτίας του χαρακτηριστικού που φέρει, έχει δικαίωμα προς υποστήριξη της κατηγορίας, λόγω της προσβολής και του προσωπικού/ατομικού εννόμου αγαθού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

10.3.5. Αναγνώριση δικαιώματος παράστασης σε ενώσεις προσώπων με νομική προσωπικότητα

Κατά μια άποψη, το δικαίωμα παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας στα ρατσιστικά εν γένει εγκλήματα θα πρέπει να χορηγηθεί και στις ενώσεις προσώπων με νομική προσωπικότητα, οι οποίες έχουν ως ρητό καταστατικό στόχο την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ανεξάρτητα, μάλιστα, από την ύπαρξη ατομικής προσβολής ή βλάβης των ιδίων ή των μελών τους⁹⁷⁸. Ανάλογο δικαίωμα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι προβλέπεται ήδη σε έτερο Ειδικό Ποινικό Νόμο και συγκεκριμένα στο άρθρο 34 παρ. 4 του Ν. 4830/2021⁹⁷⁹ για την ευζωία των ζώων συντροφιάς, όπου προβλέπεται δικαίωμα παράστασης προς υποστήριξη της κατηγορίας και μόνον σε κάθε φιλοζωικό σωματείο ή φιλοζωική οργάνωση μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, που δραστηριοποιείται σε τοπικό ή εθνικό επίπεδο και είναι εγγεγραμμένο στο Μητρώο Φιλοζωικών Σωματείων και Οργανώσεων του ΕΜΖΣ, ανεξαρτήτως αν έχει υποστεί υλική ζημία το ίδιο⁹⁸⁰.

Υπό το πρίσμα, ωστόσο, της ερμηνείας των διατάξεων του Ν. 927/1979, του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ, του άρθρου 11 του Ν. 4443/2016 και του άρθρου 82Α ΠΚ, κατά την άποψή μας, δεν κρίνεται αναγκαία μια ανάλογη πρόβλεψη, δεδομένου ότι προστατευόμενο σε όλες τις παραπάνω εξεταζόμενες

⁹⁷⁸ Βλ. *Μαυροειδάκου Α.*, ό.π., σελ. 391, *Φραγκάκη Ν.*, ό.π., σελ. 569. Πρβλ. *Ζερδελή Δ.*, ό.π., σελ. 34 για τις συνδικαλιστικές οργανώσεις σε περίπτωση παράβασης του Ν. 4443/2016

⁹⁷⁹ ΦΕΚ Α' 169/18-9-2021

⁹⁸⁰ Βλ. *Κουδελή Μ.*, ό.π., σελ. 55-56

περιπτώσεις είναι και το προσωπικό/ατομικό έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, κάτι που ανοίγει το δρόμο σε όποιον έχει υποστεί πραγματικά άμεση ζημία από τα εγκλήματα αυτά να δηλώσει και να παρίσταται προς υποστήριξη της κατηγορίας. Να σημειωθεί ότι η αποσύνδεση του δικαιώματος αυτού από την ύπαρξη άμεσης ζημίας, κατά την προαναφερόμενη άποψη, αντιβαίνει στο γράμμα του άρθρου 63 ΚΠΔ, σε συνδυασμό με τις διατάξεις περί αδικοπρακτικής ευθύνης του ΑΚ, ενώ στην περίπτωση του Ν. 4830/2021 η πρόβλεψη αυτή είναι πράγματι ορθή, ενόψει, όμως, της μη αναγνώρισης νομικής προσωπικότητας στα ζώα.

10.4. Ζητήματα μεταβολής της κατηγορίας

Είναι επιτρεπτή η μεταβολή της κατηγορίας από δημόσια υποκίνηση σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ή δημόσια υποκίνηση σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων, που χρησιμοποιούνταν από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, σε ρατσιστική διέγερση, και αντιστρόφως.

Ομοίως, επιτρεπτή είναι και η μεταβολή της κατηγορίας από δημόσια επιδοκμασία, ευτελισμό ή κακόβουλη άρνηση της ύπαρξης ή της σοβαρότητας εγκλημάτων γενοκτονιών, πολέμου, κατά της ανθρωπότητας, του Ολοκαυτώματος και του ναζισμού, σε δημόσια υποκίνηση σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή ρατσιστική διέγερση, και αντιστρόφως.

Επίσης, επιτρεπτή είναι η μεταβολή της κατηγορίας από δημόσια υποκίνηση σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία κατά προσώπων ή ομάδας προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, δημόσια υποκίνηση σε διάπραξη φθοράς ή βλάβης πραγμάτων, που χρησιμοποιούνταν από πρόσωπα ή ομάδες προσώπων με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ή ρατσιστική διέγερση στα προβλεπόμενα εκ του αποτελέσματος εγκλήματα των διατάξεων του άρθρου 1 παρ. 3 του Ν. 927/1979 και 184 παρ. 3 ΠΚ, αντίστοιχα, αλλά και αντιστρόφως.

Τέλος, επιτρεπτή είναι η μεταβολή της κατηγορίας από έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά στο βασικό έγκλημα, και αντιστρόφως.

Σε όλες τις περιπτώσεις αυτές, πρόκειται για βελτίωση της κατηγορίας ή ορθό νομικό χαρακτηρισμό, δεδομένης της ταυτότητας στη μονάδα του εννόμου αγαθού που προσβλήθηκε ή διακινδύνευσε, στο επίπεδο της ενέργειας που οδήγησε στην προσβολή ή τη διακινδύνευση και του προσώπου του κατηγορουμένου. Να σημειωθεί δε, ότι δεν υπάρχει μεταβολή όταν γίνεται προσθήκη περιστατικών που απλώς διευκρινίζουν την πράξη ή την κατηγορία, ακόμα και επιβαρυντικών για τον κατηγορούμενο περιστάσεων που

χαρακτηρίζουν βαρύτερα το αποδιδόμενο σ' αυτόν έγκλημα, όπως του επιπρόσθετου όρου του άρθρου 82Α ΠΚ, χωρίς να την αλλοιώνουν, και έτσι αποδίδεται στην πράξη διαφορετικός απλώς νομικός χαρακτηρισμός.

10.5. Η διαδικασία της κατάσχεσης ψηφιακών πειστηρίων

10.5.1. Γενικά

Ενόψει της διάπραξης εγκλημάτων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης μέσω συστημάτων υπολογιστών, αναδύεται το ζήτημα της κατάσχεσης των ψηφιακών πειστηρίων για τη διακρίβωσή τους σε σχέση με την απαιτούμενη, προηγούμενη άρση του απορρήτου.

Σύμφωνα με το άρθρο 19 της Σύμβασης για το έγκλημα στον κυβερνοχώρο, τα συμβαλλόμενα μέρη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να θεσπίσουν όλα τα μέτρα που είναι αναγκαία για να μπορούν οι αρμόδιες εθνικές αρχές να ερευνούν και να έχουν πρόσβαση σε ένα σύστημα υπολογιστή ή σε μέρος αυτού και στα δεδομένα υπολογιστή που είναι αποθηκευμένα σε αυτόν, καθώς και σε ένα μέσο αποθήκευσης δεδομένων υπολογιστή στο οποίο υπάρχουν αποθηκευμένα δεδομένα υπολογιστή μέσα στην επικράτειά τους (παρ. 1), να μπορούν να επεκτείνουν γρήγορα την έρευνα ή την πρόσβαση και σε άλλα συστήματα, αν προκύψει ότι τα αναζητούμενα δεδομένα είναι αποθηκευμένα εκεί (παρ. 2), να μπορούν κατάσχουν ή να ασφαλίζουν ένα σύστημα υπολογιστή ή μέρος αυτού ή ένα μέσον αποθήκευσης δεδομένων υπολογιστή, να παράγουν και να διατηρούν ένα αντίγραφο αυτών των δεδομένων υπολογιστή, να διατηρούν την ακεραιότητα των σχετικών αποθηκευμένων δεδομένων υπολογιστή, και να καθιστούν απρόσιτα ή να αφαιρούν αυτά τα δεδομένα υπολογιστή από το εξεταζόμενο σύστημα υπολογιστή (παρ. 3), και, τέλος, να μπορούν να διατάξουν οποιοδήποτε πρόσωπο έχει γνώση περί της λειτουργίας του συστήματος υπολογιστή ή των μέτρων που ισχύουν για την προστασία των δεδομένων υπολογιστή που υπάρχουν σε αυτό, να παράσχει τις αναγκαίες πληροφορίες ώστε να καταστεί δυνατή η άσκηση των προαναφερόμενων μέτρων (παρ. 4).

Τα πιο πάνω συστήματα υπολογιστή, καθώς και τα μέσα αποθήκευσης δεδομένων σε ψηφιακή μορφή, αφ ης στιγμής κατασχεθούν, προκειμένου μετά από επεξεργασία τους, μέσω ειδικής πραγματογνωμοσύνης, εξαχθούν τα φιλοξενούμενα ή αποθηκευμένα σ' αυτά δεδομένα, σχετικά με τις συνθήκες τέλεσης (τρόπος, τόπος, χρόνος, αποδείξεις) και την ανάδειξη ή υπόδειξη του

δράστη του υπό έρευνα ηλεκτρονικού εγκλήματος, ονομάζονται ψηφιακά πειστήρια⁹⁸¹.

Τα δεδομένα σε ψηφιακή μορφή (ή ψηφιακά δεδομένα) ορίζονται αυθεντικά από τον ποινικό νομοθέτη στο άρθρο 13 περ. θ' ΠΚ ως «*η παρουσίαση γεγονότων, πληροφοριών ή εννοιών σε μορφή κατάλληλη προς επεξεργασία από πληροφοριακό σύστημα, συμπεριλαμβανομένου προγράμματος που παρέχει τη δυνατότητα στο πληροφοριακό σύστημα να εκτελέσει μια λειτουργία*». Πρόκειται για άυλα στοιχεία, τα οποία αποκτούν υπόσταση μόνο στο ψηφιακό περιβάλλον των υπολογιστικών συστημάτων και κατατάσσονται στις εξής κατηγορίες: α) ακατέργαστα δεδομένα, β) δεδομένα υπολογιστή, γ) δεδομένα διαδικτύου, τα οποία διακρίνονται σε δεδομένα που είναι διαθέσιμα στο κοινό (π.χ. δημοσιεύσεις) και σε εκείνα που είναι ιδιωτικά (λ.χ. πληροφορίες λογαριασμού σε μέσο κοινωνικής δικτύωσης), δ) μεταδομένα, δηλ. δεδομένα που περιγράφουν κάποιο ψηφιακό περιεχόμενο ή αρχείο, τοποθετούν το περιεχόμενο σε συγκεκριμένο πλαίσιο και μπορούν ενδεχομένως να περιγράψουν και να εντοπίσουν ενέργειες ή δραστηριότητα του χρήστη (λ.χ. ημερομηνία δημιουργίας, προσπέλασης, τροποποίησης, αποθήκευσης, εκτύπωσης, ταυτότητα χρήστη, τοποθεσία αρχείου)⁹⁸², ε) δεδομένα ηλεκτρονικών επικοινωνιών, τα οποία διακρίνονται σε δεδομένα κίνησης, δεδομένα θέσης, δεδομένα συνδρομητή και δεδομένα περιεχομένου συνομιλιών⁹⁸³. Από την επεξεργασία των δεδομένων αυτών προκύπτει ο μορφότυπος του φορέα που τα φιλοξενεί, καθώς και η δικτύωσή του (του φορέα) με άλλες ενδεχομένως ηλεκτρονικές συσκευές⁹⁸⁴.

Τα γεγονότα, οι πληροφορίες ή οι έννοιες που προκύπτουν από την αποδεικτική αξιοποίηση των ψηφιακών πειστηρίων, μέσα από το πρωτόκολλο διαχείρισής τους ως αποδεικτικών στοιχείων, ονομάζονται ψηφιακές αποδείξεις, με κύρια χαρακτηριστικά την λανθάνουσα μορφή τους, το ευμετάβλητο και ευπαθές στην υπόστασή τους, την ανθεκτικότητά τους, την ταχύτατη διασυννοριακή διάδοσή τους και την υπερευαισθησία στον χρονικό εντοπισμό τους⁹⁸⁵.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το άρθρο 265 ΚΠΔ: «*1. Η κατάσχεση ψηφιακών δεδομένων μπορεί να επιβληθεί: α) Σε ένα σύστημα υπολογιστή στο σύνολό του ή σε μέρος αυτού και στα δεδομένα υπολογιστή που είναι αποθηκευμένα σε αυτόν, στα οποία έχει φυσική πρόσβαση εκείνος που διενεργεί την ανάκριση, β) σε ένα μέσο αποθήκευσης δεδομένων υπολογιστή στο οποίο υπάρχουν αποθηκευμένα δεδομένα υπολογιστή και έχει φυσική πρόσβαση*

⁹⁸¹ Βλ. Παπαδόπουλου Θ., Ηλεκτρονικά εγκλήματα. Η ανακριτική διερεύνηση υπό το φως των ατομικών δικαιωμάτων και της νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2020, σελ. 23

⁹⁸² Βλ. Κάτου Β., Ψηφιακά πειστήρια, σε: Δαλακούρα Θ., Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019, σελ. 66

⁹⁸³ Βλ. Παπαδόπουλου Θ., ό.π., σελ. 68-70

⁹⁸⁴ Βλ. Κάτου Β., ό.π., σελ. 64, Παπαδόπουλου Θ., ό.π., σελ. 23, 25

⁹⁸⁵ Βλ. Κάτου Β., ό.π., σελ. 65, Παπαδόπουλου Θ., ό.π., σελ. 24

εκείνος που διενεργεί την ανάκριση, γ) σε ένα απομακρυσμένο σύστημα υπολογιστή στο σύνολό του ή σε μέρος αυτού και στα δεδομένα υπολογιστή που είναι αποθηκευμένα σε αυτόν ή σε ένα απομακρυσμένο μέσο αποθήκευσης δεδομένων υπολογιστή και στα δεδομένα υπολογιστή που είναι αποθηκευμένα σε αυτό, τα οποία είναι διασυνδεδεμένα στο σύστημα υπολογιστή στο οποίο έχει φυσική πρόσβαση εκείνος που διενεργεί την ανάκριση. Στην τελευταία περίπτωση, τα ψηφιακά δεδομένα που είναι αποθηκευμένα και προσβάσιμα μέσω συστήματος και υπηρεσιών νεφοϋπολογιστικής (cloud services) δεν θεωρούνται αποθηκευμένα σε απομακρυσμένο σύστημα υπολογιστή ή σε απομακρυσμένο μέσο αποθήκευσης δεδομένων υπολογιστή τα οποία είναι διασυνδεδεμένα στο σύστημα υπολογιστή στο οποίο έχουν φυσική πρόσβαση οι αρχές. 2. Η κατά τα ανωτέρω κατάσχεση πραγματοποιείται αποκλειστικά με τη χρήση κατάλληλου εξοπλισμού που επιτρέπει σε εκείνον που τη διεξάγει: α) Την αφαίρεση και την κατάσχεση του υλικού φορέα των υπό στοιχείων α-γ της παρ. 1, στο οποίο βρίσκονται αποθηκευμένα τα δεδομένα και/ή β) την αντιγραφή και την αφαίρεση των αποθηκευμένων ψηφιακών δεδομένων των υπό στοιχείων α-γ της παρ. 1 σε μέσο αποθήκευσης δεδομένων και γ) την αναπαραγωγή και την επαλήθευση της αυθεντικότητας και της ακεραιότητας των κατασχεθέντων δεδομένων. 3. Η κατάσχεση που διενεργείται κατά τις παρ. 1 και 2, βεβαιώνεται με ειδική έκθεση, η οποία αναφέρει ειδικώς τις ενέργειες της παρ. 2 που πραγματοποιεί εκείνος που διεξάγει την ανάκριση. 4. Τα ψηφιακά δεδομένα που κατάσχονται διατηρούνται αποθηκευμένα καθ' όλη τη διάρκεια της ποινικής διαδικασίας σε ένα και μόνο υλικό μέσο αποθήκευσης που περιέχεται στη δικογραφία. Ασφαλές αντίγραφο αυτού ώστε να διασφαλίζεται η δυνατότητα ανάκτησης των δεδομένων που έχουν κατασχεθεί, σε περίπτωση απώλειας ή καταστροφής, σχηματίζεται κατά την κατάσχεσή τους και διατηρείται στο γραφείο πειστηρίων του πρωτοδικείου στο οποίο υποβάλλεται η δικογραφία και το οποίο παρέχει τις κατάλληλες εγγυήσεις φυσικής ασφάλειας και πρόσβασης σε εκείνους μόνο που ασκούν καθήκοντα στην υπόθεση. Η παρούσα ισχύει αναλόγως και στα ψηφιακά δεδομένα που αφορούν στα δεδομένα επικοινωνίας που περιλαμβάνονται στη δικογραφία. 5. Η πρόσβαση και η δυνατότητα αναπαραγωγής των ψηφιακών δεδομένων που κατάσχονται επιτρέπεται μόνο σε όσους ασκούν δικαστικά, εισαγγελικά και ανακριτικά καθήκοντα στην υπόθεση ή τους γραμματείς. Προς το σκοπό αυτό χρησιμοποιούνται τα κατάλληλα τεχνικά μέσα. Τέτοια μέσα είναι η κρυπτογράφηση και η χρήση κωδικών ασφαλείας για την πρόσβαση και αναπαραγωγή των κατασχεμένων ψηφιακών δεδομένων από το υλικό μέσο αποθήκευσης στο οποίο βρίσκονται αποθηκευμένα. Η παρούσα ισχύει αναλόγως και στα ψηφιακά δεδομένα που αφορούν στα δεδομένα επικοινωνίας που περιλαμβάνονται στη δικογραφία. 6. Απαγορεύεται η δημιουργία και η διατήρηση αντιγράφων των ψηφιακών δεδομένων για

οποιοδήποτε άλλον λόγο εκτός αν ο αρμόδιος εισαγγελέας ή ανακριτής ή συμβούλιο ή το δικαστήριο κρίνουν ότι τα κατασχεμένα ψηφιακά δεδομένα είναι αναγκαίο να περιληφθούν σε άλλη δικογραφία. Η παρούσα ισχύει αναλόγως και στα ψηφιακά δεδομένα που αφορούν στα δεδομένα επικοινωνίας που περιλαμβάνονται στη δικογραφία».

Καταρχήν, δεν μπορεί να λάβει χώρα προληπτική κατάσχεση ψηφιακού πειστηρίου προληπτικά, ακόμη κι αν συντρέχει κίνδυνος να μην αξιοποιηθεί αναξιοποίητο ή να απολεσθεί το αποδεικτικό υλικό⁹⁸⁶. Με την κατάσχεση, λοιπόν, ο ανακριτικός υπάλληλος στοχεύει στον εντοπισμό των ψηφιακών πειστηρίων εκείνων, από τα οποία μπορεί να αντλήσει γεγονότα, πληροφορίες ή έννοια, που σχετίζονται με τις συνθήκες τέλεσης μιας αξιόποινης πράξης που διαπράχθηκε μέσω συστήματος ηλεκτρονικού υπολογιστή, αντιθέτως, δεν κατάσχετα ο,τιδήποτε είναι συνδεδεμένο στο σύστημα αυτό ή σε δίκτυο τέτοιων συστημάτων, ούτε κάθε ηλεκτρονική συσκευή, ούτε ολόκληρο το σύστημα του υπολογιστή ή το σύνολο των υπολογιστών και των περιφερειακών συστημάτων με τα οποία είναι συνδεδεμένο ένα σύστημα⁹⁸⁷.

Επιφυλάξεις ως προς το ζήτημα των ψηφιακών δεδομένων που είναι αποθηκευμένα και προσβάσιμα μέσω συστήματος και υπηρεσιών νεφοϋπολογιστής (cloud services) διατυπώνει η θεωρία, ενόψει της διάταξης του άρθρου 253 ΚΠΔ, δεδομένου ότι δεν υπάρχει φυσική πρόσβαση του ανακριτικού υπαλλήλου στο απομακρυσμένο σύστημα υπολογιστή ή σε απομακρυσμένο μέσο αποθήκευσης⁹⁸⁸, ωστόσο, κατά την άποψή μας, το γράμμα της διάταξης είναι σαφές, με δεδομένο και το δόλο του δράστη να αποθηκεύσει τα δεδομένα που σχετίζονται με τη διάπραξη της αξιόποινης πράξης σε ένα τέτοιο σύστημα ή μέσο.

Η κατάσχεση θα πρέπει να πραγματοποιείται από ειδικά καταρτισμένο υπάλληλο, προκειμένου να διασφαλίζεται η ακεραιότητα των ψηφιακών πειστηρίων και να αποφευχθεί τυχόν αλλοίωση των δεδομένων που φιλοξενούνται ή είναι αποθηκευμένα σ' αυτά, ακόμη και στην περίπτωση που παραστεί ανάγκη πρόσβασης μεταγενέστερα, από το Δικαστήριο, στην «αυθεντική» μορφή των ψηφιακών δεδομένων⁹⁸⁹. Επιπλέον, θα πρέπει να τηρείται ένα αρχείο καταγραφής (audit trail) όλων των ενεργειών που αφορούν τα ψηφιακά πειστήρια και ένας ανεξάρτητος τρίτος θα πρέπει να μπορεί να εξετάσει αυτές τις ενέργειες, καταλήγοντας στο ίδιο με τον υπάλληλο συμπέρασμα⁹⁹⁰.

⁹⁸⁶ Βλ. Παπαδόπουλου Θ., ό.π., σελ. 76

⁹⁸⁷ Βλ. Παπαδόπουλου Θ., ό.π., σελ. 92, 95

⁹⁸⁸ Βλ. Παπαδόπουλου Θ., ό.π., σελ. 111

⁹⁸⁹ Βλ. Κάτου Β., ό.π., σελ. 71-72

⁹⁹⁰ Βλ. Κάτου Β., ό.π.

10.5.2. Η εξαίρεση των εγκλημάτων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών από το πεδίο εφαρμογής των των άρθρων 254 ΚΠΔ και 6 του Ν. 5002/2022

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 254 ΚΠΔ: «1. *Ειδικά για τις αξιόποινες πράξεις των παρ. 1 και 2 του άρθρου 187, του άρθρου 187Α, των παρ. 1 και 2 του άρθρου 207, του πρώτου εδαφίου της παρ. 1 του άρθρου 208, του άρθρου 208Α εκτός από τις ιδιαίτερα ελαφρές περιπτώσεις, της παρ. 1 του άρθρου 209, των άρθρων 323Α, 336 σε βάρος ανηλίκου, 338 σε βάρος ανηλίκου, των παρ. 1 και 3 του άρθρου 339, της παρ. 1 του άρθρου 342, των άρθρων 348Α, 348Β, 348Γ και 351Α του Ποινικού Κώδικα η έρευνα μπορεί να συμπεριλάβει και τη διενέργεια: α) συγκαλυμμένης έρευνας, κατά την οποία ο ανακριτικός υπάλληλος ή ο ιδιώτης που ενεργεί υπό τις οδηγίες του, προσφέρεται να διευκολύνει την τέλεση κάποιου από τα εγκλήματα της παρ. 1, την οποία ο δράστης του εν λόγω εγκλήματος είχε προαποφασίσει. Η διενέργεια της συγκαλυμμένης έρευνας γίνεται υπό την εποπτεία του εισαγγελέα πλημμελειοδικών, για δε τις ενέργειες του συγκαλυμμένα δρώντος ή του ιδιώτη συντάσσεται αναλυτική έκθεση κατά τα άρθρα 148 έως 153. Αποδεικτικά στοιχεία που αποκτήθηκαν με ενέργειες του συγκαλυμμένα δρώντος ή του ιδιώτη, οι οποίες δεν μνημονεύονται αναλυτικά στην έκθεση, δεν λαμβάνονται υπόψη για την καταδίκη του κατηγορουμένου, β) ανακριτικής διείσδυσης, κατά την οποία ανακριτικός υπάλληλος με συγκαλυμμένα στοιχεία ταυτότητας αναλαμβάνει διεκπεραιωτικά καθήκοντα σε εγκληματική ή τρομοκρατική οργάνωση με σκοπό την εξιχνίαση της δομής της, την αποκάλυψη των μελών της, καθώς και τη διακρίβωση των εγκλημάτων της παρ. 1, την τέλεση των οποίων τα μέλη της οργάνωσης είχαν προαποφασίσει. Τα ίδια καθήκοντα μπορεί να αναλάβει και ιδιώτης υπό τους όρους των παρ. 2 έως 6 και εφόσον κατά τα λοιπά για τη δράση του είναι ενήμερος ο εισαγγελέας πλημμελειοδικών. Ο ενεργών την ανακριτική διείσδυση μπορεί να φέρει συγκαλυμμένα στοιχεία ταυτότητας και φορολογικά ή άλλα στοιχεία και να συναλλάσσεται με αυτά για τις ανάγκες της έρευνας που διεξάγει. Οι λεπτομέρειες και η διαδικασία έκδοσης των εν λόγω στοιχείων συγκάλυψης ορίζονται με κοινή απόφαση των Υπουργών Δικαιοσύνης και Προστασίας του Πολίτη. Η διενέργεια της ανακριτικής διείσδυσης γίνεται υπό την εποπτεία του εισαγγελέα πλημμελειοδικών, για δε τις ενέργειες του συγκαλυμμένα δρώντος ανακριτικού υπαλλήλου ή του ιδιώτη συντάσσεται αναλυτική έκθεση κατά τα άρθρα 148 έως 153. Αποδεικτικά στοιχεία που αποκτήθηκαν με ενέργειες του συγκαλυμμένα δρώντος ανακριτικού υπαλλήλου ή του ιδιώτη, οι οποίες δεν μνημονεύονται αναλυτικά στην έκθεση, δεν λαμβάνονται υπόψη για την καταδίκη του κατηγορουμένου, γ) ελεγχόμενων μεταφορών, όπως οι μεταφορές αυτές προβλέπονται στο άρθρο 38 του ν. 2145/1993 (Α' 88), δ) άρσης του απορρήτου του περιεχομένου των*

επικοινωνιών ή των δεδομένων θέσης και κίνησης αυτών, με την τήρηση των εγγυήσεων και τις διαδικασίες των άρθρων 4 και 5 του ν. 2225/1994 (Α' 121), ε) καταγραφής της δραστηριότητας ή άλλων γεγονότων εκτός κατοικίας με συσκευές ήχου ή εικόνας ή με άλλα ειδικά τεχνικά μέσα, στ) συσχέτισης ή συνδυασμού δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. 2. Οι ανακριτικές πράξεις της προηγούμενης παραγράφου διεξάγονται, με την τήρηση των εγγυήσεων και τις διαδικασίες των επόμενων παραγράφων, μόνο: α) αν προκύπτουν σοβαρές ενδείξεις ότι έχει τελεσθεί αξιόποινη πράξη από τις αναφερόμενες στην παρ. 1 του άρθρου αυτού, β) αν η εξάρθρωση της εγκληματικής οργάνωσης ή η εξιχνίαση των τρομοκρατικών πράξεων των άρθρων 187Α ΠΚ ή των λοιπών πράξεων που αναφέρονται στην παρ. 1 του άρθρου αυτού είναι διαφορετικά αδύνατη ή ιδιαίτερος δυσχερής. 3. Για τη διενέργεια των αναφερόμενων στην παρ. 1 ανακριτικών πράξεων, καθώς και για το απολύτως αναγκαίο χρονικό διάστημα που απαιτείται για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού αποφαίνεται με ειδικά αιτιολογημένο βούλευμά του το αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο μετά από πρόταση του εισαγγελέα. Στην αιτιολογία του βουλεύματος γίνεται ειδική μνεία: α) της αξιόποινης πράξης, β) των σοβαρών ενδείξεων ενοχής σε βάρος του προσώπου κατά του οποίου διενεργείται η ανακριτική πράξη, γ) του σκοπού αυτής, δ) της αδυναμίας ή ιδιαίτερης δυσχέρειας διακρίβωσης του εγκλήματος με άλλο τρόπο, και ε) της απόλυτα αναγκαίας χρονικής διάρκειας της ανακριτικής πράξης. Σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις την έρευνα μπορεί να διατάξει ο εισαγγελέας ή ο ανακριτής. Στην περίπτωση αυτή ο εισαγγελέας ή ο ανακριτής είναι υποχρεωμένοι να εισαγάγουν το ζήτημα μέσα σε προθεσμία τριών ημερών στο αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο, το οποίο ελέγχει παράλληλα την συνδρομή των εξαιρετικά επειγουσών περιστάσεων. Διαφορετικά η ισχύς της σχετικής διάταξης αίρεται αυτοδικαίως. Αν εντός ευλόγου χρόνου, που δεν μπορεί να υπερβαίνει τις πέντε (5) ημέρες, δεν εκδοθεί βούλευμα, τα τυχόν ευρήματα δεν είναι αξιοποιήσιμα. 4. Οι αναφερόμενες στα στοιχεία γ', δ' και ε' της παραγράφου 1 ανακριτικές πράξεις μπορούν να επιβληθούν υπό τους όρους της παραγράφου 3 και κατά τρίτου αμέτοχου στο έγκλημα προσώπου, προκειμένου να αποκαλυφθεί η ταυτότητα του κατηγορουμένου ή ο τόπος διαμονής ή της κατοικίας του και εφόσον είναι τεχνικά αδύνατη η εξακρίβωση αυτών των στοιχείων με άλλον τρόπο. Στις περιπτώσεις αυτές το αποδεικτικό υλικό που αφορά το τρίτο πρόσωπο καταστρέφεται αμέσως μετά την επίτευξη του ανακριτικού σκοπού, εκτός εάν με αυτό αποδεικνύεται η εκ μέρους του τέλεση κακουργήματος κατά της ζωής, της σωματικής ακεραιότητας, της προσωπικής ή γενετήσιας ελευθερίας, του πολιτεύματος ή της ακεραιότητας της χώρας, οπότε επιτρέπεται η αξιοποίησή του σε δίκη για τα εν λόγω εγκλήματα. 5. Κάθε στοιχείο ή γνώση που αποκτάται κατά τη διενέργεια των αναφερόμενων στην παράγραφο 1 ανακριτικών πράξεων αξιοποιείται στο πλαίσιο της αυτής ποινικής δίκης, υπό τον όρο ότι αφορά πράξη για την οποία

επιτρέπεται η διενέργεια ειδικών ανακριτικών πράξεων. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται το στοιχείο αυτό ή η αποκτηθείσα γνώση να χρησιμοποιηθούν και σε άλλη ποινική δίκη για τη βεβαίωση εγκλήματος της παραγράφου 1, τη σύλληψη δραστών και την εξάρθρωση άλλης εγκληματικής ή τρομοκρατικής οργάνωσης, εφόσον το δικαστικό συμβούλιο αποφανθεί ειδικώς περί αυτού. Κάθε άλλο στοιχείο ή γνώση που αποκτήθηκε κατά τη διενέργεια των αναφερόμενων στην παρ. 1 ανακριτικών πράξεων απαγορεύεται, για λόγους δικαιοσύνης της διαδικασίας, να χρησιμοποιηθεί και να ληφθεί υπόψη ως άμεση ή έμμεση απόδειξη στην ίδια ή σε άλλη ποινική, πολιτική, διοικητική και πειθαρχική δίκη και διοικητική διαδικασία. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται τα στοιχεία αυτά ή οι αποκτηθείσες γνώσεις να χρησιμοποιηθούν για τη βεβαίωση εγκλήματος, τη σύλληψη δραστών και την εξάρθρωση άλλης εγκληματικής οργάνωσης, εφόσον το δικαστικό συμβούλιο αποφανθεί ειδικώς περί αυτού. 6. Οι διατάξεις του παρόντος άρθρου εφαρμόζονται και κατά την διενέργεια των αντίστοιχων ερευνών που προβλέπονται σε ειδικούς ποινικούς νόμους, των οποίων οι ρυθμίσεις εξακολουθούν να ισχύουν, εφόσον δεν έρχονται σε αντίθεση με τις διατάξεις του παρόντος».

Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 6 του Ν. 5002/2022⁹⁹¹, που αντικατάστησε το Ν. 2225/1994: «1. Η άρση του απορρήτου των επικοινωνιών είναι επιτρεπτή για τη διακρίβωση των ακόλουθων κακουργημάτων: α) των Κεφαλαίων Πρώτου, περί προσβολών του δημοκρατικού πολιτεύματος, Δεύτερου, περί προσβολών της διεθνούς υπόστασης της χώρας, Τέταρτου, περί εγκλημάτων κατά των πολιτειακών και πολιτικών οργάνων, Έκτου, περί εγκλημάτων κατά της δημόσιας τάξης, Ένατου, περί εγκλημάτων σχετικά με το νόμισμα, άλλα μέσα πληρωμής και ένσημα, Δέκατου Έκτου, περί εγκλημάτων κατά της σωματικής ακεραιότητας, Δέκατου Όγδοου, περί εγκλημάτων κατά της προσωπικής ελευθερίας, Δέκατου Ένατου, περί εγκλημάτων κατά της γενετήσιας ελευθερίας και εγκλημάτων οικονομικής εκμετάλλευσης της γενετήσιας ζωής, Εικοστού Δεύτερου, περί προσβολών ατομικού απορρήτου και επικοινωνίας, καθώς και των άρθρων 235, περί δωροληψίας υπαλλήλου, 236, περί δωροδοκίας υπαλλήλου, 237, περί δωροληψίας και δωροδοκίας δικαστικού λειτουργού, 264 περί εμπρησμού, 265 περί εμπρησμού σε δάση, 270 περί έκρηξης, 272 περί κατασκευής και κατοχής εκρηκτικών και εμπρηστικών υλών, 290 περί επικίνδυνων παρεμβάσεων στην οδική συγκοινωνία, 291 περί επικίνδυνων παρεμβάσεων στη συγκοινωνία μέσων σταθερής τροχιάς, πλοίων και αεροσκαφών, 299 περί ανθρωποκτονίας με δόλο, 374 περί διακεκριμένης κλοπής, 380 περί ληστείας, 385 περί εκβίασης, 386 περί απάτης και 386Α περί απάτης με υπολογιστή του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα (ν. 4619/2019, Α' 95), β) του Πρώτου Κεφαλαίου, περί προσβολών κατά της

⁹⁹¹ ΦΕΚ Α' 228/9-12-2022

ακεραιότητας της χώρας, καθώς και των άρθρων 46, περί στάσης, 47, περί ομαδικής απείθειας, 140, περί αποσφράγισης, υπεξαγωγής εγγράφων ή άλλων αντικειμένων και 144, περί μετάδοσης στρατιωτικών μυστικών, του Ειδικού Μέρους του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα (ν. 2287/1995, Α' 20), γ) του ν. 4557/2018 (Α' 139), περί νομιμοποίησης εσόδων από εγκληματικές δραστηριότητες και χρηματοδότησης της τρομοκρατίας, της περ. γ' της παρ. 1 του άρθρου 157 του Εθνικού Τελωνειακού Κώδικα (ν. 2690/2001, Α' 265), περί λαθρεμπορίας, των άρθρων 28 και 31 του ν. 4443/2016 (Α' 232), περί αξιόποινων πράξεων προσώπων που κατέχουν προνομιακές πληροφορίες και περί αξιόποινης χειραγώγησης της αγοράς, αντιστοίχως, του άρθρου 15 του Ν. 2168/1993 (Α' 147), περί όπλων, πυρομαχικών, εκρηκτικών υλών και εκρηκτικών μηχανισμών, των άρθρων 20, 22 και 23 του ν. 4139/2013 (Α' 74), περί εξαρτησιογόνων ουσιών, του άρθρου 11 του ν.3917/2011 (Α' 22), περί δεδομένων που διατηρούνται από τον πάροχο υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημόσιου δικτύου επικοινωνιών, της παρ. 5 του άρθρου 38 του ν. 4624/2019 (Α' 137), περί πρόσβασης σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα, του άρθρου 28 του ν. 1650/1986 (Α' 160), περί προστασίας του περιβάλλοντος, του ν. 4858/2021 (Α' 220), περί προστασίας των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς, της παρ. 3 του άρθρου 66 του ν. 2121/1993 (Α' 25), περί προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας και των συγγενικών δικαιωμάτων, της παρ. 4 του άρθρου 132 του ν. 2725/1999 (Α' 121), περί δωροδοκίας-δωροληψίας για αλλοίωση αποτελέσματος αγώνα και του άρθρου 30 του ν. 4251/2014 (Α' 80), περί μεταφοράς υπηκόων τρίτων χωρών που δεν έχουν δικαίωμα εισόδου στη χώρα. 2. Η άρση του απορρήτου είναι επιτρεπτή για τη διακρίβωση των ακόλουθων πλημμελημάτων: α) των άρθρων 148, περί κατασκοπείας, 187, περί εγκληματικής οργάνωσης, 187Α, περί τρομοκρατικών πράξεων-τρομοκρατικής οργάνωσης, 187Β, περί αξιόποινης υποστήριξης, 323Α, περί εμπορίας ανθρώπων, 324, περί αρπαγής ανηλίκων, 339, περί γενετήσιων πράξεων με ανηλίκους ή ενώπιόν τους, 342, περί κατάχρησης ανηλίκων, 343, περί κατάχρησης σε γενετήσια πράξη, 346, περί εκδικητικής πορνογραφίας, 348, 348Α, 348Β, 348Γ, 351Α, περί προσβολών της ανηλικότητας και πορνογραφίας ανηλίκων, 370ΣΤ, περί λογισμικών και συσκευών παρακολούθησης, 386, περί απάτης και 386Α, περί απάτης με υπολογιστή του Ποινικού Κώδικα, β) των άρθρων 28 και 31 του ν. 4443/2016, περί αξιόποινων πράξεων προσώπων που κατέχουν προνομιακές πληροφορίες και περί χειραγώγησης της αγοράς, αντιστοίχως, και του τρίτου εδαφίου της παρ. 1 του άρθρου 44 του ν. 3959/2011 (Α' 93), περί προστασίας του ελεύθερου ανταγωνισμού. 3. Για την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών στις περιπτώσεις των παρ. 1 και 2 αποφαινεται, εντός σαράντα οκτώ (48) ωρών, με ειδικά αιτιολογημένο βούλευμά του το αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο μετά από πρόταση του εισαγγελέα. Σε εξαιρετικά επείγουσες περιστάσεις την άρση μπορεί να διατάξει ο εισαγγελέας ή ο ανακριτής. Στην

περίπτωση αυτή, ο εισαγγελέας ή ο ανακριτής υποχρεούται να εισαγάγει το ζήτημα, μέσα σε προθεσμία τριών (3) ημερών, στο αρμόδιο δικαστικό συμβούλιο, το οποίο ελέγχει παράλληλα τη συνδρομή των εξαιρετικά επειγουσών περιστάσεων. Διαφορετικά, η ισχύς της σχετικής διάταξης αίρεται αυτοδικαίως. Αν εντός ευλόγου χρόνου, που δεν μπορεί να υπερβαίνει τις πέντε (5) ημέρες συνολικά, δεν εκδοθεί βούλευμα, τα ευρήματα δεν είναι αξιοποιήσιμα. 4. Το βούλευμα ή η διάταξη που επιβάλλει την άρση του απορρήτου για διακρίβωση εγκλημάτων, περιλαμβάνει: α) την αστυνομική αρχή ή τον εισαγγελέα ή τον ανακριτή που ζητεί την άρση, β) την αξιόποινη πράξη, γ) τις σοβαρές ενδείξεις ενοχής σε βάρος του προσώπου κατά του οποίου διενεργείται η άρση, δ) την αιτιολογία επιβολής της άρσης, ιδίως την αδυναμία ή ιδιαίτερη δυσχέρεια διακρίβωσης του εγκλήματος με άλλο τρόπο, ε) τον σκοπό της άρσης, στ) τα μέσα ανταπόκρισης ή επικοινωνίας στα οποία επιβάλλεται η άρση, ζ) το αντικείμενο της άρσης, δηλαδή τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας ή και το περιεχόμενο αυτής, η) την εδαφική έκταση εφαρμογής, εφόσον απαιτείται για τις ανάγκες της άρσης, και την απολύτως αναγκαία χρονική διάρκεια της άρσης, θ) την ημερομηνία έκδοσης της διάταξης, και ι) τα στοιχεία του προσώπου ή των προσώπων κατά των οποίων επιβάλλεται η άρση. 5. Το βούλευμα ή η διάταξη που απορρίπτει αίτημα άρσης του απορρήτου περιέχει: α) την αστυνομική αρχή ή τον εισαγγελέα ή τον ανακριτή που είχε ζητήσει την άρση και β) την ημερομηνία έκδοσης της διάταξης. 6. Η άρση του απορρήτου μπορεί να επιβληθεί υπό τους όρους της παρ. 3 του παρόντος και κατά τρίτου αμέτοχου στο έγκλημα προσώπου, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις της παρ. 4 του άρθρου 254 του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (ν. 4620/2019, Α' 96). 7. Στις περιπτώσεις εγκλημάτων που υπάγονται στην αρμοδιότητα των στρατιωτικών δικαστηρίων, την άρση του απορρήτου επιβάλλει, με απόφασή του, το δικαστικό συμβούλιο του αρμόδιου στρατιωτικού δικαστηρίου, μετά από αίτηση: α) του αρμόδιου εισαγγελέα του στρατιωτικού δικαστηρίου, ο οποίος εποπτεύει ή ενεργεί προανάκριση ή προκαταρκτική εξέταση ή β) του ανακριτή που ενεργεί τακτική ανάκριση. 8. Η Α.Δ.Α.Ε., μετά τη λήξη ισχύος του μέτρου της άρσης του απορρήτου και κατόπιν υποβολής σχετικού αιτήματος από τον θιγόμενο, του γνωστοποιεί την επιβολή του μέτρου αυτού εντός προθεσμίας εξήντα (60) ημερών, με τη σύμφωνη γνώμη του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου και υπό την προϋπόθεση ότι δεν διακυβεύεται ο σκοπός για τον οποίο διατάχθηκε».

Οι διαδικασίες αυτές οδηγούν αφενός μεν, στον εντοπισμό και τη σύλληψη του δράστη/των δραστών κι αφετέρου στη διαφύλαξη του αποδεικτικού υλικού αναφορικά με τις συνθήκες τέλεσης του εγκλήματος, το οποίο (υλικό) θα εξαχθεί από τα δεδομένα που φιλοξενούνται ή είναι αποθηκευμένα στα ψηφιακά πειστήρια που κατάσχονται, σύμφωνα με τις διατάξεις των παραπάνω άρθρων.

Όπως παρατηρείται, ωστόσο, τα εγκλήματα ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης, παρά την προσβολή υφίστης σημασίας εννόμων αγαθών που επέρχεται από την τέλεσή τους και δη μέσω συστημάτων υπολογιστών που διευκολύνουν την ταχύτατη και διασυνοριακή μετάδοση μηνυμάτων με βλαβερό περιεχόμενο, δεν περιλαμβάνονται ούτε στον κατάλογο των εγκλημάτων επί των οποίων τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 254 ΚΠΔ, ούτε στον κατάλογο των πλημμελημάτων που καταλαμβάνει το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 6 του Ν. 5002/2022 περιλαμβάνονται τα εγκλήματα ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών, με αποτέλεσμα να κινδυνεύουν να απολεσθούν τα χρησιμοποιούμενα από το δράστη ψηφιακά πειστήρια, να αλλοιωθούν ή εξαφανισθούν τα ψηφιακά δεδομένα που φιλοξενούνται ή είναι αποθηκευμένα σ' αυτά, και περαιτέρω να δυσχεραίνεται ο εντοπισμός του δράστη, η κίνηση της ποινικής δίωξης κι εν γένει η αποδεικτική διαδικασία της διανοιγόμενης ποινικής δίκης⁹⁹².

Οι διατάξεις, όμως, αυτές, στις οποίες περιέχονται δικονομικοί κανόνες, δεν μπορούν ούτε να ερμηνευθούν διασταλτικά, ούτε να εφαρμοστούν αναλογικά και επί εγκλημάτων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης, με συνέπεια τέτοιας βαρύτητας εγκλήματα να κινδυνεύουν να παραμείνουν ατιμώρητα, καθισταμένης αναγκαίας της άμεσης τροποποίησης των διατάξεων αυτών, ώστε να συμπεριληφθούν και τα υπό εξέταση εγκλήματα στους καταλόγους των εγκλημάτων επί των οποίων αυτές τυγχάνουν εφαρμογής.

⁹⁹² Βλ. *Νάντου Χ.*, ό.π., σελ. 127-129, *Παπαδόπουλου Θ.*, ό.π., σελ. 85

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την ιστορική, φιλοσοφική κι εννοιολογική προσέγγιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας, την παρουσίαση του διεθνούς και ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου για την καταπολέμηση των εκδηλώσεων ρατσισμού και ξενοφοβίας, τον εντοπισμό των προστατευόμενων από τις ελληνικές ποινικές διατάξεις εννόμων αγαθών, τον καθορισμό των συνταγματικών ορίων του αξιοποιήσιμου ενόψει του περιορισμού στην ελευθερία της έκφρασης μέσω της ποινικοποίησης της ρητορικής του μίσους, λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του ΕΔΔΑ και των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων, της ανάλυσης των ποινικών υποστάσεων των διατάξεων του Ν. 927/1979, του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ, του άρθρου 11 του Ν. 4443/2016 και του άρθρου 82Α ΠΚ, σε συνδυασμό με τη διερεύνηση των ανακλύπτοντων δικονομικών ζητημάτων, εξάγονται τα εξής συμπεράσματα:

1.- Ο σχηματισμός και η διάδοση ρατσιστικών ιδεών ή αρνητικών συναισθημάτων κι αισθημάτων υπεροχής και αυτοσυντήρησης έναντια σε ο,τιδήποτε ξένο ή διαφορετικό, δεν μπορούν να απαγορευτούν, ούτε να αποτελέσουν αντικείμενο ρύθμισης του ποινικού δικαίου, ενόψει των άρθρων 7 παρ. 1 και 14 παρ. 1 του Συντάγματος. Αντίθετα, μόνον οι ρατσιστικές ή ξενοφοβικές πρακτικές, εκδηλώσεις ή εκφάνσεις, όπως η ρητορική του μίσους, οι ρατσιστικές διακρίσεις και τα εγκλήματα μίσους, δύνανται να τιμωρούνται με ποινικές κυρώσεις.

2.- Η τιμώρηση της ρητορικής του μίσους με την μορφή της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία κρίνεται αναγκαία, παρά τις λιγότερο άμεσες συνέπειες που φαίνεται να έχει για τα στοχοποιούμενα πρόσωπα, λόγω της διαμόρφωσης κλίματος για την διάπραξη των άλλων δύο ρατσιστικών-ξενοφοβικών εκδηλώσεων, ήτοι του εγκλήματος της ρατσιστικής διάκρισης ή των εγκλημάτων μίσους που επιφέρουν άμεσες συνέπειες στα πρόσωπα αυτά.

3.- Οι θετικές διακρίσεις, όπως τα θετικά μέτρα που λαμβάνονται για την προώθηση της ισότητας και την άρση ή άμβλυνση ανισοτήτων μεταξύ ομάδων προσώπων με ομοειδή χαρακτηριστικά παραμένουν εκτός ρυθμιστικού πεδίου του ποινικού δικαίου.

4.- Η συμπερίληψη της ρητορικής του μίσους και των εγκλημάτων μίσους ως ποινικών αδικημάτων στον κατάλογο του άρθρου 83 παρ. 1 της ΣΛΕΕ κρίνεται απαραίτητη για την διευκόλυνση της αποτελεσματικότερης εφαρμογής μέτρων εναρμόνισης και κατά συνέπεια της επίτευξης ενός υψηλού επιπέδου ασφάλειας για τους πολίτες έναντι της σοβαρής αυτής μορφής εγκληματικότητας.

5.- Προστατευόμενα από τις αντιρατσιστικές ποινικές διατάξεις έννομα αγαθά είναι αυτά της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της δημόσιας τάξης με την έννοια της κοινωνικής ευταξίας, καθόσον με τις τυποποιούμενες ως αξιόποινες συμπεριφορές ο δράστης εκδηλώνει έμπρακτα την αμφισβήτησή του στην

ανθρώπινη ιδιότητα των παθητικών υποκειμένων των πράξεων αυτών, επιπλέον δε, στοχεύει και στον εκφοβισμό και την περιθωριοποίηση όλων των μελών της ομάδας που ανήκει το θύμα και προσδιορίζεται με βάση το ίδιο μ' αυτό (το θύμα) χαρακτηριστικό. Παρά ταύτα μεταξύ των δύο εννόμων αυτών αγαθών δεν υφίσταται σχέση αναγκαστικής συμπροστασίας, αλλά καθένα προστατεύεται αυτοτελώς λόγω των διαφορετικών αντικειμένων προσβολής (θύμα-κοινωνικός χώρος) των τυποποιούμενων ως αξιόποινων συμπεριφορών.

6.- Η ρύθμιση του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 είναι πρωτίστως αντίθετη στη θεωρία του εννόμου αγαθού, καθόσον πέραν του ότι η αναγνώριση της ύπαρξης ενός σοβαρού εγκλήματος δεν έχει τον χαρακτήρα επιταγής κανόνα δικαίου, ούτε φόβος σε αόριστο αριθμό ατόμων μπορεί να προκληθεί από την επιδοκιμασία, τον ευτελισμό ή την άρνηση της ύπαρξης ή της σοβαρότητας ενός τέτοιου εγκλήματος, ακόμη κι αν λαμβάνει χώρα δημοσίως. Επιπλέον, η ποινικοποίηση του ιστορικού αναθεωρητισμού-αρνητισμού δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι εμπίπτει ούτε σε κάποια από τις εξαιρέσεις που προβλέπει το άρθρο 10 παρ. 2 της ΕΣΔΑ και συγκεκριμένα σ' αυτή για την προάσπιση της τάξης, καθώς αυτή αναφέρεται στην πρόληψη ταραχών ή άλλων μορφών δημόσιας αναταραχής (ασφάλεια) και όχι στην «*δημόσια τάξη*» με την έννοια που χρησιμοποιείται στο ποινικό δίκαιο των ηπειρωτικών ευρωπαϊκών χωρών, δηλ. της ευταξίας ή της κοινής ειρήνης, με αποτέλεσμα η πρόβλεψη ποινικής κύρωσης να υποβάλλει την ελευθερία της έκφρασης σε αθέμιτο περιορισμό και έτσι η διάταξη του άρθρου 2 του Ν. 927/1979 να είναι αντισυνταγματική λόγω παραβίασης του άρθρου 14 παρ. 1 του Συντάγματος. Αν, ωστόσο, εξ αφορμής της άρνησης ή αμφισβήτησης ενός ιστορικού γεγονότος, ο δράστης υποκινεί και σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας, ή προσβάλλει την τιμή ή απειλεί τα μέλη της ομάδας που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ενόψει των οποίων έλαβε χώρα το υπό αμφισβήτηση έγκλημα, τότε δεν τίθεται κανένα ζήτημα περιορισμού του δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης, καθώς πρόκειται για άλλο έγκλημα, αυτό της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία, το οποίο προσβάλλει συγκεκριμένα έννομα αγαθά και ορθώς τιμωρείται.

7.- Η νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με την απαγόρευση της δημόσιας αναπαραγωγής ή διάδοσης ρατσιστικών ιδεών, προκαταλήψεων και στερεοτύπων, αλλά και τον ιστορικό αναθεωρητισμό-αρνητισμό, διαμορφώνεται από στοιχεία ξένα προς τη δογματική του ποινικού δικαίου, καθόσον ως κριτήριο λαμβάνεται υπόψη η προσβολή ή όχι αξιών που προστατεύονται από την ΕΣΔΑ και όχι η προσβολή ή όχι κάποιου εννόμου αγαθού, με αποτέλεσμα να προκρίνεται η τιμωρία πράξεων, οι οποίες, όμως, δεν προσβάλλουν εν τοις πράγμασι κάποιο αυθύπαρκτο έννομο αγαθό. Από την άλλη πλευρά, τα κριτήρια που έχει διαμορφώσει το ΕΔΔΑ για τη στάθμιση των συγκρουόμενων δικαιωμάτων του εκφέροντος του λόγου και των τρίτων που θίγονται από τον λόγο του, καθώς και για την αναγκαιότητα ή μη του

περιορισμού στην ελευθερία της έκφρασης κρίνονται θετικά, δεδομένου ότι η συνετή εφαρμογή τους συνδράμει στην εξαγωγή ορθών συμπερασμάτων, όσον αφορά στην τέλεση ή όχι δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία.

8.- Τα αδικήματα του άρθρου 1 παρ. 1 και 2, καθώς και της ρατσιστικής διέγερσης διαμορφώνονται ως εγκλήματα αφηρημένης και όχι δυνητικής, όπως προκρίνει η κρατούσα άποψη στην θεωρία του ποινικού δικαίου, καθόσον μόνη η εκφορά του προτρεπτικού σε πράξεις διάκρισης, μίσους ή βίας λόγου είναι επικίνδυνη τόσο για τα στοχοποιούμενα πρόσωπα, όσο και τον κοινωνικό χώρο στον οποίο κυκλοφορούν ελεύθερα, και δεν απατείται σε καμία περίπτωση η διαπίστωση δυνατότητας πρόκλησης κινδύνου, πολλώ δε, μάλλον η επέλευση συγκεκριμένου κινδύνου.

9.- Στις ποινικές υποστάσεις τόσο του άρθρου 1 παρ. 1 και 2, όσο και του άρθρου 2 του Ν. 927/1979, περιέχονται δύο εξωτερικοί όροι του αξιοποίνου, αντίστοιχα, οι οποίοι αφορούν στον τρόπο τέλεσης των τυποποιούμενων ως αξιόποινων συμπεριφορών και περιορίζουν το αξιοπίο, καθόσον μόνον υπό τον όρο πλήρωσής τους η αξιόποινη συμπεριφορά είναι τελειωτικά άδικη και καταλογιστή στον δράστη και άρα άξια κολασμού, και δεν συνιστούν στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης των εγκλημάτων αυτών, ούτε προσδιορίζουν τον άδικο χαρακτήρα των πράξεων.

10.- Στην περίπτωση του εγκλήματος της ρατσιστικής διάκρισης, δεν είναι αναγκαίο ο δράστης να μεταχειρίζεται λιγότερο ευνοϊκά ένα πρόσωπο αποκλειστικά και μόνον λόγω ενός (τουλάχιστον) εκ των προστατευόμενων από το Ν. 4443/2016 χαρακτηριστικών, αλλά μπορεί η διαφορετική μεταχείριση να έχει (και) άλλες αιτίες, αρκεί να αναφέρεται ως αιτία ένα από τα χαρακτηριστικά αυτά.

11.- Στο άρθρο 82Α ΠΚ δεν περιέχεται μια επιβαρυντική περίπτωση, που εξετάζεται στο πλαίσιο της επιμέτρησης της ποινής, καθιερύεται μια διακεκριμένη εγκληματική παραλλαγή των (βασικών) εγκλημάτων του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα και των Ειδικών Ποινικών Νόμων. Η αντικατάσταση του κινήτρου του μίσους από το στοιχείο της επιλογής του θύματος από τον δράστη λόγω των χαρακτηριστικών που φέρει, κρίνεται θετική, καθόσον η ενέργεια αυτή αντικατοπτρίζει την εσωτερική διάθεση του δράστη απέναντι σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που προσδιορίζουν μια ομάδα προσώπων, στην οποία ανήκει το υποψήφιο θύμα (αυξημένη ενοχή), χωρίς τις αποδεικτικές δυσχέρειες του προηγούμενου κινήτρου.

12.- Όσον αφορά στα τοπικά όρια ισχύος του ποινικού νόμου, στην περίπτωση που τα εγκλήματα του Ν. 927/1979 διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών, η διάταξη του άρθρου 3 του Ν. 927/1979 θεωρείται ότι έχει καταργηθεί σιωπηρώς μετά την ψήφιση του Ν. 4411/2016 και έτσι εφαρμόζονται οι γενικές διατάξεις των άρθρων 5-7 ΠΚ.

13.- Αναφορικά με την παράσταση προς υποστήριξη της κατηγορίας στις περιπτώσεις των εγκλημάτων της ρητορικών του μίσους του Ν. 927/1979 και του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ, οι οποίες ομοιάζουν με την περίπτωση της ομαδικής εξύβρισης (ή εξύβρισης με ομαδικό χαρακτηρισμό), λαμβανομένης υπόψη και της στενής σύνδεσης των εννόμων αγαθών της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της τιμής, αν η συμπεριφορά του δράστη στρέφεται κατά ομάδας προσώπων που προσδιορίζεται με βάση συγκεκριμένο χαρακτηριστικό, το φερόμενο ως θιγόμενο μέλος της ομάδας αυτής, δεν αρκεί να επικαλεστεί και αποδείξει ότι είναι μέλος της στοχοποιούμενης ομάδας, αλλά θα πρέπει να αποδείξει ότι η υποκίνηση σε διακρίσεις ή βία αφορούσε και το ίδιο εξατομικευμένα και ότι αυτό υπέστη πράγματι άμεση ζημία από την εκφορά του, ήτοι ότι διακινδύνευσε και η δική του αξιοπρέπεια ή ότι του προκλήθηκε τρόμος ή ανησυχία, κάτι το οποίο θα πρέπει να διαπιστώνεται στην περίπτωση του εγκλήματος της ρατσιστικής διέγερσης, το οποίο καταστρώνεται ως έγκλημα συγκεκριμένης διακινδύνευσης για το έννομο αγαθό της δημόσιας τάξης, ενώ δεν κρίνεται αναγκαία η αναγνώριση δικαιώματος παράστασης σε ενώσεις προσώπων με νομική προσωπικότητα.

14.- Η εξαίρεση των εγκλημάτων ρατσιστικής και ξενοφοβικής φύσης που διαπράττονται μέσω συστημάτων υπολογιστών από το πεδίο εφαρμογής των των άρθρων 254 ΚΠΔ και 6 του Ν. 5002/2022 έχει ως συνέπεια να κινδυνεύουν, στις περιπτώσεις αυτές, να απολεσθούν τα χρησιμοποιούμενα από το δράστη ψηφιακά πειστήρια, να αλλοιωθούν ή εξαφανισθούν τα ψηφιακά δεδομένα που φιλοξενούνται ή είναι αποθηκευμένα σ' αυτά, και περαιτέρω να δυσχεραίνεται ο εντοπισμός του δράστη, η κίνηση της ποινικής δίωξης κι εν γένει η αποδεικτική διαδικασία της διανοιγόμενης ποινικής δίκης, λόγω της απαιτούμενης διαφορετικής διαδικασίας που απαιτείται.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΕΣ ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

Ενόψει των πιο πάνω συμπερασμάτων και όλης της ανάλυσης του διεθνούς κι ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου, των συνταγματικών ορίων του αξιοποιήσιμου της ρητορικής του μίσους και των ειδικών υποστάσεων της αντιρατσιστικής ποινικής νομοθεσίας, σε συνδυασμό με την συγκριτική επισκόπηση της αλλοδαπής ποινικής νομοθεσίας και την κριτική προσέγγιση της νομολογίας του ΕΔΔΑ και των ελληνικών ποινικών δικαστηρίων, που προηγήθηκε, ως συμπλήρωμα στην παρούσα, προτείνονται συγκεκριμένες νομοθετικές παρεμβάσεις που θα άρουν τα ανακύπτοντα δογματικά προβλήματα και θα βελτιώσουν το ήδη υπάρχον νομικό πλαίσιο ποινικής προστασίας. Ειδικότερα, προτείνεται:

α) να κυρωθεί άμεσα από την Ελλάδα το 12^ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ, το οποίο διευρύνει το πεδίο εφαρμογής της απαγόρευσης του άρθρου 14 της ΕΣΔΑ σε όλα τα δικαιώματα που προβλέπονται ακόμη κι από τις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών, δεσμεύοντας όλες τις δημόσιες αρχές, συμπεριλαμβανομένων νομοθετικών οργάνων, δικαστηρίων, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης κ.λπ. κάθε κράτους-μέλους, παρέμβαση που θα ενισχύσει τη νομική θέση των υπηκόων των κρατών-μελών της Ε.Ε. που ευρίσκονται στη δικαιοδοσία της Ελλάδας, και θα συμβάλλει στην προσέγγιση της ελληνικής νομοθεσίας με τις αντίστοιχες νομοθεσίες των υπόλοιπων κρατών μελών.

β) να διευρυνθούν οι προβλεπόμενοι λόγοι διάκρισης, ώστε να συμπεριληφθούν σ' αυτούς, όπου δεν προβλέπονται ήδη, η ηλικία, οι πολιτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις, η χρόνια πάθηση, η οικογενειακή κατάσταση και η συγγένεια ή σχέση με πρόσωπα που προσδιορίζονται με βάση συγκριμένα χαρακτηριστικά, το μορφωτικό επίπεδο, η επαγγελματική κατάσταση ή άλλη κοινωνική θέση, η οικονομική κι εν γένει περιουσιακή κατάσταση, παρέμβαση που θα συμβάλλει πρώτον, στην πληρέστερη προστασία των προσώπων από τέτοιες συμπεριφορές, και δεύτερον, στην ομοιογένεια των αντιρατσιστικών ποινικών διατάξεων.

γ) να αντικατασταθεί η φράση «σε πράξεις ή ενέργειες που μπορούν να προκαλέσουν διακρίσεις, μίσος ή βία» του άρθρου 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979 από τη φράση «σε εγκλήματα ρατσιστικής διάρκεισης και με ρατσιστικά χαρακτηριστικά» και να απαλειφθεί τελείως η λέξη «μίσος», όπου προβλέπεται ως στοιχείο αντικειμενικής υπόστασης ποινικής διάταξης, παρέμβαση που θα συμβάλλει στις ερμηνευτικές δυσχέρειες που δημιουργεί η υπάρχουσα διατύπωση.

δ) να καταργηθούν οι εξωτερικοί όροι του αξιοποιήσιμου που προβλέπονται στις παρ. 1 και 2 του άρθρου 1 του Ν. 927/1979, ώστε να αντιμετωπίζονται αποτελεσματικότερα και χωρίς αποδεικτικές δυσχέρειες οι περιπτώσεις εγκλημάτων ρητορικής του μίσους.

ε) να καταργηθεί η διακεκριμένη παραλλαγή του άρθρου 184 παρ. 2 ΠΚ λόγω της προφανούς επικάλυψης των περιπτώσεων που εμπίπτουν σ' αυτήν από το άρθρο 1 παρ. 1 του Ν. 927/1979, ιδία αν καταργηθούν οι προβλεπόμενοι όροι του αξιοποίνου, σύμφωνα με την αμέσως προηγούμενη πρότασή μας.

στ) να θεσπιστεί ως ειδικός λόγος άρσης του αδικού στις περιπτώσεις της ρητορικής του μίσους η ενάσκηση της ελευθερίας της πληροφόρησης του κοινού, της επιστήμης, της τέχνης της έρευνας και της διδασκαλίας, στα πρότυπα του αντίστοιχου λόγου που προβλέπεται από το γερμανικό ποινικό δίκαιο, παρέμβαση που θα συμβάλλει στον περιορισμό της άσκησης άσκοπων ποινικών διώξεων εις βάρος δημοσιογράφων κι εκδοτών, καλλιτεχνών, επιστημόνων, ιστορικών και συγγραφέων.

ζ) να καταργηθεί το άρθρο 2 του Ν. 927/1979 ως αντισυνταγματικό και αντίθετο με τη θεωρία του εννόμου αγαθού, δεδομένου ότι η περίπτωση της δημόσιας υποκίνησης σε διακρίσεις, μίσος ή βία με αφορμή την αμφισβήτηση ή την άρνηση ενός ιστορικού γεγονότος καλύπτεται από το άρθρο 1 του ίδιου Νόμου.

η) να επεκταθεί το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 11 του Ν. 4443/2016, ώστε να συμπεριληφθούν οι πολιτιστικές δραστηριότητες, που αποτελούν έναν εξίσου σημαντικό τομέα δραστηριότητας της κοινωνικής ζωής, όπως αυτός της εργασίας και της απασχόλησης, της κοινωνικής προστασίας και της εκπαίδευσης.

θ) να καταργηθεί το άρθρο 3 του Ν. 927/1979, παρέμβαση που θα συμβάλλει στον προσδιορισμό των τοπικών ορίων ισχύος των ποινικών νόμων, ιδία στην περίπτωση διάπραξης εγκλημάτων μέσω συστημάτων υπολογιστών με βάση τις γενικές διατάξεις των άρθρων 5-7 του ΠΚ, κατ' όμοιο τρόπο με όλα τα εγκλήματα.

ι) να τροποποιηθούν οι διατάξεις των άρθρων 254 ΚΠΔ και 6 του Ν. 5002/2022, ώστε να συμπεριληφθούν σ' αυτές ρητώς και οι διατάξεις των άρθρων 1 του Ν. 927/1979 και 81Α ΠΚ, παρέμβαση που θα βελτιώσει τη διαδικασία κατάσχεσης των ψηφιακών πειστηρίων, όταν τα εγκλήματα ρατσιστικής-ξеноφοβικής φύσης τελούνται μέσω συστημάτων υπολογιστών.

Με τις παραπάνω προτεινόμενες τροποποιήσεις, η αντιμετώπιση των εκδηλώσεων ρατσισμού και ξеноφοβίας μέσω του ποινικού δικαίου φρονούμε ότι θα είναι πιο αποτελεσματική, χωρίς τις μέχρι σήμερα δυσχέρειες ακόμη και σε επίπεδο κίνησης της ποινικής δίωξης, πέραν της κύριας αποδεικτικής διαδικασίας, σε μια εποχή που το μεταναστευτικό ζήτημα μοιάζει με το Μίτο της Αριάδνης για την Ε.Ε., την ίδια στιγμή που οι εκδηλώσεις ρατσισμού και ξеноφοβίας πολλαπλασιάζονται, με το διαδίκτυο και την ανωνυμία του να παρέχουν πρόσφορο έδαφος για νέες μορφές εγκληματικότητας και στο πεδίο του ρατσισμού και της ξеноφοβίας, και ακροδεξιοί πολιτικοί σχηματισμοί

επανεμφανίζονται στις χώρες της Ευρώπης, αξιώνοντας ακόμη και συμμετοχή στη διακυβέρνηση της χώρας τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ/ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

I. Ελληνική

- Αλικάκου Π.*, Το περιστατικό βίας ή μίσους ως αξιόποινη πράξη. Η νέα διάταξη του άρθρου 361B ΠΚ, ΠοινΔικ 2016, σελ. 36 επ.
- Ανάγνου Μ.*, Ετερότητα και ανεκτικότητα στην Ευρώπη. Οι ευρωπαϊκές πολιτικές κατά του ρατσισμού και των διακρίσεων, 2017
- Ανδρουλάκη Ν.*, Ποινικό Δίκαιο. Γενικό Μέρος, τομ. I, 2006, τομ. II, 2004, τομ. III, 2008
- Ανθόπουλου Χ.*, Η απαγόρευση του ρατσιστικού λόγου ως συνταγματικό πρόβλημα, ΕΕΕυρΔ 2001, σελ. 31 επ.
- Ανθόπουλου Χ.*, Προστασία κατά του ρατσισμού και ελευθερία πληροφόρησης, 2000
- Αποστολάκη Γ.*, Η ποινική καταστολή των φυλετικών, εθνικών και θρησκευτικών διακρίσεων, ΠοινΔικ 2002, σελ. 1184 επ.
- Αποστολόπουλου Α.*, Ποινική καταστολή του ρατσιστικού λόγου και του ρατσιστικού εγκλήματος στην περίοδο της κρίσης, σε: Έγκλημα και καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη, Α' Τόμος, 2016, σελ. 1683 επ.
- Βαγενά-Παλαιολόγου Ε.*, Ρατσισμός και ξενοφοβία. Έρευνα στη Δικαιοσύνη και στην Αστυνομία, 2006
- Βασματζίδη Χ.*, Ποινικοποίηση του ρατσιστικού λόγου και δικαίωμα στην ασφάλεια. Συνταγματικά ζητήματα (Συγχρόνως μια σύντομη προσέγγιση των θεωριών της έννοιας του εννόμου αγαθού), ΕΔΔΔ 2015, σελ. 22 επ.
- Βλαχόπουλου Σ.*, Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2017
- Βούλγαρη Γ.*, Τα εγκλήματα μίσους και η ποινική αντιμετώπισή τους στην Ελλάδα, ΠοινΔικ 2015, σελ. 275 επ.
- Βούλγαρη Γ.*, Τα εγκλήματα μίσους, ΠοινΔικ 2010, σελ. 711 επ.
- Γαζάκη Α./Συρρή Δ./Τάκη Α.*, Ρατσισμός και διακρίσεις στην Ελλάδα σήμερα, Heinrich Böll Stiftung, 2014
- Γιαννακούλα Α.*, Έγκλημα και Ποινή στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η προσέγγιση των ορισμών των εγκλημάτων και των ποινών στο χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, 2015
- Γιαννόπουλου Γ.*, Εισαγωγή στη Νομική Πληροφορική. Μια πρώτη προσέγγιση της σχέσης δικαίου & νέων τεχνολογιών, 2018
- Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου Α.*, 50 χρόνια πολιτικά δικαιώματα για την Ελληνίδα, 1952-2002. Ο Αγώνας της Γυναίκας, τεύχος 72, σελ. 3επ.
- Γκότοβου Α.*, Ρατσισμός. Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής, 3^η έκδοση, 2011

- Γρηγορίου Α.*, Η έκταση της μετανάστευσης στην Ελλάδα, δικαιώματα και υποχρεώσεις αλλοδαπών, ΔιοικΔικ 2008, σελ. 553 επ.
- Δαγτόγλου Π.*, Συνταγματικό Δίκαιο. Ατομικά Δικαιώματα, 4^η ενημερωμένη έκδοση, 2012
- Δαλακούρα Θ.*, Ηλεκτρονικό έγκλημα, 2019
- Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ.*, Σύγχρονα θέματα του Δικαίου απαγόρευσης των διακρίσεων και η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, 2020
- Δεληγιάννη-Δημητράκου Χ.*, Οι πολλαπλές διακρίσεις: Συγκριτική προσέγγιση, ΕΕΔ, 2012, σελ. 961 επ.
- Δερβιτσιώτη Α.*, Σημειώσεις Συνταγματικού Δικαίου Ι. Οργάνωση του Κράτους, 3^η έκδοση, 2005
- Ζέκου Γ.*, Διαδίκτυο & Τεχνητή Νοημοσύνη στο Ελληνικό Δίκαιο, 2022
- Ζέκου Γ.*, Διαδίκτυο, Η/Υ & Τηλεπικοινωνίες στο Ελληνικό Δίκαιο, 2017
- Ζερδελή Δ.*, Η απαγόρευση διακρίσεων λόγω ηλικίας στο ευρωπαϊκό και το ελληνικό εργατικό δίκαιο, 2018
- Ζήση Α.*, Από τον πολιτικώς ενάγοντα στον παριστάμενο για την υποστήριξη της κατηγορίας. Στον Ποινικό Κώδικα και στους Ειδικούς Ποινικούς Νόμους. Θεωρία-Νομολογία, 2023
- Ζύγουρα Β.*, Η νομική αντιμετώπιση του «ρατσιστικού φαινομένου» σε ΕΕ και Ελλάδα. Θεσμικό πλαίσιο, διλήμματα και προβληματισμοί, ΠοινΔικ 2016, σελ. 1135 επ.
- Ιγγλεζάκη Ι.*, Ο μισαλλόδοξος λόγος στο διαδίκτυο και η ποινική αντιμετώπισή του με το ν. 4285/2014, Συνήγορος 109/2015, σελ. 65 επ.
- Ίδρυμα Μαραγκόπουλου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου* (επιμ.), Ελευθερία έκφρασης δημοσιογράφων και σκιτσογράφων, Προστασία και περιορισμοί του δικαιώματος στο ελληνικό και κυπριακό δίκαιο, 2016, σελ. 169 επ.
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Η ποινική καταστολή της ρατσιστικής ρητορείας, των εγκλημάτων ρατσισμού και της ρατσιστικής διάκρισης: προς μια ουσιαστική προστασία της αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2016, σελ. 97 επ.
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Στοιχεία Ενωσιακού Ποινικού Δικαίου και της ενσωμάτωσής του στην ελληνική έννομη τάξη, 2016
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο & Συνθήκη της Λισσαβώνας. Θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης και αρχές ποινικοποίησης σε ευρωπαϊκό περιβάλλον, 2011
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Το Ποινικό Δίκαιο μεταξύ της προστασίας των εννόμων αγαθών και της ελευθερίας των πολιτών, 2005
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ.*, Κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα, Άρθρα 264-289 ΠΚ, 3^η έκδοση, 2004

- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Μπιτζιλέκη Ν./Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.,* Δίκαιο των ποινικών κυρώσεων, 3^η έκδοση, 2020
- Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Prittwitz C.,* Λόγοι και όρια των αναγκαίων περιορισμών του Ποινικού Δικαίου, XI. Ελληνογερμανικό Συμπόσιο Ποινικού Δικαίου, 2020
- Καραγιάννη Β.,* Η δεσμευτικότητα του Χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων της ΕΕ, Έναντι των κρατών μελών και των ιδιωτών, 2022
- Καρανικόλα Σ.,* Η Επίδραση του Ευρωπαϊκού Ποινικού Δικαίου στην Ελληνική Ποινική Έννομη Τάξη, 2012
- Καρεκλά Σ.,* Οι δυνατότητες του ποινικού δικαίου για την προστασία των μειονοτήτων και την καταπολέμηση των φαινομένων του ρατσισμού και της αντίστοιχης βίας ακροδεξιών ομάδων. Το παράδειγμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Υπερ. 1995, σελ. 881 επ.
- Καρύδη Β./Λυκοβαρδή Κ. (επιμ.),* Ρητορική Μίσους και Διακρίσεις, Προκλήσεις για το Κράτος Δικαίου, 2017
- Καστανά Η.,* Η απαγόρευση του μισαλλόδοξου «αναθεωρητισμού» και τα δικαιώματα του ανθρώπου, Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 2000, σελ. 169 επ.
- Κατσαντώνη Α.,* Ανεκταί προσβολαί της τιμής κατ' άρθρ. 367 ΠΚ, ΠοινΧρ 1971, σελ. 612 επ.
- Κιούπη Δ.,* Δημοσίευση ιστοσελίδων με αξιόποιο περιεχόμενο, ΠοινΛογ 2001, σελ. 397 επ.
- Κιούπη Δ.,* Προσβολές της Τιμής. Η εξύβριση, 2009
- Κιούπη Δ./Παπαδοπούλου Ρ.-Ε./Μουζάκη Δ.,* Το Ποινικό Δίκαιο μετά τη Συνθήκη της Λισαβόνας, 2011
- Κοτσαλή Λ.,* Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ποινικό Δίκαιο. Ερμηνεία και εφαρμογή των άρθρων 1-10 ΕΣΔΑ, 2014
- Κουδελή Μ.,* Η υποστήριξη της κατηγορίας υπό το πρίσμα του νέου Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, 2022
- Κουράκη Μ.,* Αλλοδαποί, μεταναστευτική πολιτική και εγκληματικότητα, ΠοινΧρ 2003, σελ. 577 επ.
- Κούρτη Ι.,* Η ισότητα ως νέα αυτόνομη πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η μετεξέλιξη από εργαλείο οικονομικής ενοποίησης σε πολιτική, 2021
- Κοφίνη Σ.,* Ισότητα και απαγόρευση διακρίσεων, 2016
- Κτιστάκη Σ.,* Η απαγόρευση των διακρίσεων στην απόληψη κοινωνικών παροχών. Σκέψεις με αφορμή πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΝοΒ 2009, σελ. 1902 επ.
- Κυριτσάκη Ι.,* Το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και η αρχή του διπτού αξιοποίνου, 2009
- Κωστάρια Α.,* Έννοιες και Θεσμοί του Ποινικού Δικαίου, 2^η έκδοση, 2004
- Λαλιούπη Ζ./Γεωργιάδου Β./Γαλαριώτη Γ./Καφέ Α.,* Η ξενοφοβία στην Ελλάδα ως ερευνητικό πρόβλημα: Εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα,

- Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας, 2017, σελ. 161 επ.
- Λευθεριώτου Π./Μαντζαβίνου Φ./Παπαγιάννη Δ./Παυλή-Κορρέ Μ./Χαλκιά Δ.*, Ρατσισμός: Κοινωνικές, ψυχολογικές και παιδαγωγικές όψεις μιας ιδεολογίας και μιας πρακτικής, 2011
- Λίβου Ν.*, Ζητήματα ερμηνείας του άρθρου 187 ΠΚ, ΠοινΧρ 2015, σελ. 310 επ.
- Λίβου Ν.*, Ο αξιόποινος εγκωμιασμός κακουργήματος, ΠοινΧρ 1997, σελ. 728 επ.
- Λίβου Ν.*, Επί της εξυβρίσεως με ομαδικόν χαρακτηρισμό, ΠοινΧρ 1991, σελ. 1217 επ.
- Μάνεση Α.*, Όψεις και αντιμετώπιση του ρατσισμού, ΤοΣ 2000, σελ. 13 επ.
- Μαγκάκη Γ.-Α.*, Το έγκλημα της διεγέρσεως των πολιτών εις μισαλλοδοξίαν κατά το άρθρον 192 ΠΚ, ΠοινΧρ 1963, σελ. 385 επ.
- Μανωλεδάκη Ι.*, Ποινικό Δίκαιο, Επιτομή Γενικού Μέρους, Άρθρα 1-49 ΠΚ, 7^η έκδοση, 2005
- Μανωλεδάκη Ι.*, Ασφάλεια και ελευθερία, 2002
- Μανωλεδάκη Ι.*, Το έννομο αγαθό ως βασική έννοια του Ποινικού Δικαίου, 1998
- Μανωλεδάκη Ι.*, Επιβουλή της δημόσιας τάξης. Άρθρα 183-197 ΠΚ, 2^η έκδοση, 1994
- Μανωλεδάκη Ι.*, Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας. Άρθρα 167-182 ΠΚ, 2^η έκδοση, 1994
- Μανωλεδάκη Ι./Prittwitz C.* (επιμ.), Η ποινική προστασία της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, 1997
- Μαργαρίτη Λ.*, Εγκληματική οργάνωση (άρθρο 187 ΠΚ): Χαρακτήρας του εγκλήματος ως διαρκούς ή στιγμιαίου, ΠοινΔικ 2005, σελ. 1429 επ.
- Μαργαρίτη Λ.*, Ο νόμος 1608/1950 και οι καταχραστές δημοσίου και (παρα)τραπεζικού χρήματος, 2000
- Μαργαρίτη Λ./Χατζηγιάννου Κ.*, Εγκληματικές οργανώσεις και πολιτικά κόμματα, ΠοινΔικ 2014, σελ. 178 επ.
- Μαργαρίτη Μ.*, Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και των πρωτοκόλλων υπ' αριθμ. 1, 6, 7 και 13. Μια συνοπτική ερμηνεία, 2019
- Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία-Εφαρμογή, 4^η έκδοση, 2022
- Μαργαρίτη Μ./Μαργαρίτη Α.*, Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία-Εφαρμογή, 3^η έκδοση, 2014
- Μαυροειδάκου Α.*, Κριτική προσέγγιση του ρατσιστικού εγκλήματος σύμφωνα με τον Ν. 4356/2015. Η μετάβαση από τον Ν. 4285/2014 στον Ν. 4356/2015, ΠοινΔικ 2016, σελ. 381 επ.
- Μεταξάκη Ε.*, Κυβερνοέγκλημα. Βασικές έννοιες. Ερμηνεία διεθνούς, ενωσιακής και ημεδαπής νομοθεσίας, Τυπολογία, 2022

- Μπιτζιλέκη Ν.*, Θεμελίωση και φύση του Διεθνούς Ποινικού Αδίκου, ΠοινΧρ 2010, σελ. 785 επ.
- Μπουρνάζου Σ.*, Η ιστορία, ο ιστορικός και ο δικαστής, Σκέψεις για τη δίκη του Χάιντς Ρίχτερ, Μνήμων 2016, σελ. 358 επ.
- Μοροζίνη Ι.*, Παρατηρήσεις στην ΜονΠλημΡεθ 2383/2015, ΠοινΧρ 2017, σελ. 470 επ.
- Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους Ι. Εισαγωγικές παρατηρήσεις στις ποινικές διατάξεις κατά της ρητορικής του μίσους (Ν. 927/1979), σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* (επιμ.), Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, 5^η ενημέρωση, 2016
- Μοροζίνη Ι.*, Ρητορική του μίσους ΙΙ. Άρθρα 1-3, 5 Ν. 927/1979, σε: *Παύλου Σ./Σάμιου Θ.* (επιμ.), Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, 5^η ενημέρωση, 2016
- Μοροζίνη Ι.*, Απαγόρευση διακρίσεων και ελευθερία της έκφρασης. Ερμηνευτική προσέγγιση των άρθρων 1 παρ. 1,2 ν. 927/1979 de lege lata και de lege ferenda με αφετηρία την ΟΛΑΠ 3/2010 και την απόφαση-πλαίσιο 2008/913/ΔΕΥ αντίστοιχα, ΠοινΧρ 2010, σελ. 446 επ.
- Μοροζίνη Ι./Νταγγίνη Μ.*, Παρατηρήσεις στην ΑΠ939/2020, ΠοινΧρ 2021, σελ. 443 επ.
- Μυλωνόπουλου Χ.*, Διεθνές & Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο, Τα τοπικά όρια των ποινικών νόμων (άρθρα 5-11, 16 ΠΚ), Οι γενικές αρχές του ποινικού δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 3^η έκδοση, 2021
- Μυλωνόπουλου Χ.*, Ποινικό Δίκαιο, Ειδικό Μέρος, Ι. Εγκλήματα κατά Περιουσιακών Αγαθών, Εγκλήματα κατά της Ιδιοκτησίας (άρθρ. 372-381 ΠΚ), Εγκλήματα κατά της Περιουσίας (άρθρ. 385-405 ΠΚ), ΙΙ. Εγκλήματα σχετικά με τα Υπομνήματα (άρθρ. 216-222 ΠΚ), 2021
- Μυλωνόπουλου Χ.* (επιμ.), Διεθνές Ποινικό Δίκαιο και σύγχρονη πραγματικότητα, Προκλήσεις και προοπτικές, 2017
- Μυλωνόπουλου Χ.*, Ποινικό Δίκαιο-Γενικό Μέρος, τομ. Ι, 2007, τομ. ΙΙ, 2008
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Δικαιώματα του Ανθρώπου. Παγκόσμια και περιφερειακή προστασία. Θεωρία-Νομολογία, 2^η έκδοση, 2019
- Νάσκου-Περράκη Π.*, Ρατσισμός και ξενοφοβία στην Ευρώπη: από την έκθεση του Ευρυγένη στην πρόσφατη δράση της ΕΕ και άλλων ευρωπαϊκών οργανισμών, ΕΕΕυρΔ 2001, σελ. 2 επ.
- Νούσκαλη Γ.*, Ο ρατσιστικός λόγος μίσους ως μορφή του ρατσιστικού εγκλήματος. Η θεμελίωση και όρια του αδίκου/ενοχής/ποινης υπό το φως των διεθνών νομοθετικών κειμένων και της Νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2022
- Νούσκαλη Γ.*, Οι προϋποθέσεις τιμώρησης του ομοφοβικού λόγου κατά το άρθρο 1 Ν. 927/1979 στα πρόσφατα νομολογιακά παραδείγματα του ΕΔΔΑ και του Αρείου Πάγου, ΠοινΔικ 2021, σελ. 6 επ.
- Ορφανού Σ.*, Βασανιστήρια και άλλες προσβολές της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Άρθρα 137Α-137Γ ΠΚ, 2022
- Ορφανού Σ.*, Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο. Δογματική και νομολογιακή προσέγγιση, 2022

- Ορφανού Σ.*, Οργανωμένο Έγκλημα. Άρθρο 187 ΠΚ. Δογματική και νομολογιακή προσέγγιση, 2021
- Πανταζή Β.*, Αντιρατσιστική εκπαίδευση, 2015
- Πανταζή Θ.*, Η «ελευθερία» του δημόσιου ρατσιστικού λόγου, ΠοινΔικ 2018, σελ. 836 επ.
- Παπαγεωργίου Α.*, Εγκλήματα σε βάρος μεταναστών: μια θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου, ΠοινΛογ 2008, σελ. 967 επ.
- Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, Η ποινική προστασία της Τιμής και της Αξίας του ανθρώπου, ΠοινΔικ 2019, σελ. 537 επ.
- Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, Ο σκοπός δυσφήμισης στα εγκλήματα κατά της τιμής, 2016
- Παπαγεωργίου-Γονατά Σ.*, Ομαδική Εξύβριση: Έγκλημα ή Υπερβολή; Από την Ατομική στην Ομαδική Τιμή;, ΠοινΧρ 2010, σελ. 632 επ.
- Παπαδημητρίου Ζ.*, Ο ευρωπαϊκός ρατσισμός. Εισαγωγή στο φυλετικό μίσος. Ιστορική, κοινωνιολογική και πολιτική μελέτη, 2000
- Παπαδημητρίου Ζ.*, Ρατσισμός και ευρωπαϊκός πολιτισμός, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης 1997, σελ. 143 επ.
- Παπαδόπουλου Θ.*, Ηλεκτρονικά εγκλήματα, Η ανακριτική διερεύνηση υπό το φως των ατομικών δικαιωμάτων και της νομολογίας του ΕΔΔΑ, 2020
- Παπανικολάου Π.*, Εγκλήματα μίσους και Οικονομική κρίση: Πόσο μαζί και πόσο χωριστά; σε: Έγκλημα και καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη, Α΄ Τόμος, 2016, σελ. 1723 επ.
- Παπαστυλιανού Χ.*, Η δημόσια τάξη ως συνταγματικά αποδεκτός περιορισμός της ελευθερίας του λόγου: Προϋποθέσεις μιας σύμφωνης με το Σύνταγμα ερμηνείας των σχετικών διατάξεων του Ποινικού Κώδικα, ΠοινΔικ 2005, σελ. 340 επ.
- Παπαστυλιανού Χ.*, Η ερμηνεία του όρου «δημόσια τάξη» ως περιορισμός των ατομικών ελευθεριών στην ΕΣΔΑ και το Σύνταγμα: Τα όρια της δικαιοδοτικής κρίσης του δικαστή κατά την εφαρμογή των περιορισμών των ατομικών ελευθεριών, ΤοΣ 2003, σελ. 44 επ.
- Παπαχαραλάμπους Χ.*, Νομοθετώντας για το μίσος. Το παράδειγμα του αντιρατσιστικού ν. 4285/2014, ΝοΒ 2016, σελ. 209 επ.
- Παπαχαραλάμπους Χ.*, Η ποινική αντιμετώπιση των διακρίσεων και τα προβλήματά της, Εγκληματολογία 2013, σελ. 59 επ.
- Παπαχαραλάμπους Χ.*, Η ποινική αντιμετώπιση της λαθρομετανάστευσης και το ζήτημα της κατοχύρωσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των οικονομικών μεταναστών, ΠοινΔικ 2007, σελ. 1434 επ.
- Παπαχαραλάμπους Χ.*, Μορφές συρροής του εγκλήματος του αρθρ. 187 ΠΚ και του ομαδικά τελούμενου σχεδιασθέντος εγκλήματος. Αυτοτελής ή εξαρτημένη προστασία της δημόσιας τάξης;, Υπερ. 1996, σελ. 149 επ.

- Παρασκευόπουλου Ν.*, Τα θεμέλια του ποινικού δικαίου, Γενικό μέρος: Το έγκλημα, 2^η έκδοση με βάση τον νέο Ποινικό Κώδικα, 2020
- Παρασκευόπουλου Ν.*, Η διάκριση κινδύνου και βλάβης στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο, ΠοινΧρ 2001, σελ. 482 επ.
- Παρασκευόπουλου Ν.*, Φρόνημα και καταλογισμός, 1987
- Παύλου Σ.*, Εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας. Άρθρα 372-384α Π.Κ., 2006
- Σατλάνη Χ./Μαργαρίτη Α.*, Είναι δυνατή η θεώρηση ενός πολιτικού κόμματος ή μιας πολιτικής οργάνωσης ως εγκληματικής οργάνωσης;, ΠοινΔικ 2013, σελ. 761 επ.
- Σισιλιάνου Λ.-Α.*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Δικαιώματα-Παραδεκτό-Δίκαιη ικανοποίηση-Εκτέλεση, 2017
- Σκανδάμη Μ.*, Μετανάστες και ρατσισμός. Με αφορμή την ύψωση της ελληνικής σημαίας, ΠοινΔικ 2004, σελ. 330 επ.
- Σκουρή Β.*, Συνθήκη της Λισσαβώνας. Ερμηνεία κατ' άρθρον, 2020
- Σπινέλλη Δ.*, Ποινικό Δίκαιο. Ειδικό Μέρος. Εγκλήματα κατά της τιμής, Άρθρα 361-369 ΠΚ, 4^η έκδοση, 2015
- Σπινέλλη Δ.*, Το έννομο αγαθό της τιμής και οι αξιόποινες προσβολές του (τριάντα χρόνια μετά), ΠοινΧρ 2006, σελ. 961 επ.
- Σπυρόπουλου Φ./Κοντιάδη Ξ./Ανθόπουλου Χ./Γεραπετρίτη Γ.*, Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2017
- Στεφανίδου Α.*, Έγκλημα με ρατσιστικά χαρακτηριστικά, Ανάλυση των διατάξεων του άρθρου 82Α ΠΚ, Αρμεν. 2019, σελ. 1110 επ.
- Συκιώτου Α.*, Γυναικοκτονία, Μια ανθρωποκτονία με ρατσιστικά χαρακτηριστικά και άλλες (επίκαιρες) μορφές βίας κατά των γυναικών, ΠοινΔικ 2022, σελ. 977 επ.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εγκλήματα κατά προσωπικών αγαθών, 3^η έκδοση, 2016
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Η ποινική αντιμετώπιση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας στην Ελλάδα, ΠοινΧρ 2015, σελ. 729 επ.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε.*, Εκδηλώσεις ρατσισμού και ελευθερίας της έκφρασης, ΠοινΧρ 2013, σελ. 481 επ.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε./Καϊάφα-Γκμπάντι Μ./Μπιτζιλέκη Ν./Παπαδαμάκη Α./Παπακυριάκου Θ./Νούσκαλη Γ./Ναζίρη Γ.*, Τα Εγκλήματα Πολέμου. Οι διεθνείς υποχρεώσεις της Ελλάδας και τα αναγκαία μέτρα προσαρμογής, 2006
- Σωτηροπούλου Α.*, Εγκλήματα Μίσους και Ποινική Αντιμετώπισή τους στις Η.Π.Α. και στην Ελλάδα, σε: Έγκλημα και καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη, Α' Τόμος, 2016, σελ. 1759 επ.
- Τζανετή Α.*, Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του εκζητουμένου στην ενωσιακή ποινική συνεργασία, 2020

- Τζέμου Β.*, Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2^η έκδοση, 2019
- Τσακυράκη Σ.*, Η ελευθερία του λόγου στις ΗΠΑ, 2021
- Τσακυράκη Σ.*, Ο μισαλλόδοξος λόγος, ΕφΔΔ 1996, σελ. 261 επ.
- Τσιτάκαλου Γ.*, Οδηγός Αντιρατσιστικής Εκπαίδευσης, 2^η έκδοση, 2011
- Τσόγκα Λ.*, Τα εγκλήματα μίσους, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.esdi.gr/nex/images/stories/pdf/epimorfosi/2016/Hate%20Crimes%20.pdf>
- Φραγκάκη Ν.*, Για θέματα ρατσισμού, ΠοινΔικ 2000, σελ. 568 επ.
- Χαλκιά Α.*, Όψεις των εγκλημάτων μίσους στην Ελλάδα και προτάσεις για την αντιμετώπισή τους, σε: Έγκλημα και καταστολή σε εποχή κρίσης, Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Νέστωρα Κουράκη, Α' Τόμος, 2016, σελ. 1694 επ.
- Χαλκιά Α.*, Εγκλήματα ρατσιστικού μίσους στην Ελλάδα της κρίσης: από τη θυματοποίηση στην προσβολή της δημοκρατίας, Εγκληματολογία 2013, σελ. 80 επ.
- Χαραλαμπάκη Α.*, Σύνοψη Ποινικού Δικαίου-Γενικό Μέρος, τομ. Ι, 2010, τομ. ΙΙ, 2012
- Χαραλαμπάκη Α.*, Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία κατ' άρθρο, τόμος Ι, τόμος ΙΙ, 2011
- Χατζηκώστα Κ.*, Προσβολές της τιμής από δικαιολογημένο ενδιαφέρον, 2005
- Χρήστου Β.*, Ελευθερία της έκφρασης. Όψεις της δογματικής και της θεωρητικής της σύλληψης στη Γερμανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, ΤοΣ 2007, σελ. 345 επ.
- Χριστιανού Β./Παπαδοπούλου Ρ.-Ε./Περάκη Μ.*, Εισαγωγή στο Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2^η αναθεωρημένη έκδοση, 2021
- Χριστινίδη Α.*, Εχθρότητα & Προκατάληψη. Ξενοφοβία. Αντισημιτισμός. Γενοκτονία, 2003
- Χρυσόγονου Κ.*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 3^η αναθεωρημένη έκδοση, 2006
- Χουλιάρρα Α.*, Η ποινικοποίηση του μισαλλόδοξου λόγου στο φιλελεύθερο και δημοκρατικό κράτος δικαίου: Η ελληνική περίπτωση, ΝοΒ 2017, σελ. 1222 επ.
- Ψαρούδα-Μπενάκη Α.*, Η πολιτική αγωγή στην ποινική δίκη, 2015
- Downs W.*, Πολιτικός εξτρεμισμός στις Δημοκρατίες, Η καταπολέμηση της μισαλλοδοξίας, 2015
- Hassemer W.*, «Corpus Juris», Προς ένα ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο;, Υπερ. 1999, ελ. 595 επ.
- Strasser W.*, Ένδικα μέσα κατά των φυλετικών διακρίσεων και άλλων μορφών ρατσισμού, ξενοφοβίας και μισαλλοδοξίας στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα ανθρώπινα δικαιώματα, ΝοΒ 1997, σελ. 925 επ.

2. Αλλοδαπή

- Bakalis C.*, The victims of hate crime and the principles of the criminal law, Legal Studies 2017, σελ. 718 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.semanticscholar.org/paper/The-victims-of-hate-crime-and-the-principles-of-the-Bakalis/17a1bdfa03def53551580073d266f6ff85dc33f9>>
- Bertram D.*, Rechte Meinungen, NJW 2007, σελ. 2163 επ.
- Bertram D.*, Der Rechtsstaat und seine Volksverhetzung-Novelle, NJW 2005, σελ. 1476 επ.
- Bell J.*, Deciding when hate is a crime: The first amendment, police detectives and the identification of hate crime, Rutgers Race and the Law Review 2003, σελ. 33 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1372&context=facpub>>
- Birkenstock L.*, Die Umsetzung der Vorgaben des Rahmenbeschlusses 2008/913/JI vom 28.11.2008 zur strafrechtlichen Bekämpfung bestimmter Formen und Ausdrucksweisen von Rassismus und Fremdenfeindlichkeit. Expertgespräch an der Deutschen Hochschule der Polizei am 9.9.2010, ZIS 2010, σελ. 783 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://zis-online.com/dat/artikel/2010_12_515.pdf>
- Brison S.*, Hate Speech, σε: *The International Encyclopedia of Ethics*, 2013, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://susanbrison.com/files/D.2.-Hate-Speech.pdf>>
- Brison S.*, The Autonomy Defense of Free Speech, σε: *Ethics*, Vol. 108, No. 2 (January 1998), The University of Chicago Press, σελ. 312-339, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://susanbrison.com/files/B.15.-Autonomy-Defense-of-Free-Speech.pdf>>
- Brown A.*, Models of Governance of online hate speech, Council of Europe, On the emergence of collaborative governance and the challenges of giving redress to targets of online hate speech within a human rights framework in Europe, 2020, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://rm.coe.int/models-of-governance-of-online-hate-speech/16809e671d>>
- Brown A.*, Hate Speech Law. A Philosophical Examination, 2015
- Chalmers J./Leverick F.*, A Comparative Analysis of Hate Crimes Legislation, A Report to the Hate Crime Legislation Review, University of Glasgow, 2017, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://consult.gov.scot/hate-crime/independent-review-of-hate-crime-legislation/supporting_documents/495517_APPENDIX%20%20ACADEMIC%20REPORT.pdf>

- Cheng W./Ickes W./Kenworthy J.*, The phenomenon of hate crimes in the United States, *Journal of Applied Social Psychology* 2013, σελ. 761 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1372&context=facpub>>
- Fischer T.*, *StrafgesetzbuchmitNebengesetzen*, 65. Auflage, 2018
- Gierhake K.*, Zurgeplanten Einführung neuer Strftatbestände wegen der Vorbereitung terroristischen Straftaten, *ZIS* 2008, σελ. 397 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.zis-online.com/dat/artikel/2008_9_260.pdf>
- Haupt C.*, Regulating hate speech-Damned if you do and damned if you don't: Lessons learned from comparing the German and U.S. approaches, *Boston University International Law Journal* 23 2005, σελ. 299 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3168771>
- Hellmann/Gärtner*, Strafbarkeit der Volksverhetzung–Europäische Vorgaben und ihre Umsetzung, *NJW* 2011, σελ. 961 επ.
- Kiska R.*, Hate Speech: A comparison between the European court of human rights and the United States Supreme Court jurisprudence, *Regent University Law Review* 2012, σελ. 107 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.regent.edu/acad/schlaw/student_life/studentorgs/lawreview/docs/issues/v25n1/04Kiskavol.25.1.pdf>
- Lackner/Kühl*, *StGB, StrafgesetzbuchKommentar*, 29. Auflage, 2018
- Lawrence F.*, The Punishment of Hate: Toward a Normative Theory of Bias-Motivated Crimes, *Michigan Law Review* 1994, σελ. 320 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?params=/context/mlr/article/3086/&path_info>
- Maroney T.*, The struggle against hate crime: Movement at a crossroads, *New York University Law Review* 1998, σελ. 564 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://scholarship.law.vanderbilt.edu/faculty-publications/764/>>
- Massaro T.*, Equality and Freedom of Expression: The hate speech dilemma, *William and Mary Law Review* 1991, σελ. 211 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol32/iss2/3/>>
- McBride M.*, A Review of the Evidence on Hate Crime and Prejudice: Report for the Independent Advisory Group on Hate Crime, Prejudice and Community Cohesion, University of Glasgow, 2016, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.sccjr.ac.uk/wp->

[content/uploads/2016/09/A-Review-of-the-Evidence-on-Hate-Crime-and-Prejudice.pdf](#)>

Mylonopoulos C., Zur Strafbarkeit der Leugnung historischer Tatsachen, σε: Festschrift für Kristian Kühl, 2014, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<http://www.mylonopoulos.gr/de/publication/article/73/zur-strafbarkeit-der-leugnung-historischer-tatsachen.html>>

OSCE/ODIHR, Hate Crime Laws, A practical guide, 2009, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.osce.org/files/f/documents/3/e/36426.pdf>>

Phillips N., The Prosecution of Hate Crimes. The Limitations of the Hate Crimes Typology, *Journal of International Violence* 2009, σελ. 883 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0886260508317190>>

Rackow P., Was ist Verharmlosen?, Überlegungen zu §130 Abs. 3 StGB, *ZIS* 2010, σελ. 366 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.zis-online.com/dat/artikel/2010_5_451.pdf>

Salomon T., Meinungsfreiheit und die Strafbarkeit des Negationismus, *ZRP*, σελ. 48 επ.

Shively M., Study of Literature and Legislation on Hate Crime in America, US Department of Justice, 2005, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/210300.pdf>>

Sieber U., Die Bekämpfung von Hass im Internet – Technische, rechtliche und strategische Grundlagen für ein Präventionskonzept, *ZRP* 2001, σελ. 97 επ.

Smolla R., Academic Freedom, Hate Speech and the idea of a University, *Law and Contemporary Problems* 1990, σελ. 195 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://scholarship.law.duke.edu/lcp/vol53/iss3/7/>>

Stegbauer A., Rechtsprechungsübersicht zu den Propaganda- und Äußerungsdelikten, *NStZ* 2019, σελ. 72 επ.

Stegbauer A., Rechtsprechungsübersicht zu den Propaganda- und Äußerungsdelikten, *NStZ* 2017, σελ. 266 επ.

Stegbauer A., Rechtsprechungsübersicht zu den Propaganda- und Äußerungsdelikten, *NStZ* 2015, σελ. 201 επ.

Stegbauer A., Die Rechtsprechung zu §130 StGB nach der Neufassung, *JR* 2004, σελ. 281 επ.

Stenber-Lieben D., σε: Schönke/Schröder, Strafgesetzbuch Kommentar, 29. Auflage, 2014, σελ. 1521 επ.

Stone G., Hate Speech and the US Constitution, *East European Constitutional Review* 1994, σελ. 78 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3246&context=journal_articles>

- Tulkens F.*, When to say is to do, Freedom expression and hate speech in the case-law of the European Court of Human Rights, 2012, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <[https://www.ejtn.eu/Documents/About%20EJTN/Independent%20Seminars/TULKENS Francoise Presentation When to Say is To Do Freedom of Expression and Hate Speech in the Case Law of the ECtHR October 2012.pdf](https://www.ejtn.eu/Documents/About%20EJTN/Independent%20Seminars/TULKENS%20Francoise%20Presentation%20When%20to%20Say%20is%20To%20Do%20Freedom%20of%20Expression%20and%20Hate%20Speech%20in%20the%20Case%20Law%20of%20the%20ECtHR%20October%202012.pdf)>
- Voorhoof D.*, The Right to Freedom of Expression and Information under the European Human Rights System: Towards a more Transparent Democratic Society, EU Working Paper RSCAS 2014/12, Centre for Media Pluralism and Media Freedom (CMPF), διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://cadmus.eui.eu/handle/1814/29871>>
- Warren-Gordon K.*, Perceiving Hate Crimes: A Comparative Analysis of Major Newspaper Coverage of Hate Crimes in the US and the UK, International Journal of Criminal Justice Sciences 2018, σελ. 172 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://zenodo.org/record/1403418#.Y3ALc3ZBxPY>>
- Weber A.*, Manual on hate speech, Council of Europe Publishing, 2009, διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <http://icm.sk/subory/Manual_on_hate_speech.pdf>
- Weber S.*, Strafbarkeit der Holocaustleugung in der Europäischen Union, ZRP 2008, σελ. 21 επ.
- Yakushko O.*, Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes toward Immigrants, Educational Psychology Papers and Publications, 2009, σελ. 36 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <<https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1089&context=edpsychpapers>>
- Zimmermann F.*, Tendenzen der Strafrechtsangleichung in der EU-dargestellt anhand der Bestrebungen zur Bekämpfung von Terrorismus, Rassismus und illegaler Beschäftigung, ZIS 2009, σελ. 1 επ., διαθέσιμο στο διαδικτυακό τόπο: <https://www.zis-online.com/dat/artikel/2009_1_286.pdf>

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. Ελληνικών Δικαστηρίων

ΟΛΑΠ 3/2010
ΑΠ 858/2020
ΣΤΕ 1679/2021
ΜΟΔ 398/2014
ΤριμΠλημΘεσ 10371/2015
ΤριμΝαυτΠειρ 588/2011
ΜονΠλημΑιγ 322/2018
ΜονΠλημΡεθύμνου 2383/2015
ΔιατΑντεισΠλημΑιγ 26/2011

II. ΕΔΔΑ

ΕΔΔΑ, Handyside κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 7-12-1976
ΕΔΔΑ, Jersild κατά Δανίας, 25-7-1989
ΕΔΔΑ, Otto-Preminger-Institut κατά Αυστρίας, 20-9-1994
ΕΔΔΑ, Jesild κατά Δανίας, 23-9-1994
ΕΔΔΑ, Hosnik κατά Αυστρίας, 18-10-1995
ΕΔΔΑ, Wingrove κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25-11-1996
ΕΔΔΑ, Zana κατά Τουρκίας, 25-11-1997
ΕΔΔΑ, Lehideux και Isorni κατά Γαλλίας, 23-9-1998
ΕΔΔΑ, Sürek και Özdemir κατά Τουρκίας, 8-7-1999
ΕΔΔΑ, Başkaya και Okcuoglu κατά Τουρκίας, 8-7-1999
ΕΔΔΑ, Erdogdu και Ince κατά Τουρκίας, 9-7-1999
ΕΔΔΑ, Garaudy κατά Γαλλίας, 23-6-2003
ΕΔΔΑ, Müslüm Gündüz κατά Τουρκίας, 4-12-2003
ΕΔΔΑ, Seurot κατά Γαλλίας, 18-5-2004
ΕΔΔΑ, Chauvy και άλλοι κατά Γαλλίας, 29-6-2004
ΕΔΔΑ, WP και άλλοι κατά Πολωνίας, 2-9-2004
ΕΔΔΑ, Narwood κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 16-11-2004
ΕΔΔΑ, I.A. κατά Τουρκίας, 13-9-2005
ΕΔΔΑ, Witzsch κατά Γερμανίας, 13-12-2005
ΕΔΔΑ, Ginevski κατά Γαλλίας, 31-4-2006
ΕΔΔΑ Karatas κατά Τουρκίας, 22-6-2006
ΕΔΔΑ, Erbakan κατά Τουρκίας, 6-7-2006
ΕΔΔΑ, Monnat κατά Ελβετίας, 21-9-2006
ΕΔΔΑ, Pavel Ivanov κατά Ρωσίας, 20-2-2007
ΕΔΔΑ, Soulas και άλλοι κατά Γαλλίας, 8-7-2008
ΕΔΔΑ, Balsytė-Lideikiėnė κατά Λιθουανίας, 4-11-2008
ΕΔΔΑ, Orban και άλλοι κατά Γαλλίας, 15-1-2009
ΕΔΔΑ, Féret κατά Βελγίου, 16-7-2009
ΕΔΔΑ, Willem κατά Γαλλίας, 10-12-2009
ΕΔΔΑ, Le Pen κατά Γαλλίας, 20-4-2010
ΕΔΔΑ, Dink κατά Τουρκίας, 13-9-2010
ΕΔΔΑ, Faruk Temel κατά Τουρκίας, 1-2-2011
ΕΔΔΑ, Otegi Mondragon και άλλοι κατά Ισπανίας, 15-3-2011

ΕΔΔΑ, Gollnisch κατά Γαλλίας, 7-6-2011
ΕΔΔΑ, Sigma Radio Television Ltd κατά Κύπρου, 21-7-2011
ΕΔΔΑ, Vejdeland και άλλοι κατά Σουηδίας, 9-2-2012
ΕΔΔΑ, Aksu κατά Τουρκίας, 15-3-2012
ΕΔΔΑ, Faber κατά Ουγγαρίας, 24-7-2012
ΕΔΔΑ, Şükran Aydin κατά Τουρκίας, 22-1-2013
ΕΔΔΑ, Vona κατά Ουγγαρίας, 9-7-2013
ΕΔΔΑ, Putistin κατά Ουκρανίας, 21-11-2013
ΕΔΔΑ, SAS κατά Γαλλίας, 1-7-2014
ΕΔΔΑ, Dzhugashvili κατά Ρωσίας, 9-12-2014
ΕΔΔΑ, Delfi AS κατά Εσθονίας, 16-6-2015
ΕΔΔΑ, Müdür Duman κατά Τουρκίας, 6-10-2015
ΕΔΔΑ, M' Bala M' Bala κατά Γαλλίας, 20-10-2015
ΕΔΔΑ, Perinçek κατά Ελβετίας, 13-12-2015
ΕΔΔΑ, Güzel κατά Τουρκίας, 13-9-2016
ΕΔΔΑ, Bayev και άλλοι κατά Ρωσίας, 20-6-2017
ΕΔΔΑ, Belkacem κατά Βέλγιου, 27-6-2017
ΕΔΔΑ, Smajić κατά Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, 18-1-2018
ΕΔΔΑ, ES κατά Αυστρίας, 25-3-2018
ΕΔΔΑ, Nix κατά Γερμανίας, 5-4-2018
ΕΔΔΑ, The United Macedonian Organisation Ilinden και άλλοι κατά Βουλγαρίας, 11-4-2018
ΕΔΔΑ, Roj TVA/S κατά Δανίας, 17-4-2018
ΕΔΔΑ, Stomakhin κατά Ρωσίας, 9-5-2018
ΕΔΔΑ, Ibragimov και άλλοι κατά Ρωσίας, 28-8-2018
ΕΔΔΑ, Simunic κατά Κροατίας, 22-1-2019
ΕΔΔΑ, Williamson κατά Γερμανίας, 31-1-2019
ΕΔΔΑ, Pastors κατά Γερμανίας, 3-1-2020
ΕΔΔΑ, Atamanchuk κατά Ρωσίας, 11-2-2020
ΕΔΔΑ, Beizaras/Levickas κατά Λιθουανίας, 14-5-2020
ΕΔΔΑ, Baldassi και άλλοι κατά Γαλλίας, 11-6-2020
ΕΔΔΑ, Lillendahl κατά Ισλανδίας, 11-6-2020
ΕΔΔΑ, Behar/Gutman κατά Βουλγαρίας, 4-3-2021
ΕΔΔΑ, Kilin κατά Ρωσίας, 11-5-2021
ΕΔΔΑ, Yetimov and Youth Human Rights Group κατά Ρωσίας, 7-12-2021
ΕΔΔΑ, Bonnet κατά Γαλλίας, 24-2-2022
ΕΔΔΑ, Zemmour κατά Γαλλίας, 20-12-2022
ΕΔΔΑ, Valaitis κατά Λιθουανίας, 17-1-2023
ΕΔΔΑ, Sanchez κατά Γαλλίας, 15-5-2023
ΕΔΔΑ, Λένης κατά Ελλάδας, 27-6-2023